

შესავალი თანამედროვე ეზროვნებაში

III

60660

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2015

კრებულში შეტანილია სხვადასხვა დროს მოღვაწე ცნობილ მოაზროვნეთა ნაშრომები სრულად ან ნაწყვეტების სახით. წიგნი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ყველა ფაკულტეტის პირველკურსელთათვის საგანში — შესავალი კურსი თანამედროვე ამროვნებაში.

ტექსტები თარგმნეს:

გია ნოდია — ფრაგმენტები ფრიდრიხ ნიცშეს ნაწარმოებებიდან „ასე იტყობა ზარათუსტრა“, „მხიარული მძვინვარება“ და „კეთილისა და ბოროტის მიღმა“;
ანა პეტრიაშვილი — ზიგმუნდ ფროიდი „კულტურით უკმაყოფილება“;
ნანა ლებანიძე — ჯონ დიუი „გამოცდილება და განათლება“;
ლელა ჭანგულაშვილი — ფრიდრიხ აუგუსტ ფონ შაიევი „გზა ბატონყმობისკენ“;
ლამარა ნაროუშვილი — კონრად ზაქარიას ლორენცი „ცვილიზმებული პაცობრიობის რვა მომავლინებელი ცოდვა“

ფრიდრიხ აუგუსტ ფონ შაიევის „გზა ბატონყმობისკენ“ იბეჭდება კრებულიდან „ლიბერალიზმი და ძალაუფლება“

შესავალი და კომენტარები დაურთეს:

გია ნოდია (ნიცშე); გიგა ზედანიამ (ფროიდი); მაკა ლაშხიამ (დიუი);
ნინო ჯავახიშვილი (უმნაძე); ემზარ ჯგერენაიამ (შაიევი); ნათია კოპალიანმა (ლორენცი).

დაკაბადონება: ქეთევან გოგავა

გარეკანის დიზაინი: მანანა არაბული

მეხუთე გამომუშავებული გამოცემა

ISBN 978-9941-18-208-2

ISBN 978-9941-18-211-2

© ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2006, 2007, 2010, 2013, 2014, 2015
Ilia State University, 2006, 2007, 2010, 2013, 2014, 2015

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო

ILIA STATE UNIVERSITY PRESS
3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

სარჩევი

წინათქმა.....	5
ფრიდრიხ ნიცშე	7
შესავალი	7
ასე იტყოდა ზარათუსტრა	16
მხიარული მეცნიერება.....	30
კეთილისა და ბოროტის მიღმა	33
ზიგმუნდ ფროიდი	40
შესავალი	40
კულტურით უკმაყოფილება	47
ჯონ დიუი.....	72
შესავალი	72
გამოცდილება და განათლება	77
დიმიტრი უზნაძე	129
შესავალი	129
განწყობის ფსიქოლოგია	135
ომის ფილოსოფია	213
ფრიდრიხ აუგუსტ ფონ ჰაიეკი	237
შესავალი	237
გზა ბატონყმობისკენ	245
კონრად ზაქარიას ლორენცი.....	270
შესავალი	270
ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომავლდინებელი ცოდვა.....	276

წინათქმა

ეს წიგნი წარმოადგენს შესავალს დასავლური აზროვნების ისტორიაში. ესაა ყველაზე დიდი მოაზროვნეების ყველაზე გავლენიანი ტექსტების ნაკრები, რომლებიც დასავლური ცივილიზაციის წიაღში შექმნილა.

ხშირად ჩვენ გვგონია, თითქოს სამყაროს გასაგებად საკმარისი იყოს ჩვენი აზროვნება მივმართოთ მასზე; თითქოს ჩვენსა და სამყაროს შორის არაფერი იდგეს, რაც აზროვნების მცდელობას ხელს შეუწყობდა ან შეუშლიდა. ეს, რასაკვირველია, მცდარი წარმოდგენაა, პირველ რიგში იმიტომ, რომ აზროვნებას არავინ არასოდეს იწყებს ცარიელ სივრცეში, ვაკუუმში. ჩვენ აზროვნება ყოველთვის უკვე მომზადებულია იმ ადამიანების ფიქრებით, რომლებიც ჩვენამდე ცხოვრობდნენ. წინამორბედთა აზრები ჩვენთვის ნი-ადაგიცაა და ჰორიზონტიც. საკუთარი აზრის მოფიქრება მხოლოდ სხვა, სხვების, წინამორბედების აზრების ფონზე შეიძლება.

აზროვნება, რომელზეც ახლა ვსაუბრობ, ცდილობს პასუხები მოუწოდოს ყველაზე მნიშვნელოვან შეკითხვებს: როგორაა სამყარო მოწყობილი? რა არის რელიგია? როგორია სახელმწიფოს აგებულება? რა არის თავისუფლება? როგორია საზოგადოების ლოგიკა და ცოცხალი ბუნების კანონები? როგორ არის შესაძლებელი სამყაროს შემეცნება? რანაირად ხდება სიმდიდრის დაგროვება? როგორი უნდა იყოს ქალის ადგილი საზოგადოებაში?

ბუნებრივია, რომ ამ და ბევრი სხვა ფუნდამენტური საკითხისადმი მიძღვნილი ტექსტები, რომლებსაც ამ კრებულში შეხვდებით, ცოდნის სხვადასხვა სფეროდანაა აღებული: ფილოსოფიიდან, თეოლოგიიდან, პოლიტიკის მეცნიერებიდან, ბიოლოგიიდან, ეკონომიკიდან, ფსიქოლოგიიდან და ა. შ. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ყველა ეს ტექსტი განუყოფელია და ჩაუნაცვლებადი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ტექსტების წაკითხვის გარეშე თქვენ ვერ მოახერხებთ სრულყოფილად გაიგოთ მათში გადმოცემული იდეები. მაგალითისათვის, პლატონის ფილოსოფიის გასაგებად სწორედაც რომ მისი დი-ალოგი „სახელმწიფო“ უნდა წაიკითხოთ; ენციკლოპედიის, ვიკიპედიისა თუ სახელმძღვანელოს გაცნობა თქვენ ამ ფილოსოფიაზე რაღაც ინფორმაციას მოგაწოდებთ, მაგრამ მისი გაგებისათვის თავად ავტორის ტექსტია აუცილებელი. სხვათა შორის, არსებობენ მნიშვნელოვანი ავტორები, რომელთა შესახებაც იმავეს ვერ ვიტყვით. მაგალითად, ნიუტონმა თავისი რევოლუციური აღმოჩენები ფიზიკაში, რასაკვირველია, საკუთარ ნაწარმოებებში გადმოსცა. მაგრამ დღეს ჩვენ ნიუტონის კანონებს ფიზიკის სახელმძღვანელოდან ვსწავლობთ და არავინ გვთხოვს თვითონ ნიუტონის წიგნების წაკითხვას. ამიტომაც ვერ მოხვდნენ ისინი ჩვენს ამ კრებულში. მაგრამ ტექსტები, რომლებიც მასში შევიტანეთ, სხვა სახისაა. მათი წაკითხვის გარეშე კარგ განათლებას ვერ მივიღებთ, რადგან სწორედ მათი კითხვის პროცესში ისწავლება აზროვნება ყველაზე ეფექტიანად.

ეს არცაა გასაკვირი. აზროვნების საუკეთესო სკოლა მართლაც მისი ისტორიის შესწავლაა. ცხადია, არანაირი გარანტია არ არსებობს იმისა, რომ ის, ვინც აზროვნების ისტორიას შეისწავლის, თავადაც მოახერხებს ორიგინალურ და თვითმყოფად აზროვნებას.

მაგრამ არსებობს სხვა გარანტია – ვისაც არ ეცოდინება აზროვნების ისტორია, მისი ნებისმიერი მცდელობა ამ მიმართულებით მარცხისათვის იქნება განწირული.

არადა, აზროვნება და თავისუფლება მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან. ამიტომ იყო, რომ ძველად მონას მხოლოდ ხელობას ასწავლიდნენ, თავისუფალი ადამიანი კი იძენდა „თავისუფალი ხელოვნებების“ შესახებ ცოდნას, რომელიც, მნიშვნელოვანწილად, ამ წიგნში გადმოცემული სწავლებების მსგავსი იყო. თანამედროვე ეპოქაში ეს ძველი განსხვავება მონასა და თავისუფალს შორის, საბედნიეროდ, აღარ არსებობს; მაგრამ თავისუფლად აზროვნების შესაძლებლობა ჩვენს დროშიც პრივილეგიაა. ლიბერალური განათლება (ლათინური სიტყვიდან „liber“, თავისუფალი) სწორედ იმისათვის არსებობს, რომ ეს შესაძლებლობა მისცეს სტუდენტებს.

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში ლიბერალური განათლების მისაღებად სწორედ ის კურსია საჭირო, რომლისთვისაც წინამდებარე წიგნი შექმნეს ამ უნივერსიტეტის პროფესორებმა. ეს კურსი სტუდენტებს საშუალებას აძლევს, გააზრებულად აირჩიონ მომავალი პროფესია, ჩამოიყალიბონ ღირებულებითი მიდგომა ყველაზე მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი საკითხების მიმართ და მოემზადონ იმ გამოწვევისა და სიამოვნებისათვის, რასაც თავისუფალი აზროვნება ჰქვია.

გიგა ზედანია

ფრიდრიხ ნიცშე

1844-1900

შესავალი

ეპოქა და ბიოგრაფიული ცნობები

ფრიდრიხ ნიცშე მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის გერმანელი მოაზროვნეა. ეს ევროპაში შედარებითი მშვიდობის, კეთილდღეობის და განვითარების ხანაა. სამხედრო კონფლიქტები და შიდაარეულობა დროდადრო ხდება, მაგრამ საფრანგეთის რევოლუციის და ნაპოლეონის ომების მასშტაბამდე ბევრი უკლია. პირველ მსოფლიო ომამდე (1914 წ.) ევროპელების დიდ უმრავლესობას ჰქონდა ილუზია, რომ ცივილიზებულმა კაცობრიობამ ხანგრძლივი სტაბილურობის და წინსვლის რეცეპტს მიაგნო.

ეპოქის სულისკვეთებას მეცნიერებაზე დამყარებული პროგრესის და ადამიანთა მზარდი კეთილდღეობის რწმენა შეადგენს. ინტელექტუალური განვითარების თვალსაზრისით, ამ პერიოდს „პოზიტივიზმის ხანას“ უწოდებენ, რაშიც იგულისხმება, რომ რელიგიის გავლენა მცირდება, სამაგიეროდ, საბუნებისმეტყველო მეცნიერება აზროვნების მოდელადაა მიჩნეული. სწორედ ამ დროს იქმნება წარმოდგენა სოციალურ მეცნიერებებზე, რომლებიც თავისი მეთოდებით ბუნებისმეტყველებას ბაძვენ და გამოთქვამენ პრეტენზიას, რომ მათ სიზუსტით არ ჩამორჩებიან და კაცობრიობის პროგრესში მათემატიკის, ფიზიკის ან ქიმიის სადარ წვლილს შეიტანენ.

რაც შეეხება პოლიტიკის სფეროს, თუმცა ევროპის უდიდეს ნაწილში მონარქიული რეჟიმებია, ინტელექტუალურ და მორალურ ლიდერობას ერთმანეთს ეცილებიან ლიბერალები და სოციალისტები, რომლებსაც უნივერსალური მშვიდობის, სამართლიანობის და ეკონომიკური განვითარების საკუთარი რეცეპტები აქვთ.

ამ ფონზე ჩნდებიან მოაზროვნეები, რომლებიც დინების საწინააღმდეგოდ მიდიან და თვით მეცნიერულ პროგრესსა და ადამიანთა თანასწორობაზე აგებული საყოველთაო კეთილდღეობის იდეალებში სერიოზულ დეფექტებს ხედავენ. ამ უკანასკნელთა შორის ნიცშეს გამორჩეული ადგილი უკავია.

მისი ინტერესები თავდაპირველად უფრო მეტად კლასიკური ფილოლოგიის სფეროზე იყო ფოკუსირებული. 1869 წელს ის ძალიან ახალგაზრდა, 24 წლისა ბაზელის (შვეიცარია) უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა. მალე მისი ინტერესები უფრო მეტად ფილოსოფიისკენ გადაიხარა. 1879 წელს, ჯანმრთელობის პრობლემების გამო, პროფესორის თანამდებობაზე უარის თქმა მოუხდა და ამის შემდეგ ცხოვრობდა, როგორც დამოუკიდებელი მოაზროვნე, მისი შემოსავლის წყაროს კი ბაზელის უნივერსიტეტიდან მიღებული პენსია და მეგობრების დახმარება

შეადგენდა. მან რამდენიმე წიგნის გამოცემა შეძლო, თუმცა უჩვეულო სტილის და შინაარსის გამო მისი ნაშრომები მიუღებელი აღმოჩნდა მკითხველი საზოგადოების დიდი ნაწილისთვის და ცუდად იყიდებოდა. თუმცა სიცოცხლის ბოლო პერიოდში ინტერესი მისი იდეების მიმართ რამდენადმე გაიზარდა.

1889 წელს ნიცშე სულიერად დაავადდა და სიცოცხლის ბოლო წლები დის, ელისაბედის მეურვეობის ქვეშ გაატარა.

ღირებულებათა გადაფასება

ნიცშე აზროვნების ისტორიაში შევიდა, როგორც ეპოქის რადიკალური კრიტიკოსი. ეპოქა, რომელიც აქ მხედველობაში გვაქვს, შეგვიძლია დავახსიანოთ როგორც „მოდერნი“, ახალი დრო, რომელიც, თავის მხრივ, შუა საუკუნეებს უპირისპირდება. თუმცა, მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ნიცშეს კრიტიკა სულაც არ შემოიფარგლება მხოლოდ ახალ დროში აღმოცენებული იდეოლოგიებით და შესაბამისი რეალობით: ის აგრეთვე მკვეთრად აკრიტიკებს ქრისტიანობას, ოღონდ არა მხოლოდ როგორც რელიგიას, რომელიც მიღმურ სამყაროში ხსნას გვპირდება (რისთვისაც მას ამქვეყნიური ხსნის წინასწარმეტყველი, კარლ მარქსი უტევდა), არამედ, უპირველეს ყოვლისა, როგორც ევროპული ცივილიზაციის ძირითად ღირებულებათა (მათ შორის, სოციალისტურ ღირებულებათა) საფუძველს. ამ აზრით, ნიცშესთვის ახალი დროის ევროპელი ქრისტიანული ღირებულებების მატარებელია, თუნდაც ათეისტი იყოს. ნიცშეს კრიტიკა გადასწვდება აგრეთვე ქრისტიანობის ფილოსოფიურ წინამორბედებს, მაგალითად, პლატონს.

მიუხედავად ამისა, შეგვიძლია ნიცშეს რადიკალური კრიტიკის ობიექტი ასე განვაზოგადოთ: ეს არის წარმოდგენა ადამიანის და საზოგადოების „კარგ“, სასურველ მდგომარეობაზე, რომელიც ძირითადად გაბატონდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, ანუ პერიოდში, რომელშიც ნიცშე ცხოვრობდა. ეს წარმოდგენა შეგვიძლია დავახსიანოთ როგორც „ლიბერალური“ ამ სიტყვის ყველაზე ფართო აზრით – ამ აზრით ის სოციალიზმსაც მოიცავს, რადგან თუმცა ეს უკანასკნელი კლასიკურ ლიბერალიზმს უპირისპირდება, ის მისსავე ამოსავალი ღირებულებებიდან, თავისუფლებისა და თანასწორობიდან ამოდის, ოღონდ მათ სხვაგვარ, „რადიკალურ“ ინტერპრეტაციას ახდენს (ამიტომ მე-19 საუკუნეში სოციალისტებს ხშირად უბრალოდ „რადიკალებად“ მოიხსენიებდნენ). ოღონდ, როგორც ითქვა, ამ ღირებულებათა მსოფლმხედველობრივი ძირები, ნიცშეს აზრით, გაცილებით უფრო ღრმაა, ვიდრე ახალი დროის ევროპული აზროვნება: მათ ქრისტიანობამდე და ბერძნულ ფილოსოფიამდე მივყავართ.

„ლიბერალიზმს ფართო აზრით“ შეგვიძლია დავარქვათ აგრეთვე „განმანათლებლობის მსოფლმხედველობა“. შეხედულება, რომლის თანახმად უკეთესი, უფრო სამართლიანი საზოგადოება არის ის, სადაც რაციონალური ინდივიდები საკუთარი გონების კარნახით იღებენ გადაწყვეტილებებს (და ამ აზრით თავისუფალნი არიან), და თანასწორად აღიარებენ ყველა სხვა ინდივიდს, ვისაც მათსავით აქვს საკუთარი გონების კარნახით მოქმედების უნარი. როგორც ვთქვით,

განმანათლებლური მსოფლმხედველობა ორი ძირითადი იდეოლოგიური ნაკადის სახით არსებობს: კლასიკური ლიბერალიზმის (რომელიც ინდივიდის თავისუფლების მხოლოდ მინიმალურ შეზღუდვას თვლის დასაშვებად) და სოციალიზმის (რომელიც ადამიანთა „რეალური“ თავისუფლების და თანასწორობის სოციალურ-ეკონომიკური წინაპირობების შექმნას ანიჭებს პრიორიტეტს); მაგრამ ნიცშესთვის ეს მეორეხარისხოვანი ნიუანსებია. მისთვის მთავარი და ამავე დროს მიუღებელია ზოგადად განმანათლებლური იდეოლოგიის ბატონობა, ანუ ვითარება, როდესაც მის ღირებულებებს უნივერსალურის და პროგრესულის სტატუსი აქვთ მოპოვებული და ადამიანთა ცხოვრების რევოლუციური თუ ევოლუციური ტრანსფორმაცია მათთან შეჯერებით ხდება.

ნიცშე სწორედ მათ უპირისპირდება: „ღირებულებათა გადაფასების“ მოთხოვნა მისი მსოფლმხედველობის ქვაკუთხედი. ამის – ანუ მისი ეპოქის გაბატონებულ ღირებულებათა მკვეთრი უარყოფის გამო – მას ხშირად „ნიჰილისტს“ უწოდებენ. მაგრამ ნიჰილიზმი ამ შემთხვევაში არ უნდა ავურიოთ ცინიზმში – ნიცშე ყოველგვარ ღირებულებებს კი უარყოფს, მას აქვს პრეტენზია, რომ ახალ ღირებულებებს, ადამიანის განვითარების ახალ პერსპექტივას ადგენს. თუმცა, როგორც არაერთი სხვა მოაზროვნის შემთხვევაში, მისი მოძღვრების კრიტიკული ნაწილი უფრო დასამახსოვრებელი და გავლენიანი აღმოჩნდა, ვიდრე მისი დასახული პოზიტიური ორიენტირები, ამიტომ აზროვნების ისტორიაში ის უფრო ხშირად „ნიჰილისტად“, გაბატონებული ღირებულებების რადიკალურ უარყოფლად მოიხსენიება.

ადამიანის დაკნინება და „ბოლო ადამიანი“

რა არის ის ძირითადი, რაც ნიცშესთვის მიუღებელია თანამედროვე ცივილიზაციაში? მისი აზრით, დემოკრატია, რომელსაც თავისუფალ და თანასწორ ინდივიდთა მშვიდობა და კეთილდღეობა მიუჩნევია საბოლოო ორიენტირად, ამით ადამიანის, როგორც გვარის, დაკნინებას, გამდაბიურებას უწყობს ხელს. მოდერნული დემოკრატიული იდეალი შეიძლება მიღწეულ იქნას მხოლოდ ადამიანის ერთგვარი გასაშუალებობის, გაორდინარულების ხარჯზე. ამისთვის აუცილებელია, ადამიანმა ჩაიკლას განსაკუთრებულობის, სხვაზე აღმატებულობის ამბიცია.

ამის საპირისპიროდ, ნიცშეს პათოსი ადამიანის კეთილშობილების, სიდიადის, განსაკუთრებულობის აღიარებაა. ადამიანი – როგორც ინდივიდი და როგორც გვარი – იმით ფასობს, რომ მხოლოდ კეთილდღეობით ვერ დაკმაყოფილდება, მას რაღაც უჩვეულოს, აღმატებულის მიღწევა უნდა. სიცოცხლე, ფიზიკური არსებობა მხოლოდ იარაღია ამ ამბიციის დასაკმაყოფილებლად. ნიცშეს სხვადასხვა ტექსტი გვახვედრებს, რაში შეიძლება გამოვლინდეს ეს აღმატებულება: შეიძლება ეს იყოს ქვეყნების დაპყრობა და დიდი იმპერიის მშენებლობა, შეიძლება – კულტურის შედეგრების შექმნა. მაგრამ მთავარია თავად სწრაფვა აღმატებულებისკენ, არსებული მდგომარეობის დაძლევისკენ. ამასთან ამ მიზნის მისაღწევად ადამიანი მზად უნდა იყოს საკუთარი და სხვისი ფიზიკური არსებო-

ბის საფრთხეში ჩასაგდებად. თანასწორობის გამაკერპებელი დემოკრატიული იდეოლოგია უპირისპირდება და კლავს ადამიანის ამ ბუნებრივ და, ნიცშეს აზრით, განსაკუთრებით ღირებულ სწრაფვას.

ამავე კონტექსტში უნდა დავინახოთ ისტორიციზმის კრიტიკა, რასაც ეხება ნიცშეს ადრეული შრომები, კერძოდ, მისი ესსე „სიცოცხლისთვის ისტორიის სარგებლობასა და ზიანზე“ (1874). ნიცშეს აზრით, თანამედროვე ადამიანი ისტორიული არსებაა – ეს გულისხმობს არა მხოლოდ იმას, რომ მას ახსოვს წარსული, ანუ ისტორია (რაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიშანია, რაც მას ცხოველისგან განასხვავებს), არამედ იმასაც, რომ ადამიანი თავისი არსებობის საზრისს, თავისი ქმედების განმსაზღვრელ ღირებულებებს ხშირად ისტორიის საფუძველზე ადგენს, ამით კი აწმყოს და მომავალს წარსულზე დამოკიდებულად აქცევს. აი, ეს კი სერიოზული საფრთხეა. ნიცშე არ არის ისტორიის ცოდნის წინააღმდეგი: შეიძლება, წარსულში მომხდარი საგმირო საქმეები დღეს მცხოვრებ ინდივიდს შთაგონების წყაროდ ექცეს იმისთვის, რომ თავადაც რაღაც დიადის მიღწევა სცადოს. მაგრამ თანამედროვე ადამიანი, როგორც წესი, ასე არ უყურებს ისტორიას. მისთვის ეს უკანასკნელი არის ერთიანი დიდი პროცესი, რომელსაც თავისი გამჭოლი ლოგიკა აქვს და წინასწარ განსაზღვრავს ცალკეული ინდივიდების ადგილს და როლს სამყაროში (ისტორიის ამგვარი ხედვა ჩამოაყალიბა გერმანელმა ფილოსოფოსმა ჰეგელმა, (რომელიც ამ შემთხვევაში ნიცშეს კრიტიკის კონკრეტული სამიზნეა). ამ დროს ისტორიული პროცესი დანახულია როგორც პროგრესი, წინსვლა, რომელიც ნაკლებად არის დამოკიდებული ცალკეული ადამიანის ნებაზე და მოქმედებაზე. პირიქით, ინდივიდს ექმნება ერთგვარი ვალდებულება, ამ პროგრესს ემსახუროს, მასში წვლილი შეიტანოს, ანუ მიიღოს ისტორიით დადგენილი როლი და მაქსიმალურად კარგად მოერგოს მას.

მეტიც, ჰეგელის მოძღვრება გვამცნობს „ისტორიის დასასრულს“ იმ აზრით, რომ ყველაფერი მნიშვნელოვანი და დიადი, რაც ისტორიაში უნდა მომხდარიყო, უკვე მოხდა. ისტორიამ უკვე მიაღწია თავის საბოლოო წერტილს, როდესაც კაცობრიობამ თავისუფლების და კეთილდღეობის საუკეთესო რეცეპტს მიაგნო: ახლა ადამიანებს მხოლოდ ამ რეცეპტით გათვალისწინებული მოთხოვნების პირუთვნელი დაცვის ამოცანა დარჩათ. საგმირო საქმეები მხოლოდ წარსულში იყო საჭირო: დღეს შეიძლება, პატივს მივაგებდეთ წარსულის გმირებს, თუმცა, ამავდროულად, იმ გარდასულ ეპოქებს, განმანათლებლური იდეების და მიღწეული საზოგადოებრივი პროგრესის პერსპექტივიდან, ბარბოროსულად და დრომოჭმულად ვთვლით. ისტორიის სიდიადე ცხოვრებას დაშორდა და არქივებში, მუზეუმებში და ბიბლიოთეკებში ჩაიკეტა (დღეს ამ სიას ჰოლივუდის ისტორიულ ზლოკბასტერებს ან ისტორიულ ტელესერიალებსაც დავამატებდით). დღევანდელი ადამიანები უნდა შეეგუონ, რომ პრინციპულად ახალს და დიადს ვეღარაფერს შექმნიან: მათ ეპიგონების, განმეორებლების როლი რჩებათ. ეს მათ პატარა ადამიანებად აქცევს.

ნიცშეს ერთ-ერთ (შეიძლება, ყველაზე) ცნობილ წიგნში „ასე იტყოდა ზარათუსტრა“ ნიცშე გვიხატავს ერთგვარ წინასწარმეტყველურ კარიკატურას თანამედროვე „კეთილდღეობის საზოგადოებისა“ (საზოგადოების ეს მოდელი, რომელიც მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში განსაკუთრებით გავრცელებული იყო ევროპაში და ნაწილობრივ დღესაც ინარჩუნებს პოპულარობას, ლიბერალური და სოციალისტური იდეების ნაზავს ემყარება). ასეთ საზოგადოებაში მცხოვრებლებს ის „ბოლო ადამიანებად“ მოიხსენიებს, როგორც ადამიანის ბუნების დაკნინების ბოლო სტადიას. მათ მიუღწევიათ მდგომარეობისთვის, სადაც უზრუნველყოფილია საყოველთაო მშვიდობა და კეთილდღეობა, ისინი ტკივილის, სტრესის, კონფლიქტებისგან განთავისუფლებულან. სამაგიეროდ, მათ აღარა აქვთ დიადი ვნებები, მათ შორის ძალაუფლების ან რომანტიკული ტრფობის ნება, რადგან ასეთ ვნებებს სტრესი, საფრთხე და გაურკვევლობა მოაქვს. ნიცშესთვის ეს ადამიანის გვარის უკიდურეს დაკნინებას ნიშნავს.

კეთილშობილება და ზიზლი

განმანათლებლობის რაციონალისტური, ისტორიციზტული და დემოკრატიული პრინციპების მატარებელი „ბოლო ადამიანი“ ნიცშესთვისთვის, უპირველეს ყოვლისა, ზიზლის ღირსია. ზიზლი მისთვის უმნიშვნელოვანესი კატეგორიაა: ადამიანი მანამდეა პატივისცემის ღირსი, ვიდრე საკუთარი თავისადმი ან სხვისადმი ზიზლის გრძობა შერჩენია; ბოლო ადამიანი იმიტომაცა უიმედო, რომ ეს გრძობა დაუკარგავს. სამაგიეროდ, ადამიანს, რომელსაც საკუთარი თავი ეზიზლება, ერთი რამ მაინც რჩება პატივისცემი საკუთარ თავში: თავად ეს ზიზლის გრძობა.

ქართული სიტყვა „ზიზლი“ ბოლომდე ვერ გამოხატავს შინაარსს, რაც აქვს გერმანულ სიტყვას Verachtung, verachten და მის შესატყვისებს თანამედროვე ევროპულ ენებში. ქართულად ამ სიტყვას ხშირად „სიძულვილის“ მნიშვნელობით ვხმარობთ: ნიცშეს შემთხვევაში ეს შეცდომა იქნებოდა, რადგან სიძულვილი შეიძლება რაღაც ღონის აღიარებას გულისხმობდეს, ზიზლის შემთხვევაში კი ეს არ გვაქვს. ზიზლი არის, უპირველეს ყოვლისა, ის გრძობა, რაც მაღალს, კეთილშობილს ეუფლება მდაბიურთან, ბოგანოსთან შეჯახებისას. ამ აზრით, ზიზლი პატივისცემის საპირისპირო ცნებად შეიძლება განვიხილოთ: გეზიზლება ის, რაშიც სრულებით არაფერია პატივისცემის ღირსი. მაგალითად, მტერი გძულს, მაგრამ არ გეზიზლება, თუ, სულ მცირე, მის ძალას სცემ პატივს.

ისტორიულად, ეს ის გრძობაა, რაც არისტოკრატს აქვს მდაბიოს მიმართ, ამიტომ ნიცშე დაუფარავად ახდენს არისტოკრატიზმის, კერძოდ, დიდგვაროვანის მდაბიოსადმი ზიზლიანი დამოკიდებულების აპოლოგიას, რაც ცხადია, რადიკალურად უპირისპირდება ახალი დროის სულისკვეთებას, რომელიც სწორედ დაბადების უფლებით მოპოვებული წოდებრივი პრივილეგიების უარყოფიდან ამოიზარდა. არისტოკრატის ზიზლი ბოგანოს მიმართ ნიცშესთვის განსაკუთრებით ღირებულია იმიტომ, რომ ის ქმნის თუ აფართოვებს დისტანციას თვით ადამიანის სულის შიგნით, ანუ ასწავლის ადამიანს ორდინარულით, ჩვეულებრივით

დაუკმაყოფილებლობას და მაღალის, დიადის, გამორჩეულისკენ სწრაფვას. მდაბიო, ბოგანო რომ ეზიზღება, არისტოკრატს საკუთარ სულში ყოველივე მდაბიურის შეზიზღების მოთხოვნაც უჩნდება; მას მდაბიური ქცევა „აღარ ეკადრება“: არისტოკრატი თავისი ქცევით მუდამ უნდა აჩვენებს, რომ მდაბიოზე მაღლა დგას, ეს კი მისი სულიერი განვითარების, ამაღლების წყაროა. ამიტომ უთანასწორობა, ბატონებისა და მონების (მსახურების, ქვეშევრდომების და ა. შ.) არსებობა აუცილებელია ადამიანის, როგორც გვარის, განვითარებისთვის.

მაგრამ ამ უთანასწორობას, თავის მხრივ, საფუძვლად უდევს ძალადობა და ძალაუფლებისაკენ სწრაფვა. არისტოკრატია სწორედ ასე შეიქმნა: ვისაც უფრო მეტად ჰქონდა განვითარებული ძალაუფლებისადმი სწრაფვა და ვინც მზადაა, თავისი ფიზიკური არსებობა საფრთხეში ჩააგდოს სხვებზე აღმატებულების მოსაპოვებლად, ანუ ვინც სხვაზე სულიერად ძლიერია და ამის ხარჯზე ომში გამარჯვებას შეძლებს, სწორედ ის უდებს სათავეს არისტოკრატულ გვარებს. მეორე მხრივ, ის, ვისთვისაც მშვიდობა, უსაფრთხოება, ფიზიკური არსებობის შენარჩუნება ომში გამარჯვებაზე ძვირფასია, ეგუება მონის მდგომარეობას. უთანასწორობა ამითაც გამართლებულია, თუმცა ამგვარ გამართლებას, ცხადია, არაფერი აქვს საერთო „სამართლიანობასთან“, როგორც ის ქრისტიანულ ან განმანათლებლობის იდეალებზე აღზრდილ საზოგადოებას ესმის.

რელატივიზმი, სიცოცხლე და ძალაუფლებისადმი სწრაფვა

არისტოკრატული ქედმაღლობის აპოლოგია საფუძვლად უდევს ნიცშეს მნიშვნელოვან წარმოდგენას „ბატონების მორალის“ და „მონების მორალის“ შესახებ, რაც, თავის მხრივ, მორალური რელატივიზმის ან იმორალიზმის დამოკიდებულებას ამკვიდრებს. ეს უკანასკნელი ნიშნავს უნივერსალური მორალური ნორმების უარყოფას: ნიცშეს აზრით, ისინი სინამდვილეში გამოხატავს იმ ჯგუფის ინტერესებს, ვინც მათ დამკვიდრებას ცდილობს. აქედან გამომდინარე, ბატონების ან არისტოკრატების მორალი უპირატესობას ანიჭებს იმ თვისებებს, რისი წყალობითაც ისინი ბატონები არიან: ეს არის ძალა, სიამაყე, ვაჟკაცობა, „მაგარი გული“ (რაც გამორიცხავს გულჩვილობას და სენტიმენტალობას), ეგოიზმი, წარსულის და იერარქიის პატივისცემა და ა. შ. სამაგიეროდ, ზიზღის ღირსადაა მიჩნეული სარგებლიანობა, ლაჩრობა, ეჭვიანობა, ტყუილი და ა. შ. „მონების მორალი“ კი (რისი ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითიც ქრისტიანული მორალია) პატარა, შეშინებული ადამიანის განწყობას გამოხატავს. მისი ძირითადი მიზანია, შეზღუდოს ის, რისაც ყველაზე მეტად ეშინია – ძალა, რომელმაც შეიძლება ზიანი მიიყენოს. ამიტომ ის ადამიანებისგან მოითხოვს მოყვასისადმი კეთილგანწყობას, მოთმინებას, თავმდაბლობას და ა. შ.

ნიცშე არა მხოლოდ მორალის საკითხებშია რელატივისტი: ის ზოგადად უნივერსალურ ჭეშმარიტებას უარყოფს. ამით ის უპირისპირდება მისი დროის პოზიტივისტურ განწყობას, რისთვისაც პროგრესის გზა მეცნიერების (როგორც ბუნებისმეტყველების, ისე სოციალური მეცნიერების) განვითარებაა. მეცნიერე-

ბა კი სწორედ ობიექტურ, უნივერსალურ, ადამიანისგან დამოუკიდებელ ჭეშმარიტებებს ეძებს. ნიცშეს აზრით, ასეთი ორიენტაცია აკნინებს და აბეჩავებს ადამიანს. ალტერნატიული პრინციპი ნიცშესთვის სიცოცხლე, სიცოცხლის ინტერესია: ამის გამო ნიცშეს ხანდახან „სიცოცხლის ფილოსოფოსს“ უწოდებენ. რომელიმე დებულება, მოსაზრება, პრინციპი ადამიანისთვის მისაღები უნდა იყოს არა იმის მიხედვით, თვლის თუ არა მას მეცნიერება, რაღაც ობიექტურ საზომებზე დაყრდნობით, „ჭეშმარიტად“, ანუ ყველასათვის სავალდებულოდ, არამედ იქიდან გამომდინარე, შეესაბამება თუ არა ის მისი სიცოცხლის ინტერესს. სიცოცხლის ინტერესი კი საკუთარი თავის და გვარის გაძლიერება, გაგრძელებაა, უპირატესობის მოპოვებაა, რაც გარდუვალად მოითხოვს სხვის დაჩაგვრას, სხვისთვის ზიანის მიყენებას და სხვაზე გაბატონებას. სიცოცხლის ძირეული ინსტინქტი, ნიცშეს აზრით, ძალაუფლებისადმი სწრაფვაა. თანამედროვე კულტურა თავისი ისტორიციზმით, უნივერსალისტური („მონების“) მორალით, ობიექტური ჭეშმარიტების პოზიტივისტური კულტურით სწორედ იმიტომ აკნინებს ადამიანს, რომ თრგუნავს ადამიანის ამ ყველაზე ძირეულ, ამოსავალ საწყისს, და ამით საშუალებას არ აძლევს ადამიანს ჭეშმარიტ სიღიადეს მიაღწიოს.

ზეკაცი, ბავშვი და ახალი ფილოსოფოსები

და მაინც, რისკენ მოგვიწოდებს ნიცშე? რა არის მისი პოზიტიური იდეალი? ამის გარკვევა, ამ კითხვაზე ნათელი, ცალსახა პასუხის პოვნა უფრო რთულია, ვიდრე იმის გაგება, თუ რა არ მოსწონს ნიცშეს თანამედროვე კულტურაში. შეიძლება ზოგადად ვთქვათ, რომ ის განსაკუთრებით აფასებს ადამიანის დაუკმაყოფილებლობას ჩვეულებრივი, ორდინარული არსებობით, მის სწრაფვას, დაძლიოს, ამაღლდეს ასეთ ყოფაზე და ამ დროს წავიდეს რისკზე, თავისი (და სხვების) სიცოცხლე საფრთხეში ჩააგდოს, „სახიფათოდ იცხოვროს“. ხიფათით აღსავსე ცხოვრების კულტი, როგორც თანამედროვე აზროვნების ერთ-ერთი ნაკადი, სწორედ ნიცშეს სახელს უკავშირდება.

მაგრამ ნიცშე მხოლოდ ამის თქმით არ შემოიფარგლება. რისკზე წასვლა რაღაცით უნდა იყოს გამართლებული, მას რაღაც საზრისი, რაღაც პერსპექტივა უნდა ჰქონდეს. „ასე იტყოდა ზარათუსტრაში“ ნიცშე ამბობს, რომ ადამიანი უნდა გადაილახოს, რომ იგი არის ხიდი უფრო მაღალი რანგის არსებისკენ – ზეკაცისკენ. მაგრამ მაინც როგორია ეს მაღალი რანგის არსება?

ამ კითხვაზე სრულ პასუხს თუ არა, მინიშნებას გვაძლევს ნიცშეს იგავი „სამი სახეცვლილების“, ანუ ადამიანის სულის განვითარების სამი ეტაპის შესახებ, რასაც ავტორი წარმოგიდგენს როგორც აქლემს, ლომს და ბავშვს. აქლემი ქრისტიანული მორალის, ანუ დადგენილი ნორმების მიმართ მოწიწების და მორალული მოვალეობის მატარებლად შეიძლება აღვიქვათ, ხოლო ლომი – გაბოტონებული კულტურის უარყოფლად, ნიჰილისტად, „ზეკაცის“ იდეალი ბავშვში უნდა დავინახოთ. ბავშვის დამოკიდებულება რეალობისადმი განისაზღვრება, როგორც „ღვთაებრივი დასტური“, როგორც სამყაროს, სიცოცხლის მიღება და მისით ხა-

რობა. ეს არის თავისუფლება, მაგრამ არა ლიბერალური სამყაროს ადამიანის (ან აქლემის) თავისუფლება, რომელიც სხვების თანასწორი ღირსების აღიარებით და მორალური თუ სახელმწიფოებრივი კანონების მოთხოვნებით არის დამძიმებული, არამედ თამაშის თავისუფლება, სილაღე და მხიარულება, რომელმაც არც კი უწყის რაიმე შეზღუდვების შესახებ და არ წუხს მათ დაცვასა თუ გადალახვაზე. ბავშვი უმანკოა და სწორედ ეს უმანკოება აყენებს მას „ბოროტისა და კეთილის მიღმა“: ეს უკანასკნელი კატეგორიები მისთვის უაზროა.

მაგრამ ბავშვი მაინც მატაფორაა. რაში შეიძლება იყოს იმედის წყარო ზრდასრული და გონიერი ადამიანისთვის, ვინც თავის გარშემო ადამიანის გვარის დაკნინებას ხედავს? ზარათუსტრა თავდაპირველად იმედოვნებს, რომ დაეხმარება ადამიანებს კრიზისიდან გამოსვლაში და ასწავლის ზეკაცისკენ მიმავალ გზას, მაგრამ მალევე ასკვნის, რომ მთელ საზოგადოებაზე, კაცობრიობაზე ზრუნვა უპერსპექტივოა: ადამიანები დაბრმავებულან კეთილდღეობის და მშვიდობის ლიბერალურ-სოციალისტური იდეალით და სხვა არაფრის გაგონება არ უნდათ. მაგრამ იმედი მაინც არის და ის უკავშირდება რჩეულთა ჯგუფებს, ახალ სულიერ არისტოკრატიას, ვისაც გააჩნია არა მხოლოდ ნათელი და ღრმა ინტელექტი, რომ ცივილიზაციის კრიზისი და მისი სიღრმე დაინახოს, არამედ ხასიათის სიმტკიცე, რათა გარემოს ზეწოლას გაუძლოს, ღირებულებათა გადაფასება შეძლოს და ზეკაცისკენ მიმავალ ვიწრო და რთულ გზას გაუდგეს.

ასეთ ახალ არისტოკრატიას ნიცშე „თავისუფალ სულებს“ ან „ახალ ფილოსოფოსებს“ უწოდებს. მათი კიდევ ერთი ვარიანტია ხელოვანები, ოღონდ არა ტრადიციული, მოედანზე შეკრებილი ხალხის მდაბიო გემოვნებაზე მომუშავე ხელოვანები (დღეს მათ „მასობრივი კულტურის მწარმოებლებს ვუწოდებით), არამედ ისინი, ვინც პრინციპულად სხვა, „თავისუფალი სულებისთვის“ გასაგებ ხელოვნებას ქმნის.

მემკვიდრეობა და გავლენა

ნიცშე მრავალმხრივი და, ამავე დროს, წინააღმდეგობით აღსავსე მოაზროვნეა. ასევე წინააღმდეგობრივია მისი გავლენა, რომელიც მრავალ სფეროში: ფილოსოფიაში, ხელოვნებაში, პოლიტიკაში, ზოგადად კულტურაში შეიძლება დავინახოთ. მაგალითად, მის მიერ ინდივიდის და მისი შემოქმედებითი საწყისის დამაკნინებელი მასობრივი კულტურის კრიტიკა, მისგან რადიკალურად განსხვავებული „ახალი ხელოვნების“ მოთხოვნა შთაგონების წყაროდ იქცა მე-20 საუკუნის ბევრი მოაზროვნისთვის და ხელოვანისთვის. ნიცშეს იდეებს ხშირად უკავშირებენ მე-20 საუკუნის დასასრულის ისეთ გავლენიან ინტელექტუალურ მიმდინარეობას, როგორიცაა პოსტმოდერნიზმი.

განსაკუთრებით საკამათოა ნიცშეს კავშირი მე-20 საუკუნის ერთ-ერთ ყველაზე მიუღებელ და დესტრუქციულ პოლიტიკურ მიმდინარეობასთან, ფაშიზმთან, განსაკუთრებით კი მის გერმანულ სახესხვაობასთან – ჰიტლერის ნაციზმთან. მისი იდეოლოგიები ნიცშეს თავიანთი მოძღვრების ინტელექტუალურ წინამორბე-

დად თვლიდნენ, ხოლო ჰიტლერი თავს მის მოტრფიალედ ასაღებდა და ვაიმარში მისი მუზეუმის ხშირი სტუმარი იყო. ნიცშეს მკვლევართა უმრავლესობა ფაშიზმთან და ნაციზმთან ნიცშეს დაკავშირებას მისი მოძღვრების არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგად მიიჩნევს. მაგალითად, ნიცშესთვის სრულიად მიუღებელი იყო ანტისემიტიზმი, რომელიც ნაციზმის ერთ-ერთი ქვაკუთხედი. მაგრამ, ბევრის აზრით, ნიცშეს ნამდვილად აქვს იდეები (მაგალითად, გამორჩეულთა უფლება, უგულებელყონ მორალური ნორმები საკუთარი ინტერესებისთვის), რომლებმაც კარგი არგუმენტები მისცა ნაციზმის იდეოლოგიებს საკუთარი მსოფლმხედველობის გასამართლებლად.

ასე იტყოდა ბარათუსტრა

ნაწილი პირველი: ბარათუსტრას საუბრები

ბარათუსტრას პროლოგი

1.

ბარათუსტრა ოცდაათისა რომ გახდა, თავისი სამშობლო და თავისი სამშობლოს ტბა მიატოვა და მთაში წავიდა. აქ თავისი სულითა და მარტოობით ტკეზობდა და ეს ათი წელი არ მობეზრებია. მაგრამ ბოლოს შემოუბრუნდა გული. ერთ დილას მზის სხივთან ერთად ადგა, მზეს შეეგება და ასე ეტყოდა:

„დიდო ვარსკვლავო! რაში ნახავდი ბედნიერებას, რომ არ გყავდეს ისინი, ვისაც ანათებ!

ათი წელია ჩემს მღვიმესთან ამოდიხარ. ყელში ამოგივიდოდა შენი შუქიც და შენი გეზიც, მე, ჩემი არწივი და ჩემი გველი რომ არ გყავდეთ.

ჩვენ კი ყოველ დილით გელოდით, შენს სიუხვეს ვიზიარებდით და ამისთვის გლოცავდით.

შემომხედე! მეც, როგორც ჭარბი თაფლით გაჯერებულ ფუტკარს, ჩემმა სიბრძნემ თავი შემაწყინა; ჩემკენ გამოწვდილი ხელები მჭირდება.

მსურს გავიღო და გავცე, სანამ კაცთა შორის ბრძენნი თავისი სიბრძნით გაიხარებენ, ხოლო ღარიბნი – თავისი სიმდიდრით.

ამიტომ სირღმისკენ უნდა გავეშურო: როგორც შენ იზამ სადამოს, როდესაც ზღვის მიღმა ჩახვალ და ქვესკნელს გაანათებ, უმდიდრესო ვარსკვლავო!

მეც შენსავით უნდა ჩავიდე,¹ როგორც ამას ხალხი ეძახის, ვისკენაც ახლა ვისწრაფი.

ხოდა, დამლოცე, უდრტვინველო თვალო, ვისაც ისე შეუძლია უდიდესი ბედნიერების დანახვა, რომ ოდნავაც არ შემურდეს!

1 ნიცშესთვის მნიშვნელოვანი სიტყვაა untergehen (სიტყვასიტყვით: „ქვევით ჩასვლა“), რომელიც ამ შემთხვევაში გულისხმობს უბრალოდ მზის ჩასვლას. მაგრამ სხვა შემთხვევაში იგივე სიტყვა აღნიშნავს მთიდან ბარში ჩასვლას (ამ შემთხვევაში ვიხმართ „დაღმასვლას“) ან, რაც განსაკუთრებით ნიშნეულია, დაღუპვას (ქვემოთ, კაცის ბაგირზე გადასვლის კონტექსტში, მას ვთარგმნით „გადაჩეხვად“). ამ შემთხვევაში არ ხერხდება სიტყვის მნიშვნელობებით ნიცშესეული თამაშის ქართულად გადმოტანა.

დალოცე თასი, რომელსაც გადმოღვრა უნდა, რათა მისგან ოქროსფერმა წყალმა იდინოს და შენი განცხრომის ანარეკლი გაიყოლოს!

შეხედე! ეს თასი ისევ დაცარიელდება, ზარათუსტრა ისევ განკაცდება.“
ასე დაიწყო ზარათუსტრას დაღმასვლა.

2.

ზარათუსტრამ მთა მარტომ ჩაიარა და არავინ შეხვედრია. მაგრამ ტყეში რომ შევიდა, უცებ მოხუცი შეეჩნება, რომელიც თავისი წმიდა ქოხიდან გამოსულიყო ტყეში ფესვების საძებნელად. და ამას ეტყოდა ბერიკაცი ზარათუსტრას:

„უცხო არ არის ჩემთვის ეს მოგზაური: მრავალი წლის წინ ჩამოიარა მან აქ. ზარათუსტრა ერქვა, მაგრამ შეიცვალა. მაშინ მთაში საკუთარი ფერფლი მიგქონდა; ახლა ბარში შენი ცეცხლი უნდა ჩაიტანო? არ გეშინია, დაგსაჯონ, როგორც ხანძრის გამჩალებელი?“

კი, ვიცანი ზარათუსტრა. სუფთაა მისი თვალი და ამრეზა აღარ ეტყობა მის ზაგეს. განა მოცეკვავესავით არ მიდის?

შეცვლილა ზარათუსტრა, ბავშვად ქცეულა ზარათუსტრა, უფრო ფხიზელი გამხდარა ზარათუსტრა: რაღა გინდა მძინარეებთან?

მარტოობაში ისე ცხოვრობდი, როგორც ზღვაში და ზღვა გატივტივებდა თავის ზედაპირზე. ვაი, ახლა რად მოგდომებია ნაპირზე გასვლა? ვაი, რად მოგდომებია, ისევ თავად ათრიო შენი გვაში?“

ზარათუსტრამ უპასუხა: „მე ადამიანები მიყვარს.“

„მაშ მე რად წავედი ტყესა და უკაცრიელში? – თქვა წმინდანმა, – იმიტომ ხომ არა, რომ ადამიანები ზედმეტად მიყვარდა?“

ახლა ღმერთი მიყვარს: ადამიანები არ მიყვარს. ადამიანი მეტისმეტად არასრულყოფილი რამაა ჩემთვის. მისი სიყვარული დამღუპავდა.“

ზარათუსტრამ უპასუხა: „სიყვარულზე განა რამე ვთქვი? მე ადამიანებისთვის ძღვენი მიმაქვს.“

„არაფერი მისცე მათ“, – უთხრა წმინდანმა, – „ჯობს, ტვირთის ნაწილი გამოართვა და მათთან ერთად ატარო – ამით ყველაზე დიდ სიკეთეს გაუუკეთებ, თუ ეს შენთვისაც მისაღები იქნა!“

ხოლო თუ რამეს მისცემ, არაფერი მისცე, გარდა მოწყალებისა, და ისიც მხოლოდ მას შემდეგ, რაც შეგვედრებიან.“

„არა“ – უპასუხა ზარათუსტრამ, – „მე მოწყალებას არ გავცემ. საამისოდ არასაკმარისად ღარიბი ვარ.“

წმინდანმა გაიცინა ზარათუსტრას ნათქვამზე და ასე ეტყოდა: „მაშ ყურადღებით იყავი, რომ მათ შენი ძღვენი მიიღონ! ისინი განდევნილებს არ ენდობიან და არ სჯერათ, რომ მათ დასასაჩუქრებლად მივდივართ მათთან.“

ქუჩაში ჩვენი ფეხის ხმა ზედმეტად მარტოდ ხვდებათ ყურზე. და როცა ღამით, თავის საწოლებში მოკალათებულებს, მოესმებათ, რომ მზის ამოსვლამდე ვილაც გარეთ დადის, ამას ეკითხებიან თავს: ნეტა სად მიდის ეს ქურდი?

ნუ წახვალ ხალხთან, დარჩი ტყეში! მხეცებთან მისვლა ჯობია! რატომ არ გინდა, ჩემსავით იცხოვრო – დათვად დათვებს შორის, ჩიტად ჩიტებს შორის?“

„და რას აკეთებს ტყეში წმინდანი?“ – იკითხა ზარათუსტრამ.

წმინდანმა უპასუხა: „სიმღერებს ვთხზავ და ვმღერი, ხოლო როცა სიმღერებს ვთხზავ, ვიცინი, ვტირი და ვბუტბუტებ. ამით ღმერთს ვადიდებ.

მღერით, ტირილით, სიცილით და ბუტბუტით ვადიდებ ღმერთს, რომელიც ჩემი ღმერთია. შენ კი რა მოგაქვს ძღვნად?“

ზარათუსტრამ ეს სიტყვები რომ გაიგო, წმინდანს დაემშვიდობა და უთხრა: „შენთვის მოსაცემი რა მაქვს? ჯობს დროზე წავიდე, ვიდრე რამეს წაგართმევდე.“ – და ასე დაშორდნენ ერთმანეთს მოხუცი და კაცი, თან იცინოდნენ, როგორც ორი პატარა ბიჭი.

მარტო რომ დარჩა ზარათუსტრა, საკუთარ გულს ეუბნებოდა: „ნუთუ ეს შესაძლებელია? ამ ბებერ წმინდანს ჯერ არ გაუგია თავის ტყეში, რომ ღმერთი მოკვდა!“

3.

ზარათუსტრა უახლოეს, ტყის პირას მდებარე ქალაქში რომ მივიდა, მოედანზე ბევრი ხალხი დახვდა შეკრებილი: მათ თოვზე მოცეკვავის წარმოდგენას დაპირებოდნენ. და ზარათუსტრა ასე ეტყოდა ამ ხალხს:

„მე თქვენ ზეკაცს გასწავლით. კაცი ისაა, რაც დასაძლევია. თქვენ რა გაგიკეთებიათ მის დასაძლევად?

აქამდე ყველა არსს რაღაც შეუქმნია საკუთარი თავის მიღმა. თქვენ კი რა გასურთ, ამ დიდი ნაკადის დაშრება იყოთ და უმაღლეს ცხოველს დაუბრუნდეთ, ვიდრე კაცი გადალახოთ?

რა არის მაიმუნი კაცის თვალში? რაღაც დასაციინი ან მტკივნეულოდ სამარცხვინო. იგივე უნდა იყოს კაცი ზეკაცისთვის: რაღაც დასაციინი ან მტკივნეულოდ სამარცხვინო.

თქვენ გამოგივლიათ გზა ჭიიდან ადამიანამდე და ბევრი რამ ისევ ჭიისა გამოგყვით. ერთ დროს მაიმუნები იყავით და ახლაც ადამიანი უფროა მაიმუნი, ვიდრე რომელიმე მაიმუნი.

მაგრამ ვინც თქვენგან უბრძენესია, ისიც ჯერ მხოლოდ მცენარისა და ზმანების შეხლავს და მათი ნაწევარია. ახლა რისკენ მოგიწოდოთ: მცენარეები გახდეთ, თუ ზმანებები?

შემომხედეთ, მე თქვენ ზეკაცს გასწავლით!

ზეკაცი მიწის საზრისია! ათქმევინეთ თქვენს ნებას: ზეკაცი მიწის საზრისი უნდა იყოს!

გევედრებით, ძმებო, იყოთ მიწის ერთგული და არ დაუჯეროთ მათ, ვინც ზემიწიერ იმედებზე გელაპარაკებათ! ისინი მომწამვლელები არიან, თუნდაც ეს თავად არ იცოდნენ!

სიცოცხლის მოძულენი არიან ისინი, თავად ხრწნადნი და მოწამლულნი, მიწა დაქანცულა მათი ტარებით. ხოდა, გაგვცილდნენ!

ერთ დროს ყველაზე დიდი მკრეხელობა ღვთის მიმართ მკრეხელობა იყო, მაგრამ ღმერთი მოკვდა, და ეს მკრეხელობებიც მას გაჰყვა. ახლა ყველაზე საშინელი ცოდვა მიწის მიმართ მკრეხელობაა, და კიდევ ის, რომ ამოუცნობის წიაღი მიწის საზრისზე მალლა დააყენო!

ერთ დროს, სული ზიზღით უყურებდა სხეულს. მაშინ ყველაზე მაღალი იყო ეს ზიზღი: სულს სხეული დამცრობილი, საძაგელი, დამშეული სურდა. ამით მისგან და მიწისგან თავის დაღწევას ლამობდა.

ოჰ, თავად ეს სულიც დამცრობილი, საძაგელი და დამშეული იყო! და სისასტიკე იყო მისი ტკბობა!

მაგრამ, ძმებო, თქვენც მითხარით: რას გაუწყებთ თქვენი სხეული თქვენს სულზე? განა თქვენი სულიც სილატაკე, ჭუჭყი და უბადრუკი კმაყოფილება არ არის?

და მართლაც, ადამიანი მღვრიე ნაკადია. ოდენ ზღვას ძალუძს, ეს მღვრიე ნაკადი მიიღოს და თავად არ აიძღვრეს.

შემომხედეთ, მე ზეკაცს გასწავლით. იგია ეს ზღვა, მასში შეიძლება თქვენი დიდი ზიზღი ჩაიღვაროს.

რა არის უმაღლესი, რაც შეგიძლიათ განიცადოთ? ეს დიადი ზიზღის ჟამია. ჟამი, ოდეს თქვენი ბედნიერებაც გძაგთ, თქვენს გონებასა და სიქველესთან ერთად.

ეს ჟამია, ოდეს ამბობთ: „რა ყრია ჩემს ბედნიერებაში? ეს სილატაკეა, ჭუჭყი და უბადრუკი კმაყოფილება. ჩემს ბედნიერებას კი თვით არსებობა უნდა გაემართლებინა!“

ეს ჟამია, ოდეს ამბობთ: „რა ყრია ჩემს გონებაში? განა ისე ელტვის ცოდნას, როგორც ლომი საკვებს? ის სილატაკეა, ჭუჭყი და უბადრუკი კმაყოფილება.“

ეს ჟამია, ოდეს ამბობთ: „რა ყრია ჩემს სიქველესში? მას ჯერ შლეგად არ ვუქცევია. როგორ მომაბეზრა თავი ჩემმა სიკეთემ და ჩემმა ბოროტებამ! ეს ყოველივე სილატაკეა, ჭუჭყი და უბადრუკი კმაყოფილება.“

ეს ჟამია, ოდეს ამბობთ: „რა ყრია ჩემს სამართლიანობაში? არაფერი მეტყობა, გზნება და ნალვერდალი ვიყო. სამართლიანი კაცი კი გზნება და ნალვერდალია.“

ეს ჟამია, ოდეს ამბობთ: „რა ყრია ჩემს თანაგრძნობაში? განა თანაგრძნობა ჯვარი არაა, რაზეც გაკრულია ის, ვისაც ადამიანები უყვარს? მაგრამ ჩემი თანაგრძნობა ჯვარცმა არ არის.“

გითქვამთ ეს ოდესმე? დაგიყვირიათ ეს ოდესმე? ო, ნეტა გამეგონოს, რომ თქვენ ამას გაჰყვირით!

თქვენი ცოდვები კი არა, თქვენი თავშეკავება შეჰღალადებს ზეცას! თვით შეცოდებაში თქვენი სიძუნწე შეჰღალადებს ზეცას!

სად არის ელვა, ენით რომ აგლოკავთ? სად არის შეშლილობა, რითაც აიცრებით?

შემომხედეთ, მე ზეკაცს გასწავლით: იგია ის ელვა, იგია ის შეშლილობა.“

ეს რომ თქვა ზარათუსტრამ, ბრბოდან ვილაცამ წამოიძახა: „გვეყო ბაგირზე მოცეკვავის სმენა, დროა, დაგვანახონ კიდეც!“ და მთელმა ხალხმა სიცილი დააყარა ზარათუსტრას. თოკზე მოცეკვავეს კი ეგონა, რომ ნათქვამი მას ეხებოდა და თავის საქმეს შეუდგა.

4.

ზარათუსტრამ კი შეხედა ხალხს და განცვიფრდა. მერე კი ასე იტყოდა:

„კაცი თოკია, გადაჭიმული მხეცსა და ზეკაცს შორის – თოკი უფსკრულის თავზე.

სახიფათოა გადასვლა, სახიფათოა გზაში ყოფნა, სახიფათოა უკან მოხედვა, სახიფათოა შეკრთომა და გაჩერება.

კაცის სიდიადე ისაა, რომ ის ხიდია და არა მიზანი: მასში ის შეიძლება გიყვარდეს, რაც გადასვლა და გადაჩეხვაა.

მიყვარს, ვისაც არ ესმის ცხოვრებისა, თუ ის გადაჩეხვა არ არის, რადგან მხოლოდ მათ ძალუძთ გადასვლა.

მიყვარს დიდი ზიზღის მატარებელნი, რადგან მხოლოდ მათ ძალუძთ, თაყვანი სცენ, მხოლოდ ისინი არიან გაღმა ნაპირისკენ ლტოლვის ისრები.

მიყვარს, ვინც ვარკვლავებს მიღმა არ ეძებს გამართლებას, რომ გადაიჩეხოს და თავი გაწიროს, არამედ მიწას შეეწირება, რათა ის ოდესმე ზეკაცისა გახდეს.

მიყვარს, ვინც შეცნობისთვის ცხოვრობს და იმისთვის შეიცნობს, რომ ოდესმე ზეკაცმა იცხოვროს. ამით ის საკუთარ გადაჩეხვას ეძიებს.

მიყვარს, ვინც შრომობს და გამომგონებლობს, რათა ზეკაცს სახლი აუშენოს და მიწა, ცხოველები და მცენარეები დაახვედროს: რადგან ამით თავის გადაჩეხვასაც ეძიებს.

მიყვარს, ვისაც თავისი სიქველე უყვარს: რამეთუ სიქველე გადაჩეხვის ნდომაა და ლტოლვის ისარი.

მიყვარს, ვინც სულის ერთ წვეთსაც არ იტოვებს, არამედ მხოლოდ ის სურს, თავისი სიქველის სული იყოს: რადგან ის, როგორც სული, ხიდზე გადადის.

მიყვარს, ვინც საკუთარ სიქველეს თავის მიდრეკილებად და ბედისწერად აქცევს: ამით სურს, თავისი სიქველისთვის იცოცხლოს, ან არ იცოცხლოს.

მიყვარს, ვინც მრავალი სიქველის ქონას არ ესწრაფვის. ერთი სიქველე ორზე უფრო ქველია, რადგან ის უფრო გამოდგება ნასკვად, რასაც ბედისწერა ჩამოეკიდება.

მიყვარს, ვისი სულიც ხელგაშლილია, ვინც მაღლიერებას არ ეძებს და არაფერს აბრუნებს: რადგან ის ყოველთვის გასცემს და თავისთვის არაფერს ინახავს.

მიყვარს, ვინც დაირცხვენს, როცა კამათელი მის სასარგებლოდ დაჯდება და იკითხავს: „რამე ხომ არ ვითაღლითე?“ – რადგან მას სურს, დაიღუპოს.

მიყვარს, ვინც კეთილი საქმის ჩადენამდე ოქროს სიტყვებს აწევს და მეტს აკეთებს, ვიდრე ჰპირდება: რადგან მას გადაჩეხვა სურს.

მიყვარს, ვინც მომავლებს ამართლებს და წასულებს მიუტევებს – რამეთუ ის მზადაა, აწმყოში მცხოვრებთა ხელით დაიღუპოს.

მიყვარს, ვინც თავის ღმერთს სჯის, იმიტომ რომ თავისი ღმერთი უყვარს: რამეთუ ის თავისი ღმერთის რისხვას უნდა შეეწიროს.

მიყვარს, ვისი სულიც იმითაც ღრმია, რომ იოლია მისი დაჭრა, და პატარა განცდასაც შეიძლება გადაჰყვეს: ის მეტი ხალისით გადავა ხიდზე.

მიყვარს, ვისი სულიც ისე გადავსებულია, რომ თავიც დავიწყებია, ხოლო ყველაფერი მასშია: ამგვარად, ყველაფერი მის გადაჩეხვად იქცევა.

მიყვარს, ვისი სულიც თავისუფალია და გულიც: ამრიგად, მისი თავი ოდენ გულის წიაღია, გული კი გადაჩეხვისკენ უბიძგებს.

მიყვარს ყველა, ვინც მძიმე წვეთია, სათითაოდ რომ ეცემა კაცთა თავზე მოქუფრული ღრუბლიდან: ისინი ელვის მოახლოებას ამცნობენ და იღუპებიან, როგორც მაცნეები.

შემომხედეთ, მე ვარ მაცნე ელვისა და მძიმე წვეთი ღრუბლისა: ამ ელვას კი ზეკაცი ჰქვია.“

5.

ეს სიტყვები რომ წარმოთქვა ზარათუსტრამ, ერთხელაც შეხედა ხალხს და დადუმდა. „შეხედე“, – ეტყოდა ის საკუთარ გულს, – „დგანან და იცინიან. მათ ჩემი არ ესმით; ჩემი ბაგე მათი ყურისთვის არაა.“

იქნებ ჯერ ყურები უნდა ამოუგლისო, რომ თვალთ მოსმენა ისწავლონ? თუ ლიტავრების ან მონანიების მომთხოვნი ქადაგის რახარუხს უნდა მივბაძო, რომ გავაგონო? იქნებ მხოლოდ ენაბლუებისა სჯერათ?

რალაც აქვთ, რითაც ამაყობენ. მაინც რით მოაქვთ ასე თავი? ისინი მას კულტურას უწოდებენ, ამით გამოარჩევენ თავს თხის მწყემსებისგან.

ამიტომ არ სიამოვნებთ, როდესაც ვინმე ზემოდან, „ზიზლით“ უყურებთ. ხოდა, ისე ველაპარაკები, რომ მათ სიამაყეს შევეხო.

ამიტომ მოვუთხრობ მასზე, ვინც ყველაზე უფრო ღირსია ზიზლისა: ასეთი კი ბოლო ადამიანია.“

და ასე ეტყოდა ზარათუსტრა ხალხს:

„დროა, ადამიანმა თავს მიზანი დაუსახოს. დროა, მან თავისი უზენაესი იმედის თესლი ჩარგოს.“

ჯერ საამისოდ საკმარისად მდიდარი ნიადაგი აქვს. მაგრამ ოდესმე ეს ნიადაგი დაიწრიტება და გამოიფიტება და იქიდან მაღალი ხე ველარასოდეს ამოიზრდება.

ვაგლახ, რომ მოვა დრო, როცა კაცი ველარ გაისვრის ვნების ისარს ადამიანის მიღმა, როცა მისი მშვილდის სიმს წუილი დაავიწყდება.

მე გეტყვით: საკუთარ თავში ჯერ ქაოსი უნდა გქონდეთ, რომ მოცეკვავე ვარსკვლავი შვათ. მე გეტყვით: თქვენ ჯერ შეგრჩენიათ ქაოსი.

ვაგლახ, რომ მოვა დრო, როცა კაცი ველარ შობს ვარსკვლავს. ვაგლახ, რომ მოვა დრო ადამიანისა, ვინც ყველაზე უფროა ზიზლის ღირსი, ვისაც საკუთარი თავის ზიზლი აღარ შეუძლია.

შეხედეთ! მე გაჩვენებთ ბოლო ადამიანს!

„რა არის სიყვარული? რა არის ქმნა? რა არის ლტოლვა? რა არის ვარკვლავი?“ – კითხულობს ბოლო ადამიანი და თვალებს ახამხამებს.

დედამიწა დაპატარავებულია და მასზე დახტის ბოლო ადამიანი, რომელიც ყველაფერს აპატარავებს. მისი მოდგმა ისევე მოუშლელია, როგორც ბალღინჯოსი; ბოლო ადამიანი ყველაზე დიდხანს ცხოვრობს.

„ჩვენ ვპოვეთ ბედნიერება“, – ამბობენ ბოლო ადამიანები და თვალებს ახამხამებენ.

მათ მიატოვეს ქვეყნები, სადაც ცხოვრება უძნელდებოდათ: რამეთუ ადამიანს სითბო უნდა. ადამიანს კვლავ უყვარს მოყვასი და ეხახუნება მას: იმიტომ, რომ სითბო უნდა.

დაავადებას და უნდობლობას ცოდვად დაგიდევნენ: ყველა ფრთხილად დგამს ნაბიჯს. ბრიყვია, ვინც ქვას ან კაცს ფეხს წამოჰკრავს.

ხანდახან ცოტა საწამლავს იღებენ: ტკბილი სიზმრები იცის. სულ ბოლოს კი მეტ საწამლავს, რომ სიკვდილი გატკბილდეს.

კვლავ შრომობენ, შრომა გართობაა. მაგრამ იმაზეც ზრუნავენ, გართობით არ გადაიქანცონ.

ლარიბები და მდიდრები აღარ არსებობენ: ორივე ტვირთად დააწვებოდათ. ვილას უნდა მართვა? ვილას უნდა მორჩილება? ორივე ტვირთია.

არა მწყემსი და მხოლოდ ფარა! ყველას ერთი უნდა, ყველა ერთია: ვისაც განსხვავებული გრძნობა ეწვევა, თავისი ფეხით მიდის საგიჟეთში.

„ოდესღაც მთელი ქვეყანა შეშლილი იყო“, – ამბობენ ყველაზე დახვეწილნი და თვალებს ახამხამებენ.

ხალხი ჭკვიანია და ყველაფერი იცის, რაც კი მომხდარა: ამიტომ ღლიცინს ბოლო არ უჩანს. ზოგან ჩხუბობენ, მაგრამ მალევე რიგდებიან, რომ საჭმლის მონელებაში ხელი არ შეეშალოთ.

აქვთ დღის პატარა სიამეები და ღამის პატარა სიამეები – მაგრამ ჯანმრთელობას არაფერი უნდა დააკლდეს.

„ჩვენ ვპოვეთ ბედნიერება“, – ამბობენ ბოლო ადამიანები და თვალებს ახამხამებენ.

და აქ დამთავრდა ზარათუსტრას პირველი სიტყვა, რომელსაც „წინათქმასაც“ ეძახიან: რამეთუ ბრბომ შეაწყვეტინა შეძახილებითა და ხორხოცით. „მოგვეცი ეს ბოლო ადამიანი, ო, ზარათუსტრა“, – გაყვიროდნენ ისინი, – „გვაქციე ასეთ

ბოლო ადამიანებად! ზეკაცი კი შენ გყავდეს!“ და მთელი ხალხი მხიარულებდა და ენებს აწკლავუნებდა. ზარათუსტრა კი დამწუხრდა და თავის გულს ეტყოდა:

„მათ ჩემი არ ესმით: ჩემი ბაგენი მათი ყურისთვის არაა.

ვინძლო, დიდხანს მომიხდა მთაში ცხოვრება; ზედმეტად ვუსმინე ტოტებს და ხეებს; ახლა ამათ ისე ვესაუბრები, როგორც თხის მწყემსებს.

უდრტვინველია ჩემი სული და დაწმენდილი, როგორც მთები განთიადისას. მათ კი ჰგონიათ, თითქოს ცივი ვარ და ბოროტად ვეხუმრები.

ახლა კი მიყურებენ და იცინიან: და რომ იცინიან, ვძულვარ კიდეც. ყინულია მათ სიცოცხლეში.“

6.

ამ დროს მოხდა რაღაც, რამაც ყველა პირი გააჩუმა და ყველა თვალი გააშტერა. ამასობაში, თოკზე მოცეკვავე, ცხადია, თავის საქმეს შესდგომოდა: პატარა კარიდან გამოსულიყო და ორ კოშკს შორის, მოედანზე შეკრებილი ხალხის თავზე გადაჭიმულ თოკზე გადადიოდა. უცებ, ნახევარი გზა რომ გავლილი ჰქონდა, პატარა კარი კვლავ გაიღო და იქიდან მასხარასავით ჭრელა-ჭრულებში გამოწყობილი ჯეელი გამოხტა და პირველს სწრაფი ნაბიჯებით დაედევნა. „მიდი, შე კოჭლო“, – დაიყვირა მან შემაშინებელი ხმით, – „მიდი, შე მცონარავ, შე ჭანარის ვაჭარო, შე უცხვირპირო. ფრთხილად, ქუსლებით არ შეგიღუტუნო! რა გინდა შენ ამ კოშკებს შორის? კოშკშია შენი ადგილი, ვინმემ უნდა ჩაგკეტოს, რომ შენზე უკეთესებს ფეხებში არ გაებლანდო!“ თითოეული სიტყვის წარმოთქმისას დაწინაურებულს ეწეოდა; როცა მხოლოდ ერთი ნაბიჯილა აშორებდა, შემზარავი რამ მოხდა, ყველა პირი რომ გააჩუმდა და ყველა თვალი გააშტერა. მასხარამ ეშმაკისეული შეძახილი ამოუშვა და გადაახტა მას, ვინც გზას უღობავდა. ამ უკანასკნელს კი, მეტოქე მასზე გამარჯვებული რომ ნახა, თავგზა აებნა და თოკზე თავი ველარ შეიკავა. ჭოკი მოისროლა, თავად კი მასზე უსწრაფესად დაეშვა ქვევით ხელების და ფეხების ქარბორბალად. მოედანი და ხალხი დაემსგავსა ზღვას, რომელშიც ქარიშხალი ამოვარდა: ყველა გამოიქცა და ერთმანეთს ეჯახებოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც სხეული უნდა დაცემულიყო.

ზარათუსტრა კი არ განძრეულა და სხეული ზუსტად მის გვერდით დაეცა, დასახიჩრებული და დამტვრეული, მაგრამ ჯერ კიდევ ცოცხალი. ცოტა ხნის შემდეგ დაშავებული კაცი გონს მოვიდა და გვერდით დაჩოქილი ზარათუსტრა დაინახა. „რას აკეთებ აქ?“ – იკითხა მან ბოლოს, – „დიდი ხანია ვიცოდი, რომ ბოლოს ეშმაკი ფეხს დამიდებდა. ახლა ჯოჯოხეთისკენ მიმართევი. მისი გაჩერება გინდა?“

„პატიოსანი კაცის სიტყვას გაძლევ, მეგობარო“, – უპასუხა ზარათუსტრამ, – „რაზეც შენ ლაპარაკობ, ეს ყველაფერი არ არსებობს: არც ეშმაკია და არც ჯოჯოხეთი. შენი სული შენს სხეულსაც კი დაასწრებს სიკვდილს: ახლა მეტი ნუღარაფრის გეშინია.“

კაცმა უნდობლად ამოხედა. „თუ მართალს ამბობ, ზარათუსტრა, უთხრა მან ბოლოს, მაშინ გამოდის, რომ სიცოცხლესთან ერთად არაფერს ვკარგავ. თურმე დიდად განსხვავებული არ ვყოფილვარ ცხოველისგან, რომელსაც ცემა-ტყეპით და დამშევის შიშით ცეკვა ასწავლეს.“

„სულაც არაა ასე“, – მიუგო ზარათუსტრამ, – „საფრთხე შენს ხელობად გიქცევია, ამაში ზიზღის ღირსი არაფერია. ახლა შენს ხელობას შეეწირე: ამის გამო ჩემი ხელით დაგმარხავ.“

ზარათუსტრას ამ სიტყვებისთვის სულთმოზრდაც აღარ უპასუხია; ხელი კი ისე აამოძრავა, თითქოს ზარათუსტრასთვის მაღლიერების ნიშნად ხელის ჩამორთმევა სურდა.

7.

ამასობაში მოსალამოვდა და ბაზრის მოედანი ბინდმა მოიცვა. ხალხი გაიფანტა, რადგან თვით ცნობისმოყვარეობამ და შიშმაც დალლა იცის. ზარათუსტრა კი გარდაცვლილის გვერდით მიწაზე იჯდა და ფიქრში წასულიყო: დრო აღარ ახსოვდა. საბოლოოდ, დაღამდა და მარტო დარჩენილს ცივმა ქარმა დაქროლა. მაშინ ადგა ზარათუსტრა და თავის გულს ასე ეტყოდა:

„ჭეშმარიტად, კარგად უთევზავია დღეს ზარათუსტრას! ვერც ერთი კაცი ვერ დაიჭირა, ოდენ გვამი.

სასტიკია კაცის არსებობა და აზრს მოკლებული: მასხარა შეიძლება გახდეს შენი წერა.

მსურს, ადამიანებს მათი ყოფნის აზრი ვასწავლო: ეს კი ზეკაცია, კაცის მრუმე ღრუბლიდან ელვად გამოსული.

მაგრამ მათგან შორს ვრჩები, ჩემი აზრი მათ აზრს ვერ სწვდება. ხალხისთვის რაღაც საშუალო ვარ მასხარასა და გვამს შორის.

ბნელია ღამე, ბნელია ზარათუსტრას გზები. წამოდი, ჩემო ცივო და გაშეშებული თანამგზავრო! წაგიღებ იქ, სადაც ჩემი ხელით დაგმარხავ.“

8.

ეს რომ უთხრა თავის გულს, ზარათუსტრამ გვამი მხარზე გაიღო და გზას გაუდგა. ასი ნაბიჯიც არ ჰქონდა გავლილი, რომ კაცი წამოეპარა და ყურში ჩასჩურჩულა. და შეხედე! ის კოშკიდან გამოსული მასხარა არ აღმოჩნდა? „ოჰ, ზარათუსტრა, გაეცალე ამ ქალაქს“, – ეუბნებოდა ის – „მეტისმეტად ბევრს სძულხარ აქ! კეთილებს და სამართლიანებს სძულხარ, მათ მიმართ ზიზღით აღვსილ მტრად მიგიჩნევენ; მართლმორწმუნეებს სძულხარ და შენში უმრავლესობისთვის საფრთხეს ხედავენ. შენი ბედი, რომ ხალხმა იცინა შენზე; მართალიც იყვნენ, იმიტომ რომ მასხარასავით ლაპარაკობდი. შენი ბედი, რომ მკვდარ ძაღლს აეკიდე; თავი ასე რომ დაიმცირე, დღეს ამან გადაგარჩინა. მაგრამ შორს წადი ამ ქალაქიდან,

თორემ ხვალ შენც გადაგახტები, როგორც ცოცხალი მკვდარს.“ ეს რომ თქვა, კაცი გაუჩინარდა; ზარათუსტრამ კი წყვდიადით მოცული გზა გააგრძელა.

ქალაქის კარიბჭესთან მესაფლავეები შემოხვდნენ: სახეში ჩირაღდანი მიანათეს და ზარათუსტრა რომ იცნეს, დასცინეს: „ზარათუსტრას მკვდარი ძალღიჯი აუკიდებია; ზარათუსტრას, მესაფლავე რომ გამხდარა! აბა, ჩვენ ხორცის ამ ნაჭრისთვის ხელებს არ გავისვრით. ზარათუსტრას ხომ არ მოსდომებია, ეშმაკს მისი საკბილო წაართვას? ძალიანაც კარგი, ბედნიერ ქეიფს გისურვებთ! მაგრამ ეშმაკი ხომ ზარათუსტრაზე მაგარი ქურდია, ორივეს მოიპარავს და შესანსლავს!“ ეს რომ თქვეს, გადაიხარხარეს და თავები ერთმანეთს მიადეს.

ზარათუსტრას მათთვის ხმა არ გაუცია და გზა გააგრძელა. ორი საათი რომ იარა ტყისა და ჭაობის გასწვრივ და მშვიერი ღომების ყმუილს რომ უსმინა, თვითონაც მოშივდა. ასე რომ, განცალკევებით მდგომ სახლთან გაჩერდა, საიდანაც შუქი გამოკრთოდა.

შიშვლილი ყაჩაღივით დამესხა თავს, თქვა ზარათუსტრამ. ტყესა და ჭაობში წამომეწია შიშვლილი და ბნელ ღამეში.

უცნაური ახირება იცის ამ ჩემმა შიშვლილმა. ხანდახან, ჭამას რომ მოვრჩები, იმის მერე მეწვევა, დღეს კი მთელი დღე არ მიგრძნია: სად იყო აქამდე?

ეს რომ გაფიქრა, ზარათუსტრამ სახლის კარზე დააკაკუნა. მოხუცი კაცი გამოვიდა; სანათი ეჭირა ხელში და ჰკითხა: „ვინ გვეწვია მე და ჩემს ბეჩავს ძილს?“

„ერთი ცოცხალი და ერთი მკვდარი“, – უპასუხა ზარათუსტრამ, – „მომეცი საჭმელი და სასმელი, დღეს მთელი დღე არც ერთი არ გამხსენებია. მშვიდის დამპურებელი თავის სულსაც ანაყრებსო, ბრძენ ხალხს უთქვამს.“

მოხუცი შეტრიალდა და ცოტა ხანში პურით და ღვინით დაბრუნდა. „ცუდი მხარეა დამაშვრალთათვის“, – თქვა მან, – „ამიტომაც ვცხოვრობ აქ. მხეციც და კაციც ჩემთან მოდის, განდევნილთა. მაგრამ შენს თანამგზავსაც შესთავაზე საჭმელ-სასმელი, ის შენზე უფრო დაქანცული ჩანს.“ ამაზე ზარათუსტრამ უპასუხა: „მკვდარია ჩემი თანამგზავი, გამიჭირდება, დავიყოლიო.“ „ეს მე არ მეხება, ჩაიბურტყუნა მოხუცმა. ვინც კარზე მომადგება, უნდა მიიღოს, რასაც შევთავაზებ. მიირთვი და კარგად იყავი!“

ამის შემდეგ ზარათუსტრამ კიდევ ორ საათს იარა, გზას და ვარკვლავების შუქს მიენდო. შეჩვეული იყო ღამე სიარულს და უყვარდა ყოველივე მძინარის სახეში ჩახედვა. მაგრამ ცოტა რომ ირიჟრაჟა, ზარათუსტრა უსიერ ტყეში აღმოჩნდა და მეტი გზა აღარ ჩანდა. მაშინ გარდაცვლილი თავზემოთ ფულუროში მოათავსა – არ უნდოდა, რომ მგლები მისწვდნოდნენ, თვითონ კი ხავსიან მიწაზე დაწვა. და მაშინვე დაიძინა, ტანით დაქანცულმა, მაგრამ სულით უდრტვინველმა.

9.

დიდხანს ეძინა ზარათუსტრას, მხოლოდ განთიადმა კი არ გადაუარა თავზე, არამედ მთელმა დილამ. ბოლოს გაახილა თვალი: განცვიფრებულმა შეხედა

ტყეს და სიწყნარეს, განცვიფრებულმა ჩაიხედა საკუთარ თავში. მერე სწრაფად წამოდგა, როგორც მეზღვაური, რომელმაც უცებ ხმელეთი დაინახა, და სიხარულის შეძახილი აღმოხდა, რადგან ახალი ქვეშარიტება ეწვია. და ასე ეტყოდა საკუთარ გულს:

„შუქი ამობრწყინდა ჩემთვის: მე თანამგზავრები მჭირდება, ოღონდ ცოცხლები, და არა მკვდარი თანამგზავრები და გვამები, რომელთაც თან ვატარებ, სადაც წასვლას მოვინდომებ.

არა, ცოცხალი თანამგზავრები მჭირდება, რომლებიც გამომყვებიან, იმიტომ რომ თავად უნდათ, გამომყვნი იქ, სადაც წასვლას მოვინდომებ.

შუქი ამობრწყინდა ჩემთვის: ხალხს კი არ უნდა ელაპარაკოს ზარათუსტრა, არამედ თანამგზავრებს! ზარათუსტრა ფარას არ უნდა დაუდგეს მწყემსად და ძაღლად!

ბევრია ფარიდან გამოსატყუებელი – მე ამად ვარ მოსული. ამის გამო ხალხიც და მწყემსებიც გამიბრაზდებიან: მწყემსები მძარცველს უწოდებენ ზარათუსტრას.

მწყემსებიო, ვამბობ, თორემ თვითონ კეთილ და სამართლიან ადამიანებს უწოდენ თავს. მწყემსებიო, ვამბობ, თორემ თვითონ მართლმორწმუნეებს უწოდენ თავს.

შემომხედეთ, კეთილებო და სამართლიანებო! ყველაზე მეტად ვინ გძულთ? ის, ვინც ღირებულებათა მწკრივებს გირღვევთ, მრღვეველი, კანონდამრღვევი. – მაგრამ სწორედ ისაა შემქმნელი!

შემომხედეთ, მორწმუნეო ყველა სარწმუნოებისა! ყველაზე მეტად ვინ გძულთ? ის, ვინც ღირებულებათა მწკრივებს გირღვევთ, მღვრეველი, კანონდამრღვევი. – მაგრამ სწორედ ისაა შემქმნელი!

შემქმნელი თანამგზავრებს ეძებს და არა გვამებს, და არა ფარებს და მორწმუნეებს. შემქმნელი თანაშემქმნელებს ეძებს, ვინც ახალ ღირებულებებს ახალ ფიცრებზე დაწერს.

შემქმნელი თანამგზავრებს ეძებს და თანამომკვლეებს, რადგან მოსამკვლად მზა მოსავალი ელის. მაგრამ მას ასი ნამგალი აკლია: ამიტომ ჯეჯილს ხელით გლეჯს და ბრაზობს.

შემქმნელი თანამგზავრებს ეძებს და მათ, ვინც ნამგლის ალესვა იცის. დამანგრეველები უნდა ერქვათ მათ და კეთილის და ბოროტის მოზიზღარნი. მაგრამ ისინი მომკვლეები არიან და მომლხენები.

თანაშემქმნელებს ეძებს ზარათუსტრა, თანამომკვლეებს და თანამომლხენებს ეძებს ზარათუსტრა. აბა ფარებთან, მწყემსებთან და გვამებთან ერთად რა უნდა შექმნას?

შენ კი, ჩემო პირველო თანამგზავრო, მშვიდობით განისვენე! კარგად დაგმარხე ფულუროში, კარგად დაგიცავი მგლებისგან!

მაგრამ ახლა ჩვენი დაშორების ჟამი დადგა. განთიადსა და განთიადს შორის ახალი ქვეშარიტება მეწვია.

არც მწყემსი მინდა ვიყო და არც მესაფლავე. მეტი აღარ მინდა ხალხთან ლაპარაკი; ეს ბოლო იყო, მკვდარს რომ ველაპარაკე.

ახლა შემქმნელებთან, მომკვლელებთან, მომლხენებთან ერთად უნდა ვიყო! მათ ცისარტყელა უნდა ვაჩვენო და ზეკაცისკენ მიმავალი ყველა კიბე!

ჩემი სიმღერა მართო მცხოვრებ განდევნილებს უნდა ვუმღერო, ან წყვილ განდევნილებს; ხოლო ვის ყურსაც ჯერ კიდევ შეუძლია, გაუგონარი გაიგონოს, ჩემი ბედნიერებით გულს დაუშვამებ.

ახლა ჩემი მიზნისკენ უნდა გავემართო, ჩემს გზას უნდა დავადგე. მერყევს და ფეხისამთრევს თავზე გადავახტები. დე, იყოს ჩემი წინსვლა მათი დაღმასვლა!

10.

ასე ეტყოდა ზარათუსტრა თავის გულს, როცა მზე შუადღის ზენიტში იდგა. ამ დროს ზევით აიხედა, რადგან ფრინველის მჭახე ხმა მოესმა. და შეხედე! არწივმა ჰაერში დიდი კამარა შეკრა, ზედ კი გველი ეკიდა, ოღონდ არა ნადავლად, არამედ მეგობრად, რადგან კისერზე ჰყავდა შემოხვეული.

„ეს ჩემი მხეცეები არიან“, – თქვა ზარათუსტრამ და გული გაუნათდა.

„მზისქვეშეთში უამაყესი მხეცი და მზისქვეშეთში უბრძენესი მხეცი, ორივე დასაზვერადაა გამოსული.

იმის გაგება სურთ, ზარათუსტრა კიდევ ცოცხალია თუ არა. მართლაც, კიდევ ცოცხალი ვარ?

ადამიანებს შორის მეტი ყოფილა ხიფათი, ვიდრე მხეცებს შორის, ხიფათიანი გზებით დადის ზარათუსტრა. მაშ, წინ გამიძღვნენ ჩემი მხეცეები!“

ეს რომ თქვა ზარათუსტრამ, ტყეში მცხოვრები წმინდანის სიტყვები მოაგონდა, ამოიოხრა და ასე ეტყოდა თავის გულს:

„ნეტავ უფრო ჭკვიანი ვიყო! მინდა ჩემი ჭკუა ძირისძირიდან მოდიოდეს, როგორც ჩემი გველისა!

მაგრამ ამით შეუძლებელს ვითხოვ. ამიტომ შევთხოვ ჩემს სიამაყეს, ჩემს ჭკუას არასოდეს დაცილდეს!

და თუ ერთხელაც ჭკუა მიმატოვებს, – ოჰ, მას კი უყვარს შორს გაფრენა – მაშინ მსურს, ჩემმა სიამაყემ ჩემს სიშლეგესთან ერთად იქროლოს!

ასე დაიწყო ზარათუსტრას დაღმასვლა.

ზარათუსტრას საუბრებიდან

სამი სახეცვლილება

სულის სამ სახეცვლილებას დაგისახელებთ: როგორ იქცევა სული აქლემად, აქლემი – ლომად, ბოლოს კი ლომი – ბავშვად.

ბევრი სიმძიმე ხვდება სულს, ღონიერ, მზიდავ სულს, რომელშიც მოწიწება ჩასახლებულა: მისი ღონე სულ მეტ და მეტ სიმძიმეს ელტვის.

„რა არის მძიმე? – კითხულობს მზიდავი სული და აქლემივით ჩაიმუხლებს, რათა რაც შეიძლება მეტი ტვირთი აიკიდოს.

რა არის უმძიმესი, გმირებო, – კითხულობს მზიდავი სული, – რომ ის ზურგზე ავიკიდო და ჩემი ღონით გავიხარო?“

განა ეს არ არის: დაიმცირო თავი, რათა საკუთარი ამპარტავენება დათრგუნო? შენი სიშლეგე სამზეოზე გამოიტანო, რათა საკუთარი სიბრძნე მასხრად აიგდო?

თუ ეს: საკუთარ საქმეს გაემიჯნო, როდესაც ის გამარჯვებას ზეიმობს? მაღალ მთებზე ახვიდე, რათა მაცდური აცდუნო?

თუ ეს: ცოდნის რკოთი და ბალახით გამოიკვებო და ჭეშმარიტების ხათრით სული შიმშილით გატანჯო?

თუ ეს: ავადმყოფმა, მანუგეშებლები დაითხოვო და ყრუს დაუმეგობრდე, ვინც ვერასდროს გაიგებს, რა გსურს?

თუ ეს: ბინძურ წყალში შეხვიდე, ოღონდ ეს ჭეშმარიტების წყალი იყოს, და ცივი ბაყაყები თუ ცხელი გომბეშოები არ განირიდო?

თუ ეს: გიყვარდეს ისინი, ვისაც ვეზიზღებით, და ხელი გავუწოდოთ აჩრდილს, რომელსაც ჩვენი შეშინება სურს?

მზიდავი სული ყველა ამ უმძიმეს ტვირთს იკიდებს: როგორც დატვირთულ აქლემს ერქარება უდაბნოში წასვლა, ისე მიიქარის ის თავისი უდაბნოსკენ.

მაგრამ ყველაზე უკაცრიელ უდაბნოში მეორე სახეცვლილება ხდება: სული ღომად იქცევა. მას სურს, თავისუფლება მოიპოვოს და საკუთარ უდაბნოში ბატონად იქცეს.

აქ თავის უკანასკნელ ბატონს ეძებს: მან უნდა უმტროს მას და თავის ბოლო ღმერთს, დიდ ურჩხულს უნდა შეებრძოლოს, რათა სძლიოს.

ვინაა ის დიდი ურჩხული, სულს რომ აღარ უნდა, ბატონად და ღმერთად აღიაროს? „შენ უნდა“ ჰქვია დიდ ურჩხულს. ღომის სული კი მიუგებს: „მე მინდა.“

„შენ უნდა“ გზას უღობავს, ოქროსფერი ქერცლები მზეზე უელვარებს და თითოეულს აწერია: „შენ უნდა.“

ათასწლოვანი ღირებულებებია ამ ქერცლებზე რომ ბზინავს, და ურჩხულთა შორის უძლიერესი ეტყოდა: „საგანთა ყველა ღირებულება ჩემზე ბზინავს.

ყველა ღირებულება უკვე შექმნილია და ყველა შექმნილი ღირებულება – ეს მე ვარ. ჭეშმარიტად, „მე მინდა“ უკვე ვეღარ იარსებებს.“ ასე იტყოდა ურჩხული.

ძმებო, რისთვის სჭირდება სულს ღომად ყოფნა? რით არ ჰყოფნის ტვირთის-მზიდავი პირუტყვი, საკუთარი თავისთვის უარის მთქმელი და მოწიწებით სავსე?

ახალი ღირებულებების შესაქმნელად – ეს კი არც ღომს ძალუძს. მაგრამ თავს რომ თავისუფლება მოუპოვოს ახალი ქმნისთვის – ამას კი ჰყოფნის ღომის ძალა.

თავს რომ თავისუფლება მოუპოვო და მოვალეობასაც ღვთაებრივი უარი დაახვედრო – ძმებო, ამისთვისაა საჭირო ღომი.

ახალი ღირებულებების უფლება რომ დაისაკუთროს – მზიდავი და მოწიწებით აღსავსე სულისთვის ეს ყველაზე საშიში სახეა დასაკუთრებისა. ჭეშმარიტად, მისთვის ეს მიტაცებაა, მტაცებელი მხეცის ქცევაა.

ოდესღაც, სულს „შენ უნდა“ უყვარდა, როგორც წმიდათაწმიდა: ახლა, თუ უნდა თავის სიყვარულს თავისუფლება გამოსტაცოს, მან ამ სიწმიდეშიც მოჩვენება და თვითნებობა უნდა დაინახოს. ამ გამოტაცებას სჭირდება ლომი.

მაგრამ მითხარით, ძმებო, რა შეუძლია ბავშვს, რაც ლომსაც არ შეუძლია? მაინც რატომ უნდა იქცეს მტაცებელი ლომი ბავშვად?

უმანკოებაა ბავშვი და დავიწყება, ახალი დასაწყისი, თამაში, თავისით გაგორებული ბორბალი, პირველი მოძრაობა, ღვთაებრივი დასტური.

დიახ, ძმებო, შექმნის თამაშს სულის ღვთაებრივი დასტური სჭირდება: ახლა სული საკუთარი ნებით ნებელობს, სამყაროდაკარგული, საკუთარ სამყაროს მოიპოვებს.

სულის სამი სახეცვლილება დაგისახელებთ: როგორ იქცევა სული აქლემად, აქლემი – ლომად, ბოლოს კი ლომი – ბავშვად.

ასე იტყოდა ზარათუსტრა. ამ დროს ის ცხოვრობდა ქალაქში, რომელსაც ერქვა „ჭრელი ძროხა“.

მხიარული მეცნიერება

3.

როგორც ხვდებით, არ მინდა უმადურად დავშორდე დროს, როდესაც მძიმე სენით ვიყავი დაავადებული: მისი სარგებელი დღესაც კი ბოლომდე არ ამომიწურავს. კარგად მესმის, რა უპირატესობას მანიჭებს ჩემი არამდგრადი ჯანი ტლუ ჯეელებთან შედარებით. ფილოსოფოსს, რომელსაც ჯანმრთელობის სხვადასხვა მდგომარეობა გამოუვლია და ბევრი სხვაც მოეღოს, ფილოსოფიაც ამდენჯერვე შეუცვლია; მას, უბრალოდ, არ შეუძლია, საკუთარი ჯანის ყოველი ცვლა მაქსიმალურად გონით ფორმად და დაშორებად არ გარდაქმნას: ფილოსოფია სხვა არაფერია, თუ არა ასეთი გარდასახვის ხელოვნება. ჩვენ, ფილოსოფოსები, თავს უფლებას ვერ მივცემთ, სხვების მსგავსად, ერთმანეთისგან გავყოთ სული და სხეული, ან თუნდაც სული და გონი [Seele und Geist]. ჩვენ არა ვართ მოაზროვნე ბაყაყები, ან ობიექტივაცია-რეგისტრაციის ცივი, გულ – და ჯიგარამოცლილი ხელსაწყოები. აზრები კვლავ და კვლავ ჩვენივე ტკივილიდან უნდა ვშვათ და, როგორც დედა შვილს, თან უნდა გავაყოლოთ, რაც კი სისხლი, გული, გზნება, სიამოვნება, ვნება, ტკივილი, სინდისი, ბედისწერა თუ განსაცდელი გავგაჩნია. ჩვენი სიცოცხლე იმისია, რომ ყველაფერი, რაც ვართ, ან ყველაფერი, რაც გვატკენს, მუდამ შუქად და ცეცხლად ვაქციოთ; სხვაგვარად, უბრალოდ, არ ძალგვიძს. რაც შეეხება ავადმყოფობას, განა ხანდახან კითხვა არ გვებადება, საერთოდ შეგვიძლია კი მის გარეშე? საბოლოოდ მხოლოდ დიდ ტკივილს ძალუძს გონის განთავისუფლება, მხოლოდ ისაა მასწავლებელი ღიადი ეჭვისა, რომელიც ყოველ u-ს x-ად აქცევს, ნამდვილ x-ად, ანუ ასოდ სულ ბოლო ასოს წინ.¹

მხოლოდ დიდი ტკივილი, ხანგრძლივი, ნელი ტკივილი, არაფრით რომ არ გვეხსნება და ნედლი შემასავით გვწვავს, გვაიძულებს ფილოსოფოსებს, საკუთარ უსაკუთრეს სიღრმეებში ჩავიდეთ და თავიდან მოვიწყვიტოთ ყოველგვარი ნდობა, ყოველგვარი კეთილგანწყობა, ყველაფერი, რაც ფარავს, არბილებს, აშუალებს, რამაც, სავარაუდოდ, თავის დროზე ჩვენი ადამიანობა გვაპოვნინა. არა მგონია, ასეთმა ტკივილმა „უკეთესად“ გვაქციოს, მაგრამ ვიცი, რომ ის უფრო ღრმას გავგზნდის.

1 არსებობს გერმანული გამოთქმა, რომელიც ვინმეს მოტყუებას ნიშნავს, ბუკვალურად კი ამბობს: „u-ს x-ად ასალებს“; მისი ძირია ასოების რიცხვითი მნიშვნელობები რომაულ ალფაბეტში: V-ს X-ად, ანუ 5-ის 10-ად გასალება. თუმცა ამ შემთხვევაში ნიცმე x-ს უფრო მათემატიკოსივით ხმარობს: როგორც უცნობი სიდიდის აღმნიშვნელს.

შეიძლება, ამ ტკივილისთვის სიამაყის, ზიზღის, ნებისყოფის დახვედრება ვისწავლოთ, როგორც ამერიკელი ინდიელი, რაც გინდა აწამო, მწამებელს გესლიან პასუხს აგებებს; ან, შესაძლოა, ტკივილს გავექცეთ აღმოსავლურ არარაში, რასაც ისინი ნირვანას ეძახიან: მუნჯ, ხისტ, ყრუ უარყოფაში, თვითდავიწყებაში, თვითამოძირკვაში; საკუთარი თავის მართვის ამ სახიფათო და ხანგრძლივი წვრთნიდან სულ სხვა პიროვნებად გამოვალთ, რომელსაც ახალი კითხვები გაუჩნდება და, რაც მთავარია, თან დაჰყვება იმის ნება, რომ ეს კითხვები ადრინდელზე უფრო მეტად, ღრმად, მკაცრად, შეუბრალებლად, ბოროტად და მშვიდად დასვას. სიცოცხლის მიმართ ნდობა დაიკარგა: თვით სიცოცხლე ქცეულა პრობლემად. მაგრამ აქედან ავტომატურად არ უნდა გამოვიყვანოთ, რომ შედეგად აუცილებლად კაეშანში ჩავვარდებით. არც სიცოცხლის სიყვარულის უნარს დავკარგავთ: მაგრამ ეს სულ სხვა სიყვარული იქნება. ეს იმ ქალის სიყვარულს ჰგავს, რომელზეც ვეჭვიანობთ.

სამაგიეროდ, უფრო გონით, უფრო შთაგონებულ ადამიანებს ყოველივე პრობლემური იმდენად იზიდავს, ნებისმიერი x იმდენად ხიბლავს, რომ კვლავ და კვლავ აუცილებლობათ სიხარული, რომელიც თვალისმომჭრელი ალივით გაანათებს ყოველგვარ პრობლემას, გაურკვევლობის საფრთხეს, შეყვარებულის ეჭვიანობასაც კი. ჩვენ ახალი ბედნიერება ვუწყით.

4.

დაბოლოს, ყველაზე მთავარი რომ არ დაგვრჩეს უთქმელი: ასეთი უფსკრულეზიდან, ასეთი მძიმე სენიდან, მათ შორის მომაკვდინებელი ეჭვის სენიდან, ახალშობილი ბრუნდები, კანგაცლილი, უფრო მგრძნობიარე, უფრო ბოროტი, უფრო მეტად გაქვს სიხარულის შნო და შენი ენაც უკეთ იგებს ყველანაირ გემოს, უფრო ხალისიანად შეიგრძნობ და სიხარულს მეორე უფრო ხიფათიანი უმანკოებით განიცდი, უფრო ბავშვურით, მაგრამ, ამავე დროს, ჯერ გაუგონარით და მილიონჯერ უფრო დახვეწილით. ო, რაოდენ სძაგს ეს ტკბობა ჩვენს „განათლებულებს“, ჩვენს მდიდრებსა და მბრძანებლებს, ვისაც, თვით სიამოვნების განმცდელთაგან განსხვავებით, ის ტლანქ, ყრუ და ყავისფერ ტკბობად წარმოუდგენია. ამიერიდან რა ბოროტულად მოვუსმენთ დიდი ბაზრის ხორხოს, რითაც „განათლებულები“ და დიდი ქალაქის მცხოვრებნი ხელოვნების, წიგნებისა და მუსიკის „სულიერ ღირებულებებს“ აუპატიურებინებენ თავს შესაფერისად მაღალგრადუსიანი² სასმელების თანხლებით! როგორ გვტკენს ყურს თეატრის ვნებიანი შეკივლებები, როგორ ეუცხოვება ჩვენს გემოვნებას მთელი ეს რომანტიული მღელვარება და აბურდული გრძნობები, ეგზომ რომ იტაცებს ამაღლებულის, დიადისა და ზვიადის მოყვარულ განათლებულ ბრბოს! არა, თუ გამოჯანმრთელებულებს რაღაც-

2 ნიცშე აქ სიტყვით თამაშობს: სიტყვა *geistig* ერთ შემთხვევაში სულიერს (გონითს) ნიშნავს, მეორე (სასმელების) შემთხვევაში კი – სპირტიანს.

ნაირი ხელოვნება კიდევ დაგვჭირდება, ის სულ სხვა იქნება: დამცინავი, მსუბუქი, დაუდევარი, ღვთაებრივად უდრტივნიველი, ღვთაებრივად ხელოვნური, მოწმენდილ ცაზე ნათელ ალად ანთებული! უპირველეს ყოვლისა, ეს იქნება ხელოვნება ხელოვანთათვის და მხოლოდ ხელოვანთათვის! ამიერიდან ჩვენ უკეთ გვესმის, პირველ რიგში რა გვჭირდება: მხიარულება, ყოველგვარი მხიარულება, ჩემო მეგობრებო. და ამასაც ვამტკიცებ: [ეს გვესმის] აგრეთვე როგორც ხელოვანებს. ერთი რამე ვიცით განსაკუთრებით კარგად, ჩვენ, მცოდნეებმა: ამიერიდან, როგორც ხელოვანები, ვსწავლობთ კარგ დავიწყებას, კარგ არცოდნას!

რაც შეეხება ჩვენს მომავალს: ჩვენ ველარ გენახავთ იმ ეგვიპტელ ჭაბუკთა გზებზე, ვინც ღამლამობით ტაძრის წესს შელახავს, ქანდაკებას ჩაეხუტება და მოინდომებს, ყოველივე იმას, რაც სრულიად მართებულად არის დაფარული, საბურველი შემოაცალოს, გახსნას, მზის შუქზე გამოიტანოს.³ არა, ეს უგემოვნება, ეს ნდომა ჭეშმარიტებისა, „ჭეშმარიტებისა ნებისმიერ ფასად“, ეს ჭაბუკური სიშლევე ჭეშმარიტების სიყვარულისა ჩვენში ზიზღს იწვევს: საამისოდ ჩვენ მეტისმეტად გამოცდილნი, მეტისმეტად სერიოზულნი, მეტისმეტად მხიარულნი, მეტისმეტად ცეცხლგამოვლილნი, მეტისმეტად ღრმანი ვართ... აღარ გვჯერა, რომ ჭეშმარიტება ჭეშმარიტებად დარჩება მას შემდეგაც, რაც საბურველს შემოვაცლით: საკმარისად გვიცხოვრია ამის გასაგებად. დღეს უხერხულად მიგვაჩნია იმის სურვილი, ყველაფერი გავაშიშვლოთ, ყველაფერს დავესწროთ, ყველაფერი გავიგოთ და „ვიცოდეთ“. „მართალია, რომ ჩვენი საყვარელი ღმერთი ყველგან ჩვენთანაა?“ – ეკითხება პატარა გოგო დედას. „მე მგონი, ეს უხერხული იქნებოდა“, – ფილოსოფოსებმა ეს მინიშნებად უნდა მიიღონ! მეტი პატივი უნდა ვცეთ სიმორცხვეს, რითაც ბუნება გამოცანებისა და ფერად-ფერადი გაურკვევლობების უკან გვემალება. იქნებ, ჭეშმარიტება ქალია, ვისაც საიმისო მიზეზი აქვს, მიზეზი არ გვითხრას? იქნებ, ბერძნულად მას ბაუბო ქვია?⁴

ოჰ, ეს ბერძნები! მათ კი იცოდნენ სიცოცხლის ყადრი! საამისოდ საჭიროა, გაბედო გაჩერება ზედაპირთან, მოკეცვის ადგილთან, კანთან, თაყვანი სცე ხილულს, ფორმას, ტონს, სიტყვას, თვალხილულობის მთელი ოლიმპოსი გწამდეს! ეს ბერძნები ზედაპირულები იყვნენ – სიღრმისა გამო! და განა ჩვენც, თავზებულადებული სულები, ამასვე არ ვუბრუნდებით, ჩვენ, ვინც თანამედროვე აზროვნების უმაღლეს და უსაშიშეს მწვერვალებზე ავცოცხლავართ და იქიდან გადმოვიხედეთ, ჩვენ, ვინც ყველაფერს ზევიდან შევხედეთ? განა სწორედ ამით ბერძნები არ ვართ: ფორმების, ტონების, სიტყვების თაყვანისმცემლები? და სწორედ ამის გამო – ხელოვანნი?

3 ალუზია ფრიდრიხ შილერის ლექსზე *Das Verschleierte Bild zu Sais*. ამ ლექსში სრულყოფილ ცოდნას მოწყურებული ჭაბუკი არღვევს აკრძალვას, ღამით ეგვიპტურ ტაძარში შეიპარება და საბურველს შემოაცლის ქანდაკებას, რომელიც ჭეშმარიტებას განასახიერებს – რის შემდეგაც დაკარგავს სიხარულის უნარს და სიცოცხლის ხალისს.

4 ბაუბო – ბერძნულ მითოლოგიაში, პრიმიტიული და ვულგარული მდებარი დემონი, სიტყვასიტყვით – ქალის გენიტალია.

კეთილისა და ბოროტის მიღმა

ნაწყვეტები

4. ჩვენთვის დებულების სიყალბე მისი უარყოფის საფუძველი სულაც არ არის. ალბათ ყველაზე მეტად სწორედ ამით ეუცხოებათ ჩვენი ახალი ენა. საკითხი ასე დგას: რამდენადაა დებულება სიცოცხლისდამამკვიდრებელი, სიცოცხლისშემნახველი, გვარისშემნარჩუნებელი, იქნებ გვარისგამომყვანიც; არსებითად, იქითკენ ვიხრებით, რომ ყველაზე ყალბი დებულებები (რასაც აპრიორულად სინთეზური დებულებებიც მიეკუთვნება) ჩვენთვის ყველაზე აუცილებელიცაა, რომ ადამიანი ვერ იცოცხლებს, თუ ლოგიკურ ფიქციებს მნიშვნელობა არ მიანიჭა, თუ რეალობა აბსოლუტურისა და საკუთარ თავთან იგივეობრივის წმინდად წარმოსახვით სამყაროს არ შეუფარდა, თუ სამყარო რიცხვების მეშვეობით მუდმივად არ გააყალბა; რომ ცრუ დებულებების უკუგდებით სიცოცხლესაც უკუვაგდებთ, სიცოცხლეზეც ვამბობთ უარს. ცხადია, სიყალბის სიცოცხლის წინაპირობად მიჩნევა ყველაზე უფრო ხიფათიანად გვაპირისპირებს ღირებულებათა ჩვეულ განცდას; ესეც საკმარისია, რომ ამის გამზედავი ფილოსოფია კეთილისა და ბოროტის მიღმა დადგეს.

203. ჩვენ, ვისაც სხვაგვარად გვწამს, ჩვენ, ვინც დემოკრატიულ მოძრაობას არა მხოლოდ პოლიტიკური ორგანიზაციის გადაგვარებულ ფორმად, არამედ ადამიანის გადაგვარებად, კერძოდ, მის დაკნინებად, მის გამამდაბიურებლად და ღირებულების დამამცრობლად მივიჩნევთ, რას უნდა დავაფუძნოთ ჩვენი იმედები? არჩევანი ერთადერთია: ახალ ფილოსოფოსებს; მათ გონებას, ვისაც ძალა და თავისთავადობა ყოფნის, ღირებულებათა საწინააღმდეგო შეფასებებს დაუპირისპირდეს და „მარადიული ღირებულებები“ გადააფასოს, შეატრიალოს; წინ წარგზავნილებს, მომავლის ადამიანებს, ვინც დღეს კრებს ძალებს და კრავს კვანძებს, რაც ათასწლეულთა ნებას ახალ გზებზე გადაიყვანს. ადამიანს რომ ასწავლო, რომ კაცობრიობის მომავალი მისი ნებაა, მის ნებაზე დამოკიდებული, რომ შეამზადოს ის დიდი მსხვერპლისა და ერთობლივი ძალისხმევითვის, რომელიც აღზრდისა და წვრთნის გზაზე ელოდება, ამით რომ ბოლო მოუღო უგუნურებისა და შემთხვევითობის ამპარზუნ ბატონობას, რომელსაც აქამდე „ისტორიას“ ეძახდნენ („რაოდენობრივი მეტობის“ უგუნურება ოდენ მისი ბოლო ფორმაა): ამისთვის ოდესმე დაგვჭირდება ახალი ტიპის ფილოსოფოსები და მბრძანებლები. მათზე წარმოდგენაც კი გააფრმერთალებს და დამამცრობს ყველა დაფარულ, ავ თუ კეთილ

სულს, რაც კი ქვეყნად ყოფილა. ასეთი წინამძღოლების სახებაა, რაც თვალწინ გვიტრიალებს: მომცემთ ნებას, ეს ხმამაღლა გითხრათ, თავისუფალი სულელებო? მათი გაჩენისთვის აუცილებელი პირობები, რაც ნაწილობრივ უნდა შევექმნათ, ნაწილობრივ კი გამოვიყენოთ; სავარაუდო ხერხები და გამოცდები, რაც სულს ისეთ სიმადლეს და ძალას მიაღწევინებს, რომ შინაგანი იძულება იგრძნოს ამ ამოცანათა შესასრულებლად; ღირებულებათა გადაფასება, ანუ ის წნეხი და ურო, რაც სინდისს გამოაწრთობს და გულს ბრინჯაოდ აქცევს, რათა მან ახალი პასუხისმგებლობის ტვირთს გაუძლოს; მეორე მხრივ, ასეთ წინამძღოლთა აუცილებლობა, თავზარდამცემი საფრთხე, რომ ისინი შეიძლება არც გამოჩნდნენ, ან ხელი მოეცა-როთ და გადაგვარდნენ: ესაა ჩვენი მთავარი წუხილი და ჯავრი – ეს ხომ კარგად უწყით, თავისუფალი სულელებო! ესაა მძიმე შორეული ფიქრები და ქარიშხლები, რაც ჩვენი ცხოვრების ზეცაზე დაქრის. ცოტა რამ შეედრება იმ ტკივილს, თუ ერთხელ მაინც გინახავს, მიხვედრილხარ, შეგიგრძენია, განსაკუთრებულ ადამიანს თავგზა როგორ აებნა და გადაგვარდა; მაგრამ ვისი მზერაც იმდენად მახვილია, რომ თავად „ადამიანის“ [მოდგმის] გადაგვარების ზოგადი საფრთხეც არ ეპარება, ვისაც ჩვენსავით შეუტყვნია საზარელი შემთხვევითობა, კაცობრიობის მომავალს თავის ნებაზე რომ ათამაშებს – ოღონდ ამ თამაშში ღმერთის ხელი კი არა, თითოც არ ურევია; ვინც ხვდება, რა საბედისწერო საფრთხე იმალება „თანამედროვე იდეების“ ჩლუნგი მიაშიტობისა და მიმდობლობის, კიდევ უფრო მეტად კი – ზოგადად ქრისტიანულ-ევროპული მორალის მიღმა, [ასეთი ადამიანის] სული ჯერაც გაუგონარ ძრწოლას შეუპყრია. მას ერთი მზერის შევლებით შეუძლია, სრულად დაინახოს, რა შეიძლება გამოიყვანო ადამიანისგან, თუ მის ძალებს სათანადოდ შეახამებ და ამოცანებს სწორად დაუსახავ; მას საკუთარი სინდისის ძირისძირამდე აქვს შეცნობილი, რომ ადამიანს ჯერ არ ამოუწურავს დიადი შესაძლებლობები და რომ ადამიანი, როგორც გვარი, ადრეც არაერთხელ მდგარა იღუმალი გადაწყვეტილებების პირისპირ და ახალი გზების გასაყართან; მან კიდევ უფრო კარგად უწყის, საკუთარი ყველაზე მტკივნეული მოგონებებიდან, თუ რა უბადრუკი დაბრკოლებების გამო დამსხვრეულა, გაცამტვერებულა, ჩაძირულა და დაბეჩავებულა უმაღლესი რანგის წამოწყებები. ადამიანის მთლიანი გადაგვარება, მისი იმ დონემდე დაცემა, რაც დღეს სოციალისტ რევგნებს და ტვინგარეცხილებს „მომავლის ადამიანის“ იდეალად ესახებათ, ადამიანის ამგვარი დაბეჩავება და ჯოგის რიგითი წევრის დონემდე, თანაბარი უფლებებისა და მისწრაფებების მქონე ფინიამდე დამცრობა (რასაც ისინი „თავისუფალი საზოგადოების“ ადამიანს უწოდებენ), ნამდვილად შესაძლებელია, ეს ეჭვს არ იწვევს! იმის სულს, ვისაც ეს საფრთხე ერთხელ მაინც ბოლომდე გაუზარებია, ყველა სხვისთვის უცხო ზიზღის გრძნობა დაუფლებია – მასთან ერთად კი, შესაძლოა, ახალი ამოცანის შეგნებაც!..

257. ადამიანის გვარის ამაღლება აქამდე მუდამ არისტოკრატიული საზოგადოების მონაპოვარი ყოფილა, და ეს ყოველთვის ასე იქნება. ასეთ საზოგადოებას სწამს, რომ ადამიანები ერთმანეთისგან წოდებრივი დანაწევრების გრძელი სკალისა და ღირსების მიხედვით უნდა განსხვავდებოდნენ, და რაღაც სახით მას მო-

ნობა სჭირდება. თუ არ იქნა დისტანციის პათოსი, რომელსაც ჰქმნის ძვალ-რბილში გამჯდარი წოდებრივი განსხვავებები, გაბატონებული კლასის მუდამ უცხო და ქედმაღალი მზერა ქვეშევრდომების და მოსამსახურეების მიმართ, და ამ უკანასკნელთა მუდმივი გავარჯიშება ბრძანების მიცემასა და შესრულებაში, შორს დაჭერასა და თვითდამცრობაში, არ აღმოცენდებოდა არც სხვა, გაცილებით უფრო იდუმალი პათოსი, სწრაფვა იმისკენ, რომ თვით სულის შიგნით გავიფართოვოთ დისტანცია, რომ სულ უფრო მაღალ, იშვიათ, შორეულ, შეფრთიანებულ, სრულყოფილ მდგომარეობას მივალწიოთ, მოკლედ, არ იარსებებდა ლტოლვა „ადამიანის“, როგორც გვარის, ამაღლებისკენ, ადამიანის მუდმივი „თვითგადალახვისკენ“, მორალური ფორმულა ზემორალური აზრით რომ ვიხმართ. რა თქმა უნდა, თუ არისტოკრატიული საზოგადოების წარმოშობაზე (ანუ „ადამიანის“, როგორც გვარის, ამაღლების წინაპირობაზე) ვილაპარაკებთ, ჰუმანიტურ ილუზიებში არ უნდა ჩავვარდეთ: ჭეშმარიტება სასტიკია. პირუთვნელად ვალიართ, როგორ მიეცა დასაბამი დღემდე დედამიწაზე არსებულ ყველა მაღალ ცივილიზაციას! ჯერ კიდევ სრულიად ბუნებითი ბუნების მქონე ადამიანები, ბარბაროსები ამ სიტყვის ყველაზე საშიში აზრით, გაუტყეხელი ნებისყოფისა და ბატონობისკენ ლტოლვის მატარებელი მტაცებლები თავს ესხმოდნენ უფრო სუსტ, ზნეობრივ, მშვიდობიან, შესაძლოა, გაჭრობით თუ მესაქონლეობით დაკავებულ რასებს, ან ძველ დაუძლეურებულ ცივილიზაციებს, სიცოცხლის ბოლო ნაპერწკლები სულიერებისა და გარყვნილების კაშკაშა ფიერვერცხვებში რომ ენავლებოდათ. კეთილშობილთა ყველა კასტა ბარბაროსების კასტიდან მოდის. უპირატესობა მათ უპირველეს ყოვლისა სულიერი და არა ფიზიკური ძალით მოიპოვეს: ისინი უფრო მთლიანი ადამიანები იყვნენ (რაც, ნებისმიერ საფეხურზე, „უფრო მთლიან მხეცსაც“ ნიშნავს).

259. ურთიერთობიანის მიყენებისგან, ძალადობისგან, ჩაგვრისგან თავის შეკავება, ჩვენი და სხვისი ნების ერთ დონეზე დაყენება: გარკვეული, მიახლოებითი აზრით, ეს შეიძლება ინდივიდებს შორის ურთიერთობაში კარგ ზნედ ჩაითვალოს, ოღონდ შესაფერის პირობებში (სახელდობრ, თუ ადამიანები თავისი ძალითა და ღირსებით რეალურად თანასწორნი არიან და ერთ ერთობას შეადგენენ). მაგრამ როგორც კი ამ პრინციპის გაფართოებას მოვინდომებთ და მას საზოგადოების ძირეულ პრინციპადაც კი გამოვაცხადებთ, მაშინვე გამოვლინდება ამ მიდგომის ნამდვილი არსი: ეს სიცოცხლის უარყოფის, მისი დაშლის და განადგურების გზაა. საქმის არსი ძირისძირობამდე უნდა გავიაზროთ და სენტიმენტალური გულჩვილობა უკუვადგოთ: სიცოცხლე თავისი არსით მოხვეჭა, სხვისი დაზიანება, უცხო-სა და სუსტზე ძალადობა, ჩაგვრა, სისასტიკე, საკუთარი წესების [სხვაზე] თავს მოხვევა, მითვისება და სულ მცირე, ყველაზე რბილ ვარიანტში, ექსპლუატაციაა. მაგრამ რატომ ვხმარობთ მაინცდამაინც იმ სიტყვებს, რომელთაც ოდითგანვე ბოროტ განზრახვებს უკავშირებდნენ? თუ ზემოთ ნახსენებ ერთობებს, რომელთა შიგნითაც ინდივიდები ერთმანეთს თანასწორად ეპყრობიან (ასეა ყოველ ჯანსაღ არისტოკრატიაში), სურთ სიცოცხლე შეინარჩუნონ და არ დაიღუპონ, სხვების მიმართ ყველაფერი ის უნდა ჩაიდინონ, რისგანაც მისი წევრები ერთმანეთის მი-

მართ თავს იკავებენ: ისინი უნდა იქცნენ ბატონობისკენ ლტოლვის განსახიერებად, უნდა გაიზარდონ, მიითვისონ, მიიზიდონ, უპირატესობა მოიპოვონ, და ეს გააკეთონ არა მორალურობის ან ამორალურობის გამო, არამედ იმიტომ, რომ ცოცხლობენ, რომ სიცოცხლე ძალაუფლებისკენ ლტოლვას. მაგრამ თანამედროვე ევროპელის ცნობიერება არც ერთ სხვა საკითხში არ არის ისე შეუსმენელი, როგორც ამაში: დღეს ყველა ოცნებობს (ხანდახან ამას მეცნიერებასაც კი არქმევენ) საზოგადოების მომავალ მოწყობაზე, რომელსაც აღარ ექნება „ექსპლუატაციის ხასიათი“. ეს რომ მესმის, მგონია, რომ ვიღაც გვპირდება ისეთი სიცოცხლის გამოგონებას, არც ერთი ორგანული ფუნქცია რომ აღარ ექნება. „ექსპლუატაცია“ არ არის არც გადაგვარებული და არც არასრულყოფილი ან პრიმიტიული საზოგადოების ნიშანი: ის სიცოცხლის არსში ძვეს, როგორც მისი ძირეული ორგანული ფუნქცია, ის მომდინარეობს ძალაუფლებისკენ შინაგანი ლტოლვისგან, რომელიც იგივე სიცოცხლის ლტოლვაა. თუნდაც, როგორც თეორია, ეს აზრი ახალი იყოს, სინამდვილეში, ის ყოველგვარი ისტორიის ამოსავალი ფაქტია; საჭიროა მხოლოდ, საკუთარი თავის წინაშე პატიოსნები ვიყოთ!

260. მას შემდეგ, რაც ბევრი ვიხეტივალე მორალის მრავალგვარ, დახვეწილ თუ ტლანქ, სახეობათა შორის, ოდესმე რომ უბატონია თუ დღესაც ბატონობს ამ დედამიწაზე, დავინახე, რომ მათში გარკვეული ნიშნების ერთობლიობა რეგულარულად მეორდება და ერთმანეთს უკავშირდება. საბოლოოდ, ჩემ თვალწინ გამოიკვეთა ორი ძირითადი ტიპი და ნათელი გახდა მათ შორის ღრმა განსხვავება. არსებობს ბატონების მორალი და მონების მორალი; აქვე დავძენ, რომ ყველა მაღალ და მრავალსახოვან ცივილიზაციაში ჩანს აგრეთვე ორივე მორალის გაშუალების მცდელობები, კიდევ უფრო ხშირად – მათი ურთიერთგამსჭვალვა და მრავალმხრივი გაუგებრობები; ხანდახან კი ისინი მკვეთრად უპირისპირდება ერთმანეთს: ეს შეიძლება ერთი და იმავე ადამიანის სულშიც მოხდეს. მორალურ ღირებულებათა გამიჯვნას ახდენს ან გაბატონებული ჯგუფი, რომელიც კმაყოფილებით ხვდება ქვემოთ მდგომთაგან თავის განსხვავებას, ან დაბალი ფენები, მონები და სხვადასხვა რანგის ქვეშევრდომები. პირველ შემთხვევაში, როცა ბატონები ადგენენ, რას ნიშნავს „კარგი“, სულის ამაყი, ამაღლებული განწყობები ხდება ის ამოსავალი წერტილი, რასთან მიმართებაშიც აიგება რანგების იერარქია. კეთილშობილი ადამიანი ემიჯნება არსებებს, რომლებიც ასეთი ამაღლებული და ამაყი განწყობის საპირისპირო თვისებებს ავლენენ: ის მათ ზიზღით უყურებს. ადვილად შესამჩნევია, რომ მორალის ამ პირველ გაგებაში „კარგის“ და „ცულის“ დაპირისპირებაზე არანაკლებ მნიშვნელოვანია განსხვავება „კეთილშობილსა“ და „მდაბიოს“ (ზიზღის ღირსს) შორის – „კეთილისა“ და „ბოროტის“ ოპოზიციას სულ სხვა ძირი აქვს. ზიზღის ღირსია სულმოკლე, ლაჩარი, მეწერილმანე, ის, ვინც ვიწრო სარგებლიანობაზე ფიქრობს; იგივე ეხება ეჭვიან კაცს თავისი გაუბედავი გამოხედვით, ადამიანის ძალღურ ტიპს, რომელიც თავსაც იმცირებს და სხვისგან აბუჩად აგდებასაც ადვილად იტანს, პირმოთნე მათხოვარს, უპირველეს ყოვლისა – მატყუარას: ყველა არისტოკრატს ღრმად აქვს გამაჯდარი რწმენა,

რომ მდაბიო ხალხი ცრუპენტელაა. „ჩვენ, მართლები“ – ასე მოიხსენიებდნენ თავს კეთილშობილნი ძველ საბერძნეთში. საგულისხმოა, რომ მორალური ღირსების აღმნიშვნელი სიტყვები ყველგან პირველ ყოვლისა პიროვნებებს მიეწერებოდათ, ცალკეული ქმედებების ამ სიტყვებით დახასიათება კი მეორადი, გვიანი ფენომენია: ამიტომაა უნებში შეცდომა, როცა მორალის ისტორიკოსი დაიწყებს შეკითხვით: „რატომ ვაქებთ თანაგრძნობაზე აგებულ ქცევას?“ ადამიანის კეთილშობილი ტიპი თავს ღირებულებათა დამდგენად მიიჩნევს, მას სხვისი შექება არ სჭირდება. ის ასე განსჯის: „რაც ჩემთვის საზიანოა, თავისთავადაც საზიანოა;“ ის საკუთარ თავს ცნობს იმად, ვისაც საგანთა ზოგადი ღირებულების განსაზღვრა ეკუთვნის, ის ღირებულებათა შემოქმედია. ის განადიდებს ყველაფერს, რასაც თავის თავში შეიცნობს: ასეთი მორალი თვითგანდიდებაა. მისი სათავეა სისავსის, ძალის შეგრძნება, რომელსაც გადმოღვრა სწადია, მაღალი დაძაბულობით გამოწვეული ბედნიერება, განცდა სიმდიდრისა, რომელსაც სურს, გასცეს და დაასაჩუქროს. კეთილშობილი ადამიანიც ეხმარება გაჭირვებულებს, მაგრამ ამას არასოდეს ან იშვიათად სჩადის შეცოდების გამო: მისი მამოძრავებელი ძალის სიჭარბით გამოწვეული წადილია. კეთილშობილი კაცი თავის თავში ძლიერს განადიდებს, აგრეთვე იმას, ვისაც საკუთარი თავის მიმართ აქვს ძალა, ვინც იცის, როდის თქვას და როდის დადუმდეს, ვინც სიხარულით ექცევა საკუთარ თავს ხისტად და მკაცრად და ყველაზე მეტად სიხისტეს და სიმკაცრეს სცემს პატივს. „ვოტანმა მაგარი გული ჩამიდო მკერდში;“ – გვეუბნება ძველი სკანდინავური საგა: ასე გამოხატავს თავს ამაყი ვიკინგის სული, და ეს სრულიად მართებულია. ამ ტიპის ადამიანი ამაყობს იმით, რომ სხვისი შეცოდებისთვის არ არის შექმნილი. ამაზე საგის გმირი საგანგებოდ გვაფრთხილებს: „ვისაც ჯეელობაში არ ჰქონია მაგარი გული, არც არასოდეს გაუმაგრდება.“ კეთილშობილი და მამაცი, ვინც ასე ფიქრობს, ყველაზე შორს დგას იმგვარი მორალისაგან, რომელიც ზნეობის არსს სწორედ რომ თანაგრძნობაში, სხვისთვის ქმედებაში ან დაუინტერესებლობაში ხედავს. საკუთარი თავის რწმენა და ქედმაღლობა, მტრული და ირონიული დამოკიდებულება „უანგარობისადმი“ ისეთივე უეჭველი ნიშნებია კეთილშობილი მორალისა, როგორც სკეპტიკური და დამცინავი დამოკიდებულება თანაგრძნობის და გულჩვილობის გამოვლინებათა მიმართ. პირველ რიგში ძლიერებმა უწყიან, როგორ სცენ პატივი, ეს მათი ხელობაა, მათი შემოქმედების სფეროა. ძლიერთა მორალს ახასიათებს ღრმა მოწიწება ასაკისა და წარმომავლობის მიმართ (სამართლის მთელი სისტემა ამ ორმაგ მოკრძალებას ემყარება), წინაპრების რწმენა და ახალბედებთან შედარებით მათთვის უპირატესობის მინიჭება. და პირიქით, როცა „თანამედროვე იდეებით“ გატაცებულ ადამიანებს ლამის ინსტინქტად ექცევათ „პროგრესისა“ და „მომავლის“ რწმენა, სიძველის პატივისცემა კი უჭირთ, ამით ისინი სრულად ავლენენ ამ „იდეათა“ მდაბიო წარმომავლობას. მაგრამ ის, რაც ბატონთა მორალს თანამედროვე გემოვნებისთვის განსაკუთრებით მიუღებელს და უსიამოს ხდის, არის მისი შეუვალი მრწამსი, რომ ადამიანი მოვალე მხოლოდ თანასწორთა მიმართ შეიძლება იყოს; რომ დაბალი რანგის ქმნილებებს ან უცხოებს შეგვიძლია ისე

მოვექცეთ, როგორც მოგვეპრიანება ან „ჩვენს გულს გაუხარდება“ და ამ დროს „კეთილისა და ბოროტის მიღმა“ ვიმყოფებით: სწორედ აქ შეიძლება მოვუნახოთ ადგილი თანაგრძნობას და მისთანებს. უნარი და მოვალეობა, ხანგრძლივად შეინარჩუნო მაღლიერების გრძნობაც და შურისძიების წადილიც (ორივეს მხოლოდ თანასწორთა შორის აქვს ძალა), დახვეწილობა ანგარიშსწორებაში, მეგობრობის რაფინირებული გაგება, მტრების ყოლის ერთგვარი საჭიროება (რომელიც გამოსავალს უქმნის შურის, ჩხუბის, ქედმაღლობის აფექტებს და არსებითად ეხმარება [ადამიანს], კარგი მეგობრობა გასწიოს): ყოველივე ეს ტიპური ნიშნებია კეთილშობილი მორალისა, რომელიც, როგორც უკვე ვთქვით, სულაც არ არის „თანამედროვე იდეების“ მორალი და, ამის გამო, ძნელი გასაზიარებელია, მაგრამ, აგრეთვე, ძნელი საპოვნელი და გამოსავლენია. სულ სხვაგვარადაა საქმე მეორე ტიპის, მონების მორალის შემთხვევაში. წარმოვიდგინოთ, რომ ძალმომრეობის მსხვერპლი, დაჩაგრული, გატანჯული, არათავისუფალი, თავის თავში დაურწმუნებელი და დაქანცული ადამიანები მორალიზირებას იწყებენ: რა ექნება საერთო მათ მორალურ შეფასებებს? სავარაუდოდ, თავს იჩენს პესიმისტური უნდობლობა იმ ზოგადი ვითარების მიმართ, რაშიც კაცობრიობა აღმოჩნდა, შესაძლოა, გაკიცხვის საგანი არა მარტო ეს ვითარება, არამედ თავად ადამიანიც გახდეს. მონა ძლიერთა სიქველეს კეთილი თვალთ ვერ უყურებს: მას თან დაყვება სკეფსისი და ეჭვი, დახვეწილი უნდობლობა ყოველივე „კარგის“ მიმართ, რასაც ქვეყნად განადიდებენ; ის სიამოვნებით დაირწმუნებდა თავს, რომ [ძლიერთა] ბედნიერებაც მოჩვენებითია. სამაგიეროდ, ის წინ წამოიწევს და გულუხვად გააშუქებს იმგვარ თვისებებს, რაც ტანჯულთ განსაცდელის შემსუბუქებაში დაეხმარება: აქ იგულისხმება თანაგრძნობა, დასახმარებლად გამოწვედილი კეთილი ხელი, მოთმინება, გულმოდგინება, მოკრძალება, გულთაღობა; რადგან ესენი აქ ყველაზე საჭირო თვისებებია: არ არსებობს უკეთესი საშუალება ცხოვრებისეული გაჭირვების გადასატანად. მონების მორალი, არსებითად, სარგებლიანობის მორალია. სწორედ ამ ღუმელში გამოდნა ცნობილი დაპირისპირება „კეთილსა“ და „ბოროტს“ შორის: ბოროტის ცნებაში ჩადებულია ძალის და ხიფათის განცდა, რაღაც ისეთისა, რაც შიშისმომგვრელია, დახვეწილი და მაგარი, რაც თავს აბუჩად არავის ააგდებინებს. მონების მორალის თანახმად, „ბოროტება“ შიშისმომგვრელია, მაშინ როდესაც ბატონთა მორალი „კარგს“ სწორედ იმას ეძახის, რაც შიშს იწვევს და უნდა გამოიწვიოს, ხოლო „ცუდი“ ისაა, ვინც შეიძლება აბუჩად აიგდოს. წინააღმდეგობა თავის კულმინაციას იმაში აღწევს, რომ, მონების მორალის თანახმად, საბოლოოდ იმ ადამიანსაც კი, ვინც ამ ლოგიკით „კეთილად“ უნდა მოვიხსენიოთ, ოდნავი, თუნდაც მსუბუქი და კეთილგანწყობილი აგდებით ეკიდებიან, რადგან მონური ცნობიერება კეთილი ადამიანისგან მოითხოვს, უვნებელიც იყოს: ის ბუნწულაა, იოლი მოსატყუებელი, იქნებ ცოტათი მოსულელოც, un bonhomme. საერთოდ, იქ, სადაც მონების მორალია გაბატონებული, ენა მიდრეკილია, „კეთილი“ და „ბრიყვი“ ერთმანეთს დაუახლოვოს. და ბოლო ძირეული განსხვავება: სწრაფვა თავისუფლებისადმი, ბედნიერების ინსტინქტი და თავისუფლების შეგრ-

ძნების სხვადასხვა ნიუანსი ისევე გარდუვალად მიეკუთვნება მონების მორალს და მორალურობას, როგორც მოწიწებასა და თავგანწირვაში დახელოვნება და შთაგონებულობა მყარად ახასიათებს აზროვნების და შეფასების არისტოკრატიულ წესს. აქედან სრულიად ცხადი ხდება, რატომაა, რომ სიყვარული როგორც ვნება, რაც ჩვენი, ევროპული სპეციალობაა, უპირობოდ კეთილშობილი წარმოშობისა უნდა იყოს. როგორც ცნობილია, მისი წარმოშობა უკავშირდება პროვანსის პოეტ რაინდებს, gai saber-ის [მხიარული მეცნიერების] ამ ბრწყინვალე და შემოქმედ ადამიანებს, ვისაც ევროპა ძალიან ბევრს, შესაძლოა, საკუთარ თავსაც უნდა უმაღლოდეს.

ზიგმუნდ ფროიდი

1856-1939

შესავალი

როდესაც ზიგმუნდ ფროიდი ფსიქოანალიტიკური კონცეფციის მნიშვნელობას აფასებდა, რომელიც თავადვე შექმნა, მას ორი მეცნიერული აღმოჩენა მოჰყავდა მაგალითად. ფროიდის აზრით, უკანასკნელი საუკუნეების განმავლობაში ადამიანის თავმოყვარეობამ მეცნიერებისგან ორი მძიმე დარტყმა განიცადა. პირველი დარტყმა, რომელიც კოპერნიკის სახელს უკავშირდება, იმ აღმოჩენაზე მოდიოდა, რომლის მიხედვითაც დედამიწა სამყაროს ცენტრი კი არა, არამედ თვალუწვდენელი კოსმოსის მცირე ფრაგმენტია. მეორე დარტყმის ავტორი ჩარლზ დარვინია, რომელმაც დაადგინა, რომ ადამიანი ცხოველისაგან წარმოიშვა და არ წარმოადგენს პრივილეგირებულ არსებას ამ სამყაროში. მაგრამ, ფროიდის მიხედვით, ყველაზე დიდი დარტყმა ადამიანის საკუთარ თავზე წარმოდგენას მიაყენა ფსიქოანალიზმა, რომელმაც აჩვენა, რომ ადამიანი თავის სახლშიც კი არაა ბატონ-პატრონი, რომ მან არც კი იცის, რა ხდება მისი ფსიქიკის შიგნით.

ფროიდის ფსიქოანალიტიკური კონცეფცია ორ ძირითად პრინციპს ეფუძნება:

1. ფსიქიკურ მოვლენებს აქვთ საზრისი. ისინი არ ხდება შემთხვევით, მექანიკურად. თუ შეცდომით ვამბობ სახელს ან არასწორად ვწერ სიტყვას, ეს არ ნიშნავს, რომ „უბრალოდ გადავიღალე“; თუ ვხედავ აბსურდულ სიზმარს, ეს არ ნიშნავს, რომ „უბრალოდ სისულელეები მესიზმრება“; თუ სახლში მრჩება გასაღები, ეს არ ნიშნავს, რომ „უბრალოდ დაბნეული ვარ“. თითოეულ ამ არასწორ მოქმედებას აქვს საზრისი, აზრი, მნიშვნელობა, რომლის ახსნაც შეიძლება;

2. ჩვენი ფსიქიკური ცხოვრების უდიდესი ნაწილი მიმდინარეობს არაცნობიერად; ჩვენ ძალიან ხშირად არ ვიცით, რა გვამოძრავებს, რატომ განვიცდით ამა თუ იმ ემოციას, რატომ ვმოქმედებთ ასე და არა – სხვაგვარად. ასე იმიტომ ხდება, რომ ცნობიერება ჩვენი ფსიქიკის მხოლოდ მცირე ნაწილია. ჩვენს ფსიქიკურ ცხოვრებაში განმსაზღვრელ როლს არაცნობიერი ასრულებს. სწორედ ესაა მიზეზი, რატომაც ვნახულობთ აბსურდულ სიზმარს ან რატომ გვავიწყდება გასაღები. თუ გავანალიზებთ არაცნობიერს, აღმოჩნდება, რომ გასაღები იმიტომ დამრჩა, რომ სინამდვილეში სამსახურში მისვლა არ მინდა, ხოლო აბსურდულ სიზმარში აღმოვაჩინე ჩემს დაფარულ სურვილებს, რომლებიც ცნობიერებამდე დამახინჯებული და შეცვლილი სახით მოდის.

ზიგმუნდ ფროიდი 1856 წელს დაიბადა ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის პატარა ქალაქში. ცხოვრების დიდი ნაწილი ვენაში გაატარა, ამიტომ მისი სახელი მჭირ-

დოდაა დაკავშირებული ამ ქალაქთან. ცხოვრების ბოლოს, ნაცისტებისაგან დევნილს, ლონდონში მოუხდა გადასახლება, სადაც გარდაიცვალა 1939 წელს.

ფროიდი არცთუ შეძლებული ებრაული ოჯახიდან იყო. თუმცა მან ადრეული ასაკიდანვე უარყო იუდაიზმი და რელიგია ზოგადად, ის რჩებოდა ადამიანად, რომლისთვისაც ებრაული წარმოშობა და იდენტობა მნიშვნელოვანი იყო, რასაც ხელს უწყობდა ანტისემიტიზმი, რომელიც იმდროინდელ ევროპაში ძალზე ძლიერი იყო და რომელიც ხელს უშლიდა ფროიდის საუნივერსიტეტო კარიერას. მრავალმხრივი ინტერესების მქონე მეცნიერი და ინტელექტუალი, ფროიდი განსაკუთრებით დაინტერესდა ფსიქიკური აშლილობების მკურნალობის საკითხით. ის პრაქტიკოსი ექიმი იყო და პაციენტების მკურნალობის პროცესში იყენებდა უახლეს სამედიცინო ტექნიკებს, მაგალითად, იმ დროს ძალზე პოპულარულ ჰიპნოზის მეთოდს ნევროზის მკურნალობისას. მაგრამ 1890-იანი წლების განმავლობაში ფროიდმა ნელ-ნელა უარი თქვა მის დროს არსებულ მიდგომებზე თეორიაშიც და პრაქტიკაშიც, რათა საფუძველი ჩაეყარა ფსიქოლოგიის ახალი მიმართულებისათვის, რომელსაც ფსიქოანალიზი უწოდა.

ფსიქოანალიტიკური თეორიის პრინციპები, ისევე როგორც ანალიზის სხვადასხვა ტექნიკა, რომელთა საშუალებითაც არაცნობიერის აღმოჩენა შეგვიძლია, ფროიდმა გადმოსცა შრომებში: „სიზმრების ინტერპრეტაცია“ (1900), რომელშიც სიზმარი განხილულია როგორც „სამეფო გზა არაცნობიერისაკენ“; „ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია“ (1901), სადაც ავტორი ასაბუთებს, რომ ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ავლენს არაცნობიერ მოტივაციათა კვალს; „სამი ესეი სექსუალობის თეორიის შესახებ“ (1905) – აქ ფროიდი გადმოსცემს სექსუალობის შესახებ საკუთარ თეორიას, რომლის ცენტრშიც დგას ოიდიპოსის კომპლექსი – ეროტიკულ-აგრესიულ ლტოლვათა ერთობლიობა, რომელსაც ბავშვი განიცდის საკუთარი მშობლების მიმართ. ეს კომპლექსი გადმოცემულია ძველბერძნულ მითში, რომელიც მეფე ოიდიპოსზე მოგვითხრობს და რომლის მთავარი ელემენტებიცაა იმავი სექსის მშობლის, როგორც მეტოქის, სიკვდილის სურვილი და სექსუალური ლტოლვა საპირისპირო სექსის მშობლისადმი. ოიდიპოსის ტრაგედიაც სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ მან მოკლა მამა და დედა შეირთო ცოლად (ამბავი, გადმოცემული სოფოკლეს ტრაგედიაში, რომლის მიხედვითაც დაარქვა ფროიდმა კომპლექსს ოიდიპოსის სახელი).

1920-იან წლებში ფროიდმა ფსიქიკის სქემა შეიმუშავა, რომელიც სამნაწილიანია. ამ სქემის მიხედვით, ადამიანში სამი ძირითადი ინსტანცია მოქმედებს: იგი, მე და ზე-მე.

იგი (ინგლისურ თარგმანში გერმანული სიტყვა das Es გადმოითარეს ლათინური სიტყვით Id, ამიტომ შეიძლება ფსიქოანალიტიკურ ლიტერატურაში „იგის“ მაგივრად „იდიც“ შეგვხვდეთ, როგორც ამ ინსტანციის სახელი) არაცნობიერი ლტოლვების ადგილია. ის პრიმიტიულია, არაორგანიზებული, არალოგიკური, ემოციური. ჩვენ მას უშუალოდ ვერ დავაკვირდებით. ცოდნას მის შესახებ სიზმრების ანალიზისა და ნევროზების მკურნალობის პროცესების გავლით ვიღებთ.

მე (გერმანულად das Ich; ისევ ინგლისური თარგმანის გავლით შეიძლება შეგვხვდეს ამ ინსტანციის სახელი „ეგო“, Ego) ინდივიდის გარემოსთან მიმართებაზეა პასუხისმგებელი.

ზე-მე (გერმანულად das Über-Ich, ინგლისური თარგმანის გავლენით იყენებენ აგრეთვე ტერმინს „სუპერ-ეგო“, Super-Ego) მოიცავს მორალურ მოთხოვნებსა და ჩვენს მისწრაფებებს იდეალურისაკენ.

ლტოლევები ადამიანს დაბედებიდანვე აქვს, მაგრამ ინტერესი გარემოსადმი და მორალური ვალდებულებები უფრო გვიანდელი განვითარების შედეგია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ იგი (იდი), როგორც ფსიქიკური ინსტანცია, ინდივიდს დაბადებიდანვე აქვს, ხოლო მე (ეგო) და (სუპერ-ეგო) დაბადებიდან გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ყალიბდება. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, დაბადებისას იგი (იდი) მოიცავს მთელს ფსიქიკურ აპარატს, ხოლო მე და ზე-მე თავდაპირველად იგი-ს ნაწილები არიან, ხოლო მოგვიანებით გამოეყოფიან მას და იწყებენ დამოუკიდებელი ფუნქციების შესრულებას.

ჯერ იწყება მე-ს გამოყოფა. ბავშვი ინტერესდება გარემოთი და იწყებს მისი კონტროლის მცდელობას ბევრად უფრო ადრე, ვიდრე მას მორალის გაგება ჩამოუყალიბდება. მაგრამ ბავშვობის პერიოდი, როდესაც ადამიანი დამოკიდებულია მშობლებზე (ან მათზე, ვინც მის მშობლების მაგივრობას სწევს: აღმზრდელი და ა. შ.) აყალიბებს აგრეთვე ფსიქიკის მესამე ინსტანციას, რომელიც მშობლებისა და საზოგადოების გავლენის აგენტია. ეგომ უნდა გაითვალისწინოს სუპერ-ეგოს მოთხოვნები, რადგან სწორედ მასშია როგორც იდეალი, რომელსაც ეგო ესწრაფვის, ისე შემფასებელი ინსტანცია, რომელიც აკვირდება, შეესაბამება თუ არა ეგო მოთხოვნებს. ჩვენს ყოველდღიურ ენას თუ გამოვიყენებთ, „სინდისი“ არის ის, რასაც ფროიდი აღწერს, როგორც სუპერ-ეგოს მთავარ ფუნქციას.

ფროიდი შეეცადა, საკუთარი ფსიქოანალიტიკური თეორია გამოეყენებინა კულტურისა და საზოგადოების ზოგადი თეორიის ასაგებად. ამას მან მიუძღვნა შემდეგი შრომები: „ტოტემი და ტაბუ“ (1913), „ერთი ილუზიის მომავალი“ (1927), „კულტურით უკმაყოფილება“ (1929) და სხვ., რომლებშიც მოცემულია როგორც ცალკეული სოციალური ინსტიტუტების, ისე მთლიანად კულტურის წარმოშობის ახსნის მცდელობა ფსიქოანალიტიკური პოზიციიდან.

„კულტურით უკმაყოფილება“ ფროიდის გვიანდელი ნაშრომია. ის 1930 წელს გამოქვეყნდა, პერიოდში, რომელიც მსოფლიოში ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ კრიზისებს დაემთხვა. 1929 წელი დიდი დეპრესიის დასაწყისია, რომელმაც ამერიკასა და ევროპაში სიღარიბისა და უმუშევრობის სწრაფი ზრდა გამოიწვია. 1930 წელს გერმანიის პარლამენტში (რაიხსტაგში) უმრავლესობით აირჩიეს ნაცისტური პარტია, რამაც გზა გაუხსნა ჰიტლერის დიქტატურას. ფროიდის ნაწერს ამ პერიოდის დამლა ნათლად ემჩნევა. ის კარგად ხედავდა, რომ მომავალი საშიშ და ბნელ ტენდენციებს მისცემდა გასაქანს, რაც აისახა კიდევ მისი ნაწერის პესიმისტურ ტონში. შეიძლება ეპოქის სულისკვეთებასთან სწორედ ეს შესაბამი-

სობა იყო ფაქტორი, რომლის გამოც „კულტურით უკმაყოფილება“ მალევე იქცა უაღრესად პოპულარულ წიგნად. ის სწრაფადვე ითარგმნა რამდენიმე ენაზე და დღემდე რჩება ფროიდის ერთ-ერთ ყველაზე წაკითხვად ტექსტად.

„კულტურით უკმაყოფილება“ წარმოადგენს ერთგვარ გაგრძელებას ფროიდისავე ნაშრომისა „ერთი ილუზიის მომავალი“ (1927). ეს უკანასკნელი ტექსტი რელიგიის საკითხის ფსიქოანალიტიკურ განხილვას ეთმობოდა. ფროიდი ათეისტი იყო და ცდილობდა ეჩვენებინა, რომ რელიგიური გრძნობის დასაბამი ამქვეყნიურია და მხოლოდ ადამიანის ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის საფუძველზე შეიძლება აიხსნას. რელიგიური საკითხების განხილვას წინამდებარე ნაშრომშიც საკმარისად დიდი ადგილი ეთმობა, მაგრამ აქ ფროიდს უფრო ზოგადი ინტერესი ამოძრავებს – განსაზღვროს ადამიანის ადგილი კულტურაში, რომლის მიზანია ადამიანისავე დაცვა, მაგრამ რომელიც მას განადგურებითაც ემუქრება. ეს წინააღმდეგობა გამოწვეულია სისოცხლის სწრაფვისა და სიკვდილის სწრაფვის კონფლიქტით. იმის გამო, რომ კულტურამ უნდა შეაკავოს ადამიანის სექსუალური და აგრესიული სწრაფვები, ის შედის კონფლიქტში ცალკეულ ადამიანებთან, რათა დაიცვას საზოგადოების ერთიანობა, მაგრამ ადამიანები ჯანყდებიან კულტურის წინააღმდეგ, რაც საზოგადოებას განადგურებით ემუქრება. ოღონდ ფროიდი აქ არ ჩერდება. ყველაზე საინტერესო ისაა, რომ ის გარეგანი კონფლიქტი, რომელსაც ადგილი აქვს ინდივიდსა და კულტურას შორის, აირეკლება თითოეული ადამიანის შინაგან კონფლიქტში. ესაა კონფლიქტი სუპერ-ეგოს (გარეგანი ავტორიტეტის გაშინგანებული ინსტანცია) და ეგოს (ინდივიდის ინტერესები) შორის. ეს კონფლიქტი ადამიანში წარმოშობს ბრალეულობის განცდას, რომელიც არის დასაბამი კულტურით უკმაყოფილების იმ გრძნობისა, რომელმაც სათაური მისცა ფროიდის ნაშრომს.

ფროიდის მიხედვით, ცხოვრების მიზანს სიამოვნების პრინციპი განსაზღვრავს. მაგრამ ბედნიერების მოპოვება ადამიანისათვის უაღრესად რთულია. ამის მიზეზი თავად კულტურაა, რომელიც ვერ ახერხებს, ადამიანს ააცილოს ტანჯვა, მეტიც, კულტურა თავად იწვევს ტანჯვას. მაგრამ, პირველ რიგში, განსაზღვრეთ, რა არის კულტურა ფროიდისათვის. „კულტურის“ ცნება იმ მონაპოვართა და ინსტიტუტთა ერთობლიობის აღსანიშნავად გამოიყენება – წერს ფროიდი, – რომლებიც ჩვენს ცხოვრებას წინაპარი ცხოველების ცხოვრებისაგან აშორებს და ორ მიზანს ემსახურება: ადამიანების ბუნებისაგან დაცვასა და ადამიანებს შორის ურთიერთობათა მოწესრიგებას“. ცხადია, რომ ამ მონაპოვართა და ინსტიტუტთა წინსვლისა და პროგრესის ჩამონათვალი შთამბეჭდავია. მეცნიერებამ აქ განსაკუთრებული როლი შეასრულა და საშუალება მოგვცა, ბუნებაზე კონტროლის მანამდე არნახული ხარისხისათვის მიგვეღწია. მაგრამ ადამიანი მაინც ვერ გახდა ბედნიერი. სამაგიეროდ კულტურამ მოახერხა და თითოეულ ადამიანს დაუწესა შეზღუდვები სექსუალური და აგრესიული ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე, რათა შეენარჩუნებინა საზოგადოების ერთიანობა. კულტურის საფუძველი ლტოლვების სწორედ ასეთი ‘კულტურული’ უარყოფაა, რომელიც

წარმოდგენს ადამიანებს შორის ურთიერთობის კანონს, მაგრამ, თავის მხრივ, იწვევს ადამიანების უკმაყოფილებას კულტურით.

რაც შეეხება სექსუალური ლტოლვების შეზღუდვას, სურათი აქ ფროიდისათვის ნათელია. კულტურა ზღუდავს სექსუალობის ველს: ინცესტის აკრძალვა, ტაბუ, კანონი, ჩვეულებები – ყოველივე ეს გარკვეული მიმართულებით წარმართავს ინდივიდის სექსუალობას, რომელსაც ასევე ეზღუდება სექსუალური ‘ობიექტების’ არჩევანი საპირისპირო სქესითა თუ მასთან მხოლოდ გენიტალური კონტაქტით. ჩვეულებრივ, კულტურა, ფროიდის მიხედვით, „არ აღიარებს სექსუალობას სიამოვნების დამოუკიდებელ წყაროდ და მას ადამიანების მხოლოდ გამრავლების შეუცვლელ საშუალებად განიხილავს“. ეს ყოველივე საგრძნობლად ასუსტებს სექსუალობის, როგორც ბედნიერების წყაროს მნიშვნელობას.

მაგრამ სექსუალური ლტოლვები ერთადერთი არაა, რასაც კულტურა ზღუდავს. კულტურა ასევე მიმართულია ინდივიდის აგრესიული ლტოლვების წინააღმდეგაც. საქმე ისაა, რომ ფროიდის მიხედვით, „ადამიანი არაა რბილი და მოსიყვარულე არსება...მისი ლტოლვების მნიშვნელოვანი ნაწილი აგრესიისკენ მიდრეკილებით ხასიათდება... ადამიანისათვის მოყვასი არა მხოლოდ შესაძლო მხარდამჭერი და სექსუალური ობიექტია, არამედ ცდუნებაც – აქციოს ის თავისი აგრესიის დაკმაყოფილების საშუალებად, მისი შრომა ანაზღაურების გარეშე გამოიყენოს, მისი თანხმობის გარეშე გაიხადოს სექსუალურ ობიექტად, დაეპატრონოს მის ქონებას, დაამციროს, ტკივილი მიაყენოს, აწამოს და მოკლას ის“. ადამიანი აგრესიული არსებაა. ძველი რომში გაჩენილი გამოთქმა, რომლის მიხედვითაც „ადამიანი ადამიანისათვის მგელია“ და რომელიც საფუძვლად დაედო თომას ჰობსის ანთროპოლოგიას (წარმოდგენებს ადამიანზე), არც ფროიდისათვისაა უცხო. ამიტომაცაა საჭირო, კულტურამ საფუძველი ჩაუყაროს ეთიკას, რომელიც ადამიანს ამ აგრესიული ლტოლვების დაკმაყოფილების საშუალებას არ მისცემს. ფროიდის მიხედვით, სწორედ აქედან მომდინარეობს ეთიკის მოთხოვნა, გიყვარდეს შენი მოყვასი შენი, როგორც საკუთარი თავი. მაგრამ კულტურას არ შეუძლია, ამოძირკვოს აგრესიული და ბოროტი მიდრეკილებები ადამიანისაგან. ფროიდი აქ ეხება კომუნისტურ წარმოდგენებს, რომელთა მიხედვითაც ადამიანი კეთილი და სხვებისადმი კეთილმოსურნეა, რის გამოც მისი ბოროტებისაგან გათავისუფლება შესაძლებელია. ფროიდი სიმპათიით იყო განწყობილი თანასწორობისათვის ბრძოლის მიმართ და ინტერესით ადევნებდა თვალყურს საბჭოთა კავშირის პროექტს, რომელიც კომუნისტური მომავლის აშენებას ისახავდა მიზნად. მაგრამ ფროიდი ილუზიად მიიჩნევდა კომუნისტურ იდეას, რომლის მიხედვითაც ადამიანი, არსებითად, კეთილია. აგრესიულ ლტოლვებს ის მიიჩნევდა ადამიანის იმდენად აუცილებელ მახასიათებლად, რომ ისინი ნებისმიერ საზოგადოებაში გამოიწვევენ კონფლიქტს ინდივიდსა და კულტურას შორის.

მამასადამე, ადამიანის ბუნებაში არსებობს აუცილებელი კონფლიქტი. ეს კონფლიქტი, ყველაზე ზოგადი ფორმით, იღებს სიცოცხლის ლტოლვასა და სიკვდილის ლტოლვას შორის კონფლიქტის სახეს. სიცოცხლის ლტოლვის პრინციპის

გაგება შედარებით ადვილია: ესაა ადამიანის თვითშენარჩუნების ლტოლვა, როგორც ინდივიდისა და როგორც გვარისა. ესაა ეროსის, სიყვარულის, გამრავლების პრინციპი, რომელიც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს ადამიანის ცხოვრებას; ის მიმართულია სიამოვნების მიღებაზე.

ამის საპირისპიროდ, ფროიდი ადგენს, რომ ადამიანში მეორე ფუნდამენტური პრინციპიც მოქმედებს. ესაა სიკვდილის ლტოლვა, თვითგანადგურების, თვითგაქრობის სურვილი. ეს ნებისმიერი ცოცხალი ორგანიზმის ლტოლვაა, დაუბრუნდეს არაორგანულ მდგომარეობას. როდესაც ეს ლტოლვა მიმართულია ფსიქიკური აპარატის გარეთ, სახეზეა განადგურების ლტოლვა, ან ის, რასაც, ფროიდის მიხედვით, ფრიდრიხ ნიცშე აღწერდა, როგორც ძალაუფლების ნებას. როდესაც ის უკავშირდება სექსუალობას, სახეზე გვაქვს სადიზმი (ანუ სიამოვნება, მიღებული სხვისთვის მიყენებული ტკივილისაგან). ხოლო როდესაც ეს ლტოლვა რჩება ფსიქიკის შიგნით, შედეგად ვიღებთ მაზოხიზმს (ტკივილისაგან მიღებულ სიამოვნებას).

მას შემდეგ, რაც ამ ორი პრინციპის გავლენას დაადგენს ადამიანის ცხოვრებაზე, ფროიდი წერს: „ახლა კულტურული განვითარების არსი უკვე ნათელია. მან კაცობრიობის მაგალითზე უნდა გვიჩვენოს, როგორ ებრძვიან ერთმანეთს ეროსი და სიკვდილი, სიცოცხლისკენ ლტოლვა და ლტოლვა დესტრუქციუობისაკენ. სწორედ ეს ბრძოლა შეადგენს სიცოცხლის არსსა და შინაარსს და ამიტომ, კულტურის განვითარებას შეიძლება უბრალოდ კაცობრიობის გადარჩენისათვის ბრძოლა ვუწოდოთ“.

მაგრამ თუ კულტურას აგრესიულობა და დესტრუქციულობა ემუქრება, როგორ ახერხებს ის ამ ლტოლვების კონტროლს? ფროიდი პასუხს ავტორიტეტის ინტერიორიზაციას ანუ გაშინაგანებაში პოულობს. ეგოსა და სუპერ-ეგოს შორის დაპირისპირების გამო ინდივიდში ჩნდება დანაშაულის გრძნობა. ამ გრძნობას ორი წყარო აქვს: გარე ავტორიტეტის შიში და შიში სუპერ-ეგოს წინაშე. თავდაპირველად შიშს, რასაკვირველია, გარე ავტორიტეტი იწვევს (მაგ., მშობელი, აღმზრდელი, მასწავლებელი), მაგრამ დროსთან ერთად გარე ავტორიტეტი თავად ფსიქიკის ნაწილი ხდება და აყალიბებს სუპერ-ეგოს ინსტანციას. თუ აქამდე შეიძლებოდა საკუთარი ფიქრები და გრძნობები დაგემალა, სუპერ-ეგოს გაჩენის შემდეგ ვეღარაფერს დაფარავ. ბოროტი ქმედება და ბოროტი განზრახვა დანაშაულის ერთნაირ გრძნობას იწვევს. ეგოს აგრესიას სუპერ-ეგოს აგრესია მოჰყვება ეგოს მიმართ.

ფროიდი აჩვენებს, რომ ბრალის განცდისა და დანაშაულის გრძნობის გაძლიერება წარმოადგენს კულტურის განვითარების ფაქტორს, რომელსაც, თავის მხრივ, ბედნიერების განცდის დაკარგვა სდევს თან. ხშირად სუპერ-ეგოს მოთხოვნები გადაჭარბებულია და ინდივიდში ჯანყის სურვილს ან ნევროზს აჩენს. ამიტომაც კულტურათა უმრავლესობა – და, შესაძლოა, ადამიანური კულტურა, როგორც ასეთი – ნევროტულია. ნევროზი ფსიქიკურ აშლილობას წარმოადგენს, რომლის მკურნალობის პროცესშიც ჩამოყალიბდა ფსიქოანალიზი როგორც დის-

ციპლინა. მაგრამ ფსიქოანალიზი ინდივიდუალური ადამიანის განკუთრებაზე არის მიმართული და ინდივიდუალური ნევროზის თერაპიას გვთავაზობს. ფროიდს არ აქვს რეცეპტი კულტურული ნევროზის განსაკუთრებლად. ის არ უყურებს ოპტიმიზმით კულტურის პროგრესს, არ გვთავაზობს გამოსავალს იმ ჩიხიდან, რომელიც ინდივიდის სურვილებსა და კულტურის მოთხოვნებს შორის დაპირისპირებაში გააჩნია. ამის გამო ფროიდს ზოგიერთი პესიმისტს უწოდებს, სხვები კი მას რეალისტად მიიჩნევენ, რომელიც უარს ამბობს საზოგადოების ძირეული შეცვლის ფუჭ ილუზიებზე.

ფროიდის კონცეფციამ უზარმაზარი გავლენა მოახდინა არა მხოლოდ მე-20 საუკუნის ფსიქოლოგიასა და, ზოგადად, თეორიულ აზროვნებაზე, არამედ ხელოვნებისა და კულტურის განვითარებაზეც. ფროიდის თეორიისგან დავალებულ თეორეტიკოსთა და შემოქმედთა სიაში არიან: კარლ-გუსტავ იუნგი, სალვადორ დალი, ჰერბერტ მარკუზე, კლოდ ლევი-სტროსი, ჯეიმზ ჯოისი, თომას მანი, დ. ჰ. ლოურენსი, ალფრედ ჰიჩკოკი, ვუდი ალენი და მრავალი სხვა. მაგრამ ეს შთაბეჭდავი ჩამონათვალი ვერ შეგვიქმნის წარმოდგენას ფროიდის გავლენის მასშტაბზე. ფროიდმა შეცვალა ადამიანის შესახებ აზროვნების წესი. და თუმცა მისმა თეორიამ, სექსუალობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭების გამო, მისივე თანამედროვე ევროპულ კულტურაში დიდი სკანდალი გამოიწვია (სკანდალურობა, რომელიც მას ბოლომდე დღესაც არ დაუკარგავს), არაცნობიერის აღიარება თანამედროვე კულტურასა და ყოველდღიურ ცხოვრებაში უკვე ღრმადაა ფესვგამდგარი. ფროიდი, მარქსთან და ნიცშესთან ერთად, ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი თანამედროვე მოაზროვნეა.

კულტურით უკმაყოფილება

მაშ, მოდით, დავსვათ შეკითხვა: რამ მისცა ბიძგი კულტურის განვითარებას, როგორ წარმოიშვა ის და რა წარმართავს მას?

IV

როგორც ჩანს, ამ საკითხის გადაწყვეტა ძალიან რთული ამოცანაა, და ცოტა არ იყოს, საგონებელშიც კი შეიძლება ჩაგვადლოს. აი ის მცირედი, რისი გარკვევაც მე შეეძელი.

ჯერ კიდევ უძველეს დროში, პირველყოფილმა ადამიანმა აღმოაჩინა, რომ ის თავად იყო ქვეყნად თავისი ბედის გამგებელი, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, და თავისი ყოფის გაუმჯობესება შრომით შეეძლო. ამიტომაც, მისთვის სულ ერთი ვერ იქნებოდა, მასთან ერთად იმუშავებდა სხვა ადამიანი, თუ მის წინააღმდეგ. ადამიანისთვის „სხვამ“ თანამშრომლის მნიშვნელობა შეიძინა და მასთან ერთად ცხოვრება მისთვის სარგებლის მომტანი გახდა. ოჯახური ცხოვრების ჩვეულება ჯერ კიდევ ანთროპოიდობის პერიოდში დამკვიდრდა და ალბათ სწორედ ოჯახის წევრები იყვნენ ადამიანის პირველი დამხმარეები. სავარაუდოა, რომ ოჯახის ჩამოყალიბება დაკავშირებულია გენიტალური დაკმაყოფილების მოთხოვნილებასთან. მას შემდეგ, რაც ეს უკანასკნელი მოულოდნელი სტუმრიდან, რომელიც წასვლის მერე დიდი ხნით იკარგება, მუდმივ ბინადრად იქცა, მამრს გაუჩნდა მდედრის, ან უფრო ზოგადად, სექსუალური ობიექტის თავისთან ყოლის მოტივაცია. მდედრი კი, რომელსაც არ სურდა თავის უსუსურ ჩვილებთან განშორება, მათი ინტერესებიდან გამომდინარე, იძულებული იყო მასზე ძლიერ მამრთან დარჩენილიყო.

ამ პრიმიტიულ ოჯახს ჯერ კიდევ აკლია კულტურის ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი. აქ, ოჯახის უფროსის და მამის ძალაუფლება შეუზღუდავია. „ტოტემი და ტაბუში“ მე შევეცადე, მეჩვენებინა ის გზა, რომელსაც ასეთი ოჯახიდან თანაცხოვრების შემდეგი საფეხურისკენ – ძმური კავშირისაკენ – მივყავართ. მას შემდეგ, რაც ვაჟიშვილები მამას მოერივნენ, ისინი მიხვდნენ, რომ ძალა ერთობაშია და ტოტემური კულტურა იმ შეზღუდვების საფუძველზე აღმოცენდა, რომელიც მათ ამ ახალი მდგომარეობის შესანარჩუნებლად შემოიღეს. ტაბუ ყველაზე ადრეულ, პირველ „კანონს“ წარმოადგენს და, აქედან გამომდინარე, ადამიანების ერთობლივი თანაცხოვრების საფუძველი, ერთი მხრივ, გარემოს იძულებით განსაზღვრულმა შრომის აუცილებლობამ, მეორე მხრივ კი იმ სიყვარულის ძალამ შეადგინა, რომელიც კაცისთვის ქალის – როგორც სექსუალური ობიექტ-

ტისკენ, ხოლო ქალისთვის – ბავშვის, როგორც საკუთარი სხეულის განუყოფელი ნაწილისაკენ არის მიმართული. კულტურის წინაპრები ეროსი და ანანკე გახდნენ. კულტურის ყველაზე დიდი წარმატება ის იყო, რომ ადამიანების სულ უფრო მეტ რაოდენობას შეეძლო საზოგადოებებში გაერთიანება და იმდენად, რამდენადაც ეს ორი ძალა ერთობლივად მოქმედებს, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ შემდგომი განვითარება, გარე სამყაროს კიდევ უფრო მეტად დასაპატრონებლად და ადამიანური საზოგადოების საზღვრების გასაფართოებლად, შეუფერხებლად წარიმართება. გაუგებარია, ბედნიერების გარდა, სხვას რას უნდა ანიჭებდეს თავის წევრებს კულტურა!

მანამ, სანამ უშუალოდ დარღვევების მიზეზებს გავარკვევდეთ, მოდით, შევეცადოთ წინამდებარე მსჯელობაში გაშვებული ხარვეზების გამოსწორებას. კულტურის საფუძვლად ჩვენ სიყვარული მივიჩნიეთ და აღვნიშნეთ, რომ გენიტალური სიყვარული ადამიანს უდიდეს დაკმაყოფილებას ანიჭებს, რომელიც თავისთავად ყოველგვარი ბედნიერების პირველსახეა. შესაბამისად, ბედნიერება ისევ და ისევ სექსობრივ ურთიერთობაში უნდა ვეძიოთ და გენიტალური ეროტიკა ცხოვრების ცენტრად ვაღიაროთ. ჩვენ ასევე აღვნიშნეთ, რომ აღნიშნულ გზაზე ადამიანი გარე სამყაროს გარკვეულ ნაწილზე, არჩეულ სიყვარულის ობიექტზე დამოკიდებული ხდება და საშინელ ტანჯვას განიცდის, თუ ეს ობიექტი მას უგულვებელყოფს, ანდა, როდესაც ადამიანი კარგავს ამ ობიექტს ლალატის, ან სიკვდილის შემთხვევაში. ამიტომაც, ყველა დროის ბრძენი ადამიანები დაუჩინებლად გვირჩევენ თავი ავარიდოთ ამ გზას, თუმცა ამით ის ადამიანების უმრავლესობისთვის თავის მიმზიდველობას არ კარგავს.

ადამიანების მცირე ნაწილს, აგებულია საშუალებას აძლევს, რომ ბედნიერება სიყვარულის გზით მოიპოვოს, მაგრამ ამ შემთხვევაში გარდაუვალი ხდება თავად სიყვარულის ფუნქციის ფართომასშტაბიანი სულიერი ცვლილებები. აღნიშნული პიროვნებები, ობიექტის თანხმობისგან დამოუკიდებელნი ხდებიან და ეს იმით მიიღწევა, რომ ძირითადი ღირებულება აღარ არის „უყვარდე“, ის საკუთარი სიყვარულით ჩაენაცვლება. ეს ადამიანები სიყვარულის ობიექტის დაკარგვისგან თავს იმით იცავენ, რომ საკუთარ სიყვარულს ცალკეული ობიექტის მაგივრად ყველა ადამიანისკენ თანაბრად წარმართავენ; ხოლო გენიტალური სიყვარულის ცვალებადობას და იმედგაცრუებებს, სექსუალური მიზნიდან ყურადღების გადატანით იცილებენ თავიდან; ისინი საკუთარ ლტოლვებს მიზანშეკავებულ ლტოლვებად გადაქცევენ და ამ გზით მიღწეულ, გაწონასწორებულ, შეურყეველ და ნაზ გრძნობას არავითარი გარეგნული მსგავსება აღარა აქვს სექსობრივი სიყვარულის მშფოთვარე ცხოვრებასთან – თუმცა ის ნამდვილად ამ უკანასკნელისგან წარმოსდგება. წმინდა ფრანცისკ ასიზელი ალბათ ყველაზე შორს წავიდა შინაგანი ბედნიერების განცდის მისაღწევად სიყვარულის გამოყენებაში. სიამოვნების პრინციპის შესრულების ეს ტექნიკა არაერთხელ დაუკავშირეს რელიგიას და ეს კავშირი, ალბათ ფსიქიკის იმ შორეულ სფეროშია შესაძლებელი, სადაც, ისევე, როგორც ეგოს და ობიექტებს – თავად ობიექტებს შორის განსხვავებაც აღარაა

განსაზღვრული. ეთიკური თვალსაზრისით (რომლის ღრმა მოტივები ჩვენთვის მალე გახდება ცნობილი), ყველაზე ამალღებულ განცდას, რომელსაც ადამიანმა შეიძლება მიაღწიოს, სწორედ კაცთმოყვარეობისა და სამყაროს სიყვარულისათვის მზაობა წარმოადგენს. უპრიანია, აქვე გაგაცნოთ ამასთან დაკავშირებული ჩვენი ორი უმთავრესი ეჭვი. საქმე ის არის, რომ განურჩევლად ყველაფრის სიყვარული უსამართლოა ობიექტთან მიმართებაში და ის თავისი ღირებულების გარკვეულ ნაწილს კარგავს – უფრო მეტიც, ყველა ადამიანი ხომ არც არის სიყვარულის ღირსი.

სიყვარული, რომელმაც ოჯახის ინსტიტუტს ჩაუყარა საფუძველი, კვლავ განაგრძობს არსებობას და უშუალო სექსუალურ დაკმაყოფილებაზე უარს არ ამბობს. თუმცა კი, თავდაპირველი ფორმისაგან განსხვავებით, ის მიზანშეუკავებულ გრძნობადაც მოდიფიცირდება და ორგვარი ფუნქციის მატარებელი ხდება. თითოეული ამ ფუნქციით ის ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი ადამიანი შეაკავშიროს და ამასთან უფრო ინტენსიურად, ვიდრე ამას შრომითი გაერთიანებების პირობებში წარმოქმნილი ინტერესი ახერხებს. სიტყვა „სიყვარული“ დაუდევარ გამოყენებას თავისი გენეტიკური საფუძველი გააჩნია. მამაკაცსა და ქალს შორის ურთიერთობას, რომლებიც სქესობრივი მოთხოვნილების საფუძველზე აარსებენ ოჯახს, სიყვარულს უწოდებენ, მაგრამ სიყვარულს ხომ მშობლებსა და შვილებს და და-ძმებს შორის არსებულ დადებით გრძნობებსაც ვუწოდებთ, ჩვენ კი, ასეთ ურთიერთობებს მიზანშეუკავებულ სიყვარულს, ან სინაზის გრძნობას ვარქმევთ. მიზანშეუკავებელი სიყვარული თავდაპირველად სავსებით გრძნობადი სიყვარული იყო და ადამიანის არაცნობიერში ის დღესაც ასეთად რჩება. ორივე, როგორც გრძნობადი, ასევე მიზანშეუკავებელი სიყვარული, სცილდება ოჯახის ფარგლებს და ახალ კავშირებს ამყარებს ადრე ერთმანეთისთვის უცხო ადამიანებს შორის. სქესობრივ სიყვარულს ახალ ოჯახურ კავშირებამდე მივყავართ, მიზანშეუკავებულ სიყვარულს კი – „მეგობრობამდე“, რომელიც კულტურისთვის მნიშვნელოვანი ხდება იმდენად, რამდენადაც ის გენიტალური სიყვარულის ზოგიერთ შეზღუდვას, მაგალითად, მის განსაკუთრებულობას გამოორიცხავს. მაგრამ განვითარების პროცესში კულტურის მიმართ სიყვარულის დამოკიდებულება თავის ერთმნიშვნელოვნებას კარგავს. ერთი მხრივ, სიყვარული კულტურის ინტერესების წინააღმდეგ გამოდის, მეორე მხრივ კი, კულტურა სიყვარულს მნიშვნელოვანი შეზღუდვებით ემუქრება.

ეს გაორება გარდაუვალი ჩანს, მაგრამ მისი მიზეზების დადგენა ადვილი არ არის. ის, უპირველეს ყოვლისა, ოჯახსა და უფრო ფართო საზოგადოებას (რომელსაც ცალკეული ინდივიდი განეკუთვნება) შორის კონფლიქტის სახით იჩენს თავს. კულტურის მთავარ მიზნად ჩვენ ადამიანების უფრო მრავალრიცხოვან საზოგადოებებში გაერთიანება ვივარაუდეთ, მაგრამ ოჯახს ინდივიდის გაშვება არ სურს. რაც უფრო ძლიერია ოჯახის წევრებს შორის შინაგანი კავშირი, მით უფრო მიდრეკილი არიან ისინი სხვებისგან თავის შემოზღუდვისაკენ და მით უფრო ძნელია მათთვის საზოგადოების ფართო წრეში შესვლა. ფილოგენეტიურად უფრო

ძველი და ბავშვობის ასაკში გავრცელებული ერთობლივი თანაცხოვრების ერთადერთი ფორმა, თავს იცავს იმისგან, რომ მოგვიანებით შეძენილმა, კულტურულმა ფორმამ მისი ადგილი დაიკავოს. ყოველი ახალგაზრდისათვის ოჯახისგან გამოყოფა ისეთ ამოცანას წარმოადგენს, რომლის გადაჭრაშიც მას საზოგადოება ხშირად სქესობრივი მომწიფების და უფროსების წრეში მიღების რიტუალებით ეხმარება. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ეს სიძნელეები ყოველგვარი ფსიქიკური და არსებითად ყოველგვარი ორგანული განვითარებისათვის არის დამახასიათებელი.

შემდგომ უკვე ქალები გადაეღობნენ გზაზე კულტურას. ისინი აფერხებენ და უკან სწევენ მის განვითარებას, სწორედ ისინი, ვინც სიყვარულის მოთხოვნით ჩაუყარეს საფუძველი კულტურას. ქალები ოჯახის და სექსუალური ცხოვრების ინტერესებს წარმოადგენენ, კულტურული საქმიანობა კი უფრო მეტად კაცების საქმე გახდა. კულტურის განვითარება სულ უფრო მძიმე ამოცანების წინაშე აყენებს ადამიანს და ლტოლვების სუბლიმაციას აიძულებს, ეს უკანასკნელი კი ქალებს ნაკლებად ეხერხებათ. ვინაიდან და რადგანაც, ადამიანი ფსიქიკური ენერგიის შეზღუდულ რაოდენობას ფლობს და თავისი ამოცანები მან ლიბიდოს მიზანმიმართული განაწილებით უნდა გადაჭრას, მისი კულტურულ მიზნებზე დახარჯვა, ძირითადად ქალების და სექსუალური ცხოვრების ხარჯზე ხდება: მუდმივად მამაკაცების წრეში ტრიალი და მათთან ურთიერთობაზე დამოკიდებულება მეუღლის და მამის მოვალეობებისადმი გაუცხოებასაც კი იწვევს. ამრიგად, ქალი ხედავს, რომ, კულტურის მოთხოვნების გამო, მისი მნიშვნელობა იჩქმალება და ამიტომ მტრულად განეწყობა კულტურის მიმართ.

კულტურის მხრიდან სექსუალური ცხოვრების შეზღუდვის ტენდენცია არანაკლებ აშკარაა, ვიდრე მეორე – კულტურული წრის გაფართოების ტენდენცია. ობიექტის ინცესტუოზური არჩევა, ჯერ კიდევ კულტურის პირველ, ტოტემისტურ ეტაპზე აიკრძალა და ეს აკრძალვა ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანი დარტყმაა, რომელიც კი ადამიანის სასიყვარულო ცხოვრებას ოდესმე განუცდია. ტაბუს, კანონის და ჩვეულებების საშუალებით სხვა ისეთი შეზღუდვებიც შემოიღეს, რომლებიც, კაცებსაც ეხებოდა და ქალებსაც. თუმცა აღსანიშნავია, რომ სხვადასხვა კულტურა ამ მიმართულებით მეტ-ნაკლებად შორს წავიდა. დარჩენილი სექსუალური თავისუფლების საზომზე მნიშვნელოვან გავლენას საზოგადოების არსებული ეკონომიკური სტრუქტურაც ახდენს. როგორც ჩვენთვის ცნობილია, კულტურა ეკონომიკური აუცილებლობის იძულების ძალით მოქმედებს, როცა საკუთარი მიზნებისთვის სექსუალობას ფსიქიკური ენერგიის მნიშვნელოვან ნაწილს ართმევს. ბუნებრივია, ამ დროს, სხვისი მჩაგვრელი და დამმონებელი ტომის, ან საზოგადოების მსგავსად, კულტურა სექსუალობის წინააღმდეგ გამოდის. ჩაგრულთა მხრიდან ამბოხების შიში მკაცრი გამაფრთხილებელი ზომების მიღების აუცილებლობას ბადებს. ამგვარი განვითარების უმაღლეს წერტილს ჩვენი დასავლეთევროპული კულტურა წარმოადგენს. ჩვენი კულტურა ბავშვის სექსუალობის გამოვლინებებს გმობს და ეს ფაქტი ფსიქოლოგიურად საკვებით გამარ-

თლებული ჩანს, რადგან უფროსებთან სექსუალური ჟინის მოთოკვაზე ლაპარაკი, ბავშვობაში მათი წინასწარი დამუშავების გარეშე, უაზრობა იქნებოდა. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ კულტურულმა განვითარებამ აქ ძალიან ღრმად შეტოპა და სრულიად აშკარა და თვალსაჩინო ფენომენების უარყოფამდეც კი მივიდა, რაც, ვფიქრობ, ყოვლად გაუმართლებელია. საზოგადოების მოთხოვნების თანახმად, მოწიფული ინდივიდის მიერ არჩეული ობიექტი აუცილებლად საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენელი უნდა იყოს, სასქესო ორგანოების გარეშე დაკმაყოფილებათა უმრავლესობა გარყვნილებად აღიქმება და მიუღებლად არის მიჩნეული. ამ აკრძალვებში ნაგულისხმევი ყველასათვის ერთნაირი სექსუალური ცხოვრების მოთხოვნა არ ითვალისწინებს ინდივიდის სექსუალური აგებულებით გაპირობებულ, თანშობილ, თუ შეძენილ განსხვავებებს. საზოგადოება სექსუალური ტკობის მნიშვნელოვან ნაწილს ართმევს ადამიანს და, ამდენად, ის უსამართლობის აუტანელ წყაროდ იქცევა. ზემოხსენებული აკრძალვების და ნორმების წარმატებულობა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი, ნორმალური და ხელსაყრელი კონსტიტუციის მქონე ინდივიდების მთელ სექსუალურ ინტერესს, დანაკლისის გარეშე წარმართავენ მისაღები მიმართულებით. დასაშვებად კი, მხოლოდ პეტეროსექსუალური, გენიტალური სიყვარულია მიჩნეული და ამ შემთხვევაშიც, მისი ლეგიტიმურობის და მონოგამიის შეზღუდვები იჩენს თავს. თანამედროვე კულტურა ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ერთ მამაკაცსა და ერთ ქალს შორის, მხოლოდ ერთხელობრივ და ურღვევ კავშირს მიესაღმება. ის არ აღიარებს სექსუალობას სიამოვნების დამოუკიდებელ წყაროდ და მას ადამიანების მხოლოდ გამრავლების შეუცვლელ საშუალებად განიხილავს.

ეს, რა თქმა უნდა, უკიდურესობაში გადავარდნის ტოლფასია და ცხადია, დროის თვით მოკლე მონაკვეთშიც კი სავსებით განუზოცრცილებელი ამოცანაა. პიროვნების სექსუალურ ცხოვრებაში ასეთ უხეშ ჩარევას მხოლოდ სუსტები დაემორჩილნენ, ძლიერი ნატურა კი, ასეთ ჩარევას მხოლოდ გარკვეული კომპენსაციის პირობებში იტანს (ამ კომპენსაციებს ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ). კულტურული საზოგადოება იძულებულია, თვალი დახუჭოს მრავალ ისეთ დარღვევაზე, რომლებიც მისი წესების მიხედვით აღკვეთას იმსახურებს, თუმცა, მეორე მხრივ, კულტურის ზოგიერთი მიზნის მიუღწევლობამ შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს და არ უნდა გვაფიქრებინოს, თითქოს ამგვარი კულტურული განწყობა სავსებით უგნებელია. კულტურული ადამიანის სექსუალურ ცხოვრებას ნამდვილად სერიოზული ზიანი აქვს მიყენებული და ამჟამად ის ისეთივე გაქრობის პროცესში მყოფ ფუნქციად წარმოგვიდგება, როგორც ჩვენი ყბები და თავზე თმა. ჩვენ ალბათ სრული უფლება გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ სექსუალობის, როგორც ბედნიერების წყაროს – აქედან გამომდინარე კი, როგორც ჩვენი ცხოვრების მიზნების რეალიზაციის – მნიშვნელობა საგრძნობლად შესუსტდა. ხანდახან ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს საქმე არა მხოლოდ კულტურის ზეწოლას ეხებოდეს, არამედ სრული დაკმაყოფილებისათვის ხელისშემშლელი პირობა თავად ამ ფუნ-

ქციის არსში იყოს წარმოდგენილი და სხვა გზებისკენ გვიბიძგებდეს. ნამდვილად ძნელი სათქმელია, რამდენად შეეფერება აღნიშნული სიმართლეს.*

V

როგორც ფსიქოანალიზურმა მუშაობამ გვიჩვენა, ნევროზით დაავადებულე-ბისათვის სწორედ სექსუალური ცხოვრების ეს უარებია აუტანელი. ისინი თავიანთი სიმპტომების საშუალებით იღებენ ერზაც დაკმაყოფილებას, მაგრამ იმის გამო, რომ ეს სიმპტომები დიდ სიძნელეებს უქმნით გარემოსა და საზოგადოებაში, ან თვითონ იტანჯებიან, ან სხვას აყენებენ ტანჯვას. ეს უკანასკნელი ქმედება ადვილი გასაგებია, მაგრამ პირველი კი ნამდვილი თავსატეხი გამოცანაა. მაგრამ, თურმე, კულტურა სექსუალური დაკმაყოფილების გარდა, სხვა მსხვერპლსაც მოითხოვს.

კულტურის განვითარების სიძნელე, ჩვენ ზოგადად ევოლუციის სიძნელის მაგალითის სახით განვიხილეთ და ეს სიძნელე ლიბიდოს ინერტულობას, მისი მხრიდან ძველი პოზიციის დათმობისა და ახლის მიღების უუნარობას დავუკავშირეთ. დაახლოებით იგივეს გავიმეორებთ, თუ კულტურასა და სექსუალობას შო-

* ზემოთქმული მოსაზრების მხარდასაჭერად შესაძლებელია, შემდეგი შენიშვნა გამოითქვას: თვით ადამიანი, თავისი ბუნებით, ერთმნიშვნელოვნად ბისექსუალური, ცხოველური არსებაა. ინდივიდი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ორი სიმეტრიული ნახევრის შერწყმა, რომელთაგან ერთი, ზოგიერთი მკვლევრის აზრით – წმინდად მამაკაცური, ხოლო მეორე – წმინდად ქალურია. ამასთან, შესაძლებელია თავდაპირველად ორივე ნახევარი ჰერმაფროდიტული იყო. სქესი – ბიოლოგიური ფაქტია, რომელიც სულიერი ცხოვრებისათვის მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიუხედავად, ფსიქოლოგიურად ძნელი გასაგებია. ჩვეულებრივ, ჩვენ ვამბობთ, რომ ყოველი ადამიანი მამაკაცურ ლტოლვებს, მოთხოვნილებებს და ნიშნებსაც ამჟღავნებს და ქალურსაც. მაგრამ, მამაკაცურ და ქალურ ხასიათს ანატომია განაპირობებს და არა ფსიქოლოგია, ამ უკანასკნელისათვის კი სქესობრივი განსხვავება აქტიურობასა და პასიურობაზე დაიყვანება და ყოველგვარი ეჭვის გარეშე აქტიობას – მამაკაცურ, პასიობას კი – ქალურ საწყისს ვუკავშირებთ (თუმცა ცხოველებთან ზოგჯერ გამონაკლისებსაც ვხვდებით). ბისექსუალობის შესახებ მოძღვრება ჯერ კიდევ საკმაოდ ბევრ გაურკვევლობას შეიცავს და ფსიქოანალიზს მნიშვნელოვანი წინადადება უნდა ჩავუთვალოთ, რომ ლტოლვების შესახებ მოძღვრებას არავითარი შეხების წერტილი არ გააჩნია ამ მოძღვრებასთან. ნებისმიერ შემთხვევაში, თუ ნამდვილად დავუშვებთ, რომ თითოეულ ინდივიდს თავის სექსუალურ ცხოვრებაში მამაკაცური სურვილების დაკმაყოფილებაც სურს და ქალურისაც, მაშინ ისიც უნდა ვაღიაროთ, რომ ერთი ობიექტით ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება შეუძლებელია და თუ ადამიანი მათ არ გააცალკევებს და თითოეულს განსაკუთრებულ, მისთვის განკუთვნილი გზას არ მიუჩენს, აღნიშნული ლტოლვები ხელს შეუშლიან ერთმანეთს. მეორე სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ ეროტიკულ ურთიერთობას, მისი საკუთარი სადისტურთი კომპონენტების გარდა, ხშირად შიშველი აგრესიისკენ მიდრეკილებაც ახლავს თან და ერთი გლენის ქალის მსგავსად, რომელიც ჩიოდა, ქმარს აღარ ვუყვარვარ, რადგანაც უკვე ერთი კვირაა აღარ ვუცემივარო, ასეთი გართულებების მიმართ სიყვარულის ობიექტი ყოველთვის გაგებასა და მიძლელობას ვერ გამოიჩენს...

რის წინააღმდეგობის მიზეზის შესახებ ვიტყვით, რომ სექსუალური სიყვარული ორ პიროვნებას შორის ურთიერთობას გულისხმობს – სადაც მესამე პირი ყოვლად ზედმეტი და ხელისშემშლელია – კულტურა კი, სწორედ ადამიანთა დიდი რაოდენობის ურთიერთობას ეფუძნება. სასიყვარულო ურთიერთობის მწვერვალებზე გარეშე სამყაროსადმი ინტერესი ქრება. შეყვარებული წყვილისათვის ერთმანეთი სრულიად საკმარისია და ბედნიერებისთვის საერთო ბავშვიც კი არ არის საჭირო. არც ერთ სხვა შემთხვევაში ეროსი ასე ცხადად არ ამჟღავნებს თავის არსს და მიზანს – მრავლისგან შექმნას ერთი, მაგრამ, როდესაც – ერთი ანდაზისა არ იყოს – ორი ადამიანის სიყვარულით გაერთიანების მიზანი მიღწეულია, ამაზე შორს ის აღარ მიდის.

კულტურული საზოგადოება ინდივიდთა ლიბიდოზურად დაკმაყოფილებული და ერთმანეთთან საერთო საქმით დაკავშირებული წყვილებისაგან შედგება. ამ შემთხვევაში, კულტურას თითქოს არ უნდა სჭირდებოდეს ენერგია წაართვას სექსუალობას, მაგრამ ამგვარი იდეალური მდგომარეობა არ არსებობს და არც არასდროს არსებულა. სინამდვილე გვიჩვენებს, რომ კულტურა უკვე არსებული კავშირებით არ კმაყოფილდება – მას სურს საზოგადოების წევრები ლიბიდოზურადაც გააერთიანოს, რისთვისაც ნებისმიერ საშუალებას მიმართავს და ცდილობს საზოგადოების წევრები ძლიერი იდენტიფიკაციით დააკავშიროს ერთმანეთთან. საზოგადოებრივი კავშირების მეგობრული ურთიერთობებით გასაძლიერებლად კულტურა ფაქტიურად მიზანშეეცხვებული ლიბიდოს ფართომასშტაბიან მობილიზაციას ახდენს. ამ შემთხვევაში სექსუალური ცხოვრების შეზღუდვები გარდაუვალია, მაგრამ მთლად ცხადი არ არის კულტურის მიერ სექსუალობისათვის ომის გამოცხადების აუცილებლობა – როგორც ჩანს, აქ ჩვენთვის ჯერ უცნობი წინააღმდეგობა მოქმედებს.

ამასთან დაკავშირებით კულტურული საზოგადოების ერთმა ე. წ. იდეალურმა მოთხოვნამ შეიძლება სწორ გზაზე გაგვიყვანოს. საყოველთაოდ ცნობილი დებულება – „გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“ შეჭველად გაცილებით ძველია, ვიდრე ქრისტიანობა, რომელსაც ის თავის ყველაზე საამაყო მოწოდებად მიიჩნევს. და მაინც, ეს მცნება სინამდვილეში არც თუ ისე ძველია და ჯერ კიდევ ისტორიულ ხანაში სრულიად უცხო იყო ადამიანისათვის. თუ ამ მოთხოვნას გულუბრყვილოდ მივუდგებით, ვითომ პირველად გვესმის მის შესახებ – მაშინ, ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ ექნება. რატომ უნდა ვიხელმძღვანელოთ ამ დებულებით? რა სარგებლობას მოგვითმის ის? და რაც მთავარია – როგორ მოვახერხოთ ეს? როგორ არის ეს შესაძლებელი? ჩემი სიყვარული, ჩემთვის უდავოდ ძვირფასი რამაა და მისი უაზრო ფანტკა არ შეიძლება. ის გარკვეულ ვალდებულებას მაკისრებს და მე მსხვერპლიც უნდა გავიღო, რათა ისინი პირნათლად შევასრულო. თუ მე ვინმე მიყვარს, მან ეს სიყვარული როგორმე უნდა დაიმსახუროს (მე არ ვგულისხმობ სარგებელს, რომელიც მან შეიძლება მომიტანოს და არც მისი, როგორც სექსუალური ობიექტის შესაძლო ღირებულებას. მოყვასის სიყვარულის მნიშვნელობა ურთიერთობის ამ ორ სახეს არ ითვალისწინებს). ის

ჩემს სიყვარულს იმ შემთხვევაში დაიმსახურებს, თუ გარკვეული მნიშვნელოვანი ასპექტების მიხედვით იმდენად მაგვს მე, რომ მასში საკუთარ თავს შევიყვარებ. ის მაშინ დაიმსახურებს სიყვარულს, თუ ის ბევრად ჩემზე სრულყოფილია და მასში ჩემი საკუთარი თავის იდეალი შემოქმედია მიყვარდეს. მე ის უნდა მიყვარდეს, თუ ის ჩემი მეგობრის ვაჟიშვილია და განსაცდელის შემთხვევაში, მე მეგობრის ტკივილი უნდა გავიზიარო. მაგრამ, თუ ის უცხოა და მისი ღირსებები ჩემთვის მიმზიდველი არ არის და არც ჩემი გრძნობებისათვის აქვს რაიმე მნიშვნელობა, მაშინ მისი სიყვარული ნამდვილად გამიჭირდება. ეს უსამართლობაც კია ჩემი ახლობლების მიმართ, რადგან ისინი ჩემს ასეთ სიყვარულს სხვებისათვის უპირატესობის მინიჭებად ჩათვლიან და ჩემი მხრიდან უსამართლობაა მათი და უცხო ადამიანების გაიგივება. მაგრამ, თუ მე ის საყოველთაო სიყვარულით მხოლოდ იმიტომ უნდა მიყვარდეს, რომ ისიც ცოცხალი არსებაა მწერის, ჭიკაძელის, ან ჩხრიალის გველის მსგავსად, მაშინ, ვშიშობ, მას ძალიან მცირე სიყვარული ერგება წილად. ყოველ შემთხვევაში, იმაზე ნაკლები, ვიდრე საღი აზრის გათვალისწინებით საკუთარი თავისთვის შემოქმედია დავიტოვო. მაშინ რა საჭიროა ასეთი ხმამაღალი მოწოდება, თუ მისი შესრულება გონივრულადაც კი ვერ ჩაითვლება? თუ დაკვირვებით შევხედავთ, აღმოვაჩენთ, რომ სირთულე კიდევ უფრო დიდია.

ეს უცხო ადამიანი არა თუ ჩემი სიყვარულის ღირსია, მართალი გითხრათ, მტრობას და სიძულვილსაც კი იმსახურებს. ის ჩემ მიმართ იოტისოდენა სიყვარულს არ ამჟღავნებს და არავითარ პატივისცემას არ გამოხატავს. ის უეჭველად მომაცენებდა ზიანს, თუ ამით რამეს ისარგებლებდა და არც დაფიქრებოდა, ღირს თუ არა ჩემთვის მოყენებული ზიანი მის მოგებად. მისთვის სარგებლის მიღებაც კი ზედმეტია, საკმარისია ამით რაიმე სურვილი დაიკმაყოფილოს, მას არაფრად უღირს ჩემი დაცინვა, შეურაცხყოფის მოყენება, ცილისწამება და საკუთარი ძალების ჩემზე დემონსტრირება. და რაც უფრო თავდაჯერებულად გრძნობს ის თავს და უფრო უსუსური ვარ მე – მით უფრო მოსალოდნელია მისგან ესეთი საქციელი. როცა ის სხვანაირად იქცევა, და მიუხედავად იმისა, რომ უცხოა ჩემთვის, მაინც პატივისცემას და ყურადღებას იჩენს, მაშინ მე სულაც არ მჭირდება მოყვასის სიყვარულისაკენ მოწოდება იმისთვის, რომ სიკეთეს სიკეთით ვუპასუხო. მე არაფერი მექნებოდა საწინააღმდეგო ეს დიდებული მცნება ასე რომ ჟღერდეს: „გიყვარდეს მოყვასი შენი ისე, როგორც მას შენ უყვარხარ“, მაგრამ არსებობს კიდევ ერთი მცნება, რომელიც კიდევ უფრო წარმოუდგენლად მეჩვენება, და უფრო დიდ წინააღმდეგობას აღძრავს ჩემში – „გიყვარდეს მტერი შენი“. თუმცა ახლა ვხვდები, რომ ეს ორი მცნება ფაქტიურად ერთი და იგივეა და მე ვცდებოდი, როდესაც უარვყავი ეს მეორე მოთხოვნა, როგორც უფრო კატეგორიული.*

* დიდი პოეტი უფლებამოსილია ხუმრობით მაინც გამოთქვას დაფარული ფსიქოლოგიური სინამდვილე. ჰაინრიხ ჰაინე აღიარებს: „მე მშვიდობიანი ადამიანი ვარ. ჩემი სურვილია მქონდეს მოკრძალებული ქოხი ჩალის სახურავით, მაგრამ აუცილებლად – კარგი საწოლი, კარგი საჭმელი, ახალი რძე და კარაქი, ფანჯრის წინ ყვავილები, ზღურბლთან რამდენიმე ლამაზი ხე და თუ მაღალ ღმერთს ჩემი სრულად გაბედნიერება მოესურვება, ამ ხეებზე ექვსი-შვიდი ჩამოხრჩობილი ჩემი

ავტორიტეტული ხმა კი გვაფრთხილებს: სწორედ იმიტომ უნდა გიყვარდეს ის შენი თავის მსგავსად, რომ შენი მტერია და შენი სიყვარულის ღირსი არ არის. ეხლა კი კარგად ვხედავთ, რომ ეს *Credo quia absurdum*¹-ის მსგავსი შემთხვევაა.

ადვილი შესაძლებელია, რომ მოყვასი, რომელსაც საკუთარი თავის მსგავსად ჩემი შეყვარებისაკენ მოუწოდებენ, ასეთივე პასუხს გასცემს ამ მოწოდებას და იგივე არგუმენტებით დაასაბუთებს. დარწმუნებული ვარ, ის გაიზიარებს ჩემს მოსაზრებას, თუმცა არა იგივე ობიექტური უფლებით. ადამიანის ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ქცევებს ეთიკა, მათი ყოველგვარი განპირობებულობის გათვალისწინების გარეშე, „კეთილ“ და „ბოროტ“ ქცევებად ყოფს. მანამ, სანამ ეს განსხვავებები უდავოდ არის მიჩნეული, მაღალი ეთიკური მოთხოვნების მიყოლა ბოროტებას წაახალისებს და შესაბამისად დიდ ზიანის მომტანი იქნება კულტურისთვის. აქ საფრანგეთის პარლამენტში მომხდარი ერთი ამბავი მახსენდება, სადაც სიკვდილით დასჯის საქმე განიხილებოდა. ორატორი აღელვებული ითხოვდა მის გაუქმებას და მხურვალე აპლოდისმენტებიც დაიმსახურა, სანამ დარბაზიდან ვილაცამ არ დაიყვირა: „Que messieurs les assassins commencent“.²

ამ ყველაფრის უკან ხშირად უარყოფილი ჭეშმარიტება იმალება – ადამიანი არ არის რბილი და მოსიყვარულე არსება, რომელსაც უკიდურეს შემთხვევაში თავდასხმისგან თავის დაცვა შეუძლია. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მისი ლტოლვების მნიშვნელოვანი ნაწილი აგრესიისკენ მიდრეკილებით ხასიათდება. აქედან გამომდინარე, ადამიანისთვის მოყვასი არა მხოლოდ შესაძლო მხარდამჭერი და სექსუალური ობიექტია, არამედ ცდუნებაც – აქციოს ის საკუთარი აგრესიის დაკმაყოფილების საშუალებად, მისი შრომა ანაზღაურების გარეშე გამოიყენოს, მისი თანხმობის გარეშე გაიხადოს სექსუალურ ობიექტად, დაეპატრონოს მის ქონებას, დაამციროს, ტკივილი მიაყენოს, აწამოს და მოკლას ის. *Homo homini lupus*.³ ვინ გახდება ამის უარყოფას მრავალი ცხოვრებისეული და ისტორიული გაკვეთილის შემხედვარე? ეს სასტიკი აგრესია, როგორც წესი, პროვოკაციას ელოდება, ან სხვა ისეთ მიზნებს ემსახურება, რომელთა მიღწევაც უფრო რბილი საშუალებებითაც იქნებოდა შესაძლებელი. ხელსაყრელ პირობებში, როდესაც მისი შემაკავებელი სულიერი ძალები არ მოქმედებს, აგრესია შეიძლება სპონტანურადაც გამოვლინდეს და მაშინ ადამიანი წარმოგვიდგება ურჩხულად, რომელიც საკუთარ მოდგმასაც კი არ ინდობს. თუ გავიხსენებთ ხალხთა გადასახლების მრავალრიცხოვან საშინელ მაგალითს, ჰუნების, ჩინგის ხანის და მონღოლების შემოსევებს თემურ-ლენგის მეთაურობით, ღვთისმოსავი ჯვაროსნების მიერ იერუსალიმის დალაშქვრას, ან თუნდაც უკანასკნელი მსოფლიო ომის კომმარს, იძულებული შევიქნებით მორჩილად მოვიხაროთ ქედი ამ მოსაზრების ჭეშმარიტების წინაშე.

მტერი. სიკვდილის წინ მე მათ გულაჩუყებული ვაპატიებდი ჩემთვის მოყვებულ ყველა ბოროტებას – დიახ, მტერს უნდა აპატიო, მაგრამ მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ჩამოახრჩობენ!”

სწორედ აღნიშნული აგრესიისადმი მიდრეკილება, რომელსაც ჩვენ საკუთარ თავშიც აღმოვაჩენთ და სრული უფლება გვაქვს სხვებთანაც ვივარაუდოთ მისი არსებობა, უშლის ხელს მოყვასთან ჩვენს ურთიერთობას და აფერხებს კულტურის წინსვლას. ადამიანებს შორის ამ პირველადი მტრობის გამო, კულტურული საზოგადოება მუდმივად დაშლის საშიშროების წინაშე დგას. მას ვერ შეინარჩუნებს მშრომელი საზოგადოების ინტერესები, რადგან ლტოლვები გაცილებით ძლიერია, ვიდრე რაციონალური ინტერესები. საწინააღმდეგო ფსიქიკური რეაქციების ჩამოყალიბებით ადამიანის აგრესიული ლტოლვების დასამორჩილებლად და აგრესიის შესაკავებლად, კულტურას მთელი ძალების მობილიზაცია სჭირდება. სწორედ აქედან მოდის ის მეთოდები, რომლებიც ადამიანს იდენტიფიკაციისაკენ და მიზანშეკავებული სასიყვარულო ურთიერთობებისაკენ მოუწოდებს. აქედან მოდის სექსუალური ცხოვრების შეზღუდვაც და მოყვასისადმი სიყვარულის იდეალური მცნებაც. ეს მცნება იმით არის გამართლებული, რომ ყველაზე ძლიერად ეწინააღმდეგება ადამიანური საწყისის ბუნებას. ჯერჯერობით კულტურამ თავისი მცდელობებით ბევრს ვერაფერს მიაღწია. სასტიკი ძალადობის ყველაზე უხემ გამოვლენებებს კულტურა საზოგადოების მიერ დამნაშავეის დასჯით ებრძვის, მაგრამ კანონი უძლურია ადამიანის აგრესიის უფრო ფრთხილი და დახვეწილი ფორმების წინააღმდეგ. ყოველი ადამიანი ერთხელ მაინც განიცდის მოყვასთან დაკავშირებული ახალგაზრდული იმედების მსხვერველს და შეიცნობს სხვების ბოროტი ნებით შექმნილი ცხოვრების სიმძიმესა და ტკივილს. ამასთან, უსამართლობა იქნება კულტურას ბრძოლის და შეჯიბრის ადამიანის საქმიანობიდან გამორიცხვის სურვილი დავაბრალოთ. ეს, რა თქმა უნდა, აუცილებელია, მაგრამ მეტოქეობა აუცილებლად მტრობას არ ნიშნავს – ეს მისი ბოროტად გამოყენების შემთხვევაა.

კომუნისტებს სჯერათ, რომ ბოროტებისგან გათავისუფლების გზა იპოვეს. ადამიანი ერთმნიშვნელოვნად კეთილია და სხვისთვის სიკეთე სურს, მაგრამ კერძო საკუთრების ინსტიტუტმა წაახდინა მისი ბუნება. კერძო საკუთრება ადამიანს ძალაუფლებას ანიჭებს და შესაბამისად აცდუნებს სხვაზე იძალადოს. ადამიანი, რომელსაც ქონება წაართვეს გაბოროტებულია და მჩაგვრელის წინააღმდეგ ამბოხება სურს. კერძო საკუთრების გაუქმების შემთხვევაში კეთილდღეობა ყველასთვის საერთო და ხელმისაწვდომი გახდება და შესაბამისად ადამიანებს შორის ბოროტება და მტრობაც გაქრება. ყველა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემთხვევაში, არავის არ ექნება საფუძველი, ვინმე მტრად იგულისხმოს და ყველა ხალხისით შეუდგება აუცილებელ შრომას. ჩემი ამოცანა არ არის კომუნისტური სისტემის ეკონომიკური კრიტიკა და არც იმის განხილვას ვაპირებ, მიაღწევს თუ არა დასახულ მიზანს და იქნება თუ არა სასარგებლო კერძო საკუთრების გაუქმება.*

* ეჭვგარეშეა, რომ ის ადამიანები, ვინც ახალგაზრდობაში სილატაკე, შეძლებულთა გულგრილობა და ქედმაღლური დამოკიდებულება გამოცადა, ქონებრივი თანასწორობისთვის და ანალოგიური პრობლემებისათვის ბრძოლას თანაუგრძნობენ. მაგრამ, როდესაც ეს ბრძოლა ყველა ადამიანის თანასწორობის აბსტრაქტული

რაც შეეხება მის ფსიქოლოგიურ წანამძღვრებს, აქ კი უნდა ვაღიარო, რომ ისინი გრძნობამორეული ილუზიაა. კერძო საკუთრების გაუქმებით ადამიანურ აგრესიას ერთ იარაღს წავართმევთ – ერთ-ერთ ნამდვილად ძლიერ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა ყველაზე ძლიერ იარაღს. ისეთ ძალაუფლებასა და გავლენაში, რომელთაც აგრესია საკუთარი მიზნებისათვის ბოროტად იყენებს განსაკუთრებული და განსხვავებული არაფერია და არც თავად აგრესიის არსი იცვლება ასეთ შემთხვევაში. აგრესია ქონებას არ მოუტანია, ის გაცილებით ადრე ბატონობდა შეუზღუდავად, როცა საკუთრება ჯერ კიდევ მეტად უსუსური ფორმით არსებობდა. ეს ბავშვობაშივე იჩენს თავს, როდესაც საკუთრება თავის საწყის ანალურ ფაზას ეთხოვება. სწორედ საკუთრებაა ადამიანებს შორის ყველა ალერსიანი და სასიყვარულო ურთიერთობის ნივთიერი მტკიცება, ალბათ მხოლოდ ერთი – დედისა და მისი ვაჟიშვილის ურთიერთობის გამოკლებით. მატერიალურ კეთილდღეობაზე პიროვნული უფლებების გაუქმების მიუხედავად, პრივილეგიები სექსუალური ურთიერთობების სფეროში მაინც დარჩება და ის უძლიერესი არაკეთილმოსურნეობის და უდიდესი მტრობის წყარო გახდება. თუ ამასაც მოვიშორებთ, სექსუალურ ცხოვრებას სრულიად გავათავისუფლებთ და ოჯახს, როგორც კულტურის ქვაკუთხედს გავანადგურებთ, მაშინ კულტურის განვითარების მიმართულების წინასწარმეტყველება შეუძლებელი გახდება. მაგრამ ერთი რამ აშკარაა: ადამიანის ბუნების ეს განუყოფელი ნიშანი მას ამ გზაზეც თან გაჰყვება.

ცხადია, ადამიანს უჭირს უარის თქმა თავისი აგრესიული მიდრეკილების დაკმაყოფილებაზე და ამას ცუდად იტანს. ამიტომ, არანაკლებ მნიშვნელოვანია სარგებლობა სარგებელი, რომლითაც ადამიანს ვიწრო კულტურული კოლექტივი უზრუნველყოფს – ეს ხომ შესაძლებლობას აძლევს, აგრესიულ ლტოლვა ამ წრის გარეთ მყოფთა მიმართ მტრობით დაიკმაყოფილოს. ყოველთვის შესაძლებელია სიყვარულით ერთმანეთთან დავაკავშიროთ ადამიანთა დიდი რაოდენობა, მაგრამ აუცილებლად უნდა არსებობდეს ვინმე, ვინც აგრესიის ობიექტი გახდება. ერთხელ ყურადღება მივაქციე ურთიერთმტრობისა და დაცინვის ფენომენს ისეთ მეზობელ და სხვა ყოველმხრივ ახლობელ საზოგადოებებს შორის, როგორებიცაა, მაგალითად ესპანელები და პორტუგალიელები, ჩრდილო და სამხრეთ გერმანელები, ინგლისელები და შოტლანდიელები. მე ამას „მცირე განსხვავებათა ნარცისიზმი“ ვუწოდებ, თუმცა ეს მნიშვნელოვან განმარტებას არ იძლევა. ეს ფენომენი მხოლოდ აგრესიული მიდრეკილების მოხერხებული და შედარებით უვნებელი დაკმაყოფილების მაგალითია, რომელიც საზოგადოების წევრებს ერთმანეთის მხარდაჭერას უადვილებს. თუმცა მთელ მსოფლიოში გაბნეულ ებრაელ ხალხს ნამდვილად მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვის მასპინძელი ხალხების კულტურების წინაშე, სამწუხაროდ, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე ებრაელების ხოცვა-ჟლეტა საკმარისი არ აღმოჩნდა იმისათვის, რომ უფრო

მოთხოვნის სახეს იღებს, ეს აუცილებლად სადავო გახდება. ბუნებამ ხომ მეტად არათანაბრად დაასაჩუქრა ადამიანები სხეულებრივი თუ სულიერი უნარებით, ამ უთანასწორობის წინააღმდეგ კი არავითარი საშუალება არ არსებობს.

მშვიდობიანი და უსაფრთხო ეპოქა დამდგარიყო მათი ქრისტიანი თანამემამულეებისათვის. მას შემდეგ, რაც პავლე მოციქულმა ქრისტიანული საზოგადოების საფუძვლად კაცთმოყვარეობა გამოაცხადა, შედეგად სხვა რელიგიების მიმართ ქრისტიანობის უკიდურესი შეუწყნარებლობა მივიღეთ. მიუხედავად იმისა, რომ რომაელებისათვის რელიგია სახელმწიფო საქმეს წარმოადგენდა, თავად სახელმწიფო რელიგიური სულით იყო გაჟღენთილი და საზოგადოებრივი წყობა სიყვარულზე სულაც არ აუშენებიათ – მათთვის უცხო იყო რელიგიური შეუწყნარებლობა. უცნაური დამთხვევა სულაც არ არის, რომ მსოფლიო ბატონობის გერმანულ ოცნებას ანტისემიტიზმის მოწოდება დაერთო და ასევე საცვებით გასაგებია, რომ რუსეთში ახალი კომუნისტური კულტურის შექმნის მცდელობა, თავის ფსიქოლოგიურ მხარდაჭერას ბურჟუაზიის დევნაში პოულობს. ნამდვილად დამაფიქრებელია, თუ რას მოიმოქმედებენ საბჭოები, მას შემდეგ, რაც ყველა ბურჟუას გაჟღეტენ.

როგორც ვხედავთ, კულტურა არა მხოლოდ სექსუალობის, არამედ ადამიანის აგრესიული მისწრაფებების უდიდესი მსხვერპლის გაღებას მოითხოვს, ამიტომ ჩვენთვის გასაგებია, რომ ასეთ კულტურაში ადამიანს გაუჭირდება თავი ბედნიერად იგრძნოს. პირველყოფილი ადამიანი თავს ფაქტიურად იმიტომ გრძნობდა უკეთესად, რომ მან არ იცოდა ლტოლვების შეზღუდვის შესახებ. სამაგიეროდ, ძალიან მცირე იყო ამ ბედნიერებით ხანგრძლივი ტკბობის გარანტია. კულტურულმა ადამიანმა თავისი შესაძლო ბედნიერების გარკვეული ნაწილი უსაფრთხოების გარანტიაზე გაცვალა. მაგრამ არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, რომ პირველყოფილ ოჯახში მხოლოდ ოჯახის უფროსი სარგებლობდა ლტოლვების დაკმაყოფილების თავისუფლებით, სხვები კი მონურ ჩაგვრას განიცდიდნენ. ამრიგად, კონტრასტი კულტურის სარგებლით დამტკბარ უმცირესობას და ამ სარგებელს მოკლებულ უმრავლესობას შორის კულტურის არსებობის ამ ეტაპზე მაქსიმალურად იყო გამოხატული. პრიმიტიული ხალხების გულდასმით შესწავლამ გამოავლინა, რომ მათი ლტოლვების თავისუფლება შესაშური ნამდვილად არ არის და ის სხვა – შეიძლება გაცილებით ძლიერ – შეზღუდვებსაც კი განიცდის, ვიდრე თანამედროვე კულტურული ადამიანის ლტოლვები.

როდესაც ჩვენ სამართლიანად ვადანაშაულებთ კულტურის დღევანდელ მდგომარეობას ბედნიერი ცხოვრების წესის ჩვენეული მოთხოვნების არასაკმარისად შესრულებაში, იმაში, რომ ის მრავალ ტკივილს გვაყენებს, რომელთა თავიდან აცილება შესაძლებელია, როდესაც ჩვენ უხეში კრიტიკით ვცდილობთ მისი არასრულყოფილების მიზეზების გამოვლენას, ჩვენ ამის სრული უფლება გვაქვს და ამის გამო კულტურის მტრებად არ უნდა ჩავითვალოთ. ჩვენ უფლება გვაქვს მოველოდეთ ჩვენი კულტურის ისეთ ცვლილებებს, რომელიც ხელს შეუწყობს ჩვენი მოთხოვნილებების უკეთესად დაკმაყოფილებას და ჩვენი კრიტიკაც ზედმეტი გახდება. თუმცა იმ აზრსაც უნდა შევვგუოთ, რომ არსებობს სიძნელები, რომლებიც თან ახლავს თავად კულტურის არსს და რომლებიც არავითარ რეფორმას არ ექვემდებარება. ლტოლვების შეზღუდვის გარდა (რომლისათვისაც

ჩვენ უკვე მზად ვართ), ჩვენ კიდევ ერთი საშიშროება გვემუქრება, რომელსაც „საზოგადოების ფსიქოლოგიური სიღატაკე“ შეიძლება ვუწოდოთ. ეს საფრთხე ყველაზე ძლიერია იქ, სადაც საზოგადოების კავშირი, ძირითადად, მისი წევრების ურთიერთიდენტიფიკაციის გზით იქმნება, ბელადებს კი ის მნიშვნელოვნება არ შეუძენიათ, რომელიც მათ, წესით, საზოგადოების ჩამოყალიბებისას უნდა მიეღოთ. ამერიკის დღევანდელი კულტურული მდგომარეობა კარგი მაგალითია ამ შესაძლო ზიანის შესასწავლად. მაგრამ მე არ ავყვები ამერიკული კულტურის კრიტიკის ცდუნებას. არ მინდა ისეთი შთაბეჭდილება დავტოვო, თითქოს მეც ამერიკულ მეთოდებს ვიყენებ.

VI

არც ერთ სხვა ნაშრომზე მუშაობისას არ მქონია ასეთი ძლიერი განცდა, რომ საყოველთაოდ ცნობილ ჭეშმარიტებაზე ვსაუბრობ, მელანსა და ქალალდს, შემდეგ კი ამწყობის შრომასა და სტამბის საბეჭდ საღებავს ისეთი რაიმეს გადმოსაცემად მოვუწოდებ, რაც ყველასათვის ისედაც ნათელია. ამიტომაც, სიამოვნებით გავიზიარებ მკითხველის წარმოდგენას იმის შესახებ, რომ გარკვეული, თავისთავადი აგრესიული ლტოლვის არსებობის აღიარება, ფაქტიურად ინსტინქტების შესახებ ფსიქოანალიზური მოძღვრების გადასინჯვას ნიშნავს.

თუმცა, როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, ეს მთლად ასე არ არის, რადგან საქმე უძველეს დროში მომხდარი გარდატეხის თვალსაჩინოდ ჩამოყალიბებასა და მისგან ყველა დანარჩენი შედეგის გამოყვანას შეეხება. ფსიქოანალიზური მოძღვრების თანდათანობით განვითარებულ თეორიებს შორის, მოძღვრება ლტოლვების შესახებ ყველაზე ნელა ვითარდებოდა. და მაინც, ის ისე აუცილებელი იყო ფსიქოანალიზური თეორიის გასამთლიანებლად, რომ საჭირო გახდა მის ადგილას არსებული სიცარიელის რაიმეთი შევსება. თავიდან, სრულიად უმწეოს, პოეტისა და ფილოსოფოსის შილერის სიტყვები გამომადგა საყრდენ წერტილად – მსოფლიოს მართვის მექანიზმის არსი ორ სიტყვაში „შიმშილსა და სიყვარულში“ გამოიხატებაო, ამბობს მწერალი. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია, შიმშილი იმ ლტოლვების გამოხატულებაა, რომელიც ინდივიდის გადარჩენას ემსახურება, სიყვარული კი, ობიექტზე მიმართული ლტოლვებისა და ამ უკანასკნელის მთავარი ფუნქცია, რომელსაც ბუნება ყოველმხრივ მფარველობს, გვარის გაგრძელებაში მდგომარეობს. ასე რომ, ეგო-ლტოლვები ობიექტ-ლტოლვებს დაუპირისპირდა და სწორედ ამ უკანასკნელთა ენერგიას ეწოდა სახელი ლიბიდო. ამგვარად, ეგო-ლტოლვებსა და ობიექტზე მიმართული „ლიბიდოზური“ სიყვარულის (ამ სიტყვის ყველაზე ფართე გაგებით) ლტოლვებს შორის წინააღმდეგობა გაჩნდა. ერთ-ერთი ასეთი, ობიექტზე მიმართული ლტოლვა (ობიექტ-ლტოლვა) მიზნისადმი არცთუ დიდი სიყვარულით გამოირჩევა. ამავე დროს, მისი მიზანი გარკვეულწილად ეგოს ლტოლვებს ესაზღვრება და თვალნათლივ ჩანს მისი ნათესაობა ლიბიდოზური მიზნებისაგან თავისუფალ ფლობის ინსტინქტთანაც. ეს შეუთავსებლობა იმთა-

ვითვე ყურადღების მიღმა დარჩა და სადიზმი ერთმნიშვნელოვნად სექსუალურ ცხოვრებასთან დავაკავშირეთ, სადაც ნაზი თამაშები შეიძლება სასტიკმა შეცვალოს. მაშინ ნევროზი თვითგადარჩენის ინტერესებსა და ლიბიდოს მოთხოვნებს შორის ბრძოლას შედეგად მოგვევლინება – ბრძოლისა, რომელშიც ეგომ გამიმარჯვა – თუმცა კი, მძიმე ტანჯვისა და დანაკარგების ფასად.

ანალიტიკოსები ერთხმად აღიარებენ, რომ დღესაც კი ეს საკითხები საკმაოდ აქტუალურია. ჩვენ მიერ წარმოებული კვლევების განვითარებასთან ერთად აუცილებელი გახდა მათი (კვლევების) მიმართულების შეცვლა – განდევნილი ძალების კვლევებიდან, განმდევნი ძალების კვლევებზე, ანუ ობიექტზე მიმართული ლტოლვებიდან – ეგოზე. ამ შემთხვევაში, გადამწყვეტი მნიშვნელობა „ნარცისიზმის“ ცნების, ანუ იმ მოძღვრების შემოტანამ შეიძინა, რომლის მიხედვითაც თავად ეგო ლიბიდოთია აღსავსე და წარმოადგენს რა მის საწყის საცხოვრისს, შემდგომში, გარკვეულწილად მაინც, მის შტაბ-ბინად რჩება. ნარცისისტული ლიბიდო ობიექტებზე მიემართება და ობიექტ ლიბიდოდ იქცევა, რომელსაც შეუძლია უკან დაბრუნდეს და ისევ ნარცისისტულ ლიბიდოდ გადაიქცეს. ნარცისიზმის ცნებამ შესაძლებელი გახადა ტრავმატული ნევროზების, ფსიქოზის მაგვარი აფექტებისა და თავად ფსიქოზის ანალიზური გაგება. ძალაში დარჩა გადატანის ნევროზების, როგორც ეგოს სექსუალობისაგან თავდაცვის გაგება, თუმცა, იმის გამო, რომ თავად ეგოს ლტოლვებიც ლიბიდოზურად იქნა წარმოდგენილი, საფრთხის წინაშე თვით ლიბიდოს ცნება აღმოჩნდა. როგორც მანამდე კ. გ. იუნგთან, გარკვეული დროის განმავლობაში, ლიბიდოსა და ლტოლვების ენერგია ერთმანეთთან იყო გაიგივებული. თუმცა, გარკვეული, არცთუ დაუსაბუთებელი ეჭვი იმის შესახებ, რომ ყველა ლტოლვა ერთნაირი ვერ იქნება, მაინც არსებობდა. შემდეგი ნაბიჯი მე „სიამოვნების პრინციპს მიღმაში“ გადავდგი (1920), სადაც პირველად მივაქციე ყურადღება ინსტინქტური ცხოვრების განმეორების აკვიატებულ სურვილს და მის კონსერვატულ ხასიათს. ბიოლოგიური პარალელებიდან და სიცოცხლის საწყისის შესახებ სპეკულაციებიდან გამომდინარე იმ დასკვნამდე მივედი, რომ არსებობს თვითშენახვის ინსტინქტის საწინააღმდეგო ლტოლვა და თუკი ეს უკანასკნელი ცოცხალ სუბსტანციას ინარჩუნებს და მას უფრო მასშტაბურ ერთეულებში აწევრიანებს, მის საწინააღმდეგოდ, ის ასეთი გაერთიანებების დასაშლელადაა მოწოდებული და მათ საწყის, არაორგანულ მდგომარეობაში დაბრუნებას ესწრაფვის. ასე რომ, ეროსის გარდა, არსებობს სიკვდილის ინსტინქტი, სიცოცხლის ფენომენი კი მათი ურთიერთ– და ურთიერთსაწინააღმდეგო მოქმედებით აიხსნება. სიკვდილის ასეთი ჰიპოთეტური ინსტინქტის მოქმედების დამადასტურებელი მაგალითების აღმოჩენა არცთუ ადვილი აღმოჩნდა. ეროსის ხმაურიანი გამოვლინებები საკმაოდ თვალშისაცემია და არგუმენტი, თითქოს სიკვდილის ინსტინქტის დამანგრეველი მოქმედება ჩუმად მიმდინარეობს ცოცხალი არსების შიგნით – რაიმეს დასასაბუთებლად არ გამოდგება. თანდათან ჩამოყალიბდა იდეა იმის შესახებ, რომ ამ ინსტინქტის ნაწილი გარე სამყაროს წინააღმდეგ მიემართება და აგრესიისა და დესტრუქციისაკენ ლტოლვაში ვლინდე-

ბა. ამგვარად, ეს ლტოლვა მაინც ეროსის იძულებით სამსახურში აღმოჩნდა, რადგან სხვისი (სულიერი ან უსულო არსების) და არა საკუთარი თავის გასანადგურებლად იყო მიმართული, გარეთ მიმართული აგრესიის შეზღუდვა კი პირიქით, გააძლიერებდა მის გარეშე უკვე მიმდინარე თვითგანადგურების პროცესს. ამ მაგალითიდანაც კარგად ჩანს, რომ ორივე ეს ინსტინქტი იშვიათად და, შეიძლება ითქვას, არასოდეს მოქმედებს ცალ-ცალკე. ისინი მრავალფეროვან, ცვალებად და ჩახლართულ შეხამებებად არის შედუღებული და ამიტომ მათი ერთმანეთისაგან გარჩევა გვიჭირს. სიყვარულისა და დესტრუქციული ლტოლვების განსაკუთრებით ძლიერი შენადნობი წარმოდგენილია სადიზმში, რომელიც კარგა ხანია სექსუალობის კომპონენტად არის ცნობილი. მის საწინააღმდეგო მაზოხიზმში კი შიგნით მიმართული დესტრუქციისა და სექსუალობის ერთიანობაა წარმოდგენილი, რაც ფაქტიურად გასაგებს ხდის ამ აქამდე მიუწვდომელ მიდრეკილებას.

ჰიპოთეზას სიკვდილის დესტრუქციული ინსტინქტის არსებობის შესახებ თვით ფსიქოანალიტიკურ წრეებშიც კი დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა. ხშირად თავს იჩენს ტენდენცია, რომ ყველა საშიში და მტრული მიდრეკილება, რომელიც კი სიყვარულში მოიძებნება, მის ბიპოლარულ ბუნებას მიაწერონ. აქ განვითარებული მოსაზრებები თავიდან საცდელი მასალის სახით წარმოვადგინე, მაგრამ დროთა განმავლობაში მათ იმდენად ძლიერი ძალაუფლება მოიპოვეს ჩემზე, რომ ახლა სხვაგვარად აზროვნება აღარ ძალმიძს. ვფიქრობ, ეს ჰიპოთეზა თეორიულად გაცილებით მისაღებია, ვიდრე ყველა სხვა, რადგან ის შესაძლებლობას გვაძლევს, ფაქტების უგულვებელყოფის, ან მათზე ძალადობის გარეშე გავამართივით უამრავი რამ – სწორედ ის, რისკენაც ჩვენ თეორიული მუშაობის დროს ვისწრაფვით. მზად ვარ ვაღიარო, რომ სადიზმისა და მაზოხიზმის შემთხვევაში, ეროტიკისა და დესტრუქციულობის შენადნობთან გვაქვს საქმე, რომელიც შესაბამისად გარეთ და შიგნით არის მიმართული, მაგრამ ჩემთვის გაუგებარია, რატომ არ მივაქციეთ ყურადღება არაეროტიკული აგრესიის და დესტრუქციულობის საყოველთაოდ გავრცელებას და როგორ მოხდა, რომ ადამიანის ცხოვრების ახსნის დროს, მას სათანადო როლი არ მივანიჭეთ (სანამ შიგნით მიმართული დესტრუქციულობა ეროტიკულ ელფერს მოკლებულია, ხშირ შემთხვევაში ის უნილაგი რჩება). მახსოვს, რა ძლიერი წინააღმდეგობა აღძრა ჩემში დესტრუქციული ინსტინქტის პირველად გამოჩენამ ფსიქოანალიზურ ლიტერატურაში და რაოდენ ხანგრძლივად გრძელდებოდა ის, სანამ უფრო მეტ მიმღებლობას გამოვიჩენდი ამ ტერმინის მიმართ. ამიტომაც, გასაკვირი არაა, რომ სხვები უარყოფდნენ და დღესაც უარყოფენ მას. ბავშვებიც კი გულგრილად ისმენენ „ბოროტებისადმი“, აგრესიისადმი, დესტრუქციულობისა და ყოველგვარი სისასტიკისადმი ადამიანის თანდაყოლილი მიდრეკილების შესახებ. ღმერთმა ხომ საკუთარი სრულყოფილების ხატად შექმნა ადამიანი და Christian Science-ს გაფრთხილებების მიუხედავად, არავის არ სურს მუდამ ახსოვდეს, რომ ბოროტების აუცილებელი არსებობა ღმერთის ყოვლისშემძლეობასთან არის დაკავშირებული. ეშმაკი ღმერთის არსებობის გასამართლებელი საუკეთესო არგუმენტი გახდა და მან განტევების ვაცის ეკო-

ნომიკურად სასარგებლო როლი შეასრულა – ებრაელების მსგავსად, არიული იდეალების სამყაროში. და მაინც, ეშმაკის და საერთოდ ბოროტების არსებობაზე პასუხისმგებელი ღმერთია. ასეთი სირთულეების გამო, ნებისმიერ ჩვენგანს ისლა დარჩენია, თაყვანი სცეს ადამიანის ესოდენ ღრმად ზნეობრივ ბუნებას – ამით ის საყოველთაო პატივისცემას მოიპოვებს და ამის გამო მას ბევრი რამ მიეცევა.

ასე რომ, „ლიბიდოს“ სახელი კვლავ შეგვიძლია ვუწოდოთ ეროსის ძალებს, რათა განვასხვავოთ ის სიკვდილის ინსტინქტის ენერგიისაგან. უნდა ვაღიაროთ, რომ ამ უკანასკნელის დანახვა ისევ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ჩვენ შეგვიძლია, მხოლოდ ვივარაუდოთ იმის შესახებ, რომ ის ეროსის უკან დგას და სანამ ეროსს არ დაუკავშირდება, ჩვენთვის ფაქტიურად მიუწვდომელია. ეს ყოველივე კარგად ჩანს საღიზიმის შემთხვევაში, როდესაც სექსუალური ლტოლვის სრული დაკმაყოფილებისას ის გვერდს უვლის ეროტიკულ მიზანს. და მაინც, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ სიკვდილის ინსტინქტი საერთოდ უარს ამბობს სექსუალურ მიზანზე, ბრმად მძვინვარებს და ყველაფერს ანგრევს, მისი დაკმაყოფილება არაჩვეულებრივი სიძლიერის ნარცისისტულ ტკბობასთან არის დაკავშირებული, რომლითაც ეგო თავის უძველეს, ყოვლისშემძლეობის სურვილს იკმაყოფილებს. ზომიერი და მოთვინიერებული, ამასთან მიზანშეკავებული დესტრუქციული ინსტინქტის ობიექტზე მიმართვა ეგოს სასიცოცხლო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასა და ბუნებაზე მის მბრძანებლობას ემსახურება. ჰიპოთეზა ასეთი ინსტინქტის არსებობის შესახებ თეორიულ საფუძვლებს ეყრდნობა და ამიტომ მთლიანად ვერ იქნება დაცული თეორიული კრიტიკისაგან, მაგრამ, როგორი რთულიც არ უნდას გვეჩვენებოდეს ის ჩვენი დღევანდელი ცოდნის გადასახედიდან, მომავალი კვლევები და აზრობრივი დამუშავება შეძლებს საბოლოოდ მოჰფინოს შუქი ყველაფერს.

ამრიგად, შემდგომი განხილვისას მე იმ თავლსაზრისზე შეეჩერდები, რომ აგრესიული სწრაფვა ადამიანში იმთავითვე მოცემული, თავისთავადი ინსტინქტია და ის ძალიან ძლიერ წინააღმდეგობას უწევს კულტურას. ჩვენ საოცრად მომხიბვლელად გვეჩვენება იდეა, რომ კულტურა სრულიად განსაკუთრებულ, მსოფლიოს მომცველ პროცესად წარმოვიდგინოთ და ეროსის სამსახურში ჩავაყენოთ, რომელსაც, პირველ რიგში ცალკეული ინდივიდების, შემდეგ კი ოჯახების, თემების, ხალხების და ერების ერთად დიდ მთლიანობად – კაცობრიობად თავმოყრა სურს. ჩვენ არ ვიცით, რატომ უნდა მოხდეს ასე – ეს ეროსის საქმეა. ხალხის მასები ერთმანეთთან ლიბიდოზურად უნდა იყვნენ დაკავშირებული, თორემ, მხოლოდ საერთო საჭიროებები და ერთობლივი შრომის პროდუქციით მიღებული მოგება მათ ერთად ვერ დააკავებს. კულტურის ამ პროგრამას ეწინააღმდეგება აგრესიულობის ბუნებრივი ინსტინქტი, ერთის ყველას მიმართ და ყველას ყველას მიმართ მტრობა. აგრესიული ლტოლვა – ნაშიერი და მთავარი წარმომადგენელია სიკვდილის ინსტინქტისა, რომელიც ჩვენ ეროსის გვერდით, სამყაროზე მბრძანებლობის მეწილედ აღმოვაჩინეთ. ახლა კულტურული განვითარების არსი უკვე ნათელია. მან კაცობრიობის მაგალითზე უნდა გვიჩვენოს, როგორ ებრძვიან

ერთმანეთს ეროსი და სიკვდილი, სიცოცხლისაკენ ლტოლვა და ლტოლვა დესტრუქციულობისაკენ. სწორედ ეს ბრძოლა შეადგენს სიცოცხლის არსსა და შინაარსს და ამიტომ, კულტურის განვითარებას შეიძლება უბრალოდ კაცობრიობის გადარჩენისათვის ბრძოლა ვუწოდოთ! გიგანტებს შორის ამ ორთაბრძოლის შემსუბუქებას ჩვენი ძიძების „ზეციურ ნეტარებათა ზღაპრებში“ შელამაზებული ამბები მოგვითხრობენ!

VII

რატომ არ ახასიათებთ ჩვენს ნათესავებს – ცხოველებს – ასეთი ბრძოლა კულტურის წინააღმდეგ? იქნებ ამის შესახებ ჩვენ, უბრალოდ, არაფერი ვიცით? სავარაუდოა, რომ ზოგიერთები – მაგალითად ფუტკრები, ჭიანჭველები, ტერმიტები – ათასწლეულების მანძილზე მძიმე ბრძოლით მივიდნენ სახელმწიფო ინსტიტუტების, ფუნქციების განაწილებისა და ინდივიდუალურ შეზღუდვების იმ ფორმამდე, რომელსაც ჩვენ დღეს ასეთ აღტაცებაში მოვყავართ. მაგრამ შინაგანი ალლო გვკარნახობს, რომ ჩვენი დღევანდელი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ვერც ერთ ასეთ ცხოველთა სახელმწიფოში, მასში ინდივიდებისათვის განკუთვნილი ვერც ერთი კონკრეტული როლის შესრულების შემთხვევაში, ჩვენ ბედნიერი ვერ ვიქნებით. ცხოველების სხვა სახეობები შესაძლოა, კიდევ მისულიყვნენ გარემო ზემოქმედებასა და შინაგან ინსტინქტებს შორის ბრძოლის გარკვეულ დროებით წონასწორობამდე, რაც ფაქტიურად განვითარების დამუხრუჭების ტოლფასია. პირველყოფილ ადამიანში კი ლიბიდოს ახალ ტალღას ახალი დესტრუქციულ წინააღმდეგობა უნდა გამოეწვია. ამ საკითხთან დაკავშირებით გაცილებით მეტი კითხვა დაისმის, ვიდრე პასუხი გვაქვს.

ჩვენ სხვა საკითხი გვაინტერესებს: რა საშუალებებით ახერხებს კულტურა შეაკავოს და უვნებელყოს – ან სულაც, საერთოდ აღმოფხვრას – მის წინააღმდეგ მიმართული აგრესია? ზოგიერთ მათგანს, მაგრამ ალბათ მათ შორის არა ყველაზე მნიშვნელოვანს, ჩვენ უკვე გავიცანით. თითოეული ინდივიდის განვითარების ისტორიის საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია, შევისწავლოთ ისინი და ვნახოთ, თუ რა მოსდის ინდივიდს, როდესაც ის საკუთარი აგრესიის გაუვნებელყოფას ცდილობს. ერთი შეხედვით, თითქოს ყველაფერი ნათელია, მაგრამ ყოველივე მაინც გასაოცარი და გამოუცნობი რჩება. როგორც ჩანს, ხდება აგრესიის ინტროექცირება და შიგნით მიმართვა, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის უბრუნდება იმ ადგილს, სადაც პირველად წარმოიშვა და თვითონ ეგოზე მიიმართება. აქ მას მიიტაცებს ეგოს ის ნაწილი, რომელიც ეგოს სხვა ნაწილებს უპირისპირდება, როგორც სუპერ-ეგო და ახლა უკვე სინდისის სახით, ის ისეთივე მზადყოფნას ამჟღავნებს ეგოს წინააღმდეგ აგრესიისათვის, როგორც სხვა, მისთვის უცხო ინდივიდების წინააღმდეგ მიმართვისას. გაძლიერებულ სუპერ-ეგოსა და მისადმი დაქვემდებარებულ ეგოს შორის დაძაბულობას, რომელიც დასჯის მოთხოვნილებაში ვლინდება, დანაშაულის გრძნობას ვუწოდებთ. ასე და ამგვარად, ინდივიდების

საშიში აგრესიული მისწრაფებების დაძლევის კულტურა მათი დასუსტებით, განიარაღებითა და შინაგანი ინსტანციის მეთვალყურეობის ქვეშ გადაცემით ახერხებს – თითქოს დაპყრობილ ქალაქში მტრის გარნიზონი იყოს ჩაყენებული.

დანაშაულის გრძნობის წარმოშობას ფსიქონალიზის სპეციალისტები სხვა ფსიქოლოგებისაგან განსხვავებულად უყურებენ, თუმცა ამ გრძნობის შესახებ სრული ანგარიშის წარმოდგენა ფსიქონალიტიკოსებსაც გაუჭირდებათ. თუ ვიკითხავთ, როგორ უჩნდება ვინმეს დანაშაულის გრძნობა, თავდაპირველად მივიღებთ პასუხს, რომელსაც ვერაფრით შევეწინააღმდეგებით: დამნაშავედ („ცოდვილად“ – ასე იტყოდა ღვთისმოსავი ადამიანი) თავს ის გრძნობს, ვინც ჩაიდინა რაიმე, რასაც „ბოროტებას“ უწოდებენ. ჩვენ მხოლოდ შემდეგ აღმოვაჩენთ, რომ ეს პასუხი დამაკმაყოფილებელი არ არის. მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ ამ პასუხს ალბათ დაამატებენ, რომ დამნაშავედ თავი შეიძლება ჩათვალოს იმანაც, ვისაც ბოროტება არ ჩაუდენია, მაგრამ ამის განზრახვა კი ჰქონდა. მაშინ, რატომ არის გათანაბრებული ერთმანეთთან ბოროტების ჩადენის განზრახვა და მისი განხორციელება? ორივე შემთხვევაში ხომ უკვე იგულისხმება, რომ ბოროტება საძრახისია და ასეთი მოქმედება განხორციელებამდე უნდა აღიკვეთოს. როგორ მიდიან ადამიანები ასეთ გადაწყვეტილებამდე? თავიდანვე უნდა გამოვრიცხოთ მოსაზრება, თითქოს ადამიანს კეთილისა და ბოროტის გარჩევის იმთავითვე მოცემული, ასე ვთქვათ, ბუნებრივი უნარი აქვს. ხშირად ბოროტება, ეგოსათვის სრულიად უვნებელი და უსაფრთხო, ზოგჯერ კი სასურველი და სიამოვნების მომტანიც კია. გამოდის, რომ გარკვეული გარეშე გავლენა განსაზღვრავს იმას, თუ რას უნდა ეწოდოს კეთილი და ბოროტი. ვინაიდან შინაგანი გრძნობა არ უბიძგებს ადამიანს ამ გზისაკენ, მას სჭირდება მოტივი, რათა დაემორჩილოს ასეთ გარეშე ზეგავლენას. ასეთ მოტივად თამამად შეიძლება ადამიანის უსუსურობა და სხვებზე დამოკიდებულება ჩაითვალოს. ყველაზე შესაფერისი იქნება, თუ მას სიყვარულის დაკარგვის შიშს ვუწოდებთ. როდესაც ადამიანი კარგავს მფარველის სიყვარულს, ამასთან ერთად ის უსაფრთხოებასაც კარგავს და დაუცველი აღმოჩნდება სხვადასხვაგვარი საფრთხის – პირველ რიგში უფრო ძლიერის მხრიდან ამ უკანასკნელის უპირატესობის, დასჯის სახით გამოვლენის საშიშროების წინაშე. ასე რომ, თავდაპირველი ბოროტება სიყვარულის დაკარგვის საშიშროებაა და ჩვენ თავი უნდა ავარიდოთ მას, როგორც ასეთი დანაკარგის საფრთხეს. მნიშვნელობა არა აქვს, ბოროტება უკვე ჩაიდინეს, თუ მხოლოდ აპირებენ მის ჩადენას: ორივე შემთხვევაში, ავტორიტეტულმა ინსტანციამ ის შეიძლება გამოავლინოს და მაშინ ეს ინსტანცია ორივე შემთხვევაში ერთნაირად დამსჯელად იმოქმედებს.

ასეთ მდგომარეობას ჩვენ „სინდისის ქენჯნას“ ვუწოდებთ, მაგრამ სინამდვილეში ის ასეთ სახელს არ იმსახურებს, რადგან ცნობიერების აღნიშნულ დონეზე ეს მხოლოდ „გასოციალურებულ“ შიშად წარმოდგენილი სიყვარულის დაკარგვის შიშია. პატარა ბავშვისათვის სხვაგვარად ვერც იქნება, მაგრამ მრავალ ზრდასრულთან საქმის ვითარება თითქმის არ იცვლება, დიდი-დიდი, მამის, ან ორივე მშობლის ადგილი უფრო ფართო საზოგადოების ფენომენმა დაიკავოს. ადამიანე-

ბი მუდმივად აძლევენ თავს უფლებას, დაუშვან მათთვის სასურველი ბოროტება, თუ ამის შესახებ ავტორიტეტი ვერაფერს შეიტყობს, ან არ დაისჯებიან ამისათვის – და ამ შემთხვევაში, მათი შიში მხოლოდ მხილების შიშია. დღევანდელმა საზოგადოებამ ამ გარემოებასაც უნდა გაუწიოს ანგარიში.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები ზემოაღნიშნული ავტორიტეტის ინტერიორიზაციასთან, ანუ სუპერ-ეგოს ჩამოყალიბებასთან ერთად ხორციელდება და სინდისზე და დანაშაულის გრძნობაზე ლაპარაკი მხოლოდ მას შემდეგ არის უპრიანი, როდესაც სინდისთან დაკავშირებული ფენომენები არსებითად უფრო მაღალ დონეზე გადაინაცვლებენ. ამჯერად, მხილების შიში საერთოდ ქრება და განსხვავება ბოროტმოქმედებასა და ბოროტ სურვილს შორის აღარ არსებობს, რადგან სუპერ-ეგოს ვერაფერი, თვით ფიქრიც კი ვერ დაემალება. მართალია, სიტუაციის რეალური სერიოზულობა ძალას კარგავს, რადგან ახალ ავტორიტეტს, სუპერ-ეგოს, არავითარი საფუძველი არა აქვს სასტიკად მოექცეს მასთან შინაგანად გადაჯაჭვულ ეგოს, მაგრამ, გენეზისით გაპირობებული გავლენის გამო, რომელიც წარსულს, უკვე გადალახულს, არსებობას უნარჩუნებს, თავდაპირველი სიტუაცია მაინც არ იცვლება. სუპერ-ეგო ცოდვილ ეგოს იგივე მძაფრი შიშებით ტანჯავს და ხელსაყრელ შემთხვევას ელოდება, რათა მას გარე სამყაროდან სასჯელი მოუვლინოს. განვითარების ამ მეორე საფეხურზე, სინდისს უჩნდება ერთი თავისებურება, რომელიც მას პირველ საფეხურზე არ გააჩნდა და რომლის ახსნაც სულაც არაა ადვილი საქმე. რაც უფრო კეთილშობილია ადამიანი, მით მკაცრია და ეჭვიანი მისი სინდისი და გამოდის, რომ საბოლოო ჯამში, თავის თავს უბოროტეს ცოდვებში სწორედ ისინი ადანაშაულებენ, ვინც ყველაზე შორს წავიდა წმინდანობისკენ მიმავალ გზაზე. სათნოებისათვის მიუწვდომელია მისთვის განკუთვნილი ჯილდო, მორჩილი და თავშეკავებული ეგო ვერ იმსახურებს თავისი მენტორის ნდობას და, სულაც, ტყუილუბრალოდ ცდილობს მის მოპოვებას. აქ აუცილებლად შეგვეკამათებოდა, გვეტყვიან, რომ ეს ყოველივე ხელოვნურად შექმნილი სირთულეებია და რომ მკაცრი და ფხიზელი სინდისი სწორედ ზნეობრივი ადამიანის დამახასიათებელი ნიშანია. წმინდანებს სრული უფლება აქვთ, ცოდვილად წარმოაჩინონ თავი, გამომდინარე იქიდან, რომ ცდუნება მათთვის გაცილებით ძლიერია – ინსტინქტების დაკმაყოფილებისაკენ სწრაფვა ხომ გაცილებით ძლიერია მუდმივი თავშეკავების შემთხვევაში და სუსტდება მისი დაკმაყოფილების შემდეგ. ამ, ეთიკის პრობლემებით მდიდარ სფეროში, შემდეგი ფაქტი ისაა, რომ სინდისის ძალაუფლებას სუპერ-ეგოში უბედურება აძლიერებს. სანამ ყველაფერი კარგადაა, ადამიანის სინდისი რბილი და დამთმობია, ხოლო როგორც კი უბედურება მოხდება, ის თავის თავში იკეტება, აღიარებს რომ ცოდვილია, სინდისის ქენჯნას განიცდის და თავშეკავებას და მარხვას ეძლევა. ასე იქცეოდნენ და დღესაც ასე იქცევიან მთელი რიგი ხალხები. ამის ახსნა ადვილად შეიძლება სინდისის პირველადი, ინფანტილური საფეხურიდან გამომდინარე, რომელიც სუპერ-ეგოს ინტროექციის შემდეგ კი არ ქრება, არამედ მის გვერდით და მიღმა განაგრძობს არსებობას. საბოლოო ჯამში, ბედ-იღბალი მშობლის ინსტანციის ჩანაცვლებად

შეიძლება ჩაითვალოს. როდესაც ადამიანს უბედურება შეემთხვევა, ეს იმას ნიშნავს, რომ მან დაკარგა ამ უმაღლესი ინსტანციის სიყვარული. ასეთი დანაკარგის საშიშროება გვაიძულებს, კვლავ მოვიხაროთ ქედი სუპერ-ეგოს მშობლისეული ინსტანციის წინაშე, რომელსაც ადამიანი ბედნიერების ჟამს უგულვებელყოფდა. ეს უფრო გასაგები გახდება, თუ მკაცრად რელიგიური თვალსაზრისის მიხედვით ბედისწერაში მხოლოდ ღვთიური ნების გამოხატულებას დავინახავთ. ებრაელებს თავი ღვთის რჩეულ შვილად მიაჩნდათ და როდესაც დიდებულმა მამამ უბედურება უბედურებაზე დაატეხათ თავს, მათ ეჭვი კი არ შეიტანეს უფლის ძალაუფლებასა და სამართლიანობაში – წინასწარმეტყველები მოავლინეს, რომლებმაც მათ ცოდვებზე მიუთითეს და საკუთარი დანაშაულის გრძნობიდან გამომდინარე, მათ ქურუმთა რელიგიის ძალზე მკაცრი დოგმები დააწესეს. გასაოცარია, პირველყოფილი ადამიანები ხომ სრულიად სხვანაირად იქცეოდნენ! უბედურების შემთხვევაში ისინი საკუთარ თავს კი არა, ფეტიშს ადანაშაულებდნენ და თავს კი არ ისჯიდნენ, კერპს სცემდნენ.

ამრიგად, ჩვენთვის დანაშაულის გრძნობის ორი წყაროა ცნობილი: ავტორიტეტის წინაშე შიში და მოგვიანებით კი, შიში „სუპერ ეგო“-ს წინაშე. პირველი აიძულებს ადამიანს უარი თქვას ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე, მეორე კი სჯის მას, რადგან აკრძალული სურვილების არსებობა სუპერ-ეგოს ვერ დაემალება. როგორც ვნახეთ, სუპერ-ეგოს სიმკაცრე – ანუ სინდისის მოთხოვნები – უბრალოდ გარეშე ავტორიტეტის სიმკაცრის გაგრძელებაა, რომელსაც სინდისი ჩაენაცვლა. ახლა კი ვხედავთ, თუ რა დამოკიდებულებაშია ერთმანეთთან ლტოლვების უარყოფა და დანაშაულის გრძნობა. თავიდან, ლტოლვებზე უარის თქმა ავტორიტეტის წინაშე შიშის შედეგი იყო და სიამოვნებაზე უარს იმიტომ ამბობდნენ, რომ როგორმე არ დაეკარგათ სიყვარული. ასეთი უარით, ადამიანი თითქოს ვალს იხდის გარეშე ავტორიტეტის წინაშე და დანაშაულის გრძნობა თითქოს აღარ რჩება. სულ სხვაგვარადაა საქმე სუპერ-ეგოს წინაშე შიშის შემთხვევაში. აქ დაკმაყოფილებაზე უარის თქმა აღარ კმარა, დარჩენილი სურვილი სუპერ-ეგოს ვერ დაემალება, დაკმაყოფილებაზე უარის მიუხედავად, დანაშაულის გრძნობა მაინც აღმოცენდება და ეს სუპერ-ეგოს, ანუ სინდისის უზარმაზარი ეკონომიკური ნაკლია. ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე უარის თქმა უკვე აღარ ათავისუფლებს ადამიანს სინდისის ქენჯნისაგან, კეთილგონივრული თავშეკავება კი აღარ დაჯილდოვდება გარანტირებული სიყვარულით. როგორც ჩანს, გარემოდან მომდინარე უბედურების მუქარა – სიყვარულის დაკარგვა და გარეშე ავტორიტეტის სასჯელის საშიშროება – ადამიანმა მუდმივი შინაგანი უბედურებით, დანაშაულის შეგნების დაძაბული გრძნობით შეცვალა.

ვშიშობ, რამდენადმე გავიმეორებ უკვე ნათქვამს, მაგრამ ეს ურთიერთობები, მართლაც, ძალიან რთული და ამავე დროს ძალიან მნიშვნელოვანია და იმიტომ, მსურს ეს საკითხები კიდევ ერთი მხრიდან განვიხილო. ამრიგად, მოვლენების დროში მიმდინარეობის თანმიმდევრობა ასეთია: თავიდან, გარეშე ავტორიტეტის მხრიდან აგრესიის წინაშე შიშის შედეგად, თავს იჩენს უარი ლტოლ-

ვების დაკმაყოფილებაზე. აქედან გამომდინარეობს სიყვარულის დაკარგვის შიში – რადგანაც სიყვარული იცავს ასეთი აგრესიის საშიშროებისაგან. შემდეგ იქმნება შინაგანი ავტორიტეტი და ლტოლვებზე უარის თქმა მისი ანუ სინდისის წინაშე შიშის გამო ხდება. ამ დროს ერთმანეთს უთანაბრდება ბოროტმოქმედება და ბოროტი განზრახვა. აქედან ჩნდება დანაშაულის გრძნობა და დასჯის მოთხოვნილება. სინდისის აგრესია ზღუდავს ავტორიტეტის აგრესიას. ჯერჯერობით ყველაფერი ნათელია, მაგრამ საკითხავია, რჩება თუ არა აქ ადგილი უბედურების ისეთი ზემოქმედებისათვის (გარედან თავსმოხვეული უარის აუცილებლობა), რომელიც გააძლიერებს სინდისს – განსაკუთრებულად მკაცრი სინდისის შემთხვევაში – უმორჩილესთა და უკეთილშობილესთა შორის? სინდისის ორივე აღნიშნული თავისებურება ჩვენ უკვე ავხსენით, მაგრამ შესაძლებელია ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნას, თითქოს ჩვენი ახსნა მთლიანად ვერ ჩასწვდა მოვლენის არსს და საქმის ვითარება ნაწილობრივ აუხსნელი დარჩა. და აქ, ბოლოს და ბოლოს, თავს იჩენს იდეა, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ ფსიქოანალიზისათვის არის დამახასიათებელი და უცხოა ადამიანის ჩვეულებრივი აზროვნებისათვის. ამ იდეის წყალობით, ჩვენ შეგვიძლია გავიგოთ ჩვენი კვლევის საგნის უაღრესად რთული და ბუნდოვანი არსი. მიუხედავად იმისა, რომ თავდაპირველად სწორედ სინდისი (ანუ, შიში რომელიც შემდეგ სინდისად იქცევა) არის ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე უარი თქმის მიზეზი, ამ იდეის მიხედვით, მოგვიანებით ასეთი მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულება უკუღმა შემოტრიალდება. ყოველი ახალი უარი სინდისის დინამიკური წყარო ხდება და ყოველ ჯერზე აძლიერებს მის სიმკაცრესა და შეუწყნარებლობას. თუ ამ ფაქტს, სინდისის წარმოშობის ჩვენთვის უკვე ცნობილ ისტორიასთან მოვიყვანთ თანხმობაში, პარადოქსს ვერ ავცდებით: სინდისი ლტოლვებზე უარის თქმის შედეგია. ან ლტოლვებზე უარი (გარედან თავს მოხვეული) ქმნის სინდისს, რომელიც შემდგომ, მუდამ ხელახლა მოითხოვს ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე უარის თქმას.

კაცმა რომ თქვას, აღნიშნული საქმის ვითარება არც თუ ძალიან ეწინააღმდეგება სინდისის წარმოშობის ზემოთ აღწერილ პროცესს და მათი სამომავლო დაახლოება შესაძლებელია. თვალსაჩინოებისათვის, განვიხილოთ აგრესიული ლტოლვის მაგალითი და დავუშვათ, რომ აგრესიაზე უარის თქმის აუცილებლობა მუდმივად არსებობს. ეს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ დაშვებაა. მაშინ სინდისზე ზემოქმედება შემდეგი გზით განხორციელდება – აგრესიულობის ყოველ შემადგენელ ნაწილს, რომელიც ვერ დაკმაყოფილდება, სუპერ-ეგო მიიტაცებს, რითიც გაზრდის აგრესიულობას ეგოს წინააღმდეგ. აღნიშნულთან ნაკლებად მოდის თანხმობაში ის გარემოება, რომ სინდისის თავდაპირველი აგრესიულობა გარე ავტორიტეტის სისასტიკის გაგრძელებაა და არავითარი კავშირი არა აქვს ლტოლვების დაკმაყოფილებაზე უარის თქმასთან. თუმცა, თუ დავუშვებთ, რომ სუპერ-ეგოს აგრესიით თავდაპირველი მომარაგება სხვა წყაროებიდან ხორციელდება, ზემოხსენებული უთანხმოება შემცირდება. მიუხედავად იმისა, თუ როგორი იყო პირველი აკრძალვები, ბავშვს აუცილებლად განუვითარდებოდა მნიშვნელოვანი

აგრესია იმ ავტორიტეტის წინააღმდეგ, რომელიც მისი ყველზე ძირეული ლტოლვების დაკმაყოფილებას ზღუდავს. ბავშვი იძულებულია, უარი თქვას ავტორიტეტის წინააღმდეგ თავისი შურისმაძიებლური აგრესიულობის დაკმაყოფილებაზე და ამ რთული ეკონომიკური სიტუაციიდან ის ცნობილი მექანიზმის – იდენტიფიკაციის – საშუალებით ახერხებს გამოსვლას. ამ დროს მას შიგნით, საკუთარ თავში გადააქვს ის ხელშეუხებელი ავტორიტეტი, რომელიც შემდეგ სუპერ-ეგოდ იქცევა. ამით ის თავის გამგებლობაში მიიღებს მთელ აგრესიულობას, რომელსაც ბავშვობაში სიამოვნებით წარმართავდა ავტორიტეტის წინააღმდეგ. ბავშვის ეგო იძულებულია ესოდენ დამამცირებელი მამისეული ავტორიტეტის სევდიანი როლი იკმაროს. ამ შემთხვევაშიც, როგორც ეს საერთოდ ხშირად ხდება ხოლმე, სიტუაცია შებრუნებულად წარმოგვიდგება: „მე რომ მამა ვიყო, შენ კი შვილი, ნახავდი, როგორ მკაცრად მოგექცეოდი“. ეგოსა და სუპერ-ეგოს ურთიერთდამოკიდებულება ჯერ გაუხლეჩავ ეგოსა და ობიექტს შორის რეალური დამოკიდებულების, სურვილებით დამახინჯებულ ვარიანტს წარმოადგენს. ეს ტიპური სიტუაციაა, თუმცა მნიშვნელოვანი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ სუპერ-ეგოს თავდაპირველი სიმკაცრე განსხვავდება იმისაგან, რომელიც მამის მხრიდან მომდინარედ განიცდება, ან მას მიეწერება. ეს უფრო საკუთარი აგრესიაა ობიექტის მიმართ. თუ ეს მართალია, შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ სინდისი აგრესიის დათრგუნვის შედეგად წარმოიშვა და შემდგომში ისევ ასეთი დათრგუნვების შედეგად ძლიერდება.

რომელია ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებებიდან ჭეშმარიტი? თავდაპირველი – რომელიც გენეტიკური თავლსაზრისით არავითარ ეჭვს არ იწვევს, თუ ახალი, რომელიც ასე მოხერხებულად აწესრიგებს მთელ თეორიას? უშუალო დამკვირვებელს ორივე მათგანი უდავოდ სწორად ერჩენება. ისინი ხომ არც ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს, უფრო მეტიც, მათ საერთო გადაკვეთის წერტილი აქვთ – ბავშვის შურისმაძიებლურ აგრესიას მამის მხრიდან ამ აგრესიის აღსაკვეთად წარმართული მოსალოდნელი სასჯელის მასშტაბები განსაზღვრავს. მაგრამ გამოცდილება გვკარნახობს, რომ ბავშვში ჩამოყალიბებული სუპერ-ეგოს სიმკაცრე, არავითარ შემთხვევაში არ გადმოსცემს იმ სიმკაცრეს, რომლითაც მას თვითონ ეპყრობოდნენ. ზედმიწევნით რბილი აღზრდის დროსაც კი, ბავშვს შეიძლება უაღრესად მკაცრი სინდისი განუვითარდეს. მაგრამ არც ამ დამოკიდებულების გადაფასება იქნება სწორი: ძნელი არ არის დავრწმუნდეთ, რომ მკაცრი აღზრდა ძლიერ ზეგავლენას ახდენს ბავშვის სუპერ-ეგოს ჩამოყალიბებაზე. მაშასადამე, სუპერ-ეგოს ჩამოყალიბება და სინდისის წარმოშობა, ერთდროულად თანშობილი, კონსტიტუციური და გარემო ფაქტორების ზემოქმედებას განიცდის. არცაა გასაკვირი, აღნიშნული ხომ ყველა მსგავსი პროცესის ზოგად ეტიოლოგიურ პრინციპს წარმოადგენს.

შეიძლება ითქვას, რომ, როდესაც ბავშვი ლტოლვებზე პირველ სერიოზულ უარს მომეტებული აგრესიულობითა და სინდისის შესაბამისი სიმკაცრით პასუხობს, ამ დროს ის ფილოგენეტური წანამძღვრებით ხელმძღვანელობს. რეაქციის

არაადეკვატურობა იმით აიხსნება, რომ პირველყოფილი მამა, ალბათ მართლაც საშიში იყო და უკიდურესი აგრესიის გამოვლენა შეეძლო. ასე რომ, სინდისის წარმოშობის ორ თეორიას შორის განსხვავება კიდევ უფრო მცირდება, როცა ინდივიდის განვითარების ისტორიიდან ფილოგენეზზე გადავდივართ. თუმცა, აქ თავს იჩენს ახალი განსხვავება ამ ორ პროცესს შორის. ჩვენ ისევ ვიზიარებთ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ დანაშაულის გრძნობას კაცობრიობა ოიდიპოსის კომპლექსს უნდა უმადლოდეს და ის მამის მოკვლის დროს შეიძინეს მის წინააღმდეგ გაერთიანებულმა შვილებმა. ამ შემთხვევაში აგრესია კი არ დაითრგუნა, არამედ განხორციელდა და ეს იგივე აგრესიაა, რომლის დათრგუნვაც ბავშვში დანაშაულის გრძნობას წარმოშობს. სულაც არ გამიკვირდება, თუ რომელიმე მკითხველი აღშფოთებული წამოიძახებს: „მაშ, მნიშვნელობა არა აქვს მოკლავ თუ არა მამას – დანაშაულის გრძნობა მაინც ყველა შემთხვევაში გაგიჩნდება! ნება მიბოძეთ, ეჭვი შევიტანო ამ მოსაზრებაში. დანაშაულის გრძნობა ან არ გამომდინარეობს დათრგუნული აგრესიისაგან, ან „მამის მკვლელობის“ მთელი ეს ისტორია რომანია და მეტი არაფერი – პირველყოფილი შვილები თავიანთ მამებს ისეთივე სიხშირით ხოცავდნენ, როგორც თანამედროვენი. მოკლედ, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს რომანი კი არა, უტყუარი ისტორიაა, აქ არაფერია მოულოდნელი: დანაშაულის გრძნობა ხომ გარკვეული დანაშაულებრივი ქმედების ჩადენისას ჩნდება. ასეთი ყოველდღიური შემთხვევების ახსნას კი ფსიქოანალიზი არ იძლევა.“

მართალია, ჩვენ როგორმე უნდა გამოვასწოროთ ეს ხარვეზი. აქ საიდუმლო არაფერია. დანაშაულებრივი ქმედებით გამოწვეულ დანაშაულის გრძნობას უფრო მართებული იქნება მონანიება ვუწოდოთ. ის უშუალოდ ჩადენილ ქმედებას ეხება და სინდისის არსებობას, ანუ თავის დამნაშავედ გრძნობისათვის მზაობას, ჯერ კიდევ დანაშაულის ჩადენამდე გულისხმობს. მონანიება ვერაფრით დაგვეხმარება სინდისისა და დანაშაულის გრძნობის წარმომავლობის დადგენაში. ყოველდღიურ შემთხვევებში ლტოლვა იძენს გარკვეულ ძალას, რომლითაც მას შეუძლია გადალახოს სინდისის საკმაოდ შეზღუდული ძალის წინააღმდეგობა. მაგრამ, მოთხოვნების დაკმაყოფილებასთან ერთად ის თანდათანობით ბუნებრივად სუსტდება და ძალთა თანაფარდობა თანდათან აღდგება. ამიტომაც, ფსიქოანალიზი სამართლიანად გამორიცხავს მონანიებიდან მომდინარე დანაშაულის გრძნობას – რაოდენ ხშირადაც არ უნდა მოხდეს მათი თანხვედრა და როგორიც არ უნდა იყოს ამის პრაქტიკული მნიშვნელობა.

მაგრამ, თუ დანაშაულის გრძნობას პირველყოფილ მამის მკვლელობასთან მივყავართ, განა ეს სინანული არ არის? განა ეს არ გულისხმობს სინდისისა და დანაშაულის გრძნობის არსებობას ჯერ კიდევ ქმედების ჩადენამდე? მაშ საიდან მოდის მონანიება? სწორედ ამ შემთხვევამ უნდა აგვიხსნას დანაშაულის გრძნობასთან დაკავშირებული საიდუმლოება და ბოლო მოუღოს ჩვენს ეჭვებს. ვფიქრობ, ეს საკვებით შესაძლებელია. მონანიება მამასთან დაკავშირებული გრძნობების თავდაპირველი ამბივალენტობის შედეგია: მართალია, ის შვილებს სძულდათ, მაგრამ ამავე დროს უყვარდათ კიდევ. სიძულვილის აგრესიის საშუალებით

დაკმაყოფილების შემდეგ სიყვარული ჩადენილისათვის სინანულის სახით გამოვლინდა. ამგვარად, მამასთან იდენტიფიკაციით ჩამოყალიბდა სუპერ-ეგო. მან, თითქოსდა ჩადენილისათვის სასჯელად, მამის ძალაუფლება მიიღო, რომლის შესაბამისადაც ჩადენილის ხელახლა განმეორების აკრძალვები დააწესა. მამის წინააღმდეგ მიმართული აგრესიისაკენ მიდრეკილება შემდეგ თაობებშიც მეორედებოდა, ამიტომ შენარჩუნდებოდა დანაშაულის გრძნობაც, რომელიც აგრესიის დათრგუნვისა და მისი სუპერ-ეგოში გადატანის ყოველი ახალი შემთხვევისას კიდევ უფრო ძლიერდებოდა. ახლა ჩვენ ნათლად ვხედავთ, თუ რა როლს თამაშობს სინდისის ჩამოყალიბებაში სიყვარული და რატომ არის ასე გარდაუვალი დანაშაულის გრძნობა. ამასთან, მნიშვნელობა არა აქვს, მართლა მოხდა მამის მკვლელობა, თუ ამის ჩადენისაგან თავი შეიკავეს. დანაშაულის გრძნობა ორივე შემთხვევაში იჩენს თავს, რადგანაც ის ამბივალენტური კონფლიქტის – ეროსსა და სიკვდილისაკენ დამანგრეველ ლტოლვას შორის მარადიული ბრძოლის გამოხატულებაა. როგორც კი ადამიანი სხვებთან თანაცხოვრების ამოცანის წინაშე დგება, ეს კონფლიქტი მაშინვე მწვავდება. მანამ, სანამ ასეთი თანაცხოვრება ოჯახის ფორმით ხდება, კონფლიქტი ოიდიპოსის კომპლექსში, სინდისსა და პირველად დანაშაულის გრძნობაში ვლინდება. საზოგადოების გაფართოების მცდელობასთან ერთად, იგივე კონფლიქტი წარსულზე დამოკიდებული ფორმებით განაგრძობს არსებობას, ძლიერდება და კიდევ უფრო აძლიერებს დანაშაულის გრძნობას. კულტურა ადამიანების შინაგანად დაკავშირებულ მასად გამაერთიანებელ ეროტიკულ ლტოლვას ემორჩილება და ამიტომაც, ეს მიზანი მუდმივად მზარდი დანაშაულის გრძნობის თანხლებით მიმდინარეობს. ის, რაც მამით დაიწყო, მასაში პოვნებს დასასრულს. თუ კულტურა ოჯახიდან კაცობრიობისაკენ განვითარების აუცილებელი გზაა, მაშინ მას განუყრელად თან სდევს თანშობილი ამბივალენტური კონფლიქტის – სიკვდილისა და სიყვარულის მარადიული ორთაბრძოლის – შედეგი, ანუ დანაშაულის მზარდი გრძნობა, რომელიც ზოგჯერ ისეთ სიმაღლეებს აღწევს, რომ აუტანელი ხდება ცალკეული ინდივიდისათვის. გავიხსენოთ, თუნდაც, დიდი პოეტის ამაღელვებელი ბრალდება „ზეციური ძალების მიმართ“:

„თქვენ გვაცდუნებთ, გვაბეჩავენთ ერთხმად,
და გვზდით საგნად ტანჯვისა და გვემის,
რადგან ყველა დანაშაულს ქვეყნად, ბოლო-ბოლო
შურისგება ელის“.⁴

ისლა დაგვრჩენია, ამოვიოხროთ იმის გაფიქრებისას, რომ ზოგიერთებს ყოველგვარი ძალისხმევის გარეშე შეუძლიათ თავისი გრძნობების ორომტრიალიდან უღრმესი სიბრძნის გამოტანა, სხვებს კი ხელის ცეცებით გვიხდება გზის გაკვლევა მტანჯველ განუსაზღვრელობაში.

1. „მწამს, რადგან აბსურდია“ – ლათინური გამონათქვამი, რომელიც მიეწერება ადრეული ქრისტიანობის გამოჩენილ თეოლოგ ტერტილიანეს.
2. „დაე, ბატონმა მკვლელებმა დაიწყონ“ (ფრანგ.).
3. „ადამიანი ადამიანისათვის მგელია“ – ლათინური გამონათქვამი, რომლის ავტორიაცაა ძველი რომაელი დრამატურგი პლავტუსი. გამონათქვამი პოპულარული გახდა თომას ჰობსის გავლენით.
4. გოეთე, „ვილჰელმ მაისტერის თეატრალური მოწოდება“, თარგმანი ნიკა ჯორჯანელისა.

ჯონ დიუი

(1859-1952)

შესავალი

ჯონ დიუი ამერიკელი ფსიქოლოგი, ფილოსოფოსი და განათლების სპეციალისტი, დაიბადა ბარლინგტონში, ვერმონტში. უმაღლესი სკოლის დამთავრების შემდეგ დიუი სწავლას აგრძელებს ვერმონტის უნივერსიტეტში. 1879 წელს ამთავრებს ვერმონტის უნივერსიტეტს და მუშაობას იწყებს უმაღლესი სკოლის მასწავლებლად ოილ სიტიში, პელსილვანიაში. 1882 წელს დიუი სწავლას აგრძელებს ბალტიმორში ჯონ ჰოპკინსის უნივერსიტეტში. აქ მისი მასწავლებლები იყვნენ ჩარლზ სენდერს პირსი, სტენლი ჰოლი და ჯორჯ სილვესტერ მორისი. სწორედ ჰოპკინსის უნივერსიტეტში სწავლის დროს განიცდის ჯონ დიუი კანტისა და ჰეგელის ფილოსოფიების უდიდეს გავლენას, რისი შედეგიცაა მისი სადისერტაციო ნაშრომი კანტის ფსიქოლოგიის შესახებ (1882წ).

დისერტაციის დაცვისთანავე ჯონ დიუი ჯერ მიჩიგანის უნივერსიტეტში იკავებს აკადემიურ თანამდებობას (1884-1888 წწ), ხოლო შემდეგ – მინესოტის უნივერსიტეტში. 1894 წლიდან ჯონ დიუი არის ჩიკაგოს ახლადდაარსებული უნივერსიტეტის პროფესორი და იმავდროულად ჩიკაგოს უნივერსიტეტის ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიისა და პედაგოგიკის ინსტიტუტის დირექტორი.

სწრაფად განვითარებადი ინდუსტრიული საზოგადოების პირობებში დიუი აკადემიური მოღვაწეობის პარალელურად ეძებს ცხოვრებისეული გამოცდილების სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული პრობლემების კავშირს.

1904 წელს ჯონ დიუი ტოვებს ჩიკაგოს უნივერსიტეტს. ცოტა ხნის შემდეგ ის ხდება კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი ფილოსოფიის ფაკულტეტზე და მასწავლებელთა კოლეჯშიც. 1930-იანი წლების ჩათვლით, პენსიაზე გასვლამდე, ჯონ დიუი კოლუმბიის უნივერსიტეტის აქტიური მკვლევარია. სწორედ აქ შექმნა მან თავისი ცნობილი შრომები: დარვინის გავლენა ფილოსოფიაზე და სხვა ნარკვევები თანამედროვე აზროვნებაში (1910), ნარკვევები ექსპერიმენტულ ლოგიკაში (1916), რეკონსტრუქცია ფილოსოფიაში (1920), ადამიანის ბუნება და ქცევა (1922), გამოცდილება და ბუნება (1925), ჭეშმარიტების ძიება (1929), ხელოვნება და გამოცდილება (1934), ლოგიკა: გამოკვლევის თეორია (1938), შემეცნება და ცოდნა (1949). დიუის ეკუთვნის ძირითადი სახელმძღვანელოები განათლების შესახებ: როგორ ვაზროვნებთ (1910), დემოკრატია და განათლება (1916).

ჯონ დიუი ინსტრუმენტალიზმის ფილოსოფიური სკოლის დამაარსებელია. მისი აზრით, ცოდნა საფუძველშივე პრაქტიკულია, ინსტრუმენტულია, რადგან ის (ცოდნა) ვალდებულია, უზრუნველყოს იმ პრობლემების გადაჭრა, რომელსაც ადამიანი აწყდება თავისი ცხოვრების მანძილზე. ინსტრუმენტალიზმი მეცნი-

ერულ ცნებებს, თეორიებსა და ჰიპოთეზებს განიხილავს, როგორც ინსტრუმენტებს, რომლებიც აუცილებელია ადამიანისთვის, რათა მან გარე სამყაროსთან და საზოგადოებასთან ურთიერთობა დაამყაროს. კაცობრიობის არსებობის მანძილზე იცვლება პრობლემები და შესაბამისად, ამ პრობლემების გადაჭრის გზებიც, ინსტრუმენტებიც უნდა შეიცვალოს.

დიუის მთავარი საზრუნავი ადამიანები და მათი პრაქტიკული პრობლემები იყო. გამომდინარე იქიდან, რომ ადამიანები არა მხოლოდ აქტიური, არამედ ასევე სოციალური ცხოველები არიან, დიუის ამოსავალი წერტილი სოციალური ფსიქოლოგია გახლდათ. დიუის მიხედვით, განათლების მიზანს წარმოადგენს ინდივიდის ინტელექტუალური, სოციალური, ემოციური და მორალური განვითარება დემოკრატიულ საზოგადოებაში. განათლების ამ მიზნის ნათელყოფას ემსახურება დიუის შრომები: სკოლა და საზოგადოება, ბავშვი და ცოდნის სტანდარტი, როგორ ვაზროვნებთ, დემოკრატია და განათლება. პირველი მათგანი დღემდე ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ტრაქტატია განათლების სფეროში შექმნილი. მასში განვითარებულია ცნობილი თეზისი განათლებაში პრაქტიკისა და „კეთებით სწავლის“ მნიშვნელობის შესახებ, რომელიც საყოველთაოდაა გაზიარებული. დიუისეულ განათლების თეორიაში სწავლას თანამშრომლობითი ხასიათი აქვს. „განათლების სისტემაში ახალი მიმდინარეობის განხილვისას განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ფართო ანუ სოციალური შეხედულების ქონა. სხვა შემთხვევაში, ცვლილებები სკოლის მართვასა და ტრადიციებში დამოკიდებული იქნება კონკრეტული მასწავლებლების თვითნებურ გადაწყვეტილებებზე, დროებით ახრებებსა და, საუკეთესო შემთხვევაში, გარკვეული დეტალების უმნიშვნელო გაუმჯობესებაზე, ჩვეულებრივ, ამ სიბრტყეში განიხილება სასკოლო ცვლილებები“¹ აღნიშნული სასკოლო ცვლილებები უკვე შეცვლილი სოციალური სიტუაციის შედეგადაა განპირობებული. ამერიკელი ფილოსოფოსის აზრით, სკოლა მხოლოდ ის ადგილი კი არ უნდა იყოს, სადაც მოსწავლე ისეთ გაკვეთილებს ისწავლის, რომლებსაც არანაირი კავშირი არ ექნება მის მომავალთან, არამედ სწორედ „სკოლა იღებს შანსს, გახდეს მინიატურული, ჩანასახოვანი საზოგადოება“² ამ მიზნით, დიუის ხელმძღვანელობით, 1896 წელს ჩიკაგოში იხსნება პირველი სკოლა-ლაბორატორია. სკოლა-ლაბორატორიას კონკრეტული პრაქტიკული დანიშნულება აქვს. იქ უნდა შეიქმნას ისეთი კურსი, რომელიც ბავშვის უნარებისა და გამოცდილების ზრდის ბუნებრივ ისტორიას შეესაბამება. საქმე ეხება სასკოლო დისციპლინების იმგვარ შერჩევას, რომელიც ბავშვის ზრდისა და განვითარების განსაზღვრული პერიოდის საჭიროებებს სრულად და ადეკვატურად შეესაბამება.

დიუის მიხედვით, ნებისმიერი სოციალური ინსტიტუტის, ეკონომიკურის, პოლიტიკურის, სამართლებრივისა თუ რელიგიურის ღირებულების საზომი ისაა,

1 დიუი, ჯონ, სკოლა და საზოგადოება; ბავშვი და ცოდნის სტანდარტი, სსიპ ეროვნული სასწავლო გეგმებისა და შეფასების ცენტრი, 2010, გვ. 6

2 დიუი, ჯონ, სკოლა და საზოგადოება; ბავშვი და ცოდნის სტანდარტი, სსიპ ეროვნული სასწავლო გეგმებისა და შეფასების ცენტრი, 2010, გვ. 14

თუ რამდენად უწყობს იგი ხელს ინდივიდის გამოცდილების ზრდასა და გაუმჯობესებას. სოციალური ცხოვრება ადამიანთა გამოცდილებას მუდმივად ამრავალფეროვნებს. ის ამდიდრებს წარმოსახვას, ხელს უწყობს აზროვნების სიცხადისადმი მიდრეკილებას, მეტყველების დახვეწას. მარტოობაში მცხოვრებ ადამიანს არანაირი შესაძლებლობა არა აქვს, გადახედოს თავის წარსულ გამოცდილებას და მისი ნამდვილი მნიშვნელობა და ღირებულება შეაფასოს. მარტოობაში მყოფს (ფიზიკურად თუ გონებრივად) არა აქვს არც სწავლების და არც სწავლის მოთხოვნილება. სოციალური ცხოვრების უწყვეტი არსებობისათვის განათლება ისევე აუცილებელია, როგორც ფიზიოლოგიური არსებობისათვის კვება და გამრავლება. განათლება, ძირითადად, კომუნიკაციის გზით გადაცემას გულისხმობს. კომუნიკაციის პროცესში მონაწილე ორივე მხარე სწორედ გამოცდილების გაზიარებისა და განათლების გადაცემის წყალობით, ერთ მთლიანობად აღიქმება. ამ მთლიანობაში, დიდი ახალგაზრდებისა და უფროსების კავშირს ხედავს. როდესაც საზოგადოება ახალგაზრდის საქმიანობას მიმართულებას აძლევს, ამით ის საკუთარ მომავალსაც განსაზღვრავს, რადგან ახალგაზრდა ადამიანი ხვალ უკვე სწორედ ამ საზოგადოების წევრი ხდება. საზოგადოება, რომელიც თავისუფალი და თანასწორუფლებიანი ურთიერთობის ფორმაზეა დაფუძნებული, მხოლოდ მრავალფეროვანი საერთო ინტერესების საფუძველზე ვითარდება. სოციალური ცხოვრების ის ფორმა, სადაც ინტერესები ორმხრივ გადახლართულია და სადაც პროგრესს, განვითარებასა და განათლებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, დემოკრატიულ საზოგადოებას წარმოადგენს. დემოკრატია უფრო მეტია, ვიდრე უბრალოდ მმართველობის ფორმა. იგი, უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთთან დაკავშირებული ცხოვრების ურთიერთშეკავშირებული გამოცდილებისა და ცოდნის მდგომარეობაა, რომელიც ეწინააღმდეგება რა გარე ავტორიტეტის პრინციპს, ამ ავტორიტეტის შემცვლელს – თავისუფალ განლაგებასა და ინტერესს – განათლებაში პოულობს. მხოლოდ განათლების საშუალებებითაა შესაძლებელი სიახლის გავრცელება, თითოეულ ინდივიდში პირადი ინიციატივისა და ადაპტაციის უნარის განვითარება, საკუთარი მოქმედებებისთვის აზრისა და მიმართულების მიცემა და ამ მოქმედებების შეფარდება სხვათა მოქმედებებთან. ადამიანური ცხოვრების განსაკუთრებულობა იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანი თავად ქმნის საკუთარ თავს მისივე ნებელობითი ძალისხმევით. მან საკუთარი თავი განათლების საშუალებით უნდა აქციოს ჭეშმარიტად მორალურ, რაციონალურ და თავისუფალ არსებად. სახელმწიფოს ფუნქცია სწორედ და მხოლოდ აქ ვლინდება.

საზოგადოება იმდენადაა დემოკრატიული, რამდენადაც იგი ქმნის შესაბამის პირობებს, რომ საზოგადოებრივი სიკეთით მისმა თითოეულმა წევრმა ისარგებლოს თანასწორუფლებიანობის პრინციპით.

გამოცდილება და განათლება

დიუის მიხედვით, გამოცდილება, რომელსაც ჩვენ ვიღებთ, განსაზღვრავს ჩვენს მომავალს. ამასთან, ძალიან მნიშვნელოვანია ის ფორმა, რომლითაც ჩვენ გამოცდილება მოგვეწოდება. მასწავლებლის მიერ მომავალი გამოცდილების დაგეგმვა და მოსწავლის წინა გამოცდილება ერთად აღებული განსაზღვრავს საზოგადოების მომავალს. აუცილებელია განათლებასა და პიროვნულ გამოცდილებას შორის ორგანული კავშირი არსებობდეს. მასწავლებელმა უნდა შეიმუშავოს ისეთი გამოცდილებები, რომელიც მოწაფის ინიციატივის მოზიდვას მაქსიმალურად შეუწყობს ხელს, წაახალისებს მას და უბიძგებს აქტიურად ჩაერთოს საქმიანობაში. სხვაგვარად სწავლის პროცესი მომაბეზრებელი და მოსაწყენი გახდება და ბევრი მოსწავლე აღმოჩენს, რომ მის მიერ ნასწავლი საგნები ძალიან შორსაა სკოლის გარეთ მიმდინარე პროცესებისაგან. ადამიანების სურვილებისა და განზრახვებისაგან დამოუკიდებლად, ყოველი გამოცდილება განაგრძობს არსებობას შემდგომ გამოცდილებაში. ასე იქმნება გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების კონცეფცია, რომლის უმთავრესი მიზანია ისეთი აწმყო გამოცდილებების შერჩევა, რომლებიც ნაყოფიერად და შემოქმედებითად განაგრძობენ არსებობას მომდევნო გამოცდილებაში.

დიუის აზრით, სავსებით შესაძლებელია განათლების ისეთი სისტემის შექმნა, სადაც მოსწავლის სუბიექტურ პირობებს დაექვემდებარება ობიექტური პირობები. ეს მოხდება მაშინ, როცა მასწავლებლის, სასკოლო წიგნის, სასწავლო ინსტრუმენტებისა და თვით სასკოლო გარემო, ანუ ყველაფერი ის, რაც უფროსების გამოცდილების პროდუქტია, დაექვემდებარება მოზარდების უშუალო მიდრეკილებებს, გრძნობებსა და სურვილებს. ტრადიციული განათლების სისტემის ნაკლი ის კი არ იყო, რომ ის სასკოლო მასალების შერჩევას, მასწავლებელთა გადამზადებას ან სკოლის საჭირო აღჭურვილობას ვერ აკმაყოფილებდა, არამედ ის, რომ ტრადიციული განათლების წარმომადგენლები ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ მოსწავლის/მოზარდის უნარებსა და მიზნებს. სწორედ ამის გამო გახდა სწავლებისა და სწავლის პროცესი შემთხვევითობაზე დამოკიდებული: ის, ვინც კარგად ეგუებოდა არსებულ, უკვე პატივსაცემ და მარადიულ ფასეულობად ქცეულ სასკოლო გარემოს, კარგად სწავლობდა, ხოლო ისინი, რომლებსაც უჭირდათ ამ პირობებთან ადაპტაცია, სწავლობდნენ ისე, როგორც შეეძლოთ. „ყველაზე მნიშვნელოვანი დამოკიდებულება, რაც შეიძლება სწავლის პროცესში გაჩნდეს, არის სურვილი სწავლის გაგრძელებისა. თუ საამისო სტიმული და მამოძრავებელი ძალა გაძლიერების ნაცვლად შესუსტდა, საქმე გვაქვს გაცილებით სერიოზულ პრობლემასთან, ვიდრე უბრალოდ, მომზადების ნაკლებობა ან უქონლობაა. მოსწავლე, ფაქტობრივად, განიძარცვება თავისი ბუნებრივი, თანდაყოლილი შესაძლებლობებისაგან, რაც, სხვა შემთხვევაში ცხოვრებისეულ სიტუაციებთან გამკლავების საშუალებას მისცემდა“³ – წერს დიუი.

3 დიუი, ჯონ, გამოცდილება და განათლება, გვ. 293

განათლების ფილოსოფია, რომელსაც საფუძვლად თავისუფლების იდეა უდევს, შემდეგ კითხვებზე მოითხოვს პასუხს: რას ნიშნავს თავისუფლება და რა პირობებია საჭირო მისი რეალიზაციისათვის. მასწავლებელთა მხრიდან ძალდატანებასა და საკითხებისადმი დამოკიდებულების თავზე მოხვევას პროგრესული განათლების სისტემაში უპირისპირდება ინდივიდუალურობის გამოხატვა და განვითარება; მკაცრ დისციპლინას – თავისუფალი მოქმედება; ტექსტების დაზეპირებას – გამოცდილების მეშვეობით სწავლა. ტრადიციულ განათლებაში ე.წ. წესრიგს სკოლაში მასწავლებელი იცავდა, პროგრესული განათლების სისტემაში კი, სოციალური კონტროლი ჯგუფის თითოეულმა წევრმა უნდა განახორციელოს და პასუხისმგებლობაც თითოეულ მათგანზე უნდა გადანაწილდეს. მასწავლებელიც, ისევე, როგორც მისი მოსწავლეები, ამ ჯგუფის წევრები არიან. მასწავლებელმა, როგორც ჯგუფის წევრმა, მინიმუმამდე უნდა შეამციროს პერსონალური ძალაუფლების გამოვლენის აუცილებლობა და მისი მხრიდან ჯგუფის საქმიანობაში ჩარევა ისევე ჯგუფის საერთო ინტერესების სახელით უნდა მოხდეს და არა პიროვნული ნებისა და ძალაუფლების დემონსტრირების სახით. პედაგოგის მოვალეობაა, თითოეული ინდივიდისა და საგნის არსის ცოდნის საფუძველზე ისე შეარჩიოს სასწავლო აქტივობები, რომ თითოეულ ინდივიდს მიეცეს საშუალება მასში (აქტივობებში) საკუთარი წვლილი შეიტანოს და სადაც კონტროლი იმ საქმიანობის მეშვეობით განხორციელდება, რომელშიც ყველა ერთად მონაწილეობს. მასწავლებელმა უნდა შეისწავლოს ჯგუფის შესაძლებლობები და მოთხოვნილებები და შექმნას ისეთი პირობები, სადაც ამ შესაძლებლობებისა და მოთხოვნილებების განვითარება მოხდება. პედაგოგის მხრიდან განხორციელებული სასწავლო პროცესის დაგეგმვა იმდენად მოქნილი უნდა იყოს, რომ სრული თავისუფლება უნდა მიეცეს ინდივიდუალურ გამოცდილებას. თავისუფლება ნიშნავს უნარისა და შესაძლებლობათა თავისუფლებას, იქნება ეს მიზნების ჩამოყალიბების თუ გონივრული განსჯის, საკუთარი სურვილების თუ მათგან მომდინარე შედეგების შეფასების თავისუფლება. ჯგუფში მასწავლებლის შეთავაზებები და იდეები გეგმად და პროექტად უნდა გარდაიქმნას სხვა, ახალი იდეების მეშვეობით, რომელთა ჩამოყალიბება და ორგანიზება ჯგუფის წევრების მიერ ხორციელდება. განათლების დაგეგმვაში გათვალისწინებული უნდა იყოს ყველა იმ ადამიანის გამოცდილება, ვინც სასწავლო პროცესშია ჩართული. ეს განვითარება მიიღწევა აზრთა ურთიერთგაცვლის შედეგად.

ამდენად, იმისათვის, რომ განათლებამ თავის მიზანს მიაღწიოს, როგორც ინდივიდუალური შემსწავლელისათვის, ასევე საზოგადოებისათვის, უნდა დაეფუძნოს გამოცდილებას, რომელიც ყოველთვის რომელიმე პიროვნების რეალური ცხოვრებისეული გამოცდილებაა. ასე ნაბიჯ-ნაბიჯ წავალთ წინ და მივალწევთ იმ პროგრესს, როცა განათლება რეალობა იქნება და არა უბრალოდ ცარიელი სიტყვა ან ლოზუნგი.

გამოცდილება და განათლება

თავი პირველი

ტრადიციული განათლება პროგრესული განათლების წინააღმდეგ

კაცობრიობას უკიდურესობებით აზროვნება და უკიდურესი ოპოზიციების ენაზე საუბარი უყვარს. ის თავისი შეხედულებების ფორმულირებას ხშირად „ან... ან“ ოპოზიციის სახით ახდენს და შუალედური შესაძლებლობის არსებობას არ აღიარებს. ხოლო, როდესაც ამა თუ იმ მიზეზის გამო, იძულებული ხდება აღიაროს რომ უკიდურესობების შესაბამისად მოქმედება დაუშვებელია, ის კვლავ დაჟინებით ამტკიცებს, რომ უკიდურესობები თეორიულად მისაღებია, მაგრამ, როდესაც ჯერი პრაქტიკულ საკითხებზე მიდგება, გარემოებები გვაიძულებს, კომპრომისზე წავიდეთ. გამოწვევის არც განათლების ფილოსოფიაა. განათლების თეორიის ისტორია ორი იდეის მუდმივი დაპირისპირების მოწმეა. ერთი მიხედვით, განათლება განვითარებისა და ფორმირების შიგნიდან მართვადი პროცესია, მეორის მიხედვით კი, პირიქით – იგი გარედანაა განპირობებული. ერთი თვალსაზრისით, განათლება ეფუძნება ინდივიდის ბუნებრივ უნარსა და შესაძლებლობებს, მეორე თვალსაზრისით კი, იგი არის ბუნებრივი მიდრეკილებების გადალახვისა და გარეშე ფაქტორების ზეწოლის შედეგად შეძენილი ჩვევებით მათი ჩანაცვლების პროცესი.

დღეს, სკოლის პრაქტიკული საკითხების ირგვლივ არსებული უთანხმოება ტრადიციულ განათლებასა და პროგრესულ განათლებას შორის დაპირისპირებით გამოიხატება. თუ მოვახდენთ ტრადიციული განათლების მამოძრავებელი იდეების ზოგად ფორმულირებას, ზუსტი დახასიათებისთვის საჭირო დეტალური შეფასებების გარეშე, მათი გადმოცემა ასე შეიძლება: ტრადიციული სწავლების შინაარსი წარსულში შემუშავებული ინფორმაციისა და გარკვეული უნარ-ჩვევებისგან შედგება. შესაბამისად, სკოლის ძირითადი დანიშნულებაა ამ დაგროვილი, მზა მასალის ახალი თაობებისთვის გადაცემა. წარსულში ასევე ჩამოყალიბდა ქცევის სტანდარტები და წესები. მორალური აღზრდა ნიშნავს ამ წესებისა და სტანდარტების შესაბამისი ქცევის ჩვევების ჩამოყალიბებას. საბოლოოდ, ორგანიზაციის ზოგადი მოდელი (გვულისხმობ მოსწავლეთა დამოკიდებულებას ერთმანეთისა და მასწავლებლებისადმი) სკოლას სხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებებისგან მკვეთრად განსხვავებული ტიპის დაწესებულებად აქცევს. თუ წარმოსახვაში აღიდგენთ ჩვეულებრივ სასკოლო ატმოსფეროს, წარმოიდგენთ

საკლასო ოთახს, გაკვეთილების ცხრილებს და გაიხსენებთ კლასიფიკაციის, გამოცდებისა და კლასიდან კლასში გადაყვანის სისტემას, წესრიგსა და დისციპლინის წესებს, ვფიქრობ, უკეთესად გაიგებთ, რა იგულისხმება „ორგანიზაციულ მოდელში“. ხოლო თუკი ამ სცენას ოჯახურ გარემოს შეადარებთ, კიდევ უფრო უკეთესად აღიქვამთ იმ განსხვავებას, რაც სკოლას ასე მკვეთრად გამოარჩევს საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ნებისმიერი სხვა ფორმისგან.

ზემოთ აღნიშნული მახასიათებლები მონაწილეობს სწავლებისა და დისციპლინის დამყარების მეთოდებისა და მიზნების დადგენაში. ახალგაზრდების მთავარი ამოცანაა სამომავლო პასუხისმგებლობისთვის და ცხოვრებისეული წარმატებებისთვის მომზადება წინასწარ ორგანიზებული ინფორმაციული მარაგისა და უნარ-ჩვევების მზა ფორმების ათვისებით. ვინაიდან სწავლების შინაარსი და მართებული ქცევის ნორმები თაობიდან თაობას წარსულიდან გადმოეცემა, მოსწავლეთა დამოკიდებულებაც შესაბამისი უნდა იყოს – დამყოლობა, ათვისების უნარი და მორჩილება. წარსულის ცოდნისა და სიბრძნის გადმოცემაში მთავარ როლს წიგნები, განსაკუთრებით კი სახელმწიფოებრივი, ასრულებს. ხოლო მასწავლებელი კი ის რგოლია, რომლის დახმარებითაც მოსწავლე ეფექტურ კავშირს ამყარებს მასალასთან. მასწავლებლები ის შუამავლები არიან, რომელთა მეშვეობით ხდება ცოდნისა და უნარ-ჩვევების ურთიერთდაკავშირება და ქცევის წესების დამკვიდრება.

ამ მოკლე მონახაზის გაკეთებისას ჩემი მიზანი არ ყოფილა განათლების ფუნდამენტური ფილოსოფიის კრიტიკა. ახალი განათლებისა და პროგრესული სკოლების აღმოცენება ტრადიციული განათლებით მასობრივი უკმაყოფილების შედეგია. თავისი არსით ახალი განათლება სწორედ ამ უკანასკნელის კრიტიკას მოიცავს. თუ ნაგულისხმევ კრიტიკას მკაფიოდ ჩამოვყალიბებთ, ის დაახლოებით ასეთი იქნება: ტრადიციული სისტემა, თავისი არსით, არის ძალდატანება, თავს მოხვევა. იგი თავს ახვევს მოწიფული, ზრდასრული ადამიანების სტანდარტებს, სწავლების შინაარსსა და მეთოდებს მათ, ვინც ჯერ მხოლოდ ჩამოყალიბების, მომწიფების პროცესშია. განსხვავება იმდენად დიდია, რომ საგნობრივი შინაარსიც, სწავლისა და ქცევის მეთოდებიც სრულიად უცხოა ახალგაზრდების შესაძლებლობებისთვის. ყოველივე ეს ამ ეტაპზე სცდება კომპეტენციისა და გამოცდილების ფარგლებს, შესაბამისად, ხდება ამ მეთოდების იძულებით თავს მოხვევა. თუმცა კარგი მასწავლებლები ამ ძალდატანების შესანიშნავად თავიანთ პედაგოგიურ ოსტატობასა და ხელოვნებას მიმართავენ, რათა თვალშისაცემი „სისასტიკე“ აიცილონ.

მაგრამ ჩამოყალიბებულ, ზრდასრულ ადამიანთა პროდუქტსა და მოზარდთა გამოცდილებასა და შესაძლებლობებს შორის არსებული უფსკრული იმდენად ღრმაა, რომ თავად ეს სიტუაცია გამორიცხავს სასწავლო მასალის შემუშავებაში მოსწავლეთა აქტიური ჩაბმის შესაძლებლობას. ისინი უბრალოდ იძულებულნი არიან, ისწავლონ. ამ შემთხვევაში სწავლა ნიშნავს იმის ათვისებას, რაც წიგნებსა და უფროსების გონებაშია თავმოყრილი. უფრო მეტიც, იმას, რაც ისწავლება, არ-

სებიტად სტატიკური გაგება აქვს – იგი ისწავლება, როგორც დასრულებული, მზა პროდუქტი. ხოლო იმას, როგორ მოხდა ამ მასალის შექმნა ან რა ცვლილებები შეიძლება მოხდეს მასში მომავალში, ნაკლები ყურადღება ექცევა. მსგავსი სიტუაცია ძირითადად იმ საზოგადოების კულტურული პროდუქტია, რომელიც მიიჩნევს, რომ მომავალი წარსულის მსგავსი იქნება, თუმცა მისით ის საზოგადოებაც საზრდოობს, რომლისთვისაც ცვლილება კანონია და არა გამონაკლისი.

თუკი შევეცდებით ახალი განათლების პრაქტიკაში ნაგულისხმევი ფილოსოფიის ფორმულირებას, შესაძლოა, დღეს არსებული სხვადასხვა ტიპის პროგრესულ სკოლებს შორის გარკვეული საერთო პრინციპები აღმოვაჩინოთ. ზემოხსენებულ ძალდატანებას და თავზე მოხვევას უპირისპირდება ინდივიდუალურობის გამოხატვა და განვითარება; მკაცრ დისციპლინას – თავისუფალი მოქმედება; ტექსტებისა და მასწავლებლების დახმარებით სწავლას – გამოცდილების მეშვეობით სწავლა; წვრთნიტა და ვარჯიშით იზოლირებულ უნარსა და ტექნიკას უპირისპირდება მათი, როგორც საშუალების ათვისება, სასიცოცხლო მნიშვნელობის მიზნების მისაღწევად; ცოტად თუ ბევრად შორეული მომავლისთვის მზადებას უპირისპირდება აწმყოს, დღევანდელი დღის შესაძლებლობათა რეალიზაცია; სტატიკურ მიზნებს და მასალას – ცვალებადი სამყაროს გაცნობა.

როგორც ვხედავთ, ყველა პრინციპი თავისთავად აბსტრაქტულია. ისინი კონკრეტულ სახეს მხოლოდ მათი გამოყენების შედეგად მიღებულ მოვლენათა განვითარებისას იღებენ. რადგან წარმოდგენილი პრინციპები თავისთავად ფუნდამენტური და კომპლექსურია, ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, როგორ ინტერპრეტაციას გავეუკეთებთ მათ, პრაქტიკული განხორციელებისას სკოლასა თუ სახლში. ზემოთ ხსენებული „ან-ან“ ფილოსოფია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სწორედ ამ შემთხვევისთვის იძენს. ახალი განათლების ზოგადი ფილოსოფია შესაძლოა ჯანსაღ ლოგიკას ეფუძნებოდეს, მაგრამ აბსტრაქტულ პრინციპებში განსხვავება ვერ გადაწყვეტს, როგორ უნდა მოხდეს სასურველი მოძრაობის და ინტელექტური ალტერნატივის განხორციელება პრაქტიკაში. ახალ მოძრაობას მუდამ თან სდევს საფრთხე, რომ იმ სისტემის მიზნებისა და მეთოდების უარყოფისას, რომლის ჩანაცვლებასაც იგი აპირებს, საკუთარი პრინციპები უფრო ნეგატიურად განავითაროს, ვიდრე პოზიტიურად და კონსტრუქციულად. ამის გამო, ამ პრინციპების პრაქტიკული ხორცშესხმისას იგი ძველის უარყოფაზე უფროა ორიენტირებული, ვიდრე საკუთარი, ახალი, კონსტრუქციული ფილოსოფიის შექმნაზე.

ჩემი აზრით, ახალი ფილოსოფიის ფუნდამენტური მთლიანობა რეალური გამოცდილებისა და განათლების პროცესებს შორის არსებული მჭიდრო და გარდაუვალი ურთიერთკავშირით აისახება. თუ ეს ასეა, მაშინ ახალი განათლების ფუნდამენტური იდეის პოზიტიური და კონსტრუქციული განვითარება დამოკიდებულია გამოცდილების იდეის შესახებ მისივე სწორ წარმოდგენაზე. მაგალიტად, ავიღოთ ორგანიზებული სწავლების შინაარსის საკითხი, რომელიც მოგვიანებით დეტალურად იქნება განხილული. პროგრესული განათლების წინაშე დგას შემ-

დეგი პრობლემა: რა ადგილი და მნიშვნელობა ენიჭება სწავლების შინაარსსა და ორგანიზაციას გამოცდილების ფარგლებში? როგორ ფუნქციონირებს შინაარსი? აქვს თუ არა გამოცდილებას ისეთი დამახასიათებელი ნიშანი, რომელიც განაპირობებს მისი შინაარსის პროგრესულ ორგანიზაციას? რა შედეგებს ვიღებთ, როდესაც გამოცდილების მასალები არ არის პროგრესულად ორგანიზებული? ძველის სრულ უარყოფასა და ოპოზიციას დაფუძნებული ფილოსოფია ამ კითხვებს უპასუხოდ ტოვებს. იგი ცალსახად მიიჩნევს, რომ რადგან ძველი განათლება მზა სახით მოცემულ ორგანიზაციას ემყარებოდა, ახალი განათლებისთვის ამგვარი ორგანიზაციული პრინციპის სრული უარყოფაც საკმარისია. ის უბრალოდ გმობს ძველ პრინციპს და არ ცდილობს გაიგოს, რას ნიშნავს და როგორ მიიღწევა ორგანიზაცია გამოცდილების პრინციპზე დაყრდნობით. შეიძლება ახალ და ძველ განათლებას შორის არსებულ ყველა განმასხვავებელ ნიშანს ცალ-ცალკე შევეხოთ და არაერთი მსგავსი დასკვნა გამოვიტანოთ. როდესაც გარეშე კონტროლის უარყოფა ხდება, დღის წესრიგში დგება ახალი პრობლემა – გამოცდილებისთვის დამახასიათებელი კონტროლის ფაქტორების აღმოჩენა. გარეშე ფაქტორების ზემოქმედების, გარედან მართვის უარყოფა გულისხმობს არა ნებისმიერი სახის მართვაზე უარის თქმას, არამედ მართვის უფრო ეფექტური წყაროს ძიების საჭიროებას. რადგან ძველი განათლება მოზარდს თავს ახვევდა ზრდასრული, ჩამოყალიბებული ადამიანის ცოდნას, მეთოდებსა და ქცევის წესებს, ეს არ ნიშნავს, რომ მოწიფული ადამიანის ცოდნასა და უნარ-ჩვევებს ახალგაზრდის გამოცდილებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ გააჩნია. პირიქით, განათლების პირად გამოცდილებაზე დაფუძნება, შესაძლოა გულისხმობდეს გაცილებით უფრო ხშირ და ახლო კონტაქტს მოზარდსა და მოწიფულს შორის, ვიდრე ტრადიციულ სკოლაში; ეს კი ნიშნავს უფროსების ხელმძღვანელი ფუნქციის არა თუ შემცირებას, არამედ გაზრდას. პრობლემა მდგომარეობს შემდეგში: როგორ უნდა დამყარდეს ეს კონტაქტები ისე, რომ არ დაირღვეს პირადი გამოცდილების საფუძველზე სწავლის პრინციპი? ამ პრობლემის გადაჭრა მოითხოვს იმ სოციალური ფაქტორების კარგად გააზრებას, რომლებიც აქტიურადაა ჩართული ინდივიდუალურ გამოცდილებაში.

ზემოაღნიშნულ შენიშვნებში ნაჩვენებია, რომ ახალი განათლების ზოგად პრინციპებს დამოუკიდებლად არ შეუძლია გადაწყვიტოს პროგრესული სკოლების ფუნქციონირებისა და მართვის რეალური თუ პრაქტიკული პრობლემები. უფრო მეტიც, ისინი თავად ქმნიან ახალ პრობლემებს, რომელთა გადაჭრა სწორედ გამოცდილების ახალი ფილოსოფიის საფუძველზე უნდა მოხდეს. როდესაც ფიქრობენ, რომ საკმარისია ძველი განათლების იდეებისა და პრაქტიკის დაგმობა და მისი საპირისპირო, მეორე უკიდურესობის არჩევა, ეს ნიშნავს, რომ პრობლემის არსს ვერ აცნობიერებენ, აღარაფერს ვამბობ მის გადაჭრაზე. დარწმუნებული ვარ, სათანადოდ შეაფასებთ, რას ვგულისხმობ, როდესაც ვამბობ, რომ ახალი სკოლების დიდი ნაწილი ცოტას ან, უარეს შემთხვევაში, არაფერს აკეთებს სწავლების ორგანიზებული შინაარსის შესაცვლელად. მცდარია ის პო-

ზიცია, რომლის მიხედვითაც უფროსების მხრიდან ნებისმიერი სახის მითითება და ხელმძღვანელობა პიროვნების ინდივიდუალური თავისუფლების ხელყოფაა; არც აწმყოსა და მომავალზე ორიენტირებული განათლების იდეა ნიშნავს იმას, რომ წარსულის ცოდნა უმნიშვნელო ან საერთოდ, არავითარ როლს არ ასრულებს განათლებაში. ეს დეფექტები და ნაკლოვანებები გვიჩვენებს, რა იგულისხმება განათლების იმ თეორიასა და პრაქტიკაში, რომელიც ნეგატიურად წარიმართება ან იღებს არსებული საგანმანათლებლო სისტემის საწინააღმდეგო რეაქციის სახეს, ნაცვლად იმისა რომ პოზიტიურად და კონსტრუქციულად განავითაროს საკუთარი მიზნები და ამოცანები, საკუთარი მეთოდები და შინაარსი, რომელიც დაფუძნებული იქნება გამოცდილების თეორიასა და მის საგანმანათლებლო-ალმზრდელობით პოტენციალზე.

ალბათ ზედმეტი არ იქნება, თუ ვიტყვით – განათლების ფილოსოფია, რომელსაც პრეტენზია აქვს, რომ მისი საფუძველი თავისუფლების იდეაა, შესაძლოა, ერთ დღეს ისეთივე დოგმატური გახდეს, როგორიც ერთ დროს ის ტრადიციული განათლება იყო, რომლის პროტესტის ნიშნადაც ახალი განათლება დაიბადა. ვინაიდან ნებისმიერი თეორია და პრაქტიკა, რომელიც კრიტიკული თვალთ არ უყურებს მის მიერ არჩეულ პრინციპებს, თავისთავად დოგმატურია. მოდით ვაღიაროთ, რომ ახალი განათლება აქცენტს აკეთებს მოსწავლის თავისუფლებაზე. ძალიან კარგი! მაგრამ აქვე ჩნდება პრობლემა: რას ნიშნავს თავისუფლება და რა პირობებია საჭირო მისი რეალიზაციისათვის? მოდით ვთქვათ, რომ გარედან ძალდატანება, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ტრადიციული სკოლისთვის, არათუ ხელს უწყობდა, არამედ პირიქით, ზღუდავდა ახალგაზრდების ინტელექტურ და მორალურ განვითარებას. ესეც ძალიან კარგი. ამ სერიოზული დეფექტის აღმოჩენა და აღიარება კვლავ პრობლემას წარმოშობს: მაშინ რა როლს ასრულებს მასწავლებელი და წიგნი მოზარდის ცოდნის გაღრმავებაში? ვაღიაროთ, რომ ტრადიციული განათლება სწავლების შინაარსის განსაზღვრისას ეყრდნობოდა წარსულთან დაკავშირებულ ფაქტებსა და იდეებს, რაც ნაკლებად გამოსადეგია აწმყოსა და მომავლის საკითხებში გარკვევისათვის. ძალიან კარგი. ახლა კი ჩვენი ამოცანაა თვით გამოცდილებაში წარსულის მიღწევებსა და აწმყოს საკითხებს შორის რეალურად არსებული კავშირის აღმოჩენა. ასევე უნდა გავარკვიოთ, როგორ შეიძლება წარსულის ცოდნა მომავალთან ურთიერთობის ეფექტურ საშუალებად იქცეს. ჩვენ შეიძლება, უარი ვთქვათ წარსულის ცოდნაზე, როგორც განათლების საბოლოო მიზანზე და ამგვარად, აქცენტი გავაკეთოთ მისი, როგორც მხოლოდ საშუალების მნიშვნელობაზე. ამ შემთხვევაში აღმოვჩნდებით ისეთი პრობლემის წინაშე, რომელიც თავისი არსით ახალია განათლების ისტორიაში: როგორ უნდა გაეცნონ ახალგაზრდები ისტორიას იმგვარად, რომ ცოცხალი აწმყოს შეფასების ეფექტურ საშუალებად იქცეს?

თავი მეორე

გამოცდილების თეორიის აუცილებლობა

მოკლედ, ჩემი აზრით, ტრადიციული განათლების ფილოსოფიისა და პრაქტიკის უარყოფა ახალი ტიპის და უფრო რთული საგანმანათლებლო პრობლემის წინაშე აყენებს მათ, ვისაც ახალი ტიპის განათლების სწამს. თუ ამ ფაქტს არ ვაღიარებთ და ბოლომდე არ გავაანალიზებთ ბრმად და გაურკვეველად ვიმოქმედებთ. მხოლოდ ძველი გზიდან გადახვევით პრობლემებს ვერ გადავჭრით. შესაბამისად, ის რაც წიგნში შემდეგაა ნათქვამი, მიზნად ისახავს ახალი განათლების წინაშე არსებული ზოგიერთი მთავარი პრობლემის წარმოჩენას და მათი მოგვარებისთვის აუცილებელი გზებისა და მიმართულებების ჩვენებას. ჩემი აზრით, ყველა გაურკვეველობას სდევს ერთი მუდმივი კრიტერიუმი, რომელიც ათვლის წერტილად უნდა მივიჩნიოთ: კერძოდ, ეს არის განათლებასა და პიროვნულ გამოცდილებას შორის არსებული ორგანული კავშირი, ანუ ის, რომ განათლების ახალი ფილოსოფია არის გარკვეული ტიპის ემპირიული და ექსპერიმენტული ფილოსოფია. მაგრამ გამოცდილება და ექსპერიმენტი არ წარმოადგენენ თვითგანმარტებით, თავისთავად, ცხად, ცნებებს. მათი მნიშვნელობის გაგება იმ პრობლემის ნაწილია, რომელიც უნდა განვიხილოთ. ემპირიზმის მნიშვნელობა რომ გავიგოთ, საჭიროა ვიცოდეთ, რა არის გამოცდილება.

ნამდვილი განათლების წყაროდ გამოცდილების მიჩნევა არ ნიშნავს, რომ ყველა სახის გამოცდილებას ჭეშმარიტი ან თანაბარი საგანმანათლებლო-აღზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს. გამოცდილებისა და განათლების ერთმანეთთან გაიგივება შეუძლებელია, ვინაიდან ზოგჯერ გამოცდილებას, შესაძლოა, საპირისპირო შედეგი ჰქონდეს. ნებისმიერი გამოცდილება, რომელიც ამახინჯებს ან აფერხებს გამოცდილების შემდგომ ზრდას, შეიძლება ჩაითვალოს არასწორი განათლების წყაროდ. ზოგიერთმა გამოცდილებამ, შესაძლოა ინდივიდში ერთგვარი მოუქნელობა, სიტლანქე გამოიწვიოს, გახდეს ინდიფერენტულობისა და მოვლენებზე რეაგირების უნარის დაქვეითების მიზეზი. ეს ზღუდავს მომავალში უფრო მდიდარი გამოცდილების დაგროვების შესაძლებლობას. გარკვეულმა გამოცდილებამ, შესაძლოა, გაზარდოს პიროვნების ავტომატური უნარ-ჩვევა მხოლოდ ერთი, კონკრეტული მიმართულებით და აიძულოს იგი, ერთი ადგილი ტკეპნოს და ჩვეული, გაკვალული გზიდან არ გადაუხვიოს. ამ შემთხვევაშიც იმავე შედეგს მივიღებთ: პიროვნების შემდგომი გამოცდილების სფერო დავიწროვდება. თავად გამოცდილება, შესაძლოა, სასიამოვნოც იყოს, მაგრამ უზრუნველი, დაუდევარი დამოკიდებულების ჩამოყალიბება გამოიწვიოს. ეს დამოკიდებულება კი იმდენად ცვლის პიროვნების შემდგომი გამოცდილებების ხასიათს, რომ ხელს უშლის სრულფასოვნად მიიღოს ის, რისი მიღებაც მას ამ გამოცდილებიდან შეუძლია. გარდა ამისა, სხვადასხვა სახის გამოცდილება, შეიძლება იმდენად განსხვავებული იყოს, რომ მაშინაც კი, როცა ყოველი მათგანი სათითაოდ მისაღები და სასიამოვნოა, თუკი ისინი მოკლებული არიან თანმიმდევრულობას და ვერ ქმნიან ერთობ-

ლიობას, ადამიანის ენერგია იფანტება და თავქარიანი, არაკონცენტრირებული ხდება. თავისთავად გამოცდილება შესაძლოა, მხიარული, ენერგიული, ცოცხალი და „საინტერესო“ იყოს, მაგრამ თუ სხვადასხვა გამოცდილება ერთმანეთთან დაკავშირებული არ არის, ეს ხელოვნურად იწვევს გაფანტული, დანაწევრებული, „ცენტრიდანული“ თვისებების წარმოქმნას. ამგვარი ჩვევებისა და თვისებების ჩამოყალიბების ლოგიკური განვითარება კი განაპირობებს ადამიანის უუნარობას აკონტროლოს მომავლის გამოცდილება და ის, რასაც მას ეს გამოცდილებები სთავაზობენ. იგი ამ გამოცდილებებს ხვდება სიამოვნებით, უკმაყოფილებით, ან ამბოხით. ასეთ სიტუაციაში თვითკონტროლზე საუბარიც ზედმეტია.

ტრადიციული განათლება ამ ტიპის გამოცდილებათა უამრავ მაგალითს გვთავაზობს. დიდი შეცდომა იქნება, თუ ვიტყვით, ან თუნდაც ვიგულისხმებთ, თითქმის ტრადიციული საკლასო ოთახი არასოდეს ყოფილა ის ადგილი, სადაც მოსწავლეებს გამოცდილების მიღება შეეძლოთ. თუმცა ეს თავისთავად იგულისხმება, როდესაც პროგრესული განათლება, როგორც გამოცდილების საფუძველზე სწავლების გეგმა, ძველ განათლებას უპირისპირდება. ამგვარი შეტევის დროს სამართლიანი და სწორი იქნება, თუ ვიტყვით რომ გამოცდილება, რომელიც ერთნაირად ჰქონდათ მოსწავლეებსაც და მასწავლებლებსაც, მეტწილად მცდარი იყო. ვინ მოთვლის, რამდენი მოსწავლე გახდა ინდიფერენტული იდეების მიმართ და რამდენმა დაკარგა სწავლის სტიმული ისევ და ისევ სწავლის პროცესში მიღებული გამოცდილების გამო? რამდენმა შეიძინა კონკრეტული უნარ-ჩვევები ავტომატური ვარჯიშით, მსჯელობისა და ახალ სიტუაციებში გონივრულად მოქმედების უნარის შეზღუდვის ხარჯზე? რამდენი ადამიანისთვის იქცა სწავლის პროცესი მობეზრებისა და მოწყენის სინონიმად? რამდენმა აღმოაჩინა რაოდენ შორს იყო სკოლაში ნასწავლი სკოლის გარეთ მიმდინარე პროცესებისგან? რამდენისთვის იქცა წიგნი უაზრო, მოსაბეზრებელ, იაფფასიან საკითხავ მასალად?

ამ კითხვების წამოჭრისას, ჩემი მიზანი არ ყოფილა ძველი განათლების დაგმოება. ამით მინდა ხაზი გავუსვა იმას, რომ ახალგაზრდები ტრადიციულ სკოლებში, მართლაც, იღებენ გამოცდილებას, მაგრამ პრობლემა გამოცდილების არქონა კი არ არის, არამედ მათი დეფექტური და მცდარი ხასიათი შემდგომ გამოცდილებებთან დაკავშირების თვალსაზრისით. ამ საკითხის პოზიტიური, დადებითი მხარე კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია პროგრესულ განათლებასთან მიმართებაში. საკმარისი არ არის მხოლოდ დაჟინება იმისა, რომ გამოცდილება აუცილებელია, ვინაიდან საბოლოოდ, ყველაფერი დამოკიდებულია მიღებულ გამოცდილებაზე. ნებისმიერი გამოცდილების სახეს ორი ძირითადი ასპექტი განსაზღვრავს. პირველი ასპექტი უკავშირდება უშუალო განცდას – გამოცდილება სასიამოვნოა თუ უსიამოვნო. მეორე ასპექტი გულისხმობს მის გავლენას უფრო გვიანდელ გამოცდილებაზე. პირველი ასპექტი თვალსაჩინოა და განსასჯელად მარტივი. რაც შეეხება გამოცდილების შედეგს, ის არათვალსაჩინოა და უშუალოდ არ აღიქმება. ეს უკანასკნელი პედაგოგის წინაშე შემდეგ ამოცანას სახავს: უნდა შეიქმნას ისეთი გამოცდილებები, რომელიც არათუ განიზიდავს მოწაფის ინიციატივას, არამედ

პირიქით, აქტიურად ჩააბამს საქმიანობაში და წახალისებს მასში მონაწილეობას; ამგვარი გამოცდილების დანიშნულება კი გაცილებით მნიშვნელოვანია, ვიდრე უბრალოდ სიამოვნების მიღება, ვინაიდან ის უზრუნველყოფს სასურველი სამომავლო გამოცდილების არსებობას. ისე, როგორც ადამიანის სიცოცხლე და სიკვდილი არ არის დამოკიდებული მის ნებაზე, გამოცდილების „სიცოცხლე და სიკვდილიც“ ვერ იმართება მისი ნებით. სურვილისა და განზრახვისგან დამოუკიდებლად, ყოველი გამოცდილება განაგრძობს არსებობას შემდგომ გამოცდილებაში. აქედან გამომდინარე, გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ცენტრალური პრობლემაა ისეთი აწმყო გამოცდილებების შერჩევა, რომლებიც ნაყოფიერად და შემოქმედებითად იარსებებენ მომდევნო გამოცდილებაში.

მოგვიანებით, უფრო დეტალურად განვიხილავთ გამოცდილების თანმიმდევრული უწყვეტობის პრინციპს, რასაც შეიძლება გამოცდილების კონტინუუმი, ან ემპირიული კონტინუუმი ეწოდოს. აქ მინდა უბრალოდ ხაზი გავუსვა ამ პრინციპის დიდ მნიშვნელობას საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი გამოცდილების ფილოსოფიის საკითხში. ნებისმიერი სხვა თეორიის მსგავსად, განათლების ფილოსოფიის ჩამოყალიბება სიტყვების, სიმბოლოების საშუალებით ხდება. მაგრამ აქ ვერბალური ფორმულირება საკმარისი არ არის, რადგან საქმე გვაქვს განათლების წარმართვის პრაქტიკულ გეგმასთან. მსგავსად ნებისმიერი გეგმისა, ის უნდა ჩამოყალიბდეს იმის გათვალისწინებით, რა, და როგორ უნდა გაკეთდეს. რაც უფრო ნათელი წარმოდგენა გვექნება იმის შესახებ, რომ განათლება გამოცდილების განვითარებაა, გამოცდილებისთვის და გამოცდილების ფარგლებში, მით უფრო მნიშვნელოვანი გახდება გამოცდილების შესახებ მკაფიოდ გამოკვეთილი კონცეფციების შემუშავებაც. თუ გამოცდილების შედეგად ვერ ჩამოვაყალიბებთ სწავლების შინაარსის, სწავლების მეთოდებისა და დისციპლინის, სკოლის მატერიალური აღჭურვისა და სოციალური ორგანიზაციის გეგმას, მაშინ ეს გამოცდილება ფუჭია. იგი სხვა არაფერია, თუ არა სიტყვების უბრალო ჯგუფი, რომელიც შესაძლოა ემოციური თვალსაზრისით ეფექტური იყოს, მაგრამ მისი შეცვლა სიტყვათა სხვა ნებისმიერი კომბინაციითაც იქნება შესაძლებელი, თუ ეს სიტყვები არ მიუთითებს იმ პრაქტიკულ ნაბიჯებზე, რომლებიც უნდა შემუშავდეს და განხორციელდეს. მხოლოდ ის ფაქტი, რომ ტრადიციული განათლება იყო შაბლონი და რუტინა, სადაც გეგმები და პროგრამები წარსულიდან გადმოეცემოდა თაობებს, არ ნიშნავს, რომ პროგრესული განათლება დაუგეგმავი იმპროვიზაცია უნდა იყოს.

ტრადიციულ სკოლას შეეძლო ეარსება თანმიმდევრულად შემუშავებული განათლების ფილოსოფიის გარეშე. თავისი ტრადიციული კურსის შესანარჩუნებლად მას სჭირდებოდა არაერთი აბსტრაქტული სიტყვა, როგორიცაა კულტურა, დისციპლინა, ჩვენი დიადი კულტურული მემკვიდრეობა და ა. შ. თუმცა, იგი რეალურად არა ამ ცნებებით, არამედ წარსულში დადგენილი წესებითა და დიდი ხნის წინ დამკვიდრებული ტრადიციებით ხელმძღვანელობდა. რადგან პროგრესული სკოლა ვეღარ დაეყრდნობა დადგენილ ტრადიციებსა და ინსტიტუციურ

წესებს, ან მეტ-ნაკლებად უსისტემოდ უნდა იმოქმედოს, ან იხელმძღვანელოს ისეთი იდეებით, რომელთა მკაფიო, თანმიმდევრული ჩამოყალიბებაც განათლების ფილოსოფიას მოგვცემს. პროტესტი ტრადიციული სკოლისთვის დამახასიათებელი ორგანიზაციის წინააღმდეგ იწვევს ახლებურ იდეებზე დაფუძნებული ორგანიზაციის არსებობის აუცილებლობას. ჩემი აზრით, განათლების ისტორიის უმნიშვნელო ცოდნაც კი საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ განათლების ფილოსოფიის შექმნის საჭიროება მხოლოდ განათლების რეფორმატორებმა და ნოვატორებმა იგრძნეს. მათთვის კი, ვინც დადგენილი სისტემის ერთგული რჩებოდა, რამდენიმე ლამაზი სიტყვაც საკმარისი იყო არსებული პრაქტიკის გასამართლებლად. რეალური სამუშაო სრულდებოდა იმ წესების მიხედვით, რომლებიც იმდენად ფიქსირებული და უცვლელი იყო, რამდენადაც ინსტიტუციური. ეს პროგრესული განათლებისთვის დიდი გაკვეთილია. ახლა მისი ამოცანაა გამოცდილების ფილოსოფიაზე დაფუძნებული განათლების ფილოსოფიის შექმნა. ეს მოთხოვნა დღეს გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ოდესმე.

სხვათა შორის აღვნიშნე, რომ, დემოკრატიის შესახებ ლინკოლნის ცნობილი გამონათქვამის პარაფრაზს თუ მოვახდენთ, ეს ფილოსოფია გულისხმობს გამოცდილების, გამოცდილებით და გამოცდილებისთვის განათლებას. გამოცდილების, გამოცდილებით და გამოცდილებისთვის – ამ სიტყვებიდან არც ერთი არ არის ჩვენთვის თავისთავად გასაგები. თითოეული მათგანი ასახავს ურთულეს ამოცანას, რაც გულისხმობს წესრიგისა და ორგანიზაციის პრინციპის მიგნებასა და ამოქმედებას, რაც საბოლოოდ, გამომდინარეობს გამოცდილების ცნების ადეკვატური გაგებიდან.

შესაბამისად, ახალი განათლებისთვის შესაფერისი მასალების, მეთოდებისა და სოციალური უთიერთობების შემუშავება გაცილებით რთული ამოცანაა, ვიდრე ტრადიციული განათლების შემთხვევაში. ჩემი აზრით, პროგრესული სკოლის მართვასთან დაკავშირებული სირთულეებისა და ამ სკოლების წინააღმდეგ გამოთქმული უამრავი კრიტიკის მიზეზი სწორედ ეს გარემოებაა. სირთულეები მწვავედ და კრიტიკაც მატულობს, როდესაც ფიქრობენ, რომ ახალი განათლება ძველზე ადვილია. ვფიქრობ, ეს შეხედულება, მეტ-ნაკლებად გავრცელებულია დღეს. შესაძლოა, ესეც ჩვენ მიერ არაერთხელ ხსენებული „ან-ან“ ფილოსოფიის გავლენაა.

სიამოვნებით ვაღიარებ, რომ ახალი განათლება, თავისი საფუძვლებითა და პრინციპებით ძველთან შედარებით მარტივია. ის ჰარმონიაშია ზრდისა და განვითარების პრინციპებთან, საგნებისა და მეთოდების ძველ კომპლექტსა და ორგანიზაციაში კი ბევრი რამ ხელოვნური იყო, რასაც ყოველთვის არასასურველ, და რაც მთავარია, სრულიად უსარგებლო სირთულემდე მიყვავართ. მაგრამ არ შეიძლება ადვილს და მარტივს ერთნაირი გაგება მივცეთ. იმის აღმოჩენა, რა არის მართლაც მარტივი და შემდეგ ამ აღმოჩენის შესაბამისად მოქმედება, უალრესად რთული ამოცანაა. როდესაც ხელოვნური და რთული ოდესღაც ინსტიტუციურად გამყარებული და შემდეგ ტრადიციასა და რუტინაში მყარად ფესვგადგ-

მულია, რა თქმა უნდა, უფრო ადვილია გაკვალული გზებით სიარული, ვიდრე ახალი ხედვისა და კურსის არჩევის შემდეგ იმის ჩამოყალიბება, პრაქტიკულად რა იგულისხმება ამ ახალ ხედვაში. პტოლემეს¹ ძველი ასტრონომიული სისტემა უფრო რთული იყო თავის ციკლებითა და ეპიციკლებით, ვიდრე კოპერნიკის² სისტემა. მაგრამ სანამ ასტრონომიული მოვლენების ორგანიზაციას საფუძვლად კოპერნიკისეული პრინციპი დაედებოდა, ყველაზე ადვილი გზა ძველი ინტელექტუალური ტრადიციით ხელმძღვანელობა იყო, მინიმალური წინააღმდეგობის გარეშე. მაშასადამე, კვლავ ვუბრუნდებით იდეას, რომ სკოლების მუშაობის ახალი მიმართულებების დასახვისათვის, საჭიროა გამოცდილების შეთანხმებული, თანმიმდევრული თეორია, რომელიც საშუალებას მოგვცემს პოზიტიური მიმართულება მივცეთ სათანადო საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მეთოდებისა და მასალების შერჩევასა და ორგანიზაციას. ეს ზრდის ნელი და დაძაბული პროცესია და არსებობს უამრავი დაბრკოლება, რომელმაც შესაძლოა, ეს ზრდა შეაფერხოს ან გეზი შეუცვალოს.

ორგანიზაციის შესახებ მოგვიანებით კიდევ ვისაუბრებთ. ამჯერად კი აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მასზე მსჯელობისას უნდა მოვერიდოთ ტენდენციას, ვიგულისხმოთ ტრადიციული განათლებისთვის დამახასიათებელი ორგანიზაცია, იქნება ეს შინაარსის, მეთოდების თუ სოციალური ურთიერთობების თვალსაზრისით. ჩემი აზრით, ორგანიზაციის იდეის მიმართ ამჟამად არსებული წინააღმდეგობის დიდი ნაწილი იმითაა განპირობებული, რომ ჩვენთვის არც ისე ადვილია ტრადიციული სკოლის ხატისგან განთავისუფლება. მაშინვე, როგორც კი „ორგანიზაციას“ ვახსენებთ, ჩვენს წარმოსახვაში ავტომატურად აღვადგენთ ჩვენთვის ნაცნობი ორგანიზაციის სურათს და როცა მას „ავუჯანყდებით“ ხოლმე, მასთან ერთად ვგმობთ იდეას ნებისმიერი სხვა სახის ორგანიზაციის შესახებ. მეორე მხრივ, რეაქციული ძალები, რომლებიც ახლა მკვიდრდებიან განათლების სფეროში, ცდილობენ ახალი ტიპის სკოლაში ადეკვატური ინტელექტუური და მორალური ორგანიზაციის არარსებობით დაადასტურონ, რომ ორგანიზაციის არსებობა აუცილებელია. უფრო მეტიც, ყველა სახის ნებისმიერ ორგანიზაციაში ისინი გულისხმობენ იმ ორგანიზაციას, რომელიც ექსპერიმენტული მეცნიერების აღმოცენებამდე ჯერ კიდევ დიდი ხნით ადრე დამყარდა. ემპირიულ და ექსპერიმენტულ საფუძველზე დამყარებული ორგანიზაციის ცნების არარსებობა კი სწორედ ამ რეაქციული ძალების წისქვილზე ასხამს წყალს. ასეთ პირობებში ისინი იოლად შეძლებენ გამარჯვებას. მაგრამ, ის ფაქტი, რომ ემპირიული მეცნიერებები გვთავაზობენ საუკეთესო ტიპის ინტელექტუური ორგანიზაციის მოდელს, რომელსაც საქმიანობის ნებისმიერ სფეროში ვხვდებით, გვაჩვენებს, რომ მას, ვინც თავს ემპირიკოსს უწოდებს, არ აქვს მიზეზი, წესრიგისა და ორგანიზაციის საკითხში საკუთარი თავი „სუსტ მოწინააღმდეგედ“ მიიჩნიოს.

თავი მესამე

გამოცდილების კრიტიკუმიზმი

ზემოთ ვისაუბრეთ იმის თაობაზე, რომ აუცილებელია გამოცდილების თეორიის შემუშავება, რაც გამოცდილების საფუძველზე განათლების გონივრულად წარმართვის საშუალებას მოგვცემს. თუ ეს აუცილებლობა რეალურია, მაშინ ჩვენი დისკუსიის მომდევნო საკითხი იქნება იმ პრინციპების განხილვა, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ თეორიის ჩამოსაყალიბებლად. აქედან გამომდინარე, თავს უფლებას მივცემ დისკუსიაში გარკვეული დოზით შემოგთავაზოთ ფილოსოფიური ანალიზიც, რაც სხვა სიტუაციაში, შესაძლოა, უადგილო ყოფილიყო, მაგრამ ამ კონტექსტში მასზე საუბარი რელევანტურად მიმაჩნია. ამასთან, მინდა დაგარწმუნოთ, რომ ეს ანალიზი ჩვენი საბოლოო მიზანი არ არის. ის დისკუსიაში გამოყენებულია იმ კრიტიკუმიზმებზე სასაუბროდ, რომლებსაც მოგვიანებით განვიხილავთ წიგნში, უფრო კონკრეტული და უმრავლესობისთვის ალბათ მეტად საინტერესო საკითხებზე მსჯელობისას.

უკვე აღვნიშნე, რას ვუწოდებ გამოცდილების თანმიმდევრული უწყვეტობის, განგრძობითობის კატეგორიას ანუ გამოცდილების (ემპირიულ) კონტინუუმს. როგორც უკვე აღვნიშნე, ამ პრინციპის საფუძველზე ჩვენ ვცდილობთ, განათლების თვალსაზრისით ფასეული გამოცდილება იმ გამოცდილებისგან განვასხვავოთ, რომელსაც საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა არ გააჩნია. ალბათ ბევრი მტკიცება არ სჭირდება იმას, რომ ამგვარი განსხვავების პოვნა აუცილებელია არა მხოლოდ ტრადიციული განათლების კრიტიკის, არამედ ახალი ტიპის განათლების დანერგვისა და წარმართვის პროცესშიც. და მაინც, სასურველია ცოტა ხნით მაინც შევჩერდეთ იმ საკითხზე, რომ გამოცდილებათა დიფერენციაცია ორივე სისტემისთვის თანაბრად აუცილებელია. შეიძლება თამამად ვაღიაროთ, რომ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი, რომელიც ნამდვილად პროგრესული მოძრაობის სასარგებლოდ მეტყველებს, არის ის, რომ იგი უფრო მეტ შესაბამისობაშია დემოკრატიის იმ იდეალთან, რომელიც ჩვენმა ხალხმა აირჩია, ვიდრე ტრადიციული სკოლის მეთოდიკა, რომელსაც ავტოკრატიის მეტისმეტად ბევრი ნიშანი აქვს. მეორე ფაქტორი, რამაც ასევე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა პროგრესული განათლების წარმატებით შემოღებაში, არის ის, რომ მისი მეთოდები გაცილებით უფრო ჰუმანურია იმ უხეშ, მკაცრ მეთოდებთან შედარებით, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ტრადიციული სასკოლო პოლიტიკისთვის.

კითხვა: რატომ ვანიჭებთ უპირატესობას დემოკრატიულს და ჰუმანურს ავტოკრატიულთან და მკაცრთან შედარებით? კითხვაში „რატომ?“ ვგულისხმობ იმ საფუძველს, რომელზე დაყრდნობითაც ამ არჩევანს ვაკეთებთ და არა უბრალოდ მიზეზებს, რომლებსაც ამ არჩევანთან მიეყავართ. მაგალითად, ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს ისიც, რომ ჩვენ არა მარტო სკოლაში, არამედ კათედრების, ტრიბუნების, საკანონმდებლო ორგანოების, პრესისა და კანონის მეშვეობით გვასწავლიდნენ, რომ დემოკრატია საუკეთესო საზოგადოებრივი წყობაა.

შესაძლოა, ეს იდეა ჩვენი გარემოს გავლენით იმდენად შევისისხლბორცეთ, რომ ის გონებრივი და მორალური სისტემის ჩვეულ, განუყოფელ ნაწილად იქცა. მაგრამ მსგავსმა მიზეზებმა განსხვავებულ გარემოში მცხოვრები სხვა ადამიანები სხვა დასკვნებამდე მიიყვანა – ზოგიერთმა, მაგალითად, ფაშიზმი აირჩია. ეს ნიშნავს, რომ ჩვენი არჩევანის მიზეზი არ არის იგივე, რაც საფუძველი, რომლის გამოც ეს არჩევანი უნდა გავაკეთოთ.

ჩემი მიზანი ამჟამად არ არის ამ საფუძვლის დეტალური ანალიზი. მაგრამ დავსვამ ერთ კითხვას: შეიძლება მივაკვლიოთ ისეთ საფუძველს, რომელიც, საბოლოო ჯამში მაინც არ მიგვიყვანს იმ არჩევანთან, რომ დემოკრატიული სოციალური სისტემა უზრუნველყოფს ადამიანური გამოცდილების უკეთეს დონეს, ისეთს, რომელიც უფრო ადვილად მისაწვდომი და სასიამოვნოა, ვიდრე საზოგადოებრივი ცხოვრების არადემოკრატიული ან ანტიდემოკრატიული ფორმების შემთხვევაში? ნუთუ ინდივიდუალური თავისუფლებისა და ადამიანთა ურთიერთობებში წესიერებისა და კეთილი ნების პატივისცემის პრინციპს საბოლოოდ მაინც არ მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ყოველივე ეს უფრო მეტად უწყობს ხელს გამოცდილების მაღალ დონეს, ვიდრე რეპრესიული და ძალადობრივი მეთოდები? ნუთუ ჩვენი არჩევანისთვის საკმარის საფუძველს არ იძლევა იმის რწმენა, რომ აზრთა ურთიერთგაცვლის, ორმხრივი კონსულტაციისა და დიალოგის საფუძველზე ჩამოყალიბებული შეხედულებები უკეთეს გამოცდილებას უზრუნველყოფს, ვიდრე სხვაგვარი პირობები?

თუ ამ კითხვებზე პასუხი დადებითია (პირადად მე ვერ ვხედავ, კიდევ რის საფუძველზე შეიძლება გავამართლოთ დემოკრატიისა და ჰუმანურობის არჩევანი), საფუძველი იმისა, რომ მივესალმებით პროგრესულ განათლებას მისი ჰუმანური მეთოდებისა და დემოკრატიასთან სიახლოვის გამო, ისევ და ისევ განსხვავებულ გამოცდილებათა ერთმანეთისგან დიფერენციაციას უკავშირდება. ამგვარად, დავუბრუნდი გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპს, რომელიც ამ დიფერენციაციის კრიტერიუმი.

ეს პრინციპი არსებითად ეფუძნება ჩვევის ფაქტს, როდესაც ჩვევას ბიოლოგიური ინტერპრეტაცია აქვს. ჩვევის ძირითად მახასიათებელია ის, რომ თითოეული გამოცდილება, რომელსაც ადამიანი შეიძენს და გამოსცდის, ცვლის მას, როგორც ამ გამოცდილებაში მონაწილეს, ხოლო, ეს ცვლილება, ადამიანის სურვილისგან დამოუკიდებლად, გავლენას ახდენს მომდევნო გამოცდილებებზე, ვინაიდან, ყოველი მორიგი გამოცდილების გავლის შემდეგ, მომდევნო გამოცდილებაში რაღაცით შეცვლილი, განსხვავებული ადამიანი გადადის. ამგვარად გაგებულ ჩვევას აშკარად უფრო ღრმა მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ჩვევის ჩვეულებრივ ცნებას, როგორც დროთა განმავლობაში შემუშავებულ, მეტ-ნაკლებად უცვლელ, ფიქსირებული ქცევის წესს, თუმცა ის მოიცავს ამ უკანასკნელს, როგორც მის ერთ-ერთ კონკრეტულ გამოვლინებას, აგრეთვე ემოციური და ინტელექტური დამოკიდებულებების ჩამოყალიბებასაც, ჩვენს მგრძნობელობას და იმას, როგორ ვხვდებით მოვლენებს და როგორ ვრეაგირებთ იმ გარემოებებზე, რომელსაც ცხოვრებაში

ვაწყდებით. ამ თვალსაზრისით, გამოცდილების თანმიმდევრულობის პრინციპი ნიშნავს, რომ თითოეული გამოცდილება მუდამ რაღაცას იღებს მისი წინამორბედი გამოცდილებისგან და გარკვეულწილად ცვლის მომდევნო გამოცდილებათა ხასიათს. როგორც პოეტი³ ამბობს: „...მთელი გამოცდილება თალია, რომლის მიღმაც კაშკაშებს უცნობი სამყარო, მისი საზღვარი მისკენ ყოველი მორიგი ნაბიჯის გადადგმასთან ერთად, თანდათანობით უსასრულობაში ქრება“.

ჯერჯერობით გამოცდილებათა შორის დიფერენციაციის საფუძველი არ ჩამოგვიყალიბებია. ეს უნდა იყოს პრინციპი, რომელსაც საყოველთაოდ გამოიყენებენ. დავიწყეთ იქიდან, რომ თითოეული შემთხვევა რაღაც ტიპის უწყვეტობას გულისხმობს. გამოცდილებათა დიფერენციაციის, მათი ერთმანეთისგან განსხვავების შესაძლებლობა გვექნება იმ შემთხვევაში, თუ გამოცდილების უწყვეტობის სხვადასხვა ფორმაზე ვისაუბრებთ. იმის საილუსტრაციოდ, რას ვგულისხმობ ყოველივე ამაში, მაგალითად მოვიყვან იდეას ზრდის შესახებ, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ სწავლის პროცესი შეიძლება შევადაროთ ზრდას, როგორც უწყვეტ, თანმიმდევრულ პროცესს.

ზრდა, როგორც ფიზიკური, ინტელექტური და მორალური განვითარების პროცესი, კონტინუუმის პრინციპის ერთ-ერთი მაგალითია. მაგრამ ეს იდეა წარმოშობს გარკვეულ წინააღმდეგობას, ვინაიდან ზრდა, შესაძლოა, უამრავი სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართოს: მაგალითად, ადამიანი, რომელიც ქურდობას მიჰყოფს ხელს, შესაძლოა, სწორედ ამ მიმართულებით გაიზარდოს, და გარკვეული პრაქტიკის შემდეგ, მაღალი დონის პროფესიონალი მძარცველი გახდეს. აქედან გამომდინარე, მხოლოდ „ზრდა“ საკმარისი არ არის. უნდა დავაკონკრეტოთ ზრდის მიმართულებაც, საბოლოო მიზანი, რომელზედაც ის ორიენტირებულია. თუმცა სანამ საბოლოოდ ვიტყვით, რომ ამგვარი მიდგომა მართებულია, ეს სიტუაცია უფრო დეტალურად უნდა გავაანალიზოთ.

შეუძლებელია დავეჭვდეთ იმაში, რომ ადამიანის ზრდა, შესაძლოა, სწორედ მსგავსად წარიმართოს და მისგან კარგი მძარცველი, ყაჩაღი ან კორუმპირებული პოლიტიკოსი ჩამოყალიბდეს. მაგრამ, რაც შეეხება ზრდას, როგორც განათლებას, და განათლებას, როგორც ზრდას, აქ გასარკვევია საკითხი – ამ მიმართულებით ზრდა ხელს უწყობს თუ აფერხებს ზრდას ზოგადად? ქმნის თუ არა ზრდის ეს ფორმა შემდგომი ზრდისთვის ხელსაყრელ პირობებს? ხომ არ ართმევს ის გარკვეული მიმართულებით გაზრდილ ადამიანს პირობებს, სტიმულსა და შესაძლებლობებს, ზრდა ახალი მიმართულებებით გააგრძელოს? რა გავლენას ახდენს სპეციფიკური მიმართულებით ზრდა ადამიანის იმ დამოკიდებულებათა და ჩვევათა ფორმირებაზე, რომელთა მეშვეობითაც უნდა განხორციელდეს მისი ახალი კუთხით განვითარება? ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა თქვენთვის მომინდვია. უბრალოდ გეტყვით, რომ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთი რომელიმე მიმართულებით განვითარება ხელს უწყობს შემდგომ ზრდას, შეიძლება ვისაუბროთ განათლების, როგორც ზრდის კრიტერიუმზე. ეს

არის კონცეფცია, რომელმაც უნდა ჰპოვოს საყოველთაო და არა სპეციალიზებული, შეზღუდული გამოყენება.

ახლა კი ვუბრუნდები გამოცდილების კონტინუუმის საკითხს, რომელიც, განათლებისთვის სასარგებლო და გამოუსადეგარი გამოცდილებების დიფერენციაციის კრიტერიუმია. როგორც უკვე ვნახეთ, გამოცდილებებს შორის მუდამ არსებობს გარკვეული კავშირი, ვინაიდან თითოეული გამოცდილება გავლენას ახდენს და უკეთესობისკენ ან უარესობისკენ ცვლის ჩვენს ხედვასა და პოზიციას, რომლებიც გვეხმარება შემდგომ გამოცდილებათა ხასიათის განსაზღვრისას. გამოცდილებები გვიქმნის გარკვეული სახის დამოკიდებულებას – კეთილგანწყობას ან ანტიპათიას და გვიადვილებს ან პირიქით, გვირთულებს ამა თუ იმ მიზნით მოქმედებას მომავალში. უფრო მეტიც, თითოეული გამოცდილება გარკვეული დოზით გავლენას ახდენს იმ ობიექტურ გარემოებებზე, რომელშიც წარმართება მომდევნო გამოცდილება. მაგალითად, ლაპარაკის სწავლისას ბავშვს ახალი უნარი და ახალი სურვილი უყალიბდება. ამასთანავე ლაპარაკის სწავლა ქმნის პირობას შემდგომი სწავლისთვის. კითხვის სწავლით, იგი, კიდევ ერთ ახალ გარემოს აღმოაჩენს. როდესაც ადამიანი, რომელმაც მასწავლებლობა, იურისტობა, ექიმობა თუ ბიზნის მაკლერობა გადაწყვეტა, აღასრულებს თავის განზრახვას, მას გარკვეულ დონეზე მაინც აქვს განსაზღვრული იმ გარემოს ხასიათი, რომელშიც წარმართავს საქმიანობას მომავალში. ის თავად იღებს გადაწყვეტილებას – მხოლოდ გარკვეული გარემოს მიმართ ხდება მეტად გახსნილი და გულისხმიერი, ხოლო შედარებით ინდიფერენტული სხვა ყველაფრის მიმართ, რაც, შესაძლოა, სტიმულიც კი ყოფილიყო მისთვის სხვა პირობებში, მაგალითად, სხვა პროფესიის არჩევისას.

მაგრამ მაშინ, როდესაც კონტინუუმის პრინციპი გარკვეული დოზით ყველა სიტუაციაში მოქმედებს, აწმყოში მიღებულ გამოცდილების ხასიათი მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ამ პრინციპის მოქმედებაზე. მაგალითად, შეიძლება ვისაუბროთ ბავშვის გათამამებასა და გათამამებულ ბავშვზე. ბავშვის ზედმეტად განებივრება განგრძობითი პროცესია, რომელიც ერთ ეტაპზე არ სრულდება. ბავშვს უყალიბდება ერთგვარი ქრონიკული დამოკიდებულება, რომელიც მოქმედებს ავტომატური მოთხოვნის სახით – ყველა და ყველაფერი მომავალშიც მის სურვილებსა და კაპრიზებს დაემორჩილოს. ეს აიძულებს მას მუდამ ისეთი გარემო და სიტუაცია ეძებოს, რომელიც საშუალებას მისცემს გააკეთოს ის, რისი გაკეთებაც მას იმ მომენტში სურს. იგი უარყოფითად განწყობა და გარკვეულწილად ისეთ სიტუაციაში მოქმედების უნარს კარგავს, სადაც დაბრკოლებათა გადასალახად ძალისხმევა და შეუპოვრობაა საჭირო. პარადოქსი არ არის, რომ გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპის მოქმედებით ადამიანი შეიძლება განვითარების დაბალ დონეზე დარჩეს და ზრდის შემდგომი ნაყოფიერებაც შეიზღუდოს.

მეორე მხრივ, თუ გამოცდილება აღძრავს ცნობისწადილს, განამტკიცებს ინიციატივას და წარმოშობს მოტივაციასა და მიზნებს, რომლებიც იმდენად მძლავრია, რომ ადამიანს მომავალში ნებისმიერ დაბრკოლებას გადააღახინებს,

კონტინუუმის პრინციპი განსხვავებულად მოქმედებს. ყოველი გამოცდილება მამოძრავებელი ძალაა. მისი მნიშვნელობის შეფასება მხოლოდ იმის მიხედვით შეიძლება, საით და რასთან მივყავართ მას. პედაგოგს, როგორც ზრდასრულ, ჩამოყალიბებულ ადამიანს, უფრო მდიდარი გამოცდილება აქვს, რაც საშუალებას აძლევს შეაფასოს ახალგაზრდის თითოეული გამოცდილება ისე, როგორც ამას ვერ შეძლებდა ნაკლები გამოცდილების მქონე ადამიანი. ასეთ შემთხვევაში პედაგოგისა და აღმზრდელის მოვალეობაა, სათანადოდ შეაფასოს, რა მიმართულებით ვითარდება ახალგაზრდის გამოცდილება. თუმცა, მის ხანგრძლივ გამოცდილებას აზრი არ ექნება, თუკი ამ განჭვრეტის უნარსა და მდიდარ ინტუიციას ახალგაზრდებისთვის სასარგებლო გამოცდილების პირობების შესაქმნელად არ გამოიყენებს. თუ გათვალისწინებული არ იქნება გამოცდილების მამოძრავებელი ძალა ისე, რომ შესაძლებელი იყოს მისი შეფასება და წარმართვა იმის მიხედვით, რაზეა იგი ორიენტირებული, მაშინ ეს თავად გამოცდილების პრინციპის უგულვებელყოფას ნიშნავს. ამ პრინციპის დარღვევა ხდება ორი მიმართულებით: პედაგოგი ღალატობს იმგაგებისა და თანაგრძნობის იმ უნარს, რაც მას წარსული გამოცდილებით უნდა შეეძინა. იგი ასევე არ არის დარწმუნებული, რომ ყველა ადამიანურ გამოცდილებას საბოლოოდ სოციალური ხასიათი აქვს, ანუ გულისხმობს კონტაქტსა და კომუნიკაციას. ჩამოყალიბებულ ადამიანს, მორალური კუთხით რომ მივუდგეთ, უფლება არა აქვს არ გაუზიაროს ახალგაზრდას საკუთარი პოზიტიური გამოცდილება და არ გამოავლინოს მის მიმართ გულისხმიერება და კეთილგანწყობა, რისი უნარიც მან საკუთარი გამოცდილებით შეიძინა.

თუმცა ამგვარი პოზიციის გამოხატვისას თავს იჩენს მეორე უკიდურესობა. კერძოდ, ეს იდეები, შესაძლოა, ვინმემ გარეშე ძალების მხრიდან შენიღბული ჩარევის მოწოდებად აღიქვას. ამასთან დაკავშირებით, მართებული იქნება, ორიოდ სიტყვით განვმარტოთ, თუ როგორ შეუძლია უფროს ადამიანს გამოამჟღავნოს თავისი მდიდარი გამოცდილების შედეგად დაგროვილი ცოდნა და სიბრძნე ისე, რომ ამან არ მიიღოს გარედან ჩარევის, გარეშე კონტროლის სახე. ერთი მხრივ, მისი ვალია, ფხიზლად ადევნოს თვალი რა დამოკიდებულებები და ტენდენციები უყალიბდებათ ახალგაზრდებს. პედაგოგმა უნდა განასხვავოს ამ დამოკიდებულებებს შორის რომელია შემდგომი ზრდისთვის ხელშემწყობი და რომელი – საზიანო. გარდა ამისა, იგი ახალგაზრდებისადმი კეთილგანწყობილი უნდა იყოს და ჰქონდეს გაგების უნარი, რაც საშუალებას მისცემს გაარკვიოს, რა ხდება რეალურად მოსწავლეთა გონებაში. ის, რომ მშობელსა და მასწავლებელს ამის უნარი უნდა ჰქონდეს, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ის მოთხოვნაა, რომელიც ცოცხალ გამოცდილებაზე დამყარებულ განათლებას გაცილებით რთულად განსახორციელებელ საქმედ აქცევს, ვიდრე ტრადიციული განათლების მოდელის შესაბამისად მოქმედებაა.

ამ საკითხს აქვს მეორე ასპექტიც. გამოცდილება არ არის უბრალოდ ადამიანის შიგნით მიმდინარე პროცესი. რა თქმა უნდა, ის შიდა პროცესიცაა იმდენად, რამდენადაც გავლენას ახდენს სურვილების, მიზნებისა და დამოკიდებულებების

ჩამოყალიბებაზე, მაგრამ ყველაფერი ამით არ მთავრდება. თითოეულ ჭეშმარიტ გამოცდილებას აქვს აქტიური მხარე, რომელიც გარკვეული დოზით სახეს უცვლის იმ ობიექტურ გარემოებებს, რომელშიც მუდგანდება ეს გამოცდილება. ფართო მასშტაბის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ის, რომ ცივილიზაციასა და ველურ საზოგადოებას შორის განსხვავება იმით განისაზღვრება, რა დონეზე შეცვალა წინა გამოცდილებამ ის ობიექტური პირობები, რომელშიც მომდევნო გამოცდილებები ისხამდა ხორცს. კეთილმოწყობილი გზების, სწრაფი გადაადგილების საშუალებების, ტრანსპორტირების სისტემის, სამუშაო იარაღისა და ინსტრუმენტების, ავეჯის, სინათლისა და ელექტროენერგიის არსებობა სწორედ ამის მაჩვენებელია. ჩვენ რომ თანამედროვე ცივილიზებული გამოცდილების ხელშეწყობი პირობები აღვკვეთოდ, ჩვენი გამოცდილებაც პირველყოფილი ადამიანების გამოცდილებას დაემსგავსება.

მოკლედ რომ ვთქვათ, დაბადებიდან სიკვდილამდე, ადამიანებისა და ნივთიერი საგნების იმ სამყაროში ვცხოვრობთ, რომლის დიდი ნაწილი იმიტომ არის ისეთი, როგორიც არის, რომ ჩვენამდე ასეთად შექმნეს და ასეთი სახით გადმოგვცა ადამიანის წინა საქმიანობის შედეგად. თუ ამ ფაქტს მხედველობაში არ მივიღებთ, გამოცდილებას გავიგებთ, როგორც მარტოოდენ ადამიანის სხეულსა და გონებაში მიმდინარე მოვლენას. ალბათ აუცილებელი არ არის იმის მტკიცება, რომ გამოცდილება ვაკუუმში მოქცეული არ არის. ადამიანის გარემომცველ სამყაროში უამრავი წყაროა, რომელიც მას ბადებს. გამოცდილება მუდმივად ამ წყაროებით იკვებება. ალბათ ყველა დამეთანხმება, რომ ღარიბულ ჯურღმულში მცხოვრები ბავშვის გამოცდილება განსხვავდება კულტურულ სახლში მცხოვრები ბავშვის გამოცდილებისგან; სოფლელი ყმაწვილის გამოცდილება – ქალაქელი ბიჭუნას გამოცდილებისგან; ზღვის პირას გაზრდილი ბავშვის გამოცდილება განსხვავებულია ქვეყნის ცენტრალური რაიონების პრერიებში გაზრდილი ბავშვის გამოცდილებისგან. ჩვეულებრივ, ამგვარი ფაქტების არსებობას იმდენად ბუნებრივად ვიღებთ ხოლმე, რომ მათზე ინფორმაციის ჩაწერა მეტისმეტად ბანალურადაც კი მიგვაჩნია. მაგრამ, როდესაც ჯერი მათ საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით მნიშვნელობაზე მიდგება, ვითარება იცვლება. ეს ფაქტები გვიჩვენებს, რომ გამოცდილების პირობების შექმნა მუდამ არ გულისხმობს იძულებას. პედაგოგს შეუძლია ახალგაზრდის გამოცდილება ძალდატანების გარეშე წარმართოს. გარდა იმისა, რომ პედაგოგები, უმთავრესად, მოვალენი არიან შეგნებული ჰქონდეთ ზოგადი პრინციპი, რომელიც რეალური გამოცდილების შექმნაში გარემომცველი პირობების განსაკუთრებულ როლს უკავშირდება, მათ უნდა იცოდნენ, კონკრეტულად რა გარემო უწყობს ხელს სამომავლო ზრდისა და განვითარებისთვის ხელსაყრელი გამოცდილების შექმნას. და ბოლოს, მათ უნდა იცოდნენ, როგორ გამოიყენონ არსებული ფიზიკური და სოციალური გარემო ისე, რომ მისგან აიღონ ყველაფერი, რაც მათ ღირებული სასწავლო გამოცდილების შექმნაში დაეხმარება.

ტრადიციული გამოცდილების წინაშე ეს პრობლემა არ იდგა. ის სისტემატურად არიღებდა თავს ამ პასუხისმგებლობას. უცვლელი სასკოლო გარემო ტრადიციული მერხებით, დაფით, პატარა ეზოთი – მისთვის საკმარისი იყო. მასწავლებელს არ მოეთხოვებოდა, ახლოს გაცნობოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ფიზიკურ, ისტორიულ, ეკონომიკურ, საქმიანობისა და სხვა პირობებს და გამოეყენებინა ისინი, როგორც საგანმანათლებლო- აღმზღრელობითი რესურსი. განათლების სისტემამ კი, რომლის საფუძველიც განათლებისა და გამოცდილების აუცილებელი ურთიერთკავშირია, პირიქით, გამუდმებით მხედველობაში უნდა მიიღოს ეს მოთხოვნები, თუ იგი თავისი პრინციპების ერთგულია. პასუხისმგებლობის ამ ტვირთის პედაგოგისთვის დაკისრება კიდევ ერთი მიზეზია იმისა, რატომ არის პროგრესული განათლების წარმართვა ნებისმიერ ტრადიციულ განათლების სისტემასთან შედარებით უფრო რთული.

სავსებით შესაძლებელია განათლების ისეთი სისტემის შექმნა, რომელიც ობიექტურ პირობებს სისტემატურად დაუქვემდებარებს ინდივიდთა „მიდა“, სუბიექტურ პირობებს. ეს მოხდება მაშინ, როდესაც მასწავლებლის, წიგნის, სასწავლო ინსტრუმენტებისა და სასკოლო აღჭურვილობის ადგილი, ფუნქცია, და ზოგადად, ყველაფერი, რაც ზრდასრული უფროსების გამოცდილების პროდუქტია, დაექვემდებარება მოზარდების უშუალო მიდრეკილებებსა და გრძნობებს. ნებისმიერი თეორია, რომელიც მიიჩნევს, რომ ამ ობიექტურ ფაქტორებს მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს მხოლოდ გარეშე კონტროლის დაწესებისა და ინდივიდთა თავისუფლების შეზღუდვის ხარჯზე, საბოლოოდ, ეყრდნობა იმ მოსაზრებას, რომ გამოცდილება ჭეშმარიტია მაშინ, როდესაც ობიექტური პირობები ექვემდებარება გამოცდილებაში ჩართული ინდივიდის სუბიექტურ პირობებს ანუ იმას, რაც ინდივიდის „მიგნით“ ხდება.

რა თქმა უნდა, არ ვგულისხმობ, რომ შესაძლებელია ობიექტური პირობების გამორიცხვა. მათი როლი და მონაწილეობა თავისთავად აღიარებულია: ჩვენ ვემორჩილებით იმ გარდაუვალ ფაქტს, რომ ადამიანებისა და მატერიალური საგნების გარემოცვაში ვცხოვრობთ. მაგრამ, თუ დავაკვირდებით სიტუაციას ოჯახსა და სკოლაში, დავინახავთ, რომ ზოგიერთი მშობელი და მასწავლებელი აქტიურად ხელმძღვანელობს იმ იდეით, რასაც ჩვენ ობიექტური პირობების სუბიექტური პირობებისადმი დაქვემდებარება ვუწოდებთ. თუმცა მსგავს შემთხვევებში იგულისხმება არა მარტო ის, რომ სუბიექტური პირობები პირველხარისხოვანია (რაც, გარკვეული გაგებით, მართლაც ასეა), არამედ ისიც, რომ მათი არსებობა დროებითია.

საილუსტრაციოდ მოვიყვან ჩვილი ბავშვის მაგალითს. ისეთი მოთხოვნილებები, როგორიცაა საკვები, დასვენება და ფიზიკური აქტიურობა, გარკვეული გაგებით, უმთავრესი და გადამწყვეტია ბავშვისთვის. მშობელმა მას საკვები უნდა მისცეს, კომფორტული ძილისთვის საჭირო პირობები შეუქმნას და ა. შ. მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს, რომ მშობელმა ბავშვს საკვები უნდა მისცეს ნებისმიერ დროს, როცა ის გაბრაზებული ან გაღიზიანებულია, არამედ უნდა არსებობდეს

კვებისა და ძილისთვის გამოზომილი საათების სპეციალური გეგმა. ჭკვიანი დედა ანგარიშს უწევს ბავშვის მოთხოვნილებას, მაგრამ არა ისე, რომ თავად გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისგან – დაარეგულიროს ის ობიექტური პირობები, რომლებიც აუცილებელია ბავშვის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ასეთ შემთხვევაში იგი იშველიებს პროფესიონალების, ექსპერტებისა და, რა თქმა უნდა, საკუთარ გამოცდილებას, რაც საშუალებას აძლევს გაარკვიოს, ზოგადად რომელი გამოცდილებაა ბავშვის ნორმალური განვითარების ხელშემწყობი. ასეთ შემთხვევაში არა ობიექტური პირობების ბავშვის უშუალო, სუბიექტური პირობებისადმი დაქვემდებარება ხდება, არამედ მათი დარეგულირება იმგვარად, რომ მიღწეულ იქნეს სუბიექტურ და ობიექტურ ფაქტორებს შორის სპეციფიკური ტიპის ურთიერთქმედება.

სიტყვა „ურთიერთქმედება“ რომელიც ეს-ეს არის ვახსენეთ, გამოხატავს გამოცდილების საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ფუნქციისა და ძალის განსაზღვრის მეორე მთავარ პრინციპს. ის თანაბარ უფლებებს ანიჭებს გამოცდილების ორივე ფაქტორს – ობიექტურ და შიდა სუბიექტურ პირობებს. ნებისმიერი ნორმალური გამოცდილება ამ ორი სახის ფაქტორთა ურთიერთქმედებაა. ისინი ერთად, ანუ ურთიერთქმედებისას ქმნიან სიტუაციას. ტრადიციული განათლების პრობლემა იყო არა ის, რომ იგი აქცენტს აკეთებდა იმ გარეშე პირობებზე, რომლებიც მონაწილეობენ გამოცდილების მართვაში, არამედ მცირე ყურადღება შიდა ფაქტორებისადმი, რომლებიც ასევე განსაზღვრავენ გამოცდილების ხასიათს. ის არღვევდა ურთიერთქმედების პრინციპს ერთი მხრიდან. მაგრამ, ეს არ არის მიზეზი, რის გამოც ახალმა განათლებამ უნდა დაარღვიოს ეს პრინციპი მეორე მხრიდან – თუ, რა თქმა უნდა, აქ არ ჩაერთვება განათლების „ან-ან“ ფილოსოფია, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ.

როგორც ბავშვის განვითარების ობიექტური პირობების დარეგულირების შესახებ ზემოთ მოყვანილი მაგალითი გვაჩვენებს, მშობელი, ერთი მხრივ, პასუხისმგებელია ბავშვისთვის უზრუნველყოს კვების, ძილისა და სხვა ტიპის გამოცდილებისთვის აუცილებელი პირობები, და, მეორე მხრივ, ამ პასუხისმგებლობის აღსრულებისას გამოიყენოს წარსულში დაგროვილი გამოცდილება, როგორიცაა, მაგალითად, იმ კომპეტენტური ექიმებისა და სხვათა რჩევა, რომლებსაც ბავშვის ნორმალური ფიზიკური განვითარების თაობაზე სპეციალური კვლევები აქვთ ჩატარებული. ხომ არ ზღუდავს დედის თავისუფლებას ბავშვის კვებისა და ძილის ობიექტური პირობების დარეგულირებისას ამ გზით დაგროვილი ცოდნის გამოყენება? თუ, პირიქით, ცოდნის გაფართოება მშობლის ფუნქციის შესრულებისას მეტ თავისუფლებას ანიჭებს მას? ბუნებრივია, რჩევებისა და მითითებების მეტისმეტად „გაფეტიშება“ მათ აქცევს მოუქნელ დირექტივებად, რომელთაც ნებისმიერ ვითარებაში უნდა დავემორჩილოთ. ამ შემთხვევაში მშობლისა და ბავშვის თავისუფლების შეზღუდვა გარდაუვალია. მაგრამ, გარდა ამისა, ეს ზღუდავს პირადი მოსაზრების სახით ინდივიდუალური აზროვნების გამოვლენის თავისუფლებას.

რა გაგებით ზღუდავს ობიექტური პირობების დარეგულირება ბავშვის თავისუფლებას? რა თქმა უნდა, ნებისმიერ შემთხვევაში, როდესაც ბავშვს თამაშის გაგრძელება უნდა, ჩვენ კი ვაწვევთ, ან არ ვაჭმევთ მაშინ, როდესაც მას სურს, ან ხელში არ აგვყავს და ვეფერებით იმ მომენტში, როცა ყურადღებას ითხოვს, თავისთავად ნიშნავს მისთვის გარკვეული შეზღუდვების დაწესებას. შეზღუდვა ხდება მაშინაც კი, როდესაც დედა ან ძიძა ბავშვს ცეცხლს მოარიდებს, რათა შიგ არ ჩავარდეს. მოგვიანებით კიდევ ვისაუბრებ თავისუფლებაზე. აქ მხოლოდ ერთი შეკითხვით შემოვიფარგლები: რის საფუძველზე უნდა განისაზღვროს თავისუფლება – შედარებით ხანმოკლე, წუთიერი შემთხვევების თვალსაზრისით, თუ ხანგრძლივი, განვითარებადი გამოცდილების კონტინუუმის საფუძველზე?

ფორმულირება იმის შესახებ, რომ ადამიანები სამყაროში ცხოვრობენ, კონკრეტულად გულისხმობს იმას, რომ ისინი ცხოვრობენ თანმიმდევრული სიტუაციების ჯაჭვში. ხოლო, როდესაც ამბობენ, რომ ისინი ამ სიტუაციებში ცხოვრობენ, მნიშვნელობა სუფიქსისა „-ში“, სავსებით განსხვავდება იმ მნიშვნელობებისგან, რაც მას ისეთ შემთხვევებში აქვს როგორიცაა: „ჯიბეში ხურდაა“ ან „ქილაში საღებავია“. ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ ინდივიდები არა პასიურად არსებობენ ამ სიტუაციათა ფარგლებში, არამედ ურთიერთქმედებენ საგნებთან და სხვა ინდივიდებთან. ამგვარად, სიტუაციისა და ურთიერთქმედების ცნებები ერთმანეთისგან განუყოფელია. გამოცდილებაც მუდამ შედეგია იმ ურთიერთქმედებისა, რომელიც აღინიშნება ინდივიდსა და იმ მოვლენას შორის, რომელიც კონკრეტულ მომენტში მისი გარემოცვაა, იქნება ეს ადამიანი თუ ადამიანთა ჯგუფი, რომელსაც ის ესაუბრება რაიმე საკითხის ან მოვლენის ირგვლივ, თუ საუბრის საგანი, რომელიც ასევე მოცემული სიტუაციის ნაწილია; იქნება ეს სათამაშოები, რომლითაც ის თამაშობს, თუ წიგნი, რომელსაც ის კითხულობს (სადაც მისი გარემომცველი კონკრეტულ მომენტში შეიძლება იყოს ინგლისი ან ძველი საბერძნეთი ან რომელიღაც გამოგონილი ქვეყანა), თუ მის მიერ იმ მომენტში ჩატარებული ექსპერიმენტის მასალები. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გარემო, როგორიც არ უნდა იყოს ის, ურთიერთქმედებს ინდივიდის პიროვნულ მოთხოვნილებებთან, სურვილებთან, მიზნებთან და გამოცდილების შექმნის უნართან. მაშინაც კი, როდესაც ადამიანი კოშკს აგებს ჰაერში, ის ურთიერთქმედებს იმ წარმოსახვით ობიექტებთან, რომლებსაც თავის ფანტაზიაში ქმნის.

ეს ორი პრინციპი – კონტინუუმისა და ურთიერთქმედების პრინციპები, ერთმანეთისგან განუყოფელია. ისინი გადაკვეთენ ერთმანეთს და ერთიანდებიან. და გამოცდილების, ასე ვთქვათ, გრძივი და განივი, ვერტიკალური და ჰორიზონტალური ასპექტები და სხვადასხვა სიტუაციები ერთმანეთს მოსდევს. მაგრამ, განგრძობითობის პრინციპის გამო, ადრეული გამოცდილებიდან გვიანდელ გამოცდილებას მუდამ რალაც გადაეცემა. როდესაც ინდივიდი ერთი სიტუაციიდან მეორეში გადადის, მისი სამყარო, მისი გარემო, შესაბამისად ფართოვდება ან ვიწროვდება. ის საკუთარ თავს სხვა სამყაროში აღმოაჩენს ხოლმე, იმავე სამყაროს შემადგენელ სხვა ნაწილში ან ასპექტში. ხოლო ის, რასაც იგი ცოდნისა

და უნარ-ჩვევების თვალსაზრისით ერთ სიტუაციაში სწავლობს, მომდევნო სიტუაციებში გარკვევისა და მათთან ეფექტური ურთიერთობის ინსტრუმენტად იქცევა. ეს პროცესი უსასრულოდ გრძელდება მანამ, სანამ სიცოცხლე და სწავლა გრძელდება. გამოცდილების ფორმირებაში მონაწილე ინდივიდუალური ფაქტორის გათიშვა გამოიწვევს გამოცდილებათა ქაოსურ, მოუწესიგებელ დაგროვებას. გახლეჩილი სამყარო კი, ანუ სამყარო, რომლის შემადგენელ ნაწილებსა და ასპექტებს შორის ურთიერთკავშირი დარღვეულია, პიროვნების გახლეჩის ნიშანი და მიზეზია. პიროვნული გახლეჩის გარკვეულ დონეზე ადამიანს უკვე შეშლილს ვუწოდებთ. მეორე მხრივ, პიროვნების მთლიანობა, სრული პიროვნული ინტეგრაცია მიიღწევა მხოლოდ მაშინ, როდესაც თანმიმდევრული გამოცდილებები ერთმანეთთან მჭიდროდაა ინტეგრირებული. ამგვარი პიროვნების ჩამოყალიბება შესაძლებელია მხოლოდ ურთიერთდაკავშირებული მოვლენებისაგან აგებულ სამყაროსთან ურთიერთობის შედეგად.

განგრძობითობისა და ურთიერთქმედების ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირი ერთგვარი საზომია გამოცდილების საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობისა და ღირებულების განსაზღვრისათვის. პედაგოგის უშუალო და პირდაპირი ინტერესის საგანი კი ის სიტუაციებია, რომლის ფარგლებშიც ხდება ურთიერთქმედება. ინდივიდი, რომელიც ამ სიტუაციაში ერთვება როგორც ერთ-ერთი ფაქტორი, არის უბრალოდ ის, რასაც იგი იმ მომენტში წარმოაგენს. მხოლოდ მეორე – ობიექტური პირობების – ფაქტორი ექვემდებარება (ისიც გარკვეულ დონემდე) დარეგულირებას პედაგოგის მხრიდან. როგორც უკვე ვახსენეთ, ფრაზა „ობიექტური პირობები“ ბევრ რამეს გულისხმობს. ის გულისხმობს ყველაფერს, რასაც პედაგოგი აკეთებს. ეს ეხება არა მარტო სიტყვების, არამედ მათი თქმის ტონსაც. ეს მოიცავს ტექნიკურ საშუალებებსა და წიგნებს, ხელსაწყოებსა და ინსტრუმენტებს, სათამაშოებსა და თავად თამაშებს, აგრეთვე მასალას, რომელთანაც ინდივიდი ურთიერთქმედებს და, რაც ყველაზე მთავარია, იმ სიტუაციების მთელ სოციალურ სტრუქტურას, რომელშიც ეს ინდივიდი ჩაბმული.

როდესაც ვამბობთ, რომ ობიექტური პირობები ის ფაქტორია, რომლის დარეგულირება პედაგოგს ხელეწიფება, რა თქმა უნდა, ვგულისხმობთ, რომ მისი უნარი – პირდაპირი გავლენა მოახდინოს სხვების გამოცდილებაზე და ამ გზით – მათ განათლებაზე, მას აკისრებს მოვალეობას, სწორად განსაზღვროს ის გარემო, რომელიც ეფექტურ ურთიერთქმედებაში მოვა მოსწავლეთა კომპეტენციასთან და მოთხოვნილებებთან, რაც ხელს შეუწყობს ღირებული გამოცდილების დაგროვებას. ტრადიციული განათლების ნაკლი იყო არა ის, რომ პედაგოგები საკუთარ თავზე არ იღებდნენ გარემოს შექმნის პასუხისმგებლობას, არამედ პრობლემა იყო ის, რომ ისინი, გამოცდილების შექმნისას, მხედველობაში არ იღებდნენ მეორე ფაქტორს. კერძოდ კი, იმ ადამიანების უნარსა და მიზნებს, რომლებსაც ასწავლიდნენ. მიაჩნდათ, რომ არსებობდა გარკვეული ფიქსირებული პირობები, რომლებიც, გარდა იმისა, რომ მოსწავლეებში აღძრავდა გარკვეულ საპასუხო სტიმულს, გახლდათ უცვლელი ფასეულობებიც, რომელთა გამოყენება

ყოველთვის სასურველი იყო. ორმხრივი ადაპტაციის მსგავსი ნაკლებობა სწავლებისა და სწავლის პროცესს შემთხვევითობაზე აგებულს ხდიდა. ის, ვისთვისაც ეს პირობები შესაფერისი და ხელსაყრელი იყო, ახერხებდა სწავლას. სხვები კი, რომლებიც ადაპტაციას ვერ ახდენდნენ, სწავლობდნენ ისე, როგორც შეეძლოთ. მაშასადამე, ობიექტური პირობების შერჩევის პასუხისმგებლობა თავისთავად გულისხმობს იმ ინდივიდთა მოთხოვნილებებისა და უნარების გაგებასა და გათვალისწინებას, რომლებიც მოცემულ მომენტში სწავლობენ. საკმარისი არ არის იმის ცოდნა, რომ სხვა ადამიანების შემთხვევაში გარკვეული მასალები და მეთოდები გამოდგა ეფექტური. უნდა არსებობდეს გონივრული მიზეზი, რომლის საფუძველზეც გადაწყვეტთ, რომ ეს მეთოდები შეასრულებს თავის ფუნქციას ისეთი გამოცდილების შექმნაში, რომელიც ეფექტური იქნება კონკრეტულ დროს კონკრეტული ადამიანებისათვის.

ბიფშექსი ბავშვის რაციონში გათვალისწინებული არ არის, არა იმიტომ რომ ვინმეს მის ნოყიერებაში ეჭვი ეპარება. ანდა სკოლის პირველ ან მეხუთე კლასში ტრიგონომეტრია არ ისწავლება, არა მისი ღირსებებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების გამო. საქმე იმაშია, რომ საგანი თავისთავად სასარგებლოა განათლებისთვის და ის არ განაპირობებს ზრდას. არ არსებობს საგანი, რომელსაც შეიძლება თავისთავად, უსიტყვოდ მივაწეროთ უნივერსალური საგანმანათლებლო-ამზრდელითი ღირებულება, თუ არ გავითვალისწინებთ განვითარების იმ კონკრეტულ საფეხურს, რომელზეც შემსწავლელი იმყოფება. ერთი და იგივე საგანი ვერ იქნება თანაბრად ეფექტური სწავლების ყველა ეტაპზე. სწორედ სასწავლო საგნის შემსწავლელთა მოთხოვნილებებთან და შესაძლებლობებთან ადაპტაციის აუცილებლობის გაუთვალისწინებლობა წარმოშობს შეხედულებას, თითქოს არსებობს გარკვეული საგნები და მეთოდები, რომლებიც თავისი არსით და დანიშნულებით მუდამ კულტურული და კარგია გონებრივი განვითარებისთვის. საგანმანათლებლო-ამზრდელითი ღირებულების, აბსტრაქტული გაგება არ არსებობს. წარმოდგენა იმის თაობაზე, რომ არსებობს ზოგიერთი საგანი და მეთოდი, ზოგიერთი ფაქტი და სიმართლე, რომელთა ცოდნა ნებისმიერ ეტაპზე ამზრდელითი ღირებულებისაა, არის მიზეზი, რის გამოც ტრადიციულმა განათლებამ მთელი სასწავლო მასალა წინასწარ გადამუშავებული მასალების ფარგლებში მოაქცია. ამ მოსაზრების თანახმად, საკმარისი იყო წარმოდგენილი მასალის რაოდენობისა და სირთულის დარეგულირება კლასების მიხედვით, თვიდან თვემდე და წლიდან წლამდე. მოსწავლე საგანს ითვისებდა გარედან მიწოდებული დოზით. თუ მოსწავლე საგანს ხელს არ ჰკიდებდა, აცდენდა გაკვეთილებს ან გაკვეთილს ფიზიკურად ესწრებოდა, მაგრამ გონებით სხვაგან დაფრინავდა, საბოლოოდ კი ამ საგნის მიმართ ემოციური ზიზი უჩნდებოდა, დამნაშავედ ითვლებოდა. არავინ აყენებდა კითხვის ნიშნის ქვეშ თავად საგნის შინაარსსა და იმ მეთოდს, რომლითაც ის მოსწავლეებს მიეწოდებოდა. ურთიერთქმედების პრინციპი ნათელყოფს, რომ ინდივიდთა მოთხოვნილებებთან და შესაძლებლობებთან მასალის შეუთავსებლობა, რაც საშუალებას არ აძლევს ინდივიდს, მოახდინოს

საკუთარი უნარის ადაპტაცია საგანთან, შესაძლოა, საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი თვალსაზრისით სრულიად უსარგებლო გამოცდილების ჩამოყალიბების მიზეზი გახდეს.

კონტინუუმის პრინციპის საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი გამოყენება ნიშნავს, რომ მომავალი გათვალისწინებული უნდა იყოს საგანმანათლებლო პროცესის თითოეულ საფეხურზე. ტრადიციული განათლება არასწორ ინტერპრეტაციას უკეთებს და უხეშად ამახინჯებს ამ იდეას. მისი მოსაზრებით, გარკვეული უნარ-ჩვევების შეძენა და გარკვეული საგნების შესწავლა, რომლებიც მოსწავლეებს მომავალში დასჭირდებათ (შესაძლოა, კოლეჯში ან უფრო ხანდაზმულობისას), მათ თავისთავად ამზადებს მომავალი ცხოვრების მოთხოვნილებებთან და სიტუაციებთან გასამკლავებლად. „მომზადება“ ძალზე არასაიმედო, არასანდო იდეაა. გარკვეული თვალსაზრისით, თითოეულმა გამოცდილებამ პიროვნება უნდა მოამზადოს მომდევნო, უფრო ღრმა და ფართო გამოცდილებებთან შესახვედრად. სწორედ ამაში მდგომარეობს გამოცდილების ზრდის, თანმიმდევრულობის, უწყვეტობის, მთლიანობისა და რეკონსტრუქციის მნიშვნელობა. მაგრამ შეცდომაა, თუ ვიფიქრებთ, რომ ასეთი შედეგის მიღწევა შესაძლებელია არითმეტიკის, გეოგრაფიის, ისტორიისა და სხვა საგნების მეტ-ნაკლებად ათვისებით, რომლებიც სკოლაში იმ მიზნით ისწავლება, რომ შეიძლება ოდესღაც, მომავალში სასარგებლოც გახდეს. ასევე მცდარია შეხედულება, თითქოს კითხვისა და გამოთვლის უნარ-ჩვევების ათვისება ავტომატურად ამზადებს მოსწავლეებს მათი მართებული და ეფექტური გამოყენებისთვის ისეთ პირობებში, რომლებიც რადიკალურად განსხვავდება იმ პირობებისგან, რომლებშიც მათი ათვისება მოხდა.

თითოეულ ჩვენგანს ერთხელ მაინც გადაუხედავს სკოლის პერიოდისთვის და დაფიქრებულა იმაზე, სად გაქრა ის ცოდნა, რომელიც სკოლაში სწავლისას უნდა დაეგროვებინა და რატომ ხდება, რომ იმ ტექნიკური უნარ-ჩვევების ათვისება, რომლებიც თითქოს სკოლაში ისწავლა, ხელახლა მოუხდა განსხვავებული ფორმით, ისეთით, რომელიც რეალურ ცხოვრებაში უფრო გამოსადეგი იყო. და მართლაც, გაუმართლა მას, ვისაც წარმატების მისაღწევად და ინტელექტური წინსვლისთვის სკოლაში ნასწავლის დავიწყება და ხელახლა შესწავლა არ დასჭირდა. ამ საკითხებს ვერ მოვაგვარებთ მხოლოდ იმის განცხადებით, რომ ეს საგნები სკოლაში რეალურად არ ისწავლებოდა. ფაქტია, ისინი გარკვეულ დონეზე ისწავლებოდა, ყოველ შემთხვევაში, საკმარისად, რათა მოსწავლეს ამ საგნებში გამოცდა ჩაებარებინა. ერთ-ერთ პრობლემაა საგნის იზოლირებული შესწავლა. ის თითქოს მისთვის განკუთვნილ, საგანგებოდ იზოლირებულ ნიშაში იყო შენახული. როდესაც ვსვამთ კითხვას, რა ბედი ეწია მას, სად გაქრა, მართებული პასუხი იქნება თუ ვიტყვით, რომ ის კვლავ იმ სპეციალურ ნიშაში იმყოფება, სადაც თავიდან მოვათავსეთ. თუ ისეთივე პირობებში აღმოვჩნდებით, როგორშიც ოდესღაც ის ავითვისეთ, ალბათ გამოვლინდება და გამოსადეგიც გახდება. მაგრამ ათვისების პროცესში იმდენად განცალკევებით მოვათავსეთ და იმდენად იზოლირებული აღმოჩნდა დანარჩენი გამოცდილებისაგან, რომ რეალურ ცხოვ-

რებისეულ პირობებში აბსოლუტურად გამოუსადეგარია. წარმოდგენა, თითქოს ამგვარი შესწავლა, იმის მიუხედავად, რამდენად მტკიცედ მოხდა მისი დანერგვა შესწავლის დროს, ინდივიდის ქეშმარიტ მომზადებას ემსახურება და ბამოცდილების კანონებს ეწინააღმდეგება.

მომზადების არასრულფასოვნება ამით არ შემოიფარგლება. ყველაზე დიდი პედაგოგიური შეცდომაა მოსაზრება, თითქოს, მოცემულ პერიოდში, მოცემული საგნის შესწავლისას, ინდივიდი მხოლოდ ამ კონკრეტულ საგანს სწავლობს. საგნების შეჯერებული, ურთიერთდაკავშირებული შესწავლა, რაც ხელს უწყობს პიროვნებაში მტკიცე დამოკიდებულებების, სიმპათიებისა და ანტიპათიების ფორმირებას, ხშირ შემთხვევაში გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ცალკე აღებული წერის, გეოგრაფიის ან ისტორიის გაკვეთილი, რადგან, მომავალში პრინციპულად ამ დამოკიდებულებებს ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ყველაზე მნიშვნელოვანი დამოკიდებულება კი, რაც შეიძლება სწავლის პროცესში გაჩნდეს, არის სურვილი სწავლის გაგრძელებისა. თუ საამისო სტიმული და მამოძრავებელი ძალა გაძლიერების ნაცვლად შესუსტდა, საქმე გვაქვს გაცილებით სერიოზულ პრობლემასთან, ვიდრე უბრალოდ, მომზადების ნაკლებობა ან უქონლობაა. მოსწავლე, ფაქტობრივად, განიცდის თავისი ბუნებრივი, თანდაყოლილი შესაძლებლობებისგან, რაც, სხვა შემთხვევაში ცხოვრებისეულ სიტუაციებთან გამკლავების საშუალებას მისცემდა. ხშირად ვხვდებით ადამიანებს, ვისთვისაც დადებითი ფაქტორია ის, რომ ხანგრძლივად არ უსწავლიათ სკოლაში. მათ სულ ცოტა, შეინარჩუნეს თანდაყოლილი საღი აზრი და განსჯის უნარი, რომელთა ბამოვლენებითაც რეალურ ცხოვრებისეულ სიტუაციებში, უძვირფასესი საჩუქარი – ბამოცდილებიდან სწავლის უნარი შეიძინეს. რა სარგებელი მოაქვს გეოგრაფიის და ისტორიის შესახებ წინასწარ განსაზღვრული მოცულობის ინფორმაციის მიღებას, წერისა და კითხვის უნარის განვითარებას, თუკი ამ პროცესში ინდივიდი კარგავს თავის სულს – მოვლენებისა და მათთან დაკავშირებული ღირებულებების შეფასების უნარს და თუკი ის კარგავს სურვილს, გამოიყენოს ის, რაც ისწავლა. რაც ყველაზე მთავარია, კარგავს უნარს, ჩასწვდეს მომავალი ბამოცდილებების მნიშვნელობას.

რა არის ის ქეშმარიტება, რასაც მომზადება უნდა გულისხმობდეს? უპირველეს ყოვლისა, ეს ნიშნავს, რომ ინდივიდი, ახალგაზრდა იქნება იგი თუ ხანდაზმული, მიმდინარე ბამოცდილებიდან იღებს ყველაფერს, რაც მისთვისაა განკუთვნილი და რისი მიღებაც მოცემულ მომენტში შეუძლია. როდესაც მომზადება მიზანია, მაშინ რეალური აწმყოს პოტენციალი მსხვერპლად ეწირება ჰიპოთეზურ, სავარაუდო მომავალს. ასეთ შემთხვევაში, მომავლისთვის რეალური მზადება დამახინჯებულ სახეს იღებს ან საერთოდ აღარ ხდება. აწმყოს მომავლისთვის გამოყენების იდეა, წინააღმდეგობაში მოდის თავის თავთან. ის სწორედ იმ პირობებს უგულვებელყოფს, რომელთა მეშვეობითაც ინდივიდს რეალურად შეუძლია მოემზადოს მომავალთან შესახვედრად. ჩვენ მუდამ მოცემულ დროში ვცხოვრობთ და არა სხვა რომელიმე დროში და მხოლოდ ამ დროში მიმდინარე

თითოეული გამოცდილების სრული მნიშვნელობის გაგება გვაძლევს საშუალებას, მოვემზადოთ ანალოგიური მოქმედებისთვის, როდესაც მსგავსი ვითარება მომავალში განმეორდება. ეს არის ერთადერთი მომზადება, რომლითაც საბოლოოდ, ყველაფერი შესაძლებელია.

ყოველივე ეს ნიშნავს, რომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ პირობებს, რომლებიც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თითოეულ აწმყო გამოცდილებას. არ შეიძლება დავსაკვნათ, თითქოს სულერთია, როგორი სახისაა აწმყო გამოცდილება, მთავარია, ის სასიამოვნო იყოს. დასკვნა სრულიად საპირისპიროა. აქვე თავს იჩენს კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც შეიძლება ორი უკიდურესი პოზიციიდან შევაფასოთ. ვინაიდან ტრადიციულ სკოლებში აწმყო განწირული იყო შორეული და მეტ-ნაკლებად უცნობი მომავლის გამო, ჩნდება აზრი, რომ პედაგოგი ნაკლებად პასუხისმგებელია მოსწავლეთა აწმყო გამოცდილებებზე. მაგრამ, აწმყოსა და მომავლის ურთიერთობა „ან-ან“ ფილოსოფიის საკითხი არ არის. აწმყო ნებისმიერ შემთხვევაში გავლენას ახდენს მომავალზე. მათ შორის გარდაუვალი კავშირის შესახებ წარმოდგენა, უპირველეს ყოვლისა, იმ ადამიანებს უნდა ჰქონდეთ, ვინც მოწიფულობას მიაღწია. შესაბამისად, სწორედ მათ ეკისრებათ პასუხისმგებლობა, შექმნან პირობები იმ ტიპის გამოცდილებისათვის, რომელიც დადებით, სასარგებლო გავლენას მოახდენს მომავალზე. განათლება, როგორც ზრდა და ჩამოყალიბება, „ყველგან მყოფი“ და ყველაფრის მომცველი პროცესი უნდა იყოს.

თავი მეოთხე

სოციალური კონტროლი

როგორც უკვე აღვნიშნე, საგანმანათლებლო გეგმები და პროექტები, განათლების რეალური გამოცდილების კუთხით დანახვა მიზნად ისახავს გამოცდილების ინტელექტური თეორიის, გნებათ გამოცდილების ფილოსოფიის ჩამოყალიბებასა და დამტკიცებას. სხვაგვარად, ისინი იმ ინტელექტური „ტალღის“ გავლენის ქვეშ მოექცევიან, რომლებიც, ვინ იცის, საიდან გამოჩნდება ხოლმე. მე შევეცადე მეჩვენებინა ამგვარი თეორიის არსებობის აუცილებლობა. ამ მიზნით თქვენი ყურადღება მივაპყარი იმ ორ პრინციპს, რომლებიც ფუნდამენტურია გამოცდილების შექმნისთვის: ეს არის ურთიერთქმედებისა და გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპები. შესაძლოა გაგიჩნდეთ კითხვა, რატომ დაგუთმე ამდენი დრო მეტწილად აბსტრაქტულ ფილოსოფიაზე მსჯელობას. ამ კითხვას ასე ვუპასუხებდი: გამოცდილების იდეაზე დაფუძნებული საგანმანათლებლო სკოლების ჩამოყალიბების პრაქტიკულმა მცდელობებმა, შესაძლოა, გამოიწვიოს გარკვეული შეუსაბამოებები, წინააღმდეგობები და დაბნეულობა, თუ მათ საფუძვლად არ დაედო ნათლად ჩამოყალიბებული შეხედულება, რა არის გამოცდილება და რა ნიშნით ხდება საგანმანათლებლო და არასაგანმანათლებლო გამოცდილებათა დიფერენციაცია. ახლა კი შევჩერდები უფრო რეალურ საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით საკით-

ხეზე, რომელთა განხილვა, ვიმედოვნებ, უფრო კონკრეტულ საკითხებსა და მასალას მოგვაწოდის, ვიდრე ის დისკუსია, რაც ამ მომენტამდე იყო.

განგრძობითობისა და ურთიერთქმედების პრინციპები, როგორც გამოცდილების ღირებულების განმსაზღვრელი კრიტერიუმი, იმდენად ახლო კავშირშია ერთმანეთთან, რომ რთულია იმის გარჩევა, რომელი კონკრეტული საგანმანათლებლო პრობლემა უნდა განვიხილოთ თავდაპირველად. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ პრობლემებს მოხერხებულად დავყოფთ ისეთ სპეციფიკურ საკითხებად, როგორებიცაა სწავლა და სწავლების შინაარსი, სწავლებისა და სწავლის მეთოდები, და ა. შ. მაინც ვერ შევძლებთ განსახილველი საკითხების სათანადო თანმიმდევრობით შერჩევას და ორგანიზაციას. შესაბამისად, ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ საკითხთა თანმიმდევრობა რამდენადმე პირობითია. თუმცა დავიწყებ ზემოხსენებული საკითხით ინდივიდუალური თავისუფლებისა და სოციალური კონტროლის შესახებ და შემდეგ გადავალ იმ საკითხებზე, რომლებიც ბუნებრივად გამომდინარეობს მათგან.

საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი საკითხების განხილვისას ხშირად უმჯობესია, თავიდან დროებით ავუაროთ გვერდი სკოლას და დავფიქრდეთ სხვა სოციალურ სიტუაციებზე. დარწმუნებული ვარ, არავინ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ ჩვეულებრივი კარგი მოქალაქე, როგორც წესი, მოქცეულია სერიოზული სოციალური კონტროლის ქვეშ იმგვარად, რომ სულაც ვერ გრძნობს პიროვნული თავსუფლების შეზღუდვას. თეორეტიკოსი ანარქისტიც კი, რომლის ფილოსოფიის თანახმად, ყოველგვარი სახელმწიფო და სამთავრობო კონტროლი აშკარა აბსოლუტური ბოროტებაა, მიიჩნევს, რომ პოლიტიკური სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგაც კი სოციალური კონტროლის სხვა ფორმები უნდა ამოქმედდეს. მართლაც, მისი პროტესტი სამთავრობო კანონების წინააღმდეგ, მომდინარეობს მისივე რწმენიდან, რომ სახელმწიფოს გაუქმების შემთხვევაში, ამოქმედდება კონტროლის სხვა, მისთვის უფრო მისაღები და ნორმალური ფორმები.

ამ უკიდურესი პოზიციის გაზიარების გარეშე, მოდით, შევჩერდეთ სოციალური კონტროლის რამდენიმე მაგალითზე, რომლებიც ყოველდღიურ ცხოვრებაში მოქმედებენ და შემდეგ ვეძებთ ის პრინციპები, რომლებიც საფუძვლად უდევს მათ. მოდით, დავიწყოთ თავად მოზარდის მაგალითით. არდადეგებზე ან სასწავლო დღის დასრულების შემდეგ ბავშვები სხვადასხვა თამაშს თამაშობენ, იქნება ეს დაჭერობა და ბურთაობა, ბეისბოლი თუ ფეხბურთი. ამ თამაშებს აქვთ წესები, რომლებიც არეგულირებენ თამაშის მსვლელობას. თამაშები არ მიმდინარეობს ალაღბედზე, როგორც შემთხვევითობის ან წინასწარ შეუთანხმებელი იმპროვიზაციის თანმიმდევრობა. თამაში წესების გარეშე არ არსებობს. როდესაც უთანხმოება ჩნდება, მხარეები მსაჯს მიმართავენ, თუ არა და გადაწყვეტილების მიღება ხდება კამათითა და გარკვეული სახის შუამავლობით: სხვაგვარად, თამაში ჩაიშლება და დასრულდება.

არსებობს ამგვარი სიტუაციების მაკონტროლირებელი გარკვეული სახის, საკმაოდ ნათელი ნიშნები, რომლებზედაც მინდა შევაჩერო თქვენი ყურადღება.

პირველი არის ის, რომ წესები თამაშის ნაწილია. ისინი მის ფარგლებს გარეთ არ არსებობს. თუ წესები არ არის, არ არის თამაშიც. თუ წესები სხვაა, თამაშიც სხვაა. სანამ თამაში მშვიდად და შეუფერხებლად მიმდინარეობს, მოთამაშეები ვერ გრძნობენ, რომ ისინი ემორჩილებიან გარეშე კონტროლს. მათ იცინა, რომ უბრალოდ თამაშობენ. თამაშში მონაწილე პირმა, შესაძლოა, ხანდახან იგრძნოს, რომ გადაწყვეტილება არასამართლიანია და შეიძლება გაბრაზდეს კიდეც. მაგრამ, ამ დროს იგი ეწინააღმდეგება არა თავად წესს, არამედ იმას, რასაც იგი ამ წესის დარღვევად მიიჩნევს. ის ეწინააღმდეგება მიკერძოებულ და უსამართლო გადაწყვეტილებას. წესები და აქედან გამომდინარე, თამაშის წარმართვაც საკმაოდ სტანდარტულია. ეს გულისხმობს გათვლის, მხარეების არჩევის, პოზიციების, მოძრაობათა აღიარებულ წესებს. ეს წესები სანქცირებულია ტრადიციისა და პრეცედენტის ძალით. მოთამაშეებს ალბათ უნახავთ პროფესიონალთა მატჩები და სურთ შეეჯიბრონ უფროსებს. ყოველივე ამასი ტრადიციულობის ელემენტი საკმაოდ მძლავრია. როგორც წესი, ბავშვთა გუნდები თამაშის წესებს უფროსების მიბაძვით ცვლიან მას შემდეგ, რაც მათთვის სანიმუშო გუნდი შეიტანს ცვლილებებს წესებში, ხოლო უფროსები წესებს მეტწილად იმიტომ ცვლიან, რომ თამაში უფრო დახვეწილი, ოსტატური და მაყურებლისთვის საინტერესო გახდეს.

აქვე შეიძლება გამოვიტანოთ ზოგადი დასკვნა, რომ ინდივიდუალურ ქმედებებს აკონტროლებს მათთვის საერთო სიტუაციები, რომლებშიც ეს ინდივიდები არიან ჩართული და რომელთა ფარგლებშიც თანამშრომლობენ. ვინაიდან, ყველაზე დაძაბული თამაშიც კი მეტოქეთა გარკვეული ურთიერთობა და ერთმანეთისთვის გამოცდილების გაზიარებაა. თამაშში მონაწილე მხარეები ვერ გრძნობენ, რომ მათ ერთი პიროვნება აკონტროლებს ან ერთი „უზენაესი“ გარეშე პირის ნებას ემორჩილებიან. ხოლო როდესაც მათ შორის დავა წარმოიშობა, ამის საფუძველი, როგორც წესი, არის ეჭვი, რომ მსაჯი ან მეორე მხარის რომელიმე წარმომადგენელი არასამართლიანია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ამგვარ სიტუაციებში ერთი ადამიანი ცდილობს ინდივიდუალური ნება სხვა ადამიანებს მოახვიოს თავს.

ამ ერთი ცალკეული შემთხვევის ანალიზი არ იქნება საკმარისი პიროვნული თავისუფლების დარღვევის გარეშე ინდივიდთა სოციალური კონტროლის ზოგადი პრინციპის სრულყოფილი ინტერპრეტაციისთვის. მაგრამ თუ ამ საკითხის განხილვას სხვა შემთხვევების საფუძველზე გავაგრძელებთ, ვფიქრობ, დასკვნა იმის თაობაზე, რომ ეს კონკრეტული მაგალითი, მართლაც, გამოხატავს ამ ზოგად პრინციპს, გამართლებული იქნება. ზოგადად, თამაშებს კონკურენციის, შეჯიბრის ხასიათი აქვს. თუ აქვე მაგალითად მოვიყვანთ შეთანხმებული საქმიანობების შემთხვევებს, რომელშიც ჯგუფის ყველა წევრი თანაბრად მონაწილეობს როგორც მოწესრიგებულ ოჯახში, რომლის საფუძველიც ურთიერთნდობაა, ეს საკითხი უფრო ნათელი გახდება. ამგვარ სიტუაციაში წესებს ამყარებს არა ცალკეული პიროვნების ნება ან სურვილი, არამედ მთელი ჯგუფის მამოძრავებელი სულისკვეთება. კონტროლს საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს, მაგრამ ინდივიდები

არსებობენ არა საზოგადოებისგან იზოლირებულად, არამედ თავად ქმნიან საზოგადოებას და მისი განუყოფელი ნაწილი არიან.

არ ვგულისხმობ, რომ არ არსებობს შემთხვევები, როდესაც თუნდაც მშობელი ერევა ბავშვის ცხოვრებაში და არ ცდილობს პირდაპირი კონტროლის განხორციელებას, მაგრამ ამგვარი შემთხვევები არაა ხშირი. უმეტესად მაკონტროლირებელი არის სიტუაცია, რომელშიც ყველა იღებს მონაწილეობას. და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, როდესაც კონტროლი ხდება კარგად ორგანიზებულ ოჯახში ან სხვა საზოგადოებრივ ჯგუფში, იგი არ არის ერთი პიროვნების ნების გამოვლინება: მშობელი თუ მასწავლებელი აკონტროლებს, როგორც მთელი ჯგუფის წარმომადგენელი და აგენტი. მოწესრიგებულ სკოლაში ამა თუ იმ ინდივიდის გაკონტროლება იმ სიტუაციების მეშვეობით ხდება, რომელშიც ამ ინდივიდებს უხდებათ საქმიანობა. მასწავლებელი მინიმუმამდე ამცირებს იმ სიტუაციებისა და შემთხვევების რიცხვს, რომელშიც მას პერსონალური ძალაუფლების გამოვლენა უხდება. მაშინაც კი, როდესაც მისი მხრიდან მკაცრი საუბარი ან ქმედებაა საჭირო, იგი ამას ჯგუფის საერთო ინტერესების სახელით აკეთებს და არა საკუთარი პიროვნული ნებისა და ძალაუფლების დემონსტრირების სახით. ეს მოსწავლის თვალში თვითნებურ, დაუსაბუთებელ ქმედებას სამართლიანი, ობიექტური ქმედებისგან განასხვავებს.

უფრო მეტიც, სულაც არ არის აუცილებელი ამ განსხვავებაზე მასწავლებელმა ან მოსწავლემ ხმამაღლა ისაუბროს, რათა იგი უფრო ადვილად მისახვედრი გახდეს ყველასთვის. ისეთი ბავშვების რიცხვი, რომლებიც ვერ გრძნობენ (იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მათ ამის თეორიულად გამოთქმა და ინტელექტური პრინციპის სახით ჩამოყალიბება არ შეუძლიათ) პიროვნული ძალაუფლებითა და ბრძანების სურვილით მოტივირებულ ქმედებებსა და სამართლიან, ჯგუფის ინტერესებიდან გამომდინარე ქმედებებს შორის განსხვავებას, რეალურად ძალიან მცირეა. მთლიანობაში, ამ განსხვავების მაჩვენებელი ნიშნებისა და სიმპტომებისადმი ბავშვები გაცილებით უფრო მგრძნობიარენი არიან, ვიდრე უფროსები. ბავშვები ამ განსხვავებას ერთმანეთთან თამაშის დროს სწავლობენ. ისინი მზად არიან, თამაშის დროს გაითვალისწინონ იმ ბავშვის რჩევა და მითითება, ვინც მათზე მეტი იცის და თავისი ქცევით გამოცდილებას მათებს დანარჩენებს იმ საქმეში, რასაც ერთად აკეთებენ. ისინი მზად არიან ნებაყოფლობით დაუთმონ მას ლიდერობაც კი. მაგრამ ბავშვები ვერ ეგუებიან პირდაპირ კარნახს ან ბრძანებას. ასეთ შემთხვევაში ისინი თამაშიდან გადიან და რომ ჰკითხოთ, რატომ მოიქცნენ ასე, გიპასუხებენ: ის „ზედმეტ ბრძანებებს იძლევა“.

არ მინდა ტრადიციული სკოლა იმგვარად მოვიხსენიო, თითქოს სურათის ნაცვლად ის კარიკატურა უფროა, მაგრამ ვფიქრობ, სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვი, რომ ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც მასწავლებლის პერსონალური ბრძანებები ასე ხშირად ასრულებდა არასათანადო როლს და არსებული წესრიგი უფროსის ნებისადმი უსიტყვო მორჩილების შედეგი იყო, არის ის, რომ სიტუაცია თითქმის აიძულებდა მასწავლებელს ასე მოქცეულიყო. სკოლა არაა ერთად შეკრული,

საერთო საქმეში ჩაბმული საზოგადოებრივი ჯგუფი. შესაბამისად, არ არსებობდა კონტროლის სათანადო, ნორმალური პირობები. მათი უქონლობის კომპენსაციას პირდაპირი ჩარევით ახდენდა (მეტწილად, იმის გამო, რომ იძულებული იყო ასე მოქცეულიყო) მასწავლებელი, რომელიც, როგორც ამბობდნენ, „წესრიგს იცავდა“. წესრიგს მართლაც მასწავლებელი განსაზღვრავდა და არა ჯგუფის მიერ განხორციელებული ერთობლივი საქმიანობა.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ახალ სკოლებში, როგორც მათ უწოდებენ, სოციალური კონტროლის ძირითადი წყარო თავად იმ საქმიანობის ბუნებაა, რომელიც ერთობლივ საზოგადოებრივ წამოწყებას, ჯგუფურ ინიციატივას მოიცავს. უკლებლივ ყველას აქვს შესაძლებლობა მასში საკუთარი ინდივიდუალური წვლილი შეიტანოს და რომლის მიმართ ყველა თანაბარ პასუხისმგებლობას გრძნობს. ბავშვების უმრავლესობა ბუნებრივად კომუნიკაბელური, „საზოგადოების მიმართ გახსნილია“. იზოლაცია მათთვის კიდევ უფრო მოსაწყენია, ვიდრე უფროსებისთვის. ჭეშმარიტი საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველი სწორედ ეს ბუნებრივი კომუნიკაბელურობაა. მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრების მყარი ორგანიზაცია სპონტანურად, თავისთავად არ ხდება. ის წინასწარ მოფიქრებას და დაგეგმვას საჭიროებს. პედაგოგის მოვალეობაა, თითოეული ინდივიდისა და საგნის არსის ცოდნის საფუძველზე შეარჩიოს სასწავლო აქტივობები და საქმიანობა, სოციალური ორგანიზაციისთვის ანუ იმ ორგანიზაციისთვის ეფექტური, რომელშიც ყველა ინდივიდს შეუძლია საკუთარი წვლილი შეიტანოს და სადაც კონტროლი იმ საქმიანობების მეშვეობით ხორციელდება, რომელშიც ყველა ერთად მონაწილეობს.

მე არ ვარ იმდენად რომანტიკული, ვიფიქრო, რომ ყველა მოსწავლე თანაბრად წამოგვყვება ან ძლიერი იმპულსების მქონე ნებისმიერი ჩვეულებრივი ბავშვისგან ყველა სიტუაციაში თანაბარ რეაგირებას უნდა ველოდოთ. ისეთი ბავშვებიც არსებობენ, რომლებიც ჯერ კიდევ სკოლაში მოსვლამდე აღმოჩნდნენ მავენ გარემოებების მსხვერპლნი და ისეთი პასიურები და არაბუნებრივად მორჩილები გახდნენ, რომ ძალისხმევის გამოვლენის უნარი აღარ შესწევთ. არიან ისეთებიც, რომლებიც წინანდელი გამოცდილების გამო თავხედები, უმართავები და შესაძლოა, გამოუსწორებელი ბუნებისთავებიც იყვნენ. მაგრამ ცხადია, რომ სოციალური კონტროლის ზოგადი პრინციპი არ შეიძლება მსგავსი შემთხვევების საფუძველზე დაყრდნობით ჩამოვყალიბოთ. ცხადია ისიც, რომ შეუძლებელია შევექმნათ ზოგადი წესი, რომლითაც ამგვარ შემთხვევებში ვიხელმძღვანელებდით. მასწავლებელი ინდივიდუალურად უნდა მიუდგეს თითოეულ ბავშვს. ისინი საერთო კლასებად იყოფიან, მაგრამ მათ შორის ორი იდენტური ბავშვიც არ მოიძებნება. პედაგოგმა უნდა მიაკვლიოს ამგვარი ურჩი დამოკიდებულების მიზეზებს. თუ მასწავლებელს არ სურს სასწავლო პროცესის ნორმალური მსვლელობა შეფერხდეს, არ შეიძლება ერთი ბავშვის ნება მეორისას დაუპირისპიროს, რათა ნახოს, რომელი მათგანი უფრო ძლიერია. მან არც ის უნდა დაუშვას, რომ პასიური და ინდიფერენტული ან ურჩი და უმართავი ბავშვები მუდმივად ხელს

უმლიდნენ სხვებს სწავლაში. სკოლიდან გარიცხვა ალბათ ერთადერთი ღონისძიებაა, რომელსაც შეიძლება ასეთ ვითარებაში მივმართოთ, თუმცა ის საუკეთესო გამოსავალი არ არის, ვინაიდან ამით პრობლემა ვერ მოგვარდება. ამან, შესაძლოა, კიდევ უფრო გაამწვავოს ის მიზეზები, რომლებმაც ბავშვებში ისეთი არასასურველი ანტისოციალური დამოკიდებულებები გამოიწვიოს, როგორიცაა ყურადღების ცენტრში ყოფნის სურვილი ან ზედმეტი თავმომწონეობა.

გამონაკლისები ვერც ადასტურებენ წესს და ვერც გვკარნახობენ, როგორი უნდა იყოს ეს წესი. აქედან გამომდინარე, დიდ მნიშვნელობას არ მივანიჭებდი გამონაკლის შემთხვევებს, თუმცა ფაქტია, რომ ამჟამად მსგავსი შემთხვევების მეტი წილი პროგრესულ სკოლებზე მოდის, ვინაიდან მშობლებისთვის შვილების ამგვარ სკოლებში გაგზავნა, მათი უკანასკნელი იმედი და საშუალებაა. არა მგონია, პროგრესულ სკოლებში კონტროლის სისუსტეს ეს გამონაკლისი შემთხვევები განაპირობებდეს. ეს გამოწვეული უნდა იყოს იმით, რომ წინასწარ არ არის განსაზღვრული ის სამუშაო (ამაში ვგულისხმობ ყველა ტიპის სასკოლო საქმესა და სასწავლო აქტივობას), რომელიც შექმნის სიტუაციებს, რომლებიც თავად გააკონტროლებენ იმას, რას და როგორ აკეთებს ესა თუ ის მოსწავლე. ამგვარი სიტუაციების ნაკლებობა გამოწვეულია კარგად მოფიქრებული და აწონილ-დაწონილი, წინასწარი დაგეგმვის ნაკლებობით. ამის მიზეზი კი სხვადასხვაა. ერთ-ერთი მიზეზი, რომელიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ზემოთქმულთან დაკავშირებით, არის შეხედულება იმის თაობაზე, რომ ამგვარი წინასწარი დაგეგმვა ზედმეტია, უფრო მეტიც, არსებითად საზიანოც კია მოსწავლეთა ქეშმარიტი თავისუფლებისთვის.

ახლა, რა თქმა უნდა, არსებობს მასწავლებლების მიერ შემუშავებული წინასწარი დაგეგმვა, რაც იმდენად მოუხერხებელი და ინტელექტურად მოუქნელია, რომ მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ტაქტიკა და ინდივიდუალური თავისუფლებისადმი მოჩვენებითი, გარეგნული პატივისცემით არის შემუშავებული, მაინც უფროსების მიერ ძალდატანებასთან მიეყავართ. მაგრამ, ამგვარი დაგეგმვა არ გამომდინარეობს ზემოხსენებული სოციალური კონტროლის პრინციპიდან. რა აზრი აქვს მასწავლებლის უფრო მდიდარ გამოცდილებას, მასწავლებლის მიერ სამყაროს, ინდივიდთა და შესასწავლი საგნების უფრო ღრმა ცოდნას, თუკი მას არ ძალუძს ისეთი პირობების შექმნა, რომელიც ხელს შეუწყობს და წახალისებს საზოგადოებრივ, ჯგუფურ აქტივობასა და ორგანიზაციას, განახორციელებს კონტროლს ინდივიდუალურ იმპულსებზე, იმისთვის, რომ ყველა ჩაებას კოლექტიურ პროექტებში. ის, რომ დღემდე არსებული წინასწარი დაგეგმვა რუტინული იყო და ადგილს არ უტოვებდა ინდივიდუალურ აზროვნებასა და გამოკვეთილ ინდივიდუალურ გამოცდილებებს, არ ნიშნავს რომ ნებისმიერი სახის დაგეგმვაზე უარი უნდა ვთქვათ. პირიქით, პედაგოგს ეკისრება ვალდებულება, წარმოადგინოს უფრო გონივრული, და შესაბამისად, უფრო რთული გეგმა. მან უნდა შეისწავლოს ინდივიდთა იმ კონკრეტული ჯგუფის შესაძლებლობები და მოთხოვნილებები, რომელთანაც ურთიერთობა აქვს მოცემულ პერიოდში და ამასთანავე,

უნდა შექმნას პირობები, რომლებიც განაპირობებს ისეთ გამოცდილებათა ფორმირებას, რომლებიც დააკმაყოფილებს ამ მოთხოვნილებებს და განავითარებს შესაძლებლობებს. დაგეგმვა უნდა იყოს იმდენად მოქნილი, რამდენადაც სრულ თავისუფლებას უნდა აძლევდეს ინდივიდუალურ გამოცდილებას და ამასთან, იმდენად მტკიცე, რომ იძლეოდეს შესაძლებლობათა მზარდი, უწყვეტი განვითარებისკენ მიმართულებას.

სწორედ ახლაა ხელსაყრელი ორიოდ სიტყვით შევეხოთ მასწავლებლის კომპეტენციას, ფუნქციებსა და მოვალეობებს. პრინციპი – გამოცდილების განვითარება სოციალური ურთიერთქმედების შედეგად ხდება, ნიშნავს, რომ განათლება თავისი არსით სოციალური პროცესია. განათლების ამ თვისების რეალიზაცია ხდება იმდენად, რამდენადაც ინდივიდები ერთიანდებიან საზოგადოებრივ ჯგუფად. აბსურდია მასწავლებელი ამ ჯგუფის წევრობიდან გამოვრიცხოთ. როგორც ჯგუფის ყველაზე მოწიფულ წევრს, მას ეკისრება განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა – წარმართოს ის კომუნიკაცია, ურთიერთქმედებები და ურთიერთკავშირები, რომლებიც ჯგუფის, როგორც საზოგადოებრივი ერთობის არსებობის საფუძველია. ის, რომ ბავშვები პიროვნებები არიან, რომელთა თავისუფლებას პატივი უნდა ვცეთ, ხოლო მოწიფული ადამიანი, როგორც სრულუფლებიანი ინდივიდი არანაირი თავისუფლებით არ უნდა სარგებლობდეს, მეტისმეტად აბსურდული იდეაა იმისთვის, რომ საკამათოდ ღირდეს. ტენდენცია იმისა, რომ მასწავლებელს ჩამოერთვას პოზიტიური და წამყვანი როლი იმ საზოგადოების საქმიანობის წარმართვაში, რომლის წევრიცაა, ერთი უკიდურესობიდან მეორეში მოხვედრის კიდევ ერთი მაგალითია. როდესაც მოსწავლეები მოიაზრებოდნენ ფორმალურ კლასად და არა სოციალურ ჯგუფად, მასწავლებელი აუცილებლად მოქმედებდა გარედან და არა, როგორც იმ ურთიერთგაცვლის პროცესების უშუალო მონაწილე და წარმმართველი, რომელშიც ყველას თავისი წილი ჰქონდა. როდესაც განათლება დაფუძნებულია გამოცდილებაზე და საგანმანათლებლო აღმზრდელობითი გამოცდილება მიჩნეულია სოციალურ პროცესად, სიტუაცია რადიკალურად იცვლება. მასწავლებელი კარგავს გარეშე ზედამხედველის ან მოკარნახის როლს და ჯგუფური საქმიანობის ლიდერის ფუნქციას იძენს.

თამაშებზე, როგორც სოციალური კონტროლის მაგალითზე საუბრისას, სტანდარტული, ტრადიციისა და პირობითობის ფაქტორი ვახსენეთ. სასკოლო ცხოვრებაში ამ ფაქტორის ანალოგია დახვეწილი ყოფაქცევის, კარგი მანერების საკითხი, რომელიც ძირითადად ზრდილობიანობასა და თავაზიანობაში გამოვლინდება. რაც უფრო მეტი ვიცით მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში კაცობრიობის ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე არსებული ტრადიციების, ადათებისა და ზნე-ჩვეულებების შესახებ, მით უფრო მეტად ვიგებთ, რამდენად განსხვავებულია კარგი მანერების ინსტიტუტი სხვადასხვა ადგილასა და სხვადასხვა დროს. ეს ფაქტი ადასტურებს, რომ აქ მნიშვნელოვანწილად პირობითობის ფაქტორია ჩართული. მაგრამ, არ არსებობს არც ერთი ჯგუფი, მიუხედავად გეოგრაფიული მდებარეობისა და ისტორიული პერიოდისა, რომელსაც არ გააჩნია ქცევის კოდექსი, როგორიცაა,

მაგალითად, მისალმების სათანადო ფორმები. იმ სპეციფიკურ ფორმაში, რომელსაც პირობითობა იძენს, არაფერია უცვლელი, მუდმივი და აბსოლუტური. მაგრამ პირობითობის გარკვეული ფორმის არსებობა, თავად პირობითობა არ არის. ის ყველა სოციალური ურთიერთობის უცვლელი თანმხლები ატრიბუტია. ყოველ შემთხვევაში, იგი „საპოხია, რომელიც ამცირებს ხახუნის ძალას“.

რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, ეს სოციალური ფორმები „უბრალო ფორმალობებად“ იქცეს. ისინი შეიძლება უბრალოდ გარეგნულ სანახაობად გადაიქცეს, რომლის მიღმა არანაირი შინაარსი არ დევს. მაგრამ სოციალური ურთიერთობის ცარიელი, უშინაარსო რიტუალური ფორმებისგან თავის არიდება არ ნიშნავს ყველა ფორმალური ელემენტის უარყოფას. ეს უმაღლესი მიუთითებს ურთიერთობის ისეთი ფორმების განვითარების საჭიროებაზე, რომლებიც მეტად შეეფერება სოციალურ სიტუაციებს. ზოგიერთ პროგრესულ სკოლაში მისული სტუმრებისთვის ნამდვილი შოკია იმის ნახვა, რამდენად ნაკლებად იცავენ აქ კარგ მანერებს. ხოლო მან, ვინც სიტუაციას უკეთ იცნობს, კარგად იცის, რომ კარგი მანერების ამგვარი ნაკლებობა გარკვეულწილად განპირობებულია ბავშვების მხურვალე ინტერესით, განაგრძონ ის საქმიანობა, რითაც იმ მომენტში არიან დაკავებული. ასეთი აღფრთოვანებისას, ისინი შეიძლება ერთმანეთს და სტუმრებს დაეჯახონ ისე, რომ ბოდიშიც არ მოიხადონ. ზოგიერთმა შესაძლოა თქვას, რომ ამგვარი პირობები უკეთესია, ვიდრე უბრალოდ გარეგნული ფორმალობების დაცვა და პედანტიზმი, რაც სასკოლო მუშაობის მიმართ ინტელექტური და ემოციური ინტერესის ნაკლებობას სდევს თან. მაგრამ ეს კვლავ არასათანადო აღზრდაზე მეტყველებს, ვინაიდან ჯერ არ არის ათვისებული უმნიშვნელოვანესი ცხოვრებისეული გაკვეთილი, რაც ადამიანების ურთიერთშეწყობასა და ადაპტაციაში გამოიხატება. განათლების პროცესი ცალმხრივად მიმდინარეობს, ვინაიდან დამოკიდებულებები და ჩვევები ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესშია და გეზი ალებულია მომავლის განათლებისკენ, რომელიც სათავეს სოციალური კონტაქტებიდან და კომუნიკაციიდან იღებს.

თავი მხუთი

თავისუფლების ბუნება

ამჯერად მინდა ვისაუბრო სოციალური კონტროლის პრობლემის მეორე მხარეზე, კერძოდ, თავისუფლების ბუნებაზე. ერთადერთი თავისუფლება, რომელიც მუდამ მნიშვნელოვანია, აზროვნების ანუ დაკვირვებისა და განსჯის თავისუფლებაა, რაც ფუნდამენტურად ღირებული მიზნების სამსახურში დგას. ყველაზე ხშირი შეცდომა, რასაც საერთოდ თავისუფლებაზე საუბრისას უშვებენ ხოლმე, არის ის, რომ მას მოძრაობის თავისუფლებასთან ან მოქმედების გარეგნულ და ფიზიკურ მხარესთან აიგივებენ. აქტივობის ეს გარეგნული და ფიზიკური მხარე არ შეიძლება დავაცილოთ აქტივობის შინაგან მხარეს: ფიქრის, სურვილისა და მიზნის თავისუფლებას. ის ფიზიკური შეზღუდვები, რაც ბავშვებს დაწესებული

ჰქონდათ ტრადიციულ სკოლაში, მისი ტიპური საკლასო ოთახებით, მკაცრად განლაგებული მერხებითა და მოსწავლეთა ლამის სამხედრო რეჟიმით, რომლებსაც მოძრაობის ნებას მხოლოდ განსაზღვრულ მომენტებში აძლევდნენ, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვნად ზღუდავდა ბავშვთა ინტელექტურ და მორალურ თავისუფლებას. საგიჟის ან სატუსაღოს მსგავს ატმოსფეროს სკოლაში ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დაესვას წერტილი, თუ გვსურს რომ პიროვნებებს ზრდისა და განვითარების შანსი მივცეთ, გზა გავუხსნათ ინტელექტური თავისუფლებისკენ, რომლის გარეშეც ჭეშმარიტი და უწყვეტი ზრდის გარანტია არ არსებობს.

მაგრამ ის, რომ ფიზიკური მოძრაობის თავისუფლება მხოლოდ საშუალებაა და არა მიზანი, ძალაში რჩება. თავისუფლების ამ ასპექტის მიღწევით, საგანმანათლებლო პრობლემა ვერ მოგვარდება. მაშასადამე, ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, როგორ გამოვიყენებთ ამ დამატებით თავისუფლებას. რა მიზანს ემსახურება იგი? რა შედეგებს მოიტანს ის? ნება მიბოძეთ, თავდაპირველად ვისაუბრო იმ დადებით მხარეებზე, რაც, პოტენციურად აქვს ფიზიკურ თავისუფლებას. უპირველეს ყოვლისა, ფიზიკური თავისუფლების გარეშე, მასწავლებლისთვის პრაქტიკულად შეუძლებელია, გაიცნოს ის ადამიანები, რომელთანაც საქმე აქვს. იძულებით თავს მოხვეული სიჩუმე და უსიტყვო მორჩილება ხელს უშლის მოსწავლეებს გამომამჟღავნონ თავიანთი ნამდვილი ბუნება. ისინი განასახიერებენ ხელოვნურ ერთსახოვნებას, ერთგვარობას, მოჩვენებითს რეალურად არსებულზე წინ აყენებენ. მათთვის მთავარია ყურადღების, ზრდილობისა და მორჩილების გარეგნულად შენარჩუნება. და ყველამ, ვინც იცნობს იმ სკოლებს, სადაც ამგვარი სისტემა მოქმედებდა, კარგად იცის, რომ ფიქრები, ფანტაზიები, სურვილები თუ მავნე საქმიანობები თავისი გზით მიემართებოდა ამ ფასადს მიღმა. მათით არავინ ინტერესდებოდა და არც არავინ ამოწმებდა. მასწავლებელი მათ შესახებ მხოლოდ იმ შემთხვევაში იგებდა, თუ ისინი ამ მოჩვენებითი იდილიის დამრღვევი რაიმე შემთხვევის გამო მოულოდნელად გამოშვარავდებოდა. იმის გასაცნობიერებლად, რამდენად მავნებელია ეს უკიდურესად ხელოვნური სიტუაცია მასწავლებლისა და მოსწავლის ურთიერთობისთვის, რამდენად უშლის ხელს მასწავლებლის მიერ იმ ადამიანების გაცნობასა და გაგებას, რომლებსაც ასწავლის, საკმარისია ეს სიტუაცია საკლასო ოთახის გარეთ, თუნდაც მოწესრიგებულ ოჯახში არსებულ ნორმალურ ადამიანურ ურთიერთობებს შევადაროთ. ამ გაცნობიერების გარეშე, მინიმალურია შანსი, სასწავლო მასალა და სწავლების მეთოდები იმდენად მისაღები იყოს მოსწავლისთვის, რომ რეალურად შეუწყოს ხელი მას და მიმართულება მისცეს მისი გონებისა და ხასიათის განვითარებას. აქ საქმე გვაქვს მანკიერ წრესთან. სწავლისა და სასწავლებლის მეთოდების მექანიკური ერთფეროვნება იწვევს გარკვეული სახის პასიურობასა და უძრაობას, რომელიც, თავის მხრივ, განაპირობებს სწავლის მუდმივ ერთფეროვნებას, სადაც არაფერი იცვლება, მოსწავლეების მიერ გაკვეთილის მოყოლის მანერაც კი, მაშინ, როდესაც ამ ძალდატანებითი ერთსახოვნების მიღმა ინდივიდუალური ტენდენციები „უკანონოდ“ და მეტ-ნაკლებად აკრძალულად მოქმედებს.

ფიზიკური თავისუფლების მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი დადებითი მხარე თავად სასწავლო პროცესის ბუნებიდან გამომდინარეობს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძველი მეთოდები წინა პლანზე აყენებდა პასიურობას და მორჩილებას. ფიზიკური პასიურობისთვის ეს თვისებები გადამწყვეტია. სტანდარტულ სკოლაში, წესების დარღვევა და ურჩი საქციელი პასიურობისგან თავის დაღწევის ერთდადერთი საშუალებაა. სკოლის ლაბორატორიასა და სახელოსნოში სიჩუმის დაცვა შეუძლებელია. ტრადიციული სკოლის არასოციალური ხასიათი იმით მჟღავნდება, რომ იგი, საკლასო ოთახში გამეფებულ სიჩუმეს თავის ერთ-ერთ ძირითად ღირსებად მიიჩნევდა. რა თქმა უნდა, სიჩუმის ფაქტორი მნიშვნელოვანია დაძაბული ინტელექტური საქმიანობის დროს, რომელიც არ საჭიროებს სხეულის განსაკუთრებულ მოძრაობას ან სხვა სახის ზედმეტ ფიზიკურ აქტივობას. მაგრამ ამ ტიპის ინტელექტური აქტივობის უნარი შედარებით გვიან, მას მერე მიიღწევა, რაც ეს პრაქტიკა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გრძელდება. ბავშვებსაც კი სჭირდებათ დროის მოკლე ინტერვალი ფიქრისთვის. მაგრამ, ფიქრის ეს პერიოდები ნამდვილად სასარგებლოა, თუ ისინი მოსდევს ფიზიკურად უფრო აქტიურ პერიოდებს და შეჯამებას, ორგანიზაციას უკეთებს იმას, რაც მოსწავლეებმა ფიზიკურად აქტიურ პერიოდებში მიიღეს, რაშიც ტვინის გარდა, ხელები და სხეულის სხვა ნაწილებიც მონაწილეობდა. მოძრაობის თავისუფლება ასევე მნიშვნელოვანია ფიზიკური და გონებრივი ჯანმრთელობის შესანარჩუნებლად. ჩვენ კვლავ გვიხდება სწავლა ძველი ბერძნებისგან, რომლებიც ნათლად ხედავდნენ კავშირს ჯანსაღ სხეულსა და ჯანსაღ გონებას (სულს) შორის. Yმაგრამ, ზემოთ ხსენებული ყველა თვალსაზრისით, გარეგნული, ფიზიკური თავისუფლება საშუალებაა თავისუფალი აზროვნების, მსჯელობისა და არჩეული მიზნების განხორციელების შესაძლებლობათა თავისუფალებისა. ფიზიკური თავისუფლება სხვადასხვა ადამიანში სხვადასხვაგვარად გამოვლინდება. მოწიფულობასთან ერთად, ის ბუნებრივად კლებულობს, თუმცა მისი სრული უქონლობა მოწიფულ ასაკშიც კი, ხელს უშლის ადამიანს ისეთი კონტაქტების დამყარებაში, რაც მას ინტელექტური საქმიანობისთვის საჭირო ახალი საშუალებებით უზრუნველყოფს. ამ ტიპის თავისუფალი მოქმედებების, როგორც ზრდის მნიშვნელოვანი საშუალების, რაოდენობა და ხარისხი, ის პრობლემაა რასაც მასწავლებელმა ყურადღება უნდა დაუთმოს განვითარების თითოეულ ეტაპზე.

თუმცა უდიდესი შეცდომა იქნება, თუ ფიზიკურ თავისუფლებას საბოლოო მიზნად მივიჩნევთ. ასეთ შემთხვევაში, დაირღვევა ურთიერთმოქმედებისა და თანამშრომლობის ატმოსფერო და ერთობლივი საქმიანობის ნორმალური, მოწესრიგებული მიმდინარეობა. მეორე მხრივ, ეს თავისუფლებას, რომელიც პოზიტიური უნდა იყოს, ნეგატიურად აქცევს. რამეთუ შეზღუდვისაგან, როგორც ნეგატიური მხარისგან, განთავისუფლება სასარგებლოა მხოლოდ მაშინ, როდესაც თავისუფლება ნიშნავს უნარისა და შესაძლებლობათა თავისუფალებას: იქნება ეს მიზნების ჩამოყალიბების თუ გონივრული განსჯის, საკუთარი სურვილების, მათგან გამომდინარე შედეგების შეფასების, ან არჩეული მიზნების სისრულეში

მოყვანის საშუალებათა შერჩევისა და ორგანიზაციის უნარი. ნებისმიერ შემთხვევაში, ბუნებრივი იმპულსები და სურვილები საწყისი, ამოსავალი წერტილია. მაგრამ, არ არსებობს ინტელექტუალური ზრდა მისწრაფებებისა და სურვილების თავდაპირველი ფორმების რეკონსტრუქციის, გადაკეთების გარეშე. ეს გადაკეთება გულისხმობს იმპულსის შეკავებას თავდაპირველ, საწყის მდგომარეობაში. გარედან ძალდატანებითი აკრძალვის ალტერნატივაა ინდივიდის მიერ საკუთარი ფიქრით და განსჯით მიღებული გადაწყვეტილება. პოპულარული ფრაზა „შეჩერდი და დაფიქრდი“, მართლაც, გონივრული ფსიქოლოგიაა, ვინაიდან ფიქრი იმპულსის უცაბედ გამოვლინებას ამუხრუჭებს იქამდე, სანამ არ მოხდება ამ იმპულსის დაკავშირება მოქმედების სხვა შესაძლო ტენდენციებთან და მოქმედების უფრო კომპლექსური და თანმიმდევრული, დალაგებული გეგმის ჩამოყალიბება. აქედან გამომდინარე, ფიქრი დაუყოვნებლივი მოქმედების გადადება, ვინაიდან იგი ახდენს იმპულსის შინაგან კონტროლს. ამ პროცესში ერთობლივად არის ჩართული დაკვირვება და მეხსიერება, რომელთა კავშირიც, ფაქტობრივ, ფიქრისა და შინაგანი მსჯელობის ბირთვია. ყოველივე ზემოთქმული განმარტავს გაცვეთილი სიტყვის „თვითკონტროლის“ მნიშვნელობას. განათლების იდეალური მიზანი სწორედ თვითკონტროლის უნარის განვითარებაა. მაგრამ გარეშე კონტროლის უბრალო უგულვებელყოფა არ იძლევა თვითკონტროლის წარმოქმნის გარანტიას. ადვილია „ტაფიდან ცეცხლში გადახტომა.“ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ადვილია გარეშე კონტროლის ერთ ფორმას გაექცე მხოლოდ იმიტომ, რომ სხვა, კიდევ უფრო საშიში გარეშე კონტროლის მსხვერპლი გახდე. იმპულსები, სურვილები და განზრახვები, რომლებიც გონივრულად დალაგებული არ არის, შემთხვევითი გარემოებების კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდება. ერთი ადამიანის კონტროლისგან თავის დაღწევა მხოლოდ იმიტომ, რომ თავისუფალი იყო და საკუთარი ქცევა კაპრიზებსა და დაუფიქრებელ ახირებებს დაუქვემდებარო, ალბათ დანაკარგი უფროა, ვიდრე სარგებელი. ეს ნიშნავს იმ იმპულსების კარნახით მოქმედებას, რომელთა ფორმირებაში გონივრულ განსჯას მონაწილეობა არ მიუღია. ადამიანს, რომლის მოქმედება ამგვარად იმართება, მხოლოდ თავისუფლების ილუზია აქვს. ფაქტობრივად, მას ის ძალები მართავს, რომლებზეც არავითარი კონტროლი არ გააჩნია.

თავი მეექვსე

მიზნის მნიშვნელობა

როგორც აღვნიშნეთ, ჯანსაღი ინსტინქტია, თავისუფლება გავიგოთ, როგორც მიზნების დასახვისა და ამ მიზნების განხორციელების სისრულეში მოყვანის უნარი. ამგვარი თავისუფლება, თავის მხრივ, თვითკონტროლს უტოლდება. ვინაიდან მიზნების ჩამოყალიბება და მათი აღსრულებისთვის საჭირო საშუალებების ორგანიზაცია, ინტელექტის, აზროვნების საქმეა. პლატონი მონას განსაზღვრავდა, როგორც ადამიანს, რომელიც სხვა ადამიანის მიზნებს აღასრულებს, და

როგორც ახლახან აღვნიშნეთ, მონაა ის ადამიანიც, ვინც საკუთარი ბრმა სურვილების ტყვეობაშია. ჩემი აზრით, პროგრესული განათლების ყველაზე ჯანსაღი იდეა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი აქცენტს აკეთებს და განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მოსწავლეთა მონაწილეობას იმ მიზნების ფორმირებაში, რომლებიც წარმართავენ მათ საქმიანობას სასწავლო პროცესში. სწორედ ასევე, ტრადიციული განათლების უდიდესი დეფექტი ის იყო, რომ ვერ უზრუნველყოფდა მოსწავლეთა აქტიურ მონაწილეობას და თანამშრომლობას სასწავლო მიზნების ჩამოყალიბებაში. მაგრამ მიზნებისა და განზრახვების მნიშვნელობა არ არის თავისთავად ისე ცხადი და გასაგები, რომ განმარტებას არ საჭიროებდეს. რაც უფრო იკვეთება მიზნის სასწავლო მნიშვნელობა, მით უფრო მნიშვნელოვანია იმის გაგება, რა იგულისხმება ამ მიზანში, როგორ იბადება და ფუნქციონირებს იგი რეალურ გამოცდილებაში.

ქვეყნის მთელი მიზანი მუდამ იმპულსით იწყება. ხოლო დაბრკოლება ამ იმპულსის დაუყოვნებლივ შესრულებისას მას სურვილად გადააქცევს. თუმცა არც იმპულსი და არც სურვილი, თავად არ არის მიზანი. მიზანი საბოლოო სურათია. ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი გულისხმობს იმ შედეგების წინასწარ განჭვრეტას, რომლებსაც ამ მიზნის შესაბამისი მოქმედება გამოიღებს. მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ გათვალისწინება კი, თავისთავად, გულისხმობს აზროვნების მონაწილეობას. უწინარეს ყოვლისა, ის საჭიროებს ობიექტური პირობებისა და გარემოებების შესწავლას. ვინაიდან იმპულსები და სურვილები შედეგებს წარმოქმნის არა დამოუკიდებლად, არამედ გარემომცველ პირობებთან ურთიერთქმედების შედეგად. იმპულსი ისეთი მარტივი მოქმედების შესასრულებლადაც კი, როგორც მაგალითად, ფეხით სიარულია, ხორციელდება მხოლოდ იმ ნიადაგთან აქტიურ კავშირში, რომელსაც მოსიარულე ეყრდნობა. ჩვეულებრივ პირობებში, განსაკუთრებულ ყურადღებას არ ვაქცევთ ნიადაგს, რომელზეც ვმოძრაობთ. მაგრამ სახიფათო სიტუაციებში, მაგალითად, ციცაბო მთაზე ასვლისას, რომელზეც ადამიანის კვალიც კი არ სჩანს, იძულებული ვართ გარემომცველი პირობების მიმართ მეტი ყურადღება და სიფრთხილე გამოვიჩინოთ და კარგად დავაკვირდეთ ჩვენს მოქმედებას. დაკვირვების უნარის გამოვლენა, იმპულსის მიზნად გადაქცევის ერთ-ერთი პირობაა სწორედ ისე, როგორც რკინიგზის გადასასვლელის ნიშანთან – ვჩერდებით, აქეთ-იქით ვიხედებით და მატარებლის სიგნალს ვაყურადებთ.

მაგრამ, მხოლოდ დაკვირვება საკმარისი არ არის. უნდა გავიგოთ და გავაცნობიეროთ იმის მნიშვნელობა, რასაც ვხედავთ, გვესმის ან ვეხებით. მნიშვნელობაში შედის იმ შესაძლო შედეგების გაცნობიერებაც, რაც მოცემული სიტუაციის შესაბამისად მოქმედებას მოჰყვება. მაგალითად, ბავშვმა, მოგიზგიზე ცეცხლის დანახვაზე შეიძლება მისი შეხება მოინდომოს. ცეცხლის მნიშვნელობა ამ დროს არა მის ელვარებაშია, არამედ მის ძალაში – დაწვას. დაწვა არის სწორედ ის შედეგი, რასაც მისი შეხება გამოიწვევს. შესაძლო შედეგებში დარწმუნებული მხოლოდ წინა გამოცდილებიდან გამომდინარე შეიძლება ვიყოთ. ისეთ ნაცნობ

სიტუაციაში კი, რაც არაერთხელ გამოგვიცდია წარსულში, არ გვჭირდება საგანგებოდ დავფიქრდეთ და გავიხსენოთ, რა განვიცადეთ ამ გამოცდილების დროს. ჩვენს გონებაში ცეცხლი მომენტალურად ასოცირდება სინათლესთან და სიცხესთან ისე, რომ სულაც არ გვჭირდება სპეციალურად დავფიქრდეთ და გავიხსენოთ წარსულში გამოცდილი სიცხე ან დამწვრობა. მაგრამ უცნობ სიტუაციაში აღვივალად ვერ ვიტყვით, როგორი შეიძლება იყოს ზუსტი შედეგი, თუ გონებაში არ აღვიდგენთ და გავაანალიზებთ წარსულის გამოცდილებას. ასე შევძლებთ გავარკვეოთ, რა იყო მათში აწმყო გამოცდილების მსგავსი და დაახლოებით როგორ შედეგს შეიძლება მოველოდეთ აწმყო გამოცდილებისგან.

მიზნების ფორმირება უაღრესად კომპლექსური ინტელექტური ოპერაციაა. ის შემდეგ საფეხურებს მოიცავს: (1) გარემომცველ პირობებზე დაკვირვება და შესწავლა; (2) მსგავს სიტუაციაში წარსულში მომხდარის ცოდნა, რომელიც ნაწილობრივ მიღებულია წარსულის გახსენებით, ნაწილობრივ კი იმ ადამიანების ინფორმაციით, რჩევით ან გაფრთხილებით, ვისაც უფრო ფართო გამოცდილება აქვს; (3) მსჯელობა, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს დაკვირვებისა და წარსულის გახსენების შედეგად მიღებულ ცოდნას, იმის გასარკვევად, რას აღნიშნავენ ისინი. მიზანი განსხვავდება თავდაპირველი იმპულსისა და სურვილისგან იმით, რომ ის გარდაისახება მოქმედების გეგმად და მეთოდად, რომელიც დაფუძნებულია მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ გათვალისწინებაზე. მაგრამ მხოლოდ სურვილი საკმარისი არ არის. სურვილი, შესაძლოა, ძალიან ძლიერი იყოს, იმდენად ძლიერიც, რომ ადამიანმა გვერდი აუაროს მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ შეფასებას. ამგვარი შემთხვევები, განათლების კუთხით სანიმუშო მოდელი ვერ არის გადამწყვეტი აღმზრდელობითი პრობლემა სურვილით ნაკარნახევი, დაუყოვნებლივი, იმპულსური მოქმედების გადადება მანამ, სანამ პროცესში დაკვირვება და მსჯელობა არ ჩაერევა. თუ არ ვცდები, ეს საკითხი ზუსტად რელევანტური უნდა იყოს პროგრესული სკოლებისთვის. მიზანმიმართული გონიერი მოქმედების ნაცვლად, გადაჭარბებული აქცენტი პიროვნებათა უბრალო აქტივობაზე, სხვა არაფერია, თუ არა თავისუფლების გაიგივება იმპულსებისა და სურვილების დაუფიქრებელ შესრულებასთან, იმპულსური მოქმედებების თავისუფლებასთან. ამგვარი გაიგივება ხდება მაშინ, როდესაც იმპულსი მიზანში ერევთ. თუმცა როგორც უკვე ვთქვით, არ არსებობს მიზანი, თუკი ის ეფუძნება უცაბედ გადაწყვეტილებას. არ არსებობს მიზანი, თუ მას წინ არ უსწრებს მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ განჭვრეტა და გათვალისწინება, რაც დაკვირვების, ინფორმაციისა და მსჯელობის გარეშე შეუძლებელია. უბრალო განჭვრეტა, თუნდაც მას ზუსტი წინასწარმეტყველების ფორმა ჰქონდეს, რა თქმა უნდა, საკმარისი არ არის. ინტელექტუალური მოლოდინი, შედეგების იდეა, სურვილთან და იმპულსთან ერთობლიობაში იძენს მამოძრავებელ ძალას. მხოლოდ ამის შემდეგ აძლევს იდეა მიმართულებას იმას, რაც სხვაგვარად გაურკვეველი, ბუნდოვანი იქნებოდა, ხოლო იდეას ბიძგსა და სტიმულს სურვილი აძლევს. მაშინ იდეა მოქმედების გეგმად იქცევა. მაგალითად, ადამიანს სურვილი აქვს სა-

კუთარი სახლი ააშენოს. რამდენადაც ძლიერი არ უნდა იყოს ეს სურვილი, იგი დაუყოვნებლივ ვერ განხორციელდება. ამ ადამიანმა ჯერ უნდა ჩამოაყალიბოს იდეა, თუ როგორი სახლი სურს, როგორი უნდა იყოს ოთახების რაოდენობა, მათი განლაგება და ა. შ. მან უნდა ააგოს პროექტი, დახაზოს გეგმა, ჩამოაყალიბოს სპეციფიკური დეტალები. ყოველივე ეს ფუჭი და უსარგებლო საქმიანობა იქნება, თუ დაგეგმვის დროს ასევე მხედველობაში არ მიიღებს თავის მატერიალურ რესურსებს. მან უნდა გაითვალისწინოს მშენებლობის გეგმის განხორციელებასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, როგორიცაა მის ხელთ არსებული ფინანსები, კრედიტის მოძიების შესაძლებლობები და ა. შ. ასევე დაათვალიეროს თავისუფალი სამოსახლო ადგილები, გაიგოს მათი ფასი, ნახოს რამდენად ახლოსაა ისინი მის სამსახურთან, სკოლასთან და სხვ. ყოველივე ეს – გადახდისუნარიანობა, ოჯახის წევრთა რაოდენობა და მოთხოვნილებები, შესაძლო მდებარეობა და სხვ. ობიექტური ფაქტებია და არ არის პირვანდელი სურვილის ნაწილი. მაგრამ მათი შემოწმება და შესწავლა აუცილებელია, რათა სურვილი მიზნად იქცეს, ხოლო მიზანი – მოქმედების გეგმად.

სურვილები ყველა ჩვენგანს აქვს, ყოველ შემთხვევაში, ყველას, ვინც აპატი-აში არ არის. ეს სურვილები მოქმედების უდიდესი მამოძრავებელი წყაროა. პროფესიონალ ბიზნესმენს სურს წარმატებას კარიერაში მიაღწიოს; გენერალს სურს ბრძოლა მოიგოს; მშობელს სურს ჰქონდეს კომფორტული სახლი თავისი ოჯახისთვის, განათლება მისცეს შვილებს, და ასე დაუსრულებლად. სურვილის ინტენსივობა განსაზღვრავს მოქმედების ინტენსივობას: რაც უფრო ძლიერია სურვილი, მით უფრო ძლიერია მის მისაღწევად გამოვლენილი ძალისხმევა. მაგრამ სურვილები ჰაერში აგებულ ცარიელ კოშკებს დაემსგავსება, თუ ისინი არ გარდაიქმნა იმ საშუალებებად, რომელთა მეშვეობითაც მათი რეალიზაცია მოხდება. დაგეგმილი, წარმოსახვითი მიზნის ადგილს ამ ეტაპზე იკავებს საშუალებების საკითხი, რომელთა შესწავლა და გაგება აუცილებელია ჭეშმარიტი მიზნის მისაღწევად.

ტრადიციული განათლება იგნორირებას უკეთებდა პიროვნულ იმპულსებს და სურვილს, როგორც მიზნისკენ სწრაფვის მამოძრავებელ ძალას. მაგრამ ეს არ არის მიზეზი იმისა, რომ პროგრესულმა განათლებამ იმპულსი და სურვილი მიზანთან გააიგივოს და შესაბამისად, უკანა პლანზე გადასწიოს დაკვირვების, ინფორმაციის, მსჯელობის აუცილებლობა, თუკი მას სურს რომ მოსწავლეებმა მონაწილეობა მიიღონ მათი მამოძრავებელი მიზნების ჩამოყალიბებაში. აღზრდა-განათლების საქმეში, სურვილისა და იმპულსის არსებობა საბოლოო მიზანი არ არის. ის მხოლოდ პირობა და მოთხოვნაა მოქმედების გეგმისა და მეთოდების ფორმირებისთვის. ამგვარი გეგმის ჩამოყალიბება შესაძლებელია მხოლოდ პირობების შესწავლით და ყველა საჭირო რელევანტური ინფორმაციის მოპოვებით.

მასწავლებლის საქმეა ნახოს, არის თუ არა მოცემული შემთხვევა სასარგებლო. ვინაიდან მოსწავლეთა თავისუფლება მდგომარეობს გონიერ დაკვირვებასა და მსჯელობაში, რისი მეშვეობითაც მიზნის განვითარება ხდება, მასწავლებლის მიერ ნაჩვენები გეზი, რომელიც მოსწავლეთა აზროვნების უნარის გამოვლენის-

კენაა მიმართული, თავისუფლების ხელშეწყობაა და არა გარეშე ძალის მიერ განხორციელებულ შეზღუდვა. ხანდახან მასწავლებლებს ეშინიათ კიდევ, შესთავაზონ ჯგუფის წევრებს რჩევები და წინადადებები. ისეთი შემთხვევების შესახებაც მსმენია, როდესაც ათასნაირი სასწავლო ნივთითა და მასალებით გარშემორტყმული ბავშვები საკლასო ოთახში სხედან თავის ნებაზე მიშვებულნი, მასწავლებელს კი მათთვის იმის ახსნაც არ სურს, რა შეიძლება გაკეთდეს ამ მასალისგან, რადგან შიშობს, ეს ბავშვების თავისუფლების შეზღუდვად არ ჩაეთვალოს. მაშინ საერთოდ რა აზრი აქვს მოსწავლეთათვის ისეთი მასალების მიწოდებას, რომელთა გამოყენება სპეციალური რჩევების გარეშე არ შეუძლიათ? მაგრამ ამ შემთხვევაში უფრო მნიშვნელოვანი არის ის, რომ იდეა, რომლის მიხედვითაც მოსწავლეებმა უნდა იმოქმედონ კლასში, ნებისმიერ შემთხვევაში საიდანაც უნდა წამოვიდეს. გაუგებარია, რატომ არ უნდა ჩაითვალოს იმ ადამიანის შეთავაზება, რომელსაც უფრო მდიდარი გამოცდილება და ფართო ჰორიზონტი აქვს, იმ იდეაზე უფრო მნიშვნელოვნად მაინც, რომელიც სხვა, მეტ-ნაკლებად შემთხვევითი წყაროდან მოდის.

რა თქმა უნდა, მასწავლებელს შეუძლია უფლებამოსილების ბოროტად გამოყენება და მოსწავლეთა საქმიანობის წარმართვა ისეთი მიმართულებით, რომელიც მის საკუთარ მიზანს უფრო ემსახურება, ვიდრე მოსწავლეებისას. მაგრამ ამ პროცესებიდან უფროსების სრული გამორიცხვა თავის დაღწევის გზა ნამდვილად არ არის. ეფექტურია უპირველეს ყოვლისა ის, რომ მასწავლებელი კარგად იცნობდეს იმ მოსწავლეთა შესაძლებლობებს, მოთხოვნილებებსა და წარსულ გამოცდილებას, რომლებსაც ასწავლის, და მეორე, მან ხელსაყრელი პირობა უნდა შექმნას იმისთვის, რომ შეთავაზებები და იდეები გეგმად და პროექტად გარდაიქმნას სხვა, ახალი იდეების მეშვეობით, რომელთა ჩამოყალიბება და ორგანიზება ჯგუფის წევრების მიერ ხდება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გეგმა თანამშრომლორი ინიციატივაა და არა კარნახი. მასწავლებლის წინადადება არ არის ნიმუში, წინასწარ „ყალიბში ჩამოსხმული“ შედეგის მისაღებად, არამედ საწყისი პუნქტია, რომლის განვითარებასა და გეგმის სახით ჩამოყალიბებაში წვლილი უნდა შეიტანოს ყველა იმ ადამიანის გამოცდილებამ, ვინც კი სასწავლო პროცესშია ჩაბმული. ეს განვითარება მიიღწევა აზრთა ურთიერთგაცვლის შედეგად, პრინციპის „გაეცი-და-მიიღე“ საფუძველზე, სადაც მასწავლებელი მიმდებია, მაგრამ ამასთან არ ეშინია, თავადაც გასცეს. ძირითადი მომენტია ის, რომ მიზანი იზრდება და საბოლოო სახეს იძენს სოციალური აზროვნების გამოვლენის პროცესში.

თავი მეშვიდე

განათლების შინაარსის პროგრესული ორგანიზაცია

ჩვენ არაერთხელ მოვიხსენიეთ გამოცდილებასთან დაკავშირებული ობიექტური პირობები და ვისაუბრეთ იმ ფუნქციაზე, რომელსაც ისინი შემდგომი გამოცდილების უფრო გამდიდრებულ ზრდაში ასრულებენ, ან ვერ ასრულებენ.

დაკვირვების, მეხსიერების, სხვებისგან მიღებული ინფორმაციის, წარმოსახვისა და სხვა ობიექტურ პირობებზე საუბრისას ნაგულისხმევი იყო მათი კავშირი სასწავლო საგნისა და სწავლების შინაარსთან, თუმცა შინაარსზე აქამდე კონკრეტულად არაფერი თქმულა. ამ საკითხზე ახლა ვისაუბრებთ. როდესაც განათლებას გამოცდილების კუთხით განვიხილავთ, ნათლად იკვეთება ერთი მოსაზრება: ნებისმიერი რამ, რასაც სასწავლო საგანი შეიძლება ვუწოდოთ, იქნება ეს არითმეტიკა, ისტორია, გეოგრაფია თუ რომელიმე საბუნებისმეტყველო საგანი, იმ მასალისგან უნდა იყოს ნაწარმოები, რომელიც დასაწყისში ჩვეულებრივი ცხოვრებისეული გამოცდილების ნაწილი იყო. ამ კუთხით, ახალი განათლება მკვეთრად უპირისპირდება იმ მეთოდებს, რომლებიც მოსწავლეთა გამოცდილების ფარგლებს მიღმა არსებულ ფაქტებსა და სინამდვილეს ეფუძნება და აქედან გამომდინარე, პრობლემა მათი გამოცდილებასთან შეთანხმების გზებისა და საშუალებების მოძიებაა. დაწყებითი განათლების ახალი მეთოდების წარმატების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზია ის, რომ ეს მეთოდები სწორედ საწინააღმდეგო პრინციპის საფუძველზე მოქმედებენ.

მაგრამ გამოცდილებასთან შეთანხმებული სასწავლო მასალის მოძიება მხოლოდ პირველი ნაბიჯია. მომდევნო ნაბიჯი არის უკვე გამოცდილის პროგრესული განვითარება, ანუ მისთვის უფრო სრული, მდიდარი და ორგანიზებული ფორმის მინიჭება, რომელიც თანდათანობით უახლოვდება შინაარსის მიწოდების ფორმას უკვე კვალიფიციური, ჩამოყალიბებული პიროვნებისათვის. ის, რომ ამგვარი ცვლილების განხორციელება განათლებისა და გამოცდილების ორგანული ურთიერთკავშირიდან გადახვევის გარეშეც შესაძლებელია, კარგად ჩანს იქიდან, რომ ეს ცვლილება ხდება სკოლის გარეთ და ფორმალური განათლებისგან შორს. მაგალითად, ჩვილი ბავშვი განვითარებას იწყებს იმ საგნებით, რომელთა რაოდენობა ძალზე შეზღუდულია დროსა და სივრცეში. გამოცდილების დაგროვების პარალელურად ეს გარემო განუწყვეტლივ ფართოვდება, რაც ბუნებრივად ხდება, სასკოლო ინსტრუქციების დახმარების გარეშე. როდესაც ბავშვი სწავლობს საგანთა შეხებას, ცოცვას, სიარულსა და ლაპარაკს, მისი გამოცდილებისთვის ჩვეული შინაარსი ფართოვდება და ღრმავდება. ის ურთიერთობას ამყარებს ახალ საგნებთან და მოვლენებთან, რომლებიც მასში ახალი უნარების ჩამოყალიბებას უწყობენ ხელს. ამ უნარების გამოვლენა კი, თავის მხრივ, ამდიდრებს და უფრო დახვეწილს ხდის გამოცდილების შინაარსს. სასიცოცხლო სივრცე და დრო ფართოვდება. მისი გარემო, გამოცდილების სამყარო, ასევე გამუდმებით ფართოვდება და მდიდრდება. როდესაც აღმზრდელ-პედაგოგი ამ პერიოდის დასრულების შემდეგ ბავშვს ხვდება, ვალდებულია მოძებნოს გზები, რათა უკვე შეგნებულად და წინასწარ განზრახვულად გააკეთოს იგივე, რაც წინა წლებში „ბუნებამ“ ასე სრულყოფილად შეასრულა.

აღბათ არ არის აუცილებელი ზედმეტად შევჩერდეთ ზემოთ ხსენებული ორი პირობიდან პირველზე. განათლების ახალი სკოლის ფუნდამენტური პრინციპია ის, რომ სწავლება უნდა დაიწყოს იმ გამოცდილების ფარგლებში, რაც მოსწავლეებს

უკვე აქვთ. ეს გამოცდილება და ამ გამოცდილების პროცესში განვითარებული შესაძლებლობები შემდგომი სწავლისთვის საწყისი პუნქტის, ათვლის სათავეა. რაც შეეხება მეორე პირობას, რომელიც მოიცავს შინაარსის გაფართოებისა და ორგანიზაციის ეტაპობრივ განვითარებას გამოცდილების გაზრდის გზით, არ ეთმობა ასეთივე ყურადღება. თუმცა სასწავლო გამოცდილების განგრძობითობის პრინციპი მოითხოვს, რომ განათლების პრობლემის ამ ასპექტს თანაბარი ყურადღება დაეთმოს. უდავოა, რომ პრობლემის ეს ფაზა უფრო რთულია, ვიდრე პირველი. მათთვის, ვისაც საქმე აქვს სკოლამდელ და საბავშვო ბაღის ბავშვებთან, ზოგადად, ადრეული ასაკის გოგონებთან და ბიჭებთან, ძნელი არ არის წარსული გამოცდილების დიაპაზონის განსაზღვრა და იმ სასწავლო აქტივობების განსაზღვრა, რომლებიც კავშირშია ამ გამოცდილებასთან. უფრო მოზრდილ ბავშვებთან პრობლემის ორივე ფაქტორი გაცილებით დიდ სირთულეებს უქმნის პედაგოგს. ამ შემთხვევაში უფრო ძნელია ამ ადამიანების გამოცდილების ისტორიის დადგენა, კიდევ უფრო ძნელია იმის მიგნება, როგორ შეიძლება ამ გამოცდილების შინაარსის წარმართვა უფრო ფართო და კარგად ორგანიზებული სფეროებისკენ.

შეცდომა იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ გამოცდილების ახლისკენ და განსხვავებულისკენ წარმართვის პრინციპის ადეკვატურად დასაკმაყოფილებლად, უბრალოდ, საკმარისია მოსწავლეებს ახალი გამოცდილება შევძინოთ, თუ არ დავრწმუნდებით, რომ მათ უკვე ნაცნობ საგნებთან და მოვლენებთან ურთიერთობის უფრო მეტი უნარი აქვთ. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ახალი საგნები და მოვლენები ინტელექტურად იყოს დაკავშირებული უწინდელ გამოცდილებებში მონაწილე საგნებთან და მოვლენებთან. ეს კი ნიშნავს, რომ გონებაში მოხდება პროგრესი ფაქტებისა და იდეების დაკავშირების თვალსაზრისით. ამგვარად, პედაგოგის ფუნქციაა არსებული გამოცდილების ფარგლებში შეარჩიოს ისეთი საგნები და მოვლენები, რომლებსაც აქვთ პოტენცია და პერსპექტივა, წამოჭრან ახალი პრობლემები, რომლებიც სტიმულს მისცემენ დაკვირვებისა და მსჯელობის ახალ გზებს და ამით გააფართოებენ მომდევნო გამოცდილების არეალს. იმას, რასაც მოსწავლეებმა მიაღწიეს, მასწავლებელმა ყურადღება უნდა მიაქციოს არა როგორც უცვლელ მონაპოვარს, არამედ საშუალებას და დამხმარე ფაქტორს იმ ახალი სფეროების გასაშლელად, რომლებიც დაკვირვებისა და მენსიერების გონიერი გამოყენების უნარს ახალი მოთხოვნების წინაშე დააყენებს. ზრდის პროცესში მსგავსი ურთიერთდაკავშირების პრინციპი მასწავლებლის მუდმივი სახელმძღვანელო იდეა უნდა იყოს.

პედაგოგი, სხვა ნებისმიერი პროფესიის წარმომადგენელზე მეტად, ვალდებულია შორეული მომავალი განჭვრიტოს. ექიმი თავის საქმეს შესრულებულად მიიჩნევს, როდესაც პაციენტის ჯანმრთელობის მდგომარეობა გაუმჯობესდება. უდავოდ, ის ვალდებულია, ურჩიოს პაციენტს, როგორ იცხოვროს, რათა მომავალში მსგავსი პრობლემები თავიდან აიცილოს. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ცხოვრების წარმართვა მისი საკუთარი საქმეა, და არა ექიმისა. მაგრამ ამ სიტუაციაში ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ერთი ფაქტი: როდესაც ექიმი

სამომავლო რჩევასა და ინსტრუქციას აძლევს პაციენტს, იგი ამ დროს სწორედ მასწავლებლის როლში გვევლინება. ადვოკატი, თავისი კლიენტის ინტერესების დაცვისას, ზრუნავს იმაზე, რომ მოიგოს სასამართლო პროცესი თავისი კლიენტის სასარგებლოდ ან ეს უკანასკნელი იმ რთული მდგომარეობიდან გამოიყვანოს, რომელშიც თავისით აღმოჩნდა. თუ ეს ურთიერთობა კონკრეტული საქმის ფარგლებს გასცდება, მაშინ ადვოკატიც მასწავლებელი ხდება. რაც შეეხება პედაგოგს, ის თავად მისი საქმიანობის ბუნებიდან გამომდინარეა ვალდებული აწმყოში შესრულებული საქმე დაინახოს იმ კუთხით, რა შედეგს გამოიღებს ან სულაც უშედეგო იქნება მომავალში, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული აწმყოსთან.

აქაც პროგრესული პედაგოგი ბევრად უფრო რთული პრობლემის წინაშე დგას, ვიდრე ტრადიციული სკოლის მასწავლებელი. ამ უკანასკნელს, მართლაც, უნდებოდა წინ, მომავალში გახედვა. მაგრამ, თუ საკუთარი პიროვნება და ენთუზიაზმი არ აიძულებდა ტრადიციული სკოლის ზღუდეებს გასცილებოდა, მისი სამომავლო ხედვა შემოიფარგლებოდა მოსწავლეთა მომდევნო საგამოცდო პერიოდით, ან მომდევნო კლასში გადაყვანით. იგი მომავალს განიხილავდა სასკოლო სისტემის მოთხოვნებით გათვალისწინებული ტრადიციული ფაქტორების თვალსაზრისით. იმ მასწავლებლის წინაშე კი, რომელიც განათლებასა და რეალურ გამოცდილებას ერთმანეთთან კავშირში განიხილავს, გაცილებით სერიოზული და რთული ამოცანა დგას. ის კარგად უნდა იცნობდეს ყველა იმ პოტენციურ შესაძლებლობას, რითაც მოსწავლეებს გაუძღვება იმ ახალი სფეროებისკენ, რომლებიც უკვე არსებულ გამოცდილებას ეკუთვნის და ეს ცოდნა უნდა გამოიყენოს იმ პირობების შერჩევისა და ორგანიზაციის კრიტერიუმად, რომლებიც გავლენას ახდენს მოსწავლეთა აწმყო გამოცდილებაზე.

რადგან ტრადიციულ სკოლაში სწავლების შინაარსი შერჩეული და ორგანიზებული იყო უფროსების მოსაზრებათა მიხედვით იმის თაობაზე, რა იქნებოდა ახალგაზრდებისთვის სასარგებლო მომავალში, სასწავლო მასალაც არ იყო მოქცეული მოსწავლის აწმყო გამოცდილების ფარგლებში. შესაბამისად, ის წარსულს ეხებოდა. მას ისეთივე შინაარსი ჰქონდა, როგორიც სასარგებლო იყო, მაგალითად, წინა საუკუნეების ადამიანებისთვის. მეორე უკიდურესობის თანახმად კი (რომელიც ისეთივე წარუმატებელი იყო, როგორც, ალბათ, ბუნებრივი იმ გარემოებებში) გონივრული იდეა იმის თაობაზე, რომ განათლებამ თავისი მასალა აწმყო გამოცდილებიდან უნდა აიღოს და მოსწავლეს აწმყოსა და მომავლის პრობლემებთან გამკლავების საშუალება მისცეს, ხშირად გარდაიქმნებოდა მოსაზრებად, რომ პროგრესულ სკოლებს შეუძლიათ იგნორირება გაუკეთონ წარსულს. შესაძლებელი რომ იყოს აწმყოს განცალკევება წარსულისგან, ეს დასკვნა, შესაძლოა სარწმუნოც ყოფილიყო. მაგრამ წარსულის მიღწევები ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი საშუალებაა აწმყოს გასაგებად. სწორედ ისე, როგორც ცალკეულ პიროვნებას უნდება მეხსიერებაში საკუთარი წარსულის მოშველიება იმ სიტუაციის უკეთ გასაგებად, რაშიც ის აღმოჩნდება ხოლმე, აწმყო სოციალური ცხოვრების საკითხებიცა და პრობლემებიც იმდენად უშუალო და მჭიდრო კავშირშია

წარსულთან, რომ შეუძლებელია მოსწავლეები მოვამზადოთ ამ პრობლემების ან მათი გადაჭრის საუკეთესო გზების გაგებისათვის წარსულში მათი ფესვების მოძიების გარეშე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კეთილგონივრული პრინციპი, რომლის თანახმად სწავლის მიზნები მომავალშია, მისი უშუალო მასალა კი – აწმყო გამოცდილებაში, შეიძლება განხორციელდეს რეალურ ცხოვრებაში მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც შესაძლებელია აწმყო გამოცდილების „გაჭიმვა“ უკან, წარსულისკენ. იგი მომავლისკენ გაფართოებას შეძლებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ასევე გაფართოვდება წარსულისკენ, იმგვარად, რომ წარსულიც მოიცვას.

დრო რომ ამის საშუალებას გვაძლევდეს, იმ პოლიტიკური და ეკონომიკური საკითხების განხილვა, რომლის წინაშეც დღევანდელი თაობები მომავალში აღმოჩნდება, ამ ზოგად განცხადებას უფრო კონკრეტულსა და ნათელს გახდიდა. მოვლენათა ჭეშმარიტ ბუნებას ვერ შევიცნობთ, თუკი არ ვიცით, საიდან იღებენ ისინი სათავეს. აწმყოში არსებული ინსტიტუტები და ტრადიციები, რომლებიც წარმოქმნიან თანამედროვე საზოგადოებრივ ნაკლოვანებებსა და მოშლილობას, ერთ დღეში არ აღმოცენებულა. მათ ხანგრძლივი ისტორია აქვთ. თუ ვეცდებით, ეს საკითხები მხოლოდ იმ მონაცემთა საფუძველზე განვიხილოთ, რაც ნათელია აწმყოში, აუცილებლად გამოიწვევს ზედაპირული ზომების მიღებას: ეს საბოლოოდ მხოლოდ გაამწვავებს არსებულ პრობლემებს და გაართულებს მათ გადაწყვეტას. პოლიტიკა, რომელიც მხოლოდ აწმყოს ცოდნას ეყრდნობა და მოწყვეტილია წარსულისგან, არის დაუფიქრებელი, დაუდევარი ინდივიდუალური ქცევის ანალოგია. იმ საგანმანათლებლო სისტემებისთვის, რომლებისთვისაც წარსული მიზანი იყო, გამოსავალია საშუალებად აწმყოს გასაგებ წარსულის დანახვა. სანამ ეს პრობლემა ბოლომდე არ შემუშავდება, საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი იდეებისა და პრაქტიკის თაობაზე შეხლა-შემოხლა გაგრძელდება. ერთ მხარეს იქნებიან რეაქციული ძალები, რომლებიც დაიწყებენ მტკიცებას, რომ განათლების უმთავრესი თუ არა, რიგითი საქმე კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა და გადაცემაა. მეორე მხარეს კი ისინი, რომლებიც გამოაცხადებენ, რომ საჭიროა წარსულის იგნორირება და მხოლოდ აწმყოსა და მომავალთან ურთიერთობა.

ამჟამად პროგრესული სკოლების ყველაზე სუსტი მხარე ინტელექტური შინაარსის შერჩევა და ორგანიზაციაა, რაც ჩემი აზრით, გარდაუვალია ასეთ პირობებში. ეს იმდენადვე გარდაუვალია, რამდენადაც მართალი და დროული იმ საკითხში, რომ აუცილებელია იმ წინასწარ მომზადებული, ტრაფარეტული მასალისგან გათავისუფლება, რომელიც ძველი განათლების ძირითადი პროდუქტი იყო. გარდა ამისა, გამოცდილების სფერო ძლიან ფართოა და იცვლება თავისი შინაარსით, ადგილისა და დროის მიხედვით. ყველა პროგრესული სკოლისთვის საერთო სასწავლო კურსისა და პროგრამის ჩამოყალიბება შეუძლებელია. ეს რეალურ გამოცდილებასთან კავშირის ფუნდამენტური პრინციპის დარღვევა იქნებოდა. გარდა ამისა, პროგრესული სკოლები ახალია. მათი განვითარების ისტორია ერთ თაობაზე მეტს არ მოიცავს. აქედან გამომდინარე, სასწავლო შინაარსის შერჩევასა და ორგანიზაციაში გარკვეული უზუსტობა და გაურკვევლობა მოსა-

ლოდნელიც იყო. ეს არ არის საკმარისი საფუძველი პრინციპული კრიტიკისა და პრეტენზიებისთვის.

თუმცა სამართლიანი კრიტიკის საფუძველი ნამდვილად არსებობს მაშინ, როდესაც პროგრესული განათლების სახელით მიმდინარე მოძრაობა არ აღიარებს, რომ სწავლების შინაარსის შერჩევა და ორგანიზაცია ფუნდამენტური, გადამწყვეტი ფაქტორია. იმპროვიზაცია, რომელიც განსაკუთრებულ შემთხვევებში გამოიყენება, ხელს უწყობს სწავლებისა და სწავლის პროცესს, რათა ის არ იყოს სტერეოტიპული და უსიცოცხლო. მაგრამ ძირითადი სასწავლო მასალის ნაჩქარევად და ზერელედ შერჩევა დაუშვებელია. ისეთი შემთხვევები, რომლებიც არ არის და არც შეიძლება იყოს წინასწარ გათვალისწინებული, ინტელექტური თავისუფლების პირობებში აუცილებლად წარმოიშობა. ამგვარი შემთხვევები ეფექტურად უნდა გამოვიყენოთ. მაგრამ მნიშვნელოვანი განსხვავებაა მათი გამოყენების მიზნებს შორის ანუ გააჩნია, საკლასო საქმიანობის უწყვეტი ხაზის განვითარების მიზნით ვიყენებთ მათ, თუ ვეყრდნობით, როგორც ძირითად სასწავლო მასალას.

თუ მოცემულ გამოცდილებას მანამდე უცნობ სფეროსთან არ მივყავართ, პრობლემები არ წარმოიქმნება. პრობლემები კი აუცილებელია, რადგან სწორედ ისინი აძლევენ სტიმულს ფიქრს. ის, რომ აწმყო გამოცდილებასთან დაკავშირებული პირობები გამოყენებული უნდა იქნეს, როგორც პრობლემების წყარო, გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ტრადიციული განათლებისგან განმასხვავებელი მახასიათებელია. რადგან ტრადიციულ სკოლაში პრობლემები ბუნებრივად არ ჩნდებოდა. ხოლო ზრდა დამოკიდებულია სიძნელეთა გადალახვაზე პრობლემურ სიტუაციაში, აზროვნების გამოვლენის გზით. კიდევ ერთხელ ვიტყვი – პედაგოგის პასუხისმგებლობაში შედის – თანაბარი ყურადღება მიაქციოს ორ საკითხს: 1. პრობლემა უნდა გამომდინარეობდეს აწმყოში განფენილი გამოცდილების პირობებიდან და მოსწავლეთა შესაძლებლობებისა და კომპეტენციის ფარგლებში იყოს; 2. პრობლემამ მოსწავლეს ინფორმაციის ძიებისა და ახალი იდეების შემოტანის სტიმული უნდა მისცეს. ამგვარად მიღებული ახალი ფაქტები და იდეები საფუძველი ხდება შემდგომი გამოცდილებებისა, რომლებშიც, თავის მხრივ, ახალი პრობლემები მოცემული. ეს უწყვეტი სპირალური პროცესია. აწმყოსა და წარსულის გარდაუვალი კავშირი ის პრინციპია, რომელსაც არა მარტო ისტორიის საგანი იყენებს. მაგალითად, ავილოთ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები. თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების სახე მნიშვნელოვანწილად ფიზიკის მეცნიერების გამოყენების შედეგია. ქალაქსა თუ სოფელში მცხოვრები თითოეული ბავშვის გამოცდილების ფორმირებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ის მოწყობილობები, რომლებიც ელექტროენერგიის, სითბოსა და სხვადასხვა ქიმიური პროცესების ხარჯზე მუშაობენ. ბავშვი გარკვეული ქიმიური და ფიზიკური პრინციპების შესაბამისად მომზადებულ საკვებს მიირთმევს. ის ვერც ხელოვნურ სინათლეზე წაიკითხავს, ვერც ავტომობილით ან მატარებლით იმგზავრებს იმ ოპერაციებთან და პროცესებთან უშუალო კონტაქტის გარეშე, რომლებიც პირდაპირ კავშირშია მეცნიერებასთან.

საგანმანათლებლო-ალმზრდელობითი პრინციპი ჯანსაღი იქნება, თუ მოსწავლეებს მეცნიერულ საგნებს ისე ვასწავლით, მეცნიერულ ფაქტებსა და კანონებს ისე მივაწოდებთ, რომ გავაცნობთ მათ გამოყენებას ყოველდღიურ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამ მეთოდით ხელმძღვანელობა არა მარტო ყველაზე პირდაპირი გზაა თავად მეცნიერების გაგებისაკენ, არამედ თანამედროვე საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების გააზრების უტყუარი საშუალებაც, ვინაიდან ისინი ფართო მოხმარების საგნებისა და სერვისების წარმოებასა და დისტრიბუციაში არის მეცნიერების გამოყენების პროდუქტი, ხოლო ეს პროცესები ადამიანებსა და სოციალურ ჯგუფებს შორის არსებული ურთიერთობების განმსაზღვრელი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. მაშინ აბსურდია იმის მტკიცება, რომ ლაბორატორიებსა და კვლევით ინსტიტუტებში შესწავლილი პროცესები არ არის ახალგაზრდების ყოველდღიური ცხოვრებისეული გამოცდილების ნაწილი და აქედან გამომდინარე, არ მოიაზრება გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ფარგლებში. უსიტყვოდაც ნათელია, რომ მოზარდი ვერ ისწავლის მეცნიერულ ფაქტებსა და პრინციპებს ისევე, როგორც მოწიფული, ჩამოყალიბებული ექსპერტი. ეს პედაგოგს არამც თუ ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისგან – გამოიყენოს აწმყო გამოცდილება იმგვარად რომ ფაქტებისა და კანონების შესწავლით მოსწავლეები თანდათანობით მიუახლოვდნენ სუფთა მეცნიერულ გამოცდილებას, არამედ პირიქით – ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემის წინაშე აყენებს.

ვინაიდან, თუ სიმართლეა რომ არსებული გამოცდილება როგორც დეტალურად, ისე ფართო მასშტაბით, საქონლისა და მომსახურების წარმოებისა და დისტრიბუციის პროცესში, აგრეთვე ადამიანების სოციალურ ურთიერთობებში მეცნიერების გამოყენების პროდუქტია, მაშინ შეუძლებელია სოციალური ძალების გაგება (რომელთა გარეშე მათი დაუფლება და წარმართვა შეუძლებელია) იმ განათლებისგან მოწყვეტით, რასაც მოსწავლეები იმ ფაქტებისა და პრინციპების ცოდნისკენ მიჰყავს, რომლებიც, თავიანთი საბოლოო ორგანიზაციით, მეცნიერებებს ქმნიან. იმ პრინციპის მნიშვნელობა, რომ მოსწავლეები მეცნიერულ ცოდნამდე უნდა მივიდნენ, არ სრულდება იმით, რომ მისი მეშვეობით შესაძლებელია მიმდინარე სოციალური საკითხების გაგება. მეცნიერების მეთოდები ასევე გვიჩვენებს იმ ღონისძიებებისა და პოლიტიკისაკენ მიმავალ გზას, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია უკეთესი სოციალური წყობის ჩამოყალიბება. მეცნიერების გამოყენებით თანამედროვე სოციალური პირობების მნიშვნელოვანი ნაწილის წარმოქმნისას არ ამოიწურება მისი გამოყენების პოტენციური დიაპაზონი. ვინაიდან ამ დრომდე მეცნიერება გამოიყენებოდა მეტ-ნაკლებად უსისტემოდ და ისეთი მიზნების გავლენით, როგორიცაა პირადი სარგებელი და ძალაუფლება, რომლებიც წინა მეცნიერული ხანის ინსტიტუტების მემკვიდრეობაა.

სხვადასხვა წყაროს მეშვეობით თითქმის ყოველდღე გვეუბნებიან, რომ ადამიანისთვის შეუძლებელია სხვა ადამიანებთან ერთობლივი ცხოვრება გონივრულად წარმართოს. ჩვენ გვეუბნებიან, რომ, ერთი მხრივ, ადამიანთა საშინაო თუ საერთაშორისო ურთიერთობების კომპლექსურობა, და მეორე მხრივ

ის, რომ ადამიანები მეტწილად ემოციებითა და ჩვევებით მართული ქმნილებები არიან, შეუძლებელს ხდის გონივრულ ფართომასშტაბიან სოციალურ დაგეგმვასა და მართვას. ეს თვალსაზრისი უფრო დამაჯერებელი იქნებოდა, ნებისმიერი სისტემატური ძალისხმევა, დაწყებითი განათლებიდან დაწყებული, სწავლის მომდევნო საფეხურებით გაგრძელებული, ოდესმე მიმართული რომ ყოფილიყო იქითკენ, რომ განათლებაში უზენაესი როლი მინიჭებოდა აზროვნების მეთოდს, რომლის მაგალითია მეცნიერება. ეს კი უზენაესია განათლებისთვის. ჩვევის ბუნებაში არაფერია ისეთი, რაც ხელს შეუშლის აზროვნების მეთოდის ჩვევად ჩამოყალიბებას და არც ემოციის ბუნებაშია ამ მეთოდის ინტენსიური გამოყენების ხელისშემშლელი რამ. მეცნიერების მაგალითი აქ მოყვანილია იმის საილუსტრაციოდ, როგორია აწმყო გამოცდილების შინაარსის პროგრესული შერჩევა მისი ორგანიზაციის მიზნით: ორგანიზაციისა, რომელიც თავისუფალია და არავითარ შემთხვევაში გარედან თავს მოხვეული, რადგან იგი შესაბამისობაშია თავად გამოცდილების ზრდასთან. აწმყო გამოცდილების შინაარსის გამოყენება მეცნიერების შესწავლის მიზნით, ალბათ საუკეთესო მაგალითია იმ ძირითადი პრინციპისა, რომელიც უკავშირდება არსებული გამოცდილების გამოყენებას მოსწავლეთა იმ გარემომცველი სამყაროსკენ გაძღოლის საშუალებად, რომელიც უფრო ფართო, უფრო დახვეწილი და უკეთ ორგანიზებულია, ვიდრე იმ გამოცდილებაში მოცემული სამყარო, საიდანაც საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ზრდა იღებს სათავეს. ლანსელოტ ჰოგბენის⁴ წიგნი „მათემატიკა მილიონებისთვის“ გვიჩვენებს, როგორ შეუძლია მათემატიკას, თუკი მას ჩავთვლით ცივილიზაციის სარკედ და კაცობრიობის პროგრესის ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებად, ისევე შეუწყოს ხელი სასურველი მიზნის შესრულებას, როგორც ფიზიკას და მის მომიჯნავე მეცნიერებებს. ნებისმიერ შემთხვევაში, ძირითადი მამოძრავებელი იდეა ცოდნის პროგრესული ორგანიზაციაა. სწორედ ცოდნის ორგანიზაციასთან დაკავშირებით არის ჩვენ მიერ ნახსენები „ან-ან“ ფილოსოფია ყველაზე აქტიური. პრაქტიკაში და თეორიულ საუბრებშიც კი, ხშირად მიიჩნევენ, რომ ვინაიდან ტრადიციული განათლება ცოდნის ორგანიზაციის ისეთ ცნებას ეყრდნობოდა, რომელიც თითქმის არაფრად აგდებდა ცოცხალ, აწმყო გამოცდილებას, შესაბამისად, ცოცხალ გამოცდილებაზე დაფუძნებულმა განათლებამაც იგნორირება უნდა გაუკეთოს ფაქტებისა და იდეების ყოველგვარ ორგანიზაციას.

როდესაც ცოტა ხნის წინ ამ ორგანიზაციას იდეალი ვუწოდებ, ნეგატიურ მხარეში ვგულისხმობდი, რომ შეუძლებელია პედაგოგს ხელთ ჰქონდეს წინასწარ ორგანიზებული ცოდნა, რომელსაც იგი დოზებად გასცემს სწავლის პროცესში. მაგრამ, როგორც იდეალი, ფაქტებისა და იდეების ორგანიზაციის აქტიური პროცესი აწმყოს კვალდაკვალ მიმდინარე საგანმანათლებლო პროცესია. გამოცდილებას ვერ ექნება საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი დანიშნულება, თუ იგი მიმართული არ არის უფრო მეტი ფაქტების ცოდნის, უფრო მეტი იდეების წარმოშობისა და ამ ფაქტებისა და უკეთესი, უფრო მოწესრიგებული ორგანიზაციისკენ. ის, რომ ორგანიზაცია გამოცდილებისთვის სრულიად უცხო პრინციპია, მართალი

არ არის. ეს რომ ასე იყოს, გამოცდილება დამაბნეველი და ქაოსური იქნებოდა. ბავშვების გამოცდილება ძირითადად ადამიანებზე, ოჯახის წევრებზეა კონცენტრირებული. თანამედროვე ფსიქიატრიამ უკვე კარგად იცის, რომ ნორმალური ოჯახური ურთიერთობების მოშლა შემდგომში ბავშვის გონებრივი და ემოციური პრობლემების გამომწვევი სერიოზული მიზეზი ხდება. ეს ფაქტი მეტყველებს ამ ტიპის ორგანიზაციის რეალურობაზე. დაწყებით კლასებსა და საბავშვო ბაღში პირველდაწყებითი განათლების ერთ-ერთი უდიდესი წარმატებაა ის, რომ იგი ცდილობს გამოცდილების ორგანიზაციას შეუნარჩუნოს სოციალური და ადამიანური ცენტრი, სიმძიმის ცენტრის უწინდებურად, ძალით გადაადგილების ნაცვლად. მაგრამ განათლების ერთ-ერთი უცვლელი პრობლემა, მუსიკის მსგავსად, მოდულაციაა. განათლების შემთხვევაში, მოდულაცია ნიშნავს სოციალური და ადამიანური ცენტრიდან ორგანიზაციის უფრო ობიექტურ ინტელექტუალურ სქემაზე გადასვლას, აგრეთვე იმის გათვალისწინებასაც, რომ ინტელექტუალური ორგანიზაცია არის არა მიზანი, არამედ საშუალება, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია სოციალური ურთიერთობებისა და ადამიანური კავშირების უკეთ გაგება და მათი უფრო გონივრული ორგანიზაცია.

როდესაც განათლება თავისი თეორიითა და პრაქტიკით ეფუძნება გამოცდილებას, უსიტყვოდ ნათელია, რომ უფროსი ადამიანისა და სპეციალისტისთვის განკუთვნილი, ორგანიზებული შინაარსი ვერ იქნება ამოსავალი წერტილი. თუმცა იგი ის მიზანია, რომლისკენაც განათლება განუწყვეტლივ უნდა მიემართებოდეს. ვფიქრობ, იმის მტკიცება, რომ ცოდნის ორგანიზაციის ერთ-ერთი ფუნდამენტური პრინციპი მიზეზ-შედეგობრიობის პრინციპია, აუცილებელი არ არის. მეცნიერის მიერ ამ პრინციპის გაგება და ფორმულირება მკვეთრად განსხვავდება ბავშვის გამოცდილებაში არსებულისაგან. მაგრამ მასთან კავშირი და მისი მნიშვნელობის გაგება მცირეწლოვანი ბავშვის გამოცდილებისთვისაც კი არ არის უცხო. როდესაც ორი-სამი წლის ბავშვი სწავლობს, რომ ცეცხლს ზედმეტად არ უნდა მიუახლოვდეს, ამასთანავე, საკმაოდ ახლოს მიდის გასათბობად, იგი იყენებს კაზუალურ, მიზეზობრივ კავშირს. გონიერი მოქმედება შესაბამისობაშია მიზეზობრივი კავშირის მოთხოვნებთან და ეს მოქმედება გონივრულია იმდენად, რამდენადაც არა მხოლოდ ემორჩილება ამ მოთხოვნებს, არამედ შეგნებულად არის დამახსოვრებული.

გამოცდილების ადრეულ ფორმებში, მიზეზობრივი კავშირი მოცემულია არა აბსტრაქტულად, არამედ მიღწეულ შედეგებთან გამოყენებული საშუალებების კავშირის სახით, საშუალებებისა და შედეგების ურთიერთქმედებისა და ურთიერთკავშირის ფორმით. აზროვნების, გონივრული განსჯისა და გაგების უნარის ზრდა ძირითადად გულისხმობს მიზნების ჩამოყალიბებისა და მათი რეალიზაციისათვის საჭირო საშუალებების შერჩევისა და ორგანიზაციის უნარის ზრდას. მცირეწლოვანთა ყველაზე ადრეული, ელემენტარული გამოცდილებები სავსეა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირებით. ისეთი ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო მოვლენებიც კი, როგორიცაა სადილის მომზადება ან განათების საშუალებე-

ბის გამოყენება, ამ კავშირის მაგალითებია. განათლების პრობლემა იმ სიტუაციების არარსებობა კი არ არის, სადაც მიზეზობრივი კავშირი მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირში ჩანს. განათლების წინაშე მდგარი გადაუჭრელი პრობლემაა ამ სიტუაციების ეფექტურად გამოყენება – გამოყენება იმგვარად, რომ მოსწავლეს მოცემული გამოცდილების შემთხვევაში მიზეზობრივი კავშირების დადგენა შეეძლოს. იმ ოპერაციებს, რომელთა მეშვეობით ხდება საშუალებების შერჩევა და ორგანიზება მიზანთან მიმართებაში, ლოგიკოსები „ანალიზსა და სინთეზს“ უწოდებენ.

ეს პრინციპი განსაზღვრავს სასკოლო აქტივობათა გამოყენების ძირითად საფუძველს. არაფერია საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი თვალსაზრისით უფრო მეტად აბსურდული, ვიდრე მოწოდება მრავალფეროვანი სასკოლო აქტივობებისა და საქმიანობებისკენ მაშინ, როცა ინფორმაციისა და იდეების პროგრესული ორგანიზაციის საჭიროების მნიშვნელობა შემცირებულია. შეგნებული, მიზანმიმართული საქმიანობა განსხვავდება უმიზნო საქმიანობისგან იმით, რომ იგი გულისხმობს საშუალებების შერჩევას – ანალიზს – გარემომცველი მრავალფეროვანი პირობებიდან და მათ ორგანიზაციას – სინთეზს – განზრახული შედეგის ან მიზნის მისაღწევად. ნათელია, რომ რაც უფრო მოუმწიფებელი და ჩამოუყალიბებელია მოსწავლე, მით უფრო მარტივი უნდა იყოს მიზნები და ელემენტარული – გამოყენებული საშუალებები. მაგრამ საქმიანობის ორგანიზაციის პრინციპი, რომელიც გულისხმობს შედეგისა და საშუალებების ურთიერთკავშირის აღქმას, მცირეწლოვანი ბავშვების შემთხვევაშიც კი მოქმედებს. სხვაგვარად, საქმიანობა კარგავს საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით დანიშნულებას და უსარგებლო ხდება, ვინაიდან ბრმად მოქმედებაა. მოწიფულობასთან ერთად, საშუალებათა ურთიერთკავშირის პრობლემა უფრო აქტუალური ხდება. მიზეზ-შედეგობრიობის იდეა უფრო მკაფიო და ექსპლიციტური ხდება იმის მიხედვით, რა დონეზე მიმდინარეობს დაკვირვების გადატანა მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირიდან უფრო კომპლექსურ საკითხზე – საშუალებების ერთმანეთთან კავშირზე. სკოლაში სახელოსნოებისა და სამზარეულო ოთახების არსებობა საბოლოოდ გამართლებულია არა იმიტომ რომ მოსწავლეებს უბრალოდ საქმიანობის საშუალებას აძლევენ, არამედ იმიტომ, რომ ისინი ქმნიან ისეთი საქმიანობისა და ისეთი ტექნიკური უნარ-ჩვევების ათვისების შესაძლებლობას, რომელთა მეშვეობით შესაძლებელია მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირზე დაკვირვება, შემდეგ კი განხილვა იმისა, როგორ ურთიერთქმედებენ მოვლენები ერთმანეთთან კონკრეტული შედეგის მისაღწევად. პრინციპში, ისინი ამ შემთხვევაში იმავე ფუნქციას ასრულებენ, რასაც ლაბორატორიები მეცნიერული კვლევების დროს.

თუ ინტელექტური ორგანიზაციის საკითხი ვერ შემუშავდება გამოცდილების საფუძველზე, ცხადია, აღინიშნება რეაქცია გარედან დაძალებული ორგანიზაციის მეთოდების წინააღმდეგ. ამ რეაქციის ნიშნები უკვე შეიმჩნევა. ხშირად გვეუბნებიან, რომ სკოლები, ახალიც და ძველიც, ვერ ასრულებენ თავიანთ უმ-

თავრეს დანიშნულებას. როგორც ამბობენ, ისინი ვერ ავითარებენ კრიტიკული აზროვნების, მსჯელობისა და არგუმენტაციის უნარს. ბავშვებს ფიქრის უნარი არა აქვთ. სხვადასხვა ტიპის გადაუმუშავებელი ინფორმაციის დაგროვების შედეგად და იმის გამო, რომ მათ უნარ-ჩვევების ისეთი ფორმების პირდაპირ, ავტომატურ ათვისებას აიძულებენ, რომლებიც სასარგებლო იქნება ბიზნესისა და კომერციის სამყაროში. გვეუბნებიან, რომ ეს ნაკლოვანებები განპირობებულია წარსულის გამოცდილი კულტურული მემკვიდრეობის ხარჯზე, თანამედროვე მოთხოვნების ზრდითა და მეცნიერების გავლენით. ხშირად კამათობენ იმის თაობაზე, რომ მეცნიერებასა და მეცნიერულ მეთოდს ნაკლები მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს, რომ დროა დაუბრუნდეთ არისტოტელესა⁵ და თომა აქვინელის⁶ ლოგიკაში ჩამოყალიბებულ, ადრეულ ფუნდამენტურ პრინციპებს, რათა ახალგაზრდებს თავიანთ ინტელექტურ და მორალურ ცხოვრებაში ჭეშმარიტი საყრდენი ჰქონდეთ და ყველა უსაფუძვლო და წარმავალი იდეის გავლენის ქვეშ არ მოექცნენ.

მეცნიერების მეთოდი რომ ოდესმე თანმიმდევრულად და შეთანხმებულად ყოფილიყო გამოყენებული ყოველდღიურ სასკოლო მუშაობაში, ყველა საგნის სწავლებისას, მართლაც, მონიბლული ვიქნებოდი ამ ემოციური მოწოდებებით. საბოლოოდ ვხედავ ორ ალტერნატივას, რომელთა შორისაც განათლებამ არჩევანი უნდა გააკეთოს, თუ სურს, რომ მისი კურსი არ იყოს უმიზნო და უმისამართო. ერთ-ერთი მათგანი გამოიხატება პედაგოგთა წაქეზებაში, დაუბრუნდნენ იმ ინტელექტურ მეთოდებსა და იდეალებს, რომლებიც მეცნიერული მეთოდის განვითარებამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე წარმოიშვა. ეს მიდგომა, შესაძლოა, დროებით წარმატებულიც გამოდგეს, განსაკუთრებით იმ პერიოდში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ემოციურად, ინტელექტურად, ეკონომიკურად და ზოგადად, არასაიმედო მდგომარეობა. ასეთ პირობებში განსაკუთრებით აქტიურია სურვილი – დაეყრდნო ტრადიციულ, უცვლელ ავტორიტეტს. თუმცა ეს პოზიცია იმდენად შორსაა იმისგან, რასაც თანამედროვე ცხოვრების ყველა პირობა მოიცავს, რომ, ვფიქრობ, სისულელეა, ხსნა ამ მიმართულებით ვეძებოთ. მეორე ალტერნატივაა მეცნიერული მეთოდის სისტემატური გამოყენება, რაც გულისხმობს გამოცდილების პოტენციური შესაძლებლობების გონივრულ შესწავლასა და გამოყენებას.

ეს პრობლემა განსაკუთრებული ძალით ეხმაურება პროგრესულ სკოლებს. თუ მუდმივი ყურადღება არ დაეთმობა გამოცდილებათა ინტელექტური შინაარისის განვითარებას, ფაქტებისა და იდეების მუდმივად მზარდ ორგანიზაციას, ამან, შესაძლოა, გამოიწვიოს საწინააღმდეგო რეაქცია – გააძლიეროს ინტელექტურ და მორალურ ავტორიტარიზმში დაბრუნების ტენდენცია. ამჟამად მეცნიერული მეთოდის გამოკვლევის არც დროა და არც ადგილი, მაგრამ მისი გარკვეული თვისებები იმდენად მჭიდრო კავშირშია გამოცდილებაზე დაფუძნებულ, სხვა ნებისმიერ საგანმანათლებლო სისტემასთან, რომ აუცილებლად მიმაჩნია მათი აღნიშვნა.

უპირველეს ყოვლისა, მეცნიერების ექსპერიმენტული მეთოდი, სხვა ნებისმიერ მეთოდთან შედარებით, მეტ მნიშვნელობას ანიჭებს იდეებს. მეცნიერული გაგებით, ექსპერიმენტი არსებობს მაშინ, როდესაც მოქმედებას მართავს რომელიმე წამყვანი იდეა. ის, რომ გამოყენებული იდეები მხოლოდ ჰიპოთეზებია და არა საბოლოო ჭეშმარიტებანი, არის მიზეზი, რის გამოც იდეებს უფრო გულმოდგინედ უფრთხილდებიან და გამოცდიან მეცნიერებაში, ვიდრე სხვა ნებისმიერ სფეროში. იმ მომენტიდან კი, როდესაც იდეების ჭეშმარიტებას აღიარებენ, ქრება ყოველგვარი მიზეზი მათი სკრუპულოზური შესწავლისა. იდეებს აღიარებენ უცვლელ ჭეშმარიტებად და საკითხიც დასრულებულია. მაგრამ, როგორც ჰიპოთეზებს, მათ განმეორებით ცდიან და ამოწმებენ. ეს არის აუცილებელი მოთხოვნა მათი ზუსტი ფორმულირებისთვის.

მეორე მხრივ, იდეებისა და ჰიპოთეზების გამოცდა შეიძლება იმ შედეგების მიხედვით, რომლებსაც ისინი იძლევიან მათზე მოქმედების შედეგად. ეს ნიშნავს, რომ მოქმედების შედეგები საგულდაგულოდ, სკრუპულოზურად უნდა იქნეს შესწავლილი. ისეთი საქმიანობით, რომელიც არ მოწმდება მისგან გამომდინარე შედეგებზე დაკვირვებით, შეიძლება მხოლოდ დროებითი სიამოვნება მიიღო. მაგრამ ინტელექტურად არაფრის მომცემი არ არის. ის არც ცოდნას იძლევა იმ სიტუაციების შესახებ, რომლებშიც მოქმედება ხდება და არც იდეების გარკვევისა და გავრცობისკენ მიყვარათ.

გარდა ამისა, ექსპერიმენტულ მეთოდში წარმოდგენილი აზროვნების მეთოდი მოითხოვს იდეებზე, საქმიანობასა და დაფიქსირებულ შედეგებზე დაკვირვებას. ეს საკითხი ხელახლა უნდა გადაიხედოს და შეჯამდეს, რაც გულისხმობს განვითარებადი გამოცდილების მნიშვნელოვანი თვისებების დიფერენციაციასაც და საბოლოო ანგარიშსაც. ფიქრი ნიშნავს იმის ხელახლა გადახედვას, რაც გაკეთდა, იმ წმინდა, საბოლოო დასკვნითი მნიშვნელობების მისაღებად, რომლებიც მომდევნო გამოცდილებებთან ეფექტური ურთიერთობის ძირითადი კაპიტალია. ეს არის ინტელექტური ორგანიზაციისა და დისციპლინებული გონების არსი.

იძულებული ვიყავი ზოგადად, ხშირ შემთხვევაში აბსტრაქტულ ენაზე მესაუბრა. მაგრამ ყოველივე, რაც ზემოთ ითქვა, ორგანულადაა დაკავშირებული იმ მოთხოვნასთან, რომ გამოცდილებას საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ღირებულება ჰქონდეს, მოსწავლეს მიუძღვოდეს შინაარსი თანმიმდევრულად გაფართოებული სამყაროსკენ, ეს იქნება ფაქტების, ინფორმაციისა და იდეების შინაარსი. ეს პირობა დაკმაყოფილებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პედაგოგი ხედავს სწავლებისა და სწავლის პროცესს, როგორც გამოცდილების რეკონსტრუქციის უწყვეტ პროცესს. ამ პირობის დაკმაყოფილება შესაძლებელია, თუ პედაგოგი იხედება წინ, შორეულ მომავალში და თითოეულ აწმყო გამოცდილებას აღიქვამს, როგორც მამოძრავებელ ძალას, რომელიც მომავალი გამოცდილებების ბუნებას განაპირობებს. კარგად მესმის, რომ ის აქცენტი, რომელიც მეცნიერულ მეთოდზე გავაკეთე, შესაძლოა შეცდომაში შემყვანიც იყოს, რადგან იგი მხოლოდ და მხოლოდ ლაბორატორიული კვლევის იმ სპეციალურ ტექნიკას

გვახსენებს, რომელსაც პროფესიონალები იყენებენ. მაგრამ მეცნიერულ მეთოდზე აქცენტს არაფერი აქვს საერთო სპეციალიზებულ ტექნიკასთან. ეს ნიშნავს, რომ მეცნიერული მეთოდი ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი უტყუარი საშუალებაა გარემომცველი სამყაროს ყოველდღიურ გამოცდილებათა მნიშვნელობის შესაცნობად. ეს ნიშნავს, რომ მეცნიერული მეთოდი გვთავაზობს სამუშაო მოდელს, როგორ და რა პირობებში უნდა მოხდეს გამოცდილებების გამოყენება შემდგომი წინსვლისა და ზრდის მიზნით. ამ მეთოდის მორგება და ადაპტაცია იმ პიროვნებებთან, რომლებიც მომწიფების სხვადასხვა ეტაპზე არიან, პედაგოგისთვის სერიოზული პრობლემაა, ხოლო ამ პრობლემის მუდმივი ფაქტორებია იდეების ფორმირება, იდეების შესაბამისად მოქმედება, შედეგებზე დაკვირვება და ფაქტებისა და იდეების ორგანიზაცია მათი სამომავლოდ გამოყენების მიზნით. იდეები, საქმიანობა, დაკვირვებები და ორგანიზაცია არ შეიძლება ერთნაირი იყოს ექვსი წლის ბავშვისთვისა და თორმეტი ან თვრამეტი წლის ახალგაზრდისთვის, რომ აღარაფერი ვთქვათ ზრდასრულ მეცნიერზე. მაგრამ, ნებისმიერ დონეზე ხდება გამოცდილების მზარდი განვითარება, თუ ეს გამოცდილება თავისი შედეგით საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი დანიშნულებისაა. შესაბამისად, როგორიც არ უნდა იყოს გამოცდილების დონე, არ გვაქვს სხვა არჩევანი, გარდა იმისა, რომ ან ვიმოქმედოთ იმ მოდელის შესაბამისად, რასაც ის გვთავაზობს, ან უგულვებელყოთ აზროვნების როლი ცოცხალი და მამოძრავებელი გამოცდილების განვითარებასა და კონტროლში.

თავი მერვე

გამოცდილება – განათლების საშუალება და მიზანი

ყველაფერში, რაზეც ზემოთ ვისაუბრე, ბუნებრივად, თავისთავად ცხადად წარმოვაჩინე იმ პრინციპის გონივრულობა, რომლის მიხედვითაც განათლება, იმისათვის, რომ მიაღწიოს თავის მიზნებს როგორც ინდივიდუალური შემსწავლელისთვის, ისე მთლიანად, საზოგადოებისთვის, უნდა დაეფუძნოს გამოცდილებას, რომელიც მუდამ რომელიმე პიროვნების რეალური ცხოვრებისეული გამოცდილებაა. მე არც ამ პრინციპის მიღების მოწოდებით გამოვსულვარ და არც მისი გამართლება მიცდია. განათლების სფეროში მოღვაწე კონსერვატორებიც და რადიკალებიც უკიდურესად უკმაყოფილონი არიან არსებული საგანმანათლებლო სიტუაციით. საგანმანათლებლო სფეროს ამ ორი ურთიერთდაპირისპირებული სკოლის წარმომადგენლები, სულ ცოტა, ამ საკითხში მაინც ეთანხმებიან ერთმანეთს. განათლების სისტემამ გეზი უნდა აიღოს ორიდან ერთი მიმართულებით: უკან – წინარე მეცნიერული ხანის ინტელექტური და მორალური სტანდარტებისკენ ან წინ – მზარდი გამოცდილების შესაძლებლობათა განვითარებაში მეცნიერული მეთოდის კიდევ უფრო ფართო გამოყენებისკენ. მე მხოლოდ ვეცადე, წარმომედგინა ზოგიერთი პირობა, რომლებიც აუცილებლად უნდა დაკმაყოფილდეს იმ შემთხვევაში, თუ განათლება ზემოაღნიშნული ორი ალტერნატივიდან მეორე კურსს აირჩევს.

იმდენად ღრმად ვარ დარწმუნებული განათლების დიდ პოტენციალში, რომ, როდესაც ის გაგებულია, როგორც ჩვეულებრივი გამოცდილების შესაძლებლობების გონივრულად წარმართული განვითარება, აუცილებლობად არ მიმაჩნია არც მეორე კურსის გაკრიტიკება და არც გამოცდილების კურსის სასარგებლო არგუმენტების წამოყენება. ერთადერთი, რაც საფუძველს მაძლევს ვიფიქრო ახალი კურსის შესაძლო წარუმატებლობაზე, არის იმის საშიშროება, რომ გამოცდილება და ექსპერიმენტული მეთოდი, შესაძლოა, არ იქნეს ადეკვატურად გაგებული. დედამიწის ზურგზე არ არსებობს უფრო რთული დისციპლინა, ვიდრე გამოცდილების დისციპლინა, რომელიც პასუხისმგებელია გონივრულ განვითარებასა და მართვაზე. აქედან გამომდინარე, ახალი განათლების სტანდარტების, მიზნებისა და მეთოდების საწინააღმდეგო, თუნდაც დროებითი რეაქციის ერთადერთი საფუძველი იმ პედაგოგთა წარუმატებლობაა, რომლებიც მხოლოდ მოჩვენებითად მიიღებენ მათ და ერთგულად არ გამოიყენებენ პრაქტიკაში. როგორც უკვე არაერთხელ აღვნიშნე, ახალი განათლების გზა, არათუ უბრალოდ არ არის ძველ გზაზე ადვილი, არამედ, პირიქით, გაცილებით რთული და დაძაბულია. ეს ასე იქნება, სანამ იგი უმრავლესობას არ მოიცავს, ამის მიღწევას კი მისი მიმდევრების მხრიდან სერიოზული თანამშრომლური საქმიანობის მრავალი წელი დასჭირდება. უდიდესი საფრთხე, რაც თან ახლავს ახალი განათლების მომავალს, არის იდეა, თითქოს ის ადვილი გზაა, იმდენად ადვილი, რომ შესაძლებელია მისი კურსის იმპროვიზაცია, ექსპრომტად თუ არა, დღიდან დღემდე ან კვირიდან კვირამდე მაინც. სწორედ ამ მიზეზის გამოა, რომ მისი პრინციპების ქება-დიდების ნაცვლად, შემოვიფარგლე მხოლოდ გარკვეული პირობების ჩვენებით, რომელთა აღსრულება აუცილებელია, თუ გვსურს, რომ ახალმა განათლებამ მიაღწიოს წარმატებას, რასაც ისამართლიანად იმსახურებს.

განათლებაზე საუბრისას ხშირად ვახსენებდი სიტყვებს „პროგრესული“ და „ახალი“. თუმცა არ მინდა საუბრის დასასრულს არ გამოვხატო ჩემი მტკიცე შეხედულება იმის თაობაზე, რომ ფუნდამენტური საკითხია არა ახალი განათლება ძველის წინააღმდეგ ან პროგრესული განათლების ტრადიციულისადმი დაპირისპირება, არამედ როგორი უნდა იყოს ის, რაც ღირსეულად იმსახურებს სახელს – განათლება. ვიმედოვნებ და მწამს, რომელიმე მიზნის ან მეთოდის მიმართ ჩემი კეთილგანწყობის მიზეზი მხოლოდ ის არ არის, რომ მათ შეიძლება სახელად პროგრესული ეწოდოს. ძირითადი საკითხი ეხება თავად განათლების ბუნებას, მისთვის ყოველგვარი მახასიათებელი ზედსართავი სახელის წამოღვარების გარეშე. ის, რაც ჩვენ გვსურს და გვჭირდება, არის წმინდა, მარტივი განათლება და უფრო დამაჯერებლად და სწრაფად მივალწევთ პროგრესს, როდესაც საკუთარ თავს მივუძღვნით იმის ძიებას, რა არის განათლება და რა პირობები უნდა დაკმაყოფილდეს იმისთვის, რომ განათლება რეალობა იყოს და არა ცარიელი სახელი ან ლოზუნგი. სწორედ ეს გახლავთ ის ერთადერთი მიზეზი, რის გამოც ხაზი გავუსვი გამოცდილების ჯანსაღი ფილოსოფიის შექმნის აუცილებლობას.

- 1 კლავდიუს პტოლემე (97-165) – ალექსანდრიელი ასტრონომი, გეოგრაფი და მათემატიკოსი, მზის სისტემის გეოცენტრული მოდელის შემქმნელი.
- 2 ნიკოლოზ კოპერნიკი (1473-1543) – პრუსიელი ასტრონომი. მზის სისტემის ჰელიოცენტრული მოდელის შემქმნელი.
- 3 ალფრედ ლორდ ტენისონი (Alfred, Lord Tennyson) (1809-1892) – ინგლისელი პოეტი, ციტატა მოყვანილია ლექსიდან „ულისე“.
- 4 ლანსელოტ ჰოგბენი (1895-1975) – ინგლისელი ზოოლოგი და გენეტიკოსი.
- 5 არისტოტელე (384-322) – ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი.
- 6 თომა აქვინელი (1225-1274) – შუა საუკუნეების ფილოსოფოსი და თეოლოგი.

დიმიტრი უზნაძე

1886-1950

შესავალი

დიმიტრი უზნაძე ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ფუძემდებელია, მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა მსოფლიო ფსიქოლოგიური მეცნიერების მონაპოვარიცაა. ამაზე ქართველი, და არა მხოლოდ ქართველი, ფსიქოლოგები საუბრობენ. 1944 წელს ცნობილმა შვეიცარიელმა ფსიქოლოგმა, ჟან პიაჟემ გამოსცა სტატია, სადაც იხმარა ტერმინი „უზნაძის ეფექტი“ ვიზუალური სფეროს ილუზიის¹ აღსაწერად. მაინც რას ნიშნავს, რაში გამოიხატება უზნაძის შრომების მნიშვნელობა და რა მემკვიდრეობა დაგვიტოვა მან?

როგორც მეცნიერმა, დიმიტრი უზნაძემ მოღვაწეობა ფილოსოფიაში დაიწყო. მისი სადოქტორო დისერტაცია – ვლადიმერ სოლოვიოვი:² მისი ეპისტემოლოგია და მეტაფიზიკა (1909) – ფილოსოფიური ნაშრომია. იგი მთელი სიცოცხლის მანძილზე აგრძელებდა მუშაობას ფილოსოფიაში და საინტერესო ნაშრომები შექმნა, რომელთა მნიშვნელობას ამ დარგის სპეციალისტები შეაფასებენ. უზნაძის ფილოსოფიური შრომები ორ ტომადაა გამოცემული და დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია მათ გაეცნოს. გარდა ფილოსოფიისა, დიმიტრი უზნაძე პედაგოგიკაშიც მოღვაწეობდა, რომელსაც დღეს განათლების მეცნიერებას უწოდებენ. მისი ინოვაციები განათლების მეცნიერებაში დღესაც თანამედროვედ და ნოვატორულად შეიძლება ჩაითვალოს. გარდა ამისა, დ. უზნაძემ გამოაქვეყნა ისტორიის სახელმძღვანელოები.

წინამდებარე ნაშრომში შევხებით დიმიტრი უზნაძის ფსიქოლოგიურ მემკვიდრეობას, კერძოდ, განვიხილავ მის ნაშრომს „განწყობის ფსიქოლოგია“, რომელიც 1940 წელს გამოქვეყნდა ცალკე თავად მისსავე ზოგადი ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელოში. აქ უზნაძის მთავარი ფსიქოლოგიური იდეებია განვითარებული განწყობის თეორიის სახით. ამ იდეებს ის ჯერ ფილოსოფიის კუთხით განიხილავს და შემდგომ გადადის ფსიქოლოგიაზე, ამიტომ, მნიშვნელოვანია ამ ნაშრომში ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური ნაწილები, რაც, დამწყები მკითხველისათვის ადვილი არაა. შევეცდები ამაში დაგეხმაროთ და ნაშრომის ფსიქოლოგიური მხარე გამოვყო, ვაჩვენო განწყობის თეორია, როგორც ფსიქოლოგიური თეორია.

1 იმ პერიოდში ფსიქოლოგები აქტიურად სწავლობდნენ ალქმის ილუზიებს, რაც, სხვა სიტყვებით, მცდარ ალქმას ნიშნავს, მაგალითად, საგანი უფრო დიდი გვეჩვენა, ვიდრე ის სინამდვილეშია, ან, სმენის ილუზიაა, როცა ხმა სხვა მხრიდან მოდის, მაგრამ ჩვენ სხვა მხარეს გვესმის და ა. შ.

2 რუსი ფილოსოფოსი, პოეტი (1853-1900)

როგორც უკვე აღვნიშნე, ღიმიტრი უზნაძემ სამეცნიერო მოღვაწეობა ფილოსოფიაში დაიწყო, ხოლო შემდგომ ფსიქოლოგიას მიუბრუნდა. ამითი მან ფსიქოლოგიის, როგორც მეცნიერების, განვითარების ისტორია გაიმეორა. ფსიქოლოგია ფილოსოფიის წიაღში წარმოიშვა და თავდაპირველად ფილოსოფიურ დისციპლინად ითვლებოდა, ეს იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ ფსიქოლოგიას ჰუმანიტარულ მეცნიერებად თვლიდნენ და უნივერსიტეტებში ფსიქოლოგიის მიმართულებები ფილოსოფიის ფაკულტეტებზე არსებობდა. ძირითადად, ეს ეხება ევროპას, სადაც ისახებოდა ფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერება. პირველ ფსიქოლოგად სწორედ გერმანელი ვილჰელმ ვუნდტი ითვლება, რომელმაც შექმნა ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია. ღიმიტრი უზნაძე კი მისი მოწაფე იყო. ექსპერიმენტი ფსიქოლოგიაში საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან შევიდა და საბოლოოდ დაიმკვიდრა ადგილი, როგორც ფსიქოლოგიის კვლევის ძირითადმა მეთოდმა. დღეისათვის ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია მაგისტრალურია, რაც ნიშნავს, რომ ფსიქოლოგიის ძირითად კვლევის მეთოდად ექსპერიმენტია აღიარებული.

განწყობის თეორიის გასაგებად მნიშვნელოვანია ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ძირითადი მახასიათებლების გააზრება. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას სწავლობს, შეიძლება ითქვას, თვალსაჩინო გზით: იმისათვის, რომ რაღაც ვამტკიცო, საჭიროა ეს ფენომენი ჯერ ექსპერიმენტულად, ემპირიულად (გამოცდილებით) შევისწავლო. ამისათვის ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიას თავისი ენა აქვს, ჟარგონი.³ ამ ენაში აუცილებელია ისეთი ტერმინებით ოპერირება, როგორებიცაა ცვლადი, სქემა, გაზომვა, დამოუკიდებელი და დამოკიდებული, შუალედური ცვლადი, ექსპერიმენტატორი,⁴ ცდის პირი⁵ და ა. შ. აქ ყველა ამ ტერმინის განხილვას არ შევუდგები, თუმცა ცნება ცვლადის განმარტება აუცილებელია იმისათვის, რომ კარგად გავიგოთ დ. უზნაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობა.

ცვლადი არის ყველაფერი ის, რაც იცვლება. ბუნებაში, ჩვენ გარშემო, ძალიან ბევრი ცვლადია და ბევრი თანამედროვე მეცნიერება ცვლადების ენაზე საუბრობს. ფსიქოლოგიას, ბუნებრივია, თავისი კვლევის სფეროს შესაბამისი ცვლადები აინტერესებს: ესენია ის ცვლადები, რომლებიც ადამიანის ფსიქიკას აღწერს. მაგალითად, ადამიანის მეხსიერების, ყურადღების, სხვადასხვა ემოციის, განვითარების ფაზების აღმწერი ცვლადები. ასეთი ცვლადი უამრავია.

ფსიქოლოგიისათვის მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ამ ცვლადების აღწერა, რაც მათი ფუნქციონირების სპეციფიკის შესწავლას საჭიროებს, არამედ, მათ შორის კავშირების, მიმართებების დადგენა. მაგალითად, როდესაც ფსიქოლოგიურ ტექსტში შეხვდებით ინფორმაციას იმის თაობაზე, რა სახის მეხსიერება არსებობს, და წაიკითხავთ მეხსიერების სხვადასხვა ფორმის დახასიათებას, იმას, თუ რა როლს ასრულებენ ისინი ფსიქიკის ფუნქციონირებაში, ამას მეხსიერების,

3 სამეცნიერო ენა, ტერმინოლოგია

4 ის, ვინც ატარებს ექსპერიმენტს

5 ის, ვიზეც ტარდება ექსპერიმენტი

როგორც ცვლადის აღწერა ეწოდება. თუ წაიკითხავთ და გაიგებთ იმის შესახებ, რომ ადამიანის ხანმოკლე მესხიერების მიმდინარეობაზე მოქმედებს მისი ემოციები, ეს უკვე ცვლადებს შორის კავშირის დადგენა იქნება. შესაბამისად, ერთი ცვლადი იქნება ემოცია, ხოლო მეორე – ხანმოკლე მესხიერება. ამ ორ ცვლადს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირია ნაჩვენები, ანუ, ახსნილია, რომ ემოცია არის დამოუკიდებელი ცვლადი და ის მოქმედებს მესხიერებაზე, ანუ, დამოკიდებულ ცვლადზე. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია ამ მიმართულებით განვითარდა და მისი მტკიცებულებები ამგვარ კვლევებზეა დაფუძნებული. მაგალითად, სოციალურ ფსიქოლოგიაში ცნობილია ექსპერიმენტულად დადასტურებული ისეთი მოვლენა, როგორიცაა კონფორმიზმი, როდესაც, ადამიანი აზრს იცვლის ჯგუფის ზეგავლენით. ამ ექსპერიმენტებში ჯგუფის ზეგავლენა არის დამოუკიდებელი ცვლადი, ხოლო აზრის შეცვლა, ანუ, კონფორმიზმი – დამოკიდებული ცვლადი. სოლომონ ახმა ახლა უკვე კლასიკურად ქცეული ეს ექსპერიმენტი მეოცე საუკუნის ოციან წლებში ჩაატარა: ცდის პირს აჩვენა ნახაზი, სადაც ორი წრფე იყო გამოსახული, ერთი გრძელი და მეორე – შედარებით მოკლე. შემდეგ აჩვენა სამი წრფე, ხოლო ცდის პირს უნდა ეპასუხა, რომელი წრფე შეესაბამებოდა პირველად ნაჩვენები ორი წრფიდან ერთ-ერთს. პასუხი საკმაოდ ნათელია და ექსპერიმენტის მონაწილეები, როგორც წესი, შეცდომას არ უშვებენ. მაგრამ ისინი იცვლიან აზრს, ანუ ავლენენ კონფორმიზმს, თუ მათ გარდა ოთახში ცდის სხვა პირებიც არიან და ისინი არასწორ, მცდარ პასუხს ასახელებენ. სწორედ ამას ეწოდება კონფორმიზმი და სწორედ ეს არის ორ ცვლადს შორის კავშირის დამტკიცება.

დიმიტრი უზნაძის განწყობის თეორია, ექსპერიმენტული კვლევების საფუძველზე, ამტკიცებს იმას, რომ ადამიანს ახასიათებს მდგომარეობა, ქცევისადმი მზაობა, რომელსაც უზნაძემ განწყობა უწოდა. ეს ექსპერიმენტები ტექსტშია აღწერილი. მათი მეშვეობით ის ცდის პირებს განწყობას შეუმუშავებდა, ანუ, აჩვენებდა, რომ ადამიანებს ახასიათებთ განწყობის მდგომარეობა. ცდებს, როდესაც ექსპერიმენტატორი ცდის პირებს განწყობის მდგომარეობას შეუმუშავებს, უზნაძე საგანწყობო ფაზას უწოდებს, ხოლო ცდებს, როდესაც ამ მდგომარეობის დემონსტრირება ხდება – კრიტიკულ ფაზას. საგანწყობო ფაზაში ცდის პირებს სხვადასხვა ზომის ბურთებს აწვდიან, ხოლო კრიტიკულ ფაზაში ეს ბურთები ტოლია. იმის გამო, რომ საგანწყობო ფაზაში ცდის პირს განწყობა შეუმუშავდა, კრიტიკულ ფაზაში ის ტოლ ბურთებსაც არატოლად აღიქვამს, ანუ, ჩანს, რომ მას ბურთების არატოლად აღქმის განწყობა აქვს. შემდგომი ექსპერიმენტებით აღმოჩნდა, რომ სხვადასხვა ადამიანს განსხვავებული რაოდენობით ცდა ჭირდება განწყობის შესამუშავებლად, საგანწყობო ფაზა ზოგ ადამიანს უფრო მოკლე აქვს, ვიდრე სხვას. ამ კუთხით, მნიშვნელოვანი განსხვავება აღმოჩნდა ტიპური განვითარებისა და დარღვევების მქონე ცდის პირებს შორის, მაგალითად, შიზოფრენიის⁶ და ეპილეფსიის⁷ დიაგნოზის მქონეთ ეს პერიოდი ბევრად ხანმოკლე აქვთ. აგ-

6 შიზოფრენია – ფსიქიკური დაავადება/აშლილობა

7 ეპილეფსია – ნევროლოგიური (თავის ტვინის) დაავადება/აშლილობა.

რეთვე, შემდგომი ცდებით გაირკვა, რომ კრიტიკული ცდების მრავალჯერ გამეორების შემთხვევაში განწყობის მდგომარეობა თანდათან ქრება, ამას უზნაძემ განწყობის რეგრესული განვითარება უწოდა. განწყობის ჩაქრობის ეს პროცესიც ინდივიდუალური თავისებურებებით გამოირჩევა. ეს თავისებურებებიც აღწერა დ. უზნაძემ ამ ტექსტის დიფერენციალური ფსიქოლოგიის ქვეთავში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, საგანწყობო ცდების გარკვეული რაოდენობაა საჭირო განწყობის შესამუშავებლად, თუმცა ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ განმეორება მხოლოდ განმტკიცების ფუნქციას ასრულებს და ყოველდღიურ ცხოვრებაში ხშირად ასე არ ხდება – განწყობა მყისიერად აღმოცენდება, ამისათვის საჭიროა მისი ორი მთავარი კომპონენტის – მოთხოვნილების და სიტუაციის არსებობა. ადამიანს, ორგანიზმს უნდა გაუჩნდეს ესა თუ ის მოთხოვნილება, ამავე დროს, უნდა არსებობდეს ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა და მხოლოდ მაშინ გაჩნდება განწყობა.

განწყობა, თავის მხრივ, ქცევის განხორციელებისადმი მზაობაა – ქცევა ვერ განხორციელდება, თუ ადამიანს არ შეუძლებოდა განწყობა, ანუ, ქცევისადმი მზაობა. ეს მზაობა კი მას მხოლოდ მოთხოვნილების საფუძველზე ვერ გაუჩნდება, საჭიროა სათანადო სიტუაციაც, ანუ, სხვა სიტყვებით, გარემო პირობები. აქ ლიმბორი უზნაძე სამწვერიან მოდელს გვთავაზობს, რომელსაც თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით სამცვლადიანი მოდელი შეგვიძლია ვუწოდოთ. ნაშრომში „განწყობის ფსიქოლოგია“ უზნაძე კრიტიკულად განიხილავს ქცევის იმდროინდელ ორ მოდელს, ორივე მათგანი ორცვლადიანია. მექანიცისტური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს გარემო, ხოლო ვიტალისტური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს ადამიანის ფსიქიკა. უზნაძე კი გვთავაზობს სამცვლადიან მოდელს, სადაც ორივე – მექანიცისტური და ვიტალისტური მოდელია გაერთიანებული, აქ გარემოც არის და ფსიქიკაც:

მოდელი 1, მექანიცისტური

გარემო ⇒ ქცევა

მოდელი 2, ვიტალისტური

ორგანიზმი ⇒ ქცევა

მოდელი 3, უზნაძის

გარემო ⇒ ორგანიზმი ⇒ ქცევა

ეს სიახლე თანამედროვე ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია. ემპირიული კვლევებით თავდაპირველად ძირითად ორცვლადიან მოდელს სწავლობდნენ, მხოლოდ XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწყეს სამცვლადიანი მოდელების განხილვა და შესწავლა, რადგან ამ დროისათვის საინფორმაციო ტექნოლოგიები იმდენად განვითარდა, რომ ამგვარი მოდელების რაოდენობრივი შემოწმება შესაძლებელი გახდა. თანამედროვე ენით ლიმბორი უზნაძის მიერ შემოთავაზებულ მოდელს მედიაციური ეწოდება: მოთხოვნილება და სიტუაცია ერთად აღებული იწვევს განწყობას, ხოლო, ის, თავის მხრივ, იწ-

ვევს ქცევას. მეტიც, ამ მოდელში ოთხი ცვლადია, ორი დამოუკიდებელი ცვლადი, რომელთა ურთიერთქმედება იწვევს განწყობის აღმოცენებას, ხოლო განწყობა მედიატორის როლს თამაშობს ამ ორ ცვლადსა და ქცევას შორის. ქცევა – დამოკიდებული ცვლადია.

უზნადის მოდელი დაზუსტებული:

მოთხოვნილება

სიტუაცია $\Rightarrow$ განწყობა $\Rightarrow$ ქცევა

ამრიგად, დიმიტრი უზნაძემ ქცევის ახსნის საკუთარი მოდელი, თეორია შემოგვთავაზა. ის გვეუბნება, როგორ ახორციელებს ადამიანი ქცევას. ამ კითხვაზე პასუხს გვაძლევენ სხვა მეცნიერებების წარმომადგენლებიც, მაგალითად, ფიზიოლოგები, მაგრამ უზნაძემ ქცევის ფსიქოლოგიური ახსნა/მოდელი შეიმუშავა და სწორედ ამაშია მისი მემკვიდრეობის უდიდესი მნიშვნელობა. 1940 წელს დიმიტრი უზნაძემ ზოგადი ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელო გამოსცა, რომელსაც გამორჩეული ადგილი უჭირავს მის მემკვიდრეობაში და უაღრესად საინტერესო ნაშრომია იმ კუთხით, რომ მისი აგებულება ფსიქიკურ პროცესებზე ავტორის ფუნდამენტურ თეორიულ შეხედულებებს ასახავს. ფსიქოლოგიის არც ერთი სხვა სახელმძღვანელო არაა აგებული ამგვარი პრინციპით. მაგალითისათვის, ემოციების ფსიქოლოგიის თავი წინ უსწრებს ქცევის თავს, რადგან დიმიტრი უზნაძე ემოციას ქცევის მამოძრავებელ ძალად მიიჩნევდა. თავის მხრივ, ქცევის თავი იშვიათად თუ შეგვხდება ამგვარ წიგნებში.

ფსიქოლოგიის ისტორიის და საერთოდ, ფსიქოლოგიის მეცნიერების კუთხით მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ, რომ მრავალი ტერმინი დღეს სხვა მნიშვნელობით იხმარება, ან, მათ სხვა სახელწოდება აქვთ. მაგალითად, ნორმის და დარღვევის ნაცვლად ახლა გამოიყენება ტერმინები ტიპური და დარღვევა, ცდის პირთან ერთად გამოიყენება ტერმინი კვლევის/ექსპერიმენტის მონაწილე – ამ სხვაობებს საფუძვლად ის უდევს, რომ ადამიანი ამჯერად უფრო აქტიურის, მოქმედის როლში აღიქმება. ტერმინი, დიფერენციალური ფსიქოლოგია დღეს აღარ გამოიყენება, ახლა ეს პიროვნების ფსიქოლოგიის ნაწილია, რომელიც, თავის მხრივ, პრაქტიკულად შეერწყა სოციალურ ფსიქოლოგიას. მკითხველი ყურადღებას მიაქცევს იმას, რომ უზნაძე იყენებს ტერმინს „ბურჟუაზიული ფსიქოლოგია“, ეს იმ ეპოქის კონიუნქტურითაა განპირობებული, რომელშიც დიმიტრი უზნაძეს უნდებოდა ნაშრომების წერა და გამოქვეყნება. ეს საბჭოთა კავშირის პერიოდი იყო, როდესაც საბჭოთა ტერმინოლოგია დამკვიდრდა და საბჭოთა ცენზურა ამუშავდა. სიტყვით „ბურჟუაზიული“ აღინიშნებოდა დასავლეთ ევროპისა და აშშ-ს კაპიტალისტური ქვეყნები, უფრო სწორად, ამ ქვეყნებში არსებული ცხოვრების სტილი და ღირებულებები, ის, რასაც საბჭოთა მორალი და იდეოლოგია მიუღებლად თვლიდა და ემიჯნებოდა. ამით საბჭოთა კავშირის მოქალაქეებს ახსენებდნენ, რომ ისინი მორალით და ღირებულებებით არა მხოლოდ განსხვავდებიან, არამედ, უფრო მაღლა დგანან ბურჟუაზიული ქვეყნების მოქალაქეებზე. ტექსტში

ასევე შეხვდებით კომუნისტური იდეოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, ფრიდ-რიხ ენგელსის ციტატებს; დ. უზნაძის სხვა ტექსტებში მრავლად არის ვლადიმერ ლენინის, კარლ მარქსის ციტატები.⁸ დიმიტრი უზნაძე იძულებული იყო ამგვარად მოქცეულიყო, სხვანაირად, მისი ნაშრომები დღის სინათლეს ვერ იხილავდა და, შესაძლებელია, თავად ავტორიც დაზარალებულიყო. პროფესორი გიორგი კეჩუაშვილი იხსენებდა, რომ მოსკოვიდან პერიოდულად ჩამოდიოდა სპეციალური კომისია, რომელიც უზნაძის ნაშრომების საბჭოთა და კომუნისტურ სულისკვეთებას ამოწმებდა და თუ ეს არ დადასტურდებოდა, მათ აკრძალავდნენ. ეს უზნაძის გარდაცვალების შემდეგაც გრძელდებოდა.

დიმიტრი უზნაძის წვლილის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზრდება, თუ გავიხსენებთ, რომელ პერიოდში უნდებოდა მას მოღვაწეობა, იმასაც, რომ ის არა მხოლოდ თეორიულ და ექსპერიმენტულ ნაშრომებს ქმნიდა, არამედ, უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობის საქმიანობას ეწეოდა. დააარსა ფსიქოლოგიის კვლევითი ინსტიტუტი, რომელიც დღესაც მის სახელს ატარებს, ფსიქოლოგიის კათედრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, რომელიც, დღეს ფსიქოლოგიის ფაკულტეტია, შექმნა ფსიქოლოგიური სკოლა – აღზარდა შესანიშნავ მოწაფეთა არაერთი თაობა. ბევრმა მათგანმა გააგრძელა ექსპერიმენტული კვლევები განწყობის ფსიქოლოგიაში და გაამდიდრა უზნაძის თეორია. XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში, როდესაც დიმიტრი უზნაძის თეორია ჩამოყალიბდა, ფსიქოლოგიაში არც თუ ისე ბევრი მაკროდონის თეორია არსებობდა და ამ მხრივ არც დღეს ვართ განებივრებული. წმინდად ფსიქოლოგიური თეორია, რომელიც ექსპერიმენტულად არის დამტკიცებული, იმ დროს ძალიან ცოტა იყო. ფსიქოლოგიური თეორიების უმეტესობა მიკროდონისაა, ანუ, მცირე მასშტაბის, მაკროდონის თეორია კი ფართე მასშტაბის თეორიაა, რომელიც ცდილობს, ახსნას მსხვილი პროცესები, როგორიცაა, მაგალითად, ქცევა. დიმიტრი უზნაძემ სწორედ ქცევის ამხსნელი თეორია შეიმუშავა, განწყობის თეორია.

8 მარქსი, ენგელსი, ლენინი – საბჭოთა კავშირში უმნიშვნელოვანეს ავტორებად ითვლებოდნენ, რადგან სოციალისტურ იდეებს ქადაგებდნენ (ლენინი ამ იდეებს ახორციელებდა კიდევც), ამიტომ, იმ პერიოდის ნაშრომებში ამ ავტორების ციტირება აუცილებელი იყო.

განწყობის ფსიქოლოგია

განწყობა

1. მიზანშეწონილობის პრობლემა: მექანიციზმი და ვიტალიზმი – ორგანიზმი როგორც მთლიანი მოქმედობს, იგი როგორც მთლიანი უპასუხებს გარემოს ზემოქმედებას; და ამის შესაძლებლობას მას, როგორც ზემოთ დავინახეთ, მისი საოცარი ანატომიური და ფიზიოლოგიურ თავისებურება აძლევს. მაგრამ ამ მთლიან მოქმედებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა აზრი, თუ რომ იგი მიზანშეწონილად წარიმართებოდა, ე.ი. თუ რომ იგი ორგანიზმს მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა და გარემოსთან საზოგადოდ უკეთ შეგუების შესაძლებლობას მისცემდა. ჩვენ ვიცით, რომ ცოცხალ ორგანიზმის სწორედ ასეთი მიზანშეწონილი მოქმედების უნარი ახასიათებს: უამისოდ იგი დაიღუპებოდა, უამისოდ სიცოცხლე საზოგადოდ შეუძლებელი იქნებოდა, უამისოდ მის მოქმედებას არავითარი აზრი არ ექნებოდა.

და აი იბადება საკითხი: როდის არის ეს მიზანშეწონილი მოქმედება შესაძლებელი? როგორ ახერხებს ორგანიზმი მას? ამ ძველადძველ საკითხზე ორი განსხვავებული პასუხი იყო დღემდე ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში გავრცელებული: მექანიცტური და ვიტალისტური. თანახმად მექანიცტური შეხედულებისა, ორგანიზმის მოქმედებას წმინდა მექანიკური კანონზომიერება განსაზღვრავს: ორგანიზმი ნამდვილი მანქანაა, რომლის მუშაობაც გარედან მომდინარე ზეგავლენაზეა დამოკიდებული. თავისი უკიდურესი გამოხატულება მექანიციზმმა დეკარტის ცნობილ შეხედულებაში ჰპოვა, რომლის მიხედვითაც ცხოველი ნამდვილ მანქანას, ავტომატს წარმოადგენს, და მისი ქცევის მიზანშეწონილობა მისი აქტიური ჩარევის გარეშე ისახება. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში მექანიციზმს განსაკუთრებით ე.წ. რეფლექსოლოგია და ბიჰევიორიზმი იცავენ: მათი რწმენით, ცხოველისა და ადამიანის ქცევის გასაგებად, ბოლოს და ბოლოს, მხოლოდ ფიზიკურ-ქიმიკური კანონზომიერების შესწავლაა საკმარისი, იმიტომ რომ ცოცხალი ორგანიზმის ქცევაც ბუნების მოვლენაა, იგი არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავს და, როგორც ყველაფერი ბუნებაში, ფიზიკურ-ქიმიკურ პროცესებზე უნდა იქნეს დაყვანილი.

ვიტალისტური შეხედულება სულ სხვა პოზიციაზე დგას. მისი აზრით, ცხოველის მოქმედების მიზანშეწონილების ფიზიკო-ქიმიკურად ახსნა დამარწმუნებელი არაა. ორგანიზმი, როგორც სიცოცხლის მატარებელი, არსებითად განსხვავდება არაორგანული ნივთიერებისაგან, და იმიტომ მის მოქმედებას სრულიად თავისე-

ბური ფაქტორი განსაზღვრავს: ორგანიზმის ქცევის მიზანშეწონილება ფიზიკო-ქიმიკური პროცესების ნიადაგზე როდი აიგება; იგი სპეციფიკური ფაქტორიდან გამომდინარეობს, რომელსაც ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი შეიცავს. ეს ფაქტორი წმინდა არამატერიალურ არსს ან ძალას წარმოადგენს. ზოგი მას ენტელექიას უწოდებს, ზოგი ფსიქოიდს, ზოგი სასიცოცხლო ენერგიას. იგი დამოუკიდებლად მოქმედობს ორგანიზმზე და შიგნიდან წარმართავს მას ამა თუ იმ მიმართულებით, იმის მიხედვით, თუ რა სჭირდება ორგანიზმს ამჟამად. ასე ჩნდება მიზანშეწონილი ქცევა. ეს უკანასკნელი, მაშასადამე, ახსნას არ მოითხოვს: ცოცხალ ორგანიზმს იმთავითვე აქვს თანდართული საგანგებო ძალა, რომელიც მას მიზანშეწონილი მოქმედების უნარს ანიჭებს. ასეთია ვიტალისტური თვალსაზრისი.

თავისთავად იგულისხმება, არც ერთი ეს თვალსაზრისი არაა მისაღები. მექანიციზმი ცოცხალი ორგანიზმის სპეციფიკურობას უარყოფს. მაშასადამე, სიცოცხლე მისთვის განვითარების ახალ საფეხურს არ წარმოადგენს: იგი კვლავ არაორგანული ნივთიერების კანონზომიერებათა ფარგლებში რჩება. ვიტალიზმი მეორე უკიდურესობაში ვარდება: იგი ორგანულსა და არაორგანულს შორის გარდუვალ უფსკრულს თხრის, მათ შორის აბსოლუტურ განსხვავებას სჭერტს, რამდენადაც იმას, რაც სპეციფიკურია ორგანიზმისათვის, არამატერიალურად აცხადებს.

ეს საკითხი მხოლოდ მატერიალისტური დიალექტიკის ნიადაგზე შეიძლება გადაწყდეს: ორგანულსა და არაორგანულს შორის უფსკრული არ არსებობს: რამდენადაც ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს, ისიც არაორგანულის მსგავსად, მატერიალურის კანონზომიერებას ემორჩილება. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც მასში ხდება, გარკვეული ფიზიკურ-ქიმიკური მიზეზით უნდა იქნეს ახსნილი: ორგანული, ცოცხალი, ისე როგორც არაორგანულიც, მიზეზ-შედეგთა უწყვეტ ჯაჭვშია ჩართული; და იმისთვის, რომ მასში რაიმე მოვლენის გაგება მოახერხო, უთუოდ მისი მიზეზი უნდა გამოიხსნას. ერთი სიტყვით, ყველაფერი მიზეზით არის განსაზღვრული.

ვიტალიზმის ძირითადი შეცდომა ისაა, რომ ორგანიზმში იგი ძალის არსებობას გულისხმობს, რომლის მოქმედებასაც მიზეზი კი არა, მიზანი განსაზღვრავს: თუ ორგანიზმისათვის, მაგ: ესა და ეს მოძრაობაა ხელსაყრელი, საჭირო, ერთი სიტყვით, მიზანშეწონილი, ეს ძალა სწორედ ამ მოძრაობას წარმოაქმნევინებს მას. მაგრამ არც ისაა სწორი, რასაც მექანიზმი უჭერს მხარს: მართალია, ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთი ფორმაა, და მისი არაორგანულისაგან სრული მოწყვეტა არ შეიძლება. მაგრამ იგი ცოცხალი მატერიაა და, როგორც უფრო მაღალი ფორმა მატერიის განვითარებისა, მისი ორგანუზაციის უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს. როგორც ასეთი, იგი ახალ რომელობით თავისებურებას შეიცავს და, მაშასადამე, მთლიანად არაორგანულის კანონზომიერებაზე ვერ დაიყვანება: იგი ახალ, სპეციფიკურ კანონზომიერებას, ბიოლოგიურ კანონზომიერებას გულისხმობს, რომლის გარეშეც ორგანიზმის მოქმედების გაგება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა.

2. მიზანშეწონილების პრობლემა: განწყობა – როგორ უნდა გავიგოთ ორგანიზმის ეს სპეციფიკური თავისებურება? ენგელსი ამბობს, რომ „მიზანშეწონილი მოქმედება ჩანასახში ყველგან არსებობს, სადაც კი პროტოპლაზმა არის, სადაც ცოცხალი ცილა არსებობს და რეაგირებს, ე.ი. თუნდ სულ მარტივ მოძრაობას იძლევა, როგორც შედეგს გარედან მომდინარე გარკვეული გაღიზიანებისას. ასეთ რეაქციას აქაც კი აქვს ადგილი, სადაც ჯერ კიდევ არავითარი უჯრედი არ არსებობს, მით უმეტეს, ნერვული უჯრედი“-ო.

მაშ, ნათელია, რომ ყოველი ცოცხალი არსისათვის, ყოველი მეტად თუ ნაკლებად რთული ორგანიზმისათვის ძირითადში მიზანშეწონილი ქცევაა დამახასიათებელი. იგი არის ის სპეციფიკური თავისებურება, რომელიც ორგანიზმი მატერიის რომელიმე მონაპოვარს წარმოადგენს და არაორგანიზმისათვის სრულიად უცხოა. ჩვენი პრობლემა, მაშასადამე, იმაში მდგომარეობს, რომ გავარკვიოთ, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ორგანიზმის, როგორც მატერიის ერთ-ერთი ფორმის, ქცევა უდაოდ მიზეზობრივად იყოს განსაზღვრული, მაგრამ იმავე დროს მიზანშეწონილობითაც ხასიათდებოდეს.

ვნახოთ ჯერ, საიდანაა, რომ ცოცხალი არსების ქცევა მიზანშეწონილი ხასიათისაა. უდაოა, რომ ქცევის ეს ნიშანი ცოცხალი ორგანიზმის რომელიმე განსაკუთრებით სპეციფიკური თავისებურებებიდან უნდა გამომდინარეობდეს. მაშასადამე, პირველ რიგში გამოსარკვევია, თუ რა უნდა ჩაითვალოს ამ სპეციფიკურ თავისებურებად, ისეთ თავისებურებად, რომ მის გარეშე ცოცხალი ორგანიზმის არსებობაც კი შეუძლებელი იყოს.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ცოცხალი ორგანიზმის ძირითადი განსაკუთრებით ნიშანდობლივი თავისებურება, რომლითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება არაორგანიზმის სხეულისაგან, ისაა, რომ იგი გარემოსთან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის განუწყვეტელ ურთიერთობაში იმყოფება. როგორც ყველამ იცის, გარეშე ამ ურთიერთობისა, სიცოცხლე სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. „სიცოცხლე ცილოვან ნივთიერებათა არსებობის ფორმაა, რომლის არსებითს მომენტსაც გარემო ბუნებასთან ნივთიერებათა მუდმივი გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს და რომელიც ამ გაცვლა-გამოცვლის შეწყვეტასთან ერთად ისპობა“-ო, ამბობს ენგელსი. რასაკვირველია, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის შესახებ არაორგანიზმულ სინამდვილეშიც შეიძლება ლაპარაკი, იმიტომ, რომ ქიმიკური პროცესებს არსებობა ყველგან დასტურდება. მაგრამ აქ სულ სხვაგვარ გაცვლა-გამოცვლასთან გვაქვს საქმე: „არაორგანიზმულ სხეულთა შემთხვევაში ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა არღვევს მათ, ხოლო ორგანიზმულ სხეულთა შემთხვევაში იგი მათი არსებობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს“-ო, გვეუბნება ენგელსი. ამიტომ ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, მხოლოდ ცოცხალი ორგანიზმისთვისაა დამახასიათებელი.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ცოცხალი არსების სპეციფიკურ თავისებურებას, განვითარების რა საფეხურზეც უნდა იდგეს იგი, ყველგან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს.

სხვანაირად ეს იმას ნიშნავს, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ის გარემოება ახასიათებს, რომ იგი ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილების მატარებელია, რომ მას ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილება, პირველ რიგში, ნივთიერი მოთხოვნილება აქვს. არაორგანული სხეულის შესახებ ამის თქმა, რასაკვირველია, არ შეიძლება: ნივთიერების გაცვლა-გამოცვლა მას არ ესაჭიროება, მოთხოვნილება მას არა აქვს.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ორი თავისებურება აქვს, რომლის მსგავსსაც არაორგანულ სინამდვილეში ვერაფერს ვხვდებით: ერთი – მიზანშეწონილი ქცევა და მეორე – მოთხოვნილება.

ძნელი შესამჩნევი არაა, რომ მათ შორის უეჭველი კავშირი არსებობს: მიზანშეწონილ ქცევას მოთხოვნილების ფაქტი უდევს საფუძვლად. თუ ცოცხალი ორგანიზმი ქცევის აქტს მიმართავს, ამას მხოლოდ იმიტომ შერება, რომ სხვანაირად მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლებელია. მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს მხოლოდ გარებუნება შეიცავს. მაშასადამე, ცოცხალი არსება იძულებული ხდება, ბუნებასთან სათანადო ურთიერთობა დაამყაროს, ე.ი. გარკვეულ ქცევის აქტებს მიმართოს.

მაშასადამე, უდავოა, რომ ქცევა საზოგადოდ მოთხოვნილების ნიადაგზეა აღმოცენებული, რომ იგი მოთხოვნილების პროდუქტს წარმოადგენს.

მაგრამ რატომაა, რომ ეს ქცევა მიზანშეწონილია? როგორ ახერხებს ორგანიზმი, რომ სწორედ მიზანშეწონილ ქცევას მიმართავს? უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს საკითხიც მოთხოვნილების ცნებასთან დაკავშირებით უნდა გადაწყდეს.

სანამ სხეული მოკლებულია მოთხოვნილებას, მასსა და დანარჩენ სინამდვილეს შორის სრულიად ინდიფერენტული დამოკიდებულება არსებობს: რა იმოქმედებს და რამდენად იმოქმედებს ამ სხეულზე, ეს სულერთია. იგი თავიდან ბოლომდე პასიურად განიცდის ამ ზემოქმედებას. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, იმ მომენტიდან სინამდვილესა და მას შორის ინდიფერენტული ურთიერთობის გაგრძელება შეუძლებელი ხდება: ამიერიდან ცოცხალი ორგანიზმი იმიტომ ამყარებს სინამდვილესთან ურთიერთობას, რომ მას მოთხოვნილება აქვს, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ ურთიერთობის გარეშე შეუძლებელია. ამიერიდან, რასაკვირველია, სულერთი აღარაა მისთვის, თუ რა იმოქმედებს და როგორ იმოქმედებს ამ სინამდვილიდან მასზე. ამიერიდან, რასაკვირველია, სულერთი აღარაა მისთვის, თუ რა იმოქმედებს და როგორ იმოქმედებს ამ სინამდვილიდან მასზე. ამიერიდან იგი გარემოსთან, როგორც არა ინდიფერენტულ რაღაცასთან, არამედ როგორც თავისი მოთხოვნილების სიტუაციასთან, აწესებს კავშირს.

მაშასადამე, თუ აქამდე სხეულსა და გარემოს მოვლენათა შორის მხოლოდ შემთხვევითი დამოკიდებულება არსებობდა, ამიერიდან ცოცხალი ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთობა მოთხოვნილების ნიადაგზე ყალიბდება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამიერიდან ყველაფერი კი არ მოქმედობს გარესინამდვილეში ცოცხალ არსებაზე, არამედ მხოლოდ ის, რაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ე.ი. რაც ყოველს მოცემულ მომენტში აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციას წარმოადგენს.

ამნაირად, ნათელი ხდება, რომ მოთხოვნილების მატარებელს ცოცხალ ორგანიზმზე გარემოს ცალ-ცალკე მოვლენები კი არ აწარმოებენ ზემოქმედებას, არამედ ამ მოვლენების მთელი სისტემა, რამდენადაც ისინი აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავენ, ე.ი. რამდენადაც ისინი მის სიტუაციას წარმოადგენენ.

მაგრამ მოთხოვნილების ფაქტი არა მარტო ამას ხდის გასაგებად, ე.ი. იმ გარემოებას, რომ ცოცხალ ორგანიზმზე გარემო, როგორც მოვლენათა შემთხვევითი თავყრილობა კი არა, როგორც განსაზღვრული სიტუაცია, როგორც გარკვეული მთლიანი სისტემა, ახდენს ზეგავლენას. მოთხოვნილების ფაქტი მეორე მნიშვნელოვან გარემოებასაც უდევს საფუძვლად, სახელდობრ შემდეგს: არაორგანული სხეული ყოველთვის მხოლოდ ობიექტს წარმოადგენს სხვა ობიექტთა გვერდით – მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მისს სწორედ ასეთს და არა ისეთ დამოკიდებულებას მოითხოვდეს სხვა ობიექტებთან – მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მას რაიმე ქცევას ავალბედს. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, მდგომარეობა მაშინვე იცვლება: გარესინამდვილე ეხლა მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალებად, მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციად იქცევა. მაშასადამე, ორგანული სხეული, იმისდა მიხედვით, თუ რა მოთხოვნილება აქვს მას, იძულებული ხდება, ამა თუ იმ გარკვეული ხასიათის ურთიერთობა დაამყაროს გარესინამდვილესთან – იგი იძულებული ხდება, გარკვეული ქცევის აქტებს მიმართოს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მოთხოვნილების ფაქტის ნიადაგზე ცოცხალი ორგანიზმი ინდივიდალ ქცევის სუბიექტად იქცევა, ხოლო მასზე მოქმედი გარესინამდვილე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციად.

რას ნიშნავს ეს? უწინარეს ყოვლისა, ნათელი ხდება, რომ გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტზე ახდენს ზემოქმედებას – ე.ი. ცოცხალი არსების არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტზე, მის რომელსაღამე ძალაზე ან ფუნქციაზე, არამედ მასზე, როგორც მთლიანზე, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტზე. მაშასადამე, ნათელი ხდება ისიც, რომ გარესინამდვილის ზემოქმედების ეფექტი პირველ რიგში ცოცხალ არსებაში, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტში, როგორც ინდივიდში, იჩენს თავს, და მაშასადამე, მხოლოდ მთლიანობითი ხასიათის შეიძლება იყოს. უკეთ რომ ვთქვათ: ეს ეფექტი მოთხოვნილების სუბიექტში რაიმე ნაწილობრივი ცვლილების სახით კი არ უნდა იჩენდეს სადმე თავს, არამედ თვითონ ინდივიდის ცვლილებას, თვითონ ინდივიდის მოდიფიკაციას უნდა წარმოადგენდეს.

მაგრამ როგორია შინაარსეულად ეს მთლიანობითი ეფექტი, ეს ინდივიდის, როგორც მოთხოვნილების სუბიექტის გადასხვაფერება ან გადახალისება? გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჩვენთვის ამ საკითხის გადაჭრას აქვს, იმიტომ, რომ ჩვენი ძირითადი საკითხის გადაწყვეტა მთლიანად მასზეა დამოკიდებული.

გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე, როგორც ინდივიდზე, მაშასადამე, როგორც მთელზე მოქმედობს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ იგი ამ შემთხვევაში, რო-

გორც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია მოქმედობს მასზე, როგორც სისტემა, რომელიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. მაშასადამე, იმ ეფექტში, რომელსაც იგი სუბიექტში იწვევს, გარესინამდვილე შეიძლება მხოლოდ როგორც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია – და არა როგორც შემთხვევითი და ინდიფერენტული გარემო – იყოს ასახული. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ეს ეფექტი თვითონ სუბიექტის მოდიფიკაციას, თვითონ სუბიექტის გადახალისებას, მის გადასტრუქტურებას წარმოადგენს, და არა რაიმე ნაწილობრივ ცვლილებას, რომელიც ცოცხალი არსების რომელსამე კერძო მხარეს ეხება. ეს კი, ცხადია, შეიძლება მხოლოდ იმას ნიშნავდეს, რომ გარესინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში, ქცევის სუბიექტი, რომელიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ესწრაფვის, ამ უკანასკნელის სიტუაციის შესატყვისად იცვლება. მაშასადამე, იგი, როგორც მთელი, როგორც ქცევის სუბიექტი უკვე მანამდე, სანამ მოქმედებას დაიწყებდეს, თავისი მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვისი მოდიფიკაციას განიცდის, და ამიტომ მისი მომავალი მოქმედება მოცემული სიტუაციის შესატყვისად მოდიფიცირებული არსების მოქმედებას წარმოადგენს. მაშასადამე, როგორ იმოქმედებს მოცემულ სიტუაციაში ესა თუ ის ცოცხალი არსება, ეს განსაზღვრულ ფარგლებში, უკვე მანამ არის გარკვეული, სანამ მოქმედება დაიწყებოდეს: ეს უკანასკნელი მოცემულია იმ მოდიფიკაციის სახით, რომელსაც სუბიექტი გარემოს ზემოქმედების შედეგად განიცდის.

მაგრამ თუ იგი მანამდეა მოცემული, სანამ დაიწყებოდეს, ცხადია, იგი მხოლოდ როგორც წინასწარი მიდრეკილება, როგორც გარკვეული მოქმედების ტენდენციაა მოცემული. მაშასადამე, ქცევას წინ უსწრებს სუბიექტის მდგომარეობა, რომელშიც, როგორც ობიექტური სიტუაციის ასახვაში, ამ ქცევის საერთო ხასიათი, მისი ძირითადი რაგვარობა მისი ობიექტური ვითარების შესატყვისობა წინასწარაა განსაზღვრული.

რა უნდა ვუწოდოთ ამ სპეციფიკურ მდგომარეობას? ფსიქოლოგიაში კარგა ხანია ერთი ფაქტია შენიშნული, რომელიც განსაკუთრებით ამ ბოლო ხანებში „განწყობის“ სახელწოდებით აღინიშნება ხოლმე. ამ ფაქტის ერთ-ერთ ნიმუშად შემდეგი შეიძლება ჩაითვალოს: როდესაც ადამიანი, ვთქვათ, პურის შესახებ რუსს ესაუბრება, მას ენაზე თავისთავად რუსული სიტყვა *хлеб* ადგება. ხოლო როდესაც იგი, მაღალ, გერმანელთან დაიწყებს საუბარს, მაშინ მას კი არა, შესაფერი გერმანული სიტყვა (*Brot*) აგონდება. რატომ? რა უდევს ამ გარემოებას საფუძვლად? პასუხი ასეთია: რუსთან საუბრის დროს ადამიანი რუსულად სალაპარაკოდ არის განწყობილი, ხოლო გერმანელთან საუბრის დროს – გერმანულად სალაპარაკოდ. მაშასადამე, რა სიტყვა მოგადგება ენაზე ყოველს კერძო შემთხვევაში, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა ენაზე ლაპარაკის განწყობა გაქვს.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ სანამ ცოცხალი არსება საზოგადოდ რაიმე მნიშვნელოვან ქცევას ჩაიდენდეს, იგი უკვე მანამდეა ისე მოდიფიცირებული, რომ მან სწორედ ეს ქცევა უნდა ჩაიდინოს. – სხვანაირად ასეც შეიძლებოდა გვეთქვა: სა-

ნამ ცოცხალი არსება რაიმე ქცევას მიმართავდეს, მას უკვე მანამდე აქვს ეს ქცევა განწყობის სახით მოცემული.

მაშასადამე, იმ სპეციფიკურ მდგომარეობას, რომელიც სუბიექტში მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ობიექტური სიტუაციის ზეგავლენის შედეგად ჩნდება, განწყობა შეგვიძლია ვუწოდოთ.

ეს ტერმინი განსაკუთრებით იმიტომაა შესაფერისი, რომ ერთის მხრივ, იგი იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ საქმე არა რომელსაღმე გარკვეულს შინაარსეულ ცვლილებას ეხება, რომელიც სუბიექტში ჩნდება, არამედ სუბიექტს, როგორც მთელს; მეორის მხრივ – იმ გარემოებაზე, რომ სუბიექტის ეს სპეციფიკური მდგომარეობა მას გარკვეულ ქცევისაკენ მოუწოდებს – მაშასადამე, ეს ქცევა უკვე წინასწარაა მასში განსაზღვრული, და, დასასრულ, – იმ გარემოებაზეც, რომ ეს სპეციფიკური მდგომარეობა დინამიკური სახის მოვლენაა, რომელმაც თავისი გამოვლენა სუბიექტის გარკვეულ აქტივობაში უნდა ჰპოვოს.

ამრიგად, ცოცხალი არსებისა და გარემოს ურთიერთობა, რამდენადაც ამ უკანასკნელს მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად, საბოლოოდ ისე უნდა წარმოვიდგინოთ: მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსით ამოქმედებულს ცოცხალ არსებაზე გარემო იწყებს ზემოქმედებას და მასში სიტუაციის შესაფერის გარკვეულს მთლიან ცვლილებას, გარკვეულ განწყობას იწვევს. ამიერიდან ასე შეცვლილს, გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტს, რასაკვირველია, მხოლოდ თავისი განწყობის შესაფერისი პროცესებისა და აქტების წარმოება შეუძლია. ამისდა მიხედვით, მისი ქცევა, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ყოველ მონაცემ მომენტში მისი ამა თუ იმ განწყობის რეალიზაციად უნდა ჩაითვალოს.

მაშასადამე, ცოცხალი არსების ქცევას გარემო განსაზღვრავს. მაგრამ ეს განსაზღვრა მექანიკური ხასიათის როდია: გარემო თვითონ ქცევის აქტებზე კი არ მოქმედობს, უშუალოდ, იგი პირდაპირ კი არ იწვევს მას. არა, იგი სუბიექტზე მოქმედებს, მას ცვლის მთელი სიტუაციის შესაფერისად, მასში გარკვეული ქცევის განწყობას იწვევს. თვითონ ქცევის აქტებს კი უშუალოდ ამიერიდან ამ გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტი განსაზღვრავს. იგი იმ აქტებს და პროცესებს, ერთი სიტყვით, იმ ქცევას მიმართავს, რომლის განწყობაც მას სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად აქვს შემუშავებული.

ამის შემდეგ ძნელი არ არის იმ ძირითადი საკითხის გადაჭრა, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის ქცევის მიზანშეწონილობის ფაქტს ეხება და რომლის გამოც მექანიკური და ვიტალისტური შეხედულებები ეგოდენ მკვეთრად უპირისპირდებიან ურთიერთს. მექანიციზმისა და ვიტალიზმის ფორმულა გარემოსა და სუბიექტს შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ შეიძლება, როგორც ორწევრიანი ფორმულა, დახასიათდეს. მართლაცდა, მექანიციზმიცა და ვიტალიზმიც ამ ურთიერთობაში მხოლოდ ორ-ორ წევრს გულისხმობს. მექანიციზმის მიხედვით, გარემო პირდაპირ იწვევს ორგანიზმში ამათუი ქცევას. მაშასადამე, მისი ფორმულის სქემა ასეთი იქნება: გარემო-ქცევა. ვიტალიზმის რწმენით, ორგანიზმი მი-

ზანდამსახველ ძალას, ენტელექიას თუ ფსიქოიდს შეიცავს, და ქცევას სწორედ ეს ძალა განსაზღვრავს. მისი ფორმულის სქემაც ორწევრიანია: ფსიქოიდი-ქცევა.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ურთიერთობა გარემოსა და ცოცხალ არსებას შორის სხვაგვარად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. წინააღმდეგ მექანიციზმისა და ვიტალზმისა, ეს ურთიერთობა სამწევრიანია. ჩვენი სქემა ასეთია: გარემო-სუბიექტი (განწყობა) – ქცევა.

განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ქცევას საბოლოოდ აქაც გარემო განსაზღვრავს; მაგრამ ეს სუბიექტის შუალობით ხდება, რომელშიც იგივე გარემო სიტუაციის შესატყვის განწყობას იწვევს, და ეს უკანასკნელი ქცევას, როგორც თავის რეალიზაციას, წარმოშობს. ქცევა განწყობით არის უშუალოდ განსაზღვრული: იგი არის მისი აღმოცენების უშუალო მიზეზი. მაგრამ განწყობა ხომ იმას ნიშნავს, რომ ორგანიზმი უკვე წინასწარაა გარკვეული ქცევისათვის მომართული. მაშ, როგორ მოიქცევა იგი ამა თუ იმ სიტუაციაში, ეს უკვე წინასწარაა მის განწყობაში მოცემული, სანამ ქცევა დაიწყებოდეს. მაშასადამე, განწყობა არა მარტო როგორც ნამდვილი მიზეზი მოქმედობს ქცევაზე, არამედ ამავე დროს თითქოს მიზნის მსგავსადაც: როგორც მიზანში წინასწარაა მოცემული ის, რაც შემდეგში უნდა მოხდეს, სწორედ ასეა განწყობაშიც.

მაგრამ განწყობის სახით ჩვენ ხომ სიტუაციის სუბიექტში ასახვასთან გვაქვს საქმე. მაშასადამე, თუ ქცევას განწყობა განსაზღვრავს, თუ ქცევა განწყობის შესატყვისად წარმართება, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი სიტუაციის შესაფერისად, მაშასადამე, მიზანშეწონილად მიმდინარეობს: ცოცხალი არსების ქცევას მიზანშეწონილი ხასიათი აქვს.

ასე წყდება ქცევის მიზანშეწონილობის საკითხი. როგორც ვხედავთ, იგი მთლიანად მიზეზობრივ რკალშია ჩართული: მიზეზ-შედეგის ჯაჭვი აქ არსად არ წყდება – არ არსებობს არავითარი გარეშე ძალა (ენტელექია, თუ ფსიქოიდი), რომელიც სინამდვილის მიმდინარეობის პროცესში ერეოდეს და მას ნებისმიერ მიმდინარეობას აძლევდეს. მიუხედავად ამისა, ცოცხალი არსების ქცევას მაინც მიზანშეწონილება ახასიათებს.

3. განწყობა და ადამიანი – აქამდე ჩვენ საზოგადოდ ცოცხალი არსების განწყობაზე გვქონდა საუბარი. მაგრამ ფსიქოლოგიას ხომ პირველ რიგში სპეციალურად ადამიანი აინტერესებს. ამიტომ ბუნებრივად იზადება საკითხი: რა არის სპეციფიკური ადამიანისათვის? რა ცვლილება იჩენს თავს განვითარების პროცესში ისეთი, რომ ადამიანისა და ცხოველის ქცევის განსხვავებულობის ფაქტს გასაგებად ხდიდეს? ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევჩერდებით. აქ კი საკმარისი იქნება, თუ რომ მას პრინციპული მხრივ მაინც შევხებით.

ისე როგორც ცხოველის ქცევას, ბოლოს და ბოლოს, ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად. ეს უდავო ფაქტია, რომელიც ყოველთვის მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ. „ადამიანები-ო, – ამბობს ენგელსი, – მიეჩვივნ, თავის მოქმედების ახსნისას თავისი აზროვნებიდან გამოდრიოდნენ, და არა თავისი მოთხოვნილებიდან; და ასე გაჩნდა დროთა მსვლელობაში ის იდეალისტური

მსოფლმხედველობა, რომელიც ანტიკური ქვეყნების დაცემის ეპოქიდან დაწყებული ადამიანის გონებას ფლობდა.¹

„იმისათვის რომ“ ისტორია შექმნან, „ადამიანთ უწინარეს ყოვლისა სიცოცხლის შესაძლებლობა უნდა ჰქონდესთ. მაგრამ სიცოცხლისათვის პირველ რიგში საჭმელ-სასმელია საჭირო, ბინა, ტანსაცმელი და ზოგი რამ კიდევ სხვა. მაშასადამე, პირველი ისტორიული საქმე – ეს ამ მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელ საშუალებათა წარმოებაა“-ო, ამბობს მარქსი.

ამრიგად, სრულიად უდავოა, რომ ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად, და ამ თვალსაზრისით ცხოველსა და ადამიანს შორის განსხვავება მართლაც არაფერია.

მაგრამ მიუხედავად ამისა, ნამდვილად განსხვავება მათ შორის მაინც დიდია. საქმე ისაა, რომ ცხოველის მოთხოვნილებათა ბუნება და წრე ერთხელ და სამუდამოდ არის განსაზღვრული: მათ ცოცხალი ორგანიზმის ბიოლოგიური თავისებურებები უდევს საფუძვლად. სულ სხვა სურათს წარმოადგენს ადამიანის მოთხოვნილება. ადამიანი ისტორიული არსებაა, და მისი მოთხოვნილება სოციალურ ურთიერთობათა განვითარების ნიადაგზე განუწყვეტელი ქმნადობის პროცესში იმყოფება, ამის შედეგი ისაა, რომ არა მარტო ძველი მოთხოვნილებები იცვლება, არამედ განუწყვეტლივ ახალახალი მოთხოვნილებებიც ჩნდება, მოთხოვნილებები, რომლის მსგავსსაც კი ვერაფერს ვნახავთ ცხოველთა სამკვიდროში: ადამიანი შეუდარებლად უფრო მრავალფეროვანის და მრავალმხრივი მოთხოვნილების პატრონია, ვიდრე ცხოველი.

ამ გარემოებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ქცევის თავისებურებათა ნათელსაყოფად. რა წამს ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი მოთხოვნილება უჩნდება, რომელიც მისი ისტორიული განვითარების მიმდინარეობაზე უფროა დამოკიდებული, ვიდრე მის ბიოლოგიურ თავისებურებებზე, მისი ურთიერთობა გარემოსთან საფუძვლიანად იცვლება. მართლაცადა, ცხოველს ყოველს მოცემულ მომენტში ერთი გაბატონებული მოთხოვნილება აქვს, და არ არსებობს იმავე დროს სხვა რაიმე მოთხოვნილება, რომ მას წინააღმდეგობას უწევდეს. ამიტომ მისი ურთიერთობა სინამდვილესთან ამ ერთი მოთხოვნილების ნიადაგზე წესრიგდება, მის ქცევას ამ ერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად. ამიტომ გასაგებია, რომ ცხოველს აქტიური მოთხოვნილების სიტუაციაში სრულიად გარკვეული მოქმედების განწყობა უჩნდება, რომელსაც არაფერი უშლის ხელს მაშინვე შესაფერი ქცევის სახით გაიშალოს.

მაგრამ ვთქვათ, ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი და მრავალგვარი მოთხოვნილება აქვს. შესაძლებელია და სრულიად ბუნებრივი, რომ ეს მოთხოვნილებები ზოგიერთ შემთხვევაში საფუძვლიანად ეწინააღმდეგებოდნენ ურთიერთს, და ერთის დაკმაყოფილება მეორის საზიანოდ იყოს მიმართული. მაგ: ჩვეულებრივი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების გვერდით ადამიანს მორალური ან ესთეტიკური მოთხოვნილებებიც აქვს. ხშირია შემთხვევა, რომ ეს მოთხოვნილებები ურთიერთს ეწინააღმდეგებიან. მაგ: შესაძლოა, რომელიმე აქტუალური ბიოლო-

გიური მოთხოვნების იმპულსი ისეთი ქცევისაკენ გვიზიდავდეს, რომელიც ჩვენს მორალურ მოთხოვნებებს ეწინააღმდეგება – ვთქვათ, მშვიერი ადვილად დაიკმაყოფილებდა თავის მოთხოვნებს, რომ მას ნება მიეცა თავის თავის, თავისი ამხანაგის ულუფა ქურდულად ან ძალით მიეთვისებინა.

მაგრამ ვთქვათ, რომ ეს ქცევა სრულიად არ ეთანხმება მის მორალურ მოთხოვნებს. რა არის ასეთი მდგომარეობის შედეგი? რასაკვირველია, ის, რომ მშვიერი სხვისი ულუფის მითვისების იმპულსს არ ემორჩილება და, ამრიგად, მონაცემ სიტუაციაში თავისი მოთხოვნების დაკმაყოფილების ცდაზე ხელს იღებს. სხვანაირად: შიმშილისა და მონაცემი სიტუაციის, ე.ი. სხვისი ულუფის მითვისების შესაძლებლობის ნიადაგზე სუბიექტს გარკვეული ქცევის – სხვისი ულუფის მითვისების – განწყობა უჩნდება. მაგრამ სანამ ეს უკანასკნელი ქცევაში გადავიდოდეს, მისი მეორე მოთხოვნა – მორალური მოთხოვნა – იღვიძებს, და აღნიშნული განწყობის ქცევაში რეალიზაციას აფერხებს. მაშასადამე, სუბიექტი სხვისი ულუფის მითვისების განწყობის აღმოცენებასთანავე როდი მიმართავს სათანადო ქცევას – მისი განწყობა უშუალოდ როდი გადადის ქცევაში. არა! სუბიექტის განწყობა სხვა სახით პოულობს თავის რეალიზაციას. ნაცვლად იმისა, რომ მან სუბიექტის სათანადო ქცევაში პოვოს გამოვლენა, მასში გარკვეული ქცევის აქტები გამოიწვიოს, იგი მის ცნობიერებაში იკვლევს გზას და თავის რეალიზაციას იქ პოულობს – ნაცვლად იმისა, რომ სუბიექტმა სხვისი ულუფის მითვისების რეალურ აქტებს მიმართოს, იგი ჯერჯერობით მხოლოდ იმით კმაყოფილდება, რომ ამ აქტების განხორციელების სურათს წარმოადგენს: სხვისი ულუფის მითვისების განწყობა თვითონ ქცევაში კი არა, ამ ქცევის წარმოსახვაში, რეალური ქცევის ფსიქიკურ ეკვივალენტში პოულობს რეალიზაციას.

თავისთავად იგულისხმება: სუბიექტს რომ წარმოსახვის შესაძლებლობა არ ჰქონოდა, იგი რომ მოკლებული ყოფილიყო ცნობიერებას, მისი განწყობა მყის ქცევის სახით უნდა გამოვლენილიყო, და ყოველივე მისი აქტუალური მოთხოვნების იმპულსს მაშინვე სათანადო ქცევა უნდა გამოეწვია.

მოთხოვნებათა გართულებისა და განვითარების შედეგად ადამიანს საკმაოდ განვითარებული ცნობიერება უმუშავდება; და ეს შესაძლებლობა აძლევს მას აქტუალური მოთხოვნების სიტუაციის ზეგავლენით აღმოცენებულ განწყობას, რეალური ქცევის ნაცვლად, წარმოსახული ქცევის სახით მისცეს გამოვლენა და ამნაირად აქტუალური განწყობის მონობისაგან თავი გაითავისუფლოს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, რაღა წარმართავს მაშინ სუბიექტის ქცევას? მართალია, აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას იგი აღარ ემორჩილება, მაგრამ მას ხომ ამ განწყობის შესატყვისი ქცევის სურათი უჩნდება ცნობიერებაში! და ეს სურათი ამ ქცევის გაცნობიერებას წარმოადგენს; იგი უჩვენებს სუბიექტს, თუ რამდენად მისაღებია მისთვის ამ ქცევის რეალური განხორციელება. ამის მიხედვით, ე.ი. შესაძლო ქცევის ღირებულების გაცნობიერების მიხედვით, სუბიექტს მისი შესრულების თუ შეუსრულებლობის განწყობა უჩნდება, და ასე ხდება, რომ სუბიექტი გარკვეული ქცევის აქტს მიმართავს.

ამრიგად, ადამიანის სპეციფიკურ თავისებურებას, რითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება ცხოველისაგან, ის გარემოება შეადგენს, რომ წამყვან როლს მის ცხოვრებაში ცნობიერება ასრულებს. იგი აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას არ ემორჩილება, როგორც ამას ცხოველის შემთხვევაში აქვს ადგილი. იგი წინასწარ აცნობიერებს თავის ქცევას და ამა თუ იმ აქტს მხოლოდ იმის მიხედვით მიმართავს, თუ რას მიიღებს ამ გაცნობიერების შედეგად – მოკლედ: ცხოველის განწყობას აქტუალური იმპულსის სიტუაცია ქმნის, ხოლო ადამიანის განწყობას, რომელიც მის ქცევას უდევს საფუძვლად, გაცნობიერებული წარმოსახული სიტუაცია.

4. განწყობის ცნება ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში – განწყობის ცნება სულ უფრო და უფრო ხშირად გვხვდება თანამედროვე ფსიქოლოგიაში. განსაკუთრებით დიდ როლს მას გერმანელი ფსიქოლოგი მარბე მიაწერს, რომლის მიხედვითაც ადამიანის მთელი ქცევა, მისი ფსიქიკის მთელი მუშაობა განწყობის ფუნქციას წარმოადგენს. ეს დებულება ძირითადად სწორია, ოღონდ იმ შემთხვევაში მხოლოდ, თუ განწყობის ცნება მართებულად იქნება გაგებული. მაგრამ ბურჟუაზიული ფსიქოლოგების და, კერძოდ მარბეს განწყობის ცნება სრულიად არაა დამაკმაყოფილებელი. მარბესთვის განწყობა სუბიექტის მთლიან ფსიქოფიზიკურ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელიც ან თანდაყოლილია და ან პირადი ცხოვრების მიმდინარეობაში ამა თუ იმ გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე განცდების ე.წ. „კრიტიკული გამოცდილების“ ზეგავლენითაა პირობადებული. და, აი, როდესაც ადამიანზე რაიმე ობიექტური ვითარება მოქმედობს, ეს უკანასკნელი მასში უკვე მზამზარეულ განწყობას ხვდება, რომელიც მის განცდას განსაზღვრავს. განწყობა წმინდა სუბიექტური მდგომარეობაა და, როგორც ასეთი, რასაკვირველია, წმინდა სუბიექტურ ფაქტორად უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. იმას, რაც განწყობას შეაქვს განცდაში, მაგ: ალქმაში თუ აზროვნებაში, მხოლოდ სუბიექტური საფუძველი აქვს: იგი ობიექტური ვითარების ასახვას კი არ უწყობს, არამედ უშლის ხელს. ამიტომ გასაგებია, რომ, ჩვეულებრივ, განწყობის მოქმედების გასათვალისწინებლად მცდარი ალქმების ე.წ. ილუზიების ფაქტს იმოწმებენ ხოლმე.

განწყობის ასეთი სუბიექტური გაგება არც მართებულია და არც ხელსაყრელი. მართალია, განწყობა სუბიექტის მდგომარეობაა, მაგრამ იგი სრულიად თავისებური სუბიექტური მდგომარეობაა. იგი ყოველთვის ობიექტური ვითარების ზემოქმედების შედეგად ჩნდება და ისეთ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელშიც თვითონ მისი გამომწვევი ობიექტური ვითარებაა ასახული. განწყობა, მაშასადამე, წმინდა სუბიექტური მდგომარეობა კი არაა, იგი ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, იგი, ასე ვთქვათ, სუბიექტში გადასული ობიექტური ვითარებაა. ამიტომ გასაგებია, რომ განწყობა, პირველ რიგში, სინამდვილის მცდარ განცდას ან ილუზიას კი არ უდევს საფუძვლად, არამედ ობიექტურის სწორი განცდის შესაძლებლობას იძლევა.

იმისათვის, რომ ეს ნათლად გვეჩვენოს წარმოდგენილი, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ განწყობა პირველად სუბიექტის მზამზარეული მდგომარეობა კი არაა, რომელიც მას სხვა პირობებში შეუმუშავდა და ამიერიდან, ყოველი ახალი ვითარების განცდისას, მარად თან ახლავს და განსაზღვრავს მას. არა! ყოველი ახალი სიტუაცია, რომელიც გარკვეული მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე მოქმედობს, პირველ რიგში, მას შესატყვის განწყობას უქმნის, და დანარჩენი, რაც ამიერიდან ამ სუბიექტში მოხდება – მისი განცდები, თუ ქცევა – ამ განწყობის ნიადაგზე იქნება აღმოცენებული. პირველად, სუბიექტი მზამზარეული განწყობით როდი უდგება სინამდვილეს და მისდა შესატყვისად გარდაქმნის მას, არა, განწყობა მას თვითონ ან სინამდვილის ზემოქმედების პერიოდში უჩნდება და მისი შესატყვისი განცდისა და ქცევის შესაძლებლობას აძლევს.

განწყობას ასეთ პირველად ფაქტად ბურჟუაზიული ფსიქოლოგებიდან არავინ თვლის, და ამიტომ, რომ მათთვის განწყობის მეორე არსებითი მხარე დაფარული რჩება, სახელდობრ ის, რომ განწყობა ცოცხალი არსების ობიექტური ვითარების შესატყვისი მოდიფიკაციას, მასში, როგორც მთელში, ობიექტური ვითარების ასახვას, წარმოადგენს. განწყობის ცნებისათვის კი განსაკუთრებით სწორედ ამას აქვს არსებითი მნიშვნელობა, და ამის გარეშე ამ ცნებას არავითარი პრინციპული ღირებულება არ ექნებოდა ფსიქოლოგიაში.

5. განწყობის სუბიექტური ფაქტორი – განწყობის აღმოცენებისათვის არა მარტო ობიექტური ვითარებაა საჭირო, არამედ თავისთავად იგულისხმება, სუბიექტიც, რომელზეც ეს ობიექტური ვითარება მოქმედობს. ამისდა მიხედვით, უეჭველია, განწყობა ორ ფაქტორს გულისხმობს, ობიექტურს და სუბიექტურს. საჭიროა, შევჩერდეთ ამ ორივე ფაქტორის განხილვაზე!

სუბიექტური ფაქტორის გასათვალისწინებლად ძირითადი მნიშვნელობა მოთხოვნილების ცნებას აქვს. ყოველი ცოცხალი არსება – მაშასადამე, ადამიანიც – უთუოდ რაიმე მოთხოვნილების ნიადაგზე ამყარებს ურთიერთობას გარემოსთან, და ამ ურთიერთობის მთელი აზრი ისაა, რომ მან სუბიექტს ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა უნდა მისცეს.

ამიტომ გასაგებია, რომ მოთხოვნილების რაგვარობას ყოველთვის გადაწყვეტი გავლენა აქვს ქცევაზე. თვითონ გარემო თავისთავად არასდროს არავითარი მოქმედების სტიმულს არ აძლევს სუბიექტს, თუ რომ ეს უკანასკნელი სრულიად მოკლებულია მოთხოვნილებას, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ გარემოს პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. გარემო ჩვენი მოქმედების ასეთ თუ ისეთ სიტუაციად მხოლოდ იმის მიხედვით იქცევა, თუ რა მოთხოვნილება გვაქვს, როდესაც მასთან ურთიერთობას ვამყარებთ.

აქედან ცხადია, რომ გარეშე ამა თუ იმ გარკვეული მოთხოვნილების მონაწილეობისა, მარტო გარემოს ზემოქმედების პირობებში, ადამიანს არასდროს არავითარი ქცევის განწყობა არ გაუჩნდებოდა. ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ იმისათვის, რომ რაიმე გარკვეულ ქცევის განწყობა გაჩნდეს, სრულიად აუცი-

ლებელია ჩვენზე გარკვეული ობიექტური გარემო მოქმედებდეს – ამ პირობების გარეშე განწყობა ვერასდროს თავის გარკვეულ, თავის კონკრეტულ სახეს ვერ მიიღებდა. მაგრამ მეორეს მხრივ, ჩვენ ვხედავთ, რომ განწყობის რაგვარობის გარკვეულობაზე მოთხოვნილებასაც გადამწყვეტი გავლენა აქვს.

უბრალო მაგალითიც საკმარისი იქნება, რათა ეს დებულება სრულიად ნათელი გახდეს. ვთქვათ, ბუხარში ცეცხლია დანთებული და ოთახში შევდივართ. თუ გვცია (ე.ი. სითბოს მოთხოვნილება გვაქვს), ეს სიტუაცია – ბუხარი, ცეცხლი ჩვენზე ისე იმოქმედებს, რომ ჩვენში ბუხართან ახლო დაჯდომისა და შეიძლება ცეცხლის შემატების განწყობაც გამოიწვიოს. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც საწინააღმდეგო მოთხოვნილება გვიჩნდება – ვთქვათ, დაგვცხა და სიგრილე მოგვინდა – იგივე სიტუაცია სრულიად საწინააღმდეგო მოქმედების განწყობას აღძრავს, სახელდობრ, ბუხრიდან მოშორებისა და შეიძლება ცეცხლის ჩაქრობისასაც.

ამრიგად, უდავოა, რომ განწყობა სუბიექტურ ფაქტორსაც გულისხმობს და რომ ასეთ ფაქტორად უთუოდ მოთხოვნილება უნდა ჩაითვალოს – ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით.

6. განწყობის ობიექტური ფაქტორი – როდესაც ცოცხალი არსება რაიმე მოთხოვნილებას განიცდის, იგი მის დასაკმაყოფილებლად გარემოს მიმართავს; და საგულისხმოა, რომ აქ მხოლოდ ის სიტუაცია იწვევს მის ძალებს სამოქმედოდ, რომელიც ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. თუ რომ ასეთი სიტუაცია არსად ჩანს, ცოცხალი არსების აქტივობის ტენდენცია კვლავ ინაქტურ მდგომარეობაში განაგრძობს არსებობას: ხოლო თუ ასეთი სიტუაცია გაჩნდა, მაშინ ეს უკანასკნელი ერთბაშად აქტუალური ხდება: იგი სუბიექტს გარკვეული მიმართულებით სამოქმედოდ იზიდავს.

რა ხდება აქ? რატომღა რომ სუბიექტი ერთბაშად აქტივობას იწყებს? უეჭველია, ერთის მხრივ, ჩვენ აქ საქმე გვაქვს გარემოსთან, რომელიც განსაზღვრული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ხოლო მეორეს მხრივ, სუბიექტთან, რომელიც სწორედ ამ გარემოს შესატყვისის მოთხოვნილებას გრძნობს. მოკლედ: ხდება მოთხოვნილებისა და მისი შესატყვისის ობიექტური სიტუაციის შეხვედრა. შედეგი ისაა, რომ სუბიექტს სრულიად გარკვეული აქტივობის, სრულიად გარკვეული ქცევის განწყობა უჩნდება, იმ აქტივობისა, რომელიც სწორედ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება.

მაშასადამე, განწყობის აღმოსაგებლად მოთხოვნილების შესატყვისის ობიექტური სიტუაცია აუცილებელი, და სწორედ ეს უკანასკნელია, რომ განწყობის ობიექტურ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს.

ამრიგად, განწყობას არა მარტო მოთხოვნილების მდგომარეობა ქმნის თავისთავად და არც მარტო ობიექტური სიტუაცია. იმისათვის, რომ განწყობა გაჩნდეს, მოთხოვნილება თავისი დაკმაყოფილების პირობების შემცვლელს ობიექტურ სიტუაციას უნდა შეხვდეს.

კურტ ლევინმა ერთი უეჭველი ფაქტი აღნიშნა, რომელსაც ამ შემთხვევაში ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს: როდესაც ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება უჩნდება, ამ მოთხოვნილების შესატყვისი საგნები და მოვლენები მის მიმართ განსაკუთრებული ძალით აღიჭურვებიან; ისინი მას განსაზღვრული მიმართულებით მოქმედებას აძლევენ, გარკვეული ქცევისაკენ იწვევენ: პური მშიერს ჭამისაკენ მოუწოდებს, ლოგინი დალლილს წამოსაწოლად იზიდავს. მაგრამ საგანთა ეს იძულებითი, ეს გამოწვევითი ძალა (Aifforderunscharakter) მყის ისპობა, რაწამს შესაფერი მოთხოვნილება კმაყოფილდება. – ლევინის ეს სწორი დაკვირვება, რომელიც ყოველ წუთს შეგვიძლია შევამოწმოთ და დავადასტუროთ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება გასაგებია, თუ ლევინის მიერ ნაგულისხმევს უშუალოდ თეორიაზე ხელს ავიღებთ და მხედველობაში განწყობის ცნებას ვიქონიებთ. როგორც ვიცით, მოთხოვნილების მატარებელ სუბიექტს, შესატყვისი საგნებთან თუ მოვლენებთან, შესატყვისი სიტუაციასთან შეხვედრის შემთხვევაში, სრულიად გარკვეული მოქმედების განწყობა უჩნდება; და ეს განწყობაა, რომ თავის ფსიქოლოგიურ გამოხატულებას ლევინის მიერ აღწერილ ფაქტში პოულობს: პური მშიერში დაუფლებისა და შეჭმის განწყობას იწვევს და ამიტომაც, რომ იგი ერთგვარი მიმზიდველობის ძალის მქონედ განიცდება.

7. განწყობის ცნების მცდარი გამოყენება – განწყობის ცნების მცდარი გამოყენების ნიმუშად განვიხილოთ ერთი განსაკუთრებით ცნობილი დაკვირვება, რომელშიც, ჩვეულებრივ, განწყობის მოქმედებას გულისხმობენ, და ვნახოთ, რამდენად მართებულია აქ განწყობის შესახებ ლაპარაკი.

ერთი ფსიქოლოგი, რადოსლავლევინი, შემდეგ საინტერესო დაკვირვებას მოგვითხრობს: ერთ-ერთს თავის ცდისპირს მან ისე ამეორებინა დასამახსოვრებელი მასალა, რომ თურმე ამან არც კი იცოდა, რომ ეს მასალა უნდა დაემახსოვრებინა. 46 განმეორების შემდეგ ექსპერიმენტატორმა ჰკითხა ცდისპირს, შეუძლია თუ არა მას ამ მასალის ზეპირად განმეორება. „როგორ? განა ზეპირად უნდა დამესწავლაო!“ იკითხა გაკვირვებით ცდისპირმა; და ამის შემდეგ ექვსიოდე განმეორებაც კი საკმარისი აღმოჩნდა, და ცდისპირმა უკვე მთელი მასალა ზეპირად იცოდა. პირველ შემთხვევაში, 46 განმეორების მიუხედავად, ცდისპირს თითქმის არაფერი ახსოვდა; ხოლო მეორე შემთხვევაში ექვსი განმეორებაც საკმარისი აღმოჩნდა, რათა მას მთელი მასალა ზეპირად დაესწავლა.

როგორ უნდა აიხსნას ეს საკვირველი ფაქტი? გავრცელებული პასუხი ასეთია: პირველ შემთხვევაში ცდისპირს დამახსოვრების განწყობა არ ჰქონია; მეორეში მას ეს განწყობა ჰქონდა, და დამახსოვრების არსებითს პირობად სწორედ ეს უნდა ჩაითვალოს. ამრიგად, აქ იგულისხმება, რომ დამახსოვრების განზრახვა და დამახსოვრების განწყობა ერთი და იგივეა.

მაგრამ ამ დაკვირვების უფრო სწორი ანალიზი ალბათ ასეთი იქნებოდა: როცა ცდისპირს გააგებინეს, რომ მას ზეპირად უნდა დაესწავლა მასალა. უეჭველია, ამას, პირველ რიგში, დამახსოვრების განწყობა კი არა, დამახსოვრების

მოთხოვნილება უნდა გამოეწვია მასში: მან მიწოდებული მასალა ზეპირად არ იცოდა, და მას ამ „დანაკლისის“ შევსების ტენდენცია უნდა გაღვიძებოდა. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდავოა, რომ აქ განწყობასთან კი არაა, ჯერ მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუბიექტურ ფაქტორთან – მოთხოვნილებასთან – გვაქვს საქმე. როდესაც ეხლა დამახსოვრების მოთხოვნილების მექანე სუბიექტის წინაშე დასამახსოვრებელი მასალა ჩნდება, ეს უკანასკნელი, როგორც ობიექტური ფაქტორი, სპეციფიკურ ცვლილებას – გარკვეულ განწყობას – იწვევს მასში და მიწოდებული მასალის ადვილი დამახსოვრება ამის ნიადაგზე ხდება.

მაშასადამე, შეცდომაა, როდესაც ფიქრობენ, თითქოს დამახსოვრების განზრახვა დამახსოვრების განწყობას წარმოადგენდეს: იგი მხოლოდ ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელსაც მეორეც უნდა დაემატოს, რათა სუბიექტს მართლა ნამდვილი განწყობა გაუჩნდეს.

ამიტომ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ, საზოგადოდ, არაა სწორი, როდესაც განწყობაზე ლაპარაკობენ იქ, სადაც საქმე მხოლოდ მოთხოვნილებასთან გვაქვს – როგორც უნდა იყოს ეს მოთხოვნილება, სულერთია, ბიოლოგიური, თუ სოციალური.

ფიქსირებული განწყობა

1. ფიქსირებული განწყობის ცნება – იმის მიხედვით, რაც ზემოდ განწყობის შესახებ იყო ნათქვამი, უეჭველი ხდება, რომ ამ ცნებას ძირითადი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ფსიქოლოგიაში. ჩვენ ვიცით, რომ ადამიანი, თუ სხვა ცოცხალი არსების, გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში პირველ რიგში განწყობა ისახება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ურთიერთობაში სუბიექტი ყველაზე ადრე როგორც მთლიანი იცვლება, და რომ ეს ცვლილება ობიექტური სიტუაციის შესატყვისია. რაც შეეხება ეხლა მის განცდებსა და მოქმედებას, ყველაფერი ეს – როგორც ამგვარად შეცვლილი, ამგვარად განწყობილი სუბიექტის განცდა და მოქმედება – შეიძლება მხოლოდ მეორადი, უშუალოდ ამ განწყობის ფონზე აღმოცენებული მოვლენები იყოს.

გასაგებია, რომ განწყობის მოქმედება ნორმალურ შემთხვევებში სრულიად არ გვხვდება თვალში: იგი საერთოდ შეუმჩნევლად მიმდინარეობს, რამდენადაც ცხოვრების ნორმალურს მიზანშეწონილ მსვლელობას უდევს საფუძვლად.

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მდგომარეობა იცვლება, და განწყობა შეცდომებისა და მიზანშეწონილი ქცევის წყაროდ იქცევა. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, იგი ჩვენს საგანგებო ყურადღებას იპყრობს, და როდესაც ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში განწყობის შესახებ ლაპარაკობენ, უფრო ხშირად, თუ ყოველთვის არაა, განწყობის მოქმედების სწორედ ამ შემთხვევებს გულისხმობენ. ეს, რასაკვირველია, სწორი არაა. აქ ჩვენ განწყობის მხოლოდ ერთ-ერთს კერძო ფორმასთან გვაქვს საქმე, ფორმასთან, რომელიც, მართალია, დიდ როლს თამაშობს ჩვენს ცხოვრებაში, მაგრამ განწყობის მთელ ცნებას მაინც ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჰფარავს. როგორია განწყობის ეს ფორმა?

ვთქვათ, გარკვეული სიტუაციის პირობებში გარკვეული განწყობა გამიჩნდა, და, ვთქვათ, ამ განწყობამ თავისი როლი შეასრულა – ჩემს გარკვეულ ქცევას მიმართულება მისცა. რა ემართება ამის შემდეგ მას? იკარგება იგი სრულიად უგზო-უკვლოდ, თითქოს არასდროს არ არსებულის, თუ რაიმენაირად კვლავ განაგრძობს არსებობას და ჩვენს ქცევაზე კვლავ გავლენის მოხდენის უნარს ინარჩუნებს? თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მოდიფიკაციას წარმოადგენს, მაშინ, ცხადია, რომ, შეასრულებს თუ არა იგი თავის როლს, იმ წამსვე მეორე განწყობას უნდა უთმობდეს ადგილს. – მაშასადამე, უნდა ქრებოდეს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი საბოლოოდ და სრულიად არარაობად უნდა იქცეოდეს. პირიქით, როდესაც სუბიექტი კვლავ იმავე სიტუაციაში ჩადგება, მაშინ მას გაცილებით უფრო ადვილად უნდა გაუჩნდეს სათანადო განწყობა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი სრულიად ახალი სიტუაციის პირობებში იმყოფება და სრულიად ახალი განწყობა უნდა შექმნას. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ერთხელ მიღებული განწყობა არ იკარგება, რომ იგი სუბიექტს რჩება, როგორც ხელახალი აქტუალიზაციის მზაობა – სათანადო პირობების განმეორების შემთხვევებში.

თავისთავად იგულისხმება, მზაობა ყოველთვის ერთნაირი არაა. იგი უთუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად მტკიცე იყო ის განწყობა, რომელიც ამ მზაობის სახით შერჩა სუბიექტს. მაგრამ რაზეა თვით ეს სიმტკიცე დამოკიდებული? უდავოა: რაც უფრო ხშირად ვიწვევთ ერთსა და იმავე განწყობას, მით უფრო მტკიცე ხდება იგი და მით უფრო ძლიერი აქტუალიზაციის მზაობა უჩნდება მას: განწყობის სიმტკიცეს განმეორება განსაზღვრავს.

გარდა ამისა, არის შემთხვევები, რომ სუბიექტზე ესა თუ ის მოვლენა, თუ სიტუაცია, განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას ტოვებს ხოლმე. ასეთ შემთხვევებში სუბიექტს არაჩვეულებრივი მტკიცე განწყობა უჩნდება, განწყობა, რომელიც აქტუალიზაციის განსაკუთრებით ძლიერი მზაობით ხასიათდება. ეხლა საკმარისია, თუნდ მხოლოდ მსგავსმა მოვლენამ თუ სიტუაციამ იმოქმედოს სუბიექტზე, რომ მასში მყის ამავე განწყობამ იჩინოს თავი და სუბიექტის ქცევა თავისდა შესატყვისად წარმართოს. მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი სიტუაციის ადეკვატურ ასახვას ვერ ახერხებს: ნაცვლად შესატყვისი განწყობისა, იგი წინანდელი განწყობის ნიადაგზე ალიქვამს მოცემულ სიტუაციას და, ცხადია, ილუზიის მსხვერპლი ხდება.

ამრიგად, ხშირი განმეორების თუ დიდი პიროვნული წონის გამო რომელიმე გარკვეული განწყობა შეიძლება იმდენად ადვილად აგზნებადი, იმდენად ჩვეული გახდეს, რომ იგი არა შესატყვისი გამლიზიანებლის ზემოქმედების შემთხვევაშიც ადვილად აქტუალდებოდეს და ამით ადეკვატურ განწყობას გამოვლენის შესაძლებლობას ართმევდეს.

ასეთს განწყობას შეიძლება ფიქსირებული განწყობა ვუწოდოთ.

2. ფიქსირებული განწყობის ილუზიები – ფიქსირებული განწყობის შექმნა ძალიან ადვილია, რამდენადაც იგი განმეორების ზეგავლენითაც შეიძლება გაჩნდეს. ეს გარემოება შესაძლებლობას იძლევა განწყობის ამ ფორმის შესასწავლად ექსპერიმენტულ გზას მივმართოთ.

ცდისპირს ხელთ აძლევენ შესაძარებლად მრავალგზის (10-15-ჯერ). ორს მოცულობით თვალსაჩინოდ განსხვავებულს, ხოლო სხვა მხრივ სრულიად ერთნაირ სხეულს: მარჯვენა ხელში პატარას, მარცხენაში დიდს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ცდისპირი სერიოზულად ღებულობს მონაწილეობას ამ ცდაში, მას ჩვენი ინსტრუქციის ზეგავლენით ამოცანის შესრულების ერთგვარი მოთხოვნილება (განწყობის სუბიექტური ფაქტორი) უჩნდება. მიწოდებული სხეულები (ობიექტური ფაქტორი) ამ მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე ახდენენ ზეგავლენას და სპეციფიკურ ეფექტს (განწყობას) იწვევენ, რომლის ნიადაგზეც მათი მიმართების სწორი შეფასება ხდება. მაშასადამე, ყოველი მიწოდებისას ცდისპირს ერთგვარი განწყობა უჩნდება („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“). მრავალგზისი განმეორების შედეგად ეს განწყობა იმდენად ჩვეული ხდება, რომ ყოველი ცალკე ცდის შემთხვევაში იგი უკვე მანამ აქტუალდება, სანამ მიწოდებული ობიექტები რიგთანად ზეგავლენის მოხდენას მოასწრებდნენ. მივაწოდოთ ეხლა მას განსხვავებული მოცულობის კი არა, ტოლი მოცულობის მქონე სხეულები (კრიტიკული ცდა). რა მოხდება? თუ წინა ცდებში, გარკვეული განწყობის შექმნის მიზნით, მას ისეთი ობიექტები ეძლეოდა, რომ ისინი მაინცდამაინც დიდად არ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, მაშინ ჩვეული განწყობა ძალაში დარჩება, და ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე მოხდება: ცდისპირს მარჯვენა ობიექტი უფრო პატარად მოეჩვენება, ვიდრე მარცხენა. მაგრამ თუ რომ საგანწყობო ცდებში მას თვალსაჩინოდ განსხვავებული მოცულობის ობიექტები ეძლეოდა ხელთ და ეხლა, კრიტიკულ ცდაში, ტოლ ობიექტებს მივაწოდებთ, ძველმა განწყობამ ობიექტური ფაქტორის ტლანქი შეუფერებლობის გამო, თავი ვეღარ უნდა იჩინოს და მის ნაცვლად ახალი უნდა გაჩნდეს. ცდები ამტკიცებენ, რომ ეს მართლაც ასე ხდება.

საინტერესოა, რომ ძველი განწყობის ადგილას ახალი განწყობა რომ ჩნდება, იგი ტოლი ობიექტების შესატყვისი კი არ არის, არამედ საგანწყობო ცდებში შექმნილი განწყობის („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“) საწინააღმდეგოა („მარცხნივ პატარა, მარჯვნივ დიდი“): ცდისპირს ტოლი ბურთებიდან – წინააღმდეგ შემუშავებული განწყობისა – მარცხენა პატარად ეჩვენება და მარჯვენა დიდად.

ამრიგად, უდავოა, ორივე შემთხვევაში საგანწყობო ცდებში შემუშავებული და განმტკიცებული განწყობა თამაშობს როლს: ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე ხდება და, ნაცვლად სწორი აღქმისა, ორივე შემთხვევაში მცდარი აღქმა, ე.წ. ილუზია ჩნდება.

მაგრამ ერთგვარი განსხვავება მაინც არის ამ ორ შემთხვევას შორის: პირველ შემთხვევაში (ე.ი. როდესაც კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების მიმართება დიდად არ განსხვავდება საგანწყობო ცდებში მიწოდებული მიმართებებისაგან) ილუზია უფრო ხშირად განწყობის შესაბამისია (ასიმილაციური

ილუზია), ხოლო მეორე შემთხვევაში, ე.ი. საგანწყობო ცდებისა და კრიტიკული ცდის ობიექტების მიმართებათა ტლანქი განსხვავების შემთხვევაში, ილუზია, ჩვეულებრივ, ძველი განწყობის საწინააღმდეგოა (კონტრასტული ილუზია).

ამრიგად, ადვილად შეგვიძლია, სუბიექტს განწყობა ფიქსირებულად გადავუქციოთ და შედეგად ილუზიური აღქმა მივაღებინოთ.

ზემოთ ჩვენ მოცულობის ილუზიასთან გვექონდა საქმე. მაგრამ ეს ილუზია მოცულობის ხელით შეფასებას ეხებოდა (ჰაპტური მოცულობის ილუზია) მოცულობის შეფასება კი თვალითაც შეიძლება; და აი, თუ რომ ცდისპირს განმეორებით მივაწოდებთ თვალთ (ოპტიკურად) შესადარებლად ორს სხვადასხვა მოცულობის წრეს, ან რომელიმე სხვა ფიგურას (საგანწყობო ცდები) და შემდეგ ერთბაშად ტოლ წრეებს მივცემთ (კრიტიკული ცდა), ამ შემთხვევაშიც სავსებით ისეთივე ილუზია გაჩნდება, როგორც ხელით შეფასების შემთხვევაში (მოცულობის ოპტიკური ილუზია).

ანალოგიური ილუზია – ორი განსხვავებული სიმაღლის მიმართების შეფასების შემთხვევაში – ჯერ კიდევ ფენხერმა აღმოაჩინა (1861 წ.). ასეთივე ილუზია შეიძლება გამოიწვიოს წნევის სიძლიერის მიმართების შეფასებისასაც.

საგანწყობო ცდებში ც.პ. ლებულოვს წყვილს წნევას, რომელთაგანაც პირველი თვალსაჩინოდ უფრო ძლიერია, ვიდრე მეორე, კრიტიკულ ცდაში კი წყვილს თანასწორ წნევას. ცდა გვიჩვენებს, რომ ც.პ. პირველ წნევას, როგორც უფრო სუსტს განიცდის, ვიდრე მეორეს (კონტრასტული ილუზია), ანდა, შესაბამის პირობებში, პირიქით (ასიმილაციური ილუზია).

ასეთსავე ილუზიას აქვს ადგილი მრავალ სხვა შემთხვევაშიც:

1) ბგერათა ინტენსიობის ილუზია. ცდისპირს ეძლევა განმეორებით წყვილ-წყვილად ბგერები: პირველი ძლიერი, მეორე სუსტი (საგანწყობო ცდები). კრიტიკულ ცდაში ამათ ადგილს ორი თანაბარი ინტენსიობის ბგერა იჭერს. ცდისპირისათვის, როგორც წესი, პირველი უფრო სუსტად მოისმის, ვიდრე მეორე, ანდა, შესაბამის პირობებში, პირიქით (ასიმილაციური ილუზია).

2) განათებათა მიმართების ილუზია. საგანწყობო ცდებში – ორი სინათლით განსხვავებული არე, კრიტიკულში – თანაბრად განათებული. შედეგი აქაც ილუზიაა: პირობებისდა მიხედვით – კონტრასტულიცა და ასიმილაციურიც.

3) რაოდენობითი მიმართების ილუზია. საგანწყობო ცდებში ცდისპირს ეძლევა ორი დახშული ფიგურა: ერთში წერტილებია ბლომად ჩასმული, მეორეში – ნაკლები. კრიტიკულ ცდაში მათი რიცხვი თანასწორია, შედეგი აქაც ჩვეულებრივი ილუზიაა.

განწყობის ზოგადი ფსიქოლოგიისათვის

განწყობის ილუზიათა მიმდინარეობის რაგვარობა, მისი ასეთი თუ ისეთი მიმართულება ძირითადად მათ საფუძვლად მდებარე განწყობის მოქმედებაზე უნდა იყოს დამოკიდებული. მაშასადამე, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ ილუზიების მიმდინარეობის დაკვირვება თვითონ განწყობის შესასწავლადაც გამოდგება. გან-

წყობის ილუზიების ექსპერიმენტული გამოწვევა, მათი აღმოცენების, მიმდინარეობისა და ჩქარობის პირობების შექმნა და შეცვლა ადვილია. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვიქმნის, განწყობის ილუზიათა საფუძვლის, ფიქსირებული განწყობის, ბუნებისა და მოქმედების შესახებ საკმაოდ ფართო ექსპერიმენტული მასალა დავაგროვოთ. ამ მასალის მიხედვით, დღეს ფიქსირებული განწყობის ბუნებისა და მოქმედების შესახებ ზოგი რამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას.

1) განწყობა არ არის წმინდა ლოკალური ან პერიფერიული პროცესი: იგი არსებითად სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობად უნდა ჩაითვალოს. მაშასადამე, არ უნდა იყოს სწორი ცალკე კუნთურის, თუ ცალკე სხვადასხვა სენსორული განწყობის შესახებ ლაპარაკი, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე.

ამის ურყევ საბუთს შემდეგი ფაქტი წარმოადგენს: ცდისპირს, განწყობის შექმნის მიზნით, ხელთ ეძლევა შესაძარებლად რამოდენიმეჯერ, ვთქვათ 15-ჯერ, ორი, მოცულობით განსხვავებული, ხოლო სხვა მხრივ სავსებით ერთნაირი ბურთი: მარჯვნივ პატარა, მარცხნივ დიდი. ამ ცდების შედეგად, როგორც ვიცით, მას ფიქსირებული განწყობა უნდა გაუჩნდეს. როგორ შეგვიძლია შევამოწმოთ, რომ მას მართლა გაუჩნდა განწყობა? მივაწოდოთ მას ხელში ტოლი ბურთები, და თუ აღმოჩნდება, რომ იგი ადეკვატური შეფასების ნაცვლად მცდარს იძლევა, ეს იმის მაჩვენებელი იქნება, რომ ფიქსირებული განწყობა შემუშავებულია. მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ მხოლოდ იმაში შეიძლება დარწმუნებული ვიყოთ, რომ ცდისპირს განწყობა იმ ორგანოში აქვს შემუშავებული, რომელზეც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, სახელდობრ – ხელში. მაგრამ ვნახოთ ეხლა, რა მოხდება, ცდისპირს რომ საგანწყობო ცდების შემდეგ ხელით კი არა, თვალით შევადარებინოთ ბურთები ერთმანეთთან. სათანადო ცდები ამტკიცებენ, რომ ცდისპირს ამ შემთხვევაშიც ილუზია უჩნდება. მაშასადამე, უდავოა, რომ განწყობა მას გაჩენია არა მარტო იმ ორგანოში (ხელში), რომელიც საგანწყობო ცდებში ღებულობდა მონაწილეობას, არამედ იმ ორგანოშიც (თვალში), რომელსაც არაფერი არ ჰქონდა საერთო ამ ცდებთან.

მაგრამ შეიძლება ცდა შებრუნებულადაც დავაყენოთ, ე.ი. საგანწყობო ცდები მხედველობის არეში ჩავატაროთ, ხოლო კრიტიკული – აქტიური შეხების არეში (ჰაპტურში); შედეგი იგივე იქნება: განწყობა აღმოჩნდება განმტკიცებული არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ კრიტიკული ცდების არეშიც.

შეიძლება კიდევ უფრო შორს წავიდეთ და იგივე ცდები უფრო დაშორებულ ორგანოებზეც გადავიტანოთ: აქაც ხშირად შევხვდებით შემთხვევებს, რომ განწყობა არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ სულ სხვა არეებშიც იქნება აღმოცენებული.

აქედან დასკვნა ნათელია: განწყობა არ ყოფილა წმინდა ადგილობრივი (ლოკალური) მოვლენა; იგი ცალკეული ორგანოს მდგომარეობა როდი ყოფილა, არამედ სუბიექტის, როგორც ასეთის, ე.ი. როგორც მთელის.

შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ერთ ადგილას შექმნილი განწყობა სხვა ადგილებზეც ვრცელდებოდეს, გენერალიზირებულობდეს ანუ, როგორც ფიზიოლო-

გები ამბობენ, ირადიირობდეს. ამისდა მიხედვით, ჩვენ შეგვეძლო ფიქსირებული განწყობის ეს მხარე ირადიულობის ან გენერალიზირებულობის სახელწოდებით აღგვენიშნა.

2) მაგრამ თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა, მაშინ საფიქრებელია, რომ იგი რაიმე გარკვეული, განცდადი, კერძოული ფსიქიკური შინაარსის სახით არ გვეძლევა, რომ იგი ცნობიერებაში მოცემულობის გარეშე მოქმედებს, რომ ამ აზრით იგი არაფენომენალურ პროცესად შეიძლება ჩაითვალოს.

როგორც ცნობილია, ღრმა ჰიპნოტურ მდგომარეობაში სუბიექტი მთელ გარემოსთან როდი სწყვეტს კავშირს: ჰიპნოტიზორობთან იგი კონტაქტს ინარჩუნებს, მასთან საკმაოდ რთულ ურთიერთობას განაგრძობს: ესმის მისი ლაპარაკი, ასრულებს მის დავალებებს (ამას რაპორტს უწოდებენ). მაგრამ როდესაც ჰიპნოტური ძილი გაივლის, როდესაც სუბიექტი გაიღვიძებს, აღმოჩნდება, რომ მას არც ერთი თავისი ღრმა ჰიპნოტური ძილისდროინდელი განცდა არ ახსოვს; ყველაფერი ეს მას საფუძვლიანად დავიწყებული აქვს (ე.წ. პოსტჰიპნოტური ამნეზია). ეს გარემოება ძალიან ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენს ჩვენი საკითხის ექსპერიმენტულად გადაჭრის მიზნისათვის. იგი შესაძლებლობას ქმნის საგანწყობო ცდები ჰიპნოტური ძილის მდგომარეობაში ჩავატაროთ და შემდეგ ვნახოთ, გაჰყვება თუ არა ჩვენს ცდისპირს ამ ცდების ნიადაგზე შექმნილი განწყობა სიფხილღეშიც – მიუხედავად სრული პოსტჰიპნოტური ამნეზიისა, ე.ი. მიუხედავად იმისა, რომ გაღვიძების შემდეგ საგანწყობო ცდების შესახებ მას სრულიად აღარაფერი ახსოვს. ჰიპნოტური ძილის შეწყვეტის შემდეგ ჩატარებული კრიტიკული ცდების შედეგებმა ნათელი უნდა მოჰფინონ ამ საკითხს.

ჰიპნოტური ძილის დროს ცდისპირს ხელში ეძლევა, განმეორებით, მოცულობის მხრივ შესადარებლად, ორი ბურთი: მარცხნივ – დიდი, მარჯვნივ – პატარა. გაღვიძების შემდეგ მას ტოლ ბურთებს ვაძლევთ ხელთ შესადარებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ცდისპირს სრულიად არაფერი ახსოვს საგანწყობო ცდების შესახებ, იგი ტოლ ბურთებს მაინც ვერ აფასებს სწორად: მას ჩვეულებრივი განწყობის ილუზია უჩნდება.

აქედან, ცხადია, ძილის დროს შექმნილ განწყობას ოდნავადაც ვერ უშლის ხელს ის გარემოება, რომ ცდისპირის ცნობიერებაში საგანწყობო ცდების შესახებ სრულიად არაფერია დარჩენილი.

ამრიგად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ განწყობა ადამიანის ფსიქიკის მუშაობას როგორც ერთ-ერთი განცდათაგანი როდი განსაზღვრავს, არამედ როგორც სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც, როგორც ასეთი, არც შეიძლება ცალკეული განცდების სიბრტყეში იქნეს მოთავსებული.

3) როდესაც ცდისპირს, ჩვენს ჩვეულებრივს საგანწყობო ცდების შემდეგ, ტოლ ობიექტებს ვაძლევთ ურთიერთთან შესადარებლად, როგორც ვიცით, ამ უკანასკნელთა შეფასება წინასწარ შემუშავებული განწყობის ნიადაგზე ხდება, და ერთი მათგანი უფრო დიდად განიცდება, ვიდრე მეორე. მაგრამ ეს, ჩვეულებრივ, მაშინ ხდება, როდესაც კრიტიკული ობიექტების ექსპოზიცია ხანმოკლეა, და

ისინი, ასე ვთქვათ, არსებულ განწყობისადმი თავისი შეუფერებლობის გამოვლენას ვერ ასწრებენ. რომ გავახანგრძლივოთ მათი ექსპოზიციის დრო და ამით სუბიექტზე საკმარისად ხანგრძლივი ზემოქმედების საშუალება მივცეთ მათ, მაშინ მდგომარეობა შეიცვლება: კრიტიკული ობიექტები, შეიძლება ითქვას, პირდაპირ ცდისპირის თვალწინ ერთმანეთს გაუთანასწორდებიან. ის, რომელიც დიდი ჩანდა, შეიკუმშება, დაპატარავდება და მეორის ტოლი გახდება: ილუზია აღიკვეთება. მაშასადამე, განწყობა, ბოლოს და ბოლოს, ვერ უძლებს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზემოქმედებას და იძულებული ხდება ამ უკანასკნელის შესატყვის განწყობას დაუთმოს ადგილი.

როგორ ხდება ეს? როგორ მიმდინარეობს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზეგავლენით გამოწვეული განწყობის ლიკვიდაციის პროცესი? ამ საკითხის გადასაწყვეტად განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა შემდეგი ხერხი: ნაცვლად იმისა, რომ კრიტიკული ობიექტების მოქმედების გაძლიერების მიზნით მათი ექსპოზიციის დრო გავახანგრძლივოთ, შეიძლება იმავე ეფექტს კრიტიკული ობიექტების განმეორებითი მოწოდების გზითაც მივაღწიოთ. კრიტიკულ ცდებში ცდისპირს, ჩვეულებრივ, ილუზია უჩნდება: ერთ-ერთი ობიექტი უფრო დიდი ეჩვენება, ვიდრე მეორე. მრავალგზის რომ განვიმეოროთ ეს ცდები, ბოლოსდაბოლოს როგორც პირველად სისტემატურად ეს ბ. ხაჭაპურიძის ცდებშია ნაჩვენები – განწყობა, როგორც შეუფერებელი, დაირღვევა, და მის ნაცვლად ობიექტური ვითარების შესატყვისი განწყობა გაჩნდება: ილუზია აღიკვეთება, იგი ადეკვატურ შეფასებას დაუთმობს ადგილს. მაგრამ, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ეს ერთბაშად როდი ხდება. სანამ განწყობა საბოლოოდ აღიკვეთებოდეს, მან უნდა განვლოს რეგრესული განვითარების გარკვეული პროცესი, რომელიც თეორიულად მაინც, ექვს განსხვავებულ ფაზას შეიცავს:

ა) პირველ ფაზაში ფიქსირებული განწყობა თავისი უმტკიცესი სახითაა წარმოდგენილი. ეს იმაში იჩენს თავს, რომ კრიტიკული ცდების ერთი წყება ზედიზედ მხოლოდ კონტრასტულ ილუზიას იძლევა.

ბ) დგება მომენტი, როდესაც კრიტიკული ექსპოზიციების ობიექტური ვითარების, ე.ი. ტოლობის განმეორებითი ზემოქმედების გამო, განწყობის პირველი შერყევა ხდება: იგი ერთგვარად სუსტდება, და ცდისპირი, შედარებით ხშირი კონტრასტული ილუზიების გვერდით, აქა-იქ ასიმინლატურ ილუზიებსაც იძლევა. ეს განწყობის რეგრესული განვითარების მეორე ფაზად შეიძლება ჩაითვალოს.

გ) განწყობის შესუსტების პროცესი კიდევ უფრო წინ მიდის და შემდეგ საფეხურზე ასიმინლატური და კონტრასტული ილუზიების რიცხვი ურთიერთს უახლოვდება: იწყება ნამდვილი რხევა ილუზიის ორივე ამ სახეს შორის.

დ) ფიქსირებული განწყობის დასუსტების შემდგომი საფეხური ასიმინლატური ილუზიის შემთხვევათა გაბატონებაში იჩენს თავს: კონტრასტული ილუზია ეხლაც გვხვდება, მაგრამ გაცილებით უფრო იშვიათად, ვიდრე ასიმინლატური.

ე) რასაკვირველია, განწყობის კიდევ უფრო მეტი დასუსტების შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც კონტრასტული ილუზიების შემთხვევები სრულიად აღარ გვხვდება, და ცდისპირი მხოლოდ ასიმეტრიულ ილუზიას იძლევა.

ვ) ამ მომენტამდე ფიქსირებული განწყობა ჯერ კიდევ განუწყვეტელი აქტუალურ მდგომარეობაში იმყოფება; მართალია, იგი საგრძნობლად შესუსტებულია, მაგრამ ჯერ კიდევ არ იძლევა ობიექტური ვითარების ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას: ცდისპირი ჯერ კიდევ ერთხელაც ვერ ახერხებს ილუზიისაგან თავის დაღწევას. რასაკვირველია, განწყობის შემდგომი დასუსტების ახალ ფაზასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ეს მდგომარეობა იცვლება, და ცდისპირი კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების ტოლობის დადასტურებას ხანდახან მაინც ახერხებს. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი ფაზაც არის: რაწამს იგი ზედიზედ რამოდენიმეჯერ შესძლებს კრიტიკული ვითარების ადეკვატურ შეფასებას და ილუზიას მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ დაუთმობს ადგილს, ჩვენ უკვე ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ შეგვეძლება ვილაპარაკოთ.

მაგრამ ყველა ამ ფაზის გამოკვეთილი არსებობა მხოლოდ თეორიულად შეიძლება დაშვებულ იქნეს. პრაქტიკულად, თუ განსაკუთრებით პათოლოგიური განწყობის მოქმედების შემთხვევებსაც მივიღებთ მხედველობაში, შეიძლება ჯერჯერობით მხოლოდ სამი ფაზა იქნეს საგანგებოდ გამოყოფილი:

- ა) კონტრასტული ილუზიების ფაზა,
- ბ) ასიმეტრიული ილუზიების მონაწილეობის ფაზა,
- გ) ტოლობის მონაწილეობის ფაზა.

დ) ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ამ შემთხვევაში მხოლოდ პირობითად შეიძლება ლაპარაკი. საქმე ისაა, რომ საკითხი აქ ისეთ მდგომარეობას ეხება, როდესაც ფიქსირებულ განწყობაზე შეუფერებელი (კრიტიკული) ობიექტური ვითარება განუწყვეტელი ან განმეორებით მოქმედებს. ირკვევა, რომ ასეთ პირობებში მართლაც შეიძლება ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ვილაპარაკოთ: ბოლოს და ბოლოს, ობიექტური ვითარების სწორ შეფასებას განწყობა ხელს ვეღარ უშლის.

მაგრამ ნიშნავს განა ეს, რომ განწყობის მართლა საბოლოო ლიკვიდაციასთან გვაქვს საქმე? ნიშნავს განა ეს, რომ ფიქსირებული განწყობა კრიტიკული ცდების შეწყვეტის შემდეგაც არასოდეს ხელახლა არ წამოყოფს თავს? რასაკვირველია, არა! სათანადო ცდების შედეგები ამის უტყუარ საბუთს იძლევა. ვთქვათ, ერთ დღეს ცდისპირს საგანწყობო ცდების საკმარისი რაოდენობა მიეცით: შედეგად მას ფიქსირებული განწყობა უჩნდება. ჩვენ ვწყვეტთ ცდას და გარკვეული ხნის შემდეგ მას მხოლოდ კრიტიკულ ექსპოზიციებს ვაძლევთ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საგანწყობო ცდების განუმეორებლად ხდება და, მიუხედავად იმისა, რომ წინა ცდებში იგი კრიტიკული ექსპოზიციის სწორი შეფასების მდგომარეობამდე, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის აღკვეთამდე იქნა მიყვანილი, ცდისპირი მაინც ხელახლა იმავე ილუზიას იძლევა. შეჭველია, განწყობა კვლავ განაგრძობს მოქმედებას; და საინტერესოა, რომ ზოგჯერ ეს საკმაოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგ-

გაც კი ხდება. სრულიად უდავოა, ფიქსირებული განწყობა აქტივაციის მზაობას საკმაოდ დიდი ხნით ინარჩუნებს.

მაგრამ როგორღა უნდა გავიგოთ მაშინ ის საკვირველი ფაქტი, რომ განწყობა ამ მზაობას მას შემდეგაც ხელუხლებლად იცავს, რაც იგი, კრიტიკული ცდების მრავალგზისი განმეორების გზით, თითქოს საბოლოოდ იქნა ლიკვიდირებული? როგორც ჩანს, საბოლოო ლიკვიდაციაზე ლაპარაკი აქ მართებული არ უნდა იყოს. ეტყობა, ხშირი ზედიზედ განახლების გამო, კრიტიკული ვითარების შესატყვისი განწყობა (ტოლობის განწყობა) იმდენად ძლიერი ხდება, რომ ამ პირობებში იგი ფიქსირებულ განწყობას ჩრდილავს და მას გამოვლენის შესაძლებლობას არ აძლევს; ხოლო თვითონ სუბიექტის ახალ ფიქსირებულ განწყობად ჯერ კიდევ ვერ იქცევა, რათა საგანწყობო ცდებში წარმოშობილი ძველი განწყობა საბოლოოდ განდევნოს და მისი ადგილი თვითონ დაიკავოს. ამიტომაც, საკმარისია, სუბიექტს კრიტიკული ექსპოზიციები მათი გამუდმებული განმეორების სიტუაციის გარეშეც მიეცეს, რომ ფიქსირებულმა განწყობამ კვლავ იჩინოს თავი, და ტოლი ობიექტები არატოლად განაცდევინოს.

როგორც ვხედავთ, დროის ზემოქმედების მიმართ განწყობა საკმაო სტაბილობას ამჟღავნებს, გაცილებით მეტს, ვიდრე ერთი და იმავე გამღიზიანებლის განმეორებითი ზემოქმედების მიმართ, როგორც ეს, მაგ: კრიტიკული ცდების განმეორებითი ზემოქმედების შემთხვევაში ხდება. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ დროის მიმდინარეობაში სუბიექტზე მოქმედებენ ნაირნაირი გამღიზიანებლები, რომელთაც სრულიად არაფერი აქვთ საერთო მის ფიქსირებულ განწყობასთან, მაშინ როდესაც კრიტიკულ ცდებში სწორედ ისეთი გამღიზიანებლები მოქმედებენ, რომელნიც, მართალია, არსებული განწყობისათვის ადეკვატური არ არიან, მაგრამ მაინც იმდენად ახლო დგანან მასთან, რომ მათი შეფასება, ჩვეულებრივ, ამ განწყობის ნიადაგზე ხდება. საკვირველი არაა, რომ ამ პირობებში განწყობა დროის მიმართ სტაბილურია, მაგრამ კრიტიკული ექსპოზიციების განმეორების მიმართ არა.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ფიქსირებული განწყობა, რაკი გაჩნდება, საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებს აქტუალიზაციის უნარს; იგი, ასე ვთქვათ, ქრონიკულ მდგომარეობად, ერთგვარ დისპოზიციურ მდგომარეობად იქცევა. ჩვენ ვხედავთ აგრეთვე, რომ იგი ასეთად რჩება მას შემდეგაც, რაც იგი კრიტიკული ცდების განმეორების ზეგავლენით თითქოს საბოლოოდ ლიკვიდირებული ხდება.

5) როგორ ჩნდება ფიქსირებული განწყობა? ჩვენ თავიდანვე გვქონდა აღნიშნული, რომ იგი საგანწყობო ცდების, მაშასადამე, განმეორების შედეგად იჩენს თავს. განმეორება რომ მართლა ძირითადი მნიშვნელობის მომენტს წარმოადგენს ამ შემთხვევაში, ეს უდავოა: ექსპერიმენტულად ცნობილია, რომ რაც უფრო დიდია საგანწყობო ცდების რიცხვი, ე.ი. რაც უფრო ხშირად აწარმოებინებ ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარებას, ჩვეულებრივ, მით უფრო მტკიცე განწყობას შეუძლავებს მას. ეს დაკვირვება იმდენად ხშირია, რომ თითქოს სრული

საფუძველი გვეძლევა, განწყობის სიმტკიცე პირდაპირ განმეორების ფუნქციად გამოვაცხადოთ. მაგრამ უფრო ყურადღებითი დაკვირვება ამტკიცებს, რომ ეს დებულება მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებში შეიძლება სწორად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ შესაძლოა ზოგიერთ შემთხვევაში სრულიად არ ჰქონდეს ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარების ნამდვილი მოთხოვნილება, და ამ აქტს იგი მხოლოდ ზედაპირულად, მხოლოდ მექანიკურად აწარმოებდეს. რას მოგვცემს ამ შემთხვევაში საგანწყობო ცდების განმეორება? უეჭველია, არაფერს. რაკი განწყობის სუბიექტური ფაქტორი სრულიად არ არის მოცემული, ცხადია, ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ თითოეული ცალკე შედარების აქტი სათანადო განწყობის ნიადაგზე ხდებოდა. მაშასადამე, საგანწყობო ცდების განმეორება მხოლოდ გარეგნულად წარმოადგენს განმეორებას: თვითონ განწყობის განმეორებასთან აქ საქმე არა გვაქვს და, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის შექმნის შესახებ ლაპარაკი ამ შემთხვევაში სრულიად ზედმეტია: საიდან უნდა შეიქმნას იგი, როდესაც თვითონ პირველადი განწყობა, რომელიც ფიქსირებულად უნდა გადაიტყვეს, ჯერ კიდევ არსად ჩანს.

აქედან ნათელია, რომ ფიქსირებული განწყობის შესაქმნელად შემდეგი პირობებია აუცილებელი: საგანწყობო ობიექტების შედარების ნამდვილი მოთხოვნილება, როგორც აუცილებელი პირობა პირველადი განწყობის აღმოსაყენებლად, და განმეორება ამ შედარების აქტისა, როგორც ერთი და იმავე განწყობის მრავალგზისი განახლებისა და განმტკიცების პირობა.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ განმეორება მხოლოდ იმიტომ უნდა იყოს ფიქსირებული განწყობის აღმოსაყენებლად აუცილებელი, რომ იგი განწყობის განმტკიცებას უწყობს ხელს. წარმოვიდგინოთ ისეთი მდგომარეობა, რომ სუბიექტს იმთავითვე ძლიერი განწყობა უჩნდება. ეს, რა თქმა უნდა, ყოველთვის შესაძლებელია მოხდეს: საჭიროა ოღონდ განწყობის ფაქტორები – სუბიექტური და ობიექტური – ორივე განსაკუთრებული ძალით მოქმედებდეს. ამ შემთხვევაში, უდავოა, რომ განმეორება საჭირო აღარ იქნება: ძლიერი განწყობა უიმისოდაც ფიქსირებულად გადაიტყვევს.

ამრიგად, ფიქსირებული განწყობა მარტო განმეორების შედეგად როდი ჩნდება. ადამიანს, უეჭველია, არა ერთი და ორი შემთხვევა აქვს ცხოვრებაში, რომ მასზე ესა თუ ის გარემოება განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებდეს. ასეთ შემთხვევებში მისი განწყობა იმთავითვე ფიქსირდება, და შემდგომი მისი ცხოვრების მიმდინარეობა ბევრის მხრივ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია მის ამგვარად ფიქსირებულ განწყობათა წრე.

განწყობის დიფერენციული ფსიქოლოგიისათვის

ჩვენ ვიცით, რომ გარემო, პირველ რიგში, ადამიანის განწყობაზე ახდენს გავლენას; ვიცით, რომ მთელი მისი ქცევა და განცდა ამ განწყობის ნიადაგზე ღებულობს თავის გარკვეულ სახეს. მაგრამ, როგორც დავინახეთ, სუბიექტს ყოველთვის შეიძლება თავისი წარსულიდან ესა თუ ის განწყობა ჰქონდეს, რომელსაც

შესაძლებლობა აქვს გარემოსთან ურთიერთობის აქტში ჩაერიოს, ახალი შესატყვისი განწყობის აღმოცენებას დაასწროს, დაჩრდილოს იგი და ეს აქტი თვითონ წარმართოს.

უეჭველია, ამისდა მიხედვით, რომ ადამიანის წარსულს, მისი ფიქსირებული განწყობის წრეს და ძალას, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მისი ქცევის გასაგებად.

მეორის მხრივ, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმასაც, თუ როგორია ამა თუ იმ შემთხვევაში განწყობის მოქმედების, მისი, ასე ვთქვათ, მექანიზმის თავისებურება. ადამიანის ინდივიდუალობა არა მარტო მისი წარსულის ვითარებაზეა დამოკიდებული, არა მარტო იმაზე, თუ როგორია შინაარსეულად მისი ფიქსირებული განწყობა, არამედ იმაზეც, თუ როგორია ეს უკანასკნელი ფორმალურად.

1) აქ, პირველ რიგში, საყურადღებო იქნებოდა გამოგვერკვია, თუ რამდენად ადვილად უმუშავდება სუბიექტს ფიქსირებული განწყობა, რამდენად აგზნებადია იგი ამ მხრივ. უეჭველია, განწყობის აგზნებადობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფორმალური მომენტი იქნებოდა, რომელიც ადამიანთა განსხვავებულობას ბევრის მხრივ შუქს მოფენდა.

სათანადო ცდებიდან ირკვევა, რომ განწყობის აგზნებადობა მართლა სხვადასხვაგვარია. არიან ადამიანები, რომელთაც ორიოდ საგანწყობო ექსპოზიციის შედეგადაც ადვილად უფიქსირდებათ სათანადო განწყობა. მაგრამ არიან ისეთებიც, რომელთაც ამისათვის 15-20 ექსპოზიციაც არ ჰყოფნის.

2) რა ემართება განწყობას კრიტიკული ექსპოზიციის ხანგრძლივი ზეგავლენის შედეგად? იგი უთუოდ ქრება და ადგილს უთმობს ადეკვატურს განწყობას, თუ ეს ყოველთვის ასე ხდება? ცდები ამტკიცებენ, რომ აქ ორ ურთიერთის მოპირდაპირე ტიპს აქვს ადგილი. ერთის მხრივ, ჩვენ საქმე გვაქვს ისეთ შემთხვევასთან, როდესაც ერთხელ შემუშავებული განწყობა იმდენად უძრავი და ინერტულია, რომ იგი სრულიად არ უთმობს ადგილს ადეკვატურ განწყობას, რაგინდ მრავალგზისაც უნდა იმოქმედონ მასზე კრიტიკული ცდის ობიექტებმა. ამ შემთხვევაში სუბიექტი თავს ვერ აღწევს ილუზიას, იგი ვერ ახერხებს გზის გაკვლევას ობიექტური ვითარებისაკენ. ასეთ უძრავსა და ურყევ განწყობას შეიძლება სტატიკური ვუწოდოთ – განწყობის იმ ტიპისაგან განსხვავებულად, რომელიც მოცემულ პირობებში ადრე თუ გვიან განზე დგება და ადეკვატურ განწყობას უთმობს ადგილს. თუ პირველი ტიპისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად გვაქცევს, მეორე, რომელსაც შეიძლება დინამიკური ვუწოდოთ, ასეთ უძრავობას არ იჩენს და, ბოლოს და ბოლოს მაინც, ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას გვაძლევს.

3) სტატიკური იქნება განწყობა თუ დინამიკური, სულ ერთია, შესაძლოა იგი მეტ-ნაკლები პლასტიკურობით ხასიათდებოდეს. როგორც სათანადო ცდებიდან ჩანს, არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ცდების განმეორებითი ზემოქმედების გამო, თანდათანობით სუსტდება და, რამოდენიმე ფაზის განვლის შემდეგ, სა-

ბოლოოდ რომელსამე მათგანზე ჩერდება (სტატიკური განწყობა), ანდა ყველა ფაზის გავლის შემდეგ სრულიად აღიკვეთება (დინამიკური განწყობა). ამ ორივე შემთხვევაში ჩვენ პლასტიკურ განწყობასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ სხვაგვარ შემთხვევებსაც აქვს ადგილი: განწყობა ან გამუდმებით ერთ რომელსამე ფაზაზე რჩება გაყინული, ანდა პირველად მოცემული ფაზიდან თანდათანობით კი არ გადადის დანარჩენებზე, არამედ ერთბაშად, ყოველი თანდათანობითი დასუსტების გარეშე, ისპობა. აქ ორივე შემთხვევაში განწყობის სიტლანქესთან გვაქვს საქმე.

4) ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ განწყობას გენერალიზაცია ან ირადიაცია ახასიათებს. რასაკვირველია, შესაძლებელია სხვადასხვა შემთხვევაში ეს უკანასკნელი მეტ-ნაკლები განფენილობით იყოს წარმოდგენილი. ეს გარემოება სრულიად არ ეწინააღმდეგება განწყობის მთლიანობით ბუნებას: განწყობა ყველგან სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა მაშინაც, როდესაც იგი ფართოდაა მასში გავრცელებული, და მაშინაც, როდესაც იგი თითქოს მხოლოდ ზოგიერთ არეს ეხება. სათანადო ცდების შედეგად გამოირკვა, რომ საგანწყობო ცდების ნიადაგზე აღმოცენებული განწყობა შესაძლოა ძალიან ფართოდ იყოს გავრცელებული; მაგ: აქტიური შეხების სფეროში შექმნილი განწყობა მხედველობის არეშიც იყოს გავრცელებული. მაგრამ შესაძლოა ისიც, რომ იგი იმ ორგანოს საზღვრებს არ სცილდებოდეს, რომელიც საგანწყობო ცდებში იღებდა მონაწილეობას; მაგ: თუ საგანწყობო ცდებში მარტო ცალი თვალი ან ცალი ხელი ღებულობდა მონაწილეობას, შესაძლოა, განწყობის გავრცელებულობა მარტო ამ ცალი ხელით თუ ცალი თვალით განისაზღვროს.

5) არის შემთხვევები, რომ განწყობა სამუდამოდ თავისი მოქმედების ერთ-სა და იმავე ტიპს ინარჩუნებს: თუ, მაგ: იგი პლასტიკურია და დინამიკური, იგი ყოველთვის ასეთი რჩება, მიუხედავად იმისა, დღეს იქნება იგი სათანადო საგანწყობო ცდების შედეგად მიღებული, თუ ხვალ. ამ შემთხვევაში ჩვენ კონსტანტური განწყობის შესახებ უნდა ვილაპარაკოთ. მაგრამ განწყობა ყოველთვის კონსტანტური როდია. არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ განწყობა ცვალებადი (ვარიაციული) ხდება: დღეს რომ იგი თავისი მოქმედების ერთ ტიპს გვიჩვენებს, ხვალ სულ სხვა სურათს გვაძლევს.

6) განწყობის ერთ-ერთ ნიშანს სტაბილობა წარმოადგენს. მაგრამ იგი ყოველთვის ერთნაირი როდია. არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ან უცვლელის ან შეცვლილი სახით, დიდ ხანს სძლებს ხოლმე (კონსტანტურ-სტაბილური და ვარიაციული-სტაბილური), ანდა შედარებით მალე ისპობა – არ ერთბაშად (კონსტანტურ-ლაბილური).

7) შენიშნულია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ორიოდ კრიტიკული ექსპოზიცია ან ამ უკანასკნელის ოდნავ გახანგრძლივებაც საკმარისია, რომ სუბიექტმა მოწოდებული ობიექტების სწორი შეფასება მოგვეცეს. მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ამავე ეფექტის მიღება მხოლოდ საკმაოდ ხანგრძლივი კრიტიკული ექსპოზიციის, თუ კრიტიკული ექსპოზიციათა მრავალგზისი განმეორების შემდეგ ხერხდება. შეჭველია, ეს იმიტომ უნდა ხდებოდეს, რომ განწყობას ყოველთვის

ერთი და იგივე სიმტკიცის დონე არ უნდა ახასიათებდეს, რომ უნდა არსებობდეს უფრო მტკიცე და ნაკლებ მტკიცე განწყობის შემთხვევები.

ბანწყობა პათოლოგიურ შემთხვევებში

1. განწყობა და პათოლოგია – თუ განწყობა მართლა ეგოდენ დიდ როლს თამაშობს ჩვენი ქცევის თუ განცდის მიმდინარეობაში, თუ მართლა ისაა, რომ პირველ რიგში იცვლება სინამდვილესთან ჩვენი ურთიერთობის შეცვლასთან ერთად და ჩვენი განცდის თუ ქცევის თავისებურებას განსაზღვრავს, მაშინ, ცხადია, რომ პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის შესწავლას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. საქმე ისაა, რომ აქ, პათოლოგიურ შემთხვევებში, ქცევის მკვეთრად გამოვლენილი გადახრის ან გამრუდების სხვადასხვა ფორმას ვხვდებით; და ეს გარემოება პირდაპირ გვაფიქრებინებს, რომ, თუ ჩვენი დებულება განწყობის მნიშვნელობის შესახებ სწორია, მაშინ აქ, ამ პათოლოგიურ შემთხვევებში, განწყობის მოქმედების უეჭველად ამდენადვე განსხვავებულ ფორმებთან უნდა გვექონდეს საქმე.

პათოლოგიურმა თავისებურებებმა განსაკუთრებით მკვეთრად სწორედ ფიქსირებული განწყობის მოქმედებაში უნდა იჩინონ თავი. იმიტომ, რომ, როგორც ცნობილია, ავადმყოფური ფსიქიკისათვის განსაკუთრებით სხვადასხვაგვარი ფიქსაციის მოვლენებია დამახასიათებელი. და მართლაც, სათანადო ცდების შედეგად საბოლოოდ გამორკვევულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ფიქსირებული განწყობის მოქმედება პათოლოგიურ შემთხვევებში საზოგადოდ საკმაოდ თავისებურია; და, გარდა ამისა, ირკვევა ისიც, რომ ეს მოქმედება სხვადასხვა დაავადების შემთხვევაში იმდენად სპეციფიკურია, რომ ამის მიხედვით ამ უკანასკნელთა საკმაოდ შორსმწვდომი დიფერენციაცია ხერხდება.

პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ზემოთ, როდესაც განწყობის პროცესის შესახებ გვექონდა საუბარი, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ იგი, თეორიულად მაინც, ექვს განსხვავებულ საფეხურს ან ფაზას შეიცავს. მაგრამ პრაქტიკულად, ცალკეული ნორმალური ადამიანების შემთხვევაში, ეს ფაზები არასდროს სისრულით არ გვეძლევა: როგორც წესი, ისინი მჭიდროვდებიან და, ჩვეულებრივ, არსებითად სულ სამს თუ ოთხ ფაზაში ერთიანდებიან.

სულ სხვაა პათოლოგიური პირების შემთხვევაში; რასაკვირველია, ექვსივე ფაზის სრული გამოვლენის ფაქტთან არც აქ გვაქვს საქმე. მაგრამ აქ არც მათ იმგვარ შემჭიდროებას აქვს ადგილი, როგორსაც ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანების შემთხვევაში ვხვდებით.

უფრო დამახასიათებელი აქ შემდეგი გარემოება აღმოჩნდა: ამა თუ იმ დაავადების შემთხვევაში წინ იწევს განწყობის მოქმედების რომელიმე ერთი ან მეტი ცალკეული ფაზა, ხშირად ის, რომელიც ჯანსაღი ადამიანის შემთხვევაში იმდენად დაჩრდილულია, რომ მისი არსებობა მხოლოდ თეორიულად თუ შეიძლება იგულისხმო. საინტერესოა, რომ სხვადასხვა დაავადების დროს სწორედ სხვადასხვა ფაზა წამოიწევს ხოლმე პირველ პლანზე. როგორც ვხედავთ, ეს გარემოება იმ

მხრივაცაა საინტერესო, რომ განწყობის რეგრესული განვითარების ის ფაზები, რომლის არსებობაც ჯანმრთელი ადამიანის შემთხვევაში მხოლოდ თეორიულად უნდა იქნეს მიღებული, აქ, პათოლოგიური ქცევის შემთხვევაში, ხელშესახებ ფაქტად იქცევა.

მეორე გარემოება, რომელიც დამახასიათებელი აღმოჩნდა, ეს ისაა, რომ პათოლოგიური შემთხვევებისათვის განწყობის მოქმედების სწორედ ის სახეებია სპეციფიკური და, ასე ვთქვათ, ჩვეულებრივი, რომელნიც ნორმალური ცდისპირების შემოწმების დროს მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ გვხვდებიან. სანიმუშოდ გავეცნოთ განწყობის მოქმედებას რამოდენიმე განსაკუთრებით ცნობილ დაავადებათა შემთხვევებში, სახელდობრ, ეპილეფსიის, შიზოფრენიისა და ისტერიის შემთხვევებში.

2. განწყობა შიზოფრენიის დროს – შიზოფრენიის შემთხვევების ანალიზმა თავიდანვე ნათელჰყო, რომ ფიქსირებული განწყობა აქ სრულიად სპეციფიკურს, ჯანმრთელისათვის უჩვეულო ფორმებს ღებულობს: 1) ჯერ ერთი, იგი განსაკუთრებით ადვილად აგზნებადი აღმოჩნდა: სულ ორიოდვე საგანწყობო ცდა საკმარისია, რათა ავადმყოფს ისეთივე ჩამოყალიბებული ფიქსირებული განწყობა გაუჩნდეს, როგორც 15-20 საგანწყობო ექსპოზიციის შემდეგ ვღებულობთ ხოლმე. 2) შიზოფრენიის განწყობას არაჩვეულებრივ მტკიცე გენერალიზაცია ახასიათებს: ჰაპტურ არეში გამოწვეული განწყობა უკლებლივ ოპტიკურ სფეროზეც ვრცელდება და აქ ისეთსავე მკაფიო ილუზიებს იწვევს, როგორსაც თავისი აღმოცენების პირველადს არეში. 3) კიდევ უფრო დამახასიათებელია, შეიძლება ითქვას, სპეციფიკურია, ამ დაავადებისათვის განწყობის სიტლანქე და განსაკუთრებით სტატიკურობა: შიზოფრენიკი თავს ვერ აღწევს ერთხელ შექმნილ განწყობას, და საინტერესოა, რომ ეს სტატიკურობა მის განწყობას არა მარტო თავისი აღმოცენების პირველადს არეში აქვს, არამედ სხვაგანაც, სადაც კი იგი ვრცელდება. ამისდა მიხედვით, შიზოფრენიკს რომ, მაგ: ორჯერ მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი – ერთი და იმავე წესრიგით – ეს საკმარისი აღმოჩნდება, რომ ჩვეულებრივს კრიტიკულ ცდებში მან ერთხელაც ვერ შესძლოს მიწოდებული ბურთების ტოლობის დადასტურება, რაგინდ ბევრჯერაც უნდა გაასინჯვინო მას ხელში ეს ტოლი ბურთები. ამრიგად, შიზოფრენიკი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად იქცევა. მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ეს უსასრულო ილუზია მაშინაც ძალაში რჩება, როდესაც შიზოფრენიკს თვალით აჩვენებ ამავე ბურთებს: ეხლა ისინი არა მარტო ხელში ეჩვენება მას უტოლოდ, არამედ თვალთაც, მიუხედავად იმისა, რომ თვალი საგანწყობო ცდებში არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობდა. როგორც ჩანს, ერთხელ შექმნილი ფიქსირებული განწყობა მთლიანად მოიცავს შიზოფრენიკის პიროვნებას და არ აძლევს მას შესაძლებლობას, ობიექტური ვითარებისაკენ გზა გაიკვილოს.

ამრიგად, შიზოფრენიის შემთხვევაში დაავადებულის ფიქსირებული განწყობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება ნორმალურისაგან: იგი ტლანქია, სტატიკური და ფართოდ ირადირებული; მიუხედავად ამისა, იგი ადვილად აგზნებადი და ამავე

დროს უაღრესად კონსტანტური და სტაბილური. ერთი სიტყვით, შიზოფრენიკის განწყობა უეჭველად თავისებურია: მისი სტატიკურობა, ირადიულობა, კონსტანტობა და სტაბილობა შორს დგას ნორმალური ადამიანის განწყობის მოქმედების ტიპური მიმდინარეობისაგან.

3. განწყობა ეპილეფსიის დროს – ეპილეფსიის შემთხვევაში განწყობის მოქმედების კიდევ უფრო გამოკვეთილ თავისებურებასთან გვაქვს საქმე. ეპილეპტიკის განწყობაც აგზნებადია, ტლანქია და სტატიკური. ამ მხრივ თითქოს არავითარი განსხვავება არ ჩანს მასსა და შიზოფრენიკს შორის. მაგრამ შემდგომი დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ განსხვავება მაინც დიდია და ამავე დროს ძალიან დამახასიათებელიც. საქმე ისაა რომ ეპილეპტიკის განწყობის ირადიაცია უაღრესად შემოფარგლული აღმოჩნდა. იგი არა თუ ერთი სენსორული არიდან მეორეზე ვერ გადადის, იგი თვით ამ ერთს სენსორულ არესაც ვერ ფარავს. კერძოდ, ეპილეპტიკს რომ განმეორებით მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი ერთი და იმავე წესით და შემდეგ ტოლი ბურთები დაანახო და ერთმანეთს შეადარებინო, იგი მათ, შიზოფრენიკისაგან განსხვავებით, იმწამსვე, ტოლად შეაფასებს. როგორც ჩანს, აქტიური შეხების არეში შექმნილი განწყობა აქვე რჩება, იგი უფრო შორს არ ვრცელდება. კიდევ მეტი: შევუქმნათ მას ახლა განწყობა ერთ ხელში, ხოლო ტოლი ბურთები მეორეში მივცეთ შესადარებლად. რა მოხდება? ილუზია არც ეხლა იჩენს თავს. დასკვნა ნათელია: ეპილეპტიკის განწყობა ლოკალურია. აღსანიშნავია, რომ იგი ისევე მტკიცედ კონსტანტური და სტაბილური აღმოჩნდა, როგორც შიზოფრენიკის ირადირებული განწყობა.

რასაკვირველია, ჩვენ შევხვდებით ე.წ. ეპილეპტიკთა შორის ისეთებსაც, რომელთა განწყობაც სულ ასეთი არაა; მაგრამ ეს მხოლოდ უმნიშვნელო უმცირესობაა, და გადახრა ამ შემთხვევაში არაა საკმარისი, ზემოაღნიშნული კანონზომიერების ფაქტიურობაში რომ ეჭვი შევიტანოთ, მით უმეტეს, რომ ამ გადახრას თავისი საფუძველი მოეპოვება, რასაც აქ ვერ შევხებით.

4. განწყობა ისტერიის შემთხვევებში – თავისებური აღმოჩნდა განწყობის მოქმედება ისტერიის შემთხვევაშიც. ჯერ ერთი, შიზოფრენიკისა და ეპილეფსიისაგან განსხვავებით, ისტერია განწყობის მოქმედების ერთს გარკვეულ ტიპს არ იძლევა: ა) ერთხელ რომ ორიოდ საგანწყობო ექსპოზიციაც ქმნის საკმაოდ გამოკვეთილ განწყობას, მეორეჯელ საგანწყობო ექსპოზიციათა დიდი რიცხვიც ვერ იძლევა ეფექტს, და ისტერიული ადამიანი კრიტიკულ ცდებში, ჩვეულებრივ, ადეკვატურ შეფასებას აძლევს ხოლმე ტოლ ობიექტებს, ბ) სხვა პირობებში ჩვენ შიზოფრენიკული განწყობის შემთხვევებსაც ვხვდებით და ეპილეფსიურისასაც. მაგრამ ეს უკანასკნელი ისე მკვეთრად ლოკალური მაინც არაა, როგორც ნამდვილი ეპილეფსიის შემთხვევებში: შესაძლოა, ისტერიულს ერთ სენსორულ არეში შექმნილი განწყობა მეორეზე არ უვრცელდებოდეს, მაგრამ თვითონ იმ სენსო-

რულ არეში, რომელშიც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, იგი დაუბრკოლებლივ ვრცელდება: ცალ ხელში შექმნილი განწყობა მეორე ხელზეც გადადის.

ერთი სიტყვით, არ ითქმის: ისტერიისათვის განწყობის მოქმედების ერთი რომელიმე სპეციფიკური ტიპი იყო დამახასიათებელი.

ამას სავსებით ეთანხმება ის შედეგებიც, რომელსაც ცალკე პირებზე კონსტანტობისა და სტაბილობის ცდების ჩატარება იძლევა: ისტერიულისათვის სწორედ განწყობის ვარიაციულობა და ლაბილობა აღმოჩნდა დამახასიათებელი; მისი განწყობა ადვილად იცვლება სხვადასხვა დროს და მალე სუსტდება და ქრება, თუ მას ყოველდღიურად ახალი საგანწყობო ექსპოზიციები არ ამაგრებს.

5. ჯანმრთელობის გაუმჯობესება და განწყობა – ჩვენთვის აქ საჭირო არაა სხვა პათოლოგიურ შემთხვევათა განხილვა. უეჭველია, რომ განწყობა მართლა არსებითი მნიშვნელობის ფაქტს წარმოადგენს. ამის უდავო საბუთს შიზოფრენიის, ეპილეფსიისა და ისტერიის შემთხვევებში განწყობის მოქმედების სპეციფიკური გადახრის ფაქტები იძლევიან.

მაგრამ ამავე პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის თავისებურების კვლევის დროს ჩვენ წავაწყდით მეორე ფაქტსაც, რომელიც კიდევ უფრო დემონსტრაციულად ამტკიცებს ჩვენი დებულების სისწორეს. თუ პიროვნების ქცევის თავისებურება მისი განწყობის მოქმედების შესატყვის თავისებურებას გულისხმობს, მაშინ უდავოა, რომ ყველგან, სადაც პათოლოგიური პიროვნება გაჯანსაღების გზას დაადგება, სადაც მისი ქცევა ნორმალურთან დაახლოებას დაიწყებს, იქ სათანადო ცვლილება განწყობის მოქმედების სფეროშიც უნდა მოხდეს: იქ განწყობის მოქმედების ტიპი ნორმალურს უნდა დაუახლოვდეს. პათოლოგიური განწყობის ექსპერიმენტალური შესწავლის პროცესში სწორედ ამ ფაქტმა იჩინა თავი: ყველგან, სადაც ავადმყოფი გაუმჯობესების გზას ადგებოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც მართლა გაჯანსაღების შესახებ შეიძლებოდა ლაპარაკი, მაგრამ ხშირად იქაც, სადაც იგი დროებით მაინც კარგად გრძნობდა თავს, მისი განწყობის ტიპი თვალსაჩინოდ იცვლებოდა და გარკვევით იმას უახლოვდებოდა, რაც ამ სუბიექტისათვის, როგორც გარკვეული ხასიათის პატრონისათვის, ჯანმრთელობის დროს იყო ან უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

არსებობს მთელი რიგი ცდები, რომელთა შედეგებიც უდავოდ ხდის ამ დებულებას. საგულისხმოა, რომ ეს არა მარტო ერთი რომელიმე ავადმყოფობის შესახებ ითქმის, მაგ: არა მარტო ისტერიის, ან ეპილეფსიის შესახებ, არამედ შიზოფრენიის შესახებაც. ექიმ ი. ბჟალავას ცდების მასალებიდან, რომელიც მან ქაფურით წარმატებით მკურნალობის შემდეგ ჩაატარა შიზოფრენიკებზე, ნათლად ჩანს, რომ განკურნების შემდეგ შიზოფრენიკიც განწყობის ნორმალურ ტიპს უბრუნდება.

ადამიანის ქცევის ფორმები

ქცევის ცნებას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი ეკუთვნის ფსიქოლოგიაში. მართალია, ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის მტკიცება, რომ ქცევა ჩვენი მეცნიერების შესწავლის ძირითად საგანს წარმოადგენს, არავითარ შემთხვევაში დასაბუთებულად არ შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ ის მაინც უეჭველია, ფსიქოლოგიის ნამდვილი საგნის – ფსიქიკური ცხოვრების – შესწავლისათვის ამ ცნებას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. საქმე ისაა, რომ ისტორიულად ფსიქიკური ცხოვრება გარემოსთან ურთიერთობის, პრაქტიკის ან ქცევის ნიადაგზეა აღმოცენებული, და ყველა ძირითადი თავისებურება, რომელიც მას ახასიათებს, მთელი ის კანონზომიერება, რომელიც მასში იჩენს თავს, პრაქტიკის პროცესშია შექმნილი და განვითარებული. ცხადია, ფსიქოლოგიური კვლევა უნაყოფო იქნებოდა, თუ ამ ფუძემდებელ გარემოებას ანგარიშს არ გაუწევდა და ქცევას სათანადო ყურადღებით არ მოეპყრობოდა. ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის აბსტრაქტული და მეტაფიზიკური ხასიათი, მისი სქემატიზმი და ფორმალიზმი, მისი უნაყოფობა კონკრეტული ფსიქიკური სინამდვილის გაგების ამოცანათა მიმართ, განსაკუთრებით ამ დებულების შეუფასებლობიდანაც გამომდინარეობს. თავისთავად იგულისხმება, ნამდვილს მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში ქცევის ცნებას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უნდა ეთმობოდეს.

მიუხედავად ამისა, ჯერ კიდევ არ შეიძლება ითქვას, ამ ცნების თუნდ ძირითადი ფსიქოლოგიური შინაარსის შესახებ საბოლოო შეთანხმება არსებობდეს. ისე როგორც მრავალ სხვა შემთხვევაში – და შეიძლება კიდევ უფრო მეტადაც – საკითხის მართებულ გადაჭრას აქაც, სხვათა შორის, ის საბედისწერო წინამძღვარი უშლის ხელს, რომელზეც არსებითად მთელი ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიააა აგებული და რომლის მიხედვითაც მთელი ფსიქიკური და მოტორული პროცესები უშუალო მიზეზობრივ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან და გარემოსთან. ამ უშუალობის ჰიპოთეზის მიხედვით, გამოდის, რომ ქცევა სუბიექტის, პიროვნების, როგორც კონკრეტი მთლიანობის, არსებითი მონაწილეობის გარეშე ხდება, რომ იგი არა სუბიექტის, არამედ მისი ცალკეული ფსიქიკური და მოტორული პროცესების ურთიერთობას წარმოადგენს გარემოსთან, რომ იგი პირველად ორი წევრის უშუალო ურთიერთობით განისაზღვრება – მოტორული ან ფსიქიკური პროცესებისა და მათი სტიმულისა და გამლიზიანებლის ურთიერთობით, და რომ, მაშასადამე, მის გასაგებად ამ ორი წევრის გათვალისწინების მეტი არაფერია საჭირო. რაც შეეხება თვითონ სუბიექტს, როგორც კონკრეტულ მთლიანობას, რომელიც ამ ურთიერთობას გარემოსთან ამყარებს, რათა ამით თავისი მიზნები დაიკმაყოფილოს, – რაც შეეხება ამ სუბიექტს, მისი მოთხოვნილებებითურთ, უშუალობის ჰიპოთეზის ნიადაგზე ქცევის ანალიზისას იგი, როგორც ზედმეტი, მთლიანად მხედველობის გარეშე რჩება. მაშასადამე, ყველაფერი, ის რაც ამ სუბიექტს წარმოადგენს ქცევაში – აზრი, მნიშვნელობა – არსებითად ქცევის ცნებაში არ შედის; იგი უცხო დანართი ელემენტი გამოდის, რომელსაც თვითონ ქცევის გასაგებად არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს. ამიტომ, რომ იგი ქცევის ცნებიდან სრულიად

გამორიცხულია და მასში ზემოაღნიშნულს ორს ურთიერთობაში მყოფ წევრს რჩება ადგილი: პროცესებს ან აქტებს (ფსიქიკურს და მოტორულს) და მათს გამლიზიანებლებს. მოკლედ: ქცევა სტიმულსა და მის პასუხს წარმოადგენს.

ავიღოთ მაგალითი: ყოველდღიურ ცხოვრებაში ქცევის სახელწოდებით ასეთი შემთხვევები აღინიშნება: სტუდენტი წიგნს კითხულობს, კოლმეურნე ყანას თოხნის, იულიუს ცეზარი რუბიკონზე გადადის, ნაპოლეონი რუსეთზე ილაშქრებს.... როგორც ვხედავთ, აქ ყველგან მოძრაობათა თანმიმდევრობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც აუცილებლად რაიმე კონკრეტულ სიტუაციაში ხდება და გარკვეული სუბიექტის – ქცევის სუბიექტის – სრულიად გარკვეულ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. სუბიექტს რომ ეს მოთხოვნილება არ გასჩენოდა და ეს გარკვეული სიტუაცია არ ჰქონოდა, იგი ქცევის ამ გარკვეულ აქტს არ მიმართავდა. უდავოა, მოძრაობათა თანმიმდევრობას ნამდვილ ქცევად მხოლოდ ეს გარემოება (მოთხოვნილება და სიტუაცია) აქცევს.

უგულებელვყოთ ახლა სუბიექტი თავისი მოთხოვნილებებით, რომელთა დასაკმაყოფილებლადაც იგი გარკვეულ სიტუაციაში ამ თუ იმ ზემოაღნიშნულ ქცევას მიმართავს. რას მივიღებთ ამის შედეგად? ქცევის თითოეული შემთხვევა თავის სპეციფიკურ თავისებურებას დაჰკარგავს და განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ის იქნება, რომ ზოგში ელემენტარული მოძრაობების ერთ თანამიმდევრობას ექნება ადგილი და ზოგში – მეორეს. მაშასადამე, ნამდვილ ქცევად ამ შემთხვევაში ეს გარკვეული ელემენტარული მოძრაობები უნდა ჩაითვალოს და არა მათი ესა თუ ის კომპლექსები, რომელთაც თავისთავად სპეციფიკური და, მაშასადამე, საგანგებოდ შესასწავლი აღარაფერი აქვთ.

რას წარმოადგენენ ეს ელემენტარული მოძრაობები? ქცევის ყველა ზემოჩამოთვლილ შემთხვევაში ჩვენ ერთსა და იმავე გარემოებასთან გვაქვს საქმე: სხეულის გრძნობიერ ზედაპირზე გარედან რაიმე გარკვეული გამლიზიანებელი მოქმედებს. იგი ნერვულ ბოჭკოში გარკვეულ ფიზიოლოგიურ პროცესს იწვევს, რომელიც ნერვულ ცენტრში ვრცელდება, აქედან ეფერენტულ ნერვზე გადადის და დასასრულ კუნთის შეკუმშვით მთავრდება. ბიჰვეიორისტების რწმენით, ყოველი კონკრეტის ქცევის შემთხვევა მხოლოდ ასეთი ელემენტარული პროცესებისგან შედგება. ამისდა მიხედვით, როდესაც ჩვენს წინაშე ქცევის რაიმე კონკრეტული აქტია, იგი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ჩაითვალოს შესწავლილად, თუ გარკვეულია, რა ელემენტარული პროცესები შეადგენენ მას. ამერიკელი ფსიქოლოგი ტოლმენი ამ ელემენტარულ პროცესებს მოლეკულარულ ქცევას უწოდებს, ხოლო ქცევის რთულ, კონკრეტ ფორმებს, რომლის მაგალითებიც ზემოთ გვქონდა დასახელებული, მოლარულს.

ბიჰვეიორისტულ ფსიქოლოგიას, მაშასადამე, ნამდვილ ქცევად მოლეკულარული ქცევა მიაჩნია. მისი რწმენით, ადამიანის ცხოვრება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მეცნიერულად შესწავლილად ჩაითვალოს, თუ რომ იგი მთლიანად მოლეკულარული ქცევის აქტებზე იქნა დაყვანილი, თუ რომ, ამრიგად, ის ჭეშმარიტი ფიზიოლოგიური პროცესები იქნა მიკვლეული, რომელთაც მარტოდმარტო

და ნამდვილად აქვთ ადგილი ორგანიზმში, როგორც ნამდვილ არსს ქცევისას. მაგრამ ფსიქოლოგია მაშინ კონკრეტული ადამიანის ქცევის მეცნიერებად ვედარ ჩაითვლებოდა, იმიტომ, რომ კონკრეტული ქცევა, როგორც ვიცით, ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილებას ემსახურება, რაიმე აზრს, რაიმე მნიშვნელობას შეიცავს: ფსიქოლოგია რეფლექსის მეცნიერებად, ფიზიოლოგიად გადაიქცეოდა. აქედან ნათელია: თუ რომ შესაძლებელია მეცნიერება ადამიანის კონკრეტული ფსიქიკური ცხოვრების შესახებ, ქცევის ბიჰევიორისტული, მოლექულარული გაგება მისთვის უნაყოფოდ და შეუწყნარებლად უნდა ჩაითვალოს და მისი ადგილი მოლარული ქცევის ცნებამ უნდა დაიკავოს.

გეშტალტ-თეორიის ძირითადი პრინციპების თანახმად, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ ფიზიოლოგიურ არეში მიმდინარე პროცესები უთუოდ მოლექულარულ პროცესებს წარმოადგენენ, რომ აქ, ამ არეში, მოლარულ ფენომენებს არა აქვთ ადგილი. ვერთჰაიმერის ძირითადი ჰიპოთეზის მიხედვით, რომელიც განსაკუთრებით ვ. კელერის მიერ იყო განვითარებული და იზომორფიზმის სახელწოდებითაა ცნობილი, მტკიცდება, რომ ტვინის ატომებისა და მოლექულების მოძრაობა ფუნდამენტურად კი არ განსხვავდება აზრებისა და გრძნობებისაგან, არამედ მოლარული ასპექტით, როგორც განფენილი პროცესი, იდენტურია ამათთან, რომ, მაშასადამე, ფიზიოლოგიური პროცესებიც გეშტალტურია. აქედან, იმავე კოფკას სიტყვით, მხოლოდ ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს: „თუ ფიზიოლოგიური პროცესები განფენილობაში მიმდინარე პროცესებს წარმოადგენს, თუ ისინი, ნაცვლად იმისა, რომ მოლექულარული იყვნენ, მოლარული არიან, მაშინ აღარ არსებობს არავითარი საშიშროება, მოლექულარული ქცევის სასარგებლოდ, მოლარული ქცევის განზე დატოვებისა“ და ადამიანის მთლიანი აზრიანი ქცევის ყოველგვარ აზრს მოკლებულ პროცესებზე დაყვანისა.

ამრიგად, გეშტალტ-თეორიის მიხედვით, დასაბუთებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ სინამდვილეში არა მოლექულარულ, არამედ მოლარულ ქცევას აქვს ადგილი და, მაშასადამე, ფსიქოლოგიას შესაძლებლობა აქვს, ადამიანის ნამდვილი ქცევა შეისწავლოს.

მაგრამ შეიძლება კი გეშტალტ-თეორიის მოლარული ქცევა მართლაც აზრიან ქცევად ვიგულოთ? კოფკას მიხედვით, ადამიანის ქცევა იმიტომ უნდა ჩაითვალოს უფრო მოლარულად, ვიდრე მოლექულარულად, რომ იგი განფენილი პროცესია, რომელსაც არა განცალკევებული, ლოკალური, ურთიერთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი კავშირები განსაზღვრავენ, არამედ ფართო ველი, რომელშიც ეს პროცესები მიმდინარეობს – არა ცალკეული ნერვული გზები ორგანიზმში, არამედ ვრცელი გარემო, რომლის დინამიკურ ზეგავლენასაც იგი განიცდის და რომელსაც კოფკა „ქცევის გარემოს“ უწოდებს. აზრი, მნიშვნელობა მხოლოდ იმიტომ აქვს და იმდენად აქვს ქცევას, რამდენადაც იგი გარკვეული მთლიანი სტრუქტურის, გეშტალტის აუცილებელ მომენტს წარმოადგენს, რამდენადაც მასში გარკვეული ადგილი უკავია და გარკვეულ როლს ასრულებს.

მაგრამ ქცევის აზრის, ქცევის მნიშვნელობის შესახებ ისე ლაპარაკი, რომ მხედველობაში არ გვექონდეს მიზანი, რომელსაც ეს ქცევა ემსახურება, ყოველ შემთხვევაში ბუნებრივად არ შეიძლება ჩაითვალოს და გეშტალტ-თეორია იძულებული ხდება ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ ბუნებრივ გზას მიმართოს. მიზეზი ისაა, რომ ქცევის მიზანზე მხოლოდ იმას შეუძლია ილაპარაკოს, ვინც ქცევას გარკვეული მოთხოვნილების მქონე აქტიურ სუბიექტს უკავშირებს, ვინც ქცევას ამ სუბიექტია გარეშე არ მოიაზრებს. გეშტალტ-თეორიის ქცევის ცნება კი არსებითად სრულიად არ გულისხმობს აქტიური სუბიექტის მონაწილეობას. იმისათვის, რომ ესა თუ ის ქცევა გაიგო გეშტალტ-თეორიის მიხედვით, სრულიად არაა საჭირო სუბიექტის ცნებას მიმართო. გადამწყვეტ როლს თვითონ სუბიექტი კი არა, გარემო ასრულებს: ქცევის თავისებურება მხოლოდ გარემოს ძალთა დინამიკის ნაწარმოებს წარმოადგენს; გარემო უშუალოდ განსაზღვრავს ქცევას, როგორც განფენილ პროცესს, როგორც რთულ მთლიანობას, როგორც მორალურ და არა მოლეკულარულ შინაარსს.

როგორც ვხედავთ, ისე როგორც ბიჰევიორიზმი, გეშტალტ-თეორიაც უშუალობის პოზიციაზე განაგრძობს დგომას. ამიტომაც, რომ სუბიექტის ცნება მისი მოძღვრების გარეთ რჩება და ქცევის აზრისა და მნიშვნელობის დასაბუთება ეგოდენ არაბუნებრივი გზით ხდება. ნამდვილად გეშტალტ-თეორიის ქცევის ცნებაშიც ისევე მცირე ადგილი რჩება აზრისა და მნიშვნელობისათვის, როგორც ბიჰევიორიზმის ქცევის ცნებაში: არსებითად გეშტალტ-თეორიის ქცევაც, ბიჰევიორისტულის მსგავსად, წმინდა მექანიკურ პროცესს წარმოადგენს.

მაგრამ არც იმის თქმა შეიძლება, რომ გეშტალტ-თეორიის ქცევის კონცეფციაში ქცევის მორალური ხასიათი მაინც იყოს საკმარისად დასაბუთებული. საქმე ისაა, რომ აქტიური სუბიექტის ცნების გარეშე ქცევა მხოლოდ როგორც მოლეკულარული შეიძლება იქნას გაგებული, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა ეს ქცევა განფენილ პროცესსაც წარმოადგენდეს, როგორც ეს გეშტალტ-თეორიის ქცევის შემთხვევაშია. ეს ნათლად ჩანს შემდეგი მოსაზრებიდან: ვთქვათ, ჩვენს წინაშე სუბიექტია, რომელიც ფიცარს რანდავს. რა ქცევასთან გვაქვს ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე? რომ ვთქვათ რანდვასთანთქო, როგორც გეშტალტ-თეორია იტყოდა, ჩვენ ამით ქცევის არსს სრულიად ვერ გამოვხატავდით. საქმე ისაა, რომ შესაძლოა სუბიექტი, ამ შემთხვევაში ან შრომობდეს ან სწავლობდეს ან თამაშობდეს ან ერთობოდეს, ე.ი. სრულიად განსხვავებული მიზნებით ხელმძღვანელობდეს და, მაშასადამე, არსებითად განსხვავებული ქცევის სახეებს მიმართავდეს. მიუხედავად იმისა, რომ შრომა, სწავლა, თამაში, გართობა, როგორც ამაში განსაკუთრებით ქვემოთ დავრწმუნდებით, სულ სხვადასხვა ქცევის ფორმებია, რანდვის აქტი ყველგან შეიძლება შედიოდეს. მაშასადამე, მართო იმ მოძრაობათა გათვალისწინება, რომელთაც რანდვა ეწოდება, სრულიად არაა საკმარისი იმის გასაგებად, თუ რა ქცევასთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე. რანდვა მხოლოდ ცალკეული აქტია, რომელიც ქცევის ერთ მთლიანშიც შეიძლება შედიოდეს და მეორეშიც. ამ მხრივ, იგი იგი ქცევის მოლეკულს უფრო წარმოადგენს, ვიდრე

მთლიანს ქცევას. მაშასადამე, ნათელია, გეშტალტ-თეორიის ქცევაც არსებითად უფრო მოლეკულარულია, ვიდრე მოლარული.

როგორც ვხედავთ, ქცევის პრობლემის გადაწყვეტა უშუალოდ თეორიის ნიადაგზე ვერ ხერხდება. ქცევა აქტივობაა და სუბიექტის არსებითი მნიშვნელობის გათვალისწინების გარეშე მისი წვდომა სრულიად შეუძლებელია.

ყოველი აქტივობა სუბიექტის გარე სინამდვილესთან, გარემოსთან მიმართებას ნიშნავს. სუბიექტს რაიმე კონკრეტული მოთხოვნილება უჩნდება და იგიც, ამ უკანასკნელის დაკმაყოფილების მიზნით, თავის ძალების გარე სინამდვილეზე გარკვეული მიმართულებით იწყებს მოქმედებას. ასე ჩნდება ქცევა. როგორც ვხედავთ, იგი გულისხმობს, ერთი მხრივ, სუბიექტის მოთხოვნილებას და ძალებს, ხოლო, მეორე მხრივ, გარემოს საგანს, რომელმაც ეს მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. ქცევა ამ ძალების ამოქმედებაა და მისი გაგება მოთხოვნილებისა და ძალების გარეშე, რომელიც მას აკმაყოფილებს, რასაკვირველია, სრულიად შეუძლებელია: ძალები იმიტომ მოქმედებენ გარკვეული სახით, რომ გარკვეული მოთხოვნილება არსებობს, რომლის დაკმაყოფილება გარკვეულ საგანს შეუძლია. მაშასადამე, რა ძალებს ამოქმედებს სუბიექტი და როგორი იქნება ეს მოქმედება, ეს საგანზე დამოკიდებული, რომელიც სუბიექტს ესაჭიროება და რომლისკენაც მისი ძალებია მიმართული: მოქმედების აქტივობას, ქცევის რაგვარობას საგანი განსაზღვრავს. აქტივობა მუდამ საგნობრივია, უსაგნო მოქმედება ყოველ გარკვეულობას მოკლებული ქაოტური, უაზრო პროცესი იქნებოდა, რომელსაც ქცევას ვერავინ უწოდებდა.

მაგრამ საგანი უშუალოდ, რეფლექსირებულად როდი განსაზღვრავს ამ თუ იმ ქცევის აქტს. ეს შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, რომ ამ აქტებს დამოუკიდებელი არსებობა ჰქონოდათ, რომ ისინი გარკვეულ მთლიანობას, ცოცხალ არსებას, სუბიექტს არ გულისხმობდნენ, რომლის ცალკეულ აქტებსაც ისინი წარმოადგენენ. მაგრამ ცოცხალი არსება, როგორც სუბიექტი, ორგანიზმი, ისეთი მთლიანობაა, რომელშიც მთელი წინ უსწრებს ნაწილებს, რომელშიც ნაწილები, კერძო მოვლენები, პირველადი მთლიანობის შემდგომი დიფერენციაციის ნიადაგზე არიან აღმოცენებული, რომელშიც მაშასადამე, მთელი კი არ არის ნაწილებზე დამოკიდებული, არამედ, პირიქით, ნაწილებია მთელზე დამოკიდებული. ეს ამას ნიშნავს: ცოცხალმა ორგანიზმმა რომ რაიმე გარკვეული მოძრაობა, რაიმე ქცევა ან საზოგადოდ რაიმე ცალკეული აქტი მოგვცეს, ამისათვის იგი, როგორც მთელი, სრულიად გარკვეულ მდგომარეობაში უნდა იმყოფებოდეს; ე.ი. მისი მოქმედების, მისი ქცევის ყოველი კერძო შემთხვევა სუბიექტის, როგორც მთლიანის, ინდივიდუალურად გარკვეულს, სრულიად კონკრეტულ მდგომარეობას გულისხმობს, რომელიც ისე განსაზღვრავს თავისი აქტივობის ამ კერძო აქტს, როგორც მთელმა უნდა განსაზღვროს თავისი ნაწილების რაგვარობა. იმისათვის, რომ ცოცხალმა არსებამ თუნდ ერთი გარკვეული ნაბიჯი გადადგას, ამისათვის იგი, როგორც მთელი, წინასწარ უნდა ჩადგეს გარკვეულ მდგომარეობაში; თუ მას

სწორედ ამ ნაბიჯის გადადგმა უნდა, მაშინ იგი, როგორც მთელი, სწორედ ამ ნაბიჯის გადასადგმელად უნდა განეწყოს.

მაგრამ როგორ ახერხებს სუბიექტი სწორედ ისე განეწყოს, როგორც ეს სათანადო ქცევის აქტისთვისაა აუცილებელი, თუ რომ ეს აქტი ჯერ კიდევ არსად ჩანს, თუ რომ მან ჯერ კიდევ არაფერი იცის მის შესახებ: მოკლედ, რა განსაზღვრავს სუბიექტის, როგორც მთელის იმ მდგომარეობას, რომელიც წინ უსწრებს მისი ქცევის აქტებს, რა განსაზღვრავს მის განწყობას? პასუხი ნათელია: გარე სინამდვილესთან, საგანთან სუბიექტი აწესებს ურთიერთობას და გასაგებია, რომ ამ ურთიერთობის პროცესში გარე სინამდვილე, საგანი ახდენს მასზე უშუალო გავლენას და მას, როგორც მთელს, თავის შესატყვისად ცვლის, მასში, როგორც ძალთა მთლიანობაში, თავის შესაფერის განწყობას იწვევს.

ამრიგად, ქცევის პროცესი ასე ისახება: გარკვეული მოთხოვნილების მქონე სუბიექტი გარე საგნობრივ სინამდვილეს მიმართავს, რათა მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს. სინამდვილე უშუალოდ მოქმედებს მასზე და იმ საგნის შესაბამისი მოქმედებისაკენ განაწყობს, რომელიც მოცემული მოთხოვნილებისთვისაა საჭირო. ამის შედეგად სუბიექტი გარკვეული მიზანშეწონილი ქცევის აქტებს მიმართავს, ე.ი. იმ ძალებს ამოქმედებს, რომელნიც სწორედ საჭირო საგნის შესატყვისად უნდა ჩაითვალოს, და ისე ამოქმედებს ამ ძალებს, როგორც ეს ამ საგნის დასაფლობადაა აუცილებელი.

მაშასადამე, განწყობის ცნება შესაძლებლობას იძლევა გავიგოთ, თუ რატომაა, რომ ქცევა მიზანშეწონილია, აზრიანია, ე.ი. ერთსა და იმავე დროს სუბიექტსაც უწევს ანგარიშს და საგნობრივ სინამდვილესაც, ერთსაც შეესატყვისება და მეორესაც; გასაგებად ხდის, თუ რატომაა, რომ ქცევაში მონაწილე ძალები სწორედ გარკვეულ საგანს გულისხმობენ – მისი არსებობის შემთხვევაში სამოქმედოდ გვიწვევენ და მის გარეშე არსდროს ნამდვილ ქცევას არ ქმნიან.

როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, ფსიქიკა სინამდვილესთან ურთიერთობის, პრაქტიკის ან ქცევის პროცესში ჩაისახა და თავისი განვითარების იმ საფეხურს მიაღწია, რომელზეც დღეს იმყოფება. აქედან ცხადია, რომ მისი შესწავლის ცდა ამ დებულების მხედველობაში მიღების გარეშე უთუოდ უნაყოფოდ უნდა ჩაითვალოს; ამიტომ ფსიქოლოგიისათვის ქცევის საკითხების შესწავლას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ამ საკითხთა შორის, პირველ რიგში, ქცევის სხვადასხვა სახეობის დიფერენციაცია, ასე ვთქვათ, ქცევის ფორმათა კლასიფიკაცია უნდა დავაყენოთ. თუ არ ვიცით ქცევის რა და რა ძირითადი ფორმები არსებობს, რასაკვირველია, ჩვენ ვერ შევძლებთ ადამიანის ფსიქიკა შევისწავლოთ მის კონკრეტულ აქტივობასთან დაკავშირებით. წინამდებარე გამოკვლევა ასეთი კლასიფიკაციის ცდას იძლევა. რა უნდა დაედოს საფუძვლად ადამიანის ქცევის ფორმების კლასიფიკაციას? რაკი ადამიანის ქცევის გათვალისწინებისას ფუძემდებელ როლს განწყობის ცნება ასრულებს, უეჭველია, რომ მას აქაც იგივე როლი ეკუთვნის. მაგრამ მარტო განწყობის ცნება აქ არ კმარა. არსებითი მნიშვნელობა აქვს აქტივობის

მოტორის ან აქტივობის წყაროს პრობლემასაც და აქ გადამწყვეტი როლი მოთხოვნილების ცნებას უნდა მივაკუთვნოთ. თუ ამ ცნებებს მივიღებთ მხედველობაში, ჩვენ დავინახავთ, რომ ადამიანის ქცევათა ერთობლიობა ორ ძირითად კატეგორიას შეიცავს.

რომელია ეს კატეგორიები?

როდესაც ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება უჩნდება, რომლის დასაკმაყოფილებლადაც გარკვეული საგნობრივი შინაარსია საჭირო, მაგ: როდესაც ადამიანს ჭამის მოთხოვნილება უჩნდება, რომლის დაკმაყოფილება გარკვეული საკვების, ვთქვათ, პურის საშუალებით შეიძლება, იგი იძულებული ხდება მოცემული სიტუაციის პირობებში შექმნილი განწყობის რეგულაციით სწორედ ის ძალები ამოქმედოს, რომელიც ამ საგნობრივი შინაარსის (მაგ: პურის) მისაღებადაა აუცილებელი. როგორც ვხედავთ, სუბიექტის ქცევის განწყობასა და ქცევას აქ ის საგანი განსაზღვრავს, რომლის მოთხოვნილებაც მას აიძულებს აქტივობას მიმართოს; ამ შემთხვევაში, ქცევა თითქოს გარედან (საგნიდან) ღებულობს იმპულსებს და გარედან განსაზღვრული განწყობით წარიმართება. ასეთ ქცევას ჩვენ ექსტეროგენური შეგვიძლია ვუწოდოთ.

მაგრამ არის სხვაგვარი მდგომარეობაც. არის შემთხვევა, რომ სუბიექტს არა აქვს რაიმე საგნობრივი შინაარსის მოთხოვნილება, ასე ვთქვათ, პრაქტიკული მოთხოვნილება, რომლის დასაკმაყოფილებელი საშუალებაც მან გარესინამდვილიდან უნდა მიიღოს. მაშასადამე, ამჟამად იგი აღარაა იძულებული გარესინამდვილეზე ზემოქმედებას მიმართოს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი სრულიად პასიურს, უმოქმედო, მცონარე მდგომარეობაში რჩებოდეს. ადამიანის ბუნებრივი მდგომარეობა აქტივობაა და უმოქმედოდ – და ისიც შედარებით უმოქმედო ყოფნა მას მხოლოდ დასვენების პერიოდში თუ შეუძლია. ამიტომ მისი აქტივობის აღმოსაყენებლად სრულიად არაა საჭირო, რომ მას უთუოდ რაიმე პრაქტიკული მოთხოვნილება ჰქონდეს. ე. ი. მოთხოვნილება, რომლის დასაკმაყოფილებლადაც რაიმე საგნობრივი შინაარსია აუცილებელი. მას თვითონ აქტივობის მოთხოვნილებაც აქვს, ე.ი. მოთხოვნილება იმ ძალებისა და იმ მიმართულებით ამოქმედებისა, რომელიც ამა თუ იმ მიზეზით მას უმოქმედო მდგომარეობაში დარჩა, მოთხოვნილება, რომელიც ფუნქციონალური ტენდენციის სახელწოდებით შეგვიძლია აღვნიშნოთ. და აი, იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი აღარაა იძულებული პრაქტიკული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იმოქმედოს, ფუნქციონალური ტენდენცია იჩენს თავს და ადამიანი კვლავ იწყებს აქტივობას. აქ აქტივობა, ქცევა უკვე გარედან კი არ აღარაა განსაზღვრული, აქ იგი შინაგანი იმპულსიდან გამომდინარეობს და იმ განწყობით წარიმართება, რომელიც პირველად თვითონ პროცესში როდი ყალიბდება, არამედ გარკვეული სახით სუბიექტის წარსულიდან მომდინარეობს. აქ ქცევა თავისუფალია გარე იძულებისაგან და იგი სავსებით შინაწარმოშვებისად უნდა ჩაითვალოს. ასეთ ქცევას ინტროგენური ქცევა შეგვიძლია ვუწოდოთ.

ამრიგად, ქცევის ორი ძირითადი კატეგორია უნდა იქნას ურთიერთისაგან გამოყოფილი: ექსტეროგენური ქცევა და ინტროგენური ქცევა. თითოეული მათგანი ქცევის დამოუკიდებელი ფორმების მთელ რიგს შეიცავს. რომელია ეს ქცევის ფორმები?

1. როგორც ვიცით, ექსტეროგენური ქცევისათვის ის გარემოებაა დამახასიათებელი, რომ ამ შემთხვევაში ორგანიზმის ძალთა ამოქმედებას რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საჭიროება იწვევს: საგანს აქ ყოველთვის მოთხოვნილება განსაზღვრავს. ორგანიზმის ძალთა ამოქმედება ამ შემთხვევაში შეიძლება ორგვარი იყოს: ერთი, როდესაც საგანი მოცემულია, მაგრამ მოთხოვნილების დასკმაყოფილებლად მისი ასიმილაცია ხდება საჭირო. ამ შემთხვევაში ორგანიზმს იმ ძალების აქტივაცია უხდება, რომელნიც ამის შესაძლებლობას იძლევიან. მაგ: ცხოველი შიმშილს განიცდის, მის წინაშე საკვებია და ისიც, იმის მიხედვით, თუ რა საკვებთან გვაქვს საქმე, გარკვეული ძალების ამოქმედებას იწყებს, გარკვეულ მოძრაობებს მიმართავს: ცხოველი ჭამს. როდესაც მას წყურია, იგი სხვაგვარ მოძრაობებს იყენებს: იგი სვამს. ყველაფერი ეს თავისებური ფორმაა ცხოველის ქცევისა. ჩვეულებრივ, მას მოხმარება ეწოდება.

მაგრამ განა მართო ჭამისა და სმის მოძრაობები შეადგენენ ამ შემთხვევაში მოხმარებას? უეჭველია, არა. ვთქვათ ცხოველი ბალახს ძოვს, უეჭველია, მოხმარებას არა მართო ბალახის მოგლეჯა და ძოვა შეადგენს, არამედ ისიც, რომ ცხოველი თანდათანობით ადგილს იცვლის, თანდათანობით წინ მიიწევს, იმის მიხედვით, თუ სად უფრო მეტ ბალახს პოულობს. ვთქვათ, რომ ადამიანი წყალს სვამს: სმას არა მართო წყლის გადაყლაპვა შეადგენს, არამედ ისიც, რომ წყალი მას საკუთარი ხელით პირთან მიაქვს. ერთი სიტყვით, მოხმარებითი ქცევა მოძრაობათა ორ მთავარ ჯგუფს მაინც შეიცავს: ერთი მხრივ, მოხმარებელ ორგანოს მოძრაობებს (კბენა, ღეჭვა, ყლაპვა), ხოლო, მეორე მხრივ, იმ მოძრაობებსაც, რომელნიც საგნის (მაგ: საჭმლის ან სასმლის) მოხმარებელ ორგანოთა გადასაცემად აუცილებელი, მაგ: ცხოველის ლოკომაცია ბალახის ან წყაროს მიმართულებით.

მოძრაობათა ეს ორი ჯგუფი არსებითად განსხვავებული ბუნების მოძრაობებს შეიცავს. პირველი – თანდაყოლილს, ნაწილობრივ ავტომატურს და ნაწილობრივ ინსტინქტურ მოძრაობებს, ხოლო მეორე – უმთავრესად, შეძენილ მოძრაობებს ე. წ. პირობითს რეფლექსებს. თავისთავად იგულისხმება, ეს უკანასკნელნი გაცილებით უფრო რთული შემადგენლობისანი არიან, ვიდრე პირველნი. და რამდენადაც ისინი ცხოველის გამოცდილების ნიადაგზე შენაძენ აქტებს შეიცავენ, ამის მიხედვით მათი სირთულე მეტ-ნაკლები მოცულობის შეიძლება იყოს.

ბუნებრივად იზადება საკითხი: სადაა საზღვარი, რომლის იქეთაც ყველა ეს მოძრაობა უკვე ქცევის ახალი ფორმის შინაარსად უნდა ჩავთვალოთ?

მართლაცდა, როდესაც მწყურვალე ცხოველი წყალს ხედავს და თავისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მისკენ გარბის. შეიძლება ითქვას, რომ აქ მისი ლოკომაცია არსებითად იმავე ბუნებისაა, როგორიც, მაგალითად, მის მიერ თანდათანობით ადგილგადანაცვლება ბალახის ჭამის დროს; მაგრამ როდესაც

იგივე ცხოველი წყლის სასმელად დაშორებული წყაროსაკენ გარბის, რომელსაც ამჟამად თვითონ ვერც კი ხედავს, აქ მდგომარეობა შედარებით უფრო რთულია. მაგრამ, როდესაც ნადირი შორს რაიმე ცხოველს იგრძნობს და გამოედევნება, როდესაც იგი თავის მსხვერპლს მწვავე ბრძოლის შემდეგ იგდებს ხელთ, მაშინ, უეჭველია, შეუდარებლად უფრო რთულ აქტებთან გვაქვს საქმე და შეიძლება საკითხი დაისვას: კვლავ მოხმარების ქცევას აქვს აქ ადგილი თუ სხვა რამ ქცევის ფორმას? კიდევ უფრო რთული ან საეჭვო ხდება მდგომარეობა, როდესაც, ვთქვათ, ფრინველი ბუდეს აგებს ან მელა სოროს თხრის. ამ შემთხვევაში, უდავოდ, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ნიადაგზე აღმოცენებულ ქცევის აქტებთან გვაქვს საქმე. მაგრამ არის ეს მოხმარების აქტი, თუ სხვა, უფრო რთული ქცევის ფორმაა. როდესაც შშიერი ადამიანი ნადირს კლავს, ატყავებს მას, ანთებს ცეცხლს, მასზე თავის ნანადირევს წვავს და შიმშილს მხოლოდ ამის შემდეგ იკმაყოფილებს, იბადება კითხვა: შრომობს იგი თუ მხოლოდ მოხმარების გართულებულ აქტს ასრულებს?

უეჭველია, ამ შემთხვევაში ძნელია დასმულ საკითხზე პასუხის გაცემა. თუ საკითხს ალტერნატიულად დავაყენებთ, მოხმარებასთან გვაქვს ანალოგიურ შემთხვევაში საქმე, თუ შრომასთან – მაშინ უფრო სწორი იქნება, თუ მას მოხმარების სასარგებლოდ გადავწყვეტთ. ყოველ შემთხვევაში აქ ჩვენს წინაშე ყველგან მოძრაობათა ერთგვარი კომპლექსია, რომელიც გარკვეული, აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების კონტექსტში შედის: ცოცხალი არსება ყველა ამ აქტს ერთი გარკვეული აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით განსაზღვრავს. მაგრამ თუ ზუსტი პასუხის მოძებნას დავისახავთ მიზნად, მაშინ გაცილებით უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ არსებითად აქ არც მოხმარების აქტთან გვაქვს საქმე არც შრომის აქტთან.

უეჭველია, არსებობს სხვა ქცევის ფორმებიც, რომელნიც მართალია მოხმარების აქტთან უფრო ახლოს დგანან, ვიდრე შრომასთან, მაგრამ მაინც ქცევის განსხვავებულ ფორმებს წარმოადგენენ. შეიძლება გვეთქვას, რომ ისინი მოხმარების ქცევის დიფერენციაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ აქტებს შეადგენენ.

მოხმარების აქტის დიფერენციაცია განსაკუთრებით მკაფიოდ ადამიანის ცხოვრებაში გვაქვს მოცემული. ამიტომ უფრო მიზანშეწონილი იქნება, თუ შემდეგი ანალიზის დროს, პირველ რიგში, ადამიანის ქცევა გვექნება მხედველობაში. ადამიანის ძირითადი ბიოლოგიური მოთხოვნილება სმა-ჭამა და სქესობრივი მოთხოვნილებაა. ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების უშუალო აქტები მოხმარების ქცევის შინაარსს შეადგენენ. მაგრამ ამის გვერდით ადამიანს სხვა მოთხოვნილებებიც აქვს, რომელთაც კვლავ მისი ფიზიკური ორგანიზმი აქვთ მხედველობაში: სხეულს სისუფთავე ესაჭიროება, სითბო, ჩაცმა და დახურვა და სხვ. ყველა ის აქტი, რომლის უშუალო შედეგსაც ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება წარმოადგენს, მოხმარების ქცევის სრულ ანალოგად შეიძლება ჩაითვალოს. ადამიანი პირს იბანს, თმას ივარცხნის, ტანთ იცვამს ან იხდის, როდესაც საჭიროა. ყოველივე ეს გარკვეული აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსიდან გამომდინა-

რე აქტებად განიცდება – სწორედ ისე, როგორც სმა-ჭამის მოძრაობები, მაგრამ განსხვავება მაინც თვალსაჩინოა: იქ ადამიანს ორგანიზმის სიღრმიდან გამომდინარე მოთხოვნილებების განცდა აქვს, აქ კი თითქოს იმავე ორგანიზმის პერიფერიული არეებიდან. ამიტომ ჩვეულებრივ მეტყველება იმთავითვე განასხვავებს ქცევის ამ ფორმებს: პირველს იგი მოხმარების სახელწოდებით აღნიშნავს, ხოლო მეორეს – თავის მოვლის სახელწოდებით. ერთიც და მეორეც ადამიანის განვითარები კვალობაზე თანდათანობით რთულდება: მოხმარების აქტებს ახალი აქტები ემატება, რომელიც თუმცა სავსებით აქტუალური მოთხოვნილებებიდან გამომდინარე აქტებად განიცდებიან, მაგრამ ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან უშუალოდ არ არიან დაკავშირებული. ვთქვათ, ადამიანი: იგი პირდაპირ როდი დაავლებს ხელს მავ: ქათამს და კბილებით გლეჯს და ჭამს მას, არამედ წინასწარ დანას მოძებნის, დაკლავს მას, დაანთებს ცეცხლს, წამოაგებს შამფურზე, შეწვავს და მხოლოდ ამის შემდეგ მიმართავს მოხმარების უშუალო აქტებს. ასეა თავის მოვლის შემთხვევაშიც: ხშირად იგი აქაც საკმაოდ რთულ აქტებს მიმართავს. გააძრობს ტყავს ცხოველს, განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე, გამოსჭრის მას, კერავს და მხოლოდ ამის შემდეგ იცვამს მას. ძირითადი განწყობა აქაც იგივეა: მას გარკვეული აქტუალური მოთხოვნილება აქვს და მის დასაკმაყოფილებლად მოძრაობათა საკმაოდ რთულ კომპლექსს მიმართავს, რომელთაც მართალია, უშუალოდ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება არ სდევს თან, მაგრამ რომელნიც ერთ მთლიან, ერთსა და იმავე მოთხოვნილებების ნიადაგზე გაერთიანებულ კომპლექსს წარმოადგენენ, რომელსაც მხოლოდ მანადე აქვს ღირებულება და აზრი, სანამ ეს გარკვეული მოთხოვნილება არსებობს და მისი დაკმაყოფილების საჭიროება განიცდება. ადამიანის ამ ქცევის ფორმას ჩვეულებრივი მეტყველება თვითმომსახურეობის სახელწოდებით აღნიშნავს.

პრინციპულად იგივე მდგომარეობა რჩება, როდესაც ადამიანი მარტო თავისი ვიწრო პირადი მოთხოვნილების განცდით კი არ არის შემოფარგლული, არამედ, ასე ვთქვათ თავისი გაფართოებული პიროვნების მოთხოვნილებათა განცდითაც. ცოლი ან შვილი, მამა და დედა, ერთი სიტყვით, ოჯახი – ეს პირველადი ფორმაა ადამიანის პიროვნების გაფართოებისა. თავის მოვლა და თვითმომსახურეობა გაფართოებული პიროვნებისათვის სხვისი მოვლისა და სხვისი მომსახურეობის სახეს ღებულობს.

ამრიგად, საკუთარი სხეულის შიგნიდან მომდინარე მოთხოვნილების იმპულსის ნიადაგზე ადამიანს მოხმარების ქცევის ფორმა უჩნდება. ამავე სხეულის პერიფერიული მოთხოვნილების აქტუალური განცდა მისი მეორე ქცევის ფორმას – თავის მოვლას ედება საფუძვლად. მაგრამ ამავე აქტუალური მოთხოვნილების განცდის ნიადაგზე გართულებული ქცევის აქტები იჩენს თავს, რომელნიც არაპირდაპირ იმავე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფარგლებით განისაზღვრებიან: ისახება მესამე ფორმა ქცევისა, ე. წ. თვითმომსახურება, როდესაც სუბიექტი თავის გაფართოებულ მე-ს, პირველ რიგში, თავის ოჯახისა და ოჯახის

წევრების აქტუალურ მოთხოვნილებას განიცდის, იგი სხვისი მოვლისა და სხვის მომსახურების ქცევის აქტებს იძლევა.

ქცევის ყველა ეს ფორმა მოხმარებითი ქცევის ირგვლივ ერთ მონათესავე ჯგუფშია გაერთიანებული. დამახასიათებელი მთელი ამ ჯგუფისათვის ისაა, რომ მასში შემავალი თითოეული ქცევითი აქტის ღირებულება და აზრი მარტო აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფარგლებით განისაზღვრება: ყველაფერი, რასაც ეს ქცევითი აქტები იძლევიან, მხოლოდ იმდენადაა სუბიექტის განცდაში ღირებული, ყველაფერს მხოლოდ მანამ აქვს აზრი და ფასი, სანამ აქტუალურის, ამ გარკვეულ მომენტში განცდილი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება. როგორც კი განხორციელდება ეს მიზანი, როგორც კი დაკმაყოფილდება მოთხოვნილება, ქცევის აქტები, ისე, როგორც ყველაფერი, რასაც ეს აქტები ქმნიან ან იძლევიან, თავის მნიშვნელობას კარგავენ და სუბიექტისთვის არარსებულად იქცევიან. შეიძლება ითქვას, მათი დრო აქტუალური მოთხოვნილების დროის ფარგლებით განისაზღვრება: ამ ფარგლების გადაღმა ფსიქოლოგიურად მათი არსებობის ვადაც, როგორც აზრიანისა და ღირებულების მატარებლის, თავდება. მოკლედ, შეიძლება ითქვას, რომ ქცევის ყველა აღნიშნული ფორმის საერთო დამახასიათებელი მომენტი ის არის, რომ თითოეული მათგანი მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს და მანამ გრძელდება, როდესაც და სანამ აქტუალურია ის მოთხოვნილება, რომლის იმპულსითაც იგი წარმოიშვება.

თუ ამ მოსაზრებებს მხედველობაში ვიქონიებთ, მაშინ ქცევის კიდევ ერთ ფორმაზე მოგვიხდება შეჩერება, რომელიც ქცევის ამავე ჯგუფში უნდა მოთავსდეს. ადამიანს არა მარტო ფიზიკური, სხეულთან დაკავშირებული და სხეულიდან მომდინარე მოთხოვნილებები აქვს. არანაკლებ დამახასიათებელი და სპეციფიკურიცაა მისთვის სხვა მოთხოვნილებები, მოთხოვნილებები, რომელნიც მისი სოციალური განვითარების ნიადაგზე არიან აღმოცენებული და იმდენად მის ფიზიკურ ორგანიზმს არ ეხებიან, რამდენადაც გართულებულ ფსიკიკურ ცხოვრებას. ამათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად და საყოველთაოდ ცნობილად, ადამიანისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი – ინტელექტუალური მოთხოვნილება, ცნობისმოყვარეობა უნდა ჩაითვალოს ყველა იმ ფორმითურთ, რომელსაც იგი განვითარების მაღალ საფეხურებზე ღებულობს და რომელიც საბოლოო ანგარიშში ცოდნის წყურვილის სახით განიცდება. ეჭვი არ არის, რომ ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ადამიანი იძულებული ხდება, განსაზღვრულ ფარგლებში ზოგჯერ საკმაოდ რთული აქტივობა განავითაროს. ყოველ შემთხვევაში, უეჭველია, რომ ჩვენი ქცევის ინვენტარში ცოდნის წყურვილის ნიადაგზე აღმოცენებულ აქტივობას აქ უმნიშვნელო ხვედრითი წონა ეკუთვნის. ყურადღებითი ანალიზი აქ ორ განსხვავებულ ქცევის ფორმას ადასტურებს.

ვთქვათ, რისამე გაგება მიანტერესებს: ამისათვის ორი არსებითად გარკვეული გზის არჩევა შეიძლება: ა) შემოიძლია ვისმე მივმართო და იმ ცნობის მოწოდება ვთხოვო, რომელიც ამჟამად ჩემი ინტერესის საგანს შეადგენს; იგულისხმება, რომ მას ჩემი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება შეუძლია: მას უკვე აქვს

ჩემთვის საჭირო ცნობები და მას მზამზარეული სახით მაწვდის. ამ შემთხვევაში ჩემი აქტივობა იმით განისაზღვრება, რომ ჯერ ერთი, მე ამ ცნობის მქონე პირს ვპოულობ და მას სათანადო კითხვით მივმართავ და, მეორე, მისგან მოწოდებულ ცნობას აღვიქვამ (ვისმენ ან ვკითხულობ) და ვითვისებ. ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში ასეთი აქტივობის შემთხვევები ძლიერ ხშირია: ჩვენ გვინდა გავიგოთ, თუ რა ხდება ქვეყნად და ყოველდღიურად გაზეთებს ვკითხულობთ. ჩვენ გვინდა სინამდვილის რომელიმე სფეროს შესახებ ზუსტი ცნობები მივიღოთ და ამ მიზნით სათანადო მეცნიერულ წიგნებსა და გამოკვლევებს ვკითხულობთ, ანდა, დასასრულ, განსაკუთრებით ხშირად, ჩვენს ნაცნობებსა და მახლობლებს ვესაუბრებით და ამ საუბარში „რა“-ს და „რატომ“-ს ძლიერ საპატიო ადგილი უჭირავს.

ბ) მაგრამ არის მეორე გზაც: ნაცვლად იმისა, რომ სხვისგან მზამზარეული ცნობები მივიღო და ჩემი წყურვილი ამით დავიკმაყოფილო, მე თვითონ ვცდილობ ეს ცნობები საკუთარი ძალ-ღონით მოვიპოვო. ამ მიზნით მე იძულებული ვხდები საკუთარი კვლევა-ძიება ვაწარმოო და, ნაცვლად სიტყვიერი ცოდნისა, ნამდვილი, საკუთარი გონებით განცდილი ცოდნა მოვიპოვო. არც აქტივობის ეს სახეა იშვიათი მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში.

იბადება კითხვა: ქცევის რა ფორმასთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე? ჩვენი ანალიზიდან ნათლად ჩანს, რომ, ჯერ ერთი, აქ გარკვეულ მოთხოვნილებას (ცოდნის წყურვილს) აქვს ადგილი და შემდეგ სუბიექტის აქტებს, რომელნიც ამ აქტუალური მოთხოვნილების უშუალო დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურებიან. ყველაფერი ეს კი ნიშნებია, რომლითაც ე.წ. მოხმარების ქცევა ხასიათდება. ეს გარემოება გვაძლევს უფლებას დავსკვნათ, რომ ანალოგიურ შემთხვევაში მოხმარების თავისებურ სახეობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. პრინციპულ განსხვავებას ჩვეულებრივი მოხმარებისა და ცნობისმოყვარეობის აქტებს შორის ვერ ვხედავთ, სპეციფიკური ამ უკანასკნელისათვის მხოლოდ ისაა, რომ აქ წამყვანი როლი არა ფიზიკურ, არამედ ფსიქიკურ, კერძოდ, ინტელექტუალურ აქტებს აქვს დაკისრებული. ამ მიზეზის გამო, არ იქნება მართებული, ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილების განზრახვით, გაერთიანებული აქტები მოხმარების ჩვეულებრივ სახეობათა (ჭამა, სმა, სქესობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება) ხაზზე მოვათავსოთ; უფრო სწორი იქნება, თუ მათ ქცევის ცალკე ფორმად ვაღიარებთ, რომელიც ტიპოლოგიურად მოხმარების ქცევის ანალოგიურ ფორმას წარმოადგენს და ესთეტიკურ ტკბობას უახლოვდება.

2. ექსტეროგენური ქცევის აქტების მეორე ძირითად ფორმას შრომა წარმოადგენს. მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების აქტები ხშირად იმდენად რთულ სახეს ღებულობენ, ხოლო შრომა ზოგჯერ იმდენად მარტივი ბუნებისა და შინაარსის არის ხოლმე, რომ ძნელი ხდება გარეშე მეთვალყურისათვის, ზოგჯერ სრულიად შეუძლებელიც, ქცევის ეს ფორმები ურთიერთისაგან გაარჩიოს. მაგალითად, ვინმე ტყეში ხეს ჭრის და იქვე რუზე მის გადებას ცდილობს. შრომობს იგი თუ თვითმომსახურებას ეწევა? სრულიად შეუძლებელია ამ საკითხის გადაჭრა, სანამ გარეშე მეთვალყურის თვალსაზრისს არ გადავცდებით და, ასე ვთქვათ,

თვით სუბიექტის გულში არ ჩავიხედავთ. ვთქვათ, რომ ჩვენს წინაშე მონადირეა. მას ტყეში მოზრდილი ღელე შეხვდა, რომელზეც გადასვლა ვერ მოახერხა, ნადირი კი მას სწორედ მეორე ნაპირზე ეგულება; აი, იგი ჭრის ხეს და ღელეზე გადაებას ცდილობს, რათა მეორე ნაპირზე გადავიდეს. მას გარკვეული მოთხოვნილება აქვს, რომელიც ამჟამად აქტუალურია მასში: იგი მეორე ნაპირზე უნდა გადავიდეს და ესაა, რომ მას ამ გარკვეული სახით ამოქმედებს. მას სრულიად არა აქვს მიზნად უკანვე ამავე გზით დაბრუნდეს ანდა სხვა დროს როდისმე ეს იმპროვიზებული ხიდი გამოიყენოს. გასდო ხიდი, გადავიდა წყალზე, მორჩა და გათავდა. ამიერიდან მის მიერ გადებული ხიდი, მისთვის როგორც ხიდი, აღარ არსებობს. მას ყოველი აზრი და ღირებულება დაეკარგა: მან თავისი როლი შეასრულა და ამით მისი აზრიანი არსებობის ვადაც დასრულდა. არავინ იტყვის, რომ ამ შემთხვევაში აღნიშნული სუბიექტი ნამდვილად შრომის აქტს ეწეოდა. ალბათ, ყველა დამეთანხმება, თუ ვიტყვით, რომ აქ თვითმომსახურების აქტთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე შრომის აქტთან.

მაგრამ მდგომარეობა იმწამსვე იცვლება, თუ ვიგულისხმებთ, რომ აღნიშნული სუბიექტი მარტო თავისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით როდი ხელმძღვანელობდა, არამედ იმ განზრახვით, რომ ასეთი რამ აეგო, რაც მუდამ ყოველთვის, ყოველ შემთხვევაში, არა მარტო მოცემულ მომენტში იქნებოდა გარკვეული ღირებულების მატარებელი. ამ შემთხვევაში წყალზე გადებული ხე სუბიექტის აქტუალური მოთხოვნილების ხლართს, მთელი მონაცემი სიტუაციის კონკრეტულობას გამოეყოფოდა და გარკვეული იდეის, გარკვეული ცნების – ხიდის – რეალიზაციად იქნებოდა ნაგულისხმევი. წყალზე გადებული ხე, ამიერიდან ხიდი, ამ შემთხვევაში ასე ვთქვათ, ზესუბიექტური და ზედროული ღირებულების მატარებლად გადაიქცეოდა. ჩვენს წინაშე სუბიექტის ძალთა ამოქმედება აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შიშველი იმპულსით როდი იქნებოდა გამოწვეული, არამედ ობიექტური ღირებულების მქონე ნაწარმოების შექმნის განზრახვით.

თავისთავად ცხადია, აქ უკვე მოხმარების, მოვლისა ან მომსახურების შესახებ ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა. უდავოა, აქ შრომის უეჭველ ფაქტთან გვექნებოდა საქმე.

მაშასადამე, შრომითი ქცევისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ პრინციპულად იგი სუბიექტის აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის გარეშე მიმდინარეობს და, ყოველ შემთხვევაში, მის პროცესში შექმნილი ღირებულება ამ მოთხოვნილების კონკრეტი განსაზღვრულობის ფარგლებს შორდება: შრომა ობიექტური აზრის, ობიექტური მნიშვნელობის პროდუქტს ქმნის. მაშასადამე, იგი მხოლოდ ისეთი არსისათვის არის შესაძლებელი, რომელსაც ამ ობიექტური ღირებულების იდეა აქვს, რომელსაც კონკრეტი მოცემულობის ფარგლების გადაბიჯება შეუძლია და მასში ნაგულისხმევი აზრის წვდომის ძალა შესწევს – მოკლედ, ისეთი არსისათვის, რომელსაც ცნებებით აზროვნების უნარი შესწევს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ მარტოდმარტო ობიექტის, ე.ი. „ზესუბიექტურის“ და „ზედროული“ ღირებულების მქონე ნაწარმოების შექმნის განზრახვა ყოველთვის მხოლოდ შრომითი ქცევის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს. ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი ქცევის ისეთ ფორმებზეც, რომელთათვისაც შრომის სახელწოდება სრულიად შეუფერებლად უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ ნიშნით ისინი არიან აღბეჭდილნი. არა! შრომისათვის ისიცაა დამახასიათებელი, რომ იგი ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილებასთან არის დაკავშირებული, რამდენადაც მის პროცესში შექმნილი ღირებულება ყოველთვის ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლადაა განზრახული. განსხვავება, ამ მხრივ, მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების ქცევის ფორმათაგან მხოლოდ და განსაკუთრებით იმაში მდგომარეობს, რომ ეს გარკვეული, კონკრეტი, ამჟამად აქტუალური მოთხოვნილება წარმოადგენს ქცევის იმპულსს, მაშინ, როდესაც შრომის შემთხვევაში, ასეთ როლს მოთხოვნილების იდეა ასრულებს. ამ აზრით შეიძლება გვეთქვას, რომ მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების აქტები მუდამ კონკრეტულის, მუდამ ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნილებების ბაღეში ჩართულ აქტებს წარმოადგენენ მაშინ, როდესაც შრომა უფრო განყენებულ, ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნილების ხლართიდან გათავისუფლებულ აქტებს შეიცავს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ გასაგებია, რომ მოხმარება, მოვლა და პრინციპულად მომსახურების აქტებიც ინსტინქტური ტენდენციების ნიადაგზე აიგებიან, მაშინ როდესაც შრომა არსებითად ნებელობის განვითარების დონეს გულისხმობს: პირველნი ინსტინქტით არიან პირობადებული, ხოლო მეორე – ნებელობით.

აქედან თავისთავად გამომდინარეობს, რომ შრომა სოციალური გარემოს და სოციალური გამოცდილების არსებობასა და თანამონაწილეობას გულისხმობს, იმიტომ რომ ობიექტური ღირებულების იდეა, ცნებითი აზროვნება და ნებელობა – ყოველივე ეს მხოლოდ სოციალური პირობების ნიადაგზე აღმოცენებული აქტივობის ფორმებს წარმოადგენს: რობინზონი თავის განმარტოებულ კუნძულზე, მოკლებული სოციალურ გარემოს, მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება მშრომელ არსებად ჩაითვალოს, რამდენადაც იგი მაინც მოაზროვნე, მნებელი და სოციალური გამოცდილებით აღჭურვილი ადამიანი იყო.

სრულიად ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ შეუძლებელია შრომის შემთხვევებს სადმე ცხოველთა სამყაროშიც ჰქონდეს ადგილი. ცხოველთათვის, პირველ რიგში, მოხმარების აქტია დამახასიათებელი და ამის გვერდით მოვლისა და მომსახურების ელემენტებიც. მაგრამ შეიძლება თქვას ვინმემ: ხომ აგებს ბუდეს ფრინველი! მაშასადამე, იგი ნაწარმოებს ქმნის, რომელიც გარკვეული ღირებულების მატარებელია. მაშასადამე, იგი შრომობს. გარე მეთვალყურისათვის ეს უეჭველად ასეა. მაგრამ საკმარისია ამ „შრომის“ შინაგან მხარეს ჩავაკვირდეთ, რათა იმ წამსვე ნათელი გახდეს, რომ შრომაზე აქ სრულიად უმართებულო იქნებოდა ლაპარაკი. როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ მარქსმა აღნიშნა, რომ ცხოველი ხშირად თავის უაღრესად რთულ ქცევით აქტებშიც ინსტინქტით არის განსაზღ-

ერული მაშინ, როდესაც ადამიანი წინასწარ შექმნილი იდეით ხელმძღვანელობს და ამ იდეის რეალიზაციის მოცემას შრომის საშუალებით ახერხებს.

მაგრამ ესეც არ იყოს, ბუდეს ცხოველთათვის მხოლოდ ინდივიდუალური მოთხოვნილებისა და გარკვეული დროის ფარგლებში აქვს ღირებულება – ამ დროისა და ინდივიდუალური მოთხოვნილების კონტექსტში აქვს აზრი და მნიშვნელობა: თავისი ბუდის აგებისას იგი მარტო ამჟამად აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით ხელმძღვანელობს და არა თავისი მოთხოვნილების იდეით, არა იმიტომ, რომ ბუდე მას მომავალშიც დასჭირდება, ანდა სხვას, რადგანაც ასეთი მოთხოვნილება არა მარტო მას, არამედ სხვასაც, მის მსგავს ცხოველებსაც აქვთ. მას საზოგადოდ არა აქვს იდეა არც მოთხოვნილების, არც სხვისი და არც დროის: იგი პრაქტიკულ სინამდვილეში ცხოვრობს, და ეს უკანასკნელი მხოლოდ იმდენად არსებობს მისთვის, რამდენადაც მის აქტუალურ მოთხოვნილებასთანაა დაკავშირებული; ობიექტური სინამდვილე, როგორც ობიექტური ღირებულება, მან არ იცის. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ მას არც წარსულის წარმოდგენა აქვს და არც განსაკუთრებით მომავლის. გასაგებია, რომ ამ პირობებში ბუდე მისთვის მხოლოდ აქტუალური მოთხოვნილების კონტექსტში შედის და მის გარეშე იგი ისევე ნეიტრალურია, ისევე არარეალური, როგორც ყველაფერი მის ირგვლივ ამ ფართო სინამდვილეში, რაც კი მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესში არ მონაწილეობს, რაც ინაქტიურია მისთვის პრაქტიკულად.

ამრიგად, ბუდის აგება მოხმარებასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ მომსახურების აქტს უფრო წარმოადგენს, ვიდრე შრომას.

იგივე უნდა ითქვას ციყვის შესახებაც, რომელიც საზამთროდ საკვებს იმზადებს. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ცხოველი არა აქტუალური, არამედ მომავალი მოთხოვნილების იდეით ხელმძღვანელობდეს: როგორც ცნობილია, იგი როდი ჭამს ყველაფერს, რასაც შოულობს, არამედ ნაწილს ერთ ადგილას აგროვებს და ზამთრამდე ხელუხლებელს სტოვებს. მიუხედავად იმისა, რომ ცხოველის ქცევის ეს სურათი გარეგნულად სავსებით მომავლის იდეის ხელმძღვანელობით წარმოებულ ქცევას წააგავს, ნამდვილად იგი ბევრით არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივი ცხოველური ქცევისაგან. რომ ციყვი მომავლის იდეით არ ხელმძღვანელობს, რომ მის მიერ დაგროვებული კაკალი, რომელსაც იგი ზამთარში მოიხმარს, ნამდვილად მარაგს არ ნიშნავს, ეს იმ ცნობილი უაზრო ქცევიდანაც ნათლად ჩანს, რომელსაც დატყვევებული ციყვი ოთახში მიმართავს: იგი აქაც ისე იქცევა, თითქოს კაკალს აგროვებდეს, მიუხედავად იმისა, რომ აქ ამ ქცევას არავითარი აზრი არა აქვს.

მაგრამ ყველაფერი ეს, პირველ რიგში, ფიზიკური შრომის ცნებას ეხება. ბუნებრივად იზადება საკითხი, ნუთუ ნამდვილ შრომად მხოლოდ ფიზიკური შრომა უნდა ჩაითვალოს? ნუთუ ე.წ. გონებრივი შრომა ქცევის განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენს? როდესაც ფიზიკურ შრომას აწარმოებს, მას არაერთხელ უხდება გონებრივ ოპერაციებსაც მიმართოს: აზროვნების მტკიცე მონაწილეობის გარეშე ნამდვილი, წარმოებითი, ადამიანური შრომის აქტები წარმოუდგენელი იქნე-

ბოდა; უამისოდ მას შრომად არავინ ჩათვლიდა. მისთვის, რომ ფიზიკური შრომა ნაყოფიერად მიმდინარეობდეს, მასალის თავისებურების, იარაღის მოქმედების, ტექნიკური ხერხების გონებრივად გათვალისწინებაა აუცილებელი. სუბიექტის წინაშე საკითხთა მთელი რიგი დგება, რომელიც, პირველ რიგში, მისი გონებრივი ძალების ამოქმედებას მოითხოვს. მაგრამ მთელი ეს მისი შემეცნებითი აქტივობა ფიზიკური შრომის კოტექსტშია ჩაქსოვილი და ამ მიზეზის გამო ნივთიერი პროდუქტის შექმნის განწყობის ნიადაგზეა ორგანიზებული. ამის შედეგი ისაა, რომ მთელი ეს აქტივობა – გონებრივი და ფიზიკური – ფიზიკური შრომის აქტივობად განიცდება.

მაგრამ ადამიანის განვითარების მაღალ საფეხურზე შრომის გონებრივი კომპონენტები ერთგვარ დამოუკიდებლობას პოულობენ: ისინი გამოეყოფიან კონკრეტული შრომის პროცესებს და თავისთავადი ღირებულების მატარებლად იქცევიან. ისახება მეცნიერების ცალკე დარგები, რომელნიც ფიზიკური შრომის პროცესში შემეცნებითი პრობლემების გადაჭრას ცდილობენ: ამის ნიმუშს ტექნიკური სამეცნიერო დარგები წარმოადგენენ. შემდეგში განვითარება კიდევ უფრო შორს მიდის და ადამიანის შემეცნებითი აქტები არამარტო ფიზიკურ შრომასთან დაკავშირებულ პრობლემებს ეხება, არამედ ისეთებსაც, რომელთაც შრომის პროცესებთან უშუალო კავშირი აღარ აქვს. ისახება და ვითარდება თეორიული მეცნიერული დარგები, რომელნიც ადამიანის ცოდნის გართულებული ინტერესის დაკმაყოფილებას ემსახურებიან.

ამრიგად, შემეცნებითი ინტერესი დამოუკიდებელ მოთხოვნილებად იქცევა, რომლის დაკმაყოფილებაც საკმაოდ რთულ გონებრივ აქტივობას მოითხოვს, როგორც ვხედავთ, ინტელექტუალური მოთხოვნილება: თუ რა ძალები მოქმედებს ყოველ კერძო შემთხვევაში და როგორც, ეს თვითონ ამ ძალებზე როდია დამოკიდებული, არამედ გადასაწყვეტი პრობლემის ბუნებაზე. ამდენად, უეჭველია, ამ შემთხვევაში აქტივობის ექსტეროგენულ ფორმასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ აქვს თუ არა ადგილი აქაც წარმოების შექმნის განზრახვას, როგორც ეს შრომითი ქცევისთვისაა დამახასიათებელი? აქტუალურ ინტერესს, რომელსაც გონებრივი აქტივობის პროცესი ემსახურება, თვითონ აქტივობა, როგორც პროცესი როდი აკმაყოფილებს – ამიტომ იყო, რომ იგი ქცევის ექსტეროგენულ ფორმად ჩავთვალოთ. არა, ამ ინტერესს, ამ მოთხოვნილებას მხოლოდ ის შედეგი ესაჭიროება, რომელსაც ინტელექტუალური აქტივობის პროცესი აღწევს.

ეს შედეგი შესამეცნებელი სინამდვილის სფეროს შესახებ შემუშავებული აზრის ან დებულების სახით გვეძლევა და ამდენად იგი გონებრივი აქტივობის ნაწარმოებად შეიძლება ჩაითვალოს. ჩვეულებრივ ეს აზრი, ეს დებულება ობიექტურად გაფორმებულ სახესაც ღებულობს: მეცნიერი მას სიტყვიერს – წერილობითს თუ ზეპირ – ფორმაში გვაძლევს (ვთქვათ, წიგნის სახით). მაგრამ გონებრივი აქტივობის პროდუქტი უკვე მანამდეც მზად არის, სანამ მისი საბოლოო სიტყვიერ-წერილობითი განსახიერება მოხდებოდეს. გონებრივი მუშაობა თავის აზრ-

სა და ღირებულებას ამ პროდუქტში პოულობს. ამდენად არსებითი განსხვავება მასსა და შრომას შორის არც ნაწარმოები პროდუქტის თვალსაზრისით არსებობს.

ამ მოსაზრებათა გამო, სრულიად მართებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ გონებრივი აქტივობა, ჩვეულებრივ, შრომის, სახელდობრ, გონებრივი შრომის სახელწოდებით აღინიშნება. მაშასადამე, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ ფიზიკური შრომის გვერდით ე.წ. გონებრივი შრომაც არსებობს.

3. მაგრამ არსებობს პროფესიათა მთელი რიგი, რომელთაც არავითარი ნაწარმოების შექმნა არა აქვთ უშუალოდ მხედველობაში. მიუხედავად ამისა, ისინი ადამიანთა საკმაოდ დიდი ჯგუფის მთელი ცხოვრების შინაარსს ქმნიან. სანიმუშოდ შეიძლება ტრანსპორტის პროფესიები ავილოთ. მძღოლი, რომელიც დიდიდან საღამომდე თავის მანქანაში ზის და მუდამდღე მრავალ კილომეტრს განვლის, უეჭველია, უშუალოდ არავითარ პროდუქტს, არავითარ ნაწარმოებს არ ქმნის: იგი მხოლოდ ადგილს უცვლის სხვის მიერ შექმნილ ღირებულებას, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადააქვს. რასაკვირველია, მძღოლი თავის ენერგიას უსარგებლოდ არ ხარჯავს. მისი პროფესია ისევე აუცილებელია საზოგადოებისათვის, როგორც მწარმოებლისა, მაგრამ, რადგანაც მძღოლის პროფესია ნაწარმოების შექმნაში უშუალო მონაწილეობას არ ღებულობს, შეიძლება დაისვას საკითხი: „შრომობს“ მძღოლი? თუ მისი ეგოდენ სასარგებლო ენერგიის ხარჯვა ადამიანის ქცევის რომელსაღმე განსხვავებულ ფორმას წარმოადგენს?

როდესაც საკითხი რაიმე მასალის ტრანსპორტს ეხება, რომლისგანაც მწარმოებელი რამეს აკეთებს, მაშინ ტრანსპორტი წარმოების მონაწილედ შეიძლება ჩაითვალოს: მაშინ ისიც ქმნის ასე თუ ისე ნაწარმოებს. მაგრამ ტრანსპორტის ცნებაში, რა თქმა უნდა, სრულიად არ იგულისხმება, რომ იგი მხოლოდ მასალას ეხებოდეს.

არსებობს არა მარტო საბარგო, არამედ სამგზავრო მატარებელი ან მანქანები, და ბარგიც შეიძლება არა მარტო მასალა იყოს, არამედ სრულიად მზამზარეული პროდუქტებიც. მაშადამე, ტრანსპორტი არსებითად წარმოების უშუალო მონაწილე არაა. თუმცა, შეიძლება შემთხვევით წარმოებაშიც თვალსაჩინო მონაწილეობას ღებულობდეს.

მაშ რაა ტრანსპორტი?

ტრანსპორტის ჩანასახს ცხოველთა სამყაროშიც ვხვდებით: როდესაც, ვთქვათ ქორი წიწილას იტაცებს, იგი იქვე როდი გლეჯს და ჭამს მას, არამედ სადმე მიფარებულ ალაგას გადააქვს და იქ შეეცეცა მას. როდესაც მგელი ცხვარს იტაცებს, ისიც ასევე იქცევა ანდა კიდევ უფრო მარტივი მაგალითი, ოღონდ ადამიანთა ცხოვრებიდან: როდესაც პურს ვტყვ და პირისაკენ მიმაქვს, ესეც ტრანსპორტის ელემენტარულ სახედ შეიძლება ჩაითვალოს. უეჭველია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში მაინც შრომის შემთხვევაზე ვერ ვილაპარაკებთ. სამაგიეროდ, ჩვენ ვიცით, რომ იგი ქცევის აქტების იმ ჯგუფს ეკუთვნის, რომელსაც ჩვენ ზემოთ მომსახურება ვუწოდეთ.

ამისდა მიხედვით ტრანსპორტი არსებითად მომსახურების ერთ-ერთ ნაირსახეობად უნდა ჩათვლილიყო. მაგრამ სოციალური ცხოვრების განვითარების მაღალ საფეხურებზე – შრომის განაწილების ნიადაგზე – იგი, ჩვეულებრივ, ცალკე ხელში გადადის. ამის გამო, სუბიექტურად ე.ი. იმ პირისათვის, ვინც მას აწარმოებს, იგი კონკრეტი მოთხოვნილების იდეას სწყდება და სრულიად დამოუკიდებელ ღირებულებად იქცევა: ამ შემთხვევაში ტრანსპორტის მუშაკი არა გარკვეული პირის კონკრეტი მოთხოვნილების დასკმაყოფილებლად, არამედ ამ დამოუკიდებელი ღირებულებებისთვის მუშაობს. მის გამო ტრანსპორტი სუბიექტისათვის ყველა იმ მომენტს იძენს, რაც შრომისთვისაა დამახასიათებელი: იგი სავსებით შრომად განიცდება.

ის, რაც ტრანსპორტის შესახებ ითქვა *mutatis mutandis* მოქმედების მრავალ სხვა აქტზე განმეორდეს. მართო ერთი მაგალითი: ვთქვათ ვინმე წყალში გადავარდა და იხრჩობა. მეორე სასწრაფოდ ტანთ იძრობს და მღელვარე ტალღებში ეშვება, რათა ის გადაარჩინოს: მძიმე და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ მას ნაპირზე გამოჰყავს იგი. რა უნდა ვთქვათ ამ შემთხვევის შესახებ? ჩვენ ვიტყვით, რომ აქ სანაქებო თავგანწირულობასთან, უეჭველ გამირობასთან გვაქვს საქმე. კი, მაგრამ, თვითონ ქცევა რას წარმოადგენს? შრომობდა მცურავი, როდესაც ადამიანის სიცოცხლის გადასარჩენად ტალღებს ებრძოდა, თუ იგი ამ შემთხვევაში სხვა რამ ქცევის ფორმას ავლენდა?

პრინციპულად, აქ, უეჭველია, ქცევის იმ ფორმასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც ზემოთ მოვლის სახელწოდებით გავეცანი: თავგანწირული საქციელი მხოლოდ მას შეუძლია, ვინც სხვას თავისად თვლის.

მაგრამ ცხოვრების გართულების კვალობაზე მოვლის აქტებიც პოულობენ დამოუკიდებლობას: ისინი თავისთავად ღირებულებად იქცევიან, თითქოს პიროვნებას, რომლის მოვლის აქტებსაც ისინი წარმოადგენენ, თვითონ როგორც ასეთს, მაინცდამაინც მნიშვნელობა არ ჰქონდეს: გარკვეული პიროვნების ადგილს ადამიანის იდეა იჭერს, ადამიანის საზოგადოდ, ვინც უნდა იყოს იგი სულერთია; და შესაძლებელი ხდება მოვლის ქცევა ცალკე პროფესიადაც გადაიქცეს. დღეს მართლაც არსებობს ასეთი პროფესიონალი, მაგ: მცურავი, რომელიც დაქირავებულია დანიშნულ ადგილას დგას და საჭიროებისდა მიხედვით მზადაა წყალში ჩაეშვას და გაუფრთხილებელი მობანავე დახრჩობას გადაარჩინოს.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ როგორც მოვლის, ისე მომსახურების აქტები, საზოგადოების განვითარების შეადარებით მაღალ საფეხურზე, ფსიქოლოგიურად თავის დამოკიდებულ ხასიათს კარგავენ, ობიექტური ღირებულების მატარებლად იქცევიან და სუბიექტის მიერ შრომითს აქტივობას განიცდიან.

მაგრამ კარგავენ ამის გამო ქცევის ეს აქტები თავის სპეციფიკურ თავისებურებას და სავსებით ჩვეულებრივი შრომის აქტებად განიცდებიან, თუ არის მათში მაინც რაღაც, რაც ფსიქოლოგიურად მათ თავისებური ქცევის ფორმად აქცევს?

როდესაც სუბიექტი რაიმე მასალას ისე აფორმებს, რომ მისგან დამოუკიდებელი ღირებულების მქონე პროდუქტს ქმნის, ე.ი. როდესაც იგი, ამ სიტყვის

ნამდვილი მნიშვნელობით შრომობს, იგი შინაგანად ამ პროდუქტებისაკენ არის მიმართული – თვალწინ მუდამ პროდუქტის იდეა უტრიალებს. ხოლო, როდესაც მძლოლი მუშაობს, ან მცურავი ადამიანის გადასარჩენად ტალღებს ებრძვის იგი იმდენად პროდუქტისაკენ არ არის მიმართული, რამდენადაც თვითონ ქცევის მიმდინარეობისაკენ მასალის გადატანისაკენ, ადამიანის გადარჩენისაკენ. ამიტომ ჩვეულებრივი მეტყველების მიხედვით, ქცევის ამ ფორმისათვის საქმის სახელწოდება უფრო გამოდგება, ვიდრე შრომისა: მომსახურებისა და მოვლის პროცესში ნაწარმოები კი არა, საქმე კეთდება. ეს გარემოება საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ფსიქოლოგიურად ამ შემთხვევაში ერთგვარად განსხვავებულ სახესთან გვაქვს საქმე, რომელიც არა შრომის, არამედ საქმიანობის ან საქმის სახელწოდებით შეიძლება აღინიშნოს.

რომ გადავავლოთ ახლა თვალი ქცევის იმ ზოგად კატეგორიას, რომელიც ექსტეროგენურის სახელწოდებით იქნა ჩვენს მიერ გამოყოფილი, დავინახავთ, რომ იგი ორ ძირითად განსხვავებულ, თავის არეში დომინანტურ ქცევის ფორმას შეიცავს, რომლის ირგვლივ რამდენიმე განსხვავებული, მაგრამ დამოკიდებული ქცევის ფორმა იყრის თავს. როგორც დავრწმუნდით, პირველი არის მოხმარება, ხოლო მეორე შრომა. პირველის გვერდით უნდა მოთავსებულ უნდა იქნას მოვლა და მომსახურება (თავისი თავისა და სხვისი), ხოლო მეორის გვერდით – გონებრივი შრომა და საქმე.

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ექსტეროგენური იმიტომ ვუწოდეთ ყველა ამ ქცევის ფორმას, რომ ადამიანის აქტივობის იმპულსი აქ მოთხოვნილებიდან გამომდინარეობს. და ის, თუ როგორი უნდა იქნას ეს აქტივობა, ე.ი. როგორი უნდა იქნას საგანი, რომლის შესატყვისი შინაგანი ძალები უნდა ამოქმედდნენ, ეს ამ მოთხოვნილების ბუნებაზეა დამოკიდებული: საგანი ჩვენს ძალებს არა თვით ძალების, არამედ მოთხოვნილების ვითარების კარნახით ეძლევა. ექსტეროგენური ქცევის აქტები ამისდა მიხედვით, იძულებითი ქცევის აქტებია.

მაგრამ ადამიანის ძალთა საგანძური მარტო იმით როდი ამოიწურება; რასაც ამა თუ იმ მომენტში ესა თუ ის მოთხოვნილება აღძრავს და ამოქმედებს: არა, ჩვენს განკარგულებაში სხვა ძალებიც, სხვა ფუნქციებიც მოიპოვება. ფუნქციონალური ტენდენციის ცნება, რომელიც ჩვენ სხვა კონტექსტში გვაქვს დასაბუთებული, გასაგებად ხდის, რომ ფუნქციას, შინაგან ძალას არა მარტო მოთხოვნილების ზემოქმედებით, არამედ ავტონომიურადაც შეუძლია აქტივობის გაშლა. ამ შემთხვევაში საგანი, რომელსაც თითოეული ამ ძალის მოქმედება გულისხმობს, უკვე გარედან იძულებით როდი ეძლევა სუბიექტს ან მის ძალებს, არამედ შინაგანად, ავტონომიურად განისაზღვრება. ამ შემთხვევაში, როგორც უკვე ზემოთაც იყო განმარტებული, ჩვენ მოქმედების ცალკე ტიპებთან გვაქვს საქმე. ქცევის განსაზღვრულ ფორმებთან, რომლებიც ადამიანის ქცევის მეორე ძირითად კატეგორიას წარმოადგენენ, იმას, რასაც ზემოთ ინტროგენური ვუწოდეთ.

იბადება საკითხი: ქცევის რა ფორმები შედის აქ, ქცევის ფორმათა ამ მეორე ჯგუფში?

ამ რამდენიმე ხნის წინათ მე შემთხვევა მქონდა თამაშის ერთგვარი თეორიული კონცეფცია გამომეცვენებინა, რომლის მიხედვითაც იგი, თამაში, ადამიანის ინტროგენური ქცევის ფორმათა შორის უნდა მოთავსდეს. ძველად ძველი საკითხი, თუ რატომ თამაშობს ბავშვი და რატომ თამაშობს სწორედ ისე, როგორც თამაშობს, თავის საბოლოო გადაწყვეტას ფუნქციონალური ტენდენციის ცნების ნიჟარაზე პოულობს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თამაშის პროცესში ბავშვის შინაგანი ძალები რაიმე შინაარსეული მოთხოვნილების აქტუალური ზეგავლენით როდი აღიძვრიან სამოქმედოდ, არამედ საკუთარი შინაგანი იმპულსით. საგანს, რომლის გარეშეც არავითარი აქტივობა არ შეიძლება, აქ გარეგანი მოთხოვნილებიდან მომდინარე წარმოშობა როდი აქვს, არამედ შინაგანი, თვითონ სამოქმედოდ განწყობილ ძალთა ვითარებიდან გამომდინარე. მაშასადამე, თამაში არა ექსტეროგენური, არამედ უფრო ინტროგენური ქცევის ფორმად უნდა ჩაითვალოს, რამდენადაც თამაში ადამიანის ყველა ძალისა და მათი მემკვიდრეობით განმტკიცებული კომპლექსების სპონტანური ამოქმედების ფორმას წარმოადგენს, იგი, უეჭველია, ქცევის ყველაზე უფრო გენერალურ სახეს უნდა შეადგენდეს. მასში არა მარტო ძალთა ის კომპლექსები იწყებენ მოქმედებას, რომელნიც მხოლოდ ერთს რომელსავე ქცევის ფორმაში ჩამოყალიბდნენ, არამედ ყველა დანარჩენი ქცევის ფორმების შესატყვისი ინტერფუნქციონალური კომპლექსები: თამაშის სახით შესაძლებელია ადამიანის ქცევის ყველა ზემოთაღნიშნულმა ფორმამ იჩინოს თავი – შეიძლება მოხმარების, მოვლის, მომსახურების, შრომისა და საქმის ყველა შესაძლო ფორმა თამაშის საგნად იქნას დასახული. ზერელე დამკვირვებელმაც იცის, რომ ბავშვის თამაშში ადამიანის აქტივობის ყველა შესაძლო ფორმა გვხვდება. რამ აქ მათ არა შესატყვისი მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების აუცილებლობა იწვევს, არამედ ბავშვში გარკვეულ ძალთა კომპლექსების ფაქტიური მოცემულობა და მათი ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსები. ამიტომაც, რომ თამაშს ეგოდენ დიდი ობიექტური აზრი აქვს: ამიტომაც, რომ იგი გროსის არ იყოს, ცხოვრების ნამდვილი „მოსალოდნელი სკოლაა“.

მაგრამ თამაში ბავშვის ქცევის ფორმაა. როგორც ცნობილია, ადრეული ბავშვობის ასაკში მთელი ცხოვრების წამყვან შინაარსს თამაში წარმოადგენს. ქცევის ყველა დანარჩენი ფორმა, განსაკუთრებით ექსტეროგენური ან სრულიად არ არის ამ ასაკში წარმოდგენილი, ანდა ძლიერ სუსტად. გამონაკლისს მოხმარებითი ქცევა წარმოადგენს, მაგრამ ისიც მეტწილად მხოლოდ თავისი თანდაყოლილი მოტორული შინაარსით. მოზრდილი ადამიანის ქცევის ფორმათა შორის თამაში გამონაკლისის სახით გვხვდება: ყოველ შემთხვევაში, იგი უფრო ბავშვობის ხანის სპეციფიკუმს წარმოადგენს, და როდესაც იგი თავისი წმინდა სახით დიდის ცხოვრებაშიც იჩენს თავს, უეჭველია, ბავშვობის დროის რუდემენტის გამოცოცხლებასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ზრდადასრულებულ ადამიანს მხოლოდ ექსტეროგენური შინაარსის ქცევის აქტები ახასიათებდეს. არა! მის აქტივობას ფუნქციონალური ტენდენციაც ხშირად უღევს საფუძვლად. სხვანაირად არც შეიძლე-

ბა ყოფილიყო, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით აღძრული აქტივობის შემთხვევები შეუძლებელია ყოველმხრივ აკმაყოფილებდეს მისი აქტივობის მოთხოვნილებას. პირიქით, არის შემთხვევები, რომ, ყოველდღიურ მოთხოვნილებათა იძულებით, ადამიანის ძალებს საკმაოდ ხანგრძლივად მხოლოდ ნაწილობრივი და მხოლოდ ცალმხრივი მოქმედება უხდება. ამ პირობებში, სანამ ადამიანს სხვა ძალებიც შერჩენია, იგი, უეჭველია, ამ უკანასკნელთა ამოქმედების იმპულსს იგრძნობს და მათი შესატყვისი საგნის შექმნა და გამოძებნა, ე.ი. ამ ძალების ამოქმედება მისთვის აუცილებელი გახდება. მაშასადამე, უეჭველია, ინტროგენური ქცევის ფორმები ზრდადასრულებულ ადამიანსაც უნდა ჰქონდეს: უამისოდ – მარტო ექსტროგენური აქტივობის ამარა – ადამიანის ძალთა განვითარება ალბათ უფრო ცალმხრივად წარიმართებოდა: „ძალთა თავისუფალი თამაში“ აბსოლუტურად აუცილებელია ადამიანისათვის.

მაგრამ თუ თამაშის სახით არა, მაშინ რა სახით გვეძლევა ზრდადასრულებული ადამიანის ცხოვრებაში ეს „თავისუფალი ძალთა თამაში“? რა და რა ინტროგენური ქცევის ფორმა გვხვდება ზრდადასრულებულის ცხოვრების მიმდინარეობაში?

უეჭველია, ყველა ეს ქცევის ფორმა ადამიანის ცხოვრების იმ მომენტებში უნდა ვეძიოთ, როდესაც იგი თავისუფალია თავის სერიოზულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის ზრუნვისაგან, როდესაც იგი, ასე ვთქვათ, მოცლილია. უდავოა, რომ მისი მოცლილობის მთელ დროს მარტო ძილი არ ავსებს: ხშირად იგი ფზიზელია და, თუმცა ყოველდღიური საზრუნავისაგან თავისუფალია, მაინც რასმე „აკეთებს“; მაგრამ, სახელდობრ, რას?

უფრო ხშირად იგი ერთობა. გართობა მცონარობა როდია: იგი, უეჭველად, ერთ-ერთი ფორმაა ქცევისა. ხშირად მას და თამაშს უერთიერთისაგან არ არჩევენ ხოლმე და მართლაც, არის შემთხვევა, რომ ადამიანი თამაშში ერთობა. მაგრამ განა ეს იმას ნიშნავს, რომ სხვაგვარად გართობა მას არ შეუძლია და თამაში და გართობა ურთიერთს ფარავს? შეიძლება ადამიანი იმითაც ერთობოდეს, რომ, ვთქვათ, რასმე კითხულობდეს, თეატრში, კონცერტზე ან კინოში იყოს, მღეროდეს ან ცეკვავდეს, ან კიდევ სეირნობდეს, ან თავის ნაცნობთან ბაასობდეს, ან ჭადრაკს თამაშობდეს. უდავოა, მარტო თამაში როდი იძლევა გართობას: გართობა მეტია, ვიდრე თამაში. მაგრამ თამაშიც არ არის მარტო გართობა. როგორ უნდა გვესმოდეს გართობა და არის თუ არა იგი ქცევის მართლაც თავისებური ფორმა?

უკვე ის ყველასათვის ცნობილი ფაქტი, რომ თამაშის ერთ-ერთ ეფექტს გართობაც წარმოადგენს, იმაზე მიგვითითებს, რომ რაღაც საერთო მათ შორის უთუოდ უნდა იყოს. თამაში, როგორც ვიცით ადამიანის ძალთა სპონტანური თავისუფალი მოქმედებაა. არც გართობაა პასიური მდგომარეობა: იგიც ერთგვარი აქტივობაა, მაგრამ, უეჭველია, არა იძულებითი, არა ყოველდღიურ მოთხოვნილებათა იმპულსით გამოწვეული, არამედ სრულიად თავისუფალი და ნებაყოფლობითი აქტივობა. მაშასადამე, იგი არა ექსტროგენურის, არამედ ინტროგენუ-

რი ქცევის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს: როგორც თამაშის, მისი წარმართ-ველი იმპულსიც ფუნქციონალური ტენდენციიდან უნდა მომდინარეობდეს.

მაგრამ ეს არის და ეს, რაც მას საერთო აქვს თამაშთან. სხვა მხრივ მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თამაში ქცევის ერთ-ერთი გენერალური ფორმაა: ექსტეროგენური თამაშის ფორმები ყველა შეიძლება თამაშის შინაარსად იქცეს. ამიტომ თამაში ყოველთვის ვითომ ესა თუ ის სერიოზული ქცევის ფორმაა: იგი ადამიანის სერიოზული ცხოვრების „გათამაშება“, მისი, ასე ვთქვათ, „წარმოდგენა“. ნამდვილი თამაში ყოველთვის ილუზიის თამაშია. სულ სხვაა გართობა. აქ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე: აქ არავითარ წარმოდგენას, გათამაშებას, ილუზიას არა აქვს ადგილი. აქ, ყველაფერი, რაც კეთდება, არსებითადაც ის არის, რაც არის იგი ფენომენალურად. ავიღოთ მაგალითად წიგნის კითხვა. შეიძლება იგი თამაშის შინაარსსაც შეადგენდეს და გართობისასაც. პირველ შემთხვევაში ბავშვი მართლაც როდი კითხულობს წიგნს, არამედ „ვითომ კითხულობს“; მეორე შემთხვევაში კი ჩვენ მართლაც ვკითხულობთ, ოღონდ არა იმ მიზნით, რომ რაიმე სერიოზული მოთხოვნილება, ცოდნის ან ესთეტიკური მოთხოვნილება დავიკმყოფილოთ, არამედ მხოლოდ იმისათვის, რომ წავიკითხოთ, ჩვენს სულიერ ძალებს საკვები მივცეთ, შინაგან ფუნქციებს საგანი მივაწოდოთ, რათა მათ ამოქმედების შესაძლებლობა ჰქონდეთ. ანდა, როდესაც ვმღერით, ვცეკვავთ, ვსეირნობთ, ჭადრაკს ვთამაშობთ ან ვინმესთან ვმუსაიფობთ, განა აქ რასმე „წარმოდგენთ“? განა სიმღერა, ცეკვა, ჭადრაკი და მუსაიფი სხვა რამეს ნიშნავს, გარდა იმისა, რაც თვითონ არის, და განა აქ ნამდვილ სიმღერას, ნამდვილ ცეკვას, ნამდვილ ჭადრაკს არა აქვს ადგილი? თამაშის შემთხვევაში კი ეს ასე არ იქნებოდა: იქ ყოველთვის „ვითომ სიმღერა, ვითომ ცეკვა, ან ვითომ მუსაიფი“ გვექნებოდა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ გართობა ისეთ აქტებს შეიცავს, რომელიც თამაშის მსგავსად, ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსით არის გამოწვეული. მაგრამ მიზანს თავისი ფენომენოლოგიური შინაარსით აღწევს და არა მათში ნაგულისხმევი „აზრის“ ან „მნიშვნელობის“ გათამაშებით. გართობის აქტი ყოველთვის როგორც დასვენების აქტი განიცდება, მაშინ, როდესაც თამაშის შესახებ ეს არ ითქმის.

გართობასთან ახლოს დგას ქცევის მეორე თავისებური ფორმა, რომლის ელემენტებიც ჯერ კიდევ ადრეული ბავშვობის ასაკში გვხვდება და რომელიც შემდეგში სპორტის სახელწოდებით ყალიბდება. გართობის მიზნით ხშირად სპორტსაც მივმართავთ ხოლმე; მაგრამ ისე, როგორც თამაშის შემთხვევაშიც, ეს გარემოება არ გვაძლევს საკმარის საბუთს, რათა ქცევის ორივე ეს ფორმა ურთიერთისაგან არ გავარჩიოთ. საქმე ისაა, რომ სუბიექტის ძირითადი განცდა ორივე შემთხვევაში განსხვავებულია და ფსიქოლოგიურად ეს უკვე საკმარისი საბუთია, ისინი ქცევის განსხვავებულ ფორმებად ჩავთვალოთ.

რას ვგულისხმობთ, როდესაც ჩვეულებრივ, სპორტის შესახებ ვლაპარაკობთ? სპორტი, პირველ რიგში, მოტორულ ფუნქციებს ეხება. ამათი პირველა-

დი დანიშნულება ყოველთვის რაიმე მიზნის, რაიმე მოთხოვნილების სამსახურია: მოტორულ ფუნქციებს არც ერთს თავისთავადი ღირებულება არ გააჩნია. ეს იმდენად ნათელია ადამიანისათვის, რომ მისი ჩვეულებრივი რწმენით ყოველი მოძრაობა უთუოდ რაიმე გარე მომენტით არის გამოწვეული: ან რაიმე მიზეზით ან რაიმე მიზნით. თვითონ მოძრაობა, როგორც სპონტანური აქტი, მას გაუგებრად ეჩვენება. თანახმად გავრცელებული შეხედულებისა, ყოველგვარი მოძრაობა ბოლოს და ბოლოს რეფლექსზე შეიძლება იქნას დაყვანილი. ე.წ. რეფლექსოლოგია ამ თვალსაზრისის უკიდურეს განვითარებას წარმოადგენს: იგი არა მარტო იმას, რაც თვალსაჩინოდ მოტორულ ფუნქციად უნდა ჩაითვალოს, არამედ სხვა ყოველგვარ ადამიანურ ფუნქციასაც მოძრაობისა და, მაშასადამე, რეფლექსის ტიპის მოვლენად თვლის. მიუხედავად ამისა, მაინც უდავო ფაქტია, რომ ცოცხალი ორგანიზმი განსაკუთრებით კი ადამიანი, არაიშვიათად ისეთ შემთხვევაშიც იძლევა ამა თუ იმ – ზოგჯერ საკმაოდ რთულ – მოზრაობათა მთელ კომპლექსებს, როდესაც ამისათვის გარე საბაზი არაფერი ჩანს და არც არსებობს. ამ შემთხვევაში იმპულსი თვით ფუნქციაში ან თვითონ სუბიექტში უნდა ვიგულისხმოთ. კ. ბიულერმა განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ფუნქციობა – პირველ რიგში კი მოტორული აპარატის ფუნქციობა – თავისთავად იძლევა სიამოვნებას. მისი რწმენით, ეს ე.წ. ფუნქციის სიამოვნება დამოუკიდებელ მოტორად იქცევა, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის მოტორული აპარატის ამოქმედებას იწვევს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც არავითარი ბიოლოგიური მომთხოვნელობა არ არსებობს ისეთი, რომ ამის საჭიროებას ქმნიდეს. მოტორულ აქტებს, მაშასადამე, დამოუკიდებელი გენეზისიც შეიძლება ჰქონდეთ. თუ ბიულერის ამ შეხედულებას ჰედონიზმის ელემენტებს ჩამოვაცილებთ, მაშინ იგი უთუოდ მნიშვნელოვან მეცნიერულ მონაპოვრად შეიძლება ჩაითვალოს. მაგრამ მაშინ ამ დებულების მართებული ბირთვი საკმაოდ განსხვავებული სახით უნდა წარმოვიდგინოთ. მოტორულ ფუნქციას მართლაც შეიძლება ჰქონდეს დამოუკიდებელი ხასიათი, მაგრამ არა მხოლოდ მოჩვენებითი, როგორც ეს ბიულერის მიხედვით გამოდის, არამედ ჭეშმარიტად დამოუკიდებელი. მისი მოტორი მასში უნდა ვეძიოთ და არა იმ შედეგში, რომელიც შეიძლება თან სდევდეს მას. შეუძლებელია ფუნქციის სიამოვნება წინ უსწრებდეს, როგორც გამომწვევი იმპულსი, მოტორული ფუნქციის ამოძრავებას. იგი შეიძლება მხოლოდ შედეგი იყოს მისი. მაგრამ თუ იგი მხოლოდ ფუნქციის აქტივაციის შედეგად იჩენს თავს, შეუძლებელია იგი პრინციპულად მის მოტორად ჩაითვალოს: ხომ უნდა გვექნოდა ოდესმე პირველად ორგანიზმის სიცოცხლეში მოტორული ფუნქციის ისეთი ამოქმედების შემთხვევა, როდესაც ფუნქციის სიამოვნება ჯერ კიდევ უცნობი იყო მისთვის. მაგრამ მაშინ რალა განსაზღვრავდა ამ ფუნქციის ამოქმედების ფაქტს! უეჭველია, მოძრაობის ფუნქცია თვით შეიცავს ამოქმედების იმპულსებს: ფუნქცია, ასე ვთქვათ, თვითონ ისწრაფვის ამოქმედდეს, მას ფუნქციობის ტენდენცია აქვს.

აქედან გასაგები ხდება, რომ ადამიანი ხშირად მიმართავს მოძრაობებს, რომელთაც სრულიად არა აქვთ განსახორციელებელი რაიმე გარედან მიცემული

მიზანი: აქ მოძრაობა თითქოს თვითონვე მოძრაობისათვის წარმოებდეს და არა სხვა რაიმესათვის. ამ ფაქტში მოძრაობის ფუნქციის თვითგანმტკიცების იმპულსთან გვაქვს საქმე. მაგრამ მოძრაობის თვითგანმტკიცება მის განვითარებასაც ნიშნავს, და გასაგებია, რომ ადამიანი, როგორც ცნობიერების მქონე არსება, შეგნებულად ხვდებოდეს თავისი მოტორული აპარატის ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსებს და საგანგებო პირობებს ქმნიდეს მის გამოსავლენად, მის ასამოქმედებლად: თვით უქმნიდეს შესატყვის გარე პირობებს, საგანს, თავისი შინაგანი ძალების ტენდენციებს. როდესაც ადამიანი თავისუფალია თავისი ყოველდღიური საზრუნავისაგან, როდესაც მას საკმარისი მოცალეობა აქვს, მაშინ მას შესაძლებლობა ეძლევა, თავისი მოტორული აპარატის ფუნქციონალურ ტენდენციას გაუწიოს ანგარიში და გამოვლენის შესაძლებლობა მისცეს. იგი მოძრაობს: დარბის, დახტის, სიმძიმეებს წევს მაღლა, ბურთს თამაშობს, ცურავს, ყინულზე სრიალებს... იგი ხედავს, რომ ამის გამო, მისი მოტორული აპარატი სულ უფრო და უფრო ვითარდება, ამ ფაქტს იგი ვარჯიშის სახელწოდებით აღნიშნავს და რამდენადაც ვარჯიშის ცნებაში ფუნქციის გაუმჯობესება, განმტკიცება, გაძლიერება განიცდება, ხოლო ეს უკანასკნელი შედარებით ნიადაგზე ხდება თვალსაჩინო, ადამიანის ცხოვრებაში შეჯიბრების იდეა და შეჯიბრების იმპულსიც ისახება. ასე იქცევა ფუნქციონალური ტენდენციის ამოქმედება ვარჯიშად და ეს უკანასკნელი შეჯიბრებად და სპორტად.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ყველაფერს ამას მხოლოდ მოტორული აპარატისა და მისი ფუნქციების მიმართ აქვს ძალა. უკლებლივ იგივე შეიძლება ითქვას ყველა სხვა ფუნქციის, კერძოდ, გონებრივი ფუნქციების შესახებაც, სპორტი ამიტომ არა მარტო სხეულის ფუნქციებს ეხება, არამედ მეტად თუ ნაკლებად გონებრივ ფუნქციებსაც: თუ ფეხბურთი, მაგალითად, მოტორული სპორტის ცნების შინაარსში შედის, ჭადრაკს არანაკლებ აქვს სპორტული ხასიათი, მიუხედავად იმისა, რომ აქ მოტორული აპარატის მონაწილეობა მინიმალურია.

ამრიგად, როდესაც სუბიექტი რომელიმე თავისი ფუნქციის უნარიანობის გაზომვისა და გაწვრთნის მიზნით განმეორებით მისი ამოქმედების პირობებს ქმნის, იგი დამოუკიდებლად ქცევის ფორმის, სპორტის სუბიექტი ხდება.

სპორტის ელემენტები ადრეული ბავშვობის ასაკშიც გვხვდება, როდესაც ბავშვი თავისი სიცოცხლის პირველი წლის მიმდინარეობაში სხეულს ავარჯიშებს: განმეორებით ერთსა და იმავე მოძრაობას იძლევა – ფეხზე დადგომას ან გავლას ცდილობს, როდესაც იგი, ბიულერის ტერმინი რომ ვიხმაროთ, „ფუნქციონალურ თამაშს“ აწარმოებს, ჩვენის გაგებით, იგი როდი თამაშობს, არამედ სპორტის ქცევის ელემენტარულ აქტებს იძლევა. მაგრამ როდესაც განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე – სახელდობრ, სასკოლო ასაკში – ანალოგიურ მოძრაობებს ფუნქციის ძალის შემოწმებისა და მისი გაწვრთნის განცდაც ერთვის თან, მაშინ ფრო სპორტის ქცევის უფრო გარკვეულ ფორმასთან გვაქვს საქმე.

შ. ბიულერი, სხვათა შორის, სპორტს თამაშის განვითარების ერთ-ერთ საფეხურად თვლის. ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს ასე არ არის. მართალია სპორტის დასაწ-

ყისი ელემენტები ადრეული ბავშვობის ხანაშიც მოიპოვება. მაგრამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ მკვეთრად ჩამოყალიბებული ქცევის ფორმები პატარა ბავშვს საზოგადოდ არა აქვს და ისე, როგორც ყველაფერი, ქცევის ფორმები განვითარების პროცესში ისახებიან, იზრდებიან და დიფერენცირდებიან. ამიტომ, ცხადია, მკვეთრი გამოყოფა სპორტისა და პატარა ბავშვის სხვა ქცევის ფორმათაგან ძნელია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც შესაძლებელია აღმოჩენილ იქნას ბავშვის ქცევის ინვენტარში ზოგიერთი აქტი, რომელიც სწორედ სპორტის (და არა, მაგ.: თამაშის) ჩანასახად უნდა ჩაითვალოს.

რა არის ხელოვნური შემოქმედება? არის იგი შრომის ერთ-ერთი სახეობა და, მაშასადამე, ქცევის ექსტროგენურ ფორმათა შორის უნდა მოთავსდეს, თუ მისი ადგილი უფრო აქ, ინტროგენურ ქცევათა შორის არის? ხელოვნური შემოქმედება ყოველთვის რაიმე ნაწარმოებით მთავრდება. უამისოდ მას შემოქმედებას არავინ უწოდებდა: შემოქმედება რისამე შექმნას გულისხმობს. ამ მხრივ, მასსა და შრომას შორის განსხვავება არ არის. თუ ამას იმასაც დავუმატებთ, რომ ეს ნაწარმოები უთუოდ ობიექტურ ღირებულებასაც შეიცავს და, მაშასადამე, გარკვეულ მოთხოვნილებას უნდა აკმაყოფილებდეს, მაშინ თითქმის მასსა და შრომას შორის ყოველგვარი საზღვარი იშლება. მიუხედავად ამისა, საგულისხმოა და სიმპტომური, რომ ხელოვნურ შემოქმედებას მაინც არავინ უწოდებს შრომას: ეს სახელწოდება შრომის აქტებს სრულიად არ ეგუება, ისე, როგორც, უეჭველად, უხერხულობას ვიგრძნობდით, შემოქმედებითი აქტებისათვის ვინმეს შრომა ეწოდებინა. ჩვენი მეტყველება რაღაც განსხვავებას გრძნობს და ადასტურებს ქცევის სახეთა შორის.

რაშია ეს განსხვავება და რამდენად დასაბუთებულია იგი?

როდესაც ადამიანი შრომას იწყებს, მას პირველ რიგში, თავისი შრომის პროდუქტი აქვს მხედველობაში, რომელმაც უთუოდ გაკვეთილი მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარი ძირითადი, ასე ვთქვათ, წამყვანი ასპექტია, რომელიც მთელს შრომის აქტს აზრსა და ღირებულებას აძლევს: ადამიანი იმიტომ შრომობს, რომ მას გარკვეული მოთხოვნილება აქვს მხედველობაში, რომლის დაკმაყოფილებაც მხოლოდ გარკვეული პროდუქტის, გარკვეული ნაწარმოების საშუალებით შეიძლება, და მთავარი და ძირითადი შრომისათვის ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარის მქონე პროდუქტის შექმნის განზრახვაა, ამისდა მიხედვით, იგი იძულებული ხდება, სწორედ ის ძალები აამოძრავოს, რომელნიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარით ალჭურვილი პროდუქტის შექმნის შესაძლებლობას უზრუნველყოფენ.

სულ სხვა მდგომარეობაა ხელოვნური შემოქმედების შემთხვევაში. არ შეიძლება ითქვას, რომ ხელოვანს რაიმე გარკვეული, თუნდ ესთეტიკური ტკობის მოთხოვნილება ურნდებოდეს და ისიც ისეთი ხელოვნური ნაწარმოების შექმნას ცდილობდეს, რომელიც ამ მოთხოვნილებას დააკმაყოფილებდა. საქმე რომ ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში იყოს, მაშინ ალბათ საკუთარი ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი არასდროს გაჩნდებოდა: ასეთ შემთხვევაში

სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა, ხელოვანს სხვათა ნაწარმოებებისათვის მიემართა და თავისი მოთხოვნილება მათი საშუალებით დაეკმაყოფილებინა. სწორედ ასე იქცევა ყოველი ადამიანი და, კერძოდ, თვითონ ხელოვანიც, როდესაც მას ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სწადია. იგი მიდის სამხატვრო გალერეაში, რათა გამოჩენილ ხელოვანთა ჭეშმარიტად მხატვრული ნაწარმოებები განიცადოს, იგი ხელს კიდებს გოეთეს ან რუსთაველის ნაწარმოებს და არავითარ შემთხვევაში თვითონ არ იწყებს წინასწარ ხატვას ან ლექსის წერას, რათა შემდეგ საკუთარი ნაწარმოების საშუალებით თავისი ესთეტიკური მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს. არა, შეუძლებელია, მხატვრული შემოქმედების იმპულსი ესთეტიკური ტკბობის მოთხოვნილებიდან გამომდინარეობდეს, მაშინ როდესაც შრომისათვის სწორედ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ასპექტია ყველაფრის განმსაზღვრელი.

მაშ სადღა უნდა ვეძიოთ ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი? ამის პასუხი ძნელი არ იქნება, თუ მეორე საკითხს დავაყენებთ, სახელდობრ: რას ესწრაფვის ხელოვანი თავისი შემოქმედების პროცესში, თუ ძირითადი მისთვის ის კი არ არის, რომ ისეთი ხელოვნური ნაწარმოები შექმნას, რომელიც მის ესთეტიკურ მოთხოვნილებას მაქსიმალურად დააკმაყოფილებდა? რა შემთხვევაში გრძნობს ხელოვანი თავისი მხატვრულ შემოქმედებით კმაყოფილებას და, მაშასადამე, თუ არა ესთეტიკური ტკბობის მოთხოვნილებას, რას ემსახურება მხატვრული შემოქმედება? მხატვრულ შემოქმედებას იმიტომ როდი ეწოდება მხატვრული, რომ მისი ნაწარმოებნი, ჩვეულებრივ, ხატოვანი შინაარსის არიან, რომ ისინი რაღაც ობიექტურად არსებულის ადეკვატურ გამოხატულებას იძლევიან. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ფოტოგრაფიაზე უკეთესი ხელოვნება წარმოუდგენელი იქნებოდა. ნამდვილად კი, მიუხედავად იმისა, რომ ფოტოგრაფია სინამდვილის უზუსტეს გამოხატულებას იძლევა, ხელოვნურად მას არავინ თვლის. არა! ხელოვნება არა ობიექტურად მოცემული საგნების შესატყვისი გამოხატულების მიზანს ემსახურება, არამედ თვითონ ხელოვანის ინტიმურ განწყობათა გამოხატვის მიზანს: ხელოვნება შინაგანის განსახიერების ფორმაა და ამიტომ იგი სინამდვილის ფოტოგრაფიულ რეპროდუქციას როდი იძლევა, არამედ სინამდვილის ახალ ფორმებს ქმნის, როგორც ხელოვანის პიროვნების განწყობათა ობიექტივაციას. მაგრამ თუ ხელოვნური ნაწარმოები შემოქმედის ინტიმურ განცდათა ობიექტივაციაა, მაშინ იგი არსებული სინამდვილის გამდიდრებაა, ახალი სინამდვილის შემოქმედებაა.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ ადვილი გასაგებია, თუ რა ამოძრავებს ხელოვანს, როდესაც მხატვრულ შემოქმედებას იწყებს. უეჭველია, ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი ხელოვანის განწყობათა განსახიერებისადმი და, მაშასადამე, მათი დასრულებისა და რეალიზაციისადმი მისწრაფებაში უნდა ვეძიოთ. ხელოვნური შემოქმედება მხატვრის განწყობათა ადეკვატური განსახიერებისათვის ბრძოლაში მდგომარეობს და, ცხადია, რაც უფრო წარმატებით მიმდინარეობს ეს ბრძოლა, რაც უფრო ადეკვატური განსახიერების ფორმებს პოულობს მხატვარი, მით უფრო მეტი კმაყოფილებით განიცდება მხატვრული შემოქმედების პროცესი.

აქედან ცხადია, რომ მხატვრული შემოქმედებაც ერთ-ერთი ფორმაა ქცევისა, რომლის იმპულსიც ფუნქციონალური ტენდენციის წიაღიდან გამომდინარეობს და რომლის ადგილიც, მაშასადამე, ინტროგენური ქცევის ფორმათა შორის უნდა მოიძებნოს. როგორც გართობაში, სპორტსა და თამაშში, ისე ხელოვნურ შემოქმედებაშიც სიამოვნებისა და კმაყოფილების გრძნობას საბოლოოდ აქტივობის შედეგი კი არა, მისი პროცესი იწვევს: ქცევის ყველა ამ ფორმას პროცესუალური ხასიათი აქვს.

მიუხედავად ამისა, ხელოვნური შემოქმედება მაინც სპეციფიკურად განსხვავდება ყველა დანარჩენი ინტროგენური ქცევის ფორმებისაგან. პროდუქტს, ნაწარმოებს აქ გაცილებით მეტი როლი აქვს მთელი ქცევის მიმდინარეობისა და ხასიათისათვის, ვიდრე სხვა შემთხვევაში. რამდენად პოულობს აქ ფუნქციონალური ტენდენცია დაკმაყოფილებას, ეს საბოლოოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი გამოვა შემოქმედების პროდუქტი: თუ რამდენად დამაკმაყოფილებელია სუბიექტისათვის შემოქმედების პროცესუალური მხარე, ეს საბოლოოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად ადეკვატურ განსახიერებას წარმოადგენს მისი შინა განცდებისას ხელოვნური ნაწარმოები. ამ უკანასკნელის იდეა არ მართო ყოველ წამს განსაზღვრავს შემოქმედებით პროცესს, არამედ დამთავრებისა და დასრულებისკენაც მოუწოდებს მას. ხელოვნური შემოქმედების პროცესს ეკარგება ღირებულება, თუ იგი მანამ წყდება, სანამ ხელოვნური ნაწარმოები დასრულებოდეს, თამაშში ეს ასე არ არის: აქ პროცესის ყოველ მონაკვეთს თავის დამოუკიდებელი ღირებულება აქვს და ამიტომაც, რომ პრინციპულად და ფაქტობრივადაც შესაძლებელია, იგი ყოველ წამს შეწყდეს. ასეა გართობა და ასევეა სპორტიც. აქ, რა თქმა უნდა, რაიმე წარმოების შექმნაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია; სამაგიეროდ, მთავარი აქ წარმატებაა, რომელიც დასრულებული სპორტის შემთხვევაში, რეკორდის სახელით აღინიშნება; არსებითად იგი ნაწარმოების როლს ასრულებს, მაგრამ განსხვავება ისაა, რომ თვითონ აქტის, თვითონ ფუნქციის ნიშანია და არა შედეგი, რომელსაც ფუნქციის ამოქმედების პროდუქტად ვღებულობთ. ამიტომ სპორტსაც წმინდა პროცესუალური სახე აქვს. ხელოვნური შემოქმედება, ამისდა მიხედვით, შრომის პროცესთან უფრო ახლოს დგას. მიუხედავად იმისა, როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, იგი მაინც პროცესუალური ქცევის ფორმად უნდა ჩაითვალოს.

ხელოვნური შემოქმედების თეორიათა შორის ცნობილია შილერისა და გროსის თეორია, რომლის მიხედვით ხელოვნება თამაშიდან უნდა გამომდინარეობდეს. რამდენადაც ორივე – ხელოვნური შემოქმედებაც და თამაშიც – არარეალიზებულ განწყობათა და ფუნქციონალური ტენდენციის ნიადაგზე აღმოცენებული ქცევის ფორმებს წარმოადგენს, ამ თეორიას საღი მოსაზრება უდევს საფუძვლად. მაგრამ რამდენადაც ერთიცა და მეორეც სპეციფიკურად განსხვავებულ ქცევის პროცესებს შეადგენენ, მათ შორის საერთო მეტი არაფერი უნდა იყოს. ზემოთ უკვე გვქონდა შემთხვევა, თამაში და ხელოვნური შემოქმედება ურთიერთისათვის დაგვეპირისპირებინა. იქ ჩვენ დავინახავთ, რომ ქცევის ეს ფორმები მართ-

ლაც სპეციფიკურად განსხვავდებიან ურთიერთისაგან. ეს დებულება, რომ განსაკუთრებით ნათელი გახდეს, მივმართოთ ასეთ მაგალითს: ვთქვათ ბავშვები „ომობანას“ თამაშობენ. ვთქვათ ახლა, მაგალითად, სცენაზე ომის წარმოდგენას ცდილობენ. ერთნაირი იქნება ქცევა ორივე შემთხვევაში თუ არა? უეჭველია, არსებითად განსხვავებული. პირველ შემთხვევაში თამაში თავისუფლად მიმდინარეობს, თითოეული მონაწილე განსაზღვრულ, მაგრამ საკმაოდ ფართო ფარგლებში, ისე იქცევა, როგორც მას მოეხსიათება. მას შეუძლია თავი დაანებოს თამაშს როცა სურს: ამით მის თამაშს მნიშვნელობა და აზრი არ დაეკარგება და არც დააკლდება. ხოლო, როდესაც სცენაზე ომის წარმოდგენაში ლეზულობს მონაწილეობას, მისი ქცევა თავისუფლებას კარგავს, იგი მძაფრად განისაზღვრება ომის მაქსიმალური ადეკვატობით განსაზღვრების განსაზღვრით. თუ წარმოდგენაში მონაწილეობის მიღება უნდა, მას არ შეუძლია თავის სურვილზე შეწყვიტოს თამაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში წარმოდგენა, დრამატული ხელოვნური ნაწარმოების ნაცვლად, უბრალო თამაშად გადაიქცევა. ომის ადეკვატური წარმოდგენის, მისი შესატყვისი განსაზღვრების ტენდენცია თავიდან ბოლომდე განსაზღვრულ, იძულებულ ფორმებს აძლევს ქცევას მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი „ომობანას“ შემთხვევაში თამაშის თითოეული მომენტი თავისთავად დამოუკიდებელ ღირებულებას წარმოადგენს, არც არსებითად განსაზღვრავს მთლიანს და არც არსებითად განისაზღვრება მით. ეს მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ფსიქოლოგიურად „წარმოდგენა“ ან ხელოვნური შემოქმედება და თამაში არსებითად განსხვავდებიან ურთიერთისაგან; მიუხედავად იმისა, რომ ორივე შემთხვევაში თვით მოქმედება ან თვითაქტივობაა, რაც მონაწილეთა ინტერესის ცენტრში დგას, თამაშის დროს ეს აქტივობა ფსიქოლოგიურად ყოველ მონაცემს მომენტში დამოუკიდებელია, ხოლო ხელოვნური შემოქმედებისას იგი მთელშია განუყოფლად ჩაქსოვილი და მისგანაა თავიდან ბოლომდე განსაზღვრული. იქ ქცევის ცალკე აქტები თვითონ წარმოადგენენ თავისთავად ღირებულებას, აქ ისინი მხოლოდ საშუალებას წარმოადგენენ, რომელნიც მთელის განსაზღვრების იდეას ემსახურებიან. მიუხედავად, ამისა, სუბიექტი აქ ქცევის აქტებს იმიტომ კი არ მიმართავს, არამედ იმიტომ, რომ თვითონ ამ მთელით განსაზღვრული აქტების შესრულების იმპულსს გრძნობს.

რა უნდა ითქვას, ესთეტიკური ტკბობის შესახებ? უეჭველია, ადამიანი ხშირად თავისებურ მოთხოვნილებას გრძნობს, რომლის დაკმაყოფილებაც ხელოვნური შემოქმედების ნაწარმოებთა ან ბუნებაში მოცემული მშვენიერების განცდის საშუალებით შეიძლება. ესთეტიკური ტკბობა სწორედ ის მდგომარეობაა, როდესაც სუბიექტი ამ თავის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. ისე, როგორც სხვა ჩვეულებრივი მდგომარეობის დაკმაყოფილების შემთხვევაში, აქაც აქტთა ორი კატეგორია უნდა გავარჩიოთ. პირველი თვით მოთხოვნილების დაკმაყოფილების აქტები (ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში – ხელოვნური ნაწარმოების ჭვრეტა) – და მეორე – აქტთა კომპლექსი, რომელიც ამ აქტების რეალიზაციის შესაძლებლობის პირობებს ქმნიან (ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში – თეატ-

რის ბილეთის შეძენა, თეატრში წასვლა, ადგილის მოძებნა და სხვ.) აქედან ნათელი ხდება, რომ ესთეტიკური ტკბობა ქცევის იმ ფორმებს ეკუთვნის, რომელიც ზემოთ მოხმარების სახელწოდებით იყო აღნიშნული. მაგრამ საკმარისია ჩაუკვირდეთ ესთეტიკური ტკბობის არსებას, რათა დავრწმუნდეთ, რომ იგი მაინც საკმაოდ განსხვავდება მოხმარების ჩვეულებრივი აქტებისაგან. ავიღოთ, სანიმუშოდ, ჭამის აქტი. სუბიექტს კვების მოთხოვნილება აქვს: მის ორგანიზმს გარკვეული ნივთიერება (საკვები) ესაჭიროება. მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ამ ნივთიერების ორგანიზმში გადაყვანა და მისი ასიმილაცია იწვევს. რაც შეეხება თვით აქტებს, რომელნიც ამისთვის არიან აუცილებელი (მოკბენა, ლეჭვა და სხვ.), თვით ეს აქტები მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში პირდაპირ მონაწილეობას არ ღებულობენ; მშვიერი ორგანიზმის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ამ აქტების გარეშეც შეიძლება: პირდაპირ რომ მივაწოდოთ ორგანიზმს, ჭამის აქტების მონაწილეობის გარეშე, საკვები ნივთიერება, მისი მოთხოვნილება მაინც დაკმაყოფილებული იქნება: ცნობილია, რომ ხელოვნური კვების საშუალებით დიდი ხნით შეიძლება შევუნარჩუნოთ სიცოცხლე ორგანიზმს.

ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე თუ არა? ისე, როგორც, ჩვეულებრივ, აქაც გარკვეული საგანი – ხელოვნური ნაწარმოები – არის საჭირო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. მაგრამ საგანი აქ საგრძნობლად განსხვავებულ როლს თამაშობს. მაშინ, როდესაც იქ – მაგ: კვების შემთხვევაში – პირიქით, ძირითადი და არსებითი მნიშვნელობა თვით აქტებს აქვთ: მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას თვით საგანი კი არ იწვევს, არამედ იმ აქტების რეალიზაცია, რომელიც საგნის, ხელოვნური ნაწარმოების ზეგავლენით ხორციელდება, სახელდობრ, ესთეტიკური ჭვრეტა. კვების მოთხოვნილება რომ ჭამის აქტების (კბენის, ლეჭვის, ყლაპვის) ამოქმედებაში ყოფილიყო და არა თვით საკვები მასალის ასიმილაციაში, მაშინ ესთეტიკურ ტკბობას და მას შორის არსებითი განსხვავება არ იქნებოდა და, ცხადია, იგი ქცევის ცალკე ფორმად ვერ ჩაითვლებოდა. რაკი ეს ასე არაა, რაკი, პირიქით, ხელოვნურ ნაწარმოებს მხოლოდ იმდენად აქვს ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის მნიშვნელობა, რამდენადაც სწორედ საჭირო აქტების ამოქმედების შესაძლებლობას იძლევა, იგი არათუ ჩვეულებრივი მოხმარების ქცევის სახეობად, არამედ საზოგადოდ ექსტეროგენური ქცევის ფორმადაც ვერ ჩაითვლება. მეორე მხრივ, როგორც ჩვენი ანალიზიდან ჩანს, ისიც უდავოა, რომ მოხმარების ქცევასთან მის ნათესაობას ვერაგინ უარყოფს. ამისდა მიხედვით, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ თუ ქცევის ინტროგენურ ფორმათა შორის ხელოვნური შემოქმედების სახით შრომის ანალოგს ვხვდებით, ესთეტიკური ტკბობის სახით იქ მოხმარების ქცევის ანალოგისთან გვაქვს საქმე.

ქვეყნის ფორმები

ექსტეროგენური – მოხმარება, მომსახურება, მოვლა, შრომა, ცნობისმოყვარეობა, საქმე;

ინტროგენური – ესთეტიკური ტკბობა, ხელოვნური შემოქმედება, თამაში, სპორტი, გართობა;

ამრიგად, ადამიანის ქცევათა ფორმის მრავალსახიანობა ორ მთავარ ჯგუფს შეიცავს, რომელთაგანაც თითოეულში ქცევის სპეციფიკურად განსხვავებული ფორმებია მოთავსებული. ეს ყველა ფორმა შეიძლება ამნაირად იქნეს დალაგებული:

შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ქცევის ეს ფორმები გარდუვალი ზღუდეებით არიან ურთიერთისაგან გამოყოფილი. პირიქით, ადამიანის ყოველდღიურ ცხოვრებაში ისინი ისე მჭიდროდ უკავშირდებიან ერთმანეთს, რომ ხშირად ძნელი ხდება ადამიანის ესა თუ ის კონკრეტული ქცევა რომელსაღმე აღნიშნულ ფორმას მივაკუთვნოთ. რამდენადაც ქცევის ფორმათა კლასიფიკაციას საფუძვლად ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი აქვს დადებული, უნდა ვიფიქროთ, რომ იმის გადასაწყვეტად, თუ უმთავრესად ქცევის რა ფორმებთან გვაქვს საქმე ყოველ მოცემულ მომენტში, მხოლოდ სუბიექტურ ძირითად განცდას აქვს მნიშვნელობა. საინტერესო იქნებოდა საგანგებოდ გვეჩვენებინა, თუ რამდენად ხშირია შემთხვევები, რომ ობიექტურად თითქოს სავსებით ერთი და იგივე ქცევა, იმისდა მიხედვით თუ როგორია სუბიექტის ძირითადი განცდა, ნამდვილად არსებითად განსხვავებულ ქცევის ფორმებს წარმოადგენს. ეს ერთ-ერთი უძლეველი საბუთი იქნებოდა იმ აზრის სასარგებლოდ, რომ ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის ნიადაგზე ქცევის ნამდვილად ნაყოფიერი კვლევა სრულიად უიმედო საქმეს წარმოადგენს. მაგრამ ამაზე საგანგებოდ შეჩერება ძლიერ შორს წაგვიყვანდა. აქ ჩვენთვის ისიც საკმარისი იქნება, თუ მკითხველს გავაფრთხილებთ, რომ ჩვენს მიერ ურთიერთისაგან გამოყოფილი ქცევის ფორმები კონკრეტ სინამდვილეში მკვეთრად არ არიან ურთიერთისაგან გამოყოფილი და ხშირად ერთიმეორეში გადადიან.

მაგრამ ამოიწურება კი ადამიანის ქცევა მხოლოდ ზემოთ დადასტურებული ფორმებით, თუ არის შემთხვევა, როდესაც ვერ იტყვის კაცი, თუ რომელს ზემოაღნიშნულ ფორმას მიაკუთვნო იგი?

ავიღოთ მაგალითად, სწავლა! სრულიად უეჭველია, რომ მას ძლიერ თვალსაჩინო ადგილი უკავია ცოცხალი ორგანიზმის, განსაკუთრებით კი ადამიანის ცხოვრებაში. რა არის იგი? არის იგი ქცევის ცალკე ფორმა, თუ იგი შეიძლება ქცევის ერთ-ერთ ზემოდახასიათებულ ფორმას მივაკუთვნოთ? ჩვეულებრივ, ფიქრობენ, რომ სწავლა შრომის, კერძოდ, კი, გონებრივი შრომის ერთ-ერთი სახეობა და მეტს არაფერს წარმოადგენს. ეს შეხედულება იმდენად გავრცელებულია, რომ შეიძლება მკითხველს ჩვენი საკითხის დაყენებაც კი უცნაურად მოეჩვენოს. მართლაცდა როგორ შეიძლება ეჭვის შეტანა იმაში, რომ სწავლა, განსაკუთრებით კი სასკოლო სწავლა, შეუძლებელია სხვა რამ იყოს, თუ არა გონებრივი შრომის ერთ-ერთი სახეობა. ასეთია საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულება. მიუხე-

დავდ ამისა, საკმარისია სულ მცირე დაკვირვებაც, რათა დავრწმუნდეთ ამ აზრის სრულ უსაფუძვლობაში.

რა უდევს საფუძვლად ამ მცდარი შეხედულების გავრცელებას? როდესაც ვამბობთ, თითქოს სწავლა გონებრივი შრომის სახეობას წარმოადგენს, შეჭველია, წინასწარ სწავლის თავისებური გაგება გვაქვს მხედველობაში. შეჭველია, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სწავლას რაღაც ღირებულების, ჩვევის ან ცოდნის მიღების მიზანი აქვს დასახული. მაგრამ იმისათვის, რომ ეს მიზანი განხორციელდეს, გარკვეულ აქტივობას უნდა მივმართოთ, რომელსაც შედეგად ამ ჩვევის და ცოდნის შეძენა მოყვება. ისე როგორც შრომის შემთხვევაშია მთავარი შრომის პროდუქტი, ხოლო თვითონ აქტივობას, რომელიც ამ პროდუქტს იძლევა, არა დამოუკიდებელი, არამედ, როგორც ყოველ საშუალებას საზოგადოდ, სრულიად დამოკიდებული ღირებულება აქვს, სწორედ ასეა სწავლის შემთხვევაშიც: უმთავრეს საქმედ აქ ცოდნა ან ჩვევა ითვლება, როგორც პროდუქტი სწავლისა, ხოლო თვით სწავლა ამ პროდუქტის მისაღწევად აუცილებელი ენერგიის ხარჯვას წარმოადგენს, რაც მხოლოდ იმიტომაცაა საჭირო და მნიშვნელოვანი, რომ უამისოდ მზამზარეული სახით არც ჩვევა მოგვეცემოდა და არც ცოდნა. მაშასადამე, აქ წინასწარ არის ნაგულისხმევი, რომ, როგორც შრომას არავითარი აზრი არ ექნებოდა, ისე სწავლაც სრულიად ზედმეტი იქნებოდა, რომ ქვემდებარე ჩვევა ან ცოდნა უამისოდაც მოცემული ყოფილიყო, ერთი სიტყვით, თანახმად წინასწარი შეუმოწმებელი შეხედულებისა, სწავლას თავისთავად არავითარი დამოუკიდებელი ღირებულება არა აქვს: ფასი და მნიშვნელობა მხოლოდ იმ ჩვევებსა და ცოდნას აქვს, რომელსაც სწავლის საშუალებით ვღებულობთ.

მაგრამ ვნახოთ, არსებობს თუ არა სწავლის პროდუქტსა და შრომის პროდუქტს შორის იმდენი ანალოგია, რომ აღნიშნული შეხედულების დასაბუთება შეიძლებოდეს. როდესაც შრომასთან გვაქვს საქმე, მხედველობაში ყოველთვის ის გარკვეული პროდუქტი გვაქვს, რომლისთვისაც იძულებული შევიქნებით შრომითი ენერგია დაგვეხარჯა, გარდა ამ პროდუქტის შექმნისა, შრომის შექმნა არავითარი სხვა ეფექტის მოცემას არ გულისხმობს. გარკვეულ შრომით პროცესს ამ გარკვეული ინდივიდუალური პროდუქტის მოცემის მეტი სხვა არაფერი ევალება. ასევეა თუ არა სწავლის შემთხვევაშიც? ვთქვათ, ბავშვს წერას ვასწავლით: მან უკვე ისწავლა ორიოდე ასოს წერაც. რა არის ამ შემთხვევაში სწავლის ეფექტი? ნუთუ ამ ორიოდე ასოს წერა? შეჭველია, არა! გარდა იმისა, რომ ახლა ბავშვმა ამ ასოების წერა იცის, მან კიდევ შეიძინა სხვა რამ, რაც მას წინათ არ ჰქონია და შეიძინა სწორედ იმის გამო, რომ მას ამ ასოების წერას ვასწავლიდით: მან შეიძინა უნარი თავისი მცირე კუნთების მუშაობის განსაზღვრულ ფარგლებში აქტიური წარმართვისა; ამიტომ მან ორიოდე ასოს წერის სწავლის შედეგად არა მარტო ამ ასოების წერა იცის, არამედ შეძენილი აქვს შესაძლებლობა სხვა ასოების უფრო ადვილად შესწავლისაც. და როდესაც მან უკვე რამდენიმე სიტყვის დაწერა ისწავლა, მან არა მარტო ამ სიტყვების დაწერა იცის, არამედ ახლა სხვა სიტყვათა დაწერის უნარიც განუვითარდა. ამიტომაცაა, რომ წერის სწავლისათვის სრულიად

არაა საჭირო ყველა იმ სიტყვის წერა ვისწავლოთ, რომლის დაწერის შემთხვევაც შემდეგში ოდესმე მოგვეცემა, წერა-კითხვის მცოდნეს, რა თქმა უნდა, ისეთი სიტყვის დაწერაც შეუძლია, რომლის არა თუ წერა არასდროს უსწავლია, არამედ, რომლის მსგავსიც კი მას არასოდეს არ გაუგონია.

ის, რაც წერის სწავლის შესახებ ითქვა, შეიძლება უკლებლივ ყოველგვარი სხვა სწავლის შესახებ განმეორდეს. სულ სხვაა შრომა: იგი მხოლოდ ერთს გარკვეულ პროდუქტს იძლევა და მეტს არაფერს. სხვანაირად რომ იგივე აზრი გამოვთქვათ, სწავლას არა მარტო იმ კონკრეტული, ინდივიდუალური ჩვევის ან ცოდნის მოპოვება აქვს მხედველობაში, რომელსაც ამა თუ იმ მომენტში ვსწავლობთ, არამედ მეტიც: სახელდობრ, მისი მთავარი განზრახვა მოსწავლის სათანადო ძალების განვითარებისაკენ არის მიმართული.

ამიტომაც, რომ სწავლის შემთხვევაში არასდროს არ ვამბობთ, რომ მოსწავლეს ამ სიტყვის თუ იმ სიტყვის წერას ვასწავლით, არამედ საზოგადოდ წერას, რომ მას ამ მაგიდის გაკეთებას ვასწავლით, არამედ საზოგადოდ მაგიდის გაკეთებას, მაშინ როდესაც შრომის შემთხვევაში საზოგადოდ მაგიდის ან საზოგადოდ რაიმე საგნის გაკეთების შესახებ ლაპარაკი სრულიად უაზრობა იქნებოდა.

რომ ეს მართლაც ასეა, რომ ამ მხრივ შრომასა და სწავლას შორის მართლაც არსებითი განსხვავება არსებობს, ეს სხვა მოსაზრებიდანაც ნათელი ხდება. საინტერესოა, რომ სწავლის ცნების მოცულობა შეუდარებლად უფრო ფართოა, ვიდრე არა მარტო გონებრივი შრომის, არამედ შრომის ცნებისა საზოგადოდ. რომელი ქცევის ფორმაც არ უნდა ავიღოთ, სულერთია, სწავლა შეიძლება ყველას ეხებოდეს: შეიძლება ადამიანმა სწავლის საგნად მოხმარების აქტებიც გადააქციოს – ყოველ შემთხვევაში ის აქტები, რომლებიც პირობითი რეფლექსების ბუნების არიან, მაგრამ მოხმარების ქცევის კომპლექსშიც ერთიანდებიან, – შრომის ყველა ფორმა, მოვლისა და მომსახურების, ისე, როგორც გონებრივი შრომისა და საქმიანობის აქტებიც. ერთი სიტყვით, არ არსებობს არც ერთი, ყოველ შემთხვევაში, ექსტეროგენური ქცევის ფორმა, რომ მისი სწავლის საგნად გადაქცევა არ შეიძლებოდეს. არა! მეტიც შეიძლება ითქვას. ყველა ქცევის ფორმა ამ თუ იმ სახით და ამა თუ იმ დონემდე მხოლოდ სწავლის შედეგად ხდება ჩვენს კუთვნილებად. უკვე ეს უეჭველი ფაქტიც საკმარისი უნდა ყოფილიყო, რომ შრომისა და სწავლის იგივეობის აზრი საეჭვო მაინც გამხდარიყო.

მაგრამ რას მიუთითებს სწავლის ეს, ასე ვთქვათ, გენერალური ხასიათი? უეჭველია, სწავლას, როგორც აქტივობის ერთ-ერთ სახეობას. ის პროდუქტი, ის საგნობრივი მოცემულობა როდი უნდა ჰქონდეს პირველ რიგში მხედველობაში, რომელთან დაკავშირებითაც მისი პროცესი მიმდინარეობს, არამედ იმ ძალების განვითარების მიზანი, რომელნიც ამ პროცესში აქტივობის მდგომარეობაში მოდიან. სწავლის პროცესში აღმოცენებული აქტივობა, მაშასადამე, არა მხოლოდ საშუალების ღირებულებას შეიცავს, არამედ თვითონ წარმოადგენს დამოუკიდებელ ღირებულებას, ე.ი. სწავლაში ძირითადი მნიშვნელობა იმ პროდუქტს კი არა აქვს, რომელსაც იგი კონკრეტუი ჩვევის ან კონკრეტუი შინაარსის მქონე ცოდნის

სახით გვაძლევს, არამედ განსაზღვრული მიმართულებით მოსწავლის ძალების განვითარებას: სწავლაში ძირითადი კონკრეტი ჩვევა და ცოდნა როდია, არამედ იმ ძალების განვითარება, რომელნიც სწავლის პროცესში ღებულობენ მონაწილეობას. მართლაცდა, არასდროს შრომითი პროცესის მიზანს ძალთა განვითარება არ შეადგენს: შრომა მხოლოდ პროდუქტისათვის წარმოებს და არა იმ ძალების განვითარებისათვის, რომელნიც მასში ღებულობენ მონაწილეობას. მართალია, ობიექტურად შრომით პროცესს ადამიანთა ძალის განვითარებაც მოსდევს, მაგრამ ეს მისი, როგორც აქტივობის გარკვეული სახის, აუცილებელი თანმხლები მოვლენაა და არა მისი არსი, რომელიც მის სპეციფიკურ ნიშანს შეადგენს. პირიქით, შრომა თავისი არსებით დამთავრებულ, დასრულებულ ძალებს გულისხმობს. მას მათი გამოყენება აინტერესებს და არა მათი განვითარება. და განათვით განვითარების დონეც ამით არ გაიზომება, თუ რამდენად არიან ძალები შრომის წარმოებისათვის მომზადებული! პოლიტექნიკური სკოლა იმიტომ კი არ არის შრომის სკოლა, რომ იგი სწავლას შრომად აქცევს, ან შრომას სწავლად, არამედ სწორედ იმიტომ, რომ მას შეცდომად მიაჩნია სკოლის ქარხნად ანდა ქარხნის სკოლად გადაქცევა. პირიქით, მისი ძირითადი იდეა ისაა, რომ ადამიანის შრომითი ძალების განვითარებაც საგანგებო ზრუნვას, სწავლას მოითხოვს და ეს ზრუნვა სწორედ ადამიანის ზოგადი განვითარებისათვის ზრუნვასთან უნდა იყოს განუყრელად დაკავშირებული, ანდა, უკეთ, მასთან ერთადერთ მთლიანობაში გაერთიანებული. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პოლიტექნიკური შრომის სწავლა არა პროფესიონალურის, არამედ ზოგადი განათლების სკოლის საქმეა და ეს უკანასკნელი არა ცალმხრივი აღზრდა-განათლების, არამედ პოლიტექნიკური შრომის სკოლა უნდა იყოს.

ერთი სიტყვით, სწავლა არსებითად განსხვავდება ქცევის იმ სპეციფიკური ფორმისაგან, რომელიც ზემოთ წარმოებითი შრომის სახელწოდებით იყო აღნიშნული.

როგორც ცნობილია, ქცევის არც ერთი ფორმისათვის არ არის მოზარდის ძალთა განვითარების ინტენცია ისე სპეციფიკური, როგორც თამაშისათვის. მეორე მხრივ, და სწორედ ამ მიზეზის გამო, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, თამაში ქცევის გენერალური ფორმაა. მაგრამ, როგორც დავრწმუნდით, სწორედ ორივე ეს ნიშანი ახასიათებს სწავლასაც. აქედან თითქოს თავისთავად უნდა გამომდინარეობდეს დასკვნა, რომ სწავლა და თამაში ქცევის ერთსა და იმავე ფორმას უნდა წარმოადგენდეს და მართლაც, პედაგოგიური აზროვნების ისტორიაში ამ აზრს არაერთგზის უჩენია თავი. ჟან-ჟაკ რუსო და საზოგადოდ ე.წ. თავისუფალი სკოლის მომხრენი საბოლოო ანგარიშში სწორედ სწავლისა და თამაშის იგივეობის იდეას ემყარებოდნენ. რადგანაც რუსოს იდეა ზოგან პოულობს მომხრეებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ფართოდ გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, თამაშსა და სწავლას შორის საერთო არაფერი არ უნდა იყოს, აუცილებელი ხდება ამ საკითხზე ცოტა ხანს მაინც შევჩერდეთ.

მთელი ჩვენი მსჯელობა, რომელიც სწავლისა და შრომის ცნებათა ურთიერთობას ეხებოდა, იქით იყო მიმართული, რომ ნათელი გამხდარიყო, თუ რაოდენ განსხვავდება სწავლა შრომისაგან და რაოდენ უახლოვდება იგი თამაშს. თითქმის ყველა ის ძირითადი ნიშანი, რომლებიც სწავლის ცნებას შრომის ცნებისაგან ანსხვავებს, სწორედ ის ნიშანი აღმოჩნდა, რომელიც თამაშისთვისაა დამახასიათებელი. განსაკუთრებით გადამწყვეტი მნიშვნელობა კი ერთსა აქვს, სახელდობრ, იმას, რომ სწავლაცა და თამაშიც არსებითად ძალთა განვითარების მიზანს ეყრდნობიან და ემსხურებიან. ვფიქრობთ, რომ ყოველივე ამის შემდეგ ზედმეტად უნდა ჩაითვალოს კვლავ თამაშისა და სწავლის ცნებათა ნათესაობის მტკიცებაზე შეჩერება. პირიქით, აზრთა მთელი მიმდინარეობა აქამდე ისეთი იყო, რომ მკითხველს ბუნებრივად ქცევის ორივე ამ ფორმის იგივეობის აზრი გაუჩნდებოდა, ვიდრე მათი განსხვავებულობისა. ამიტომ ახლა სწორედ ამ აზრის მართებულობაზე უნდა შევეჩერდეთ: მართლაც იმდენად ჰგავს სწავლა თამაშს, რომ მათ გაიგივებაზე იფიქროს კაცმა?

თუ სწავლა აქტივობის ფორმაა, რომლის აზრიც შინაგან ძალთა განვითარებაში უნდა ვეძებოთ, ცხადია, რომ აქ არავითარი გარე მოთხოვნილება არ არსებობს, რომ წინასწარ განსაზღვრავდეს იმ საგანს, რომელიც ამ აქტივობისთვისაა აუცილებელი, მაშასადამე, სწავლაც ისეთი ფორმაა აქტივობისა, რომელსაც გარე მოთხოვნილების იმპულსი როდი აღძრავს: ამ როლს, თამაშის მსგავსად, აქაც ფუნქციონალური ტენდენცია უნდა ასრულებდეს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სწავლაში აქტივობისათვის აუცილებელი საგანი სუბიექტს არა გარედან და იძულებით ეძლევა, არამედ შინაგანად, სამოქმედოდ განწყობილი ძალების შესატყვისად და თავისუფლად. ეს მოსაზრება ერთხელ კიდევ ამტკიცებს იმ აზრს, თითქოს სწავლა და თამაში ერთი და იგივე იყოს, ყოველ შემთხვევაში, სწავლა ქცევის ისეთივე ინტროგენური ფორმა იყოს, როგორც თამაში. ნამდვილად კი ეს ასე არ არის. სწავლა ყოველთვის გულისხმობს რაღაცას, რაც ისწავლება: იგი თვით ცნების შინაარსში შეიცავს რაღაც გარეგანის იდეას, რომელიც მოსწავლეს სწორედ გარედან ეძლევა და არა მისი ძალების თავისუფალი იმპულსის ნიადაგზე აიგება. ჩვენ ხომ რაღაცას ვასწავლით მოსწავლეს, ე.ი. ჩვენ ვაძლევთ საგანს ამ ძალებს და არა ისინი ირჩევენ ან ქმნიან მას თავისუფლად. განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე მოზარდში, ვთქვათ, მეტყველების ფუნქციები იმდენად მწიფდება, რომ მათი ამოქმედების ტენდენცია ან იმპულსი უჩნდებათ. მაგრამ მეტყველების ფუნქციების ამოქმედება ხომ მეტყველებას ნიშნავს! მეტყველება კი მხოლოდ რომელსამე გარკვეულ ენაზე შეიძლება. მაშასადამე, სრულიად შეუძლებელია, მეტყველების ფუნქციური ტენდენცია დაკმაყოფილდეს, თუ მას გარედან არ მივცემთ საგანს, ე.ი. რომელიმე გარკვეული ენის მასალას. სწავლა სწორედ ამ გარედან მოწოდებული საგნის, მასალის ნიადაგზე სამეტყველო ფუნქციითაა ამოქმედებაში მდგომარეობს. ანდა მეორე მაგალითი: ვთქვათ, ბავშვს იმდენად მოუძმწიფდა ანგარიშის წარმოების გონებრივი ფუნქციები, რომ მათი ამოქმედების ტენდენციამ იჩინა თავი. თავის თავზე მინდობილი ბავშვი ალბათ იძულებული იქნებოდა ამ

შემთხვევაში თავისი ფუნქციები ისე ემოქმედებინა, რომ მხოლოდ ის საფეხურები გაეწეო, რომელიც თავისი ნატურალური განვითარების პროცესში პირველყოფილი ადამიანის არითმეტიკულმა აზროვნებამ გაიარა. ჩვენს სინამდვილეში კი, ჩვენს სკოლაში, მოზარდის არითმეტიკული აზროვნების ფუნქციები ჩვენი კულტურული განვითარების დღევანდელ საფეხურზე დაუფლებული არითმეტიკული მასალისა და წესების ნიადაგზე იწყებს ფუნქციობას. მაგრამ ამ მასალასა და ამ წესებს მოზარდის ფუნქციები თვითონ, დამოუკიდებლად როდი ქმნიან, არამედ ყველაფერს ამას ჩვენ, მაშასადამე გარედან, ვაწვდით მას და ანგარიშის სწავლაც ამას ეწოდება: ბავშვის არითმეტიკული აზროვნების ფუნქცია ამ გარედან მოწოდებული მასალის ნიადაგზე ვითარდება. ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ, მართალია, სწავლა მოზარდის შინაგანი ძალების ფუნქციონალური ტენდენციის გამოვლენას გულისხმობს, მაგრამ ეს გამოვლენა მხოლოდ იმ მასალაზე ხდება, რომელიც გარედან ჩვენ მიერ ეძლევა მას. სწავლის შემთხვევაში შინაგანი თვითონ როდი პოულობს, ირჩევს, ან ქმნის თავის შესატყვისს, თავისი აქტივაციისათვის აუცილებელ გარეგანს, როგორც ეს თამაშის შემთხვევაში ხდება, არამედ ეს უკანასკნელი მოზარდის არჩევით განისაზღვრება. მაშასადამე, განვითარება აქ არა თავისუფლად არჩეულ მასალაზე ხდება, როგორც ამას თამაშის შემთხვევაში აქვს ადგილი, არამედ იმ მასალაზე, რომელიც მოზარდის მიაჩნია მიზანშეწონილად.

იბადება საკითხი: რატომ ხდება ასე? ნუთუ სწავლა აუცილებელია? ნუთუ არ შეიძლებოდა, რომ მოზარდი თავისი საკუთარი თავისთვის მიგვენდო, მისი განვითარების ბედი საკვებით ფუნქციონალური ტენდენციის ნიადაგზე აღმოცენებული ალღოს ხელმძღვანელობის ქვეშ დაგვეტოვებინა? ამ საკითხის გადაწყვეტა ძნელი არაა, თუ ფუნქციონალური ტენდენციის ცნებას მართებულად გავიგებთ. ცალკე ფუნქცია მხოლოდ როგორც ჩვენი მეცნიერული ანალიზის საგანი წარმოადგენს რეალობას. კონკრეტ სინამდვილეში იგი მხოლოდ მთლიანში, ე.ი. სხვა ფუნქციებთან ურთიერთმიმართებაში, ინტერფუნქციონალურ კავშირში არსებობს. ფუნქციონალური ტენდენცია ამ მთლიანის ამოქმედების იმპულსს ნიშნავს; და როდესაც ვლაპარაკობთ, რომ ზოგჯერ ადამიანის აქტივობის ფორმას ფუნქციონალური ტენდენცია უდევს საფუძვლად, ეს შეიძლება მხოლოდ იმ აზრით იქნას გაგებული, რომ ადამიანს განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე განსაზღვრული ინტერფუნქციონალური კომპლექსების ამოქმედების იმპულსი უჩნდება. ეს კომპლექსები კი ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრული სახით როდია მოცემული ორგანიზმში. იგი კაცობრიობის განვითარების პროცესში მუშავდება და თითოეული კერძო ადამიანის არსებაში, შესაძლებლობის სახით, მემკვიდრეობით გადადის. მაშასადამე, კაცობრიობის განვითარების ყოველ საფეხურზე ადამიანისშვილს – ამ განვითარების სპეციფიკურობის მიხედვით – თავისებური ინტერფუნქციონალური მთლიანი კომპლექსები აქვს, რომლებიც მის წინაპრებს ხანგრძლივი განვითარების ნიადაგზე აქვთ მიღწეული. მაშასადამე, ეს კომპლექსები კულტურული განვითარების პროდუქტს წარმოადგენენ და მათ ასამოქმე-

დებლად, ცხადია, შესატყვისი მასალა, შესატყვისი საგანია აუცილებელია. მაგ: მარტივი შემთხვევა რომ ავიღოთ: შევადაროთ პრიმიტივის შვილის არითმეტიკული აზროვნების შესაძლებლობა! შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ორსავე შემთხვევაში სავსებით ერთნაირ ინტერფუნქციონალურ შესაძლებლობასთან გვაქვს საქმე? რასაკვირველია არა, შეიძლება თუ არა, იმისდა მიხედვით, ითქვას, რომ ამ შესაძლებლობათა ასამოქმედებლად სავსებით ერთი და იგივე საგანი, ერთი და იგივე მასალაა საჭირო? რასაკვირველია, არა. თუ ფუნქციები განსხვავებულია, ამდენადვე განსხვავებული უნდა იყოს ის საგანი ან მასალაც, რომელიც მათი ამოქმედების აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, პრიმიტივის შვილების არითმეტიკული აზროვნების გასააქტივებლად და მის გასავითარებლად არავინ და არასდროს იყენებდა და ვერც გამოიყენებდა იმ რთულ მათემატიკურ მასალას, რომელსაც დღევანდელი კულტურული ადამიანის შვილის მათემატიკური განვითარებისათვის მივმართავთ. ეს მასალა, ისე, როგორც მისი შესატყვისი ფუნქციებიც, როგორც ინტერფუნქციონალური მთლიანი, მხოლოდ კულტურული განვითარების შედეგად იქნა მიღებული; იგი კულტურულ მონაპოვარს წარმოადგენს და, მაშასადამე, დღევანდელი ბავშვის განვითარებაც ამ კულტურული განვითარების პროცესში შეძენილი მასალით შეიძლება მოხერხდეს. მაგრამ ეს კულტურული მასალა, თანამედროვე მათემატიკა, ისეთია, რომ ბავშვი მას, რა თქმა უნდა, თავისი ძალებით, თვითონ დამოუკიდებლად, თავისი მათემატიკური აზროვნების ამოქმედების მიზნით ვერ შექმნის: იგი აუცილებლად გარედან უნდა მიეცეს მას, იმ მოზრდილი ადამიანის ხელით, რომელსაც ეს მასალა აქვს დაუფლებული, რამდენადაც სავსებით უკულტურო, სავსებით პრიმიტიული, ნატურალური ადამიანი შეუძლებელია ოდესმე არსებულიყო, იმიტომ, რომ თვით ცნება ადამიანისა უარყოფს ამის შესაძლებლობას, ინდა ვიფიქროთ, რომ სწავლა, როგორც განვითარებაში მყოფი ძალებისათვის მასალის მიწოდება, ადამიანის ალბრდის მარად განუყრელ ნაწილს შეადგენდა. ის, რაც კულტურული განვითარების პროცესში იქნა ადამიანის მიერ შეძენილი, შეუძლებელია ადამიანის შვილმა ამ კულტურული ზეგავლენის გარეშე, სავსებით ნატურალური გზით შეიძინოს.

ამრიგად, სრულიად უეჭვოდ უნდა ჩაითვალოს, რომ სწავლის პროცესში, ადამიანის ძალების აქტივაცია არა ამ ძალების მიერ სპონტანურად გამონახული ან შექმნილი შესატყვისი საგნის ნიადაგზე წარმოებს, არამედ მოზრდილის მიერ მიწოდებული მასალის ნიადაგზე: სწავლის პროცესში მოზარდის ძალა სპონტანურად როდი პოულობს საგანს, არამედ იგი გარედან, სხვის მიერ ეძლევა მას. ამ მხრივ სწავლა შრომას ჰგავს და თამაშისაგან არსებითად განსხვავდება. ე.ი. ქცევის ექსტეროგენური ფორმა უფროა, ვიდრე ინტროგენური. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ნამდვილად, ქცევის ექსტეროგენურ ფორმად იგი მაინც ვერ ჩაითვლება. საქმე ისაა, რომ ქცევის ექსტეროგენური ფორმების შემთხვევაში სუბიექტს ისე ეძლევა საგანი, რომ მისი ძალების აქტუალური მოთხოვნილება სრულიად არ არის მხედველობაში მიღებული. მაგ: რა მოთხოვნილება გაუჩნდება ადამიანს ამ თუ იმ მომენტში და, მაშასადამე, რა ძალები უნდა ჩააყენოს მან მოთხოვნილების

დასაკმაყოფილებლად აქტიურ მდგომარეობაში, ეს სრულიად არ არის დამოკიდებული იმაზე, თუ, სახელდობრ, რომელი მისი ძალებია ამჟამად სამოქმედოდ განწყობილი: რომელიმე ინტენსიური გადაუდებელი მოთხოვნილება, რომელიც ძალების საკმაოდ დიდ დაძაბვას მოითხოვს, შეიძლება მაშინაც გაუჩნდეს ადამიანს, როდესაც იგი ავადმყოფობის გამო სრულიად დაუძლურებულია ანდა ხანგრძლივი მუშაობის გამო დაქანცული. სწავლის შემთხვევაში ეს ასე არ არის. რაკი სწავლის მთავარი ინტენცი მოსწავლის ძალების განვითარებისაკენ არის მიმართული, სრულიად შეუძლებელია, რომ მოზრდილმა, რომელიც სწავლას ხელმძღვანელობს, შეგნებულად ისეთი ამოქმედება დაავალოს მას, რომელნიც ამჟამად, განვითარების ამ საფეხურზე, სრულიად არ არიან სამოქმედოდ განწყობილნი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი წინასწარ იქნებოდა თავისი სწავლების სრულ უნაყოფოებაში დარწმუნებული. არა, მასწავლებელი ყოველთვის იძულებული ხდება, კულტურულ მონაპოვართა სწორედ ის ფორმები მიაწოდოს მოსწავლეს, რომელნიც მისი ამჟამინდელი სააქტივაციოდ განწყობილი ძალების ასამოქმედებლად გამოდგებიან. მაშასადამე, ის, თუ რას ვასწავლით მოზარდს, მისი ძალების განვითარებაზეა დამოკიდებული. მაგრამ, რა თქმა უნდა არა მარტო მასზე, არამედ იმაზეც, თუ რა ძალების განვითარება გვანტერესებს მასში, რა ფუნქციონალური შესაძლებლობის, ე.ი. აგრეთვე იმაზედაც, თუ როგორი ადამიანის აღზრდა გვაქვს მიზნად დასახული. ერთი სიტყვით სწავლა ორი მხრით განსაზღვრულ პროცესს წარმოადგენს: (ძალების მხრივ, რომელთა აქტივაციის ტენდენცია ჩნდება განვითარების მოცემულ საფეხურზე, და) აღმზრდელის იდეალის მხრივ, რომელიც სწორედ ამ ძალების განვითარებას თვლის ღირებულების მქონედ და არა იმ ძალებისას.

სწავლა ამისდა მიხედვით, თითქოს ინტროგენური ქცევის ფორმაც შეიძლება ჩათვლილიყო და ექსტეროგენურადაც, თუმცა ცალ-ცალკე იგი არც ერთს წარმოადგენს და არც მეორეს. იგი უფრო გარდამავალი ფორმაა ქცევის ორ ძირითად კატეგორიას შორის; იგი გარდამავალი საფეხურია, რომელიც თამაშის შემდგომ უნდა განვლოს ადამიანმა, რათა შრომის უნარით აღჭურვილი ადამიანის ღონემდე ამაღლდეს.

სწავლის ამ კონცეფციიდან ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ ცდებოდა ჟან-ჟაკ რუსო ან ე.წ. თავისუფალი სკოლის პედაგოგიკა, როდესაც სწავლას თამაშის ღონემდე აქვეითებდა, ანდა, მეორეს მხრივ, სქოლასტიკური სკოლა, რომელიც სწავლას მხოლოდ აღმზრდელის მიზნების მიხედვით წარმართავდა ისე, რომ მოზარდის შინაგან შესაძლებლობათა განვითარების ღონესა და ტენდენციებს არავითარ ანგარიშს არ უწყევდა.

სკოლა არაა სათამაშო მოედანი, მაგრამ იგი არც ქარხანაა, სადაც ადამიანების ძალებს განსაზღვრული პროდუქტების მომზადებას ავალებენ და, მაშასადამე, სამუშაოდ მხოლოდ მას იღებენ, ვისაც უკვე აქვს ამისათვის საჭირო ძალები განვითარებული. აქედან ნათელი ხდება, თუ რა პრინციპზე უნდა იყოს აგებული სკოლის მუშაობა, როგორც თავისი შინაარსის, ისე მეთოდების მხრივაც. როდესაც

საც საზოგადოებაში მოთხოვნილება ჩნდება, ვთქვათ ელექტრომანქანები ხდება საჭირო, მაშინ ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად სათანადო მორთულობის ქარხანას აგებენ და იქ სამუშაოდ ისეთ პირებს შეარჩევენ, რომელნიც ამ მანქანების წარმოებისათვის საუკეთესოდ არიან მომზადებული, საწინააღმდეგო მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე სწავლის შემთხვევაში. აქ ძირითადი მიზანი მოზარდის ძალების განვითარებაა. ამიტომ თუ როგორი უნდა იყოს ყოველ მოცემულ მომენტში სწავლის შინაარსი და მეთოდები, ამის საბოლოო გადაწყვეტა მხოლოდ ამ ძალების გათვალისწინების, ე.ი. პედაგოგიური დასაბუთების შემდეგ შეიძლება. ნაყოფიერი შრომა ფსიქოტექნიკურად დასაბუთებულ ორგანიზაციას გულისხმობს, ნაყოფიერი სწავლა – პედაგოგიურად დასაბუთებულ შინაარსს და ორგანიზაციას.

ამრიგად, სწავლა ქცევის თავისებური ფორმაა, რომელიც არა თუ თამაშთან ან შრომასთან არ შეიძლება იქნას გაიგივებული, არამედ არცერთს სხვა ქცევის ფორმასთან მაშინ, როდესაც ყველა ჩვენ მიერ დადასტურებული ქცევის ფორმა ან ინტროგენურ ჯგუფს ეკუთვნის და ან ექსტეროგენურს, სწავლა ორივეს ელემენტებს შეიცავს და ამდენად თითოეული მათგანისაგან განსხვავდება.

ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა

ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას პედაგოგიკისა და პედაგოგის დახმარება წარმოადგენს. ამას არავინ უარყოფს, არც პედაგოგი, არც ფსიქოლოგი. მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ დღეს საბოლოოდ გადაწყვეტილი იყოს, თუ რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში დახმარება, რა მოეთხოვება ფსიქოლოგიას, რათა მან პედაგოგიკის მიმართ თავისი მოვალეობა შეასრულოს. ხშირად პედაგოგს ასე ესმის დახმარების ცნება: როდესაც მის წინაშე რაიმე ძნელი პედაგოგიური საკითხი დგას – ვთქვათ, შეგნებული დისციპლინის აღზრდის საკითხი – იგი უშუალო მონაწილეობის მიღებას ავალებს ფსიქოლოგს ამ პედაგოგიური საკითხის გადაჭრაში – თითქოს ფსიქოლოგია მოწოდებული იყოს ასწავლოს პედაგოგიკას, თუ როგორ უნდა გადაიჭრას პედაგოგიური საკითხები.

ხშირია შემთხვევა, რომ, სამწუხაროდ, ფსიქოლოგსაც ასე ესმის პედაგოგიკის მიმართ დახმარების ამოცანა და ჩვეულებრივ ასე იქცევა, როდესაც რაიმე ფსიქოლოგიურ საკითხს იკვლევს, მაგ: ნებისყოფის საკითხს, იგი მიღებული შედეგების გადმოცემით როდი კმაყოფილდება, არამედ პედაგოგიური დასკვნების მოცემასაც ცდილობს. ეს წესი იმდენად გავრცელებულია, რომ იგი არა მარტო პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში გვხვდება, არამედ ძალიან ხშირად ზოგადი ფსიქოლოგიის კურსებსა და სახელმძღვანელოებშიც. საკმარისია დავასახელოთ თუნდ პროფ. კორნილოვის რედაქციით გამოსული სახელმძღვანელო, რომელშიაც თითქმის ყოველი ცალკე თავი პედაგოგიური დასკვნების ჩამოთვლით თავდება, რომ ეს დებულება ყველასათვის ნათელი და უდავო შეიქნეს.

დიდი შორსმჭვრეტელობა არ არის საჭირო, რომ კაცმა გაიგოს, თუ რაოდენ მცდარია და შეიძლება მავნებელიც დახმარების ცნების ასე გაგება. მართლაც-

და უდავოა, პედაგოგიური დასკვნები, საიდანაც არ უნდა გამომდინარეობდნენ ისინი, პედაგოგიკურ დებულებებს წარმოადგენენ. მაშასადამე, როდესაც ფსიქოლოგი ასეთ დასკვნებს აკეთებს, იგი ფსიქოლოგიის საზღვრებს ტოვებს და პედაგოგიკის ფარგლებში იჭრება: იგი პედაგოგიკის საქმის გაკეთებას ცდილობს. ცხადია, ამ შემთხვევაში „პედაგოგიკის თავის უფლებებში აღდგენის“ შესახებ ლაპარაკიც ზედმეტია.

მაგრამ ესეც არ იყოს, ფსიქოლოგიის მიერ წამოყენებული პედაგოგიკური დებულებები, რამდენადაც ისინი ფსიქოლოგიური მონაცემებიდან გამომდინარე დასკვნებს წარმოადგენენ, არ შეიძლება პრინციპულად, პედაგოგიურად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ დებულებები მხოლოდ ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს ეყრდნობიან, მაშინ როდესაც პედაგოგიკას გარდა ფსიქოლოგიისა, სხვა დამხმარე მეცნიერებებიც აქვს, იმიტომ, რომ მისი დებულებები არა მარტო ფსიქოლოგიურით, არამედ სხვა ასპექტებითაც უნდა იყოს დასაბუთებული. ფსიქოლოგიას, როგორც ასეთს, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია ეს ასპექტებიც მხედველობაში ჰქონდეს და ამიტომ მისი პედაგოგიური დასკვნები პრინციპულად ყოველთვის ცალმხრივია. მოკლედ, ფსიქოლოგიზმი პედაგოგიკაშიც მცდარ თვალსაზრისს წარმოადგენს და ფსიქოლოგიისათვის პედაგოგიური დასკვნების გამოტანის დავალება ნიშნავს სწორედ ფსიქოლოგიზმის შეტანას პედაგოგიკაში.

აქედან ნათელი ხდება, რომ პედაგოგიური დასკვნების გამოტანა ფსიქოლოგიის საქმე არ არის, თუნდ ეს დასკვნები ფსიქოლოგიური მონაცემებიდანაც გამომდინარეობდნენ. ასეთი დასკვნებით ფსიქოლოგია როდი ეხმარება, არამედ ხელს უშლის პედაგოგიკას, დებოზირებას შეაქვს მასში, რამდენადაც სხვა მნიშვნელოვან ასპექტებს, რომლებიც არსებითია პედაგოგიკისათვის, უგულვებლად ატოვებს. პედაგოგიური დებულების შემუშავება, რა თქმა უნდა, მხოლოდ და მხოლოდ პედაგოგიკის საქმეა და ფსიქოლოგიას სწორედ აქ ევალება დახმარება გაუწიოს მას. საქმე ისაა, რომ პედაგოგიური დებულების შესამუშავებლად ბევრი რამაა საჭირო და განსაკუთრებით ფსიქოლოგიური მასალაც: იმისათვის, რომ ადამიანის ალზრდის წარმართვა შესაძლო გახდეს, საჭიროა მისი ფსიქიკის განვითარების კანონზომიერებას გაუწიო ანგარიში: პედაგოგიკას იშვიათად აქვს საქმე ისეთ საკითხთან, რომლის წარმატებით გადაწყვეტა სათანადო ფსიქოლოგიური მასალის გათვალისწინების გარეშე შეიძლებოდეს, პედაგოგიკა, მაშასადამე, ვერც ერთს ასეთ საკითხს ვერ გადაჭრის სათანადოდ თუ მას ფსიქოლოგიური მასალა არ ექნა ხელთ, თუ იგი მოკლებილ იქნა ფსიქიკის იმ მხარის კანონზომიერებათა ცოდნას, რომლის ალზრდის საკითხიც დგას ამჟამად მის წინაშე. მაგრამ საიდან მიიღოს პედაგოგიკამ ეს ფსიქოლოგიური მასალა? ვისგან უნდა შეიტყოს მან ფსიქიკური ცხოვრების კანონზომიერებათა შესახებ? რასაკვირველია, მხოლოდ და მხოლოდ იმ მეცნიერებებისაგან, რომელსაც ყველაფრის ამის კვლევა ევალება: რასაკვირველია, ფსიქოლოგიისაგან. პედაგოგიკა მეტს არაფერს სთხოვს ფსიქოლოგიას, გარდა სინამდვილის იმ სფეროს ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებათა შესწავლისა, რომელიც მისი ინტერესის საგანს წარმოადგენს:

პედაგოგიკა მხოლოდ იმ მხრივ სთხოვს დახმარებას ფსიქოლოგიას, რომ მან სწავლა-აღზრდის, პედაგოგიური პროცესის ცალკეული მნიშვნელოვანი მომენტების ფსიქოლოგიური შესწავლა აწარმოოს, და ამით შესაძლებლობა მისცეს მას თავისი პედაგოგიური დებულებების შემუშავებისას მისთვის ესოდენ მნიშვნელოვან ფსიქოლოგიურ სინამდვილესაც შესაფერი ანგარიში გაუწიოს. ფსიქოლოგიას იმას კი არ სთხოვენ, რომ მან პედაგოგიური დებულების დამუშავება დაიწყოს თუნდ ფსიქოლოგიური დებულებებიდან გამომდინარე პედაგოგიური დასკვნების სახით. არა, მას იმას სთხოვენ სფეროს შესახებ, რომელიც აღზრდის მეცნიერებას – პედაგოგიკას აინტერესებს.

თუ ამ დებულებას მხედველობაში ვიქონიებთ, მაშინ ცხადი შეიქნება ისიც, თუ რა არის ე.წ. პედაგოგიური ფსიქოლოგია, რა ამოცანები შეიძლება იდგეს მის წინაშე. სამწუხაროდ, ხშირია შემთხვევა, რომ პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას რაღაც თავისებურ ნარევ მეცნიერებად გულისხმობენ – პედაგოგიკადაც და ფსიქოლოგიადაც ერთსა და იმავე დროს. ეს ნათლად ჩანს ამ მეცნიერული დისციპლინის შინაარსიდან, როგორც ეს უკანასკნელ მის ტრადიციულ კურსებშია მოცემული. როგორც წესი, აქ ნაცადია ჯერ პედაგოგიური თვალსაზრისით რომელიმე მნიშვნელოვანი პროცესის, მაგ. ანგარიშის, წერის, კითხვის ფსიქოლოგიური ბუნების გაშუქება და შემდეგ იმ პედაგოგიური დებულების წამოყენებაც, რომლებიც ამ პროცესის ფსიქოლოგიიდან გამომდინარეობს. მოკლედ: აქ ამ პროცესების ფსიქოლოგიაცაა მოცემული და, მისგან გამომდინარე პედაგოგიური დასკვნების სახით, პედაგოგიკაც. თავისთავად იგულისხმება, ასეთი დიფუზიური მეცნიერება არ შეიძლება არსებობდეს: პედაგოგიური ფსიქოლოგია არ შეიძლება პედაგოგიკადაც გადაიქცეს მარტო იმის გამო, რომ იგი პედაგოგიური თვალსაზრისით მნიშვნელოვან პროცესებს იკვლევს – თითქოს ფსიქოლოგია, როგორც ასეთი, უთუოდ პრაქტიკული თვალსაზრისით არასაინტერესო პროცესებს უნდა სწავლობდეს. პედაგოგიური ფსიქოლოგია, რა თქმა უნდა, ფსიქოლოგიაა და პედაგოგიური დებულებების შემუშავებას მას ვერავინ დაავალებს. პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას მხოლოდ იმიტომ ეწოდება პედაგოგიური, რომ სწავლა-აღზრდის თვალსაზრისით უშუალოდ მნიშვნელოვანი პროცესებისა და ფაქტების ფსიქოლოგიურ კვლევას აწარმოებს: იგი აგროვებს იმ ფსიქოლოგიურ მასალას, რომლის უშუალო, გათვალისწინების გარეშეც პედაგოგიკა თავის საკითხებს წარმატებით ვერ გადაწყვეტდა. პედაგოგიური ფსიქოლოგია ფსიქოლოგიის ის დარგია, რომელიც უშუალოდ სამსახურს უწევს პედაგოგიკას – თეორიულსა და პრაქტიკულს – რამდენადაც სწორედ იმ კონკრეტული საკითხების ფსიქოლოგიურ მასალას აგროვებს, რომელიც სწავლა-აღზრდის პრობლემის წრეში შედის.

მაგრამ უწევს კი თანამედროვე ფსიქოლოგია სათანადო დახმარებას პედაგოგიკას? აძლევს იგი მას იმ პროცესების, ნამდვილი ფსიქოლოგიური პროცესების ცოდნას, რომელიც მას აინტერესებს? უნდა ითქვას, რომ პედაგოგიკა სრულიად არ არის კმაყოფილი იმით, რასაც მას ფსიქოლოგია აწვდის. პედაგოგიური ფსიქოლოგია დიდი ხანია არსებობს, დიდი ხანია, რაც მას არაერთი პედაგოგიურად

მნიშვნელოვანი პროცესის ფსიქოლოგიის შესწავლა უცდია. ამის მიუხედავად, პედაგოგიკა დღემდე უკმაყოფილოა ფსიქოლოგიისა: იგი ვერ გვიწევს იმ დახმარებას, რომელიც მოეთხოვებაო.

რა არის ამის მიზეზი? პასუხი ცნობილია: ტრადიციული ფსიქოლოგია აბსტრაქტული მეცნიერებაა; იგი წარმოადგენს არა ცოცხალი, კონკრეტული ადამიანის ფსიქოლოგიას, არამედ მისი ცალკეული ფსიქიკური ფუნქციების ფსიქოლოგიას. პედაგოგიკას კი კონკრეტული ადამიანის, ცოცხალი პიროვნების აღზრდასთან აქვს საქმე და, მაშასადამე, მას ამ კონკრეტული, ცოცხალი არსების მოქმედების კანონზომიერებათა ცოდნა ესაჭიროება. ფსიქოლოგია, სამწუხაროდ, სწორედ ამას ვერ აძლევს მას, ვინაიდან იგი საზოგადოდ ყურადღების, მეხსიერების, წარმოსახვის და სხვა განყენებული ფუნქციების შესახებ აწარმოებს კვლევა-ძიებას და არა კონკრეტული, აქტიური ადამიანის შესახებ. ამიტომ გასაგებია, რომ პედაგოგიკა უკმაყოფილო რჩება ფსიქოლოგიისა: იგი სათანადო დახმარებას ვერ გვიწევსო.

ტრადიციული ფსიქოლოგიის ეს უნაყოფოა შენიშნულია სხვა მეცნიერებებშიც, რომელთაც ფსიქოლოგიის დახმარება ესაჭიროება, განსაკუთრებული ხაზგასმით ამას ჯერ კიდევ მე-19 საუკ. ბოლოს აღნიშნავდნენ და ახალის, უფრო კონკრეტულისა და უფრო ნაყოფიერი ფსიქოლოგიის შემოღებას მოითხოვდნენ. საკმარისია, მოვიგონოთ დილთაის კრიტიკა, რომელსაც იგი ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მიმართ აწარმოებდა, და მის სახელთან დაკავშირებული მოძრაობა, რომელიც განსაკუთრებით გერმანიაში განვითარდა და ახალი ფსიქოლოგიის – კულტმეცნიერული ფსიქოლოგიის (geistes-wissenschaftliche Psychologie) დასაბუთებას ცდილობდა.

დღეს ფსიქოლოგიას ძალიან კარგად აქვს შეგნებული ტრადიციული ფსიქოლოგიის განყენებული ფუნქციონალიზმის, სრული უკმარობა და იგი კონკრეტული, ცოცხალი ადამიანის ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას ესწრაფვის, ამ მხრივ, არსებობს სრული შეთანხმება არა თუ ფსიქოლოგებს შორის, არამედ პედაგოგიკასა და ფსიქოლოგიას შორისაც. ყველა იმ აზრისაა, რომ განყენებული უსიცოცხლო მეცნიერების ადგილი ცოცხალი, აქტიური ადამიანის ფსიქოლოგიამ უნდა დაიკავოს, და მაშინ, კერძოდ, პედაგოგიკაც საკმარის დახმარებას მიიღებს ფსიქოლოგიისაგან.

ამრიგად, ამოცანა ცხადია და უდავო: კონკრეტული ადამიანის, აქტიური პიროვნების ფსიქოლოგია უნდა შეიქმნას. მაგრამ როგორ, რა გზითაა ეს მოსახერხებელი?

დღეს ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგიის ძირითადი ნაკლი – მისი განყენებულობა იქიდან გამომდინარეობს, რომ იგი ფსიქიკას ჩვენი კონკრეტული ქცევის, ჩვენი ყოველდღიური პრაქტიკის გარეშე სწავლობს (იხ. მაგ. რუბინშტეინის „ზოგადი ფსიქოლოგიის საფუძვლები“). მაშასადამე, საჭიროა ეს მდგომარეობა შეიცვალოს, საჭიროა ფსიქიკა აქტიური ადამიანის ქცევასთან დაკავშირებული იქნეს კვლეული და შედეგად ცოცხალი ადამიანის კონკრეტულ

ფსიქოლოგიასთან გვექნება საქმეო. უნდა ითქვას, რომ ეს შეხედულება მხოლოდ სანახევროდ არის მართებული: კონკრეტული ფსიქოლოგიის ასაგებად ფსიქიკის მართო პრაქტიკის ფორმებთან დაკავშირებით შესწავლა სრულიად არაა საკმარისი. განა ცოტა ვიცით შემთხვევა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის პრაქტიკის სხვადასხვა ფორმას (სწავლას, თამაშს, შრომას) იკვლევდა და ამის გამო სრულიად კონკრეტული შინაარსის ფსიქოლოგიად არ გარდაქმნილა! საქმე მართო ის კი არაა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას ჩვენი აქტივობის, ჩვენი პრაქტიკის გარეშე იკვლევს. არა. საქმე ისაა, რომ იგი ადამიანის ფსიქიკას ცოცხალი ადამიანის, აქტიური სუბიექტის გარეშე იკვლევს, და ესაა მისი განყენებულობის, მისი უსიცოცხლობის ძირითადი მიზეზი. ამიტომ, როდესაც იგი ადამიანის პრაქტიკის სახეების, მაგ. სწავლის ან შრომის ფსიქოლოგიურ შესწავლას ჰკიდებს ხელს, მისი შედეგები მაინც განყენებული, მაინც არაა კონკრეტული, მაინც უსიცოცხლო რჩება, იმიტომ, რომ უსუბიექტო პრაქტიკა არაა ის პრაქტიკა, რომელიც სინამდვილეში არსებობს; იგი განყენებული, უსიცოცხლო „პრაქტიკაა“.

საიდან გამომდინარეობს ტრადიციული ფსიქოლოგიის ეს ნაკლი? რა არის ყველა ამის ძირითადი წყარო? მე უდავოდ მიმაჩნია, რომ ეს ის წინასწარ – შემოწმებლად აღიარებული, ტრადიციულად განმტკიცებული აზრია ფსიქიკური მიზეზობრიობის შესახებ, რომელიც დღემდე განაგრძობს ბატონობას არა მართო ფსიქოლოგიაში, არამედ ყველა იმ სამეცნიერო დარგშიც, რომელთაც ფსიქიკურთან აქვთ საქმე, მაშასადამე, პედაგოგიკაშიაც. ამ აზრის ფესვები ადამიანის აზროვნების წინარე მეცნიერული პერიოდიდან მომდინარეობს და თავის საკვებს დღესაც იქიდან ღებულობს, იმ პერიოდიდან, როდესაც სული დამოიკიდებელ მეტაფიზიკურ რეალობად იყო ცნობილი და, როგორც ასეთს, მხოლოდ უშუალო ურთიერთობა შეეძლო დაემყარებინა მის გარეთ არსებულ სინამდვილესთან. სული თავისთავადი დამოუკიდებელი რეალობაა, რომელიც შეიძლება შეუერთდეს სხეულს, გაშორდეს მას, იმოქმედოს მასზე და თვითონაც მიიღოს ზემოქმედება მისგანო – ფიქრობდნენ მაშინ. მოკლედ: სული უშუალო ურთიერთობაში იმყოფება გარე სინამდვილესთან, იგი უშუალოდ განიცდის მის ზემოქმედებას და თვითონაც უშუალოდ მოქმედებს მასზეო.

დღეს ჩვენი მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე, უკვე აღარავინ ფიქრობს სერიოზულად დამოუკიდებელი, მეტაფიზიკური არსის, სულის არსებობის შესახებ. დღეს მხოლოდ ემპირიულად მოცემულ გაცდებზე ან სულიერ ფაქტებზე ლაპარაკობენ. მიუხედავად ამისა, საოცარია, რომ ძველი რწმენის სისწორეში – სულსა და გარე სინამდვილეს შორის უშუალო ურთიერთობის არსებობის აზრში ეჭვი არავის შეაქვს, ყოველ შემთხვევაში მთელი ტრადიციული ფსიქოლოგია თავიდან ბოლომდე ისეა გაგებული, რომ ყველა კანონზომიერება, რომელსაც იგი ადასტურებს, კვლავ წმინდა უშუალობის პრინციპის ურყეობას გულისხმობს: ყველაფერი, რაც ფსიქიკაში ხდება, ყველაფერი, რაც ფსიქიკურს ემართება, გარედან მოქმედი სტიმულის უშუალო ზემოქმედების შედეგს წარ-

მოადგენს. მოკლედ: სტიმული, ფიზიკური აქტი იქნება იგი, თუ ფსიქიკური, სულ ერთია, უშუალოდ მოქმედებს ფსიქიკაზე და სათანადო ეფექტს მასში უშუალოდვე იწვევს.² მაგ. ერთი წარმოდგენა უშუალოდაა მეორესთან დაკავშირებული და ეს კავშირი კანონზომიერი ხასიათისაა: ასე ვლელულობთ ცნობილ ასოციაციის კანონებს; ჩვენი ცნობიერების ემოციონალური შინაარსები, როგორც წესი, ინტელექტუალურ შინაარსებთანაა დაკავშირებული: ტკბილი სიამოვნებას იწვევს, მწარე – უსიამოვნებას და ა.შ. ინტენსიური გაღიზიანება უშუალოდ მოქმედებს ადამიანის ყურადრებაზე; ერთი სიტყვით, ყოველი ცვლილება, რომელსაც ადგილი აქვს ფსიქიკაში, ტრადიციული ფსიქოლოგიის რწმენით, უთუოდ რაიმე სტიმულის – შინაგანის თუ გარეგანის – უშუალო ეფექტს წარმოადგენს და მის ასახვას, მაშასადამე, არავითარი შუა წევრი არაა საჭირო: ფსიქიკა უშუალოდ განიცდის სინამდვილის ზემოქმედებას, უშუალოდ ამყარებს მასთან ურთიერთობას, როგორც თავისთავადი დამოუკიდებელი რეალობა მეორე თავისთავად, დამოუკიდებელ რეალობასთან. ამიტომ ტრადიციული ემპირიული ფსიქოლოგია გვერდს უტევს სუბიექტს, პიროვნებას, რომლის იარაღსაც ფსიქიკა წარმოადგენს და ფსიქიკური ფაქტების ან ფსიქიკური ფუნქციების ფსიქოლოგიად იქცევა. სუბიექტი მას სრულიად არ ესაჭიროება იმიტომ, რომ ფსიქიკური მოვლენები, მისი რწმენით, უშუალო კავშირში იმყოფებიან სინამდვილესთან. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ტრადიციულ ემპირიულ ფსიქოლოგიაში აქტიური სუბიექტის, პიროვნების ცნებას ადგილი არა აქვს და იგი ცალკე სამეცნიერო დარგის, ქარაქტეროლოგიის პრობლემად ითვლება. ემპირიული ფსიქოლოგია უსუბიექტო ფსიქოლოგიას წარმოადგენს, იგი მთლიანი ცოცხალი სუბიექტიდან მოგლეჯილ, მაშასადამე, განყენებული ფუნქციების ფსიქოლოგიად იქცევა.

აქედან გასაგები ხდება ისიც, თუ რატომაა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას პრაქტიკის მიზანშეწონილი ქცევის ან მოქმედების გარეშე და არა მასში და მასთან დაკავშირებით სწავლობს: პრაქტიკა ცოცხალი სუბიექტის, კონკრეტული პიროვნების, აქტივობის პროცესია და, ბუნებრივია, რომ უსუბიექტო ფსიქოლოგიას იგი ყურადღების გარეშე რჩება.

პედაგოგიკას სწავლა-აღზრდის პრობლემები აქვს გადასაწყვეტი, პრობლემა სრულიად გარკვეული, კონკრეტული ადამიანური პრაქტიკისა. ბუნებრივია, რომ უშუალობის პრინციპზე მდგომი განყენებული უსუბიექტო ფუნქციების ფსიქოლოგია სათანადო სამსახურს ვერ გაუწევდა მას. საქმე ისაა, რომ ფსიქიკური მიზეზობრიობის საკითხს არსებითი მნიშვნელობა აქვს პედაგოგიკისათვის, როგორც აღზრდის მეცნიერებისათვის. ტრადიციული ფსიქოლოგიის ფუნდამენტალური შეცდომა კი, როგორც ვიცით, სწორედ ამ საკითხის გადაჭრაში მდგომარეობს, სახელდობრ, უშუალობის პრინციპის აღიარებაში, რომელსაც იგი ფსიქოლოგიური კაუზალობის პრინციპად თვლიდა. ეს პრინციპი თეორიულ პედაგოგიკაშიც იმთავითვე ურყევი დებულების როლს ასრულებდა. ჩვეულებრივ, ასე გულისხმობენ: იმისათვის, რომ აღზარდო, მის ფსიქიკაზე უნდა იმოქმედო – მის აზროვნებაზე,

მის ნებელობაზე, მის ემოციაზე. ამიტომაც, რომ ბავშვის ფსიქიკის თავისებურებათა ცოდნა პირდაპირ აუცილებელია პედაგოგიკისთვის.

ამ დებულებაში ასეთი აზრია დაფარული: რადგანაც ბავშვის ფსიქიკაზე უნდა იმოქმედო, ცხადია, ამ ფსიქიკის თავისებურებათა გათვალისწინებაა საჭირო; უამისოდ ეს ზემოქმედება ნაყოფიერი ვერ გამოდგება. აზრი ნათელია: ალზრდის პროცესი ფსიქიკაზე უშუალო ზემოქმედების პროცესს წარმოადგენს. მაშასადამე, ალზრდის პროცესში სუბიექტი ან სრულიად უგულვებელყოფილია, ანდა იგი თვითონ ფსიქიკასთანაა გაიგივებული. მაგრამ თავისთავად იგულისხმება, ალზრდის საგანს არა ფსიქიკური ფუნქციები, არა ფსიქიკა საზოგადოდ, არამედ კონკრეტული ადამიანი, ცოცხალი აქტიური პიროვნება წარმოადგენს. უეჭველია, უშუალობის პრინციპი პედაგოგიკაშიც მავნე როლს ასრულებდა. რამდენადაც ფსიქოლოგია თვითონ იყო ამ უშუალობის პრინციპზე აგებული. იგი, ცხადია, პედაგოგიკაში ამ პრინციპის გაძლიერებას უფრო შეუწყობდა ხელს, ვიდრე დასუსტებას ან აღკვეთას.

ამრიგად, ტრადიციული ფსიქოლოგია, რომელიც უშუალობის პრინციპზეა აგებული და ამიტომ განყენებულ, უსუბიექტო ფსიქოლოგიას წარმოადგენს, ორმხრივია, მეტი რომ არ ვთქვათ, უსარგებლო პედაგოგიკისათვის: იგი ვერ აწვდის მას ცოცხალ ფსიქოლოგიურ მასალას სინამდვილის იმ სფეროების შესახებ, რომელიც პედაგოგიკას აინტერესებს და, გარდა ამისა, იგი აძლიერებს მასში უშუალობის პრინციპიდან გამომდინარე მავნე ტენდენციებს.

აქედან ასეთს, სრულიად უდავო დასკვნას ვღებულობთ: უშუალობის პრინციპი უნდა გაიდევნოს ფსიქოლოგიიდან. ფსიქიკური მიზეზობრიობის პრობლემა ისე გადაწყდეს, რომ ფსიქოლოგია ცოცხალი, კონკრეტული, აქტიური ადამიანის ფსიქოლოგიად გადაიქცეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ სუბიექტის ცნებამ ფსიქოლოგიაში, მას რომ შეეფერება, ისეთი ადგილი უნდა დაიკავოს: იგი საფუძვლად უნდა დაედოს – სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვან ცნებებთან ერთად – მთელ ფსიქოლოგიას. უსუბიექტო, განყენებული ფუნქციების ფსიქოლოგიამ ადგილი უნდა დაუთმოს სუბიექტის, მოქმედი პიროვნების ფსიქოლოგიას.

რასაკვირველია, ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მოხდეს, თუ ფსიქოლოგია თავის ამოსავალ წერტილს დასახავს არა ანალიზის შედეგად მიღებულს სინამდვილის განყენებულ, ნაწილობრივ მხარეებში, არამედ თვითონ ცოცხალ, კონკრეტულ, მთლიანობით სინამდვილეში თუ ფსიქოლოგია ადამიანის ცალკე ფსიქიკურისა და ცალკე ფიზიკური მხარის გათვალისწინების გზით კი არ წავა ცოცხალი ადამიანის შესწავლის მიზნისაკენ, არამედ თვითონ აქტიური სუბიექტით დაიწყებს, ყოველ შემთხვევაში მთლიანით, კონკრეტულით და ამ მთლიანის კანონზომიერებათა წვდომას შესძლებს.

მაგრამ როგორ უნდა მოხდეს ეს? სად, რაში უნდა დაიჭიროს მეცნიერულმა კვლევამ ეს მთლიანობა, რათა მისი კონკრეტული შესწავლა აწარმოოს?

დღეს ფსიქოლოგიას უკვე სრული შესაძლებლობა აქვს, გარკვეული პასუხი გასცეს ამ საკითხს. მის განკარგულებაში მოიპოვება საკმაო ფაქტური მა-

სალა, რომელიც ამ მთლიანობის კონკრეტული მეცნიერული კვლევის უეჭველ შესაძლებლობასა და ნაყოფიერებას ამოწმებს. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს განწყობის ფსიქოლოგია, რომელმაც განწყობის სახით, მთლიანი, აქტიური სუბიექტის კონკრეტული მეცნიერული კვლევის საგნად გადაქცევა მოახერხა და ამით დამარწმუნებლად დაამტკიცა, რომ სრულიად არაა აუცილებელი, ფსიქოლოგია უთუოდ იშუალობის დებულებაზე იყოს აგებული და იმთავითვე, პრინციპულად, განყენებულ მეცნიერებას წარმოადგენდეს. განწყობის ფსიქოლოგიამ გვიჩვენა, რომ შესაძლებელია ნამდვილი მეცნიერული ფსიქოლოგია ცოცხალი აქტიური სუბიექტის ფსიქოლოგია იყოს.³ მან დაამტკიცა, რომ განწყობის ცნებას ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი როლის შესრულება შეუძლია, რამდენადაც ეს ცნება თავის შინაარსად იღებს არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტს – ფსიქიკურს, ან ფიზიოლოგიურს, არამედ თვითონ სუბიექტს, როგორც მთლიანის, გარკვეულ მოცემულობას, და ამით იგი მთლიანობის კანონზომიერებათა უშუალო შესწავლის შესაძლებლობას ჰქმნის.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ განწყობის ცნებაში ორივე კარდინალური მომენტია მოცემული, რომელიც კონკრეტული ფსიქოლოგიის ასაგებად და, მაშასადამე, სხვათა შორის, პედაგოგიკის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლადაც აუცილებლად არის ცნობილი – პიროვნების მომენტი და პრაქტიკის მომენტი. მართლაცდა, განწყობა მთლიანობითი ბუნების ფაქტია, იგი აქტიური სუბიექტის, როგორც მთელის, დახასიათებაა. მაგრამ იმავე დროს იგი ამ აქტიური სუბიექტის სამოქმედოდ მზადყოფნასაც ნიშნავს. მაშასადამე, განწყობის ცნებაში, ორივე მომენტი ერთად იგულისხმება მოქმედებაც და აქტიური პიროვნებაც. აქედან ცხადია, რომ განწყობის ფსიქოლოგიისათვის პიროვნებისა და აქტიობის ანუ მოქმედების ცნება პრინციპულად არის ურთიერთთან დაკავშირებული და მისთვის თავისთავად იგულისხმება, რომ ნამდვილ მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში ორივე ეს ცნება – პიროვნება და მოქმედება – ფუძემდებელ როლს ასრულებს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ განწყობის ცნებაზე აგებულ ფსიქოლოგიას განსაკუთრებული დახმარების გაწევა შეუძლია ყველა იმ მეცნიერებისათვის, რომელსაც სწორედ პიროვნების აქტიობასთან აქვს საქმე, პირველ რიგში, რასაკვირველია, პედაგოგიკისათვის.

მაგრამ განწყობის ფსიქოლოგიას არა მარტო იმიტომ შეუძლია ნამდვილი დახმარების გაწევა პედაგოგიკისათვის, რომ იგი აქტიური პიროვნების, კონკრეტული ადამიანის ფსიქოლოგიას წარმოადგენს. არა! არსებობს საბუთები ვიფიქროთ, რომ გარდა ამისა მას, როგორც სწორედ განწყობის ფსიქოლოგიას, სპეციფიკური მნიშვნელობაც აქვს პედაგოგიკისათვის. საქმე ისაა, თვითონ განწყობის ცნებას აქვს განსაკუთრებული პედაგოგიური ღირებულება, იმდენად განსაკუთრებული, რომ მომავალში იგი ალბათ პედაგოგიკის ერთ-ერთ ფუნდამენტალურ ცნებად გადაიქცევა. აღზრდა, სწავლა, განვითარება – ყველაფერი ეს ისეთი პროცესებია, რომ მათ გასაგებად არაფერს იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც

განწყობის ცნებას და ეს იმიტომ, რომ ადამიანის აღზრდის პროცესი არ შეიძლება განსაკუთრებით ინტიმურ კავშირში არ იმყოფებოდეს მის განწყობასთან.

თუ რა როლს ასრულებს განწყობა აღზრდის პროცესში, ამის გაგება ნამდვილი აღზრდის უდავო ფაქტების დაკვირვებითა და ანალიზით შეიძლება. მართლაცდა, რასაკვირველია, ყოველთვის ყოფილან და დღესაც არსებობენ ნიჭიერი აღმზრდელები და კარგი მასწავლებლები, რომელთაც თავის პრაქტიკულ პედაგოგიურ მუშაობაში მნიშვნელოვანი წარმატება ჰქონიათ. ასეთი შემთხვევები მშვენიერ მასალას იძლევიან ნამდვილი პედაგოგიური კვლევა-ძიებისათვის. ხომ უდავოა, რომ აქ ყველგან სწორი პედაგოგიური ზემოქმედების ფაქტებთან გვაქვს საქმე. რაში მდგომარეობს ამ ზემოქმედების სისწორე, სახელდობრ, რით აღწევს აღმზრდელი ასეთ წარმატებას თავის მუშაობაში, ეს მას, როგორც წესი, არც კი აქვს საგანგებოდ გააზრებული და ამიტომ, როდესაც მას ამის შესახებ ეკითხებით, იგი სწორი პასუხის მოცემას ვერ ახერხებს: ფაქტის შესახებ მას ანგარიშის მოცემა ადვილად შეუძლია. მაგრამ რას ემყარება ეს ფაქტი, რატომ არის იგი ასეთი, ეს უკვე თეორიის საქმეა და სწორი თეორიის მიცემა ყველას არ შეუძლია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი როგორც პრაქტიკოსი საყურადღებო შედეგებს აღწევს. იმისათვის, რომ სწორი პედაგოგიური ზემოქმედების საფუძვლები მოინახოს, საჭიროა ამ საქმეს პედაგოგიკურმა თეორიამ მოჰკიდოს ხელი. პედაგოგიკის საქმე სწორედ ესაა.⁴ ჭეშმარიტების წყარო პრაქტიკა და მეცნიერება ამის თეორიაა, ამის განზოგადება.

და აი, წარმატებითი პედაგოგიური პრაქტიკის ფაქტები რომ გავაანალიზოთ, ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ შემთხვევაში პედაგოგი არასდროს ისეთ ზომებს არ მიმართავს, რომ, პირველ რიგში, თვითონ მოზარდის პიროვნება არ ჰქონდეს მხედველობაში. პედაგოგიური ტაქტი მას ნებას არ აძლევს, პიროვნება, როგორც მთლიანობა, განზე დასტოვოს და უშუალოდ მის ფსიქიკაზე აწარმოოს ზემოქმედება. არსებობს საბუთები, რომლებიც გვაფიქრებინებს, რომ სათანადო განწყობის შექმნა ამ შემთხვევაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს. წარმატებითი პედაგოგიკური პრაქტიკის მაგალითები ნათლად მოწმობს, რომ ყოველ შემთხვევაში უშუალოდ პრინციპი არ უდევთ მათ საფუძვლად: პედაგოგი ფსიქიკაზე – აზროვნებაზე, თუ ემოციაზე – როდი მოქმედებს უშუალოდ, არამედ, პირველ რიგში, მოზარდის პიროვნებაზე და მისი ფსიქიკური განვითარების შესაძლებლობას უწინარეს ყოვლისა ამით უზრუნველყოფს.

პედაგოგიკას ცოცხალი აქტიური პიროვნების ფსიქოლოგია გაუწევს ნამდვილ დახმარებას – ეს უდავოა. მაგრამ ასეთი ფსიქოლოგია თავისი სრული სახით ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა. მაშასადამე, შეიძლება იფიქროს ვინმემ, პედაგოგიკამ ამ ახალი ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას უნდა უცადოს; ხოლო სანამ ეს მოხდებოდეს, თავი უნდა შეიკავოს და საჭირო დახმარებისათვის არსებულ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას არ უნდა მიმართოს.

მაგრამ ასეთი დასკვნა უდავოდ შემცდარი იქნებოდა. საქმე ისაა, რომ ფსიქოლოგია მეცნიერებაა, და ტრადიციული, კლასიკური ფსიქოლოგია ამ მეცნიერე-

ბის განვითარების ერთ-ერთ საფეხურს წარმოადგენს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ იგი არავითარ შემთხვევაში მხოლოდღა შეცდომათა თავყრილობად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ფსიქოლოგია თავისი განვითარების პროცესში, რასაკვირველია წინ მიდიოდა და ჩვენი დროისათვის მან იმდენი მნიშვნელოვანი დაკვირვება დააგროვა, რომ შემდგომი განვითარებისათვის მისი პრინციპული გადახალისება შეიქნა აუცილებელი. რა თქმა უნდა, ეს გადახალისების საკითხი არ დადგებოდა, რომ ფსიქოლოგია ასე არ გაზრდილიყო და განვითარებულიყო და მისი დაგროვება ძველს პრინციპულსა და მეთოდოლოგიურ ჩარჩოებში შეუძლებელი არ გამხდარიყო.

მოკლედ, კლასიკური ფსიქოლოგია არაერთს ძვირფას დაკვირვებას, არაერთ საგულისხმო დებულებას, არაერთ „ჭეშმარიტების მარცვალს“ შეიცავს და, რასაკვირველია, მასზე ხელალებით უარის თქმა დიდი შეცდომა იქნებოდა. პედაგოგიკას მაინც ბევრი რამ შეუძლია ძველ ფსიქოლოგიაში, რაც უთუოდ გამოსადეგი იქნებოდა მისთვის.

მაგრამ ასეთი დასკვნა უთუოდ შემცდარი იქნებოდა. საქმე ისაა, რომ საკმარისი ფსიქოლოგიური განათლება უნდა ჰქონდეს, რომ მან შესძლოს ფსიქოლოგიის მდიდარ მასალაში სწორად გარკვევა და იქ სწორედ იმის დანახვა, რაც მართლა სასარგებლოა მისთვის. დღეს-დღეობით კი, სამწუხაროდ, პედაგოგიკა და პედაგოგი ამ მხრივ უნუგეშო მდგომარეობაში იმყოფება: ფსიქოლოგიური მომზადების დაბალი დონის გამო, მან არც კი იცის, თუ რას წარმოადგენს ფსიქოლოგია განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, და რა არის მასში ისეთი, რისი გამოყენებაც მართლა სასარგებლო იქნებოდა. მოკლედ: მან არ იცის საკმარისად ფსიქოლოგია და, მაშასადამე, ვერც გამოიყენებს მას. ფსიქოლოგია მისთვის უსარგებლო მეცნიერებაა, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ იგი მართლა ასეთია ობიექტურად, არამედ იმიტომ, რომ მას სათანადოდ ვერ იყენებენ. რასაკვირველია, ტრადიციული, განყენებული, უსიცოცხლო ფსიქოლოგია პრინციპულად შეუძლებელია საკმარისად აკმაყოფილებდეს პედაგოგიკის მოთხოვნილებებს, მაგრამ ეს მდგომარეობა არ შეიცვლება არც მაშინ, როდესაც ძველი ფსიქოლოგიის ადგილს ახალი დაიჭერს, თუ პედაგოგს ფსიქოლოგიური მომზადების დონე იგივე დარჩება.

ამრიგად, ფსიქოლოგიისა და პედაგოგიკის ურთიერთობა ორი დამოუკიდებელი მეცნიერების ურთიერთობაა: ფსიქოლოგია მხოლოდ ფსიქოლოგიურ კვლევას აწარმოებს და პედაგოგიკა – პედაგოგიურს. დახმარება, რომელსაც ფსიქოლოგია უნდა უწევდეს პედაგოგს, პრინციპულად შეიძლება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდეს, რომ ჯერ ერთი იგი (ფსიქოლოგია) სწორ ფსიქოლოგიურ ცნობებს აწვდის პედაგოგს, რომელსაც საზოგადოდ, ფსიქიკასთან აქვს საქმე და რომლისთვისაც ასეთი ცნობები ყოველთვის აუცილებელია, და, მეორე, იმ საკითხების ფსიქოლოგიურ მასალას ამზადებს, რომელიც სწორედ პედაგოგიკის უშუალო ინტერესებს ეხება. მაგრამ, მეორეს მხრივ, პედაგოგიკას უწევს დახმარებას ფსიქოლოგია: პედაგოგიური ზეგავლენის წარმატებითი პრაქტიკა და მისი სწორი თეორია ადამიანის ფსიქიკური განვითარების საფუძვლზე გვაცნობენ და ამით ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემის – ფსიქიკური განვითარების პრობლემის – გა-

დაწყვეტაში მონაწილეობენ. ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა ორი დამოუკიდებელი მეცნიერებაა, მაგრამ ისინი მოწყვეტილი როდი არიან ურთიერთს: ისინი ეხმარებიან და ავსებენ ერთმანეთს.

-
1. Энгельс, Диалектика природы, стр. 68.
  2. იხ. უფრო დაწვრილებითი ჩემი „ზოგადი ფსიქოლოგია“ გვ. 34-40 და განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები – უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 19.
  3. იხ. დ. უზნაძე, „ზოგადი ფსიქოლოგია“. იხ. აგრეთვე – განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 19.
  4. ეს დებულება 30 წლის წინათ მაქვს დასაბუთებული ჩემს „ექსპერიმენტული პედაგოგიკის შესავალში“.

თმის ფილოსოფია¹

სიკვდილი როგორც ბოროტება

მახსოვს, ამ რამდენიმე წლის წინ ერთი სურათი ვნახე, სურათი სრულიად სადა, უბრალო ხასიათის იყო. მაგრამ მან მაინც ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე. წარმოიდგინეთ მშვენიერი ახალგაზრდა ასული. იგი ტბის გაყინულ ზედაპირზე მოხდენილად მოსრიალებს; მაგრამ მას მუდამ თან მისდევს მისი ჩრდილი, რომლისთვისაც მხატვარს სიკვდილის ჩონჩხის სახე მიუცია. მას თვისი უსულო, უხორცო ხელები წინ გაუშვერია. იგი ცდილობს ასულის მშვენიერი სხეული მკლავებში მიიმწყვდიოს და თავის ცივ გულზე მიიკრას. მას სურს მისი სიცოცხლის მაჯისცემა სამუდამოდ ჩააქროს, მაგრამ თითქოს ასული გრძნობს თავისი უხილავი თანამგზავრის განზრახვას. იგი მისრიალებს ტბის ზედაპირზე და აი, უახლოვდება ისეთ ადგილს, რომელიც საკმაოდ გაყინული არ არის... საკმარისია ერთი წუთი და ისიც გადაიჩნება. სიკვდილის აჩრდილი ათრთოლებულ ხელებს სწევს ქალწულისაკენ, მაგრამ ქალწული უეცრად განზე იხრება, თითქოს მას სიკვდილის ხელიდან გასხლდომა უნდოდეს. იგი იცვლის მიმართულებას და განაგრძობს თავის გზას. გადის დრო... იგი უცებ წონასწორობას კარგავს და სიკვდილის ჩონჩხიც კიდევ მეტი წყურვილით იშვერს ხელებს ქალწულისაკენ, რათა მისი მშვენიერი სხეული გულზე მიიკრას; მაგრამ ქალწული იმწამსვე სიმძიმის ცენტრს პოულობს და ამგვარად სიკვდილს კიდევ ხელიდან უსხლტება. ერთი სიტყვით, ყოველი ნაბიჯი ამ ქალწულისა, ყოველი მიმოხვრა და მოძრაობა მისი სხეულისა განსაზღვრულია ერთი გრძნობით, ერთი სურვილით: სურვილით, რომ სიკვდილის უსულო ჩონჩხს ხელში არ ჩაუვარდეს. ამგვარად, მთელი მიმართულება ამ ქალწულისა სიკვდილის შიშის გრძნობით არის ნაკარნახევი, ამ სურათმა ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა იმიტომ, რომ მის დანახვაზე ჩემს ცნობიერებაში ადამიანის სიცოცხლის ბედის სურათი მთელი თავისი სიგრძე-სიგანით დაიხატა და, მართლაც, განა ასეთი არ არის მთელი ცხოვრება ადამიანისა!

განა ყოველი ნაბიჯი ჩვენი ცხოვრებისა შიშის გრძნობით არ არის ნაკარნახევი; განა ჩვენი დაბადების პირველსავე მომენტიდან იმის ცდაში არა ვართ, რომ სიკვდილის ცელის მსხვერპლი არ შევიქნეთ! ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების, ჩვენი კერძო არსებობის პირობები, ყველა ფორმა ჩვენი ყოფნისა სიკვდილის შიშის გრძნობით არის შექმნილი და გამოწვეული. ეს შიშია ამგვარად მთელი ჩვენი ცხოვრების მმართველი პრინციპი. იგი უმთავრესი რეგულატორული მომენტი ადამიანის მთელი ცხოვრებისა.

ამ სახით, სიკვდილის შიში მუდმივი და აუცილებელი ფაქტია მთელ საკაცო-ბოროტ ცხოვრებაში.

ჩვენ ყველანი გამსჭვალულნი ვართ ამ გრძნობით და იმის მიხედვით ვაშენებთ და ვანგრევთ ჩვენი ცხოვრების შენობას. მართალია, არსებობს ზოგი უმადური და უბედური ძე ამა ქვეყნიური სიცოცხლისა. მათთვის მთელი ცხოვრება ადამიანისა უმიზნო და უაზრო ბრძოლაა სიკვდილის ყოვლისშემძლე ძლევამოსილებასთან, ბრძოლა, რომელიც სულ ერთია ბოლოს სიკვდილის ძლევით გათავდება: ამიტომ სიკვდილი ასეთებისათვის ხსნაა, იგი მათთვის უდიდესი სიკეთეა, რასაკვირველია, მათთვის შიში სიკვდილის წინაშე აღარ უნდა არსებობდეს, და ისინიც ალტაცებული მოკრძალებით ჩასჩერებიან სიკვდილის ბნელად ამოღრმავებული თვალების ბრმა გამომეტყველებას, თითქოს მეტი მოუთმენლობით მოელოდნენ მისი ფარული მოსვლის საიდუმლოების განჭვრეტას.

სიკვდილის ასეთ აპოლოგეტებს პესიმისტებს უწოდებენ. მათთვის უცხო უნდა იყოს შიში სიკვდილის წინაშე, და ამიტომ მათი ცხოვრებაც გამონაკლისს უნდა შეადგენდეს სხვათა ცხოვრებასთან შედარებით. მაგრამ სინამდვილეში სულ სხვას ვხედავთ. სიკვდილის ეს აპოლოგეტები მხოლოდ სიტყვით არიან მისი მეგობრები, მაგრამ, როდესაც საქმით დასჭირდებათ, სიკვდილთან მეგობრობის გამოაშკარავება, მაშინ ისინიც ისე იმსჭვალებიან თავისი მეგობრის შიშით, როგორც ყველა ჩვეულებრივი მოკვდავი. გაიხსენეთ შოპენჰაუერი! ვინ იყო მასზე უფრო ბრწყინვალე მოციქული პესიმიზმისა, მაგრამ ძნელია იპოვოთ ისეთი ადამიანი, რომელიც მასზე უფრო გაურბოდა სიკვდილს.

ამვარად, ამკარაა, სიკვდილის ფაქტი ყველას თანასწორ საშინელებას აღუძრავს არსებაში, ყველას თანაბარი შიშის თრთოლვით უქრობს იმედს და თუ ეს ასეა, მაშასადამე, იგი ფაქტობრივად ყველასთვის ერთგვარი სიდიდის ბოროტებას უნდა წარმოადგენდეს, ბოროტებას იმდენად აბსოლუტურს, რამდენადაც აბსოლუტურია მისგან გამოწვეული შიში.

მეტაფიზიკური სიკვდილი არ არის ბოროტება

მაგრამ არის კი ასე? მართლა წარმოადგენს სიკვდილი ბოროტებას, თუ იგი სიკეთეა, რომელიც ყოველი სიცოცხლის ზრდასთან და გაფართოებასთან ერთად იზრდება და მწიფდება. არის ხომ ზოგი მოაზროვნე, რომელიც სიკვდილში უფრო სიკეთეს ხედავს, ვიდრე ბოროტებას. ჩანს, შესაძლებელი ყოფილა ასეთი პრობლემის დასმა და, მაშასადამე, არც ისე ეჭვმიუდგომელი ჭეშმარიტება ყოფილა სიკვდილის ფაქტის უაღრესად ბოროტად აღიარება.

გავსინჯოთ, რას გვეუბნება ყველას არსებაში დამარხული შიში სიკვდილის წინაშე? სიკვდილი ბოროტება არისო, თორემ სხვანაირად გაუგებარი იქნებოდა ის აბსოლუტური შიში, რომელსაც სიკვდილის ფაქტის წინაშე განიცდიდით. მაგრამ როგორ მუშავდება, როგორ იბადება და მწიფდება ეს შიში ჩვენს არსებაში? ადამიანის სიცოცხლე აუარებელ უცხო მოვლენათა გავლენას განიცდის. იგი ნაზი მცენარეა, რომელიც აუცილებლად უნდა შეეგუოს იმ გარესკნელის თვისებებით,

სადაც მას გაუხარებია და გაზრდილა, თუ სურს თავისი არსებობის შენარჩუნება. ეს შეგუება ამიტომ მთელი მისი ცხოვრების შინაარსს, მთელი მისი მოქმედების ამოცანას შეადგენს. ეს შეგუება მისი პრაქტიკული ცხოვრების მორევს აძლევს მიმართულებას. სწორედ აქ, ამ შეგუების პროცესში იბადება ათასგვარი აზრი, რომელიც აახლოებს ადამიანს მის პრაქტიკულ მიზანთან, რომელიც შეიგნებს მისი საუკეთესო არსებობის პირობებს. აქ, ამ პრაქტიკულ საქმეში იჭედება და ილესება ადამიანის გონება. ხოლო იმისთვის, რომ ადამიანი საუკეთესოდ შეეგუოს თავისი გარესკნელის პრობლემებს, სრულებით არ არის საჭირო შეგნება, შემეცნება ამ პირობების არსისა. საჭიროა მხოლოდ ცოდნა მათი ურთიერთგავლენისა, მათი ერთმანეთზე დამოკიდებულებისა, საჭიროა შეგნება მხოლოდ მათი გარეშე თვისებებისა, რათა ადამიანმა იცოდეს, თუ რა მოსდევს ამა თუ იმ მოვლენას, რა ზიანისა და სარგებლობის მოტანა შეუძლია მას, რომ ყოველი ეს მოვლენა თავისი ცხოვრების სასარგებლოდ მიმართოს. რა საჭიროა, მაგალითად, ადამიანმა იცოდეს არსი რომელიმე ხილისა, თუკი მან იცის, რომ ესა თუ ის ხე ამა და ამ დროს მწიფესა და გემრიელ ხილს იძლევა. მას ხომ ამ ხილის მეტი პრაქტიკულად არაფერი აინტერესებს. რა საჭიროა ადამიანმა იცოდეს, არსი მიწისძვრისა, თუკი მან კარგად იცის ის მავნე შედეგები, რომლებიც შეიძლება მას აუცილებლად მოჰყვეს. ამ სახით ადამიანი იმთავითვე ეჩვევა მოვლენათა ურთიერთგავლენის შემეცნებას, ხოლო არსებითი ცოდნა ამ მოვლენებისა მისი ინტერესების სფეროს გარეშე რჩება. ამიტომ იგი მოვლენათა ზედაპირზე სრიალს უფრო ეგუება, ვიდრე მათი არსის ჩაწვდომასა და მის შემეცნებას. ცხადია, ასეთ პირობებში ადამიანი მხოლოდ მოვლენათა ზედაპირზე დარჩებოდა. ამიტომ ახირებული იქნება, ჩვენი პრაქტიკული ცხოვრების პირობებში გაღესილ გონებას ნამდვილი, არსებითი, აბსოლუტური შემეცნება მოვთხოვოთ. საიდან უნდა მოგვცეს მან ასეთი აბსოლუტური შემეცნება, როდესაც იგი მხოლოდ შედარებითი შემეცნების ძიებაში გაიზარდა და გაიღესა. ამგვარად, როდესაც რაიმე აბსოლუტურის, არსებითი ცოდნის მიზმა გასურთ, ტყუილად ნუ მიმართავთ გონებას. იგი გადაჭრილ პასუხს ასეთ შემთხვევაში ვერ მოგცემთ.

ასეთივე თქმა შეიძლება იმ გრძნობების შესახებაც, რომლებიც ჩვენი პრაქტიკული ცხოვრების ნიადაგზე ამუშავებული ცნობიერებაში იბადება. როდესაც თქვენ რაიმე მოვლენის ნამდვილი შეფასება გასურთ, ასეთი გრძნობებისაგან ნუ მოელით თქვენი სურვილის დაკმაყოფილებას. ისინი ასეთ შემთხვევაში არასაიმედო მოწმობას მოგცემენ. მათი საქმე მხოლოდ პრაქტიკულად მნიშვნელოვანი მომენტების შეფასებაა. ის კი, რაც პრაქტიკაზე მაღლა დგას, უცნობისა და გაუგებარი მნიშვნელობისაა ასეთი გრძნობებისათვის. ავიღოთ, თუ გნებავთ, სიკვდილის ფაქტი. თქვენ გასურთ მისი არსებითი მნიშვნელობის შეფასება. ცხადია, ჩვენი ჩვეულებრივი ცხოვრების ველზე აღმოცენებულ გრძნობისათვის მისი მნიშვნელობა მხოლოდ უარყოფითი ხასიათის იქნება. სიკვდილი ხომ უარყოფაა, ხომ დაბოლოებაა ჩვენი პრაქტიკული ცხოვრებისა. ამიტომ ჩვენი ჩვეულებრივი გრძნობების შეფასებით იგი უდიდესი ბოროტება იქნება. მაგრამ თქვენ ხომ სიკვ-

დილის პრაქტიკული მნიშვნელობის შეფასება არ გასურთ; თქვენ მისი არსებითი, მისი აბსოლუტური ღირებულება გაინტერესებთ! ჩანს, თქვენს საკითხს ჩვეულებრივ გრძნობათა შეფასება ვერ გადაჭრის. მაშასადამე, როდესაც უდიდეს ბოროტებას გვინატყვას, ეს მისი აბსოლუტური კი არა, პრაქტიკული შეფასება ყოფილა.

მაგრამ ნუთუ ეს იმის მომასწავებელია, რომ რადგან ადამიანის ცნობიერება იმთავითვე პრაქტიკული ცხოვრების ნიადაგზე ილესება, ჩვენთვის ნამდვილი, აბსოლუტური ცოდნა საზოგადოდ შეუძლებელია? ნუთუ აღარ დაგვრჩენია ძალა მოვლენათა ზედაპირის ერთხელ მაინც დატოვებისა და მათი არსის წვდომისა? ნუთუ აბსოლუტური შემეცნება ადამიანისათვის მართლა მიუწვდომელია?

როდესაც აბსოლუტური შემეცნებისაკენ მივსწრაფვით, მოვლენათა ზედაპირის კი არა, მათი არსის ანუ მეტაფიზიკური სინამდვილის გაგება გვინდა. ადამიანი კი თავის ცნობიერებასთან ერთად, სწორედ ისე, როგორც ყოველი სხვა მოვლენა, მარტო პრაქტიკულს, ჩვეულებრივ სინამდვილეს კი არ ეკუთვნის, იგი მეტაფიზიკურის სამკვიდრო შვილიცაა. ამიტომ მისი ცნობიერებისთვის სრულებითაც არ უნდა იყოს უცხო ეს მეტაფიზიკური სინამდვილე; იგი, მართალია, პრაქტიკულ არსებობას შეეგუა, მაგრამ არსებითად მაინც ამ მეტაფიზიკური ყოფნის მორევებიდან გამომდინარეობს. მაშასადამე, მისთვის შეუძლებელი არ უნდა იყოს მეტაფიზიკური სინამდვილის ამბის გაგება, რაკი იგი თვითონ ეკუთვნის მას.

ამგვარად, ცხადია, აბსოლუტური ჭეშმარიტების კარები ჩვენი ცნობიერებისათვის სულ დახშული არ ყოფილა. მაგრამ პრაქტიკული ცხოვრების ველზე ცივმა გონების მუშაობამ ადამიანის სულის მორევს ყინულის ზედაპირი გადააკრა. იგი ამ ზედაპირზე მუშაობას შეაჩვია. მისი სიღრმე კი მუდმივი უმოქმედობის გამო უძრავობას შეაგუა. ამიტომაც არის, რომ ჩვენი გონება მხოლოდ შედარებით ცნობებს გვაწვდის და ჩვენი გრძნობა აბსოლუტურ ღირებულებათა ფასს ვერ გვითვალისწინებს. მაგრამ ადამიანის სულიერი ცხოვრების მორევი მთლად არ გაყინულა. საჭიროა ძლიერი ამოძრავება ჩვენი სულისა, უტყუარი ქარიშხალი, რომ ჩვენი სულის შეუდრეკელი ღელვა გამოიწვიოს და ყინულის ზედაპირი გააპოს. მაშინ დაიმსხვრევა ბორკილი, ჩვენი ცნობიერებისათვის პრაქტიკული ცხოვრების ვარჯიშობას რომ დაუდევს, და შესაძლებელი შეიქნება აბსოლუტურის მეტაფიზიკური სინამდვილის შესახებ ამბის გაგება. მაგრამ ასეთი ძლიერი ღელვა ჩვენი სულისა იშვიათია, პრაქტიკული აზროვნების სარკეები ძნელად იმსხვრევა და ჩვენი სულიერი ცხოვრების პირდაპირი ძალები იშვიათად განთავისუფლდება. ასეთ მომენტში ჩვენ თითქოსდა ვიბადებით, პრაქტიკული ცხოვრების მოსაზრებებს ხელიდან ვუსხლტებით და მისგან განთავისუფლებულნი ჩვენი სულის სამკვიდროში დამოუკიდებელ გრძნობებს ვუთმოვთ ადგილს.

იშვიათია ასეთი მღელვარება ჩვენი სულისა, მაგრამ მაინც ყველას განუცდიია იგი.

აიღეთ მაგალითად, ფაქტი თვითმკვლელობისა. მე მახსოვს ერთი მომენტი ჩემს ცხოვრებაში, როდესაც მთელი არსებით ერთი გრძნობით ვიყავი შებოჭილი. ეს ის მომენტი იყო, როდესაც ჩემი საუკეთესო მეგობრის თვითმკვლელობის ამბა-

ვი გავიგე. რაგინდ უკიდურესი მოწინააღმდეგე უნდა ვყოფილიყავი თვითმკვლელობისა, მე მაინც უნდა დავმორჩილებოდი იმ ძლიერსა და კეთილშობილ გრძნობას, რომელიც მაშინ მთელს ჩემ არსებას მოევლინა. ეს იყო ღრმა თანაგრძნობა თვითმკვლელობისადმი და, როგორც ასეთი, იგი გამართლება იყო თვითმკვლელობისა, თუმცა კი საზოგადოდ ყოველგვარი სიკვდილი ბოროტებად მიმაჩნდა და მისი უდროოდ გამოწვევა კიდევ – ბოროტების მსახურებად. მაგრამ აქ პრაქტიკული ცხოვრების საზომი აღარ მოქმედებდა, გამოაშკარავებული შეხედულება თვითმკვლელობაზე ჩემი ბუნების უშუამავლო შეხედულება, ცხოვრების ფაქტის პირდაპირი ბუნებრივი შეფასება იყო. სწორედ ამიტომ მისი უფრო მჯეროდა, ვიდრე ჩვეულებრივი სააზროვნოდ განწყობილი გონების არგუმენტებისა, მაგრამ თვითმკვლელობას რომ თავი დავანებოთ, კიდევ უფრო აშკარა და ხელსაყრელი ჩვენი მიზნისათვის ომის ფაქტი აღმოჩნდება. ჩვენი ჩვეულებრივი აზროვნება სიკვდილს უადრესად ბოროტებისა და უბედურების სახელით ნათლავს. მისთვის სიკვდილი ვერაფრით გამართლდება. ამიტომ პრაქტიკული ცხოვრების ნიადაგზე განვითარებული სინდისი მკვლელს, როგორც უდიდესი ბოროტების გამომწვევ მიზეზს, უდიდესი სასჯელის ღირსად აღიარებს. მაგრამ იწყება ომი... და ჩვენი აზრი და გრძნობა ძირფესვიანად იცვლება. იგი ჩვენი სულის სამკვიდროს მორევში მძლავრ ქარიშხლად ტრიალდება, ჩვეულებრივ დროს გაჭედულ ღირებულებათა მწყობრი სისტემა ერთბაშად ნიავედება, მისი შემაერთებელი და დამსრულებელი ძალა – სინდისი ძირფესვიანად ირყევა; და მტრის სიკვდილი სასიქადულო და სანატრელი ამბით ეპკურება ჩვენს სმენას. ერთ დღეს ასი ათასობით ისრისება ადამიანის ნორჩი სიცოცხლე, ხმება გულში დარგული ვარდები იმედებისა, და ყველა ეს სხვა დროს რომ ბოლმით ავსებდა ჩვენს არსებას, ახლა სანეტაროდ გაგვხდომია, და თუ ვინმემ თავი ისახელა მტრის ბანაკის მუსრის გავლებით, ჩვენ სასიქადულოდ მიგვაჩნია მისი „რაინდობა“, და რაც უფრო მეტი დამლუპველი იქნება მტრისთვის მისი მახვილი, მით უფრო მეტად ვაჯილდოვებთ მას. სხვა დროს ერთი კაცის მკვლელიც საკვირველი სისასტიკით ისჯებოდა, რადგანაც ჩვენი გონების თვალი სიკვდილში უდიდეს ბოროტებას ქვრეტდა; ახლა კი ათასი კაცის მკვლელი არანაკლები საკვირველი რიცხვით ჯილდოვდება, და თუ უწინ ერთი კაცის მკვლელი თითოთი საჩვენებელი იყო ყველასათვის, როგორც უმგვანო და დამნაშავე, ახლა ათასი კაცის სისხლში ამობანილი ხელი გმირისა და კეთილისმყოფელის ხელად გვეჩვენება.

ცხადია, რომ ომიც ძირფესვიანად ათავისუფლებს ჩვენს სულიერ ცხოვრებას გონების კატეგორიების ბატონობისაგან, და ამ გზით ჩვენს პირდაპირ უშუამავლო შეფასებას კვალს უკავავს.

ამგვარად, აშკარაა, რომ ჩვენს ცხოვრებაში არის ისეთი ძლიერი მომენტები, რომელთა სიმძაფრე სულიერი ცხოვრების მორევის ზედაპირზე ატივტივეზულ გონების ქსელს აპობს და სულის სიღრმიდან ჩვენს პირდაპირ, უშუამავლო განცდათა და შეფასებათ ათავისუფლებს. და აი, აქ ისმის კითხვა; ნუთუ აქაც გონების ნაკვალევ გზას უნდა მივსდით და პირდაპირ ბუნებრივ გრძნობას

ყური არ ვათხოვოთ. ჩვენ უკვე საკმაოდ გავერკვიეთ, რომ გონებას ცხოვრების ფაქტების შაფასებასა და გაგებაში ძალა არ აქვს, და, მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში ჩვენთვის უფრო სანდოები უშუამავლო განცდის ნაკარნახევი გზა იქნება. და თუ ჩვენ ამ აზრს დავაკვირდებით, მხოლოდ მაშინ შეგვეძლება სისწორით გადავჭრათ ომის საკითხი და გავიგოთ საკვირველი ფაქტი, რომ ომის დროს ჩადენილი მკვლელობა უფრო რაინდობად მიგვაჩნია, ვიდრე დანაშაულად. მაშ, რას გვეუბნება ჩვენი ბუნებრივი რწმენა, როდესაც იგი ომიანობით გართულებული მდგომარეობის შესახებ ანგარიშს გვაძლევს? იგი სიკვდილს რაინდობად ასახავს. იგი ამბობს, რომ კერძო ადამიანის სიცოცხლე მხოლოდ საშუალებაა, რომლის მეოხებითაც ხორციელდება ის უმაღლესი დანიშნულება, ადამიანის არსებობას რომ სარჩულად უდევს.

ამ თვალსაზრისით, ცხადია, სიკვდილი და სიცოცხლე ამ დანიშნულებისათვის სულ ერთია, რომ ზოგჯერ იგი სიკვდილს მოითხოვს და ზოგჯერ სიცოცხლეს.

მაშასადამე, ჩვენი არსებობის აზრი თვით (ჩვენი) სიცოცხლის ფარგლებში კი არ უნდა ვეძიოთ, არამედ მის გარეთ (და მასზე) მაღლა.

ვლადიმერ სოლოვიოვის ომის ფილოსოფია

ისე როგორც ჩვენ, რუსეთის ცნობილი ფილოსოფოსი ვლ. სოლოვიოვიც ფიქრობს, რომ ადამიანის დანიშნულება სუბიექტურ განწყობილებაში ან ბედნიერებაში კი არ მარხია, არამედ იგი აუცილებლად ობიექტური ხასიათისაა. მაგრამ როგორ ესმის სოლოვიოვს ეს ობიექტური აზრი ჩვენი არსებობისა? ემპირიული მსოფლიოს დამახასიათებელი თვისება, ამ ფილოსოფიის აზრით, ალვირახსნილი ეგოიზმის ბატონობაა; აქ ჩვენ მუდამ დაქსაქსულობასთან, მუდამ შურთან და მტრობასთან გვაქვს საქმე, სადაც უკლებლივ გამეფებულა დაუსრულებელი ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ. სულ სხვა ხასიათისაა მეტაფიზიკური სინამდვილის ბუნება. სოლოვიოვის ღრმა რწმენით იქ განუსაზღვრელი თანხმობა და სიყვარული მეფობს. ის, რაც აქ მტრულად გადაკიდებია ერთმანეთს, იქ, ზეარსებულ სფეროში, უღრმეს ჰარმონიად შეერთებულია იმ დაუსრულებელი სიყვარულის გრძნობის მორევში, რომელიც მეტაფიზიკური რეალობის ნამდვილ პრინციპს შეადგენს. ამგვარად, გამოდის, რომ მოპირდაპირე პოლუსია, მაგრამ გულდასმით დაკვირვება გვიმტკიცებს, რომ ეს ასე არ შეიძლება იყოს. ემპირიული სამყარო თავდაუშტერელი ეგოიზმის სამკვიდროა, მაგრამ ამ სამყაროში ეგოიზმის გარდა არაფერი რომ არ არსებობდეს, მაშინ იგი ერთ წამში დაიშლებოდა და, მაშასადამე, მისი არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა. მაგრამ ემპირიული სამყარო ხომ მეტაფიზიკური სამყაროს პრინციპი – სიყვარული – ემპირიულ სამყაროს მოვლენათა შორისაც უნდა იჩინდეს თავს და, ეს მართლაც ასე ხდება. ე. წ. ბუნების კანონები, როგორიცაა მაგალითად, ნიუტონის გრავიტაციის კანონი, ან ქიმიური ნათესაობის კანონი, სხვა არაფერია თუ არა იმ უნივერსალური სიყვარულის გამოხატულება, რომელიც სარჩულად უდევს მთელ მეტაფიზიკურ არსებობას, მაგრამ ბუნების კანონები ამ უნივერსალურ სიყვარულს საკმაოდ ვერ გამოხატავს.

ცხოვრების დანიშნულება, მისი აზრი და მიზანი კი სწორედ, ამქვეყნად სიყვარულის საკვებითი განხორციელებაა. და თუ ეს ასეა, მაშ, ადამიანის ცხოვრებაც არაა გამოწვეული. ამ შემთხვევაში მთელი ჩვენი ყოფნა-არსებობა სიყვარულის ან ერთობის და სოლიდარობის თანმიმდევარი განვითარების პირდაპირი გამოხატულება იყოს.²

ომი ადამიანის ცხოვრებაში დიდმნიშვნელოვანი მომენტი. ამიტომ, სოლოვიოვის აზრით, ისიც ამ ცხოვრების აზრის (გაერთიანების) განხორციელებას უნდა ემსახურებოდეს. იგი ცდილობს ისტორიულადაც დაასაბუთოს ეს დებულება და მიუთითებს მრავალ ომს, რომელნიც მათგან გაერთიანების მიზანს ემსახურებოდა. მაგრამ ამ რუსი ფილოსოფოსის ეს შეხედულება ომის შესახებ კრიტიკული თვალთა რომ განვიხილოთ, დავინახავთ, რომ იგი არც თუ ისე ახლოს დგას ქეშმარიტებასთან. ომი, რომ საზოგადოდ კაცობრიობის გაერთიანების საქმეს არ ემსახურება, ამის დამტკიცება მაინც და მაინც დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. გავისენოთ თუ გნებავთ ის ომები, რომელთა შედეგი რომის იმპერიის განაწილება იყო. რომის იმპერია უნივერსალური სახელმწიფო იყო, მაგრამ ხალხთა დიდი გადასახლების ომებმა მთელი მსოფლიოს შემაერთებელი ეს გიგანტი არ დაინდო და მარტო ევროპაში ერთ სახელმწიფოს ნაცვლად ათამდე მნიშვნელოვანი მონარქიის დაარსება გამოიწვია. ეგრეთ წოდებულმა 30 წლიანმა ომმა გერმანიას გაერთიანების მაგიერ სრული პარტიკულარიზმის გაბატონება მოუტანა. ასეთივე ხასიათის იყო ის ომებიც, რომლებმაც ოსმალეთის იმპერია რამდენიმე ეროვნულ სახელმწიფოდ გაყო და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ომი. ცხადია, ცხოვრების აზრის სოლოვიოვისეული კონსტრუქცია ისტორიულად იმდენად სუსტი ყოფილა, რომ მისი შერიგება ურიცხვ ისტორიულ ფაქტთან შეუძლებელი აღმოჩნდა.

მაგრამ სოლოვიოვის ფილოსოფია მარტო ისტორიულად კი არ არის მცდარი და შეუფერებელი. შეუფერებელია იგი სხვა თვალსაზრისითაც. თუ ომი ობიექტურად მართლა სამყაროს არსებობის დანიშნულებას, გაერთიანებისა და სიყვარულის დამყარებას ემსახურება, მაშინ აშკარაა, რომ ყოველგვარი ომი, როგორც უნივერსალური მიზნის მსახურება, ერთნაირ სულიერ განწყობილებას უნდა იწვევდეს მეომართა არსებაში, ერთნაირი გმირობისა და თავგანწირვის წყარო უნდა იყოს. და ეს იმიტომ, რომ თუ ცხოვრების აზრი ყოველგვარ ომში მართლა პოულობს ერთგვარ გამოხატულებას, მაშინ ცხადია, ყოველი მეომარი, როგორც ცხოვრების აზრის განხორციელების მსახური, თავისი არსების აღქმა ქვეცნობიერ კუნჭულში მაინც, უნდა გრძნობდეს როგორმე თავისი საქმის სიდიადეს და, ეს გრძნობა, მის გმირობასა და თავგანწირვაში უნდა პოულობდეს თავის ანარეკლს.

მაგრამ ყველამ იცის, რომ ყოველგვარი ომი ჩვენში ერთნაირ სულიერ აღფრთოვანებას არ იწვევს. არის ომი, რომელიც მთელი ერის საკვირველი გატაცების, გმირობისა და თავგანწირვის წყაროდ იქცევა. და არის ომი, რომელიც თითქმის არავითარ თანაგრძნობას არ ბადებს იმ ერის შვილთა შორისაც კი, რომელიც თვითონ არის ამ ომის გამომწვევი მიზეზი.

ცხადია, ცხოვრების აზრის სოლოვიოვისეული შეფასება, რომელიც როგორც ადამიანის არსებობის მიმდინარეობის ობიექტური შინაარსი, ცხოვრების ყოველ მნიშვნელოვან აქტში უნდა გამოსჭვივოდეს, უძლურია ომისადმი ორი ერთიმეორის საწინააღმდეგო დამოკიდებულების ფაქტის ახსნაში. ამიტომ ცხოვრების აზრის ამ ფილოსოფოსისეული კონსტრუქცია მცდარად უნდა ჩაითვალოს. მაშასადამე, საჭიროა, თვითონ ჩავუკვირდეთ ცხოვრების პროცესს. შეიძლება როგორმე მოვახერხოთ ომის შემჩნევა, რაც სოლოვიოვს გამოეპარა.

ცხოვრების აზრი

როდესაც რომელიმე ფაქტის ნამდვილი არსებითი ხასიათის გაგება გვინდა, ადამიანის გონებას როდი უნდა მივმართოთ. იგი უძლურია განჭვრიტოს მოვლენათა არსი. მას მხოლოდ ზედაპირულ თვისებებზე უჭრის თვალი. სულ სხვაა მოვლენათა არსებითი აბსოლუტური გარდუვალი ბუნების ჩვენი პირდაპირი უშუაშეგულის სიღრმიდან ამოხეტილი შეფასება. მხოლოდ ასეთი შეფასება სანდო და ექვემდებარება და, სწორედ ამგვარი იყო სიკვდილის შეფასება, რომელიც ჩვენ არსებობას ომის საშინელებათა ქარიშხალმა გულის სიღრმიდან ამოაკვნესინა ჩვენს არსებაში, მის დროს ცალკეული ადამიანის სიკვდილი შიშს აღარ იწვევს. გამოდის, ჩვენი სიცოცხლე ჩვენი არსებობის მიზანი კი არ ყოფილა, არამედ საშუალება, რომელიც მის გარეშე გაშლილ ობიექტურ მიზანთა აყვავებას ემსახურება და ზვარაკად ეწირება.

ჩვენი არსებობის დანიშნულების ეს ობიექტური ხასიათი, კაცობრიობის ისტორიული წარსულიდანაც ნათლად ჩანს. თორემ რად იქნებოდა ჩვენთვის უკვდავი თემისტოკლე და ფიდიასი, არისტოტელე და პლატონი, ალექსანდრე და ნაპოლეონი, რომელთაც გაცილებით უკეთ შეეძლოთ მოეწყოთ თავიანთი პირადი ბედნიერება. მაშინ მათ მაგიერ კაცობრიობის გმირთა პანთეონში პირველი რიგი დათმობილი ექნებოდათ ალკიპიადსა და კრასს, კატილინასა და ლუკულს, მაშინ მაჰმადი და ბუდა, კონფუცი და ქრისტე თავს დახრიდნენ ეპიკურესა და არისტოკრატ რომაელთ წინაშე, რომელთა ცხოვრება მუდამდლე განცხრომა იყო, მაგრამ კაცობრიობა ამათ წინაშე როდი იხრის ქედს, მათ სახელებს როდი აღბეჭდავს ოქროს ასოებით თავის მეხსიერების დაფაზე. მას უფრო ისეთი აინტერესებს, რომელთა ცხოვრება პირად ბედნიერებას კი არ მისდევდა, არამედ ობიექტური შინაარსის შემოქმედებას ემსახურებოდა. მხოლოდ ასეთთა ცხოვრებაა ჩვენთვის საყურადღებო და ისიც იმდენად, რამდენადაც ისინი ამ ობიექტური შინაარსის შემოქმედებას ეწეოდნენ.

ამიტომ კაცობრიობის მთელი ისტორიული წარსული შემდეგი სურათის სახეს იღებს. წარმოიდგინეთ უდიდესი ბალავერი, რომელზეც უნდა აიგოს დიდი ნაგებობა და ამ ბალავრის გარშემო მიღეთი ხალხი. ათასი და ათიათასი ადამიანი ირევა ამ მომავალი შენობის საფუძველზე. ზოგს მძიმე ლოდი გაუდვია ზურგზე და ბალავრისკენ მიისწრაფვის, მეორე კირს და სილას ეზიდება იმავე ადგილისაკენ, ზოგი კიდევ გარს დახვევია ბალავერს და ნიჩბითა და ჩაქუჩით, ლომებითა

და ბარით მოძრაობის კორიანტელს აყენებს მის გარშემო. ამ ადგილიდან ცოტა მოშორებით იქვე გაშენებულ ბაღში კი მრავალი ფერადებში გამოწყობილი ქალი და კაცი მხიარულების ჟრიაშულებით, ცეკვითა და სიმღერით განცხრომას მისცემიან. მათ სახეს სიამოვნებისა და კმაყოფილების ბეჭედი აზის და ისინი განცვიფრებით და დაცინვით მისჩერებიან იმ საკვირველ ადამიანებს, რომელნიც იქ რაღაც არაჩვეულებრივი ფუსფუსით ბალავერს და რაღაცას აშენებენ; რატომ და რისთვის რომ კითხვით, თვითონაც ვერ გეტყვიან. ამიტომ მათ სულელებად და გიჟებად მიაჩნიათ ის ადამიანები, თავიანთი ორი ღლის სიცოცხლეს ასე უაზროდ რაღაც შენობის აგებას რომ ანდომებენ.

ჩვენი ისტორიული წარსულიც სწორედ ასეთი მუშაობაა. ჩვენც გვაქვს ასაგები რაღაც დიდი შენობა, რომელიც ჩვენს წინაპრებს დაუწყიათ და შემდეგ მისი დამთავრება ჩვენთვის გადმოუციათ. ამგვარად, დაბადებიდანვე დაყოლილი გვაქვს თან ის დანიშნულება, რომელსაც მთელი ჩვენი ძალღონე უნდა მოვახმაროთ. ჩვენი მოვალეობა ამ სახით იმთავითვე განსაზღვრულია. გასაკვირველი არ არის ამიტომ, რომ ჩვენი ცხოვრება ინსტინქტურად მხოლოდ ისეთ პიროვნებებს აღნიშნავს ყურადღებისა და თავყანისცემის ღირსად, რომელნიც მთელ თავიანთ ძალღონეს ასეთი შენობის აგებას ახმარენ, ხოლო ისეთნი, რომელთაც ამგვარი შენება სისულელედ და სიგიჟედ მიუჩნევიან, რა გასაკვირია, რომ ჩვენი მეხსიერებიდან უგზოუკვლოდ ქრებიან, მაგრამ რა არის ეს შენობა, კაცობრიობის საუკეთესო ნაწილი მთელ ძალღონეს რომ ახმარს? ჩვენ მას კულტურული შემოქმედების სახელით აღვნიშნავთ, მაგრამ ხშირად კულტურული შემოქმედების ცნების შინაარსი ან სრულიად გაურკვეველია, ან განსხვავებულ განმარტებებს ვაძლევთ. ყოველ შემთხვევაში, უეჭველია, რომ ეს ცნება ჯერ კიდევ პრობლემატურია და გადაწყვეტას მოელის. ისტორიულად ცნობილია ორი მოპირდაპირე განწყობილება კულტურის ფაქტისადმი. რუსო და ტოლსტოი კულტურის მოწინააღმდეგედ გამოდიან, უარყოფითი თვალსაზრისით უყურებენ კულტურას. მათი აზრით, კულტურა კაცობრიობისათვის უკან დახევია, ვიდრე წასვლა. ამიტომ ისინი უკან გვიხმობენ კულტურული ცხოვრების პირველყოფილი საფეხურისაკენ. ამ მოაზროვნეთა ღრმა რწმენით ადამიანთა მოდგმის განვითარება და გაუმჯობესება არ მოაქვს კულტურულ ცხოვრებას. ამიტომ მათთვის კულტურა სრულიად არ მიშნავს განვითარებას. უმეტესობა კი დარწმუნებულია კულტურული ცხოვრების ღრმა მნიშვნელობაში, მაგრამ არ სწამს მისი განვითარების შესაძლებლობა. ასეთების შეხედულებით კულტურული ცხოვრება სრულებით არ დგას პროგრესის გზაზე, არ მდიდრდება და ფართოვდება დროის მსვლელობასთან ერთად. ძველ ელინთა მდიდარი კულტურა გაცილებით ადრე არსებობდა, ვიდრე საშუალო საუკუნეების, მაგრამ განა შეედრება ელინთა კულტურის სიღრმე და სიმაღლე საშუალო საუკუნეების ბნელით მოცულ კულტურულ ცხოვრებას? მოკლედ, ასეთების აზრით, კულტურა არ დგას მუდმივი განვითარების გზაზე. მართლა რომ ჩაუგვიკირდეთ კულტურული ცხოვრების წარსულს, თითქოს დავრწმუნდებით, რომ კულტურული ცხოვრების წინსვლა არსებითი განვითარე-

ბა არ უნდა იყოს. განა ხშირი არაა ჩვენს წარსულში მომენტები, როდესაც ზერელე მეთვალყურე შეჭველი უკუქცევისა და უკან დახევის ფაქტს აღნიშნავს. ავიღოთ თუნდაც ელინთა და რომაელთა მდიდარი კულტურის დამზოხა და მის ნანგრევებზე ბარბაროს გერმანელთა მარტივი ცხოვრების ფორმათა აღმართვა, რომელსაც ასე ხშირად უთითებს ყველა უარმყოფელი, მაგრამ საკმარისია მეტი ყურადღებით ჩავუკვირდეთ კულტურული ცხოვრების მოძრაობას და მაშინათვე აღმოვაჩინოთ იმ ძირითად შეცდომას, რომელზეც დაფუძნებულია კულტურული ცხოვრების შეუძლებლობის შესახებ ეს აზრი. მართლაც, განა აშკარა არ არის, რომ აქ ერთ კულტურულ მთლიანს გულისხმობენ, რომელიც ერთ ხაზისებურ მიმართულებას უნდა მისდევდეს. მაგრამ სინამდვილეში ასეთი ერთი კულტურა არ არსებობს, არ არსებობს სწორედ ისე, როგორც არ არსებობს რეალურად ერთი კაცობრიობა, რომელსაც აუცილებლად გულისხმობს ერთი საკაცობრიო კულტურის ცნება. პირიქით, არსებობს სწორედ იმდენი კულტურული მიმდინარეობა, რამდენი ეროვნებაც ცოცხლობს და ეს იმიტომ, რომ, როგორც ქვევითაც გავარკვევთ, კულტურული შემოქმედების სუბიექტი შეიძლება მხოლოდ განსაზღვრული ეროვნული ერთეული იყოს. და თუ ეს მართლა ასეა, თუ არსებობს ერთი საკაცობრიო კულტურული უკან დახევა ელინთა და რომაელთა კულტურასთან შედარებით, სრულებით არ ამტკიცებს საზოგადოდ კულტურული ცხოვრების განვითარების შეუძლებლობას. ეს ფაქტი მხოლოდ იმ გარემოებაზე მიგვითითებს, რომ საისტორიო ასპარეზზე ახალი, კულტურულად ჩამორჩენილი ეროვნება გამოსულა. თვით ელინთა კულტურას ამით არაფერი დაუკარგავს; ფიდიას და პრაქსიტელეს ხელოვნურ ნაწარმოებთ იგივე მშვენიერება შერჩათ, პლატონისა და არისტოტელეს ფილოსოფიურ იდეათა იგივე შორსმჭვრეტელობა და სიღრმე დარჩათ, რაც მათ ამ ახალ ეროვნებათა გამოსვლამდე ჰქონდათ და თვით გერმანელთა ტომების გამოსვლა კულტურის ასპარეზზე ხომ მომასწავებელი იყო მათი კულტურული ცხოვრების განვითარების გზაზე შედგომისა; და ამიტომ საშუალო საუკუნეების ისტორია უფრო კულტურული ცხოვრების შესაძლებლობას ამტკიცებს, ვიდრე მის შეუძლებლობას.

ამ სახით, როდესაც კულტურის განვითარების შესახებ ვლაპარაკობთ, აუცილებლად სახეზე უნდა გვექონდეს ერთი რომელიმე განსაზღვრული ეროვნების კულტურული ცხოვრება. და თუ აქაც აღმოჩნდება ფაქტი აშკარა უკან დახევისა და უკუქცევისა, მხოლოდ მაშინ შეიძლება კულტურის განვითარებაში ეჭვის შეტანა. ძველმა საბერძნეთმა ფილოსოფიურ აზროვნებასა და ხელოვნებაში განვითარების უმაღლეს ფარგლებს მიაღწია, ხოლო ბიზანტიური ფილოსოფია და ბიზანტიური ხელოვნება, თუმცა იგი იმავე ბერძენთა ტომების კულტურულ გენიას ეკუთვნოდა, უფრო პირველყოფილისა და სადა ხასიათის აღმოჩნდა. ჩანს, აქ ბერძენთა კულტურული შემოქმედების აშკარა უკუქცევასთან გვექონდა საქმე.

მაგრამ ჩაუკვირდით ბიზანტიურ ხელოვნებასა და ფილოსოფიას და თქვენ აღმოაჩენთ, რომ ბიზანტიური აზროვნება და ბიზანტიური ხელოვნება სულ სხვა ხასიათისაა, ვიდრე ფილოსოფია და ხელოვნება ძველი ელადისა. ამ უკანასკნე-

ლის მოტივები და პრობლემები სულ სხვა სფეროს ეკუთვნის, ვიდრე პრობლემები და მოტივები ბიზანტიური ფილოსოფიისა და ხელოვნებისა. იქ საეროვნო ხასიათის მოტივები და პრობლემები იყო ასახსნელი, აქ კი რელიგიურისა და ქრისტიანულის. ჩანს, კულტურული ინტერესი იქ სხვა მიმართულებას მისდევდა, აქ კიდევ სხვას. ამიტომ აშკარა შეცდომას ჩავიდნით, თუ ბიზანტიურ ხელოვნებასა და ფილოსოფიას ძველი ელადის ფილოსოფიური აზროვნებისა და ხელოვნების გაგრძელებად ჩავთვლით. ბიზანტიური რელიგიური ფილოსოფიისა და რელიგიური ხელოვნების ჩანასახი მართლაც არსებობდა ძველ საბერძნეთში და თუ საზოგადოდ შესაძლებელია ბიზანტია თავისი ხელოვნებითა და ფილოსოფიით ძველ ელადას შევადაროთ, ამ შედარების დროს მხოლოდ კი ბიზანტიამ დიდი ნაბიჯი გადადგა განვითარების გზაზე, ხოლო საეროვნო მოტივები და პრობლემები ბიზანტიურ კულტურას აღარ აინტერესებდა და ამ მხრივ მისი კულტურული ცხოვრება თითქოს უკან დახევის ხასიათს ატარებდა.

ამგვარად, უნდა გვახსოვდეს, რომ კულტურული განვითარების პროცესში ორგვარი მიმართულება არსებობს: ერთი არის გაღრმავება და სრულყოფა ერთისა და იმავე პრობლემისა და მეორე კიდევ წამოჭრა ახალი პრობლემისა და დაპყრობა ახალი საკულტურო სფეროებისა. ორივე მიმართულება კულტურულად თანასწორი ღირებულების მიმართულებაა და ამიტომ განვითარების თვალსაზრისით ერთი მნიშვნელოვანია და მეორეც, განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი ინტენსიური ხასიათისაა, მეორე კი ექსტენსიური, მაგრამ ამით, რასაკვირველია, არ ვამტკიცებთ, თითქოს ეროვნულ კულტურას საერთოდ არ ახასიათებდეს სრული შეჩერება და ზოგჯერ უკან დახევა. თანამედროვე საბერძნეთი, ან საბერძნეთი ოსმალეთის ბატონობის დროს, ძველ ელადასთან და თუნდაც ბიზანტიასთან შედარებით, არც ერთი მხრივ არ არის კულტურული წინსვლა, მაგრამ აქ თვით კულტურას არავითარი წილი არ უდევს, მიზეზი გარეშე ხასიათისაა და იგი იმაში მდგომარეობს, რომ ბერძენთა ეროვნულმა სულმა შემოქმედებითი ძალა დაკარგა, რომ იგი ოსმალთა ბატონობის ქვეშ სრულიად გამოიფიტა, დროებით მოისპო კიდევ და რა გასაკვირია, რომ ბერძენთა კულტურული ცხოვრება ოსმალთა თარეშობის დროს შეჩერდა და უკანაც დაიხია. ვისთვის უნდა მოგვეთხოვა საბერძნეთის ეროვნული სული აღარ არსებობდა. ამგვარად ცხადია, რომ განვითარება ასე თუ ისე მაინც იკვლევს გზას ადამიანთა არსებობის რთულ პირობებში. ხშირად იგი დიდი ხნით ჩერდება, გვერდზე უხვევს და ზოგჯერ არც უკან დახევას ერიდება, მაგრამ იგი საერთოდ თავისას აკეთებს და ბოლოს და ბოლოს თავის უეჭველ ფაქტიურობას მაინც არ კარგავს. მაგრამ როგორ არის განვითარება შესაძლებელი?

როდესაც განვითარების შესახებ ვლაპარაკობთ, აუცილებლად ვგულისხმობთ ზრდას, ახალი ფორმებისა და მომენტების შემოქმედებას. ამ სახით განვითარება მხოლოდ იქ არის შესაძლებელი, სადაც ასეთ ზრდას არსებითად არაფერი ეღობება.

ავილოთ ნივთიერი, არაორგანული ბუნება. არის თუ არა აქ განვითარება შესაძლებელი? თანამედროვე მეცნიერების ღრმა რწმენით მთელი არაორგანული ბუნების ქვაკუთხედს ნივთიერებისა და ენერგიის შენახვის პრინციპი წარმოადგენს. ამ პრინციპის ძალით იქ არაფერი იკარგება და არც არაფერი ჩნდება. მაშასადამე, ზრდა, ახალი ნივთიერებისა და ენერგიის გაჩენა ან განვითარება იქ იმთავითვე უარყოფილია. მაგრამ განვითარება მარტო ზრდას კი არ გულისხმობს, მისთვის აუცილებელია აგრეთვე შემოქმედების ცნება. ნივთიერს, ორგანულ მსოფლიოს კი ღრმა პასიურობა ახასიათებს, მაშინ, როდესაც შემოქმედება მოქმედებას, აქტიურ ძალას მოითხოვს. ამგვარად, განვითარება არც ამ მოსაზრებით არის შესაძლებელი ნივთიერ მსოფლიოში.

განვითარების ცნება ლოგიკურად დაუსრულებლობის შესაძლებლობას შეიცავს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი მარტო ერთ განსაზღვრულ მოვლენას კი არა, მთელი ცხოვრების პროცესს ეხება. ასეთი დაუსრულებლობა კი შეუძლებელია იქ, სადაც ენერგიის ნივთიერების რაოდენობა იმთავითვე ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრულია. მაშასადამე, არც ამ მიზეზის გამო შეიძლება არაორგანულ მსოფლიოში განვითარების ფაქტი ვაღიაროთ. არის კიდევ ერთი მომენტი, რომელიც აუცილებლად მარხია განვითარების ცნებაში. ეს ის შეფასებაა, რომელიც განვითარების ყოველ ცალკე საფეხურზე ზრდასა და იდეალურ მიზანთან დაახლოებას აღნიშნავს. ასეთი შეფასება კი შეუძლებელია თავისთავად ერთბაშად პასიურსა და მკვდარს არაორგანულ მსოფლიოში.

მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს, თითქოს განვითარების ფაქტი საზოგადოდ შეუძლებელი იყოს; საქმე ისაა, რომ უეჭველად არსებობს მსოფლიოში აქტიური პრინციპი, რომელიც აღჭურვილია ყველა იმ თვისებით, განვითარების შესაძლებლობისათვის რომ აუცილებელი პირობაა. ეს ის აქტიური მომენტი, რომელიც ჩვენთვის სულიერობის სახელით არის ცნობილი. სულმა იგივეობა და უცვლელობა არ იცის; პირიქით, მისი მდგომარეობის ყოველი ახალი მომენტი ახალი შინაარსის შეძენაა, რომელსაც იგი ძველს უმატებს. და ეს საკვირველი თვისება სულისა ყველასათვის ნათლად მეხსიერების ნიჭში ვლინდება. სულის ამოქმედება თავისთავად, ავტონომიურად ხდება. იგი მსოფლიო არსებობის აქტიური მომენტი, რითაც ძირიანად განსხვავდება პასიური მსოფლიოს უმოქმედობისაგან, რომელიც უძლურია თავისთავად რაიმე მოქმედება გამოიწვიოს. ამიტომ მხოლოდ მას შეუძლია შემოქმედების პრინციპი იყოს. მაგრამ სული იმავე დროს, როგორც უსაზღვრო აქტივობა, დაუსრულებელი სწრაფვით ხასიათდება. მაშასადამე, იგი აბსოლუტური მომენტი მსოფლიოში, მაგრამ აბსოლუტური მისწრაფებით, შესაძლებლობით. ეს გარემოება კიდევ უფრო ნათლად ამტკიცებს, რომ განვითარება, რომელიც, როგორც დავინახეთ, დაუსრულებლობას გულისხმობს, შეიძლება მხოლოდ სულზე იყოს დამოკიდებული.

მაგრამ, თუ სული თავისი მისწრაფებით უსაზღვროა, რად არ არის იგი განხორციელებული აბსოლუტით? რა უნდა მას, რად ისწრაფვის უსასრულოდ ან საით მიისწრაფვის იგი?

ძველი ფილოსოფოსების აზრით (პლატონი, არისტოტელე), სული ნივთიერებით არის შემოფარგლული. ამიტომ იგი სრული არ არის. იგი მხოლოდ მიისწრაფვის ასეთი სრულყოფისაკენ, რომელიც მხოლოდ მაშინ იქნება მიღწეული, როდესაც სული დაძლევის და მოსპობს ნივთიერებას. მაშინ სულის მისწრაფებას წერტილი დაესმის და განვითარების პროცესი დასრულდება. ასეთია ძველი აზროვნება.

დღევანდელი მეცნიერება კი აშკარად გვეუბნება, ნივთიერების მოსპობა შეუძლებელიაო. ჩვენც უნდა ვისარგებლოთ მეცნიერების მოწმობით და უნდა ვაღიაროთ ნივთიერების მოუღპობლობა. მაშასადამე, სული ანუ აქტიური მომენტი მსოფლიოში მუდამ უნდა ებრძოდეს ნივთიერებას ანუ მსოფლიოს პასიურ მომენტს, და სწორედ ამ მუდმივი ბრძოლის აუცილებლობაა, რომ დაუსრულებელ განვითარებას შესაძლებლად აქცევს. მაგრამ ეს ბრძოლა თუ მუდმივი უნდა იყოს და იგი პასიური მომენტის სრული მოსპობით ვერასოდეს ვერ უნდა დასრულდეს, მაშინ ცხადია, ამ ბრძოლას მხოლოდ თანდათან შერიგება უნდა ჰქონდეს მიზნად. შერიგება აქტიური მომენტისა მსოფლიოში პასიურთან. ეს უკანასკნელი თანდათან გამჭვირვალე უნდა გახდეს აქტიური მომენტისათვის, იგიც დაემსგავსოს აქტიურ მომენტს, ასე ვთქვათ, განსულიერდეს. ასეთი განსულიერებული ნივთიერების ნიმუშს ადამიანის ორგანიზმი წარმოადგენს: იქ სული თითოეულ უჯრედში არის შეჭრილი და ამ სახით თითოეული უჯრედი ცოცხალი, აქტიური არსებაა. სწორედ ასეთივე ხასიათისაა მსოფლიო აქტიური მომენტის მისწრაფება; იგი უნდა შეიჭრას მთელ ნივთიერ, პასიურ სამყაროში და მთელი მსოფლიო ადამიანის ორგანიზმისებურ ცოცხალ არსებად უნდა გადააქციოს; ასეთია მთელი კულტურული შემოქმედების აზრი. ასეთია კულტურული განვითარების შინაარსი.

მართლაც, რა არის კულტურა, თუ არა პასიური მომენტების ასეთი განჭვრეტა, განსულიერება აქტიურის საშუალებით? აიღეთ მეცნიერება! უცნობი და შეუცნობელი ჩვენი გონებისათვის რაღაც პასიურ, უძრავსა და უსარგებლო სფეროს წარმოადგენს. მაგრამ როგორც კი შევიცნობთ მას, ის უკვე უცხო და უმოქმედო არაა ჩვენთვის, მისით ვსარგებლობთ, მას ვიმსახურებთ ჩვენი მიზნების თანახმად.

აიღეთ ხელოვნება! გარე ბუნების მკვდარი მასალა, შავი მარმარილო ან ფერადი ხელოვანი შემოქმედის სულის შთაბერვით სულიერ არსებად იქცევა. რა არის ვენერა მილოსელი ან სხვა რომელიმე ქანდაკება, თუ არა სულიერი არსება! აქ სხეული ნივთიერებაა (მარმარილო) და სული ხელოვანის იდეაა, რომელიც განხორციელებულია მკვდარ მასალაში. ამიტომ ეს მასალა უკვე აღარაა პასიური, მკვდარი მომენტი; იგი განსულიერებულია ხელოვნური ნაწარმოების იდეით, რომელიც მხოლოდ მის საშუალებით ცოცხლობს.

აიღეთ ჩვენი კულტურული ცხოვრების ყოველი სხვა სფერო, თქვენ ყველგან იქნებით აქტიური სულის პასიურ მომენტებთან ბრძოლის და პასიურის აქტიურთან შერიგების მოწმე. თქვენვე ყველგან დაინახავთ მთელი მსოფლიოს განსულიერების ცდას, პასიური ნივთიერების ძარღვებში სულის შეჭრას, მისი სიცოცხლის მაჯისცემით ათამაშებას.

ასეთია კულტურული შემოქმედების აზრი და ასეთია ადამიანის ცხოვრების მიზანი და დანიშნულება. პირველი შეხედვით, ჩვენი არსებობისა და მოქმედების დანიშნულების ასეთი გაგება თითქოს წააგავს ხორცზე სულის ბატონობის ძველ იდეალს, მაგრამ ხორცის ქრისტიანული დამცირება და მოსპობა ისე, როგორც ეს ძველ ასკეტიზმში გამოიხატა, მიმართული იყო მთელი არსებული ცხოვრების უარყოფისაკენ. ეს ცხოვრება ხომ ეშმაკის სამკვიდროა, ამიტომ მისი მიყოლა უაზრობაცაა და სახიფათოცო, ფიქრობდა ქრისტიანული ასკეტიზმი და მთელი თავისი ძალღონით კულტურული შემოქმედების საწინააღმდეგოდ გამოდიოდა. მისი იდეალი გადატანილი იყო მომავლის, საიმქვეყნო ცხოვრების ფარგლებში და აქ – სააქაოს – მას მხოლოდ საიქიოზე ზრუნვა დარჩენოდა.

სულ სხვაა შეხედულება ცხოვრებისა და არსებობის დანიშნულებასა და მიზანზე. იგი სააქაოს მოსპობისაკენ კი არ მიგვაქანებს: პირიქით, მისი ცდა იქით არის მიმართული, რომ სააქაო როგორმე აამაღლოს, იგი როგორმე გაააქტივოს. მისი იდეალი, მაშასადამე, სააქაო ცხოვრებაა და არა საიქიო არსებობა. ამიტომ ცხოვრების აზრის ჩვენი გეგმა მიწიერი არსებობის განმტკიცებაა, მისი უაღრესობის აღსარებაა, მისი მიმდინარეობის კურთხევა და მისი მნიშვნელობის გააბსოლუტურებაა. აქ თითქოს რელიგია ციდან მიწაზე ეშვება, საიქიოს ცხოვრება ჩნდება და სააქაო თვით იღებს რელიგიურ სანქციას. დაბადების წარმოდგენით ადამიანი შემოქმედების გვირგვინით ღვთაებაა. ღმერთმა იმით დაასრულა თავისი შემოქმედების პროცესი, რომ მან ადამიანის არსებაში საუკეთესოდ შეარიგა სული ხორცს, აქტიურობა – პასიურობას. სამაგიეროდ, ნივთიერების მთელი დანარჩენი მსოფლიო განუსულიერებული დატოვა და ამით თითოს იმთავითვე განსაზღვრული დანიშნულება მისცა ადამიანის არსებობას; სწორედ იმგვარივე შერიგება აქტიური მომენტისა პასიურთან, როგორიც მან ადამიანის ორგანიზმის შემოქმედებით გვიჩვენა.

ამგვარად, ჩვენი დანიშნულება ღვთისგან დაწყებული საქმის დასრულებაა, ღვთისგან დაწყებული მსოფლიო შემოქმედების გრძნობაა. და თუ ეს ასეა, მაშინ ცხადია, ჩვენს გამუდმებულ ფუსფუსს, დაუღალავ შრომას მნიშვნელობა ჰქონდა, ჩვენს დროულ ცხოვრებას – ღრმა აზრი და ამ უკანასკნელს კიდევ რელიგიური ღირებულება.

პიროვნება და ცხოვრების აზრი

ასეთია ცხოვრების აზრის ჩვენი გაგება, მაგრამ საინტერესოა ვიცოდეთ, ვინ არის კულტურული შემოქმედების სუბიექტი, ყოველი ცალკე პიროვნება, თუ სხვა რომელიმე უფრო რთული ხასიათის ერთეული. ეჭვი არ არის, ყოველი შემოქმედება მხოლოდ ამქვეყნიურ ნიადაგზე იბადება და იზრდება. იგი, მაშასადამე, აუცილებლად გულისხმობს როგორც სულიერი, ისე ფიზიკური ხასიათის ერთიანობას. ასეთ ერთიანობას კი პიროვნება წარმოადგენს, თავისი განსაზღვრული ფიზიკური და სულიერი ძალებით. ამიტომ ცხადია, მხოლოდ პიროვნების ცხოვრების ფარგლებში და პიროვნების ძალების მეოხებით შეიძლება მიღევნა

და განხორციელება იმ ღრმა და მნიშვნელოვანი მიზნისა, რომელიც ჩვენ ცხოვრების აზრად დავსახეთ. მაგრამ აქ ერთი გარდაუვალი სიძნელე იბადება. ეს სიძნელე ადამიანის პირადი ცხოვრების მოსპობის, ადამიანის სიკვდილის გამოწვევის სიადვილეში მარბია. მაგრამ რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს აქ ამ სიადვილეს?

აიღეთ ცოცხალი ორგანიზმის უბრალო გამოსახულება, მაგალითად, უმნიშვნელო მწერი ან წვიმის ჭია, ან კიდევ, უფრო ხელსაყრელი მაგალითი ჩვენი მიზნისათვის, ჭიანჭველა. მთელი მისი სიცოცხლე გამუდმებული ფუსფუსია, გამუდმებული შრომაა თავისი ცხოვრების საუკეთესოდ მოწყობისათვის. ხომ ყველასათვის ცნობილია, რომ ჭიანჭველათა სამეფოში ნათლად ისახება საზოგადოებრივი ცხოვრების მარტივი ფორმები. ჭიანჭველა თავის შესაფერის სადგომებს აშენებს, იგი ეკონომიკურ ცხოვრებას ეწევა და თავის ხანმოკლე დღეს სოციალურ ურთიერთობათა მოწყობის ცდაში ლევეს. სიტყვით, მისი ცხოვრება ისეთივე საზრიანობითა და ანგარიშით არის ნაშენები, როგორც ადამიანთა საზოგადოების ცხოვრება. ყოველ შემთხვევაში, მისი ცხოვრების შენების სერიოზულობა მისთვის ისეთივე უაღრესობით არის ნაწარმოები, როგორც ჩვენთვის ადამიანთა ცხოვრების შენება. მაგრამ რას ნიშნავს ერთი ჭიანჭველას გასრესა? სრულებით არაფერს. განა სინდისის სრული სიმშვიდით არ ვსპობთ და ვანადგურებთ ხშირად ჭიანჭველათა საზოგადოებების მთელ სამეფოებს! და მერე რით აიხსნება ჩვენი მოქმედების ეს საკვირველი სისასტიკე, რად არ გვესმის აქ სინდისის ხმა ან მისი უღმობელი ქენჯნის ტკივილები? ცხადია, ამ საკვირველ სისასტიკესა და უღმობელობას ჩვენი სინდისის ამ გაუგებარ სიმშვიდეს ერთგვარი რწმენა უდევს საფუძვლად. რწმენა, რომ ჭიანჭველას არავითარი დანიშნულება არა აქვს სამყაროში, რომ მისი არსებობა უაღრესად უმნიშვნელოა და ამიტომ იქნება თუ არ იქნება ერთი თუ ორი ჭიანჭველა ზედმეტი, ამით არც არაფერი შეემატება მსოფლიოს და არც არაფერი მოაკლდება. ასევე ვიქცევით და ასევე ვფიქრობთ ჩვენ ყოველ სხვა შემთხვევაშიც. ერთი სიტყვით, ყოველი არსების ცხოვრების მნიშვნელობას მისი დანიშნულების სიდიდით ვზომავთ, და მით უფრო დიდად გვეჩვენება ის დანიშნულება, რომელსაც იგი ემსახურება. მივმართოთ ადამიანის ცხოვრებას! ჭიანჭველის გასრესა ჩვენი სინდისის სიმშვიდეს არ არღვევს, მაგრამ ადამიანის არსებობის აღკვეთა, ადამიანის სიკვდილის მოახლოება შიშის გრძნობას აღძრავს მთელს ჩვენს არსებაში, უდიდეს სინდისის ქენჯნას იწვევს ყოველ ნორმალურად მგრძნობიარე ადამიანში.

რად ხდება ასე?

ცხადია, ადამიანის ცხოვრება უდიდესი დანიშნულებისათვის გვექონია შექმნილი, და როდესაც მისი არსებობა წყდება, ამით მისი დანიშნულების განხორციელებაც შეუძლებლად მიგვაჩნია. სწორედ ეს იწვევს ჩვენში ღრმა სინანულის გრძნობას. ეს ხდება ჩვენი უსაზღვრო შიშის მიზეზად სიკვდილის უღმობელი მოახლოების წინაშე.

ამგვარად, გამოდის, რომ ცხოვრების უღრმესი აზრის განმხორციელებელი სუბიექტი ცალკე პიროვნება ყოფილა. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ მართლა კერ-

ხო ადამიანის ცხოვრებას აქვს დაკისრებული ეს უდიდესი დანიშნულება. როგორი დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ აქედან?

ყოველგვარი დანიშნულება თავისი განხორციელების შესაძლებლობას გულისხმობს. ასე რომ არ იყოს, მაგალითად, ჩვენ რომ დარწმუნებული არ ვიყოთ, რომ ჩვენი დანიშნულების განხორციელების ძალა შეგვეწევს, მაშინ არც სურვილი გვექნებოდა მისი განხორციელებისა; ვიფიქრებდით, ეს დანიშნულება ჩვენი ძალებისათვის არ არის შექმნილი და მისკენ მისწრაფება უნაყოფო დროს დაკარგვა იქნებოდა და არ შევეცდებოდით. ამგვარად, ვფიქრობთ, რომ თუკი ვინმე უნდა მიისწრაფოდეს რაიმე დანიშნულების განხორციელებისაკენ, ე. ი. თუკი არსებობს ისეთი დანიშნულება რომელიც უნდა განხორციელდეს (და სხვაგვარი დანიშნულება არ შეიძლება არსებობდეს), მაშინ მას შესაფერი ძალებიც უნდა ჰქონდეს მისი განხორციელებისათვის. სადაც არ არის ასეთი შეთანხმებულობა ძალებსა და ამ უკანასკნელთა მეოხებით განხორციელებულ დანიშნულებას შორის, იქ ამ დანიშნულების შესაძლებლობა იმთავითვე უარყოფილია. და ისეთი დანიშნულება, რომელიც ვერასდროს ვერ განხორციელდება ამ ძალების საშუალებით, უკვე აღარ არის ამ ძალების დანიშნულება, აქედან ცხადია, რომ თუ ადამიანის ცხოვრებას უდიდესი დანიშნულება აქვს დაკისრებული, მის არსებაში კიდევ უნდა იმალებოდეს მისი შესრულებისათვის საკმარისი ძალები. ამიტომ ადამიანის სიცოცხლე შესაფერი სიმტკიცის უნდა იყოს; მისი გამძლეობა იმ ზომის მაინც უნდა იყოს, რამდენსაც მისი დანიშნულების სიდიადე იწონის.

მაგრამ არის კი ასე? საუბედუროდ არა. უეცარი შემთხვევითი წინდაუხედაობა – და, ადამიანი მას მსხვერპლად ეწირება. უბრალო, სულ პატარა ტყვიაც საკმარისია, რომ ჩვენს სიცოცხლეს ბოლო მოეღოს, ერთი წვეთი საწამლავი იმდენად ძლიერია ჩვენი სიცოცხლის გამძლეობასთან შედარებით, რომ მასთან ბრძოლა ჩვენს ორგანიზმს არ შეუძლია. ერთი ბეწო ჭუჭყი საკმარისია მისთვის, რომ ჩვენი სისხლი მოიწამლოს და სიცოცხლის მაჯისცემა სამუდამოდ შეწყდეს; ტვინის ზედაპირზე წვრილი ქინძისთავის ერთი წინდაუხედავი ჩხვლეტა სავსებით საკმარისია, რომ ჩვენს მუდმივ ფუსფუსს ბოლო მოეღოს.

ამგვარად, აშკარაა, რომ ის უდიდესი ბოროტება, სიკვდილს რომ ვუწოდებთ, სულ უბრალო საბაბით კმაყოფილდება, რათა დაგვეპატრონოს, რათა ბოლო მოუღოს სიცოცხლეს, რომელიც უდიდესი დანიშნულებისათვის გვგონია გაჩენილი. ჩანს, სიცოცხლეს სრულიად არ ჰქონია იმდენი თავდაცვის ძალები, რომ მისი დიდი დანიშნულების განხორციელება ოდნავ მაინც შესაძლებელი იყოს. და თუ ეს ასეა, მაშ შეცდომა იქნება ვიფიქროთ, თითქოს ჩვენს სიცოცხლეს ასეთი დიდი დანიშნულება ჰქონდეს საზოგადოდ – ცხადია, თუკი არსებობს მაღალი დანიშნულება მსოფლიო ცხოვრებისა, იგი კერძო ადამიანის ძალებით ვერ განხორციელდება. მისი სუბიექტი სხვაგან უნდა ვეძიოთ.

ერი, როგორც სხოვრების აზრის სუბიექტი

მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, სხვა მოსაზრებაც გვაიძულებს, რომ კერძო პიროვნება ცხოვრების აზრის განხორციელების სუბიექტად არ ვაღიაროთ. ეს გარემოება კერძო ადამიანის მოღვაწეობის სრული დამოკიდებულების ფაქტი გახლავთ.

კულტურული მოღვაწეობა რომ ავიღოთ, დავინახავთ, რომ მისთვის ერთგვარი ნიადაგია საჭირო, სადაც მუშაობა ისახება და მწიფდება, სადაც მასალა გროვდება და მუშავდება, მაგრამ ყველგან და ყოველთვის არ არის ერთგვარი არც ის პასიური მასალა, რომელიც აქტიურმა სულმა უნდა განჭვრიტოს და სხვისთვისაც გამჭვრივალედ უნდა აქციოს, და არც ის აქტიური ძალა, რომელიც ამ მასალას უნდა შეედუღოს. ერთის თავისებურება დამოკიდებულია განსხვავებულ ბუნებრივ პირობებზე, რომელიც სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვანაირ სიმდიდრეს მალავს თავის წიაღში, და მეორეს განსაკუთრებულობა დაფუძნებულია წარსულ განცდათა თავისებურებაზე. ხოლო ბოლოს და ბოლოს ესეც იმავე ბუნებრივ პირობათა განსხვავებულობასაა მჭიდროდ შეკავშირებული. მართლაც, პირველი გრძნობა, პირველი მისწრაფება და სურვილი იმ დროს, როდესაც ადამიანის სულიერმა ცხოვრებამ პირველად დაიწყო აღორძინება, აუცილებლად ფიზიკური გარესკნელის თვისებებზე იქნებოდა დამოკიდებული, მაგრამ ეს გარესკნელი სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ხასიათისაა. მაშასადამე, იმთავითვე სხვადასხვანაირი უნდა ყოფილიყო ის სულიერი განცდებიც, რომლებიც მასზე იყო დაფუძნებული. სულიერი ცხოვრების შინაარსის ერთხელ შეძენილი თავისებურება კი არასდროს იკარგება. პირიქით, იგი საფუძვლად ედება და იწვევს უფრო ღრმა განსხვავებას და თავისებურებას მომავალში. და ეს იმიტომ, რომ ადამიანის სულიერი ცხოვრება ცოცხალი მორევია, რომელიც ერთხელ მიღებულ შთაბეჭდილებას, ერთხელ განცდილ გრძნობას სამუდამო ადგილს უთმობს თავის უძირო კალაპოტში და მას იკვე არასდროს კარგავს; და რახან იგი შემდეგ ყოველ ახალ შთაბეჭდილებას, ახალ განცდას ადრე მიღებულის პრიზმაში ქრის და მისი საფერავით ღებავს, ამიტომ რაც უფრო რთულია წარსულ განცდათა შემადგენლობა, მით უფრო თავისებური იქნება ახლადმიღებულ შთაბეჭდილებათა ფერი. ხოლო ყოველი ახალი შთაბეჭდილება, ახალი განცდა მარტო ამ მხრით კი არ არის დამოკიდებული წარსულში მოგროვილ განცდებზე. აქ სხვაგვარი დამოკიდებულებაც არსებობს: საქმე ის არის, რომ ჩვენი ცნობიერებით წარსულში შეძენილი შინაარსი თავისებურ მიმართულებას აძლევს მის მოქმედებას და მას მხოლოდ ამ მიმართულებით ემარჯვება ახალი შთაბეჭდილებების მიღება.

ამგვარად, მუშავდება ჩვენი სულის ის თავისებური ტენდენციურობა, რომელსაც საზოგადოდ ინტერესს ვუწოდებთ. მაგრამ რადგანაც ერთსა და იმავე ბუნებრივ პირობებში მრავალ ადამიანს უხდება ცხოვრება, ამიტომ მათი სულიერი თვისებანი ერთი და იმავე შთაბეჭდილებების გამო ერთმანეთს უნათესავდებიან, ერთგვარი მისწრაფებით ივსებიან, ერთგვარი ინტერესებით ხელმძღვანელობენ. მათ შორის ეს სულიერი ერთიანობა ერთმანეთის სულიერი ცხოვრების გაგების თანაგრძნობის შესაძლებლობას ედება საფუძვლად და, ცხადია, საერთო ცხოვ-

რების მოწყობის სურვილი, ერთად უღელის წევის შეთანხმება ჩაისახება. ასე ჩნდება ის მტკიცე სოციალური ძაფი, რომელიც მათ ერთ ეროვნებად აერთებს, ხოლო ეს გარემოება ახალ შემაკავშირებელ საფუძვლად ედება მათ აწმყო სულიერ ცხოვრებას. ამიერიდან ცალკე ფიქრი, ცალკე გრძნობა უკვე შეუძლებელია. ადამიანის სულიერი ცხოვრების მუშაობის ყოველი მომენტი მჭიდრო დაფებით არის გადახლართული თავის აზრსა და გრძნობასთან.

იგი ამგვარად მხოლოდ საერთო ნიადაგზე აშენებს და ამ ნიადაგის გარეშე დგომა მას ძალუძს. ამიერიდან მისი სულიერი ცხოვრების მორევში მარტო კერძოდ ნაგრძნობი და ნააზრევი როდი შედის და მთელ მის მიმდინარეობას თავისებური ფერით ღებავს; არა, საერთოდ ნაგრძნობი მისი სულიერი ცხოვრების მთლიანობის აუცილებელი ელემენტი ხდება. ამიტომ მისი აზრი და გრძნობა უკვე მისი აღარაა; ამიერიდან მასში ის რთული ერთეული მოქმედებს, ფიქრობს და გრძნობს, რომელშიც იგი შემადგენელ ნაწილად შევიდა.

აი, სწორედ ამის გამო არ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ცალკე პიროვნება იყოს კულტურული შემოქმედების სუბიექტი. და თუ ამას კიდევ ეროვნული ერთეულის დარღვევისა და მოსპობის სიძნელეს დავუმატებთ, მაშინ ცხადი შეიქნება, რომ კულტურული შემოქმედება მხოლოდ რთულ ერთეულთა ანუ ეროვნებათა ფარგლებში შეიძლება წარმოებდეს, რომ მის გარეშე შეუძლებელია იმ უაღრესი და ნიშნულების შესრულებაც, რომელიც ჩვენს არსებობას უნდა ედოს საფუძვლად.

ომის პრობლემა

ახლა გადავხედოთ ომის პრობლემას. ყოველი ცალკე ადამიანის სიცოცხლე კერძო შედეგისათვის უმაღლესი ღირებულებაა. ამიტომ სიკვდილი, როგორც ამ სიცოცხლის ჯაჭვის დასრულება, უკანასკნელი რგოლი, ყველაზე უფრო შემბოროტველი შიშის წყაროდ გვევლინება. ხოლო ომის დროს, თითქოს ძირიან-ფესვიანად ვიცვლებით. თითქოს სამუდამოდ ქრება ჩვენს არსებობაში დამარხული ბუნებრივი შიში სიკვდილის ბასრი ცელის წინაშე; თითქოს მიმზიდველი და მეგობრული სული ისადგურებს სიკვდილის ჩონჩხის ცივ ძვლებში. თითქოს მისი სულის შემხუთველი ხელის მოჭერა გულითადი და სანატრელი მეგობრის სალამივით ათბობს ჩვენს არსებას. ამიტომ ათასობით ახალგაზრდა სიცოცხლე თავისი ნებით უშიშრად და ამაყად მიდის სიკვდილის შესახვედრად, ხოლო მტრის ბანაკიდან მოსული ამბები ჩვენს მოპირდაპირეთა მუსრის გავლების შესახებ მუდამ დაუსრულებელ სუხარულსა და აღტაცებას იწვევს ჩვენს არსებაში.

ომიანობამ აშინაირად არც საკუთარი სიკვდილის წინაშე და არც სხვისი მკვლელობით გამოწვეული სინდისის ქენჯნა იცის. ჩვენ უკვე ზევით მივუთითეთ ჩვენი სულის ამ საკვირველ მოვლენას, ამ საიდუმლო თვისებას. ხოლო მაშინ იგი აუხსნელ პრობლემად მოგვეჩვენა. მაგრამ ახლა, როდესაც ჩვენი არსებობის საიდუმლოებას ფარდა აეხადა, უკვე აშკარაა, რომ სხვანაირად შეფასება ომის გელებზე დაბადებული სიკვდილისა და მკვლელობისა შეუძლებელიც იქნებოდა.

მართლაც, ან კი რად უნდა იწვევდეს შიშს ჩვენი ცხოვრების მთელ მომენტში სიკვდილის ფაქტი. ადამიანის არსებობის დანიშნულება ხომ ბედნიერება არაა, იგი ხომ ჩვენი სუბიექტური ცხოვრების ფარგლებს გარეშე, ობიექტური ღირებულების განხორციელებაში მარხია. მაშასადამე, რა გასაკვირია თუ ცხოვრების ჩვენგან დამოუკიდებელი ობიექტური აზრი, რომელიც უშუამავლოდ და დამოუკიდებლად ხორციელდება, თავის ტრიალში ჩვენ არ გვეკითხება და ხშირად ჩვენი გონებისათვის შეუფერებელსა და გამოურკვეველ ნაბიჯებს გვადგმევინებს. რა არსებობის აზრი იქნებოდა იგი, თუ ცხოვრებაში ისეთ მომენტებს ექნებოდა ადგილი, რომელნიც მის ბატონობას არღვევენ და აქარწყლებენ. სიკვდილი, როგორც დავინახეთ, მხოლოდ ჩვენი გონებისათვის არის მუდამ და ყოველთვის უაზრობა. ცხოვრების ობიექტური დანიშნულებისათვის იგი, როდესაც ცალკე პიროვნებას ეხება, სულ ერთია, მაშასადამე, რამდენიც არ უნდა გველაპარაკოს ჩვენი გონება და მისი ხელმძღვანელობით აღზრდილი ჩვენი გრძნობიერება, სიკვდილი, როდესაც მას ცხოვრების აზრის ინტერესები მოითხოვს, არ არის უაზრობა. ამიტომ ასეთ მომენტებში ჩვენი გონების ჩვეულებრივი შეფასების და შეხედულების წინაშე, ადამიანის არსების ფარული სიღრმიდან მაინც თავს ამოყოფს მისი დანიშნულების შეგნება და ბუნებრივისა და უშუამავლო რწმენის სახით სიკვდილს რაინდობად ნათლავს და მკვლელობას – გმირობად.

აქედან ცხადია, რომ ომი ჩვენი შეხედულებით სწორედ ისეთი მდგომარეობა ყოფილა, რომელიც განუყრელი კავშირით უნდა იყოს მიმაგრებული ცხოვრების აზრის მიზანშეწონილ ტრიალთან; ერთი სიტყვით, გამოდის, რომ ომი ცხოვრების დანიშნულებით არის ხოლმე გამოწვეული, რომ იგი მას ემსახურება და ამიტომ იგი აუცილებელიც არის და სასურველიც. მაგრამ არის კი ასე? ამ საკითხის გადაჭრა არც ისე გაგვიჭირდება, თუ ჩვენ ერთხელ არჩეულ გზას არ გადავცილდებით და ერთხელ შემუშავებულ თვალსაზრისს არ ვუღალატებთ. ცხოვრების აზრი ღვთისაგან დაწყებული საქმის განგრძობაა, იგი განსულიერებაა და გაცხოველება მთელი მსოფლიოსი, ხოლო სუბიექტი ანუ აგენტი, რომელსაც მისი განხორციელების ძალა შესწევს, ან ეს დაკისრებულიც აქვს, ცალკე ეროვნების სულია. ეროვნული სული კი ის საერთო ატმოსფეროა, რომელსაც ყნოსავს და ისისხლხორცებს ეროვნების ყველა კერძო წევრი. იგი ცნობიერების შინაარსის პირველი საერთო შთაბეჭდილებებით შექმნილი ერთიანობაა. ეს ერთიანობა საფუძველია ახალ შთაბეჭდილებათა ერთნაირი შეფასებისა და შეთვისებისა. იგი ამგვარად განვითარების ერთი და იმავე გზის არჩევას, და რადგან მთელი მომავალი ყოველთვის წარსულისა და მყოფადის წიაღთაგან გამომდინარეობს და ირკვევა, ამიტომ ეროვნული სული მთელი მომავალი კულტურის განსაზღვრული სახისადმი მისწრაფებაა.

ასეთია ეროვნული სული.

ერი როგორც ცხოვრების აზრის სუბიექტი

ამ თვალსაზრისით აშკარა ხდება ის სიღრმე სხვადასხვაობისა, რომელიც ცალკე ეროვნებათა სულზეა აღბეჭდილი, და რადგან ახლად დაბადება წარმოუდგენელია, რადგანაც დაწყებულ გზაზე სიარულის მიტოვება და უკან დაბრუნება სულიერი ცხოვრებისათვის შეუძლებელია, ვინაიდან ეს დაბრუნება წარსული განცდა იქნებოდა, ესეც კიდევ ახალ ამოუშლელ ელემენტით შევიდოდა სულიერი ცხოვრების ფარგლებში და მის განსაკუთრებულობას სხვებთან შედარებით კი არ მოსპობდა, კიდევ უფრო გააღრმავებდა, ამიტომ ცოცხალი ერისათვის მეორე ერში მისი გათქვეფა ან ასიმილაცია სიკვდილსა და სრულ მოსპობას უდრის.

ასეთი მოვლენა კი ცხოვრების დანიშნულების ერთ სუბიექტს მოაკლებდა და, მაშასადამე, ცხოვრებაში ისეთ ფაქტს ექნებოდა ადგილი, რომელიც არსებობის საერთო დანიშნულებას კი არ ემორჩილება, არამედ მას გზაზე ელობება.

ცხადია, ამგვარად, რომ ცხოვრების აზრი ყოველი ცალკე ეროვნული სულის ინტერესების სრულ განხორციელებას მოითხოვს. მაგრამ ეროვნება მრავალია. მაშასადამე, ნამდვილი ცხოვრების აზრი და მისი ობიექტური დანიშნულება მხოლოდ მაშინ იდგება განხორციელების გზაზე მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება იგი ცხოვრების ნამდვილი აზრი, თუ ეროვნებათა ინტერესები არსებითად ერთმანეთის წინააღმდეგ არ არის მიმართული, თუ მათ შორის ანტაგონიზმი და წინააღმდეგობა ნამდვილად არ არსებობს, თუ მათი განვითარება და სრულყოფა ერთსა და იმავე დროს შესაძლებელია. ერთი სიტყვით, ნამდვილი ცხოვრების აზრი, ეროვნებათა სოლიდარობას მარტო სასურველად კი არ ცნობს, არამედ აუცილებლად გულისხმობს და მოითხოვს.

მაგრამ ისტორიული სინამდვილე სულ სხვას გვეუბნება. იგი ხშირად შლის ხოლმე ჩვენს წინაშე სურათის ეროვნებათა ქიშპობისა და ერთმანეთის ჩაყლაპვის სურვილისა. იგი თითქოს სულ მუდამ გვარწმუნებს, რომ ერთა სოლიდარობა მხოლოდ უსაქმურთა და მეოცნებეთა ალვირახსნილი ფანტაზიის ნაყოფია, რომ იმ ურიცხვ ომთა რიგი, რომელიც მთელი ჩვენი ისტორიული წარსულის საწყაურს ავსებს, ერთა სოლიდარობის უნიადაგობას ყველასათვის საკმაო ნათელს უნდა ჰფენდეს. ერთა შეჯახება, ერთა გადაკიდება მართლაც ისტორიული ფაქტია. მაგრამ განა ეს გარემოება ამტკიცებს ერთა სოლიდარული განვითარების შეუძლებლობას და, მაშასადამე, ჩვენგან აღიარებული სიცოცხლის აზრის მცდარობას?

თანამედროვე ომები და უმეტეს ნაწილად უწინდელებიც გამოწვეული იყო თითქმის მუდამ ეგრეთ წოდებული „ეკონომიკური“ ინტერესებით. ერს ან ბაზარი ესაჭიროებოდა და ან ახალი მიწა გამრავლებულ მცხოვრებთათვის. ამიტომ იგი მეორე ერის ინტერესთა სფეროების საზღვარს გადალახავდა ხოლმე, და ეს უკანასკნელი თვისი ინტერესების შემბლაღველს ბუნებრივსა და კანონიერ წინააღმდეგობას გაუწევდა. შედეგი თითქმის ყოველთვის ომი იყო. მაგრამ ეკონომიური ინტერესი არსებითად, სრულებით არ მოითხოვს სხვისი ინტერესების შებლაღვას. სურს რომელიმე ერს თავისი წარმოების გაფართოება, მას სურს თვისი მცხოვრებთათვის საარსებო ლუკმის მოპოვება? მას ამისთვის სხვა გზა

აქვს, და გზა უფრო ბუნებრივი და კეთილშობილი. ადამიანის სულის სიძლიერე განუსაზღვრელია; ბუნებრივ ძალთა გამოყენების დაუშრეტელი შესაძლებლობაა. საჭიროა მთელი სულიერი ძალების ამუშავება, შეჭრა ბუნების სამფლობელოში, მის საიდუმლოებათა განჭვრეტა. ერთი სიტყვით, საჭიროა ძალდატანება სულიერ საუნჯეთა განვითარებისათვის. მაგრამ მარტო გარე ბუნება კი არ არის გასაჭვრეტი, განსასულიერებელი. საზოგადოებრივ, სახელმწიფოებრივ და სხვა დამოკიდებულებათა მოწყობის, შესაძლებლობაც ყველა პასიურ ბუნებრივ მომენტს წარმოადგენს. საჭიროა აქაც მათი განჭვრეტა, მათი საუკეთესო ფორმების გაგება, და თქვენთვის უკვე გადაწყვეტილი იქნება ყველა თქვენი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების არსებითი, ეკონომიური იქნება ეს მოთხოვნილება თუ სხვა, სულ ერთია.

* * *

თუ იმ ერის ცხოვრებაში, არსებითად მხოლოდ პრობლემას უყენებს მისი სულიერი ცხოვრების პოტენციებს, წინსვლას, განვითარებას, მოქმედებას მოსთხოვს მას. მაგრამ ზოგი ერი სულის ამოძრავებასა და ამოქმედებას ხშირად მის გაუნძრევლობასა და შეუწუხებლობას არჩევს. ამიტომ იგი თავისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად სხვას, უფრო ადვილ გზას ეძებს. იგი სხვა ერს ეცემა და მისი ჩაყლაპვით თავისი ინტერესების გაძლოლას ლამობს.

ამგვარად, თქვენ ხედავთ, რომ ერის ნამდვილი ინტერესები ომს არ მოითხოვს. პირიქით, ომი სხვის თავზე დასხმის სახით ღალატია ეროვნული სულის ნამდვილი ინტერესებისა, რომელიც, როგორც ვიცით, მის მუდმივ განვითარებასა და წინსვლაში პოულობს თავის დანიშნულებას და არა მის დაძაბუნებასა და დატუქსვაში და მისი განვითარების დროებით შეჩერებაში. ომი კი, სწორედ იმ ერის ინტერესებში დაძაბუნებას იწვევს, რომლის წინააღმდეგაც არის იგი მიმართული, და ამავე დროს ომის გამომწვევი ერის სულიერი შემოქმედების დროებით შეჩერებას, რადგან იგი თავისი ინტერესების დაკმაყოფილებას ახალი ფორმების შემოქმედების მაგიერ სხვისი ინტერესების დატუქსვაში ეძებს.

ცხადია ამგვარად, რომ ცხოვრების აზრი თავისთავად სრულებით არ მოითხოვს ომს, როგორც თავისი განხორციელების აუცილებელ იარაღს. იგი ამგვარად არ იწვევს ომს, მაგრამ რაკი ეს უკანასკნელ ფაქტად იქცევა, ცხოვრების აზრი უკვე ცდილობს მის დამორჩილებას და თავისი მიზნებისათვის გამოყენებას. ომი ცხოვრების აზრის თვალსაზრისით არ არის საჭირო იმ ერისათვის, რომელმაც იგი გამოიწვია. მაგრამ იგი შეიძლება დამღუპველი იყოს იმ ერისათვის, რომლის წინააღმდეგ არის იგი მიმართული. აქედან ცხადია, რომ იერიშის მიმტანი ეროვნება, ამ შემთხვევაში, ცხოვრების ობიექტური დანიშნულების საწინააღმდეგო მიმართულებას იღებს, მაშინ, როდესაც მოგერიებითი პოლიტიკის მიმდევარი ერი თავისი ვინაობის, თავისი განვითარების და დანიშნულების შესაძლებლობის დაცვით არის გატაცებული. და, მაშასადამე, ცხოვრების აზრის განხორციელების გზას ადგია.

აქედან ცხადია, რომ ყოველი ცალკე პიროვნების ცნობიერებაში, რომელიც თავის ღრმა კუნჭულებში მაინც ცხოვრების აზრის შესაფერი გამოხატულების მატარებელია, ორგვარი განწყობილება იქნება ომისადმი. როდესაც ომი მოგერიებითი ხასიათისაა, მაშინ თითოეული პიროვნების ძალღონე ეროვნული ვინაობისა და არსებობის დაცვისკენ, ე. ი. ცხოვრების აზრის განხორციელებისაკენ არის მიმართული; ასეთ შემთხვევაში ყველას სიამოვნებითა და ალტაცებით მიაქვს ზვარაკად თავისი სიცოცხლე ომის სამსხვერპლოზე. ასეთი ომის დროს ადამიანის ჩვეულებრივ შიშს სიკვდილის წინაშე ადგილი აღარ რჩება და ყველა რაინდად და გმირად იქცევა. ამიტომაც იბადება ყოველთვის თავდაცვითი ომის დროს საკვირველი ერთსულოვნება ერის სხვადასხვა ნაწილთ შორის, და ისიც კი, ვისაც აბსოლუტურად ომის წინააღმდეგ მოაქვს თავი, ისიც ერთბაშად იცვლება და მახვილით ხელში მტრის წინააღმდეგ ილაშქრებს. ვინც თვის მოძმეს მუდამ მტრულად ეგებოდა, ვინც სისხლის დანახვაზე საშინელებით ცახცახებდა, ვისაც სასიკვდილოდ უბრალო მწერიც არ ემეტებოდა, ახლა გამხეცებულ მეომრად იქცევა და ცეცხლითა და მახვილით მტრის ბანაკში სიკვდილი და მუსრი შეაქვს. მხოლოდ მოგერიებით ომს შეუძლია წარმოშვას ისეთი წარმტაცი პიროვნებები, როგორც მაგალითად, საფრანგეთის ეროვნული გმირი ჟანა დარკი იყო. მაგრამ, როდესაც ომი შეტევითი ხასიათისაა, როდესაც მას მიზნად სხვა ერის ინტერესთ გადალახვა და მისი დაძაბუნება აქვს დასახული, მაშინ ყოველი ცალკე პიროვნების ცნობიერების ღრმა კუნჭულში იბადება და იზრდება თანდათანობით, მაგრამ განუწყვეტლივ, ღრმა წინააღმდეგობა ამ ომისადმი. მისი, როგორც დიდი ბოროტების შეფასება, მაშინ თავგანწირვა და გმირობა სანთლით საძებნი ხდება. შიში და მნდალობა სიკვდილის წინაშე ჩვეულებრივსა და გადამდებ სენად იზუდებს და ვრცელდება ხალხში; მოლაღატეთ რიცხვი თანდათან მრავლდება, და ასე ამ სახის ცხოვრების აზრი სასტიკად სჯის მას, ვინც მისი განხორციელების გზაზე სიარულის სიძნელეს გაექცა და უფრო ადვილად სავალი გზა აირჩია. ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მოგერიებითი ომი ჩვეულებრივ გმირული სულის განწყობილებას იწვევს, სულის განწყობილებას, რომლისთვისაც უცხოა შიში და სიკვდილის რიდი; ხოლო შეტევითი ომი სამაგიეროდ ნიადაგად იქცევა, რომელზეც ადვილად იზრდება სიმხდალე, შიში და უკმაყოფილება ომის დამწყებთა მიმართ. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რად ხდება ასე. პირველ შემთხვევაში ერის ინტერესებს ემუქრებიან, მის დატუქსვას ლაშობენ, ე. ი. ცხოვრების დანიშნულების სუბიექტს გულზე ფეხს აბიჯებენ. ეს კი ცხოვრების აზრის საწინააღმდეგო აქტია. აქ, მაშასადამე, თავის დამცველი ერი, დამცველი გამოდის თვით ცხოვრების აზრის განხორციელებისა. ამიტომ აქ ომი გმირობად იქცევა. მეორე შემთხვევაში კი იგი ცხოვრების აზრის წინააღმდეგ არის მიმართული. ცხადია, ასეთმა ომმა საზოგადოდ გმირობა და გატაცება არ უნდა იცოდეს. მაგრამ შეტევითი ომი ხშირად მოგერიების ხასიათს იღებს. ეს ხდება განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მოპირდაპირე ძლიერი აღმნოწნდება. ასეთია მაგალითად, დღევანდელი ომი, რომელიც გერმანიის მთავრობამ დაიწყო; ამ სახით იგი შეტევითი ომია, მაგრამ იმთავითვე აშკარა შეიქნა,

რომ გერმანელთა დამარცხება აუცილებლად მთელი გერმანიზმის დატუქსვით და დაქვემდებარებით გათავდებოდა.

ამგვარად, ეს შეტევითი ომი მოგერიებით ომად გადაიქცევა და გერმანელები გრძნობენ, რომ ისინი მარტო თავიანთი ეროვნული ინტერესების სფეროების გასაფართოებლად კი არ იბრძვიან, არამედ თავიანთი ვინაობის ღირსეულად შენახვისთვისაც. მხოლოდ ამით აიხსნება ის უკიდურესი გატაცება თანამედროვე ომით, რომელიც გერმანიის საზოგადოების ყველა სფერომ განიცადა.

თუ შეტევითი ომი ცხოვრების აზრის განხორციელების მცდარ გზაზე სრბოლა და მოგერიებითი ომი მისი პირდაპირი მსახურება, აქედან ცხადია, პირველი მუდამ დამარცხებით უნდა თავდებოდეს და მეორე კიდეც აუცილებელი გამარჯვებით. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენგან აღიარებული აზრი ცხოვრებისა ნამდვილი ცხოვრების აზრი არ იქნებოდა. ცნება ცხოვრების აზრისა ხომ მთელი ცხოვრების მიმდინარეობის მისკენ მიმართვასა და ყოველი ცალკე მომენტის მისთვის მსახურებას გულისხმობს. მაშასადამე, იგი არსებობის ყოველ ფაქტში უნდა ხორციელდებოდეს, და არც ერთ ფაქტს არ უნდა ჰქონდეს ადგილი, რომელიც მას ეწინააღმდეგება. ისტორიული წარსულის წიგნი რომ გადავფურცლოთ, მართლაც ხშირად შევხვდებით ისეთ მომენტებს, რომლებიც ამ დებულებას ბრწყინვალედ ამტკიცებენ. აიღეთ თუ გნებავთ ძველ სპარსელთა ომი ელადასთან. ყველამ იცის, რომ ამ ორი ერის ძალთა განწყობილება ისეთი იყო, რომ ელინთა დამარცხება თითქმის უეჭველი იყო, მაგრამ ბერძნები, უწინარეს ყოვლისა თავიანთი დაცვის საქმეს ემსახურებოდნენ და სხვა პირებთან ერთად სწორედ ამ გარემოებამ შთაბერა უტეხი და უძლეველი სული ბერძენთა ტომებს, და ბოლო ამ ომისა სპარსელთა ურიცხვი ჯარის დამარცხება იყო. სულის ასეთ აღფრთოვანებას ჩვენ ზნეობრივ ძალას ვუწოდებთ ხოლმე, და სწორედ ეს ზნეობრივი ძალაა, ბევრ სხვა ომის მოულოდნელ შედეგს რომ გასაგებად ხდის. მაგრამ მეორე მხრივ, ხშირად შეხვდებით ომების მატიანეში ისეთ ამბებსაც, რომლებიც სულ სხვას გვეუბნება. აიღეთ მაგალითად, რომაელთა ომი პუნიელებთან. მოგვხსენებათ, იგი პუნიელების სრული დამარცხებით დასრულდა. ჩვენი თეორიით კი უფრო მოსალოდნელი იქნებოდა პუნიელების გამარჯვება. მაგრამ ომში მარტო ზნეობრივი მომენტი როდი თამაშობს როლს. აქ დიდი მონაწილეა აგრეთვე სრულიად გარეშე ხასიათის პირობები. მაგალითად, გეოგრაფიული შეუფერებლობა სტრატეგიული თვალსაზრისით, ან ხალხის სიმრავლე, ან საზოგადო ტექნიკური განვითარება. პუნიელებს საკუთარი ჯარი არც კი ჰყავდათ, რომ მრავალრიცხოვან რომაელთა ლეგიონებს გამკლავებოდნენ. მოვაჭრე პუნიელები მაინც და მაინც არ აქცევდნენ დიდ ყურადღებას თავიანთ საომარ ძალთ განვითარებას. მათ ფული ჰქონდათ და ფულით კი, მათი შეხედულებით, ისეთ ჯარს იქირავებდი, როგორსაც მოისურვებდი. მაგრამ ნაქირავები ჯარისკაცი, უცხო ქვეყნიდან გადმოგდებული, ცუდი დამცველი იქნებოდა უცხო ერის ინტერესებისა. ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ პუნიელები დამარცხდნენ.

მაშასადამე, ეს ომი სრულებით არ ეწინააღმდეგება ჩვენგან წამოყენებულ შეხედულებას, პირიქით, იგი კიდევ ამტკიცებს მას. მართლაც, მხოლოდ თავდაცვით ომს შეუძლია წარმოშვას ისეთი გმირები, როგორიც იყო დიდი ჰანიბალი. განსაკუთრებით უკანასკნელი ომის დროს, როდესაც კართაგენი სამუდამოდ ეცემოდა, იფეთქა საკვირველი სულის სიმტკიცემ კართაგენის მოქალაქეთა შორის: რომაელთა დიდ ჯარს ძალზე გაუჭირდა პატარა იარაღსხნილი კართაგენის ალება და კინაღამ დამარცხებული დაბრუნდა ომის ველიდან, მაგრამ რიცხვმა და იარაღმა მაინც სძლია სულგანწირულთა მხნეობასა და გმირობას და კართაგენი დაეცა.

თქვენ ხედავთ, რომ ამ კართაგენელთა ცხოვრებისა და გრძნობის მიმართულება და მათი დამარცხება მართლაც უფრო ამტკიცებს ჩვენს თეორიას, ვიდრე რომაელების გამარჯვება არღვევს მას.

ამგვარად, ომის ფაქტი თავისთავად ძირიანად ეწინააღმდეგება ცხოვრების აზრის ძირითად მიმართულებას და, სწორედ ეს გარემოება ხსნის იმ საკვირველ მოვლენას, რომ თავდაცვითი ომი თავგანწირვისა და გმირობის უშრეტ წყაროდ იქცევა, და ხშირად სუსტი და მცირერიცხოვანი ერი ძლიერსა და უდრეკ ერთან შეტაკებაში გამარჯვებული გამოდის. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ცხოვრების აზრმა მაინც თვის შესაფერ კალაპოტში უნდა ჩააყენოს ადამიანთა მოქმედების ათასგვარი მცდარი და შეუფერებელი სახე და ცხოვრების ყოველი სფერო თავისი მიმართულებით უნდა აამოძრავოს. ჩანს უნდა დადგეს ისეთი დრო, როდესაც ფუჭი და უაზრო ხარჯვა ჩვენი ენერგიისა სამუდამოდ უნდა აღიკვეთოს; უნდა დადგეს ისეთი ხანა, როდესაც სხვათაშორის ომიც, სრული დავიწყების ტალღებს უნდა გაჰყვეს. მაგრამ როგორ განხორციელდება ეს ხანა რეალურად, და არის თუ არა თანამედროვე ომი უკანასკნელი რგოლი იმ სისხლში ნაბანი ჯაჭვისა, რომელიც დღევანდელ კულტურულ კაცობრიობას თავის ველურ წინაპრებთან აკავშირებს, – ეს სულ სხვა ხასიათის პრობლემებია და მათი გადაწყვეტა ნაშრომის საზღვრებს სცილდება.

1. გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, 1914, № 148, 149, 159, 153, 155.

2. იხ. D. Uznadse, W Solowiow, *scine Metaphysic und Erkenntnistheorie*, S. 162 ff.

ფრიდრიხ აუგუსტ ფონ ჰაიეკი

(1899-1992)

შესავალი

ფრიდრიხ აუგუსტ ფონ ჰაიეკი (Friedrich August von Hayek) ავსტრიელი ეკონომისტი და ფილოსოფოსი დაიბადა 1899 წელს. მამა, აუგუსტ ფონ ჰაიეკი, ვენის უნივერსიტეტის ბოტანიკის პროფესორი და ექიმი იყო, ხოლო დედა გვარად იურაშეკი პროფესორ ფრანც ფონ იურაშეკის ქალიშვილი გახლდათ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მამისა და დედის ოჯახების აკადემიურმა საქმიანობამ მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ფრიდრიხ ფონ ჰაიეკის კარიერის არჩევანზე. პირველი მსოფლიო ომიდან დაბრუნების შემდეგ (1917 წ.) ჰაიეკმა სწავლა დაიწყო ვენის უნივერსიტეტში, სადაც ის იურისპრუდენციას ეუფლება. აქვე ის ამჟღავნებს დიდ ინტერესს ეკონომიკის მეცნიერების მიმართ და ისმენს ლექციებს ეკონომიკასა და ფსიქოლოგიაში. ახალგაზრდობის წლებში ჰაიეკი გატაცებული იყო სოციალისტური იდეებით, განსაკუთრებით კი ბრიტანული ფაბიანური სოციალიზმით,¹ მაგრამ მოგვიანებით ჰაიეკი მისი მასწავლებლის ლუდვიგ ფონ მიზესის (1881-1973) ზეგავლენით რადიკალურად იცვლის თავის შეხედულებას და საბოლოოდ სოციალიზმის რადიკალურ კრიტიკოსად ყალიბდება. 1921 წელს ის იცავს სადოქტორო დისერტაციას სამართალში, ხოლო მოგვიანებით, 1923 წელს – ეკონომიკაში. 1931 წელს ის ხდება ლონდონის ეკონომიკის სკოლის (London School of Economics) პროფესორი. ამ უმაღლეს სასწავლებელში ჰაიეკი თეორიულ დისკუსიაში შედის მის თანამედროვე ეკონომისტთან მეინარდ კეინსთან (John Maynard Keynes 1883-1946), რომლის მემარცხენე ეკონომიკური იდეები მაშინდელ ევროპაში ძალზე პოპულარული იყო. 1950 წელს ჰაიეკი იცვლის სამუშაო ადგილს, გადადის ამერიკის შეერთებულ შტატებში და ჩიკაგოს უნივერსიტეტის პროფესორი ხდება. 1974 წელს ჰაიეკს გუნარ მირდალთან (Gunnar Myrdal 1898-1987) ერთად გადაეცა ნობელის პრემია ეკონომიკის მეცნიერებაში შეტანილი განსაკუთრებული წვლილისათვის. ჩიკაგოს უნივერსიტეტის შემდეგ ის კვლავ ევროპაში ბრუნდება, მუშაობას აგრძელებს ფრაიბურგის უნივერსიტეტში, სადაც ის სიცოცხლის ბოლომდე მოღვაწეობს.

ფრიდრიხ ფონ ჰაიეკი 1992 წელს გარდაიცვალა ფრაიბურგში. დასაფლავებულია ვენაში. ჰაიეკი, რომელიც მთელი თავისი ცხოვრება ტოტალიტარულ სისტემებს აკრიტიკებდა, სიცოცხლეშივე მოესწრო ორი ყველაზე მემარცხენე-რადიკალური, სოციალისტური, პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემის – ნაცისტური გერმანიის და საბჭოთა კავშირის – კრახს.

1 „ფაბიანელთა საზოგადოება“ ბრიტანული ინტელექტუალური მოძრაობა იყო, რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს ჩაისახა. სიტყვა „ფაბიანელი“, „ფაბიანური“ მომდინარეობს ანტიკური რომის სამხედრო მოღვაწის ქვინტუს ფაბიუს მაქსიმუს ვერუკუსის სახელიდან.

ფრიდრის ოგიუსტ ჰაიეკის ნაწარმოები „გზა ბატონყმობისაკენ“ (The Road to Serfdom) დღემდე მსოფლიო ეკონომიკური ლიტერატურის კლასიკად ითვლება. „გზა ბატონყმობისაკენ“ პირველად დიდ ბრიტანეთში 1944 წელს გამოიცა, ხოლო ამავე წელს ის ჩიკაგოს უნივერსიტეტის გამომცემლობამ გამოსცა. გამოსვლისთანავე წიგნი ბესტსელერად იქცა. ამ წიგნის მრავალ გამოცემათა შორის აღსანიშნავია 1994 წლის 50-ე საიუბილეო გამოცემა, რომელსაც ეკონომიკის დარგში ნობელის პრემიის ლაურეატის მილტონ ფრიდმანის (Milton Friedman 1912-2006) წინასიტყვაობა უძღვის წინ. წინამდებარე ნაშრომი, რომელიც ჰაიეკის მიერ გამოცემული ტექსტის შემოკლებული ვერსიაა, იგი 1945 წლის აპრილში გამოიცა ჟურნალ „რიდერ დიჯესტში“ და ათი ქვეთავისაგან შედგება: 1. შესავალი; 2. დაგეგმვა და ძალაუფლება; 3. საფრთხის წინაპირობა; 4. დაგეგმვის ლიბერალური გზა; 5. უდიდესი უტოპია; 6. რატომ ექცევა სათავეში ყველაზე უარესი? 7. დაგეგმვა კანონის უზენაესობის საპირისპიროდ; 8. არის კიდევ დაგეგმვა „გარდაუვალი“? 9. შესაძლებელია, რომ დაგეგმვამ გაგვათავისუფლოს საზოგადოებისაგან? 10. უსაფრთხოების ორი სახესხვაობა; 11. უკეთესი სამყაროსაკენ.²

ნაშრომი დაიწერა მაშინ, როცა მეორე მსოფლიო ომი მიმდინარეობდა. ამ ომში ჩაბმული იყო მაშინდელი მსოფლიოს თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო. გერმანულ ნაციმზს, ერთი მხრივ, დაუპირისპირდა დემოკრატიული ბრიტანეთი და ამერიკის შეერთებული შტატები, ხოლო მეორე მხრივ, ტოტალიტარული საბჭოთა კავშირი. გერმანულმა ნაციმზმა მრავალი ადამიანი დააფიქრა დემოკრატიის მომავალზე. გერმანიაში 1933 წელს ნაცისტური პარტიის გამარჯვებამ აშკარად ცხადყო, რომ დემოკრატიული სისტემის არსებობა არ არის თავისთავად გარანტირებული და დემოკრატიული საზოგადოებები არ არიან დაცული ტოტალიტარიზმის საფრთხისაგან. შესაბამისად, დაისვა კითხვები, თუ რა ფაქტორები უწყობენ ხელს ამა თუ იმ საზოგადოებაში ანტილიბერალური ღირებულებების დამკვიდრებასა და ტოტალიტარული პოლიტიკური სისტემის დამყარებას?

ჰაიეკი წერს: „გერმანელი ნაციონალ-სოციალისტების მიერ მე-19 საუკუნის 30-იან და 40-იან წლებში განხორციელებული ძალმომრეობის მნიშვნელოვანმა მასშტაბებმა გააძლიერა იმის რწმენა, რომ დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში შეუძლებელია ტოტალიტარული სისტემის ჩამოყალიბება. მაგრამ, ნება მოგვეცით, გაგახსენოთ – ჯერ კიდევ 30-იანი წლების დასაწყისში იმის ალბათობა, რომ ასეთი რამ გერმანიაში მოხდებოდა, წარმოუდგენელი იყო არა მხოლოდ თავად გერმანელთა ცხრა მეათედისთვის, არამედ ყველაზე უფრო მტრულად განწყობილი უცხოელი დამკვირვებლებისთვისაც კი.

უამრავი თავისებურება, რომელიც მაშინ აღიქმებოდა, როგორც „სახსიათოდ გერმანული“, ამჟამად ამერიკასა და ინგლისს ერთნაირად ახასიათებს. უამრავი ნიშანი, მაგალითად ხელისუფლების გაზვიადებული თაყვანისცემა, „გარდაუვალობისადმი“ მორჩილება, ყველაფრის „მოწესრიგებით“ (ახლა ამას „დაგეგმ-

2 ნაშრომის სრული ვერსია თხუთმეტი თავისაგან შედგება.

ვას“ ვუწოდებთ) გატაცება, მომავალში გერმანიის მსგავსი მიმართულებით განვითარების შესაძლებლობაზე მიუთითებს“.

რამდენად არის დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემა დაცული ტოტალიტარიზმის საფრთხისაგან? შესაძლებელია თუ არა ისეთ განვითარებული დემოკრატიის ქვეყნებში, როგორიც არის დიდი ბრიტანეთი ან კიდევ ამერიკის შეერთებული შტატები ოდესმე გაიმარჯვოს ტოტალიტარიზმმა? სწორედ ასეთ და მსგავს კითხვებს სვამს ჰაიეკი ნაშრომში „გზა ბატონყმობისაკენ“. მისი, როგორც უდიდესი მოაზროვნის დამსახურება მდგომარეობს იმ საფუძვლების აღმოჩენაში, რომელიც ტოტალიტარული მმართველობის დამყარებისათვის ნოყიერ ნიადაგს ქმნის. ამ საფუძვლებს აანალიზებს ჰაიეკი ნაშრომში: „გზა ბატონყმობისაკენ“. როგორია ეს საფუძვლები, რა იდეოლოგია, ფილოსოფიური კონცეფცია და მსოფლმხედველობა კვებავს ტოტალიტარიზმს?

ჰაიეკის მიერ ამ წიგნის დაწერას, გარდა ისტორიული საფუძვლებისა და მიზეზებისა (ბოლშევიზმის გამარჯვება რუსეთში, გერმანიაში ნაცისტური მთავრობის ხელისუფლებაში მოსვლა, ფაშისტური ხელისუფლების დამყარება იტალიაში, მეორე მსოფლიო ომი) ინტელექტუალური საფუძვლებიც ჰქონდა. კერძოდ, ეს გახლდათ XX საუკუნის 30-40-იან წლებში მემარცხენე ეკონომიკური და პოლიტიკური თეორიის დიდი პოპულარობა და კლასიკური ლიბერალური იდეების კრიზისი. მემარცხენე პოლიტიკური და ეკონომიკური თეორია გულისხმობს სახელმწიფოს მაქსიმალურ ჩარევას ცალკეული ინდივიდების ეკონომიკურ საქმიანობაში, ანუ ინდივიდების ეკონომიკური საქმიანობის მართვას სახელმწიფოს მხრიდან. ამგვარი მართვა, მემარცხენე პოლიტიკური და ეკონომიკური წარმოდგენების თანახმად, აუცილებელია საერთო კეთილდღეობისა და საზოგადოებაში არსებული უთანასწორობის აღმოსაფხვრელად. ამ მიზნით სახელმწიფო მიმართავს ეკონომიკის რეგულაციას და ეკონომიკური საქმიანობის დაგეგმვას. ჰაიეკი სწორედ ამ იდეების წინააღმდეგ გამოდის. ის ფიქრობს, რომ რაც არ უნდა კეთილშობილური მიზანი ჰქონდეს სახელმწიფოს ჩარევას ინდივიდების ეკონომიკურ საქმიანობაში, რაც არ უნდა გონივრულად და დასაბუთებულად გამოიყურებოდეს ეკონომიკის განვითარების დაგეგმვის პროექტები, მათ ჯერ ინდივიდების ეკონომიკური საქმიანობის და მათ შორის თავისუფალი კონკურენციის ნიველირებამდე, ხოლო შემდეგ კი ინდივიდების პოლიტიკური თავისუფლების შეზღუდვამდე მივყავართ. საერთო კეთილდღეობის, დედამიწაზე სამოთხის აშენების, სამართლიანობისა და ყველა ადამიანისათვის თანაბარი ეკონომიკური ცხოვრების პირობების იდეით შთაგონებული მემარცხენე პარტიების სახელით მოქმედი მთავრობების პოლიტიკას მივყავართ თავისუფლების ხარისხის შემცირებამდე და, საბოლოოდ კი, ტოტალიტარიზმამდე. რატომ? რადგან ასეთი იდეის განხორციელებას, ჰაიეკის აზრით, აუცილებლად სჭირდება სახელმწიფოს ხელში ძალაუფლების მაქსიმალური კონცენტრაცია. სახელმწიფოს ხელში კონცენტრირებული ძალაუფლება კი საფრთხეს უქმნის ინდივიდების თავისუფლებას. ამასთან დაკავშირებით ჰაიეკი წერს: „ჩვენს თაობას დაავიწყდა, რომ კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული წეს-წყობი-

ლება თავისუფლების ყველაზე მნიშვნელოვანი გარანტიაა. ეს კი ასეა მხოლოდ იმიტომ, რომ წარმოების საშუალებების გამგებლობა გადანაწილებულია უამრავ დამოუკიდებლად მოქმედ კონკურენტ ადამიანს შორის, რომელთაც შეუძლიათ თვითონვე გადაწყვიტონ, როგორ უნდა მოიქცნენ. როდესაც წარმოების საშუალებები მხოლოდ ერთ ხელშია მოქცეული, თუნდაც ეს იყოს „საზოგადოება“, როგორც ერთიანი მთლიანობა ან დიქტატორი, ვინც არ უნდა ახორციელებდეს ამ ზედამხედველობას, მას ჩვენზე სრული ძალაუფლება აქვს. ის, რასაც ეკონომიკური ძალაუფლება ეწოდება, შეიძლება ძალდატანების საშუალებაც იყოს კერძო პირების ხელში, მაგრამ ის ადამიანის მთელ ყოფაზე ვერასოდეს გავრცელდება. მაგრამ მაშინ, როცა ეკონომიკური ძალაუფლება ცენტრალიზებულია, როგორც პოლიტიკური ძალაუფლების ერთგვარი იარაღი, ისეთი ხარისხის დამოკიდებულებას ამკვიდრებს, რომელიც მონობისგან ძნელად თუ გამოირჩევა. კარგად არის ნათქვამი: იმ ქვეყანაში, სადაც ერთადერთი დამქირავებელი სახელმწიფოა, ოპოზიციაში ყოფნა შიმშილით სიკვდილს ნიშნავს.“

ჰაიეკი ფიქრობს, რომ თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკა და დემოკრატია ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია, ეს ასევე ნიშნავს იმას, რომ ეკონომიკური საქმიანობის თავისუფლების გარეშე შეუძლებელია მოქალაქეებმა პოლიტიკურ თავისუფლებას მიაღწიონ და თავისუფალი პოლიტიკური არჩევანი ჰქონდეთ. საერთო კეთილდღეობისა და წესრიგის სახელით სახელმწიფოს მიერ ინდივიდების ეკონომიკური საქმიანობის შეზღუდვას და ამ კეთილდღეობის უზრუნველყოფის მიზნით სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკური საქმიანობის ცენტრალიზებულ დაგეგმვას, რაც, ჰაიეკის აზრით, მემარცხენე ეკონომიკური და პოლიტიკური კონცეფციის გულისგულს წარმოადგენს, მიყვარათ ინდივიდების თავისუფლების შეზღუდვამდე. მემარცხენე პოლიტიკური იდეოლოგია, ეს არის გზა მონობისაკენ და სწორედ ეს უდევს საფუძვლად ყველა ჯურის ტოტალიტარულ რეჟიმებს. ამიტომაც ჰაიეკი ამ ნაშრომს „ყველა სოციალისტურ პარტიას“ უძღვნის.

ჰაიეკი აკრიტიკებს განმანათლებლობის ეპოქიდან მომდინარე გონების ყოვლისშემძლეობის იდეას. წარმოდგენას, რომლის თანახმადაც გონებას ძალუძს აღმოაჩინოს ისტორიის განვითარების კანონები და განჭვრიტოს კაცობრიობის მომავალი. წიგნის შესავალში ის წერს: „აწმყოს მოვლენები ისტორიული მოვლენებისაგან იმით განსხვავდება, რომ ჩვენ არ ვიცით საით მივყავართ მათ. როცა უკან ვიხედებით, ჩვენ გვძალუძს წარსულის მოვლენების ახსნა-გაგება ამ მოვლენების შედეგების თვალის მიდევნებითა და შეფასებით. მაგრამ მიმდინარე ისტორია, ჩვენთვის ისტორია არ არის. ის მომავლისკენ არის მიმართული და ჩვენ თითქმის არასოდეს შეგვიძლია ვთქვათ, რა გველოდება წინ. საქმე სულ სხვაგვარად იქნებოდა, რომ შეგვძლებოდა ერთი და იმავე მოვლენის ხელმეორედ განცდა... მაშინ ჩვენ მოვლენებს სულ სხვაგვარად შევხედავდით... შეიძლება უკეთესიც კია, რომ ასეთი გამოცდილებისათვის ადამიანს გზა აქვს გადაკეტილი, რომ მან არ იცის კანონები, რომელსაც ემორჩილება ისტორია.“ ამით ჰაიეკი სულაც არ გულისხმობს იმას, რომ ჩვენ საერთოდ არ შეგვიძლია გონე-

ბის, აზროვნების საშუალებით თავიდან ავიცილოთ არასასურველი ისტორიული მოვლენები და საფრთხეები. რასაკვირველია, ჩვენ შეგვიძლია ისტორიიდან გამოცდილების გამოტანა, წარსულის შეცდომების თავიდან არიდება, მაგრამ თუ როგორ განვითარდება შორეულ მომავალში კაცობრიობა და რა ნაბიჯები უნდა გადაიდგას ამისათვის, ეს გონებისა და აზროვნებისათვის სრულებით მიუღწეველი ამოცანაა. ვინც ისტორიის კანონების სახელით საუბრობს (ჰაიეკის აზრით, ამას უპირატესად მიმართავენ ინტელექტუალები), ის აუცილებლად შეეცდება ამ კანონის ხელისშემშლელი ფაქტორების თავიდან მოცილებას. ეს ფაქტორი კი შეიძლება აღმოჩნდეს კონკრეტული ადამიანი, რომელსაც ცხოვრებასა და საკუთარ საქმიანობაზე ინტელექტუალებისაგან განსხვავებული ხედვა აქვს. ეს შეიძლება ასევე იყოს ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც ეჭვის თვალით, სკეპტიკურად უყურებს საყოველთაო კეთილდღეობის სახელით სახელმწიფოს მხრიდან გადადგმულ ნაბიჯებს: ეკონომიკური ცხოვრების ცენტრალიზებულ დაგეგმვას და ამ დაგეგმვაში ადამიანის გონების შესაძლებლობების გადამეტებულ შეფასებას. გონების პრინციპებზე დამყარებულ მართვის სისტემას ჰაიეკი უპირისპირებს „სპონტანური წესრიგის“, წინასწარ დაუგეგმავი საზოგადოების იდეას. რა შინაარსს დებს ჰაიეკი ამ ცნებაში? პირველ რიგში, სპონტანური წესრიგი გულისხმობს დაუგეგმავ წესრიგს, ეს წესრიგი არ წარმოადგენს კონკრეტული ადამიანის ჩანაფიქრის, ადამიანის ან ადამიანთა ჯგუფის თეორიის, ფილოსოფიური კონცეფციის პროდუქტს, ის სპონტანურად, ადამიანთა თავისუფალი ინტერაქციის – ურთიერთობის – შედეგად წარმოიქმნება. თავისუფალ ინტერაქციაში მყოფი ინდივიდები ურთიერთობის პროცესში იყენებენ საკუთარ ინდივიდუალურ გამოცდილებასა და ცოდნას და ამ გამოცდილებისა და ცოდნის საფუძველზე შედიან ერთმანეთთან კომუნიკაციაში. ეს ცოდნა და გამოცდილება არასოდეს არის აბსტრაქტული და არ გულისხმობს ისტორიის, კაცობრიობის მომავლის ტოტალურ ხედვას. სპონტანური წესრიგი იქმნება „ბუნებრივად“, ყოველგვარი სამთავრობო დირექტივების და ინტელექტუალთა მიერ შექმნილი ფილოსოფიური კონცეფციების გარეშე. ჰაიეკი ფიქრობს, რომ ენა, მორალი, კანონები, დამწერლობა, ისევე როგორც ბაზარი და ფული ადამიანთა წინასწარდაუგეგმავი, სპონტანური ქმედებით წარმოქმნილი ფენომენებია. ჰაიეკი წესრიგს და წესებს კი არ უგულვებელყოფს, არამედ მიუთითებს იმაზე, რომ წესრიგი, რომელსაც ადამიანები ქმნიან, კანონები, რომელსაც ისინი იყენებენ ვინმეს ჩანაფიქრი კი არ არის, არამედ ჩვენი თავისუფალი მოქმედებებიდან არის წარმოქმნილი. ეს ყველაზე კარგად ჩანს საბაზრო ეკონომიკის მაგალითზე, სადაც ამა თუ იმ საქონლის ფასს სახელმწიფო ან ადამიანთა ჯგუფი, სახელმწიფოს იდეოლოგია ან ადამიანთა ჯგუფის წინასწარმოფიქრებული თეორია და ფილოსოფია კი არ განსაზღვრავს, არამედ თვით ბაზრის კანონები: მოთხოვნისა და მიწოდების საბაზრო პრინციპები.

დამგეგმავები (ამ ცნებას ჰაიეკი სოციალისტების სინონიმად მოიხსენიებს) კი პირიქით, სპონტანურ წესრიგს ებრძვიან. ისინი სპონტანურ წესრიგს გონების

ძალით ხელოვნურად შექმნილ, ხშირად ერთადერთ ჭეშმარიტებად გამოცხადებული იდეით ებრძვიან და ცდილობენ ბუნებრივი წესრიგი, წესრიგი, რომელიც თავისუფალი არჩევანის მქონე პიროვნებათა ურთიერთქმედებითაა შექმნილი, ერთი ჯგუფის მიერ შექმნილი ეკონომიკური განვითარების გეგმით და ადამიანის პირადი ცხოვრების აბსოლუტური რეგულაციით ჩაანაცვლონ. ასეთი განზრახვის განსახორციელებლად, აღნიშნავს ჰაიეკი, სოციალისტები და დამგეგმავები კაცობრიობისათვის აქამდე გაუგონარი ძალაუფლების კონცენტრაციას საჭიროებენ, რასაც აუცილებლობით მიეყვართ ერთი ჯგუფის სხვა ჯგუფებზე ბატონობისაკენ. ნაცისტური გერმანია და ბოლშევიკური რუსეთი სწორედ ისეთ პოლიტიკურ სისტემას წარმოადგენს, სადაც საყოველთაო კეთილდღეობის, რასობრივი სიწმინდის და სამართლიანობის სახელით ადამიანებს პრაქტიკულად დაკარგული აქვთ ინდივიდუალური, ზემოდან კარნახის გარეშე მოქმედების საშუალება, საკუთარი საქმიანობის საკუთარი შეხედულებისამებრ არჩევის თავისუფლება. ასეთი პოლიტიკური სისტემა რადიკალურად განსხვავდება ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში არსებული პოლიტიკური სისტემისაგან: „ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში თვით ყველაზე ცუდად ანაზღაურებად არაპროფესიონალ მუშას გაცილებით მეტი თავისუფლება აქვს, რომ ცხოვრება თავისი სურვილისამებრ მოიწყოს, ვიდრე ბევრ მეწარმეს ნაცისტურ გერმანიაში ან შედარებით უკეთესი ანაზღაურების მქონე ინჟინერსა და მენეჯერს – რუსეთში. ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში ადამიანს თითქმის არანაირი წინააღმდეგობა არ გადაეღობება, თუკი სურს, რომ შეიცვალოს საცხოვრებელი ადგილი ან პროფესია, ხმამაღლა გამოთქვას თავისი შეხედულებები – ასე ან ისე გაატაროს თავისუფალი დრო. მის ფიზიკურ უსაფრთხოებასა და თავისუფლებას არ ემუქრება ისეთი საშიშროება, რომელიც უხეში ძალით მიაჯაჭვავს იმ საქმესა და გარემოს, რომელიც უმაღლესი ხელისუფლის მიერ მისთვის არის განსაზღვრული“.

სად არის გამოსავალი? როგორ უნდა აიცილონ მსოფლიოს საზოგადოებებმა სოციალიზმის, ინდივიდების თავისუფალი არჩევანის უფლების დაკარგვის საფრთხე? ჰაიეკი, რომელიც კლასიკური ლიბერალიზმის იდეების გამგრძელებლად გველინება, გვთავაზობს გავიხსენოთ და დავხვეწოთ ის გამოცდილება, რომელიც XIX საუკუნეში კაცობრიობამ დააგროვა: „ადამიანების პიროვნული ენერგიის გამოთავისუფლების ყველაზე თვალსაჩინო შედეგი მეცნიერების გასაოცარი აღმავლობა იყო. მხოლოდ სამეწარმეო თავისუფლებამ გახსნა გზა ახალი ცოდნის თავისუფლად გამოყენებისკენ, თანაც მხოლოდ მას შემდეგ, რაც თითოეულისთვის, ვინც კი მზად იყო საკუთარი პასუხისმგებლობით ემოქმედა, ხელმისაწვდომი გახდა ყველაფერი, რაც მეცნიერებამ იმ უდიდესი წინგადადგმული ნაბიჯების შედეგად შექმნა, რამაც ბოლო 150 წლის მანძილზე მნიშვნელოვნად შეცვალა სამყაროს იერსახე. ამ ზრდა-განვითარების შედეგებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. ყველგან, სადაც კი ის წინააღმდეგობები აღმოიფხვრა, რომლებიც პიროვნების გამჭრიახობის თავისუფალ გამოვლენას ეღობებოდა, ადამიანებს

მზარდი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების საშუალება სწრაფად გაუჩნდათ. XX საუკუნის დასაწყისისთვის მშრომელმა ადამიანმა დასავლურ სამყაროში ყოფიერი კეთილდღეობის, უსაფრთხოებისა და პიროვნული დამოუკიდებლობის ისეთ დონეს მიაღწია, რომ 100 წლის წინ ამის წარმოდგენაც კი ძნელი იყო.“

როგორ არის შესაძლებელი კლასიკური ლიბერალიზმის გამოცდილების განვითარება და დახვეწა? უნდა აღინიშნოს, რომ ჰაიეკი დაგეგმვას სრულად არ უგულვებელყოფს. ლიბერალიზმი, აღნიშნავს ჰაიეკი, სულაც არ ნიშნავს კლასიკური ლიბერალიზმის საქმიანობის თავისუფლების დოგმატურ გაგებას. ლიბერალური იდეა არ ნიშნავს მოვლენათა შენარჩუნებას არსებული სახით. მაგრამ ლიბერალიზმი, ისე როგორც ეს ჰაიეკს ესმის, ყურადღებას ამახვილებს კონკურენციის პრინციპზე ღირეუქიულ მართვასთან მიმართებაში. მაგრამ ეს კონკურენცია „ველურ კაპიტალიზმს“ როდი ამკვიდრებს და ეკონომიკურ საქმიანობაშიც სახელმწიფოს ჩარევას როდი გამორიცხავს. პირიქით, სახელმწიფოს როლი ეკონომიკურ და სოციალურ საქმიანობაში კონკურენციის პირობების დახვეწაში უნდა ვეძებოთ, მაგრამ არის სფეროები, სადაც, ჰაიეკის აზრით, სახელმწიფოს ჩარევას მხოლოდ ინდივიდის ეკონომიკური ინტერესების გათვალისწინებით ვერ გადაწყვეტთ: „კონკურენციის დადებითი შედეგების გამოყენებას ხელს არ უშლის გარკვეულ საკითხებში სახელმწიფოს ჩარევა. მაგალითად, სამუშაო საათების საზღვრებისა და ზოგიერთი სანიტარული ნორმის დადგენა, საყოფაცხოვრებო უზრუნველყოფის მრავალმხრივ მზარდი სისტემის დამკვიდრება, შესაძლებელია, სრულიად შეესატყვისებოდეს კონკურენციის წესების დაცვას. მაგრამ არის აგრეთვე ისეთი სფეროებიც, სადაც კონკურენტული წყობა განუხორციელებელია. მაგალითად, ტყის გაჩეხვის მავნე შედეგები ან საწარმოო გამონაბოლქვთან დაკავშირებული ფაქტორები მხოლოდ კერძო მესაკუთრის უფლებების განხილვით ვერ შემოიფარგლება. მაგრამ ის, რომ სახელისუფლებო მითითებები უნდა გამოვიყენოთ იქ, სადაც კონკურენცია სრულყოფილი ვერაა, სავსებით არ ამტკიცებს იმას, რომ ჩვენ უნდა ჩავახშოთ კონკურენცია იქ, სადაც შესაძლებელია მისი ამოქმედება. იმ პირობების შექმნა, რომელიც კონკურენციას შესაძლებლობების ფარგლებში, შედეგიანს გახდის – გაყალბებისა და თაღლითობისგან დაცვა, მონოპოლიების აღკვეთა – ის ამოცანებია, რომელთა გადაწყვეტა ქმნის ფართო და უეჭველ ასპარეზს სახელისუფლებო მოღვაწეობისთვის.“

შეიძლება ითქვას, რომ ჰაიეკი სოციალიზმის იდეების რადიკალური მოწინააღმდეგეა. ის სრულებით ეთანხმება ალექსის დე ტოკვილს (Alexis de Tocqueville 1805-1859), რომლის აზრითაც სოციალიზმი და დემოკრატია ერთმანეთს გამოირიცხავს. ჰაიეკი თვლის, რომ სოციალიზმმა შეცვლა სიტყვა „თავისუფლების“ შინაარსი. თუ ადრე ამ სიტყვაში იგულისხმებოდა ძალადობისაგან თავისუფლება, ახლა, ჰაიეკის აზრით, ამ სიტყვამ სხვა შინაარსი შეიძინა. ეს შინაარსი კი, ფიქრობს ჰაიეკი, სხვა არაფერია, თუ არა „სიმდიდრის ხელახალი გადანაწილების შესახებ ძველი მოთხოვნის განახლებული გამოვლინება“.

ჰაიეკი პიროვნული თავისუფლების მქადაგებელია. მხოლოდ თავისუფალი პიროვნებებისაგან შემდგარ საზოგადოებას შეუძლია თავი დაიცვას სახელმწიფოს სათავეში ყველაზე უარესი ადამიანებისაგან შემდგარი ჯგუფის მოსვლისაგან. თავისუფალი კონკურენცია, ადამიანის საქმიანობაში სახელმწიფოს ჩარევის მინიმალურად შემცირება წარმოადგენს ტოტალიტარიზმისა და, შესაბამისად, მონობის თავიდან აცილების საშუალებას.

გზა ბატონყმობისკენ

შესავალი

(სრული სახით გამოქვეყნდა 1944 წელს, ხოლო წინამდებარე თარგმანი არის 1945 წლის აპრილში „რიდერს დაიჯესტში“ გამოქვეყნებული ტექსტის შემოკლებული ვერსია)

გერმანელი ნაციონალ-სოციალისტების მიერ მე-19 საუკუნის 30-იან და 40-იან წლებში განხორციელებული ძალმომრეობის მნიშვნელოვანმა მასშტაბებმა, გააძლიერა იმის რწმენა, რომ დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში შეუძლებელია ტოტალიტარული სისტემის ჩამოყალიბება. მაგრამ, ნება მოგვეცით, გაგახსენოთ – ჯერ კიდევ 30-იანი წლების დასაწყისში იმის ალბათობა, რომ ასეთი რამ გერმანიაში მოხდებოდა, წარმოუდგენელი იყო არა მხოლოდ თავად გერმანელთა ცხრა მეათედისთვის, არამედ ყველაზე უფრო მტრულად განწყობილი უცხოელი დამკვირვებლებისთვისაც კი.

უამრავი თავისებურება, რომელიც მაშინ აღიქმებოდა, როგორც „სახასიათოდ გერმანული“, ამჟამად ამერიკასა და ინგლისს ერთნაირად ახასიათებს. უამრავი ნიშანი, მაგალითად ხელისუფლების გაზვიადებული თაყვანისცემა, „გარდაუვალობისადმი“ მორჩილება, ყველაფრის „მოწესრიგებით“ (ახლა ამას „დაგეგმვას“ ვუწოდებთ) გატაცება, მომავალში გერმანიის მსგავსი მიმართულებით განვითარების შესაძლებლობაზე მიუთითებს.

საფრთხის არსსა და შესაძლო შედეგებს ამ ქვეყნებში კიდევ უფრო ცუდად აღიქვამენ, ვიდრე გერმანიაში აცნობიერებდნენ. მთავარი უბედურება კი კვლავ იმის არდანახვაა, რომ გერმანიაში ნაცისტურ ძალებს მეტწილად სოციალისტური მრწამსით აღტკინებული იმ ადამიანების კეთილგანწყობამ გაუხსნა გზა, რომლებიც ყოველივე იმას ემხრობოდნენ, რაც მათთვის მიუღებელი იყო. ცოტა ვინმე თუ აცნობიერებს, რომ ფაშიზმისა და მარქსიზმის აღზევება, წინარე პერიოდის სოციალისტური ტენდენციების საწინააღმდეგოდ მიმართული უკუქმედება კი არა, მათი გარდაუვალი შედეგი იყო. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია, რომ ზემოხსენებულ მოძრაობათა ლიდერების დიდმა ნაწილმა, იტალიელი მუსოლინიდან მოყოლებული (ფრანგი ლავალისა და ბრიტანელი ქვისლინგის ჩათვლით), მოღვაწეობა დაიწყო, როგორც სოციალისტებმა და დაამთავრეს, როგორც ფაშისტებმა ან ნაცისტებმა.

დღეს, დემოკრატიულ ქვეყნებში, მათი უმრავლესობა, ვისაც გულწრფელად სძაგს ნაციზმის ყოველგვარი გამოვლინება, სინამდვილეში იმ იდეალებს

ემსახურება, რომელთა განხორციელებაც უშუალოდ ხსნის გზას საძულველ ტირანიამდე. მათი უმეტესობა, ვისი შეხედულებებიც მოვლენათა განვითარებაზე გავლენას ახდენს, ძირითადად, სოციალისტები არიან. მათ სჯერათ, რომ ჩვენი ეკონომიკური ცხოვრება „გონივრულად მართვადი“ უნდა იყოს და კონკურენციას „ეკონომიკური დაგეგმვა“ უნდა ჩაენაცვლოს. მაგრამ, განა შეიძლება წარმოვიდგინოთ იმაზე უფრო დიდი ტრაგედია, ვიდრე ჩვენდა უნებურად, იმის სრულიად საწინააღმდეგო ნაყოფის მიღებაა, რისკენაც ასე ვილტვოდით, როდესაც მიზანმიმართულად ვცდილობდით, რომ ჩვენი მომავლი უმაღლესი იდეალების მიხედვით მოგვეწყო?

დაბეგმვა და ძალაუფლება

საკუთარი მიზნების მისაღწევად, დამგეგმავებს ისეთი ძალაუფლება სჭირდებათ, რომლის მსგავსი მანამდე არ ყოფილა და ადამიანების ერთი ჯგუფის მიერ სხვებზე უშუალო ბატონობას გულისხმობს. მათი წარმატება დამოკიდებული იქნება მოპოვებული ძალაუფლების მოცულობაზე. შესაბამისად, ეკონომიკური საქმიანობის ცენტრალიზებული მართვა თავისუფლების დათრგუნვას მოითხოვს. ამ პროცესს გარკვეულწილად დემოკრატია უშლის ხელს. ამიტომ, დაგეგმვასა და დემოკრატიას შორის დაპირისპირება გარდაუვალი ხდება.

ბევრ სოციალისტს სავალალო ილუზია ჰქონდა, რომ თუკი კერძო პირებს იმ ძალაუფლებას ჩამოართმევდნენ, რომლითაც ისინი ინდივიდუალისტურ წეს-წყობილებაში სარგებლობდნენ და მას საზოგადოებას გადასცემდნენ, ძალაუფლებაც მოისპობოდა. მათ მხედველობიდან გამორჩათ ის, რომ ძალაუფლების იმგვარი კონცენტრირება, როდესაც მისი გამოყენება მხოლოდ ერთადერთი გეგმის განხორციელებისთვისაა შესაძლებელი, ძალაუფლების არა უბრალო გადაცემას, არამედ უსაზღვროდ გაფართოებას გულისხმობს.

ცალკე ადამიანის ხელში მთელი იმ ძალაუფლების მოქცევით, რომელიც წარსულში თითოეულის მიერ საკუთარი შეხედულებით გამოიყენებოდა, ძალაუფლების მასშტაბი უსაზღვროდ და მანამდე არნახულად იზრდება. ამასთან იმდენად, რომ თითქმის ძირეულად ცვლის მის ხასიათს.

სრულიად მცდარია იმის მტკიცება, რომ ის ყოვლისმომცველი ძალაუფლება, რომელიც ცენტრალურ საგეგმო კომიტეტს ჰქონდა, „არ იქნება კიდევ უფრო დიდი, ვიდრე ძალაუფლება, რომლითაც კერძო სტრუქტურების დირექტორთა საბჭოები სარგებლობენ“ უნდა აღინიშნოს, რომ კონკურენტულ საზოგადოებაში ვერავინ სარგებლობს იმ ძალაუფლების მცირედი ნაწილითაც კი, რომლითაც ცენტრალური საგეგმო კომიტეტი ისარგებლებს. ძალაუფლების დეცენტრალიზება ნიშნავს ძალაუფლების აბსოლუტური მოცულობის მნიშვნელოვან შემცირებას, ხოლო ის ერთადერთი კონკურენტული წეს-წყობილება, რომელიც ერთი ადამიანის მიერ მეორეზე ძალაუფლების განხორციელების შესაძლებლობას მინიმუმამდე კვცის. ვის შეუძლია სერიოზულად დაეჭვდეს, რომ იმ მილიონერის ძალაუფლება, რომელიც შესაძლოა, ჩემი დამქირავებელიც იყოს, განუზომლად

უფრო ნაკლებია, ვიდრე დაბალჩინოსანი ბიუროკრატის შესაძლებლობები, რომლის ხელშიცაა სახელისუფლებო იძულების აპარატი და ვის კეთილგონიერებაზეცაა დამოკიდებული, როგორ ვიცხოვრო და ვიშრომო?

ნებისმიერ შემთხვევაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში თვით ყველაზე ცუდად ანაზღაურებად არაპროფესიონალ მუშას გაცილებით მეტი თავისუფლება აქვს, რომ ცხოვრება თავისი სურვილისამებრ მოიწყოს, ვიდრე ბევრ მეწარმეს ნაცისტურ გერმანიაში ან შედარებით უკეთესი ანაზღაურების მქონე ინჟინერსა და მენეჯერს – რუსეთში. ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში ადამიანს თითქმის არანაირი წინააღმდეგობა არ გადაელობება, თუკი სურს, რომ შეიცვალოს საცხოვრებელი ადგილი ან პროფესია, ხმამაღლა გამოთქვას თავისი შეხედულებები – ასე ან ისე გაატაროს თავისუფალი დრო. მის ფიზიკურ უსაფრთხოებასა და თავისუფლებას არ ემუქრება ისეთი საშიშროება, რომელიც უხეში ძალით მიაჯაჭვავს იმ საქმესა და გარემოს, რომელიც უმაღლესი ხელისუფლის მიერ მისთვის არის განსაზღვრული.

ჩვენს თაობას დაავიწყდა, რომ კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული წეს-წყობილება თავისუფლების ყველაზე მნიშვნელოვანი გარანტიაა. ეს კი ასეა მხოლოდ იმიტომ, რომ წარმოების საშუალებების გამგებლობა გადანაწილებულია უამრავ დამოუკიდებლად მოქმედ კონკურენტ ადამიანს შორის, რომელთაც შეუძლიათ თვითონვე გადაწყვიტონ, როგორ უნდა მოიქცნენ. როდესაც წარმოების საშუალებები მხოლოდ ერთ ხელშია მოქცეული, თუნდაც ეს იყოს „საზოგადოება“, როგორც ერთიანი მთლიანობა ან დიქტატორი, ვინც არ უნდა ახორციელებდეს ამ ზედამხედველობას, მას ჩვენზე სრული ძალაუფლება აქვს. ის, რასაც ეკონომიკური ძალაუფლება ეწოდება, შეიძლება ძალდატანების საშუალებაც იყოს კერძო პირების ხელში, მაგრამ ის ადამიანის მთელ ყოფაზე ვერასოდეს გავრცელდება. მაგრამ მაშინ, როცა ეკონომიკური ძალაუფლება ცენტრალიზებულია, როგორც პოლიტიკური ძალაუფლების ერთგვარი იარაღი, ისეთი ხარისხის დამოკიდებულებას ამკვიდრებს, რომელიც მონობისგან ძნელად თუ გამოირჩევა. კარგად არის ნათქვამი: იმ ქვეყანაში, სადაც ერთადერთი დამქირავებელი სახელმწიფოა, ოპოზიციაში ყოფნა შიმშილით სიკვდილს ნიშნავს.

საფრთხის წინაპირობა

სოციალიზმისა და ტოტალიტარიზმის გამოვლინების ყველა ფორმისგან განსხვავებით, ინდივიდუალიზმი თითოეული პიროვნების მიმართ ქრისტიანულ პატივისცემასა და რწმენაზეა დაფუძნებული და გულისხმობს, რომ სასურველია, ადამიანმა თავისუფლად განავითაროს ღმერთის მიერ საკუთრივ მისთვის ბოძებული ნიჭი და მიდრეკილებები. ეს ფილოსოფია რენესანსის პერიოდში ჩაისახა, ხოლო შემდეგ ის დაიხვეწა და იმ სახით გავრცელდა, რომელსაც დასავლურ ცივილიზაციად ვიცნობთ. საზოგადოების განვითარება ზოგადად ცალკეული პიროვნებების იმ მარწუხებიდან გათავისუფლებისკენ იყოს მიმართული, რომლებიც მათ ფეოდალურ საზოგადოებაში ბოჭავდა.

შესაძლებელია, რომ ამ მარწუხებიდან ადამიანების პიროვნული ენერგიის გამოთავისუფლების ყველაზე თვალსაჩინო შედეგი მეცნიერების გასაოცარი აღმავლობა იყო. მხოლოდ სამეწარმეო თავისუფლებამ გახსნა გზა ახალი ცოდნის თავისუფლად გამოყენებისკენ, თანაც მხოლოდ მას შემდეგ, რაც თითოეულისთვის, ვინც კი მზად იყო საკუთარი პასუხისმგებლობით ემოქმედა, ხელმისაწვდომი გახდა ყველაფერი, რაც მეცნიერებამ იმ უდიდესი წინგადადგმული ნაბიჯების შედეგად შექმნა, რამაც ბოლო 150 წლის მანძილზე მნიშვნელოვნად შეცვალა სამყაროს იერსახე. ამ ზრდა-განვითარების შედეგებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. ყველგან, სადაც კი ის წინააღმდეგობები აღმოიფხვრა, რომლებიც პიროვნების გამჭრიახობის თავისუფალ გამოვლენას ეღობებოდა, ადამიანებს მზარდი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების საშუალება სწრაფად გაუჩნდათ. მე-20 საუკუნის დასაწყისისთვის, მშრომელმა ადამიანმა დასავლურ სამყაროში ყოფიერი კეთილდღეობის, უსაფრთხოებისა და პიროვნული დამოუკიდებლობის ისეთ დონეს მიაღწია, რომ 100 წლის წინ ამის წარმოდგენაც კი ძნელი იყო.

ამ წარმატების შედეგი ადამიანებს შორის საკუთარ ბედ-იღბალზე ზემოქმედების ახლებური შეგრძნების გავლივება და რწმენის განმტკიცება იყო, რომ მათ შეეძლოთ თავიანთი ყოფა-ცხოვრება უსაზღვროდ გაეუმჯობესებინათ. უკვე მიღწეული აღიქმებოდა ერთხელ და სამუდამოდ უზრუნველყოფილ და მარადიულ მიღწევად, ხოლო, განვითარების ტემპი ითვლებოდა არადაამაკმაყოფილებლად. მეტიც, ის წანამძღვრები, რომელთაც ასეთი წინსვლა შესაძლებელი გახადეს, კიდევ უფრო სწრაფი წინსვლის წინააღმდეგ იქნა მიჩნეული. შეიძლება ითქვას, რომ ლიბერალიზმის თვალსაჩინო წარმატება თვითონვე ხდებოდა საკუთარი კრახის მიზეზიც.

არც ერთი კეთილგონიერი ადამიანი არ ეჭვობდა, რომ მე-19 საუკუნის ეკონომიკურ მიღგომებზე დაფუძნებული აღმავლობა მხოლოდ დასაწყისი იყო, რადგან არსებობდა წინსვლის უზარმაზარი შესაძლებლობები იმ მიმართულებით, საითკენაც მაშინ მივდიოდით. თუმცა, ამჟამად გამეფებული შეხედულებების შესაბამისად, უკვე აღარ ისმის კითხვა, თავისუფალ საზოგადოებაში როგორ უნდა გამოვიყენოთ სპონტანურად წარმოქმნილი ენერგია უფრო უკეთესად. ამის გამო განვიზრახეთ ამ ძალებისგან გამიჯვნა და მათი თავისუფალ საზოგადოებაში „კოლექტიურობითა“ და „მიზანმიმართული“ მითითებებით ჩანაცვლება.

საყუარდლებოა, რომ ლიბერალიზმი ყველაზე სრულად გერმანიაში უარყვეს. ეს გამოვლინდა როგორც საკუთრივ სოციალიზმის უფრო რადიკალური სახესხვაობის (ნაციზმის) განხორციელებაში, ისე, უმეტესწილად „მოწესრიგებისა“ და „დაგეგმვის“ მცდელობებში. მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის პირველი მეოთხედის განმავლობაში, გერმანია საკმაოდ წინ წავიდა, როგორც სოციალიზმის თეორიის, ისე მისი პრაქტიკული განხორციელების კუთხით. თანაც იმდენად დაწინაურდა, რომ ის საკითხები, რაზეც საბჭოურ რუსეთში ასე ფართოდ მსჯელობენ, გერმანელებმა დიდი ხანია უკან მოიტოვეს. გერმანელები ნაციზმის

აღმოცენებამდე გაცილებით ადრე აკრიტიკებდნენ ლიბერალიზმსა და დემოკრატიას, კაპიტალიზმსა და ინდივიდუალიზმს.

გერმანელი და იტალიელი სოციალისტები ნაცისტებზე დიდი ხნით ადრე იყენებდნენ იმ ხერხებს, რომლებიც მოგვიანებით ნაცისტებმა და ფაშისტებმა უფრო შედეგიანად გამოიყენეს. პირველად სოციალისტებმა შეიმუშავეს ისეთი პოლიტიკური პარტიის შექმნის იდეა, რომელიც თრგუნავდა პიროვნების თვითმყოფადობის ყველა გამოვლენას და მოიცავდა მის ნებისმიერ საქმიანობას აკენიდან საფლავამდე და მოითხოვდა, რომ ადამიანს ყველაფერში პარტიის შეხედულებებით ეხელმძღვანელა. სწორედ სოციალისტები იყვნენ პირველები და არა ფაშისტები, რომლებმაც მცირეწლოვანი ბავშვების პოლიტიკურ ორგანიზაციაში გაწევრიანება დაიწყეს, რომ მათი აზროვნება ემართათ. პირველები არა ფაშისტები, არამედ სწორედ სოციალისტები იყვნენ, ვინც სპორტისა და სხვა თამაშების, ფეხბურთისა და ტურიზმის ორგანიზება ისეთი პარტიული კლუბების სახით განიზრახეს, სადაც წევრები სხვა პოლიტიკური შეხედულებებისგან დაცული იქნებოდნენ. პირველად სოციალისტებმა მოითხოვეს, რომ პარტიის წევრებს თავი სხვებისგან მისალმებისა და მიმართვის ფორმით გამოერჩიათ. სწორედ მათ შექმნეს ტოტალიტარული პარტიის პროტოტიპი, რომელსაც სტრუქტურა „უჯრედების“ სახით ექნებოდა ორგანიზებული და წევრების პირად ცხოვრებაზე პერმანენტული თვალთვალის მექანიზმებს გამოიყენებდა.

ხელისუფლებაში ჰიტლერის მოსვლის დროისთვის, გერმანიაში ლიბერალიზმი უკვე მკვდარი იყო, ის სოციალიზმმა მოკლა.

ძალიან ბევრი ადამიანისთვის, ვინც სოციალიზმიდან ფაშიზმში გადასვლის უშუალო მოწმე გახდა, ამ ორ წყობას შორის კავშირი აშკარა, მაგრამ დემოკრატიულ ქვეყნებში ხალხის უმეტესობას სოციალიზმისა და თავისუფლების შერწყმის შესაძლებლობა კვლავ სწამდა. მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ დემოკრატიული სოციალიზმი, ბოლო რამდენიმე თაობის უდიდესი უტოპია, არა მარტო განუხორციელებელია, არამედ კიდევაც რომ ეცადო და ძალისხმევა არ დაიშურო მის მისაღწევად, იძლევა ისეთ შედეგს, რომელიც სრულებით განსხვავდება ჩანაფიქრისგან – ემხოება თავად თავისუფლება. მოსწრებულად ითქვა, რომ „ის, რაც ხელისუფლებას ყოველთვის გარდაქმნის ამქვეყნიურ ჯოჯოხეთად, ადამიანმა თავის სამოთხედ გადაქცევა სცადა“.

შემაშფოთებელია ინგლისისა და ამერიკაში იგივე სურათი – როგორ უხეშად არღვევენ და უპატივცემულოდ ეპყრობიან ძველებური ყაიდის ლიბერალიზმის ყოველგვარ გამოვლინებას. „კონსერვატიული სოციალიზმი“ იყო დევიზი, რომლითაც მწერალთა დიდმა ნაწილმა შეამზადა გარემო, სადაც გერმანელმა ნაციონალ-სოციალისტებმა წარმატებული კარიერა შეიქმნეს. სწორედ „კონსერვატიული სოციალიზმი“ განსაზღვრავს დღევანდლობასაც.

დაგეგმვის ლიბერალური გზა

დაგეგმვის პოპულარობას მეტწილად ის განაპირობებს, რომ, რა თქმა უნდა, ყველას შეძლებისამებრ საერთო პრობლემების წინასწარი განჭვრეტა სურს. დაგეგმვის დღევანდელი მომხრეები და ლიბერალები კამათობენ არა იმაზე, რამდენად მიზანშეწონილია ჩვენი საქმიანობის დაგეგმვა, არამედ იმაზე, რომელია საუკეთესო გზა ასეთი ქმედების განსახორციელებლად. საკითხი ისმის ასე: ან ჩვენ შევექმნით ისეთ გარემო პირობებს, რომელიც გასაქანს მისცემს თითოეული პიროვნების ცოდნასა და ინიციატივას, რაც შეიძლება წარმატებულად დაგეგმონ საკუთარი ცხოვრება, ან მთელი სამეურნეო ცხოვრება „დადგენილი გეგმის“ მიხედვით უნდა ვმართოთ, რაც ნიშნავს, „საზოგადოებრივი რესურსების წინასწარგამიზნულ განკარგვას იმგვარად, რომ მისაღადგოს საგეგმო კომიტეტის წევრების შეხედულებას, თუ ვის რა უნდა ერგოს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში“.

მნიშვნელოვანია, რომ ერთმანეთისგან განვასხვავოთ წინააღმდეგობა დაგეგმვის უახლესი ტიპისა და დოგმატურად გაგებული „ლაისსეზ ფაირე“ (ფრ. – ნება მიბოძეთ ვიმოქმედოთ. რედ. შენიშვნა) მიდგომის მიმართ. ლიბერალური მტკიცებულებები არ გულისხმობს მოვლენათა შენარჩუნებას არსებული სახით. უპირატესობა ენიჭება კონკურენციის საუკეთესო შესაძლებლობების გამოყენებას, როგორც ადამიანთა ძალისხმევის კოორდინირების საშუალებას. ეს მოსაზრება დაფუძნებულია იმის რწმენაზე, რომ ეფექტური კონკურენციის პირობების შექმნა ცალკეული პიროვნებების ძალისხმევის ხელშეწყობის საუკეთესო შესაძლებლობაა. ლიბერალიზმი, ცხადად აჩვენებს, რომ კონკურენციის ნაყოფიერებისთვის მოხერხებული საკანონმდებლო ჩარჩოებია აუცილებელი და არც ძველი და არც ამაჟამად მოქმედი კანონები მნიშვნელოვანი შეცდომებისგან დაცული არ არის.

მიუხედავად ყველაფრისა, ლიბერალიზმი ეწინააღმდეგება იმას, რომ ეკონომიკური საქმიანობა კონკურენციის მაგივრად დირექტიულ მართვას დაექვემდებაროს. ის აღიარებს კონკურენციას, მიიჩნევს უმთავრესად, არა მარტო იმიტომ, რომ ყოველმხრივ შედეგიანი მეთოდია, არამედ იმიტომ, რომ ის ერთადერთი მეთოდია, რომელშიც ხელისუფლება ძალადობრივად ან ნებელობით არ ერევა. ლიბერალიზმი ემიჯნება „გონიერი საზოგადოებრივი ზედამხედველობის“ საჭიროებას და ცალკეულ პიროვნებებს შანსს აძლევს, თავად გადაწყვიტონ, რამდენად შეესაბამება მათი კონკრეტული საქმიანობის ანაზღაურება სათანადო ძალისხმევასა და დანახარჯებს.

კონკურენციის დადებითი შედეგების გამოყენებას ხელს არ უშლის გარკვეულ საკითხებში სახელმწიფოს ჩარევა. მაგალითად, სამუშაო საათების საზღვრებისა და ზოგიერთი სანიტარიული ნორმის დადგენა, საყოფაცხოვრებო უზრუნველყოფის მრავალმხრივ მზარდი სისტემის დამკვიდრება, შესაძლებელია, სრულიად შეესატყვისებოდეს კონკურენციის წესების დაცვას. მაგრამ არის აგრეთვე ისეთი სფეროებიც, სადაც კონკურენტული წყობა განუხორციელებელია. მაგალითად, ტყის გაჩეხვის მაგნი შედეგები ან საწარმოო გამონაბოლქვთან და-

კავშირებული ფაქტორები მხოლოდ კერძო მესაკუთრის უფლებების განხილვით ვერ შემოიფარგლება. მაგრამ ის, რომ სახელისუფლებო მითითებები უნდა გამოვიყენოთ იქ, სადაც კონკურენცია სრულყოფილი ვერაა, სავსებით არ ამტკიცებს იმას, რომ ჩვენ უნდა ჩავახშოთ კონკურენცია იქ, სადაც შესაძლებელია მისი ამოქმედება. იმ პირობების შექმნა, რომელიც კონკურენციას შესაძლებლობების ფარგლებში, შედეგიანს გახდის – გაყალბებისა და თაღლითობისგან დაცვა, მონოპოლიების აღკვეთა – ის ამოცანებია, რომელთა გადაწყვეტა ქმნის ფართო და უეჭველ ასპარეზს სახელისუფლებო მოღვაწეობისთვის.

ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შესაძლებელია მოინახოს რაღაც „შუალედური გზა“ კონკურენციასა და ცენტრალურ მართვას შორის. თუმცა, ერთი შეხედვით, ამაზე უკეთესი რა უნდა იყოს ან სხვა რა უნდა მოუვიდეთ თავში მოაზროვნე ადამიანებს. მხოლოდ „სალი აზრის“ მოხმობა ამ საკითხში არასაიმედოა. მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლებელია კონკურენციასთან გარკვეული სახელისუფლებო რეგულირების შეხამება, ეს სავსებით შეუთავსებელია ჩვენთვის მისაღები ნებისმიერი მასშტაბის დაგეგმვასთან, ისე, რომ მან არ შეწყვიტოს წარმოების ქმედითი მმართველის ფუნქციის შესრულება.

ორივე, როგორც კონკურენცია, ისე ცენტრალური მართვა, უმოქმედო და უშედეგო იარაღად გადაიქცევა, თუ ისინი არასრულყოფილად გამოიყენება, ამიტომ მათი შერწყმა ნიშნავს, რომ ვერც ერთი ვერ იმუშავებს.

დაგეგმვისა და კონკურენციის შეხამება შესაძლებელია მხოლოდ თვით კონკურენციის ხელშეწყობისა და არა კონკურენციის შეფერხების დაგეგმვაში. დაგეგმვა, რომლის წინააღმდეგაც მთელი ჩვენი კრიტიკაა მიმართული, სწორედ რომ კონკურენციის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიებაა.

უდიდესი უბოკია

უეჭველია, რომ მათ უმრავლესობას, ვინც დემოკრატიულ ქვეყნებში მოითხოვდა მთელი ეკონომიკური საქმიანობის ცენტრალური მმართველობისადმი დაქვემდებარებას, კვლავ სჯერა, რომ სოციალიზმისა და პიროვნული თავისუფლების შეხამება შესაძლებელია. თუმცა ბევრი მოაზროვნე სოციალიზმს ჯერ კიდევ ადრეულ პერიოდში თავისუფლების მესაფლავედ აღიქვამდა.

ამჟამად, არცთუ ისე კარგად ახსოვთ, რომ სოციალიზმი თავიდანვე აშკარად ავტორიტარული იყო. ის წარმოიშვა საფრანგეთის რევოლუციის ლიბერალური ტენდენციების საწინააღმდეგოდ სრულიად ღიად მიმართულ რეაქციად. ფრანგი ავტორები, რომლებმაც დასამაბი მისცეს მას, ვერც კი წარმოიდგენდნენ, რომ მათი იდეების განხორციელება მხოლოდ ძლიერ დიქტატორულ მთავრობას შეეძლებოდა დაგეგმვის მომხრეთა შორის. სენ-სიმონი იყო, რომელმაც იწინასწარმეტყველა, რომ ისინი, ვინც მის შეთავაზებულ საგეგმო კომიტეტებს არ დაემორჩილებოდა, „პირუტყვად ჩაითვლებოდა“.

ყველაზე მკაფიოდ ფრანგმა პოლიტიკურმა მოაზროვნემ დე ტოკვილმა დაინახა, რომ დემოკრატია სოციალიზმთან შეურიგებელ წინააღმდეგობაშია. „დე-

მოკრატია აფართოებს ინდივიდუალური თავისუფლების სივრცეს“, – ამბობდა ის. „დემოკრატია თითოეულ ადამიანს უნარჩუნებს ყველა დამახასიათებელ ღირებულებას“, – თქვა მან 1848 წელს, – „მაშინ, როდესაც სოციალიზმი ადამიანს მხოლოდ ნივთად, მხოლოდ არითმეტიკულ ერთეულად წარმოადგენს. დემოკრატია და სოციალიზმს არაფერი აქვს საერთო, გარდა ერთი სიტყვისა – თანასწორობა. მაგრამ ხაზგასასმელია განსხვავება: დემოკრატია ისწრაფვის თანასწორობისკენ თავისუფლებაში, სოციალიზმი თანასწორობას შეზღუდვასა და მორჩილებაში ხედავს.“

ამ ეჭვების გასაქარველად და ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური მოტივით – „თავისუფლებისკენ ლტოლვით“, თავიანთი პოზიციების გასამყარებლად, სოციალისტები „ახალი თავისუფლების“ ქადაგებას მიეძალნენ. სოციალიზმი იყო ის, რასაც „ეკონომიკური თავისუფლება“ უნდა მოეტანა, რომლის გარეშეც პოლიტიკურ თავისუფლებას გახვრეტილი შაურიანის ფასიც კი არა აქვს.

ამ არგუმენტისთვის მეტი დამაჯერებლობის მისანიჭებლად, სიტყვა „თავისუფლება“ დაუქვემდებარეს შინაარსობრივ ცვლილებას. ეს სიტყვა აღრე ნიშნავდა თავისუფლებას ძალადობისგან – ერთი ადამიანის ნებელობითი ძალაუფლებისგან მეორეზე, ახლა კი ამ სიტყვამ სხვა დატვირთვა შეიძინა: ის ნიშნავს თავისუფლებას სიდუხჭირისგან, თავის დაღწევას იმ ზღუდეებიდან, რომლებიც მუდმივად კვეცენ ყველა ჩვენგანის არჩევანის ასპარეზს. ასე გაგებული თავისუფლება კი, რა თქმა უნდა, უბრალოდ ძალაუფლების ან სიუხვის სხვა სახელია. „ახალი თავისუფლების“ მოთხოვნა სხვა არაფერი იყო, თუ არა სიმდიდრის ხელახალი გადანაწილების შესახებ ძველი მოთხოვნის განახლებული გამოვლინება.

იმის მტკიცება, რომ გეგმური ეკონომიკა თვალსაჩინოდ ნაყოფიერი იქნებოდა, ვიდრე კონკურენტული წყობა, მკვლევართა უმეტესობამ თანმიმდევრულად უარყო. თუმცაღა, დაგეგმვისკენ ყველაზე მეტად სწორედ ეს ცრუ იმედი გვიბიძგებს.

მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე სოციალისტების დაპირება უფრო მეტი თავისუფლების შესახებ წმინდა და გულწრფელია, გასულ წლებში დამკვირვებლები ერთმანეთის მიყოლებით გამოთქვამდნენ გაოცებას სოციალიზმის გაუთვალისწინებელი შედეგების, გარემოებების იმ არაჩვეულებრივი მსგავსების გამო, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში კომუნიზმისა და ფაშიზმის შედეგებს ახასიათებს. როგორც ეს მწერალმა პიტერ დრაკერმა გამოხატა 1939 წელს, „მარქსიზმის მეშვეობით თავისუფლებისა და თანასწორობის მიღწევის რწმენის სრულმა გაქარწყლებამ რუსეთი აიძულა, რომ დადგომოდა თავისუფლების უარყოფისა და უთანასწორობის ტოტალიტარული საზოგადოებისკენ მიმავალ იმავე გზას, რომელიც მის კვალდაკვალ გერმანიამაც გაიარა. კომუნიზმი და ფაშიზმი არსობრივად ერთი და იგივე სულაც არ არის. ფაშიზმი არის საფეხური, რომელიც მიღწეულ იქნა მას შემდეგ, რაც კომუნიზმის სიყალბე დადასტურდა და ეს სიყალბე ისევე დადასტურდა რუსეთში, როგორც პრეჰიტლერულ გერმანიაში.“

არანაკლებ მნიშვნელოვანია 1933 წლამდე გერმანიის კომუნისტურ და ფაშისტურ მოძრაობათა შედგენილობის ხარისხსა და სამსახურებრივ იერარქიაზე

ინტელექტური დაკვირვება. რაოდენ იოლად იყო შესაძლებელი ახალგაზრდა კომუნისტების გადასვლა ნაციისტების ბანაკში, ან პირიქით – ნაციისტების კომუნისტების ბანაკში, ყველასთვის, განსაკუთრებით კი ორივე პარტიის პროპაგანდისტებისთვის კარგად იყო ცნობილი. კომუნისტები და ნაციისტები უფრო ხშირად ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ, ვიდრე სხვა პარტიებს და ეს უბრალოდ იმიტომ ხდებოდა, რომ ისინი ერთმანეთს ერთი და იგივე შეხედულებების ადამიანების ყურადღებისა და მხარდაჭერისათვის ეცილებოდნენ და ერთმანეთს საძულველ ერეტიკოსებს უწოდებდნენ. მათმა საქმიანობამ აჩვენა, თუ რამდენად ახლოს იყვნენ ისინი ერთმანეთთან. ორივესთვის ჭეშმარიტი მტერი ძველი ტიპის ლიბერალი იყო, რომელთანაც მათ საერთო არაფერი ჰქონდათ. მაშინ, როდესაც ნაციისტებისთვის კომუნისტები და კომუნისტებისთვის ნაციისტები, ამ ორივესთვის კი სოციალისტები, განიხილებოდნენ შესაძლო ახალწვეულებად, რომლებისგანაც მათი პარტიული მშენებლობისთვის საჭირო მასალა უნდა მომზადებულიყო, ყველა მათგანისთვის ცხადი იყო, რომ მათ შორის ყოველგვარი კომპრომისი, ისევე როგორც იმათთან, ვისაც პირადი თავისუფლების რწმენა ჰქონდა, შეუძლებელია.

ის, რაც მათ თავისუფლებისკენ მიმავალ გზად წარმოგვიდგინეს, ფაქტობრივად არის პირდაპირი გზა ბატონყმობისკენ. ძნელი არაა იმის დანახვა, რა შედეგი გვექნება, როცა დემოკრატია დაგვემარების მიმართულებას დაადგება. დაგვემარების მიზანი ზოგიერთების მიერ ისეთი გაურკვეველი ტერმინებით განიმარტება, როგორიცაა „საზოგადო კეთილდღეობა“. იქ, სადაც ხალხმა არ იცის, როგორი იქნება საბოლოო შედეგი, რეალური თანხმობა არ მიიღწევა. ხალხის თანხმობა, რომ უნდა განხორციელდეს ცენტრალიზებული დაგეგმვა, საბოლოო შედეგების შესახებ შეთანხმების გარეშე, უცილობლად დაემსგავსება სიტუაციას, როდესაც ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი ერთმანეთს ავალდებულებს იმოგზაურონ ერთად მარშრუტის შეუთანხმებლად: ყოველივე ამის შედეგად, შესაძლოა, უმრავლესობამ იძულებით იმოგზაუროს იქ, სადაც საერთოდ არ სურდა მოგზაურობა.

დემოკრატიულ საკრებულოებს არ შეუძლიათ დაემსგავსონ საგეგმო კომიტეტებს. მათ არ შეუძლიათ უზრუნველყონ შეთანხმებები ყველა საკითხზე – სახელმწიფო რესურსების გამოყენების ყველა მიმართულებაზე – რამეთუ არსებობს მოქმედების უამრავი შესაძლებლობა. მაშინაც კი, თუკი კონგრესი შეძლებს, მუხლობრივი განხილვისა და ყოველ საკითხში კომპრომისის მიღწევის გზით შეთანხმდეს ზოგიერთი პროგრამის განხორციელებაზე, ეჭვგარეშეა, რომ საბოლოო გადაწყვეტილება მაინც არავის დააკმაყოფილებს.

ასეთი ხერხით ეკონომიკური გეგმის დასახვა კიდევ უფრო ნაკლებად შესაძლებელია, ვიდრე მაგალითად, წარმატებული საომარი კამპანიის დაგეგმვა დემოკრატიული პროცედურებით. სტრატეგიულად გარდაუვალი გახდება, რომ სათანადო გადაწყვეტილებების მომზადება ექსპერტებს დაეკისროთ. და მაშინაც კი, როდესაც ამ მიზანშეწონილობიდან გამომდინარე, დემოკრატია წარმატებას აღწევს მეურნეობის ცალკეული სექტორების დაგეგმვაში, კვლავ პრობლემად რჩება ამ ცალკეული გეგმების შერწყმა-შეხამება. თანდათანობით სულ უფრო

განმტკიცდა მოთხოვნა, რომ ზოგიერთ მმართველ ორგანოს ან ცალკეულ პირს მიეცეს ძალაუფლება, იმოქმედოს საკუთარი პასუხისმგებლობით. ეკონომიკური დიქტატორის მოსვლისთვის ცრემლისღვრა დამახასიათებელი საფეხურია დაგეგმვის მიმართულებით მოძრაობისას.

ამრიგად, საკანონმდებლო ორგანო შემოიფარგლება იმ პირთა შერჩევით, რომლებსაც პრაქტიკულად აბსოლუტური ძალაუფლება მიენიჭებათ, ხოლო მთლიანად წეს-წყობილება დიქტატურის ისეთი ტიპისკენ გადაიხრება, რომლის დროსაც მთავრობის ხელმძღვანელი თავის პოზიციებს პერიოდულად სახალხო არჩევნებით გაამყარებს, მაგრამ მას ექნება სრული ძალაუფლება, თავისი ბრძანების შესაბამისად, ამომრჩეველთა ხმები სინამდვილეში წარმართოს იმ მიმართულებით, რომელიც მას სჭირდება.

დაგეგმვა განაპირობებს დიქტატურას, რადგან დიქტატურა არის ძალადობის ყველაზე ეფექტური და მეტად საჭირო ხერხი, თუკი აუცილებელია, რომ ცენტრალური დაგეგმვა ფართო მასშტაბებით გახდეს შესაძლებელი. არანაირი გამართლება არა აქვს ფართოდ გავრცელებულ აზრს იმის შესახებ, რომ რაკი ძალაუფლება მოპოვებულია დემოკრატიული პროცედურებით, ის არ შეიძლება იყოს ნებელობითი. ძალაუფლების წყაროს არ შეუძლია ხელისუფლება ნებელობისგან დაიცვას. დიქტატურისგან თავის დასაცავად თავად ხელისუფლება უნდა იყოს შეზღუდული.

ეკონომიკური სისტემის მართვისთვის გამოყენებული „პროლეტარიატის ჭეშმარიტი დიქტატურის“ დემოკრატიული ფორმაც კი, სავარაუდოდ, ისევე სრულად მოსპობს ადამიანების პიროვნულ თავისუფლებას, როგორც ყველა მანამდე არსებული ავტოკრატიული წყობა.

პიროვნული თავისუფლება შეუძლებელია შეეგუოს ერთი კონკრეტული მიზნის უზენაესობას, რომელსაც მთელი საზოგადოება მუდმივად უნდა დაექვემდებაროს. გარკვეულწილად, ეს ფაქტი თავად გამოცხადეთ ომის დროს, როდესაც გადაუდებელი და დამორგუნავი აუცილებლობის მიმართ აბსოლუტურად ყველაფრის დაქვემდებარება იყო ის საფასური, რომელიც გადავიხადეთ, რათა საკუთარ თავისუფლებას ხანგრძლივად გავფრთხილებოდით. მაღალფარდოვანი გამონათქვამები იმის შესახებ, რომ მშვიდობის მისაღწევად საჭიროა ყველაფრის ისე კეთება, როგორც ეს ომში გამარჯვების მისაღწევად ვისწავლეთ, სრული შეცდომაა. ომის დროს კეთილგონიერულია თავისუფლების დროებითი შეზღუდვა, რათა მომავალში ის უფრო დაცული იყოს, გეგმური ეკონომიკის ინტერესებს კი თავისუფლების მუდმივი შეზღუდვა მოაქვს.

მათთვის, ვინც თვალი ადევნა სოციალიზმის ფაზიზმად გარდაქმნას მე-20 საუკუნის პირველ ორ მეოთხედში, კავშირი ამ ორ წეს-წყობილებას შორის სრულიად ცხადია. სოციალისტური პროგრამის რეალიზება თავისუფლების განადგურებას ნიშნავს. დემოკრატიული სოციალიზმი, ბოლო რამდენიმე თაობის უდიდესი უტოპია, უბრალოდ განუხორციელებელია.

რატომ ექცევა სათავეში ყველაზე უარესი?

ექვს არ იწვევს ის, რომ ინგლისური და ამერიკული „ფაშიზმი“ იტალიური და გერმანული სახესხვაობებისგან დიდად განსხვავდება. უეჭველია ისიც, რომ თუ ეს წეს-წყობილება ძალადობის გარეშე დამკვიდრდებოდა, შესაძლოა, უკეთესი პოლიტიკური წინამძღოლიც კი მიგვეღო. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ საბოლოოდ ფაშისტური წეს-წყობილება ჩვენში ძლიერ განსხვავებული ან გაცილებით ნაკლებ აუტანელი აღმოჩნდება, ვიდრე მისი პროტოტიპები იტალიასა და გერმანიაში. არსებობს სარწმუნო მიზეზები, რომ ტოტალიტარული სისტემების ყველაზე ცუდი თავისებურებები, ადრე თუ გვიან, აუცილებლად გამოვლინდება.

ზუსტად ისე, როგორც დემოკრატი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელიც ცდილობს ეკონომიკური ცხოვრების დაგეგმვას, სულ მალე აღმოჩნდება იმ ალტერნატივის წინაშე, რომ ან მოიპოვოს დიქტატორული ძალაუფლება, ან შეეგუოს მისივე გეგმების სრულ კრახს, ტოტალიტარული მიდრეკილებების წინამძღოლიც, ასევე მალე დადგება უზნეობასა და წარუმატებლობას შორის არჩევის წინაშე. სწორედ ამ მიზეზითაა განპირობებული, რომ ტოტალიტარიზმისკენ მიდრეკილ საზოგადოებაში წარმატებებს, როგორც წესი, უპრინციპო, არაკეთილსინდისიერი პირები აღწევენ. ის, ვინც ამას ვერ ხედავს, ჯერ კიდევ ვერ სწვდება იმ უფსკრულის სიღრმეს, რომელიც ტოტალიტარიზმს ინდივიდუალისტური დასავლური ცივილიზაციისგან არსებითად აშორებს.

ტოტალიტარულმა ლიდერმა გარშემო უნდა შემოიკრიბოს ადამიანები, ვინც ნებაყოფლობით ემორჩილება იმგვარ დისციპლინას, რომელიც უნდათ, რომ ხალხის დანარჩენ ნაწილს თავს ძალით მოახვიონ. სოციალიზმის დამყარება მხოლოდ იმ მეთოდებითაა შესაძლებელი, რომლებიც თავად სოციალისტთა უმრავლესობამ უარყო. ეს არის გაკვეთილი, რომელიც წარსულში მოღვაწე მრავალი რეფორმატორის საქმიანობიდან უნდა ვისწავლოთ. ადრეული პერიოდის სოციალისტურ პარტიებს თავიანთი დემოკრატიული იდეალები ბორკავდა. ისინი არ მიმართავდნენ მკაცრ მეთოდებს იმისთვის, რომ გადაეწყვიტათ მათ მიერ არჩეული ამოცანები. ნიშანდობლივია, რომ გერმანიასა და იტალიაში, ფაშიზმის აღზევება სოციალისტური პარტიების მიერ სახელისუფლებო პასუხისმგებლობის თავიდან არიდებით იყო განპირობებული. ისინი გულწრფელად არ იყენებდნენ იმ მეთოდებს, რომელთაც თვითონ გაუკვალეს გზა და კვლავ იმედოვნებდნენ, რომ მოხდებოდა სასწაული და უმრავლესობა მთელი საზოგადოების გარკვეული გეგმის მიხედვით ორგანიზების იდეას საკუთარი ნებით დათანხმდებოდა. სხვებს კი უკვე გარკვეული ჰქონდათ, რომ გეგმურ საზოგადოებაში მოვლენათა განვითარება დამოკიდებული იქნებოდა არა იმაზე, რას დაეთანხმებოდა ხალხის უმრავლესობა, არამედ იმაზე, ვისგან შეიქმნებოდა ყველაზე დიდი ჯგუფი, რომლის წევრებიც საზოგადოების ნებისმიერი საქმიანობის ერთ კალაპოტში მოქცევის მიზნით საკმაოდ შეთანხმებულად იმოქმედებდნენ.

არსებობს სამი ძირითადი მიზეზი, რის გამოც ნებისმიერ საზოგადოებაში ალტკინებულ თანამოაზრეთა ასეთი მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, არა საუკეთესო, არამედ ყველაზე უარესი წევრებისაგან ყალიბდება.

პირველი – რაც უფრო მაღალია პიროვნებების განათლება და ინტელექტი, მით უფრო მრავალფეროვანია მათი გემოვნება და შეხედულებები. თუ გვსურს, რომ შეხედულებების ერთგვაროვნების უფრო მაღალი ხარისხი აღმოვაჩინოთ, დაკვირვებისთვის უფრო დაბალი ზნეობრივი და ინტელექტური სტანდარტები უნდა დავაწესოთ და მივმართოთ იმ ფენებს, სადაც პრიმიტიული ინსტინქტები ბატონობს. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ადამიანთა უმრავლესობას დაბალი ზნეობრივი სტანდარტები აქვს და მხოლოდ იმის მანიშნებელია, რომ ერთგვაროვანი ღირებულებების მქონე ადამიანთა ყველაზე დიდ ჯგუფს სწორედ დაბალი ზნეობრივი მოთხოვნები აქვს.

მეორე – ვინაიდან ეს ჯგუფი არ არის საკმარისად დიდი იმისთვის, რომ წინამძღოლთა მიზანსწრაფვას მხარი სათანადოდ აუბას, ის იძულებულია, იმავე პრიმიტიული მსოფლმხედველობის საფუძველზე, საკუთარ რიგებში კიდევ უფრო მეტი ადამიანი მიიღოს.

მან მხარდაჭერა დამჯერი და დამყოლი ადამიანებისგან უნდა მიიღოს, რომლებსაც საკუთარი თავის რწმენა არა აქვთ და მზად არიან სხვისი შეხედულებები მიიღონ, თუკი მათ ამას საკმაოდ ხშირად და ხმამაღლა ჩასჩიჩინებენ. ესენი იქნებიან ბუნდოვანი და არასრულყოფილი შეხედულებების მქონე მერყევი ადამიანები, რომლებიც თავიანთი სულიერი ალტკინებითა და ემოციური მდგომარეობით მზად არიან ტოტალიტარულ პარტიას მიენდონ.

მესამე – მომხრეების შეთამხმებულ ორგანიზმად შესაძლებელად, ლიდერმა საერთო ადამიანურ სისუსტეებს უნდა მოუხმოს. როგორც ჩანს, ადამიანებს უფრო უადვილდებათ ნეგატიური, ვთქვათ, მტრის საერთო სიძულვილიდან ან შეძლებულებისადმი შურიდან გამომდინარე, პროგრამის ირგვლივ შეთანხმება, ვიდრე რომელიმე პოზიტიური ამოცანის მიზანდასახვა.

დაპირისპირებას „ჩვენსა“ და „მათ“ შორის მუდამ იყენებს ის, ვინც ფართო მასების მორჩილებას ესწრაფვის. სამიზნე „მტერი“ შეიძლება ქვეყნის გარეთ ან ქვეყნის შიგნით იყოს, მაგალითად, ებრაელი გერმანიაში ან კულაკი – რუსეთში. ნებისმიერ შემთხვევაში ამ ხერხს უდიდესი უპირატესობა აქვს, რადგან წინამძღოლს მოქმედების უფრო მეტ თავისუფლებას ანიჭებს, ვიდრე ნებისმიერი პოზიტიური პროგრამა.

ტოტალიტარულ ჯგუფში ან პარტიაში წარმატების მიღწევა მნიშვნელოვანწილად უზნეო საქციელისათვის მზადყოფნაზეა დამოკიდებული. პრინციპი – შედეგი ამართლებს საშუალებას, ინდივიდუალურ ეთიკაში განიხილება, როგორც ყოველგვარ ზნეობაზე უარის თქმა, კოლექტივისტურ ეთიკაში კი აუცილებლად მთავარ სამოქმედო დებულებად გარდაიქცევა. არ არსებობს ისეთი რამ, რის გასაკეთებლადაც ჭეშმარიტი კოლექტივისტი მზად არ იყოს, თუკი ეს „საერთო კეთილდღეობას“ ემსახურება, რადგან მისთვის სწორედ „საერთო კეთილდღეობა“

არის ის ერთადერთი კრიტერიუმი, რომელიც განსაზღვრავს, რა უნდა იყოს განხორციელებული.

თუკი ერთხელ მაინც აღიარეთ, რომ ინდივიდი მხოლოდ საშუალებაა, რომელიც უნდა გამოიყენებოდეს იმ დიადი ერთობის მიზნების მისაღწევად, რასაც საზოგადოება ან ერი ეწოდება, მაშინ ამას აუცილებლად მოჰყვება იმ ტოტალიტარულ შესაძლებლობათა უმრავლესობის აღიარებაც, რაც მანამდე ასე გვაშფოთებდა. შეურიგებელობა და განსხვავებული აზრის დაუნდობელი ალაგმვა, თვალთმაქცობა და დასმენა, ცალკეულ პირთა ცხოვრებისა და ბედნიერებისადმი სრული გულგრილობა, კოლექტივიზმის არსებითი და გარდაუვალი მახასიათებლებია. ქმედებები, რომელიც ჩვენი ყველა გრძნობის ამბოხს იწვევს, მაგალითად: ტყვეების დახვრევა ან მოხუცებისა და ავადმყოფების მოკვდინება, აიხსნება, როგორც უბრალო მიზანშეწონილობა. ასობით ათასი ადამიანის დედაბუდიანად აყრა და გადასახლება პოლიციის ძალისმიერ ინსტრუმენტად გადაიქცა, რასაც თითქმის ყველა ეთანხმებოდა, თვით მსხვერპლთა გარდა.

იმისათვის, რომ ტოტალიტარული სახელმწიფოსთვის სასარგებლო მსახური გახდეს, ადამიანი მზად უნდა იყოს ყველა მისთვის ნაცნობი ზნეობრივი კანონის უარსაყოფად, თუკი მისთვის დადგენილი შედეგის მისაღწევად ეს საჭიროა. ტოტალიტარული მანქანა დაუნდობლობისა და უპრინციპობისთვის ხელსაყრელ გარემო-პირობებს ქმნის. არც გესტაპო და არც საკონცენტრაციო ბანაკების ადმინისტრაცია, არც პროპაგანდის სამინისტრო და არც SA ან SS სპეცსამსახურები (ან მათი რუსული ანალოგები) ჰუმანური გრძნობების გამოვლენისთვის შესაფერისი ადგილები არ არის. თუმცა ტოტალიტარულ სახელმწიფოში მაღალი თანამდებობებისკენ გზა სწორედ ასეთ ადგილებში თავის გამოჩენაა.

გამოჩენილი ამერიკელი ეკონომისტი, პროფესორი ფრენკ ნაითი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ კოლექტივისტური სახელმწიფოს ხელისუფლებამ „სურვილის არსებობა-არარსებობის მიუხედავად ასე უნდა იმოქმედოს და ალბათობა იმისა, რომ ხელისუფლებაში მყოფ ადამიანებს ექნებათ გამორჩეული ხასიათი, რაც მათ არ გამოაყენებინებს ძალაუფლებას, ისევე დაბალია, როგორც იმის ალბათობა, რომ უკიდურესად სათნო გულის მქონე პიროვნებამ მონათა პლანტაციებში მკაცრი ზედამხედველის თანამდებობა მიიღოს“.

შემდეგი მოსაზრება, რომელიც ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს, გულისხმობს: კოლექტივიზმი ნიშნავს სიმართლის დასასრულს. ტოტალიტარული სისტემის ეფექტური მუშაობისთვის არასაკმარისია, ყველა აიძულონ, რომ დამგეგმავების დასახული მიზნების განსახორციელებლად იმუშაონ. არსებითი ისაა, რომ ხალხმა ეს მიზნები უნდა გაითავისოს, რაც საინფორმაციო წყაროების სრული კონტროლითა და მიზანმიმართული აგიტაცია-პროპაგანდით მიიღწევა.

ხალხის იმ მდგომარეობამდე მისაყვანად, რომ აღიარონ იმ ყველაზე ეფექტური გზა-ღირებულებების სამართლიანობა, რომელსაც თვითონვე უნდა ემსახურონ, საჭიროა მათი დარწმუნება, რომ ეს ზუსტად ის ღირებულებებია, რომელიც მანამდე ჰქონდათ, მაგრამ შესაძლოა, ვერ ხვდებოდნენ და არ აცნობიერებდნენ.

ამ მიზნის მისაღწევად ყველაზე ეფექტური მეთოდი ძველი სიტყვების შეცვლილი მნიშვნელობით გამოყენებაა.

ტოტალიტარული რეჟიმის ზოგიერთი თავისებურება გარეშე დამკვირვებლისთვის ისევე დამაბნეველია, როგორც ენის სრული გაუგებრობა, რაც ჯერ კიდევ ახასიათებს მთელ ინტელექტურ გარემოს.

სიტყვა „თავისუფლება“ ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტად ხელყოფილია. ტოტალიტარულ სახელმწიფოში მას ისევე ხშირად იყენებენ, როგორც ყველა სხვაგან. მართლაც, შეიძლება ითქვას, რომ ყველგან, სადაც კი თავისუფლება იმ სახით, როგორც ჩვენ გვესმის, მოისპო, ეს ხალხისთვის რაღაც ახალი სახის თავისუფლების დაპირების სანაცვლოდ მოხდა. თვით ჩვენ შორისაც არიან დამგვამავები, რომლებიც ჩვენვე გვპირდებიან „კოლექტიურ თავისუფლებას“, რომელიც ისეთივე მტკნარი სიცრუეა, როგორც ტოტალიტარული პოლიტიკოსების მიერ ნათქვამი ნებისმიერი სხვა რამ. „კოლექტიური თავისუფლება“ არის არა საზოგადოების ცალკეული წევრების თავისუფლება, არამედ თვით დამგვამავთა განუსაზღვრელი თავისუფლება, საზოგადოებას მოექცნენ ისე, როგორც მათ მოეპრიანებათ. ეს არის უკიდურესობამდე მიყვანილი თავისუფლებისა და ძალაუფლების აღრევა.

უმრავლესობისთვის დამოუკიდებელი აზროვნების საშუალების შეზღუდვა ძნელი არ არის. მაგრამ უმცირესობა, რომელიც კრიტიკისადმი მიდრეკილებას ინარჩუნებს, აგრეთვე უნდა გააჩუმონ. საზოგადოების მხრიდან კრიტიკა ან თუნდაც ეჭვების გამოხატვა ძირშივე უნდა აღმოიფხვრას, რადგან ამას შეუძლია შეასუსტოს რეჟიმის მხარდაჭერა. სიდნეი და ბეატრიჩე ვებები რუსულ საწარმოებში არსებული მდგომარეობის შესახებ ასე მოგვითხრობდნენ: „სანამ საქმე აღმავლობას განიცდის, დაგეგმვის წარმატებულობისადმი ნებისმიერი ეჭვის საჯაროდ გამოთქმა, არაკეთილგანწყობილი ქმედება და ლაღატიც კია, რადგან ამან შესაძლოა, დანარჩენ მოსამსახურეთა ნებასა და ძალისხმევაზე იქონიოს გავლენა“.

კონტროლი ვრცელდება იმ საგნებზეც, რომლებსაც ერთი შეხედვით არც კი შეიძლება, რომ პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდეს. მაგალითად, ალბათობის თეორიას დაუპირისპირდნენ, როგორც „სემიტურ შეტევას ქრისტიანულ და ქრისტიანულ გერმანულ საგანთა წყობაზე“, აგრეთვე იმიტომ, რომ ის „უპირისპირდება დიალექტურ მატერიალიზმს და მარქსისტულ დოგმატიკას“. ყველა ქმედება გამართლებული უნდა იყოს გააზრებული საზოგადოებრივი მიზნით. არ უნდა ხდებოდეს სპონტანური, უმართავი ქმედება, რადგან ამას შესაძლებელია მოჰყვეს გაუთვალისწინებელი შედეგები, რომლებიც გეგმით უზრუნველყოფილი არ არის.

ეს წესები სპორტულ თამაშებსა და გართობაზეც კი ვრცელდება. მკითხველს ვუთოვებ გამოსაცნობად, სად დაითანხმეს მოჭადრაკეები, რომ ოფიციალურად გამოეცხადებინათ: ჭადრაკისევე სასიკეთოდ „ჩვენ ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დავუსვათ წერტილი ჭადრაკის ნეიტრალიტეტს“.

შესაძლოა, ყველაზე შემაშფოთებელი ის იყოს, რომ ინტელექტუალური თავისუფლების მიმართ უპატივცემულობის გამოვლენა მხოლოდ ტოტალიტარული

სისტემის ჩამოყალიბების შედეგი არაა. ის ყველგან თავს იჩენს, სადაც კოლექტივისტურ რწმენას ხელგაშლილი ეგებებიან. ყველაზე მეტად დამთრგუნველი იმასთან შეგუებაა, რაც სოციალიზმის სახელთანაა დაკავშირებული და ოპოზიციური იდეებისადმი შეუწყნარებლობის ღიად ქადაგებას გულისხმობს. კოლექტივისტური აზროვნების ტრაგედიაა ის, რომ მის მიერ კეთილგონიერების გაიდეალება, კეთილგონიერებისვე განადგურებით სრულდება.

კოლექტივიზმის გაბატონების შედეგად ზნეობრივი ღირებულებების ცვლილების გამომწვევი ერთი მიზეზი განსჯის საგანგებო საზრდოს იძლევა. ეს არის ღირსებები, რომელსაც სულ უფრო და უფრო ნაკლებად სცემენ პატივს ბრიტანეთსა და ამერიკაში, არადა ანგლოსაქსებს სიამაყით აღაფლვებდა თვითგამორჩეულობის შეგრძნება ზუსტად ამ ღირსებების გამო, რაც უპირატესობის შეგრძნებას აძლევდა. ეს ღირსებები იყო დამოუკიდებლობა და თავდაჯერებულობა, პირადი ინიციატივა და ადგილობრივი პასუხისმგებლობა, ნებაყოფლობითი საქმიანობის წარმატებისადმი რწმენა, მეზობლების საქმეებში ჩაურევლობა და განსხვავებულისადმი შემწყნარებლობა, აგრეთვე ხელისუფლებისა და მოხელეთა ძალაუფლების ჯანსაღი შეზღუდვა.

თითქმის ყველა წეს-ჩვეულება და ინსტიტუტი, რომლებმაც ინგლისსა და ამერიკაში ეროვნული ხასიათი და ერთიანი ზნეობრივი გარემო ჩამოაყალიბეს, ამავდროულად კოლექტივიზმსა და მის ცენტრალისტურ ტენდენციებს ეწინააღმდეგებოდნენ.

დაგეგმვა კანონის უზენაესობის საპირისპიროდ

თავისუფალ ქვეყანას დესპოტურისაგან არაფერი განასხვავებს ისე თვალნათლივ, როგორც კანონის უზენაესობის სახელით ცნობილი დიადი პრინციპების დაცვა. თუ საქმის ტექნიკური მხარის განხილვას თავს ავარიდებთ, ეს ნიშნავს, რომ მთავრობა ნებისმიერ ქმედებაში შეზღუდულია წინასწარ დაწესებული და გაცხადებული კანონმდებლობით – წესებით, რომლებიც საშუალებას იძლევიან, წინასწარ განისაზღვროს, როგორ გამოიყენებს ხელისუფლება თავის ძალაუფლებას ამა თუ იმ კონკრეტულ ვითარებაში. შესაბამისად, თითოეული კონკრეტული პიროვნება სწორედ ამ ცოდნაზე დაფუძნებით შეძლებს საკუთარი საქმიანობის დაგეგმვას. ამრიგად, თამაშის ცნობილი წესების ფარგლებში, ყოველი ცალკეული პირი თავისუფალია, ესწრაფვოდეს საკუთარ მიზნებს და იყოს დარწმუნებული, რომ ხელისუფლების ძალაუფლება მისი ძალისხმევის გასაქარწყლებლად არ იქნება გამოყენებული.

ეკონომიკის სოციალისტური დაგეგმვა სრულიად საწინააღმდეგოს გულისხმობს. საგეგმო კომიტეტი საკუთარ თავს ზოგადი წესით ვერ შეზღუდავს და ძალის გამოყენებაზე უარს ვერ იტყვის. როდესაც სახელმწიფო წყვეტს, რამდენი ღორი უნდა გაიზარდოს ან რამდენი ავტობუსი უნდა მოძრაობდეს, რომელი ქვანახშირის მალარო უნდა აითვისონ ან რა ფასში უნდა გაიყიდოს ფეხსაცმელი, შეუძლებელია ყველაფრის წინასწარი განჭვრეტა. ყოველდღიური შემთხვევითო-

ბები არსებით გავლენას ახდენს მოვლენათა განვითარებაზე. ამასთან, ასეთი გადაწყვეტილებების მიღებისას, აუცილებელია სხვადასხვა პირებისა და ჯგუფების ინტერესების გაწონასწორება.

საბოლოოდ კი, საგემო კომიტეტში თავმოყრილი გარკვეული ადამიანები საკუთარი შეხედულებებისამებრ წყვეტენ, რომელი პირებისა თუ ჯგუფების ინტერესები უფრო მნიშვნელოვანია და შემდეგში ეს შეხედულებები, ქვეყნის კანონმდებლობის ნაწილი ხდება. საკმაოდ ცნობილია, რომ რაც უფრო მეტს „გემავს“ ხელისუფლება, მით უფრო უჭირთ საკუთარი ცხოვრების დაგეგმვა ცალკეულ პირებს. ამ ორ მიდგომას შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა. ეს იგივეა, რაც განსხვავება საგზაო ნიშნების დადგმასა და ხალხისათვის მითითებას შორის, თუ რომელი გზა უნდა აირჩიონ.

მეტიც, ცენტრალური დაგეგმვის პირობებში ხელისუფლება ვერ იქნება მიუკერძოებელი. სახელმწიფო აღარ არის მცირე უტილიტარული მექანიზმი, რომელიც ეხმარება ცალკეულ პირებს მათი განუმეორებელი თვითმყოფადობის განვითარებაში და ისეთ წარმონაქმნად გადაგვარდება, რომელიც საკუთარი შეხედულებით ირჩევს, რას მიანიჭოს უპირატესობა სხვადასხვა ადამიანების კერძო მოთხოვნებს შორის და ნებას აძლევს ერთ ადამიანს აკეთოს ის, რასაც მეორეს უკრძალავს. ამასთან ცენტრალური დაგეგმვა გულისხმობს, რომ საკანონმდებლო გზით დადგინდეს, როგორი უნდა იყოს ცალკეული ადამიანების ფულადი უზრუნველყოფა და რა ქონებას უნდა ფლობდეს ყოველი განსხვავებული კატეგორიის ადამიანი.

კანონის უზენაესობა ანუ ხელისუფლების მიერ გარკვეული ადამიანებისთვის დადგენილი საკანონმდებლო პრივილეგიები, კანონის წინაშე თანასწორობის ის გარანტიაა, რომელიც მთავრობის ნებელობით ძალმომრეობას უპირისპირდება. მნიშვნელოვანია ის, რომ სოციალისტები (და ნაცისტები) ყოველთვის უკმაყოფილობას გამოთქვამდნენ „ზოგადი“ სამართალის მიმართ, რითიც უარყოფდნენ კანონებს, რომლებიც არ საზღვრავენ ცალკეული ადამიანების კეთილდღეობის საკითხებს. ამის საპირისპიროდ ისინი „კანონის სოციალიზაციას“ მოითხოვდნენ და მოსამართლეთა დამოუკიდებლობას ეწინააღმდეგებოდნენ.

გემურ საზოგადოებაში კანონმა ყველა იმ მიზანსწრაფვისა და ჩანაფიქრის ლეგალიზება უნდა მოახდინოს, რომელიც ხელისუფლების ძალადობრივ ქმედებებს მოსდევს. თუ კანონი ამბობს, რომ ამა თუ იმ გამგეობას ან მმართველ ორგანოს შეუძლია აკეთოს ის, რაც სურს, მაშინ ყველაფერი, რასაც ასეთი გამგეობა ან მმართველი ორგანო გააკეთებს, ლეგალურად ჩაითვლება – თუმცა ამგვარი ქმედება კანონის უზენაესობას სრულებითაც არ ნიშნავს. შეუზღუდავი ძალაუფლების მქონე ხელისუფლების არსებობისას გამოსატყუი არ არის, რომ ყველაზე დესპოტური წესებიც კი კანონად იქცეს. ამ გზით დემოკრატია შესაძლოა, გადარიზარდოს ყველაზე სრულყოფილ დესპოტიზმში, რაც კი შეიძლება წარმოვიდგინოთ.

კანონის უზენაესობის შეგნება მხოლოდ ლიბერალურ ეპოქაში აღმოცენდა და ის ამ დროის ერთ-ერთი უდიდესი აღმოჩენაა. ის კანონებში განსახიერებული თავისუფლებაა. როგორც იმანუელ კანტი ამბობდა: „კაცი თავისუფალია, თუ მას არა პიროვნების, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ კანონის მორჩილება სჭირდება“.

არის კი დაგეგმვა „გარდაუვალი“?

აშკარაა, რომ დამგეგმავთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი დღეს კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ ცენტრალური დაგეგმვა სასურველია. მათი უმრავლესობა ამტკიცებს, რომ იძულებულნი ვართ დავემორჩილოთ მოვლენათა ასეთ განვითარებას იმ გარემოებათა გამო, რომლებსაც ვერ ვაკონტროლებთ.

ყველაზე ხშირად ასახელებენ მიზეზს, რომ ცენტრალური დაგეგმვის გარეშე შეუძლებელია თანამედროვე ცივილიზაციის სირთულეთა დაძლევა. ეს არგუმენტი კონკურენციის მექანიზმის ფუნქციონირების შესახებ სრულიად არასწორ შეხედულებას ეფუძნება. არადა, სწორედ თანამედროვე პირობების სირთულის გამოა, რომ კონკურენცია არის ის ერთადერთი გზა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელია ქმედებების კოორდინირების ადეკვატურობის მიღწევა.

იქ, სადაც მდგომარეობა იმდენად მარტივია, რომ ცალკეულ პირს, ან გამგეობას შეუძლია ფაქტების ეფექტური გამოკვლევა, არ წარმოიშობა სურთულებები კონტროლსა და დაგეგმვაში. მაგრამ, როგორც კი მხედველობაში მისაღები ფაქტორები მატულობს და კომპლექსური ხდება, უკვე ერთ ცენტრს აღარ შეუძლია, მათ კვალში მისდით. სხვადასხვა საქონელზე მოთხოვნა-მიწოდების მუდმივად ცვალებადი პირობები ვერასოდეს იქნება სრულყოფილად ცნობილი ერთი ცენტრისათვის და ვერც იმას შეძლებს, რომ საკმაოდ სწრაფად მოახდინოს რეაგირება.

ფასებში მხოლოდ კონკურენციის პირობებში აისახება ყველა მნიშვნელოვანი მონაცემი. ვერც ერთი სხვა ეკონომიკური წყობა ვერ პასუხობს ამ ამოცანას. მეწარმე, რომელიც თვალს მხოლოდ განსაზღვრული ნაწარმის ფასების დინამიკას ადევნებს, მომხმარებლების მოთხოვნილებებთან საკუთარი საქმიანობის მისადაგებას იოლად ახერხებს. მსგავსად ინჟინრისა, რომელსაც მხოლოდ ზოგიერთ მაჩვენებელზე დაკვირვებით შეუძლია, რომ მექანიზმის მოქმედებას მიაღწევოს თვალყური.

ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტის ამ მეთოდთან შედარებით, რაც დეცენტრალიზაციას და ამასთან ერთად ფასების სისტემის ავტომატურ კოორდინაციას გულისხმობს, ცენტრალური მართვის მეთოდი წარმოუდგენლად მოუხერხებელი, პრიმიტიული და შებოჭილია. გაზვიადებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ თუ ჩვენი საწარმოო სისტემის ზრდის უზრუნველსაყოფად, იძულებული გავხდებოდით მიგვემართა ცენტრალური დაგეგმვისათვის, ის ვერასოდეს მიაღწევდა მრავალფეროვნებისა და მოქნილობის იმ დონეს, რომელიც ამჯერად აქვს. თანამედროვე ცივილიზაცია გვაქვს სწორედ იმიტომ, რომ ის არ საჭიროებს ყველაფრის ერთ ქარგაზე მორგებას. კონკურენტულ წყობაში შრომის დანაწილება იმაზე ბევრად უფრო სრულყოფილადაა განხორციელებული, ვიდრე ეს წინასწარ

რი დაგეგმვის პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. ეკონომიკური სისტემის ყოველი შემდგომი გართულება კონკურენტული ხერხების გამოყენებას ადრინდელზე უფრო მნიშვნელოვანს ხდის, ხოლო ცენტრალური მმართველობის აუცილებლობას და მიზანმიმართული კონტროლის საჭიროებას კიდევ უფრო აკნინებს.

ასევე ამტკიცებენ, რომ ტექნოლოგიურმა ცვლილებებმა კონკურენცია შეუძლებელი გახადა სულ უფრო მეტ სფეროში და ერთადერთი არჩევანი, რომელიც დაგვრჩა, არის არჩევანი კერძო მონოპოლიების მიერ პროდუქციის კონტროლსა და მთავრობის მიერ განხორციელებულ მართვას შორის. თუმცა მონოპოლიების ზრდა არა იმდენად ტექნოლოგიური წინსვლის გარდაუვალი გამოძახილია, რამდენადაც ქვეყნების უმრავლესობაში განხორციელებული პოლიტიკის შედეგი.

ამ სიტუაციის ყველაზე საყურადღებო გამოკვლევა ეროვნული ეკონომიკის დროებით კომიტეტს ეკუთვნის, რომელსაც გადაჭარბებულ ლიბერალურ მიდრეკილებებში ნამდვილად ვერ დავადანაშაულებთ. კომიტეტი აღგენს, რომ საწარმოთა უმრავლესობის შესაძლებლობები ვერ წარმოჩნდა. ცენტრალიზებული მართვის ხერხებმა, რომლებსაც, სავარაუდოდ, კონკურენცია უნდა ჩაენაცვლებინა, თავადვე განიცადეს წარუმატებლობა მრავალ სფეროში... არ შეიძლება დაეთანხმო იმ დასკვნას, რომ წარმოების მასშტაბების გაზრდით მიღებული უპირატესობა აუცილებლად გამოიწვევს კონკურენციის მოსპობას... გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფო პოლიტიკის უშუალო დახმარებით მონოპოლიები ხშირად საიდუმლო მოლაპარაკებებისა და შეთანხმებების გზით იქმნება. კონკურენტული პირობები შეიძლება აღდგეს მხოლოდ მაშინ, როცა ასეთი შეთანხმებები გაუქმდება და სათანადო პოლიტიკა შეიცვლება.

ნებისმიერი, ვინც აკვირდება, როგორი თანმიმდევრულობით ესწრაფვიან მონოპოლისტები სახელმწიფოს დახმარებას საკუთარი კონტროლის ეფექტურობის გასაზრდელად, ოდნავადაც არ დაეჭვდება, რომ მოვლენათა ასეთი განვითარებისას გარდაუვალი არაფერია.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში ძლიერმა პროტექციონისტურმა პოლიტიკამ მონოპოლიების ზრდას ხელი შეუწყო. გერმანიაში კი, კარგად მოფიქრებული პოლიტიკის წყალობით, 1878 წლიდან კარტელების რიცხვი მუდმივად იზრდება. სწორედ აქ ჩატარდა სახელმწიფოს დახმარებით „მეცნიერული დაგეგმვისა“ და „წარმოების მიზანმიმართული ორგანიზების“ პირველი ფართომასშტაბიანი ექსპერიმენტები, რომლებმაც განაპირობეს კიდევ უდიდესი მონოპოლიების ჩამოყალიბება. გერმანიაში კონკურენციის შეზღუდვა იყო წინასწარ გათვლილი პოლიტიკის შედეგი, რომელიც განხორციელდა იმ იდეალის მისაღწევად, რასაც ახლა დაგეგმვა ეწოდება.

უდიდესი საფრთხე ძვეს ორი უძლიერესი ჯგუფის – ორგანიზებული მეწარმეების და ორგანიზებული მშრომელების პოლიტიკაში, რომლებიც მხარს უჭერენ წარმოების მონოპოლისტურ ორგანიზებას. მონოპოლიათა ზრდა ორგანიზებული მეწარმეებისა და ორგანიზებული მშრომელების კარგად მოფიქრებული თანამშრომლობის შედეგია, რომლის შედეგადაც მშრომელების პრივილეგირებული

ჯგუფები ინაწილებენ მეწარმეთა მონოპოლიურ მოგებას საზოგადოებისა და განსაკუთრებით იმ მშრომელების ხარჯზე, რომლებიც წარმოების ნაკლებად ორგანიზებულ დარგებში არიან დასაქმებული. მიუხედავად ყველაფრისა, არ გვაქვს მიზეზი ვიფიქროთ, რომ მოვლენათა ასეთი განვითარება გარდაუვალია.

მოძრაობა დაგეგმვისკენ მიზანმიმართული პოლიტიკური ქმედებების შედეგია და არანაირი გარეშე აუცილებლობა არ გვაიძულებს ამას.

შესაძლებელია, რომ დაგეგმვა გაგვათავისუფლოს საზრუნავისგან?

დამგეგმავთა უმეტესობას, ვინც გულისყურით ეკიდება თავისი ამოცანების პრაქტიკულ ასპექტებს, მცირედი ეჭვიც არ ეპარება იმაში, რომ დაგეგმილი ეკონომიკა დიქტატორული გზებით უნდა იმართოს, ხოლო ურთიერთდამოკიდებულ ღონისძიებათა რთულ ერთობლიობას მოხელე ექსპერტები უნდა ხელმძღვანელობდნენ, რომელთა წინამძღოლის ხელში მოქცეული განუზომელი ძალაუფლება დემოკრატიულმა პროცედურებმა არ უნდა შეზღუდოს. დამგეგმავები გვამშვიდებენ იმით, რომ მთავრობის ღირექტივები „მხოლოდ“ ეკონომიკურ საკითხებს შეეხება. ასეთ დაპირებებს თან სდევს ის რჩევა, რომ სიცოცხლის ნაკლებად მნიშვნელოვან ასპექტებში თავისუფლების დათმობით შევძლებთ თავისუფლებას მივალწიოთ სხვა, უფრო მაღალ ღირებულებებში. ამის საფუძველზე ხალხი, ვინც ვერ იტანს პოლიტიკურ დიქტატურას, ხშირად ხმამაღლა მოითხოვს დიქტატურას ეკონომიკურ სფეროში. ვინ იქნება წინააღმდეგი, თუკი დაგეგმარება ნამდვილად გაგვათავისუფლებს ნაკლებად მნიშვნელოვანი საზრუნავისგან და აქედან გამომდინარე, გაგვიადვილებს არსებობას, რომ უფრო მშვიდად ვიცხოვროთ და მაღალფარდოვანი მოსაზრებებით დაკავდეთ?

საუბედუროდ, წმინდა ეკონომიკური მიზნები არ შეიძლება გამოცალკევდეს სხვა ცხოვრებისეული მიზნებისგან. ის, რასაც მცდარად „ეკონომიკურ მოტივს“ უწოდებენ, უბრალოდ ბედნიერებისკენ ზოგად სწრაფვას ნიშნავს. თუ ჩვენ ძალღონეს ფულისთვის ვხარჯავთ, ეს იმიტომ, რომ ფული გვაძლევს შესაძლებლობას, გავაკეთოთ უდიდესი არჩევანი, რომ დავტკბეთ საკუთარი საქმიანობის ნაყოფით – თუკი ერთხელ გამოვიმუშავეთ, თავისუფლად შეგვიძლია, ფული ისე დავხარჯოთ, როგორც მოგვსურვება.

რადგან ჩვენი ფულადი შემოსავლები შეზღუდულია, ვგრძნობთ იმ საზღვრებს, რომელიც გვამყოფებს შედარებით სიღარიბეში, ამიტომ ბევრს სძულს ფული, როგორც ამ შეზღუდვათა სიმბოლო.

სინამდვილეში ფული არის თავისუფლების ერთ-ერთი უძლიერესი იარაღი, რომელიც ადამიანმა გამოიგონა. სწორედ ფული ხსნის გზას არჩევანის იმ თავბრუდამხვევი მრავალფეროვნებისკენ, რომელსაც თანამედროვე საზოგადოება სთავაზობს უბრალო ადამიანებს – ეს არჩევანი დღეს ბევრად უფრო დიდია იმაზე, რაც სულ რამდენიმე თაობის წინ, მხოლოდ მდიდრებისთვის იყო ხელმისაწვდომი.

ჩვენ უკეთ გავიგებთ ფულის სამომხმარებლო დანიშნულებას, თუ რეალურად წარმოვიდგენთ რა მოხდებოდა, მრავალი სოციალისტის სახასიათო წინადადების მიხედვით „ფინანსურ მოტივებს“ „არაეკონომიკური მოტივები“ რომ ჩაენაცვლოს. თუ ყველა ჯილდო ფულადი ანაზღაურების ნაცვლად, საგანგებო პრივილეგიის მინიჭების გზით გაიცემა, ეს უბრალოდ ნიშნავს, რომ ამ „წყალობის“ მიმღებს არჩევანის გაკეთების უფლება უკვე აღარ ექნება. ამიტომ ის, ვინც აწესებს ჯილდოს, განსაზღვრავს არა მარტო მის მოცულობას, არამედ მისი გამოყენების წესსაც.

ეგრეთ წოდებული ეკონომიკური თავისუფლება, რომელსაც დამგეგმავები დაგვიპირდნენ, უფრო ზუსტად ნიშნავს იმას, რომ უნდა გაგვიადვილდეს საკუთარი ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტა და აგვცილდეს ყველაზე მწარე ხვედრი, რასაც ცხოვრება გვიმზადებს. რადგანაც თანამედროვე პირობებში თითქმის მთლიანად გარეშე პირების მომსახურებაზე ვართ დამოკიდებული, ეკონომიკური დამგეგმვა ძალაუვნებურად ჩვენი ყოფის სფეროს მოიცავს. ძნელად თუ მოიძებნება ცხოვრების რომელიმე ასპექტი, პირველადი საყოფაცხოვრებო საჭიროებებიდან დაწყებული, ოჯახთან და მეგობრებთან ურთიერთობების, ჩვენი საქმიანობის თავისებურებების გათვალისწინებისა და თავისუფალი დროის გამოყენების ჩათვლით, რომ დამგეგმავმა არ ისარგებლოს თავისი „მიზანმიმართული ჩარევის“ უფლებით. დამგეგმავთა ზეგავლენა ჩვენს პირად ცხოვრებაზე ნაკლებმესამჩნევი ძნელად თუ გახდება, თუკი ხელისუფლება წარმოებაზე კონტროლს შეინარჩუნებს, ხოლო მომხმარებელს შემოსავლების საკუთარი სურვილით განკარგვის მხოლოდ მინიმალური თავისუფლება ექნება. ჩვენი არჩევანის თავისუფლება კონკურენტულ საზოგადოებაში ემყარება იმას, რომ თუ ერთი პირი უარს იტყვის დააკმაყოფილოს ჩვენი სურვილები, შეგვიძლია სხვას მივმართოთ. მაგრამ მონოპოლისტის შემთხვევაში, მის მოწყალებაზე ვართ დამოკიდებული. ხოლო ხელისუფლება, რომელიც მართავს მთელ ეკონომიკურ ურთიერთობებს, ყველაზე ძლევამოსილი მონოპოლისტია, რისი წარმოდგენაც კი შეიძლება.

მას უნდა ჰქონდეს სრული ძალაუფლება, გადაწყვიტოს, რა უნდა გვერგოს და რა ვადებში. მან არა მარტო უნდა განსაზღვროს, რა საქონელი და მომსახურება უნდა იყოს ხელმისაწვდომი და რა რაოდენობით, არამედ უნდა მართოს კიდევ მათი განაწილება რეგიონებსა და ჯგუფებს შორის. ამასთან შეეძლოს, თუკი მოისურვებს, საკუთარი სურვილის შესაბამისად მიანიჭოს უპირატესობა ამა თუ იმ პირს. არა ჩვენი საკუთარი, არამედ ვიღაც სხვა პირის შეხედულება, რა უნდა მოგვწონდეს და რა არა, განსაზღვრავს იმას, რა უნდა მივიღოთ.

ხელისუფლების ნება კიდევ უფრო მეტად განსაზღვრავს და წარმართავს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებას, თუკი სადმე ვმუშაობთ. უმრავლესობისთვის დრო, რომელსაც სამსახურში ვხარჯავთ, ცხოვრების უდიდესი ნაწილია. ხოლო ჩვენი სამსახური კი, როგორც წესი, განსაზღვრავს სად და როგორი ხალხის გარემოცვაში ვცხოვრობთ. აქედან გამომდინარე, სამუშაოს არჩევის თავისუფლება

ჩვენთვის ალბათ უფრო მნიშვნელოვანია კია საკუთარი ბედნიერებისთვის, ვიდრე მოცალეობის ჟამს შემოსავლის განკარგვის თავისუფლება.

საუკეთესო ქვეყანაშიც კი, ზოგადი სახით ასეთი თავისუფლება ბუნებრივად შეზღუდულია. ხალხის ძალზე მცირე ნაწილს აქვს მრავალფეროვანი არჩევანის საშუალება. მაგრამ მნიშვნელოვანია, რომ მაინც გვაქვს გარკვეული არჩევანი, არ ვართ აბსოლუტურად მიჯაჭვული ჩვენთვის მიჩენილ სამუშაო ადგილზე და თუ რაიმე აუტანელი გახდება, ან სხვა რაიმე მიიპყრობს ჩვენ გულისყურს, ყოველთვის არის იმის შესაძლებლობა, რომ გარკვეული მსხვერპლის ფასად ახალ მიზანს მივადწიოთ. შესაძლოა ცუდია, რომ მხოლოდ მანქანის ქანჭიკი იყო, მაგრამ კიდევ უარესია, როცა აღარ გვაქვს ამ მდგომარეობიდან გასვლის საშუალება, თუკი მიჯაჭვულები ვართ იმ ადგილს და ხელმძღვანელებს, რომლებიც მოგვიჩინეს.

ჩვენს თანამედროვე სამყაროში არსებობს უამრავი საშუალება, გავიუმჯო-ბესოთ არჩევანის შესაძლებლობა, მაგრამ „დაგეგმვა“ აუცილებლად საწინააღმდეგო მიმართულებით იმოქმედებს. დამგეგმავმა უნდა გასცეს ნებართვა ვაჭრობისა თუ სხვა საქმიანობების წამოწყებაზე ან დაადგინოს გადახდის ვადები, ან ორივე ერთად. დაგეგმვის ყველა შემთხვევაში, უპირველეს ყოვლისა, ასეთი კონტროლი და შეზღუდვები წესდებოდა.

კონკურენციის პირობებში, ნივთების უმეტესობას ფასი ადევს, ხშირად, საშინლად მაღალიც კი. ჩვენ მსხვერპლად ერთი ნივთი უნდა გავიღოთ, რომ მივიღოთ მეორე. ალტერნატივა, მაშასადამე, არა არჩევანის თავისუფლება, არამედ ბრძანება და აკრძალვაა, რომელიც უნდა აღსრულდეს.

ის, რომ ხალხს სურს თავიდან აიცილოს მძიმე სინამდვილისგან თავსმოხვეული მწარე ხვედრი, გასაკვირი არაა. მაგრამ ძალიან ცოტას თუ უნდა, რომ თავი აარიდოს არჩევანს მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ მაგივრად ეს სხვებმა გააკეთონ. ხალხს მხოლოდ ის სურს, რომ არჩევანის გაკეთება სულ არ იყოს საჭირო. ისინი სავსებით მზად არიან დაიჯერონ, არჩევანი სულაც არ არის აუცილებელი და ის უბრალოდ გამოწვეულია იმ განსაკუთრებული ეკონომიკური სისტემით, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ. ის, რაზეც ისინი სინამდვილეში წუხან, ეკონომიკური პრობლემაა.

სასურველ ილუზიას, რომ ეს ნამდვილად აღარ არის ეკონომიკური პრობლემა, ხელი შეუწყო იმის მტკიცებამ, თითქოს გეგმური ეკონომიკა უფრო ნაყოფიერი იქნება, ვიდრე კონკურენტული წყობა. ეს მტკიცება პრობლემის მკვლევართა უმეტესობამ მეტ-ნაკლები თანმიმდევრულობით უარყო. სოციალისტური შეხედულებების მქონე ბევრი ეკონომისტი ახლა მხოლოდ იმას იმედოვნებს, რომ გეგმური საზოგადოება ისეთივე ეფექტური და შედეგიანი იქნება, როგორიც კონკურენტული წეს-წყობილებაა. ისინი დაგეგმვის პრინციპს იმიტომ იცავენ, რომ ის საშუალებას მოგვცემს, უზრუნველყოთ სიმდიდრის უფრო მიუკერძოებელი განაწილება. ხოლო თუკი გვინდა, გამიზნულად დავადგინოთ ვის რა უნდა ერგოს, მთლიანი ეკონომიკური წეს-წყობილება, უდავოა, დაგეგმარებას უნდა დავუქვემდებაროთ.

მაგრამ პასუხგასაცემია კითხვა, ხომ არ გამოიწვევს ფასი, რომელიც უნდა გადავიხადოთ ვიღაცის სამართლიანობის იდეალების განხორციელებისთვის, უფრო მეტ უკმაყოფილებას და მეტ ჩაგვრას, ვიდრე სამეურნეო ძალების ეგზომ საძრახისი თავისუფალი ღრთიერთთანამშრომლობის დროს?

რა პრინციპით ან ვალდებულებებით უნდა იხელმძღვანელოს მთავრობამ, როდესაც სიმდიდრეს ანაწილებს? არსებობს კი გარკვეული პასუხი იმ უამრავ კითხვაზე, რა შედარებითი უპირატესობები წამოიწვევს წინ?

ამ კითხვაზე პასუხს მხოლოდ ერთი ზოგადი პრინციპი, ერთი მარტივი წესი იძლევა. ესაა ყოველი ცალკე პირის სრული თანასწორობა. ეს მიზანი განაწილებითი სამართლიანობის ბუნდოვან იდეას სულ ცოტა ნათელს მაინც მოჰყვანდა. მაგრამ ხალხი, საზოგადოდ, ასეთი სახის მექანიკურ თანასწორობას სასურველად არ მიიჩნევს და სოციალიზმიც, არა სრულ თანასწორობას, არამედ „უფრო მეტ თანასწორობას“ ჰპირდება.

ეს ფორმულა პრაქტიკულად ვერც ერთ კითხვას ვერ უპასუხებს, ყოველ კერძო შემთხვევაში ვერ გვათავისუფლებს, თითოეული პიროვნების ან ჯგუფის დამსახურებების შეფასების აუცილებლობისგან, თან, ვერც ამ გადაწყვეტილების მიღებას ამარტივებს. ერთადერთი, რაზეც ის მოგვითითებს სინამდვილეში, არის ის, როგორ წავართვათ მდიდარს რაც შეიძლება მეტი. ხოლო, როგორც კი საქმე ნარჩენების განაწილებაზე მიდგება, პრობლემა ისეთივე რჩება, როგორც „უფრო მეტი თანასწორობის“ ფორმულის არარსებობის შემთხვევაში.

ნათქვამია, რომ პოლიტიკურ თავისუფლებას ეკონომიკური თავისუფლების გარეშე მნიშვნელობა არა აქვს. ეს, რასაკვირველია, სრული სიმართლეა, მაგრამ არა იმ გაგებით, როგორითაც მას დაგეგმვის მომხრეები იყენებენ. ეკონომიკური თავისუფლება, რომელიც ნებისმიერი სხვა სახის თავისუფლების წინაპირობაა, ვერ იქნება თავისუფლება ეკონომიკური საზრუნავიდან, რასაც სოციალისტები გვპირდებიან. ეკონომიკური პრობლემებიდან თავის დაღწევა შესაძლებელი მხოლოდ არჩევანის უფლების ჩვენთვის მონდობით არის. ეს უნდა იყოს ეკონომიკური ქმედების ისეთი თავისუფლება, რომელიც არჩევანის უფლებასთან ერთად, გულისხმობს შესაბამისი უფლების გამოყენების რისკსა და პასუხისმგებლობას.

უსაფრთხოების ორი სახესხვაობა

ყალბად, თუმცა უფრო სამართლიანად გაგებული „ეკონომიკური თავისუფლების“ მსგავსად ეკონომიკური უსაფრთხოება ყოველთვის ჭეშმარიტი თავისუფლების აუცილებელ პირობად არის წარმოდგენილი. გარკვეულწილად ეს მართალიცაა და მნიშვნელოვანიც. დამოუკიდებელი აზროვნება ან ხასიათის სიმყარე იშვიათად თუ ვლინდება იმათ შორის, ვისაც არ შეუძლია თავისივე ძალისხმევით გაიკვლოს გზა.

მაგრამ არსებობს უსაფრთხოების ორი სახესხვაობა: ყველას უზრუნველყოფა საარსებო მინიმუმით და ცხოვრების ისეთი პირობების დაცვა, რომელშიც

თითოეული პიროვნება ან ჯგუფი თვითმყოფადობის გამოვლენის უფლებით სარგებლობს.

იმ საზოგადოებაში, რომელმაც მიაღწია სიმდიდრის გარკვეულ დონეს, ერთი შეხედვით არ არსებობს საფუძველი, რომ პირველი სახესხვაობის უსაფრთხოება თავისუფლებისთვის საფრთხის შექმნის გარეშე ყველასათვის ხელმისაწვდომი გახდეს. ეს არის ჯანმრთელობის შესანარჩუნებლად საკმარისი მინიმალური ოდენობის საკვები, თავშესაფარი და ტანსაცმელი. აგრეთვე, თითქოს არ არსებობს არავითარი მიზეზი, თუ რატომ არ უნდა დაგვეხმაროს სახელმწიფო საყოფაცხოვრებო დაზღვევის ყოვლისმომცველი სისტემის შექმნაში, რომელიც ცხოვრების იმ ბედუქულობათობისგან დაგვიცავს, რომელთა წინაშეც ცოტა ვინმე თუ არის სათანადოდ უზრუნველყოფილი.

მაგრამ თავისუფლებას სწორედ უსაფრთხოების პირველი სახესხვაობა უთხრის ძირს. სინამდვილეში ის გამიზნულია ცალკეული პირებისა და მათი ჯგუფების შემოსავლების კლებისგან დასაცავად. თუკი, როგორც ეს სულ უფრო მეტ შემთხვევაში ხდება, ცალკეული ხელობის წარმომადგენლებს, რომელთა მდგომარეობა უმჯობესდება, ნება ეძლევათ, ხელფასებისა ან მოგების სახით წარმოდგენილი საკუთარი მაღალი შემოსავლების დაცვის მიზნით, შესაბამის საქმიანობაში სხვების ჩართვა არ დაუშვან, მაშინ, იმ ხელობების წარმომადგენლებს, რომლებზეც მოთხოვნა მცირდება, მკვეთრად ეზღუდებათ სამოქმედო ასპარეზი და ეს ყოველივე უმუშევრობის ზრდას იწვევს.

აქ კი არ შეიძლება მცირედი ეჭვი გაჩნდეს, რომ ყოველივე ეს ძირითადად უსაფრთხოებისთვის ბრძოლის ბოლო ათწლეულებში გამოყენებული იმ მეთოდების შედეგია, რომლებმაც უმუშევრობა და დაუცველობა მნიშვნელოვნად გაზარდა.

იმ ადამიანების მდგომარეობის სრული უიმედობა, რომლებიც პოლიტიკური მფარველობის მიღმა დარჩნენ, შესაძლოა, მხოლოდ იმათ შეაფასონ, ვისაც ეს თავად აქვს გამოცდილი. ტოტალიტარულ საზოგადოებაში ასეთი ადამიანების ყოველგვარი აღმასვლა შეჩერებულია. არასოდეს არ ყოფილა ერთი კლასის მიერ მეორის უფრო დაუნდობელი ჩაგვრა, ვიდრე კონკურენციის „რეგულირების“ შედეგად მეწარმეთა უფრო უზრუნველყოფილი ნაწილის მიერ შედარებით ნაკლებად წარმატებულთა ჩაგვრა. ზოგიერთმა ლოზუნგმა იმდენივე ზიანი და მსხვერპლი მოიტანა, რამდენიც ფასების განსაზღვრისა და გადასახადების სტაბილიზაციის გაიდგალებამ, რომელიც იცავს ზოგიერთების შემოსავლებს და თანდათან უფრო არასაიმედოს ხდის დანარჩენების მდგომარეობას.

ინგლისსა და ამერიკაში საგანგებო პრივილეგიებმა, განსაკუთრებით კონკურენციის „რეგულირების“ სახით გარკვეული ფასებისა და ხელფასების „სტაბილურობამ“, მზარდი მნიშვნელობა შეიძინა. ერთი ჯგუფისთვის საგანგებო პირობების შექმნის ყოველი მცდელობა აუარესებს დანარჩენების მდგომარეობას. თუ თქვენ გარკვეულ ნაწილს უზრუნველყოფთ ნამცხვრის განსაზღვრული ოდენობით, მაშინ დანარჩენების წილი პროპორციულად შემცირდება ნამცხვრის მთლიან ზომასთან შედარებით. ამასთან, უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი შემადგენელი, რო-

მელსაც კონკურენტული წყობა გვთავაზობს ანუ შესაძლებლობათა დიდი მრავალფეროვნება, უფრო და უფრო მცირდება.

შემზღუდველი ზომების მეშვეობით, უსაფრთხოების მისაღწევად სახელმწიფოს ხელშეწყობით განხორციელებულმა ზოგადმა ძალისხმევამ, დროის გარკვეულ პერიოდში საზოგადოების პროგრესული ტრანსფორმაცია განაპირობა. ამაშიც ისევე, როგორც ბევრ სხვა საკითხში, გერმანია პირველობდა და სხვა ქვეყნები უკან მიჰყვებოდნენ. ასეთი განვითარება დაჩქარდა სოციალისტური მოძღვრების განსხვავებული ეფექტით. ნებისმიერი ხასიათის საქმიანობაში ეკონომიკური რისკისა და ზნეობრიობის წინასწარგამიზნული უგულვებელყოფა ნახტომი იყო ისეთი ზემოგებისკენ, რომელიც ამართლებდა რისკს, თუმცა ძალიან ცოტას თუ შეეძლო მისი დაგეგმვინება.

არ შეგვიძლია ვუსაყვედუროთ ჩვენს ახალგაზრობას, როდესაც ისინი სამეწარმეო რისკთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებენ დაცულ, ანაზღაურებად თანამდებობებს, რადგანაც მათ სიყმაწვილიდანვე ესმით, რომ ეს არის უფრო პატივსაცემი, უანგარო და მიუკერძოებელი საქმიანობა. დღევანდელი ახალგაზრდა თაობა გაიზარდა იმ გარემოში, სადაც სკოლასა და პრესაში აღნიშნავდნენ, რომ კომერციული სამეწარმეო სულისკვეთება იყო სამარცხვინო, ხოლო მოგების მიღება – უზნეობა; 100 პიროვნების სამუშაოდ აყვანა იყო ექსპლუატაცია, იმავე რაოდენობის ადამიანებზე მბრძანებლობა კი – სასიქადულო საქმე.

შედარებით ასაკიან ხალხს შესაძლოა, ეს გაზვიადებულად მოეჩვენოს, მაგრამ უნივერსიტეტის მასწავლებლის ყოველდღიური გამოცდილება მცირე ეჭვს თუ ტოვებს, რომ ანტიკაპიტალისტური პროპაგანდის შედეგად, საზოგადოებრივი ღირებულებები მნიშვნელოვნად შეიცვალა, თუმცა ჯერ შენარჩუნებულია ამა თუ იმ სახით. ისმის კითხვა, ხომ არ დავანგრევთ ახალი მოთხოვნების დაკმაყოფილებისკენ მიმართული ინსტიტუციონალური ცვლილებებით იმ ღირებულებებს, რომლებსაც კვლავ უფრო მეტად ვაფასებთ?

ძირეული წინააღმდეგობა, რომელთანაც ჩვენ საქმე გვაქვს, საზოგადოების ორგანიზების ორი სახესხვაობის შეუთავსებლობაა, რომელთაც ხშირად მოიხსენიებენ, როგორც სავაჭროსა და სამხედროს.

სამხედრო ნაწილში, სამუშაო და სამხედრო პირი ერთნაირად არის დაქვემდებარებული ხელმძღვანელზე და ეს არის ერთადერთი წყობა, რომელშიც პირმა შეიძლება თავი მოიტყუოს იმით, რომ აქვს სრული ეკონომიკური უსაფრთხოება. თუმცადა, ასეთი უსაფრთხოება, მიუხედავად ყველაფრისა, განუყოფელია თავისუფლების შეზღუდვებისა და მხედრული ცხოვრების იერარქიული მმართველობისგან და ეს არის ყაზარმული უსაფრთხოება.

საზოგადოებაში, რომელიც აღიარებს თავისუფლებას, ძნელი წარმოსადგენია ადამიანების უმრავლესობა მზად იყოს უსაფრთხოების ამ ფასად შესაძენად. მაგრამ პოლიტიკა, რომელსაც დღეს ანიჭებენ უპირატესობას, სწრაფად ქმნის პირობებს, რომელშიც უსაფრთხოებისკენ სწრაფვა უფრო ძლიერდება, ვიდრე თავისუფლების სიყვარული.

თუ არ ვანგრევთ პიროვნულ თავისუფლებას, კონკურენცია არ უნდა შეიზღუდოს. დავუშვათ, რომ თანაბარი საარსებო პირობები ყველასთვის იქნება უზრუნველყოფილი, მაგრამ კეთილი უნდა ვინებოთ და ვალიართ, რომ ამავდროულად ცალკეული კლასებისთვის ყოველგვარი პრივილეგიები უნდა გაუქმდეს, უარყოფილ იქნეს ყველა წინაპირობა, რომელიც ხელს უშლის ახალმოსულებს, საერთო კეთილდღეობა გაიზიარონ და შესაბამისი პირობები სათავისოდაც უზრუნველყონ.

შესაძლებელია, საკამათო არ იყოს ზოგიერთი საჭიროებისგან სათანადო დაცვა პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი რომ უნდა გახდეს, მაგრამ არაფერია უფრო დამღუპველი, ვიდრე თანამედროვე ინტელექტუალურ ლიდერთა საქციელი, რომლებიც უსაფრთხოებას თავისუფლების ხარჯზე განადიდებენ. ფაქტის საჯაროდ აღიარებისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმის ხელახლა გათავისებას, რომ თავისუფლების მისაღწევად საჭიროა ფასის გადახდა და ჩვენ, როგორც თვითმყოფადი არსებები, მისი შენარჩუნებისათვის მზად უნდა ვიყოთ გარკვეული მატერიალური მსხვერპლის გასაღებად.

უნდა აღვადგინოთ ის რწმენა, რომელსაც ეფუძნებოდა თავისუფლება ანგლოსაქსურ ქვეყნებში და ბენჟამინ ფრანკლინმა გამოხატა არა მხოლოდ ერების, არამედ ჩვენდამი, როგორც ცალკეული პირებისადმი განკუთვნილ გამონათქვამში: „ისინი, ვინც დათმობენ ძირითად თავისუფლებას დროებითი უსაფრთხოების მოსაპოვებლად, არ იმსახურებენ არც თავისუფლებას და არც უსაფრთხოებას“.

უკეთესი სამყაროსკენ

უკეთესი სამყარო რომ ავაშენოთ, უნდა გვეყოს სიმამაცე, ყველაფერი ახლიდან დავიწყოთ. გზა უნდა გავასუფთაოთ ყველა იმ წინაღობისგან, რომლითაც ადამიანთა წინდაუხედაობამ ბოლო დროს ჩვენი სავალი ბილიკი ჩახერგა და გამოვათავისუფლოთ პირთა შემოქმედებითი ენერგია. უნდა შევქმნათ პროგრესისთვის ხელსაყრელი პირობები და არა „დაგეგმილი პროგრესი“.

მაგრამ ისინი, ვინც მზად არიან, რომ განახლებისთვის აუცილებელი სიმამაცე გამოიჩინონ, იმათ რიგებში როდი არიან, ვინც „დაგეგმვას“ მისტირის და არც მათთან დგას, ვინც „ახალ წესრიგს“ ქადაგებდა და ვისაც ჰიტლერის ხელმეორედ განსახიერებაზე უკეთესი რამის მოფიქრება არ ძალუძს, რაც თავის მხრივ, სხვა არაფერია, თუ არა მე-20 საუკუნის პირველი 40 წლის ტენდენციების გაგრძელება. სწორედ ისინი, ვინც ყველაზე ხმამაღლა მისტიროდა გეგმურ ეკონომიკას, ყველაზე მეტად არიან იმ იდეების გავლენის ქვეშ, რამაც გამოიწვია მეორე მსოფლიო ომი და ჩვენი მტანჯველი უბედურებების უმეტესი ნაწილი.

თავისუფალი ადამიანების სამყაროს შექმნის მცდელობის მთავარი სახელმძღვანელო პრინციპი უნდა იყოს: ერთადერთი ჭეშმარიტად პროგრესული პოლიტიკა – პიროვნული თავისუფლების პოლიტიკა.

კონრად ზაქარიას ლორენცი

1903-1989

შესავალი

...და როდესაც ბუნებაში მობინადრე ცხოველები შორიდან მიახლოვდებიან არა იმიტომ, რომ ვერ მამჩნევენ, არამედ სწორედ იმიტომ, რომ დამინახეს და გაიგეს ჩემი ხმა, ეს განდევნილის სამოთხეში დაბრუნების ტოლფასია.

კონრად ლორენცი. რუხი ბატის წელიწადი

მეოცე საუკუნის მოაზროვნე და გამოჩენილი ბუნებისმეტყველი, 1973 წლის ნობელის პრემიის ლაურეატი ფიზიოლოგიასა და მედიცინაში (ნიკოლას ტინბერგენტან და კარლ ფონ ფრიშთან ერთად), ლორენცი, სწავლობდა ცხოველთა ქცევას. იგი ცდილობდა ინსტინქტების და აგრესიის ბუნების ახსნას. მეცნიერი თვლიდა, რომ აგრესიული ტენდენციები არა მარტო ცხოველის, არამედ ადამიანის ქცევის მნიშვნელოვანი კომპონენტია, ამიტომ მათი შესწავლა და ანალიზი აუცილებელია.

კონრად ლორენცმა საფუძველი ჩაუყარა ეთოლოგიას, მეცნიერებას ცხოველთა და ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური არსების, ქცევის შესახებ.

დაიბადა ალტენბერგში, ვენის(ავსტრია) მახლობლად, 1903 წლის 7 ნოემბერს, ექიმის ოჯახში. დაამთავრა ვენის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტი. ექიმის დიპლომის მიღების შემდეგ დაანება თავი მედიცინას და მთელი ცხოვრება ცხოველთა ქცევის შესწავლას მიუძღვნა.

1920-იან წლებში გაიარა სტაჟირება ინგლისში ცნობილი ბიოლოგის, ჯულიან ჰაქსლის ხელმძღვანელობით. ავსტრიაში დაბრუნების შემდეგ დაიწყო მუშაობა გამოჩენილ ორნითოლოგ ოსკარ ჰეინროტთან (ორნითოლოგია – მეცნიერება, რომელის სწავლობს ფრინველებს). 1935-1938 სწავლობდა ბატების და ქკების ქცევას. საკუთარი დაკვირვებების საფუძველზე მან განავითარა იმპრინტინგის კონცეფცია (იმპრინტინგი – დასწავლის უნარი განვითარების ადრეულ ეტაპზე). ახალგამოჩენილი ბარტყები „იბეჭდავენ“ ტვინში დედის გარეგნობას და ხმას, რაც დედის ამოცნობაში და მასთან მყარი კავშირების ჩამოყალიბებაში უწყობს ხელს. დასწავლის აღნიშნული ფორმა მნიშვნელოვანია საკუთარი სახეობის ინდივიდების ამოცნობისთვის მომავალში. იმპრინტინგის შესწავლისას ლორენცმა ჩაატარა საინტერესო ექსპერიმენტები ბატებსა და წიწილებზე.

გერმანიაში ნაცისტური პარტიის ხელისუფლებაში მოსვლის და 1938 წელს ავსტრიის გერმანიასთან მიერთების შემდეგ კონრად ლორენცი შედის გერმანიის ნაციონალურ-სოციალისტურ მუშათა პარტიაში. განცხადებაში პარტიაში შესვლის თაობაზე, წერს: „როგორც გერმანულად მოაზროვნე და ბუნებისმეტყველი,

მე ყოველთვის ვიყავი ნაციონალ-სოციალისტი.“ თუმცა ამ პერიოდში ლორენცს იდეალისტური წარმოდგენა აქვს ნაციტურ პარტიზზე.

1940 წელს კონრად ლორენცი კენიგსბერგის უნივერსიტეტის პროფესორი ხდება. 1941 წელს იგი გააგზავნეს ფრონტზე ექიმად. 1944 წელს, გერმანული არმიის უკან დახევისას, ტყვედ აიყვანეს. წელიწადზე მეტი გაატარა ტყვეთა ბანაკში ქალაქ კიროვში, 1946 წლიდან გადაიყვანეს ჯერ სომხეთში, შემდეგ მოსკოვთან მდებარე ტყვეთა ბანაკებში. 1947 წელს ლორენცი სამშობლოში დააბრუნეს. ჯერ კიდევ ტყვეობაში დაიწყო მუშაობა წიგნზე „სარკის მეორე მხარე“, სადაც უარყო ნაციტური შეხედულებები. გერმანიაში დაბრუნების შემდეგ ლორენცმა წიგნზე მუშაობა გააგრძელა. „სარკის მეორე მხარე“ გამოიცა 1973 წელს.

1950 წელს კონრად ლორენცმა ბავარიაში ფიზიოლოგიის ინსტიტუტი დააარსა. 1958 წელს გადავიდა მაქს პლანკის სახელობის ქცევის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში ზევიზენში (გერმანია).

1963 წელს გამოაქვეყნა ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომი – „აგრესიის შესახებ“. იგი ეძღვნება აგრესიის წარმოქმნის მექანიზმებს ცხოველთა სამყაროში და გარკვეულწილად ადამიანებშიც. ლორენცი აგრესიას განიხილავს, როგორც შიდასახეობრივ მოვლენას. იგი თვლის, რომ სახეობათა უმრავლესობა განსაკუთრებით აგრესიულია საკუთარი სახეობის ინდივიდების მიმართ, მაშინ, როდესაც სხვა სახეობების წარმომადგენლებს ან ყურადღებას არ აქცევს, ან ნაკლებ აგრესიულობას ავლენს, ან ნადირობს მათზე საკვების მოპოვების მიზნით. ლორენცის აზრით, შიდასახეობრივი აგრესია სახეობის შენარჩუნებაზეა მიმართული, რადგან ხელს უწყობს ტერიტორიის განაწილებას ინდივიდებს შორის, შთამომავლობის დაცვას და იერარქიის სათავეში ძლიერი და გამოცდილი ინდივიდების მოქცევას.

კონრად ლორენცი პირველი იყო, ვინც 1969 წელს მიიღო ჩინო დელ დუკას საერთაშორისო ლიტერატურული პრემია, ხოლო 1973 წელს კი ორ ეთოლოგთან, ფრიშთან და ტინბერგენტან ერთად გახდა ნობელის პრემიის ლაურეატი იმ აღმოჩენებისთვის, რომლებიც დაკავშირებულია ცხოველების ინდივიდუალური და ჯგუფური ქცევების მოდელების შესწავლასთან.

1973 წელს ლორენცმა დატოვა მაქს პლანკის ინსტიტუტი და დაბრუნდა თავის მშობლიურ ქალაქში, ალტენბერგში, სადაც გააგრძელა ცხოველთა ქცევის შესწავლა.

კონრად ლორენცი მრავალი პოპულარული წიგნის ავტორია: „მეფე სოლომონის ბეჭედი“, „ადამიანი შეხვდა ძალს“ (თარგმნილია აგრეთვე, როგორც „ადამიანი პოულობს მეგობარს“), „რუხი ბატის წელიწადი“, „სარკის მეორე მხარე“, „აგრესიის შესახებ“, „ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომაკვდინებელი ცოდვა“ და სხვა.

კონრად ლორენცი გარდაიცვალა 27 თებერვალს, 1989 წელს, ქალაქ ალტენბერგში, 85 წლის ასაკში. იგი მეოცე საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო და წინააღმდეგობრივი მოაზროვნე იყო, რომელიც თვლიდა: ადამიანის ბუნების

შემეცნებისკენ მიმავალი გზა გადის ცხოველების ბუნების შესწავლაზე, რადგან ადამიანიც ბუნების ნაწილია და მის კანონებს ემორჩილება.

ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომაკვდინებელი ცოდვა

ერთ-ერთ თავის ნაშრომს, „ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომაკვდინებელ ცოდვას“, ლორენცი უწოდებს „მთელი კაცობრიობისადმი მიმართულ მოწოდებას მონანიებისა და შემობრუნებისაკენ“. საბოლოო სახით იგი 1973 წელს გამოვიდა. ნაშრომს საფუძვლად დაედო რადიოსაუბრები. გადაცემა იმდენად პოპულარული აღმოჩნდა, რომ ავტორმა უამრავი წერილი მიიღო მათი ნაბეჭდი სახით გამოცემის მოთხოვნით. ლორენცის აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ მოწოდება მონანიებისკენ უფრო საეკლესიო პირის ქადაგებას შეეფერება, მეოცე საუკუნეში ძირითად საფრთხეებს საზოგადოებისთვის პირველ რიგში სწორედ ბუნებისმეტყველი ამჩნევს.

შესავალში ლორენცი აღნიშნავს, რომ ცოცხალი სისტემების უჩვეულო ფორმების და ქცევების კვლევისას ვხვდებით – ნებისმიერი ნიშანი გაჩნდა ბუნებრივი გადარჩევის შედეგად და ხელს უწყობს ორგანიზმის გადარჩენას. ეს სამართლიანია დედამიწაზე მობინადრე ცოცხალ ორგანიზმებთან მიმართებაში. როდესაც საქმე ეხება ცივილიზებული ადამიანის ქცევის ზოგიერთი ფორმის მნიშვნელობის ახსნას, კითხვაზე „რისთვის?“ ლოგიკური პასუხი ხშირად არ არსებობს. რისთვის სჭირდება კაცობრიობას რიცხოვნობის უსასრულო მატება, სულ უფრო მზარდი კონკურენცია, შეიარაღების ზრდა და ათასგვარი სასიკვდილო იარაღის შექმნა? ჩამოთვლილ მოვლენებს იგი ქცევის ბუნებრივი მექანიზმების მოშლად განიხილავს.

ლორენცის აზრით, შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე განსხვავებული, მაგრამ ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული მიზეზი, რომლებიც ემუქრება არა მარტო ჩვენს კულტურას, არამედ ადამიანს, როგორც სახეობას.

1. ჭარბი მოსახლეობა

კაცობრიობის პირველ და ძირეულ პრობლემად მეცნიერი მიიჩნევს ადამიანების რიცხოვნობის უსაზღვრო მატებას, რადგან ბევრი სხვა მოვლენა, რაც კაცობრიობის არსებობას საფრთხეს უქმნის, სწორედ აქედან გამომდინარეობს. არც ერთ სახეობას დედამიწაზე უსასრულოდ გამრავლება არ შეუძლია, რადგან ამ გამრავლებას მრავალი ბუნებრივი ფაქტორი ზღუდავს (საკვები რესურსების ხელმისაწვდომობა, ტერიტორიის სიმცირე, არახელსაყრელი კლიმატური პირობები, დაავადებები და სხვა). ადამიანის შემთხვევაში კი ბუნებრივი ფაქტორების დიდი ნაწილი ტექნიკური პროგრესის, მედიცინის, ქიმიის და სხვა მეცნიერებების განვითარების შედეგად აღარ ახდენს გავლენას რიცხოვნობაზე. ამიტომ ის, რაც ადამიანის ცხოვრების გაუმჯობესებისთვის არის შექმნილი, შესაძლებელია კაცობრიობას დიდ საფრთხეს უქმნიდეს – საკუთარ თავში ამოხრჩობის საფრთ-

ხეს. აქ საუბარია ადამიანის, როგორც ბიოლოგიური სახეობის პრობლემის წარმოჩენაზე, რომელიც მოჰყვება რიცხოვნობის უსაზღვრო ზრდას და არ უნდა განვიხილოთ, როგორც არაჰუმანური დამოკიდებულება კაცობრიობისადმი. იგივე პრობლემა შეექმნებოდა ნებისმიერ სხვა სახეობას, როდესაც მისი რიცხოვნობა და სიმჭიდროვე გარემოს ტევადობას გადააჭარბებდა. ლორენცი აღნიშნავს, რომ ყველაზე მძიმეა ის, რომ სიმჭიდროვის ზრდასთან ერთად ადამიანი კარგავს ისეთ თვისებებსა და უნარებს, რომლებიც მხოლოდ მისთვის არის დამახასიათებელი. ეს პირველ რიგში მოყვასის სიყვარული და მისდამი თანაგრძნობის უნარია.

რა უნდა მოვუხერხოთ პირველ „ცოდვას“? ამის „მზა რეცეპტს“ ლორენცის ნაშრომში ვერ ვიპოვით. იგი ცდილობს დაგვანახოს 8 მნიშვნელოვანი საფრთხე, ხოლო მათ თავიდან აცილებაზე ყველამ ერთად უნდა ვიფიქროთ მას შემდეგ, რაც კარგად გავიაზრებთ თითოეულს.

2. სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგება

ცივილიზებული კაცობრიობის მეორე უმნიშვნელოვანეს ცოდვად ლორენცი სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგებას მიიჩნევს. გასული საუკუნის პირველ ნახევარში ფართოდ იყო გავრცელებული მოსაზრება, თითქმის ბუნებრივი რესურსები ამოუწურავია. ამგვარი მიდგომა მცდარი და საზიანოა, რადგან ბუნების გაჩანაგებისკენ არის მიმართული. სასიცოცხლო სივრცის ყველა ორგანიზმი შეგუებულია თანაარსებობას. ეს იმ სახეობებისთვისაც სამართლიანია, რომლებიც ერთი შეხედვით ერთმანეთის მიმართ მტრულ დამოკიდებულებაში არიან: მაგალითად, მტაცებელი და მისი მსხვერპლი. მტაცებელი აკონტროლებს თავისი მსხვერპლის რიცხოვნობას, მაგრამ არასოდეს ანადგურებას მას, არამედ ხელს უწყობს ჯანმრთელი, ძლიერი და მოხერხებული ინდივიდების გადარჩევას. ჩლიქოსანი ჭამს ბალახს, მაგრამ ჩლიქებით გადათელვა ბუნებრივ სისტემებში ხშირად ბალახების ზრდას და ბალახოვანი საფარის განახლებას უწყობს ხელს. აქედან გამომდინარე, ერთი სახეობის განადგურება ყოველთვის აისახება მასზე დამოკიდებულ სახეობებსა და მთლიანად ეკოსისტემაზე. ლორენცი აფრთხილებს ცივილიზებულ კაცობრიობას – ცოცხალი ბუნების ბარბაროსული განადგურება, რომელიც საცხოვრებელს აძლევს და აჭმევს მას, ეკოლოგიური კატასტროფის საშიშროებას უქმნის.

3. შეჯიბრი საკუთარ თავთან

„შეჯიბრი საკუთარ თავთან“ – მესამე მომაკვდინებელი ცოდვა, რომელსაც ლორენცი ყურადღებას უთმობს. შეგვახსენებს, რომ ველურ ბუნებაში ცოცხალ ინდივიდებზე მოქმედებს შიდასახეობრივი და სახეობათშორისი გადარჩევა, არა-ცოცხალი გარემოს ფაქტორები (მაგალითად, კლიმატი). ტექნიკურმა პროგრესმა საშუალება მისცა ადამიანს, დაემორჩილებინა ბუნების ძალები, ხოლო გადარჩევის ერთადერთი ძალა, რომელიც მასზე მოქმედებს – შიდასახეობრივი გადარჩევა, ანუ თავად ადამიანია. მზარდი კონკურენციის პირობებში თანამედროვე ადამიანის-

ვის ღირებული ხდება მხოლოდ ის, რაც თანამოდმის გადასწრების საშუალებას აძლევს. მაღალი სიმჭიდროვის დროს სასტიკი კონკურენციის პირობებში ადამიანებს შორის ურთიერთობის აღწერისთვის ლორენცი ლათინურ გამოთქმას – “Homo homini lupus est” – იყენებს, რაც ნიშნავს: „ადამიანი ადამინისთვის მგელია“. კონკურენტების თავიდან მოცილების პროცესში ადამიანი ცდილობს, საკუთარ თავსაც გაასწროს. ლორენცი თვლის, რომ ადამიანს შიში მიერეკება, საკუთარ თავთან მარტო დარჩენის შიში, რადგან გრძნობს, რომ რასაც საკუთარი თავის შემეცნების შედეგად აღმოაჩენს, აღარ მოეწონება... თანამედროვე ადამიანი ფაქტობრივად არ იტოვებს დროს ჭეშმარიტად ადამიანური საქმიანობისთვის – აზროვნებისთვის.

4. გრძნობების გაცივება

ცივილიზებული ადამიანის გასათუთების შედეგად მასში ძლიერი გრძნობების და ემოციების გაქრობა მეოთხე ცოდვაა, რომელსაც ლორენცი „გრძნობის გაცივებას“ (გრძნობების სითბურ კვდომას) უწოდებს. თანამედროვე ადამიანი ცდილობს გაექცეს უარყოფით შეგრძნებებს, ამის შესაძლებლობას მას ფარმაკოლოგიის და ტექნიკის საშუალებები აძლევენ. ადამიანი თანდათანობით კარგავს უნარს, მძაფრად განიცადოს ის სიხარული, რომელიც მრავალი წინააღმდეგობის გადალახვის შედეგად ენიჭება. სიხარულისა და ტანჯვის მონაცვლეობა რაც ასე ბუნებრივია, თანდათან ქრება და იბადება ერთფეროვნება და მოწყენილობა. სიხარულის განცდის კარგვის უნარი ის ძირითადი საფრთხეა, რაც, ლორენცის აზრით, ადამიანის ემოციურ სფეროს ემუქრება.

5. გენეტიკური გადაგვარება (მეხუთე ცოდვა)

ცხოველთა და ადამიანთა სოციუმებში არსებობს საზოგადოებრივი ქცევის ნაკრები, რომელიც მიმართულია საზოგადოების სტაბილურობის შენარჩუნებისკენ. სავარაუდოდ, სოციუმის სტაბილურობისკენ და ასოციალური ქცევის აღმოფხვრისკენ სწრაფვას გულისხმობს ლორენცი „თანდაყოლილი სამართლებრივი გრძნობის“ ქვეშ. თუმცა ყველას როდი გააჩნია იგი. ზოგიერთ ზრდასრულ ადამიანში სიამოვნების მიღებისკენ მუდმივი სწრაფვა, საკუთარი მოთხოვნილებების სწრაფი დაკმაყოფილების სურვილი, სხვების გრძნობებისადმი გულგრილობა, პასუხისმგებლობის თავიდან არიდება ინფანტილური ქცევის განვითარებას იწვევს. რიგ შემთხვევებში ასეთი ინფანტილიზმი სამართლებრივი დანაშაულის მიზეზი ხდება, რადგან ადამიანი ვერ აცნობიერებს მისი ქმედებებით გამოწვეულ ზიანს. ლორენცი ვარაუდობს, რომ მეამბოხე ახალგაზრდების ნაწილში, რომლებიც გამოდიან საკუთარი მშობლების და საზოგადოების წინააღმდეგ, თუმცა თვლიან რომ მშობლებმა უნდა არჩინონ და საზოგადოებამ იზრუნოს მათზე მთელი ცხოვრების განმავლობაში, ინფანტილიზმს გენეტიკური საფუძვლები აქვს. ასეთ შემთხვევაში რთულია გამოასწორო, ან შეცვალო რაიმე. ამიტომ ე.წ. გენეტიკურ გადაგვარებას ლორენცი უდიდეს საფრთხედ მიიჩნევს.

6. ტრადიციებისგან მოწყვეტა

ტრადიციებისგან მოწყვეტა, რომელსაც ლორენცი მეექვსე ცოდვად მიიჩნევს, ხდება იმ კრიტიკული წერტილის მიღწევის შემდეგ, როდესაც ახალი თაობა ველარ აღწევს ურთიერთგაგებას უფროს თაობასთან, აღარ აიგივებს კულტურულად მასთან საკუთარ თავს და საერთოდ ცალკე „სახეობად“ განიხილავს. ამ დროს ახალგაზრდები ცდილობენ, უარყონ მშობლების წეს-ჩვეულებები, ტრადიციები. ერთი მხრივ, საუკუნეებით ჩამოყალიბებულ ტრადიციებზე უარის თქმა ნიშნავს სასარგებლო ცოდნის უგულვებელყოფას, მეორე მხრივ კი – მხოლოდ ტრადიციებზე დაყრდნობა, ახალი ცოდნის, ახალი ტრადიციის ჩამოყალიბებაზე უარის თქმა. ლორენცი თვლის, რომ ადრეულ ასაკში ახალგაზრდების მიერ ტრადიციების უარყოფა და ახალი ცოდნის მიღება ჯანსაღი პროცესია, თუ შემდგომში ახალი თაობა გააცნობიერებს ზოგი ტრადიციის, როგორც სასარგებლო ცოდნის, მნიშვნელობას და გაამდიდრებს მათ ახლად შეძენილი გამოცდილებით. ასეთ შემთხვევაში უსარგებლო, მოძველებული ტრადიციები დავიწყებას მიეცემა, დარჩება მხოლოდ ისეთი, რომელიც კულტურის განვითარებას საფუძველს შეუქმნის.

7. ინდოქტრინაცია

კაცობრიობის ერთ-ერთ უმძიმეს ცოდვად ლორენცი ინდოქტრინაციას (მეშვიდე ცოდვა) ასახელებს. ამ თავში იგი შემეცნების პროცესს და დოქტრინის წარმოშობის შესაძლებლობას განიხილავს. შემეცნების ორ მნიშვნელოვან საფეხურს გამოჰყოფს: ჰიპოთეზის აგებას და მის შემოწმებას. ლორენცი აღნიშნავს, რომ ყველაზე ღირებულია ის ჰიპოთეზა, რომელიც სხვადასხვა გზით გამოცდის და დახვეწის საშუალებას იძლევა. თუ შეუძლებელ ჰიპოთეზაზე აგებული სწავლება მიეწოდება მასებს, როგორც ჭეშმარიტება და საზოგადოებრივი აზრი ხდება, სახეზეა ინდოქტრინაცია. მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები ხშირად ხელს უწყობენ დოქტრინის გავრცელებას. მასები უარყოფენ, არ იღებენ იმ ფაქტებს, რომლებიც დოქტრინას არ ადასტურებს. ვინც დოქტრინას ეწინააღმდეგება, “MOBBING”-ის მსხვერპლი ხდება (დევნა, ზიზლი ბრბოსგან). ინდოქტრინაცია მიმართულია ინდივიდუალურობის წინააღმდეგ. ადამიანების რიცხოვნობის ზრდა, ტექნიკური საშუალებების განვითარება, მათ შორის საზოგადოებრივ აზრზე მოქმედების ხერხების დახვეწა, იწვევს აზროვნების უნიფიცირებას. ერთგვაროვანი მასა კი ადვილად სამართავია.

8. ბირთვული იარაღი

მერვე ცოდვა, ლორენცის მიხედვით, ბირთვული იარაღის შექმნაა. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილმა ცოდვამ შეიძლება მიიყვანოს ადამიანი ბირთვული იარაღის გამოყენებამდე, თუმცა მათგან განსხვავებით, ამ საფრთხის აცილება ყველაზე მარტივია – საკმარისია, ადამიანმა უბრალოდ არ დააჭიროს ღილაკს თითი.

ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომავდინებელი ცოდვა

ოპტიმისტური წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნაშრომი დავწერე ჩემი მეგობრის, ედუარდ ბაუმგარტენის დაბადების სამოცდაათი წლისთავისათვის მიძღვნილი საიუბილეო კრებული-სათვის. თავისი ხასიათით იგი არ შეეფერება არც ასეთ სასიხარულო ფაქტს და არც იუბილარის ნათელ ბუნებას, რადგან იგი, გულახდილად რომ ვთქვათ, უფრო იერემიასებური მოთქმა-გოდებაა, მთელი კაცობრიობისადმი მიმართული მოწოდებაა მონანიებისა და შემობრუნებისათვის, რომელიც სახელმწიფოებრივი ვენე-ლი ავგუსტინელის, აბრაამ სანტა კლარასნაირ საეკლესიო მქადაგებელს უფრო შეეფერება, ვიდრე ბუნების მკვლევარს, მაგრამ ჩვენ ისეთ ხანაში ვცხოვრობთ, როცა რაიმე ხიფათს სწორედ ბუნების მკვლევარი ხედავს ყველაზე ცხადად და ქადაგებაც, მაშასადამე, მისი მოვალეობაა.

ჩემმა ქადაგებამ, რომელიც რადიომ გადასცა, დიდი გამოხმაურება ჰპოვა. ამან ძლიერ გამაოცა. უთვალავი წერილი მივიღე: მოითხოვდნენ ჩემი გამოსვლის დაბეჭდვას. ბოლოს, უახლოესმა მეგობრებმა კატეგორიულად მომთხოვეს, ნაშრომი ფართო მკითხველისათვის ხელმისაწვდომი გამეხადა.

ყველაფერი ეს უკვე საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ჩემს ნაშრომში გამო-ხატული პესიმიზმი გამტყუნებულიყო: კაცს, რომელსაც ეგონა, რომ უდაბნოსა შინა მღალაღებლისა მსგავსად, არავინ მოუსმენდა, თურმე უშქარი და, თანაც, გამგები მსმენელის წინაშე უქადაგია! უფრო მეტიც: ნაწერის გადაკითხვისას ზოგი ფრაზა გაზვიადებულიც კი მეჩვენა. დღეს ისინი აღარ შეესაბამება სიმართ-ლეს. ასე მაგალითად, ერთ ადგილას ვწერ, რომ ეკოლოგია მეცნიერებაა, რომ-ლის მნიშვნელობა ჯერაც არ გვესმის ჯეროვნად. დღეს ამის მტკიცება მართლაც აღარ შეიძლება, რადგან ჩვენს ბავარიულ „ეკოლოგიის ჯგუფს“ პასუხისმგებელ ინსტანციებში უსმენენ და მათ აზრს ყურადაც იღებენ. მოსახლეობის სიჭარბისა და ზრდის იდეოლოგიის საფრთხე გონიერ და პასუხისმგებელ ადამიანთა ფართო წრემ სწორად შეაფასა. სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგების წინააღმდეგ მიღებუ-ლია ზომები, რომლებიც თუმცა საქმეს ჯერ შველის, მაგრამ იმედს გვითვავს, რომ მომავალში უკეთესი მდგომარეობა იქნება.

სხვა თვალსაზრისითაც მინდა ჩემს ნათქვამში სასიამოვნო შესწორებანი შე-ვიტანო. ბიჰევიორისტული დოქტრინის განხილვისას მე ვწერდი, რომ მას შეერ-

თებული შტატებისათვის მორალური და კულტურული კატასტროფის საფრთხის შექმნაში აშკარად დიდი ბრალი მიუძღვის. ამასობაში თვით ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაისმა არაერთი ენერგიული ხმა ამ ცრუმოდვრების წინააღმდეგ. მართალია, მათ ყველა საშუალებით ებრძვიან, მაგრამ ეს ხმები ყურად იღეს; ჭეშმარიტება კი მხოლოდ მაშინ შეიძლება დიდი ხნით ჩაახშო, თუ მას დაამუწვებ. ამერიკიდან მოსული ჩვენი დროის ეპიდემიური ინტელექტუალური დაავადებანი ევროპაში დაგვიანებით იფეთქებს ხოლმე. ამერიკაში ბიჰევიორიზმი ცხრება, ევროპელ ფსიქოლოგებსა და სოციოლოგებს კი სწორედ ახლა შეეყარათ ეს სენი. შეიძლება დარწმუნებით ვიწინასწარმეტყველოთ, რომ ეს ეპიდემიაც ჩაივლის.

დასასრულ, მინდა თაობათა შორის მტრობის საკითხშიც მცირე შესწორება შევიტანო. თუ ახალგაზრდობა პოლიტიკურად არ არის წაქეზებული, ან საერთოდ არ დაუკარგავს უნარი უფროს ადამიანს რამე დაუჯეროს, გულისყურით მოგისმენს, როცა ფუძემდებლურ ბიოლოგიურ ჭეშმარიტებებზე ესაუბრები. სავსებით შესაძლებელია, რევოლუციურად განწყობილი ახალგაზრდობა დაარწმუნო იმ ჭეშმარიტებაში, რომლის შესახებაც ამ წიგნის მეშვიდე თავში გვექნება მსჯელობა.

მიუტევებელი ქედმაღლობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ იმას, რაც თავად დარწმუნებით ვიცით, სხვას კარგად ვერ გავაგებინებთ. ყველაფერი, რაც ამ წიგნში წერია, ბევრად უფრო ადვილად გასაგებია, ვიდრე, მაგალითად, ინტეგრალური და დიფერენციალური აღრიცხვა, რომელსაც ყოველი ზედა კლასის მოწაფე სწავლობს. ყოველი საფრთხე ნაკლებ საშიშია, თუ მისი გამომწვევი მიზეზები ვიცით. მეც მჯერა და ვიმედოვნებ, რომ ეს პატარა წიგნი თავის მცირე წვლილს შეიტანს იმ საფრთხეთა შემცირებაში, კაცობრიობას რომ ემუქრება.

კონრად ლორენცი
ზეევიზენი, 1972

თავი პირველი

ცოცხალ სისტემათა სტრუქტურული თავისებურებანი და ფუნქციური დარღვევები

ეთოლოგია შეიძლება განვმარტოთ, როგორც მეცნიერების ის დარგი, რომელიც წარმოიშვა მას შემდეგ, რაც ბიოლოგიის ყველა დანარჩენ დარგში დარვინის შემდეგ საყოველთაოდ მიღებული და სავალდებულო საკითხების დასმის წესი თუ მეთოდები ადამიანისა და ცხოველის ქცევის შესასწავლადაც გამოიყენეს. ეს რომ ასე გვიან მოხდა, ამას თავისი გამართლება აქვს ქცევის კვლევის ისტორიაში. ჩვენ მას ქვემოთ, ინდოქტრინაციის თავში შევხებით. მაშასადამე, ეთოლოგია შეისწავლის ცხოველისა და ადამიანის ქცევას, როგორც რაღაც სისტემის ფუნქციას, რომელიც თავის არსებობას და განსაკუთრებულ ფორმას იმ ისტორიული განვითარების პროცესს უმადლის, რომელიც მოდგმის ისტორიამ, ინდივიდის განვითარებამ, ხოლო ადამიანის შემთხვევაში, კულტურის ისტორიამ გაიარა. თუ რატომ ახასიათებს ამა თუ იმ სისტემას სწორედ ასეთი თვისებები, ამაზე პასუხს მხოლოდ მისი ბუნებრივი ჩამოყალიბების პროცესი მოგვცემს.

ყოველგვარი ორგანული ქმნადობის მიზეზთა შორის, მუტაციის პროცესებისა და გენების ახალი კომბინაციების გვერდით, უმნიშვნელოვანესი როლი ეკუთვნის ბუნებრივ შერჩევას, ანუ სელექციას. იგი ხელს უწყობს იმას, რასაც ჩვენ შეგუებას ვუწოდებთ, ჭეშმარიტად შემეცნებით პროცესს, რომლის მეშვეობითაც ორგანიზმი იძენს იმ ინფორმაციას გარესამყაროს შესახებ, რაც მისი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანია; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მისი მეშვეობით ის იძენს ცოდნას თავისი გარემოს შესახებ.

შეგუების გზით წარმოქმნილ სტრუქტურათა და ფუნქციათა არსებობა დამახასიათებელია მხოლოდ ცოცხალ არსებათათვის. არაორგანულ სამყაროში მსგავსი რამ არ გვხვდება. ამიტომ მათ მკვლევარს ისეთი კითხვა უჩნდება, რომელიც ფიზიკოსის ან ქიმიკოსისათვის უცნობია, კერძოდ, კითხვა „რისთვის?“ როცა ბიოლოგი ამ კითხვას სვამს, იგი არ ეძებს ტელეოლოგიურ ახსნას, არამედ, ბევრად უფრო მოკრძალებულად, ეძებს სახეობის შემანარჩუნებელ თვისების მოქმედებას. თუ ვიკითხავდით, რატომ აქვს კატას მოლუნული ბრჭყალები და ვუპასუხებდით, თავგების დასაჭერადო, ეს იქნებოდა მოკლე, შემაჯამებელი პასუხი იმის შესახებ, რა როლი შეასრულა კატის, როგორც სახეობის, შენარჩუნებაში ბრჭყალების ამ ფორმამ.

როგორც მკვლევარი, თქვენი ცხოვრების გრძელ გზაზე კვლავ და კვლავ თუ დაბრუნებიხართ ამ კითხვას და იგი უცნაური სტრუქტურებისა და ქცევების მიმართ დაგისვამთ, ხოლო მასზე კვლავ და კვლავ დამაჯერებელი პასუხი მიგიღიათ, ირწმუნეთ, რომ სხეულის აგებულებისა და ქცევის კომპლექსური და მეტად უცნაური წარმონაქმნები საერთოდ შეუძლებელია გაჩენილიყო სელექციისა და შეგუების გარეშე. მაგრამ ეს რწმენა მაშინვე შეგერყევით, თუ კითხვით „რისთვის?“ – ცივილიზებული კაცობრიობის ამა თუ იმ, ყოველ ნაბიჯზე თვალ-

შისაცემ ქცევას მიუბრუნდებით. რაში არგია კაცობრიობას თავისი უზომო გამრავლება, სიგიჟედე მისული თავდავიწყებული შეჯიბრი, სულ უფრო საშიში, მზარდი შეიარაღება, გალაქებული ადამიანის სულ უფრო მეტად გააზიზება და ა. შ. მაგრამ თუ უფრო ახლოს დავაკვირდებით, გამოირკვევა, რომ ყველა ეს ნაკლი სრულიად გარკვეული, თავდაპირველად სახეობის შენარჩუნებაზე მზრუნველი ქცევის მექანიზმების მოშლილობაა, სხვა სიტყვებით თუ ვიტყვით, – ისინი პათოლოგიურად უნდა ვცნოთ.

იმ ორგანული სისტემის ანალიზი, ადამიანის სოციალურ ქცევას რომ უდევს საფუძვლად, ერთი უძნელესი და თავმოსაწონებელი ამოცანათაგანია, რომელიც კი შეიძლება ბუნებისმეტყველებამ საკუთარ თავს დაუსვას, რადგან ეს სისტემა დედამიწის ზურგზე ყველაზე რთულია. შეიძლება გვეფიქრა კიდევ, ეს ისედაც ძნელი წამოწყება ვაითუ ამო გარჯად გადაგვექცეს, რადგან ადამიანის ქცევა მრავალგზის და წინასწარ განუჭვრეტელმა პათოლოგიურმა მოვლენებმა დაფარეს და შეცვალეს. საბედნიეროდ, ეს ასე არ არის. ორგანული სისტემის პათოლოგიური დარღვევა სულაც არ გვევლინება ამ სისტემის ანალიზისათვის დაუძლეველ დაბრკოლებად, პირიქით, იგი ხშირად გასაღებს გვაწვდის მის გასაღებად. ფიზიოლოგიის ისტორიიდან ბევრი შემთხვევა ვიცით, როცა მკვლევარს რომელიმე მნიშვნელოვანი ორგანული სისტემის არსებობაზე მას შემდეგ გაუმახვილებია ყურადღება, როცა პათოლოგიურ დარღვევას ავადმყოფობა გამოუწვევია. ე. თ. კოხერმა სცადა ე. წ. ბაზედოვის დაავადებისათვის ფარისებრი ჯირკვლების ამოკვეთით ემკურნალა. შედეგად მიიღო ტეტანუსი, კრუნჩხვები, რადგან მან ფარისებრ ჯირკვლებს თანმზღები ჯირკვლებიც მიაყოლა, რომლებიც ორგანიზმში კირის ცვლას არეგულირებდნენ. როცა ეს შეცდომა გამოასწორა, ფარისებრი ჯირკვლების ამოკვეთამ გამოიწვია სიმპტომთა მთელი კომპლექსი, რომელსაც მან Kachexia thyreopriva უწოდა. ამ კომპლექსს ერთგვარი მსგავსება ჰქონდა ალპებში მცხოვრებთა შორის გავრცელებულ იდიოტიზმის მსგავს დაავადებებთან, რაც იქაურ წყალში იოდის ნაკლებობით იყო გამოწვეული. ამ და მსგავსი მონაცემების საფუძველზე გამოირკვა, რომ ეს ჯირკვლები შინაგან სეკრეციასთან ერთად ერთიან სისტემას ქმნიან, სადაც ყველაფერი ყველაფერთანაა მიზეზობრივად დაკავშირებული. ის, რასაც ენდოკრინული ჯირკვლები სისხლში გამოყოფენ, ორგანიზმზე სრულიად გარკვეულ ზემოქმედებას ახდენს, ეს ეხება ნივთიერებათა ცვლას, ზრდის პროცესს, ქცევას და სხვა. ამიტომ მათ ჰორმონებს (ბერძნ. *hormao* – გამოძრავებ) უწოდებენ. ორი ჰორმონის მოქმედება შეიძლება ურთიერთსაწინააღმდეგო იყოს. ისინი „ანტაგონისტურია“ ისევე, როგორც ორი კუნთის მოქმედება, რომელთა ურთიერთქმედებაც კიდურის სასურველი მდგომარეობის მიღებას უწყობს ხელს. ვიდრე ჰორმონალური წონასწორობა დაცულია, ვერ ვამჩნევთ, რომ ენდოკრინული ჯირკვლების სისტემა ნაწილობრივი ფუნქციებისგანაა აგებული. მაგრამ საკმარისია ზემოქმედებათა და ურთიერთქმედებათა ჰარმონია სულ მცირედ დაირღვეს, რომ ორგანიზმის მთლიანი მდგომარეობა სასურველ „საწყის მნიშვნელობას“ კარგავს. ეს კი ნიშნავს, რომ იგი ავადაა. ფა-

რისებრი ჯირკვლების ჰორმონთა სიჭარბე წარმოშობს ბაზედოვის დაავადებას, ნაკლულობა – მიქსოდემა.

ენდოკრინული ჯირკვლების სისტემა და მისი შესწავლის ისტორია საგულისხმო მაგალითია, თუ როგორ უნდა მოვიქცეთ ადამიანურ იმპულსთა მთლიანი სისტემის გასაგებად. თავისთავად ცხადია, ეს სისტემა ბევრად უფრო რთულია თავისი აგებულებით, თუნდაც იმიტომ, რომ იგი ენდოკრინულ ჯირკვლებსაც მოიცავს, როგორც ქვესისტემას. ადამიანს, როგორც ჩანს, იმპულსის დამოუკიდებელ წყაროთა უსაზღვროდ დიდი რაოდენობა გააჩნია, რომელთა შორისაც ძლიერ ბევრი ფილოგენეტიურად წარმოქმნილ ქცევის პროგრამებზე – „ინსტინქტებზე“ დაიყვანება. შეცდომაა, ადამიანი „ინსტინქტებით“ შეზღუდულ არსებად მივიჩნიოთ, როგორც ამას უწინ ვაკეთებდით. თუმცა ისიც სწორია, რომ თანდაყოლილ ქცევათა გრძელი, თავის თავში ჩაკეტილი ჯაჭვები გვარის განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე, სწავლის უნარისა და გონიერების მატების გამო იქნებ კიდევ „დაიშალონ“ იმ თვალსაზრისით, რომ მის ნაწილებს შორის სავალდებულო კავშირი დაიკარგოს და ეს ცალკე ნაწილები მოქმედი სუბიექტის განკარგულებაში სრულიად დამოუკიდებლად იმყოფებოდეს, როგორც ეს პ. ლაიჰაუზენმა დამაჯერებლად ცხადყო კატისებრი მტაცებელი ცხოველების მაგალითზე. ამით თითოეული ამ ცალკე გამოსაყენებელი ნაწილთაგანი, როგორც ეს ლაიჰაუზენმა გვიჩვენა, დამოუკიდებელ იმპულსად გადაიქცევა, ივითარებს რა საკუთარი განხორციელებისაკენ მსწრაფველ მიზანდასახულ ქცევას. უდავოა, ადამიანს აკლია ინსტინქტურ მოძრაობათა ერთმანეთთან აუცილებლობით დაკავშირებული გრძელი ჯაჭვები, მაგრამ რამდენადაც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ძუძუმწოვართა მონაცემების ექსტრაპოლაცია ამის საშუალებას გვაძლევს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ადამიანს არათუ ნაკლები, არამედ ნებისმიერ ცხოველზე მეტი ჭეშმარიტად ინსტინქტური იმპულსი აქვს. სისტემის ანალიზის დროს ამ შესაძლებლობას უთუოდ უნდა გაეწიოს ანგარიში.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეს პათოლოგიურად დარღვეული ქცევის განხილვისას. ნაადრევად გარდაცვლილი ფსიქიატრი რონალდ ჰარგრისი თავის ერთ-ერთ ბოლო წერილში მწერდა, მეთოდურ ჩვევად გავიხადე, ფსიქიური აშლილობის შესწავლისას ერთდროულად ორი კითხვა დამესვაო: პირველი – როგორია დარღვეული სისტემის ნორმალური სახეობის შემანარჩუნებელი მოქმედება, და მეორე – როგორია ეს დარღვევა, განსაკუთრებით კი – რამ გამოიწვია იგი, რომელიმე ნაწილობრივი სისტემის ზე თუ ქვე ფუნქციამ. კომპლექსური ორგანული მთელის ნაწილობრივი სისტემები ისე უშუალოდ ურთიერთქმედებენ, რომ ჭირს მათი ფუნქციების ზუსტად გამიჯვნა; ნორმალურ მდგომარეობაში წარმოდგენილია რომელიმე მათგანი ყველა დანარჩენის გარეშე მოვიაზროთ. უფრო მეტიც, ნაწილობრივი სისტემების სტრუქტურების განსაზღვრაც კი ჭირს ზოგჯერ. ამ თვალსაზრისით სრულიად გასაგებია, როცა პაულ ვაისი თავის უაღრესად საყურადღებო ნაშრომში *"Determinism Stratified"* („შრეებრივი დეტერ-

მინიზმი“) ქვესისტემებზე წერს: „სისტემა არის ყველაფერი ის, რაც იმსახურებს ერთობლივად სისტემის სახელს“.

ადამიანის იმპულსები, რომლებიც საკმარისად გამოკვეთილია, რათა სასაუბრო ენაში სახელი მოეძებნოს, ბევრია. ისეთი სიტყვები, როგორიცაა სიძულვილი, სიყვარული, მეგობრობა, ბრაზი, ერთგულება, ნდობა, უნდობლობა და სხვა – ყველა მიუთითებს ისეთ მდგომარეობებზე, რომლებიც შეესაბამება სრულიად გარკვეულ ქცევათა მიმართ მზადყოფნებს. ქცევის შემსწავლელი მეცნიერება მათ უწოდებს: აგრესიულობას, ტერიტორიალობას, რანგობრივი წესრიგისადმი სწრაფვას და ა. შ. ასევე ყველა რაღაც „განწყობასთან“ შეწყვილებული ტერმინიც, როგორიცაა: კრუნჩხვის განწყობილება, პეპლობის, ფრენისა და ა. შ. ჩვენ სრული უფლება გვაქვს, იმ მგრძნობიარობას, რაც ჩვენს ბუნებრივ ენას გააჩნია ღრმა ფსიქოლოგიურ ურთიერთკავშირთა გამოსახატავად, ისევე ვენდოთ, როგორც ცხოველებზე დამკვირვებელ მეცნიერთა ინტუიციას ვენდობით, და ჯერ მხოლოდ როგორც სამუშაო ჰიპოთეზა, დავუშვათ, რომ ადამიანის სულიერი მდგომარეობის და სამოქმედო განწყობის ყოველ ასეთ ენობრივ აღნიშვნას შეესატყვისება იმპულსების რეალური სისტემა, სადაც თავიდან არა აქვს მნიშვნელობა იმას, თუ რა ოდენობით იღებს სათანადო იმპულსები თავის ენერგიას ფილოგენეტიკური ან კულტურული წყაროებიდან. ჩვენ შეგვიძლია დავუშვათ, რომ თითოეული ამ იმპულსთაგანი კარგად მოწესრიგებული, ჰარმონიულად მომუშავე სისტემის წევრია, და როგორც ასეთი, შეუცვლელია. კითხვა იმის შესახებ, სიძულვილი, სიყვარული, ერთგულება, უნდობლობა და ა. შ. „კარგია“ თუ „ცუდი“, ამ მთელი სისტემური მოქმედების სრულ უცოდინარობას ნიშნავს და ისევე სულელურია, ვინმემ რომ იკითხოს, ფარისებრი ჯირკვლები კარგია, თუ ცუდიაო. მთარული წარმოდგენა, თითქოს ამგვარი ფუნქციები შეგვიძლია დავყოთ „კარგებად“ და „ცუდებად“ თითქოს სიყვარული, ერთგულება, ნდობა, თავისთავად კარგია, სიძულვილი, ორგულობა და უნდობლობა კი თავისთავად ცუდია, მხოლოდ იქიდან მოდის, რომ ჩვენს საზოგადოებაში პირველის ნაკლებობაა და მეორის სიჭარბე. გადაჭარბებულ სიყვარულს წაუხდენია ძალიან ბევრი შესანიშნავი ბავშვი, – „ნიბელუნგების ერთგულების“ თვითღირებულების გააბსოლუტებამ სათანადო შედეგი გამოიღო; ამ ცოტა ხნის წინათ ერიკ ერიკსონმა დამაჯერებლად დაასაბუთა უნდობლობის აუცილებლობა.

ყველა უფრო რთულად შერწყმული ორგანული სისტემის ერთ-ერთ თავისებურებად გვევლინება რეგულირება, რომელსაც ახორციელებს ეგრეთ წოდებული მარეგულირებელი წრეები, ანუ ჰომეოსტაზები. მათი მოქმედება რომ ნათელვყოთ, ჯერ წარმოვიდგინოთ მოქმედი სტრუქტურა, რომელიც შედგება სისტემათა რაღაც რაოდენობისაგან, თავიანთი ფუნქციებით ერთმანეთს აძლიერებენ და თანაც ისე, რომ მაგ. a სისტემა ხელს უწყობს b-ს, b თავის მხრივ c-ს და ა. შ. ვიდრე, ბოლოს, z თავის მხრივ a-ს მოქმედებას კიდევ უფრო გააძლიერებს. „დადებით უკუკავშირთა“ ასეთ წრეს, უკეთეს შემთხვევაში, შეიძლება მხოლოდ ლაბილური წონასწორობა ჰქონდეს. რომელიმე მოქმედების უმნიშვნელო გაძლიერებას

შეიძლება სისტემის ყველა ფუნქციის მოზღვაება მოჰყვეს, ხოლო უმნიშვნელო შემცირებას – მთელი აქტივობის დაქვეითება. ასეთი ლაბილური სისტემა, როგორც ეს ტექნიკამ კარგა ხანია აღმოაჩინა, შეიძლება სტაბილური გავხადოთ, თუ ამ წრიულ პროცესში ერთადერთ წევრს შევიყვანთ, რომლის ზემოქმედებაც მოქმედების ჯაჭვში შემდგომ წევრზე მით უფრო სუსტი იქნება, რაც უფრო ძლიერ იქნება მასზე წინ მყოფი წევრის ზემოქმედება. ასე წარმოიქმნება მარეგულირებელი წრე, ჰომეოსტაზი, ანუ „ნეგატიური უკუკავშირი“. იგი ერთი იმ მცირერიცხოვან მოვლენათაგანია, რომელიც ტექნიკოსებმა მანამდე გამოიგონეს, ვიდრე მას ბუნების მკვლევრები ორგანულ ბუნებაში აღმოაჩენდნენ.

ცოცხალ ბუნებაში უშუალო მაწესრიგებელი წრეა. ისინი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის ისეთი შეუცვლელნი არიან, რომ სიცოცხლის წარმოშობას ვერ წარმოვიდგენთ ამ მარეგულირებელი წრის იმავდროულად გაჩენის გარეშე. დადებით უკუკავშირთა წრეები ბუნებაში არ გვხვდება, ან თუ გვხვდება, ანაზღად აფეთქებული და იქვე ჩამცხრალი მოვლენის სახით, მაგალითად, ზვავის ან ტრამალის ხანძრის მსგავსად. საზოგადოებრივი ცხოვრების ზოგიერთი პათოლოგიური დარღვევა გვაგონებს მათ, ისინი ფრიდრიხ შილერის სიტყვებს გვახსენებენ, ცეცხლის ძალაზე თქმულ ლექსში „ზარი“: „მაგრამ ვაითუ, თავი აიწყვიტა!“

მაწესრიგებელი წრის უარყოფითი უკუკავშირის წყალობით საჭირო აღარ არის, ყოველი მასში მონაწილე ქვესისტემის მოქმედების ზომა ზუსტად განისაზღვროს. უმნიშვნელოდ აწეული ან დაწეული ფუნქცია კვლავ ადვილად გაწონასწორდება. სისტემის მთლიანობის საშიში დარღვევა მაშინ გვხვდება, თუ ნაწილობრივი ფუნქცია იმ ზომით გაძლიერდება, ან შესუსტდება, რომ ჰომეოსტაზი ვეღარ შეძლებს მის გაწონასწორებას, ან თუ თავად მარეგულირებელ მექანიზმში რაღაც დაირღვა. ამის მაგალითებს შემდგომ თავებში გავცნობით.

თავი მეორე

ჭარბი მოსახლეობა

ცალკე ორგანიზმში ძნელად რომ შეხვდეთ დადებითი უკუკავშირის წრეს. მხოლოდ სიცოცხლეს, როგორც მთლიანობას, შეუძლია ამ განუსაზღვრელობას დაუსჯელად აჰყვეს. ორგანული სიცოცხლე, როგორც უცნაური კაშხალი გაფანტვადი მსოფლიო ენერგიის ნაკადში ჩაშენდა. იგი „ნთქავს“ უარყოფით ენტროპიას. თავისკენ ეზიდება ენერგიას და იზრდება. ზრდასთან ერთად ძლიერდება მისი უნარიც – მეტი და მეტი ენერგია მიიზიდოს, და მით უფრო სწრაფად, რაც უფრო მეტი ენერგია აქვს მიტაცებული. ამან აქამდე უზომო ზრდასა და კატასტროფამდე რომ არ მიგვიყვანა, არაორგანული ბუნების უგრძნობელ ძალებს – ალბათობის კანონებს – უნდა ვუმაღლოდეთ, რომლებიც ცოცხალ არსებათა გამრავლებას საზღვრებს უწესებს; მეორეც – იმას, რომ ცოცხალ არსებათა სხვადასხვა სახეობის შიგნით მარეგულირებელი წრეები გაჩნდა. თუ როგორ მოქმედებენ ისინი,

ამას მოკლედ შევეხებით შემდეგ თავში, სადაც საუბარი გვექნება დედამიწის სა-
სიცოცხლო სივრცის ნგრევის შესახებ. ადამიანთა უზომო გამრავლებას პირველ
რიგში იმიტომაც განვიხილავთ, რომ ბევრი იმ მოვლენათაგანი, რაზედაც შემდეგ
თავებში გვექნება საუბარი, მისი უშუალო შედეგია.

ყველა ის სიკეთე, რაც ადამიანს ეძლევა მის მიერ გარემომცველი ბუნების
ღრმა წვდომის მეშვეობით, ტექნოლოგიის წინსვლა, რაც თითქოს მოწოდებუ-
ლია ადამიანს ტანჯვა შეუმსუბუქოს, აგბელითად და პარადოქსულად სწორედ
კაცობრიობის დასაღუპად იღვწის. იგი მას სწორედ იმით ემუქრება, რაც ცოცხალ
სისტემებს ჩვეულებრივ არ ემართებათ, კერძოდ, – საკუთარ თავში ჩახრჩობით.
ყველაზე საშინელი კი ისაა, რომ ამ აპოკალიპსურ პროცესში ადამიანის ყველა-
ზე მაღალი და კეთილშობილი თვისებები და უნარი, სწორედ ის, რაც სამართ-
ლიანად მიგვაჩნია სპეციფიკურ ადამიანურ თვისებებად და ესოდენ ვაფასებთ,
ყველა ნიშნის მიხედვით პირველი ნადგურდება.

ჩვენ ყველამ, ვინც მჭიდროდ დასახლებულ კულტურულ ქვეყნებში, ან დიდ
ქალაქებში ვცხოვრობთ, თვითონაც აღარ ვიცით, რა ძლიერ გვაკლია ყოვლის-
მომცველი წრფელი და გულთბილი ადამიანური სიყვარული. ერთხელ მაინც უნდა
ჩახვიდეთ თხლად დასახლებულ ქვეყნებში, სადაც ცუდი გზები კილომეტრებით
აშორებენ მეზობლებს, და დაუპატიჟებელ სტუმრად მიადგეთ რომელიმე მოსახ-
ლეს, რათა დარწმუნდეთ, როგორი სტუმართმოყვარე და მოყვასის მოყვარულია
ადამიანი მაშინ, როცა მისი სოციალური კონტაქტის უნარს არ უყენებენ გადა-
ჭარბებულ მოთხოვნილებას. ერთმა დაუვიწყარმა შემთხვევამ მიმიყვანა ამის
გაცნობიერებამდე. ერთხელ ჩემთან სტუმრად ჩამოვიდა ამერიკელი ცოლ-ქმარი
ვისკონსინიდან, რომლებიც პროფესიით ბუნების დამცველები იყვნენ და ტყეში
განმარტოებით ცხოვრობდნენ. ის იყო ვახშმად ვსხდებოდით, რომ კარზე ვილა-
ცამ დარეკა. მე უკმაყოფილოდ წავიბზულენე: „ვინ უნდა იყოს ასე გვიანი!“ რაღაც
უშვერი რომ მეთქვა, ჩემს სტუმრებს, ალბათ, უფრო ძლიერ ვერ გავაოგნებდი.
კარზე მოულოდნელ ზარს თუ შეიძლებოდა სიხარულის გარდა სხვა გრძნობა გა-
მოეწვია, მათთვის გაუგონარი ამბავი იყო.

თანამედროვე უზარმაზარ ქალაქებში ადამიანთა მასების დაგუბებას დიდი
ბრაღი მიუძღვის იმაში, რომ ამ კალეიდოსკოპივით მბრუნავ ადამიანთა ორომტ-
რიალში ზოგჯერ ახლობელსაც კი ველარ ვამჩნევთ. მოყვასის სიყვარული მოყ-
ვასის მასად ქცევის გამო, და იმის გამოც, რომ ეს მოყვასი ასე უსაშველოდ ახ-
ლოსაა, ისე იწრიტება, რომ ბოლოს მისი კვალიც ქრება. ვისაც სურვილი აქვს,
წრფელი და თბილი გრძნობა შეინარჩუნოს თანამომქმეთა მიმართ, მეგობრების
ვიწრო წრით უნდა შემოიზღუდოს თავი, რადგან ჩვენ ბუნებით არა ვართ ისე
შექმნილი, რომ ყველა ადამიანის სიყვარული შევძლოთ, რაც უნდა სწორი და
ეთიკური იყოს ამის მოთხოვნა. მაშასადამე, ჩვენ უნდა მოვახდინოთ არჩევანი და
სხვა ადამიანები, რომლებიც, შესაძლოა, ასევე ღირსნი იყვნენ ჩვენი მეგობრობი-
სა, გრძნობის კარნახით, „თავიდან მოვიშორეთ“. *“Not to get emotionally involved”*
(არ ჩაგვითრიოს ემოციამ) დიდი ქალაქების ადამიანთა ერთ-ერთი მთავარი საზ-

რუნავია. ასეთ დამოკიდებულებას, რომელსაც სავსებით ვერც ერთი ჩვენგანი ვერ აიცილებს თავიდან, არაკაცობის ავბედითი ელფერი დაჰკრავს; იგი ძველი ამერიკელი პლანტატორის ქცევას მაგონებს, რომელიც თავის „შინაურ ზანგებს“ ადამიანურად ეპყრობოდა, ხოლო პლანტაციებში მომუშავე მონებს – როგორც მეტ-ნაკლებად ღირებულ შინაურ საქონელს. თუ ადამიანური კონტაქტებისადმი თავის არიდება უფრო შორს წავა, მაშინ იგი შემდეგ თავებში განხილულ გრძნობის გაღარიბებასთან ერთად გულგრილობის იმ შემზარავ გამოვლინებამდე მიგვიყვანს, რის შესახებაც გაზეთები ყოველდღე გვატყობინებენ. რაც უფრო შორს მიდის ადამიანთა მასად ქცევა, მით უფრო უცილო ხდება ცალკე ინდივიდისათვის – „არ იყოს ჩართული“ ამიტომაც დღეს, სწორედ დიდ ქალაქებში, დღისით-მზისით ვილაცას ძარცვავენ, კლავენ, აუპატიურებენ, თანაც ხალხმრავალ ქუჩებში და ისე, რომ არც ერთი „გამველელი“ ხელის შემშლას არ ცდილობს.

ბევრი ადამიანის უმცირეს ფართობზე თავმოყრას შედეგად მოაქვს არა მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულების გაღარიბება და ჩაკედომა, არა მარტო ადამიანური სახის დაკარგვა, არამედ იგი უშუალოდ წარმოშობს აგრესიულ ქცევასაც. ცხოველებზე დაკვირვებიდან ვიცით, რომ ერთ ადგილზე ცხოველთა თავმოყრა ერთი სახეობის შიგნით აგრესიას აძლიერებს. ვისაც არ გამოუცდია ომში ტყვედ ყოფნა, ან სხვაგან, ნაძალადევად თავმოყრილ ხალხში არ მოხვედრილა, ვერ წარმოიდგენს, რა ზომამდე შეიძლება მივიდეს გაღიზიანება რაღაც წვრილმანის გამო, რომელიც ადამიანს ასეთ გარემოში შეუძლია გაუჩნდეს სწორედ მაშინ, როცა სურს როგორღაც თავი მოთოკოს და მოწადინებულია სხვების მიმართ თავაზიანი იყოს, მაშასადამე, გულითადი დამოკიდებულება გამოამჟღავნოს; ეს მდგომარეობა ტანჯვად იქცევა ხოლმე. უკმეხობა და სიტლანქე, რასაც ყველა დიდ ქალაქში ვაკვირდებით, სავსებით პროპორციულია ამა თუ იმ ადგილზე ადამიანთა თავმოყრისა. დიდ სარკინიგზო სადგურებზე ან, მაგალითად, ნიუ-იორკის ავტოსადგურებში იგი საგანგაშო ზღვარს აღწევს.

ჭარბი მოსახლეობა პირდაპირ ხელს უწყობს იმ რღვევას და დაცემას, რასაც ჩვენ შემდგომ შვიდ თავში შევეხებით. შეხედულება, თითქოს შესატყვისი „კონდიციონირებით“ შევძლებთ ადამიანის ახალი ჯიშის შექმნას, რომელიც დაზღვეული იქნება დიდი მასების ერთ ადგილზე თავმოყრიდან გამომდინარე მავნე შედეგებისაგან, მეტად საშიშ ილუზიად მიმაჩნია.

თავი მესამე

სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგება

საყოველთაოდ ცნობილია მცდარი აზრი, თითქოს „ბუნება ამოუწურავია“ ცხოველის, მცენარის თუ სოკოს ყოველი სახეობა ესადაგება თავის გარემოს. ამ გარემოს კი, თავისთავად ცხადია, განეკუთვნება არა მხოლოდ არაორგანული შემადგენელი ნაწილები ამა თუ იმ ადგილმდებარეობისა, არამედ მისი ყველა

ცოცხალი ბინადარიც. მაშასადამე, ერთი სასიცოცხლო სივრცის ყველა ცოცხალი არსება ერთმანეთსაა მორგებული. ეს ეხება იმათაც, ვინც ერთმანეთს თითქოს მტრულად უპირისპირდება, როგორც, მაგალითად, მტაცებელი ცხოველი და მისი მსხვერპლი, ვინც ჭამს და ვისაც ჭამენ. თუ უკეთ დავაკვირდებით, გამოირკვევა, რომ ეს არსებები, თუ მათ შევხედავთ არა როგორც ინდივიდებს, არამედ როგორც სახეობებს, ერთმანეთს არაფერს ვნებენ, პირიქით, ზოგჯერ საერთო ინტერესებიც აქვთ. სრულიად გასაგებია, რომ მჭამელი ფრიად დაინტერესებულია იმ სახეობის სიცოცხლისუნარიანობით, რომელიც მის საზრდოს შეადგენს, ცხოველი იქნება ეს თუ მცენარე. რაც უფრო მეტადაა იგი კვების ერთ სახეობაზე დახელოვნებული, მით უფრო დიდია შესაბამისად მისი ინტერესიც. ასეთ შემთხვევაში მტაცებელი თავის სანადირო ობიექტს არასოდეს გადააშენებს. მტაცებლის უკანასკნელი წყვილი დიდი ხანია შიმშილით ამოწყდებოდა, ვიდრე იგი ნადავლ სახეობის უკანასკნელ წყვილს მიაკვლევდა. თუ ნადავლის დასახლების სიმჭიდროვე ნორმაზე დაბლა დაიწევს, მტაცებელი იღუპება. როცა დინგო, თავდაპირველად შინაური ძაღლი, ავსტრალიაში მოხვდა და იქ გაველურდა, მას არც ერთი ცხოველი არ მოუსპია, რომლითაც იკვებებოდა, მაგრამ ორი მტაცებელი ნადირი – ჩანთოსანი მგელი (*Thylacinus*) და სარკოფილუსი (*Sarcophilus*) გადააშენა. საშინელი ყბებით აღჭურვილი ეს ჩანთოსანი მტაცებლები დინგოს ბევრად აღემატებოდნენ ღონით, მაგრამ თავიანთი უფრო პრიმიტიული ტვინის გამო ცხოველების გაცილებით უფრო მჭიდრო დასახლებას საჭიროებდნენ, ვიდრე მათზე ჭკვიანი, გაველურებული ძაღლი. დინგომ სასიკვდილოდ კი არ დაკბინა ისინი, კონკურენციით აჯობა და შიმშილით დახოცა.

იშვიათად მომხდარა, რომ რომელიმე ცხოველის გამრავლებას არსებული საკვების რაოდენობა აწესრიგებდეს. ეს ერთნაირად არაეკონომიური იქნებოდა როგორც მძარცველის, ასევე გაძარცვულის ინტერესებისათვის. მეთევზე, რომელიც თავისი წყლის სარეწის შემოსავლით ცხოვრობს, გონივრულად მოიქცევა, თუ მხოლოდ იმდენ თევზს დაიჭერს, რომ დარჩენილებმა შთამომავლობის მაქსიმუმის მოცემა შეძლონ, რაც დაჭერილ თევზთა რაოდენობას შეავსებს. სად არის ოპტიმალობა – ამას მხოლოდ მეტად რთული მაქსიმუმ-მინიმუმის გაანგარიშება გვეტყვის. თუ მეთევზე საჭიროზე ნაკლებს დაიჭერს, მაშინ ტბა თევზით გადაიტვირთება და ნამატიც მაინცდამაინც კარგი არ იქნება; თუ ზედმეტად ბევრს დაიჭერს, მაშინ საჯიშე თევზი ცოტა დარჩება იმისათვის, რომ იმ რაოდენობის შთამომავლობა დატოვოს, რასაც წყალი გამოკვებავს და გაზრდის. ეკონომიის მსგავს ანალოგიას შეხვდებით, როგორც უ. კ. უინიუ-ელშარდსმა გვიჩვენა, ცხოველის ძალიან ბევრ სახეობაში. ტერიტორიების გადალობვის გარდა, რაც ხელს უშლის ერთმანეთის გვერდით ზედმეტად მჭიდრო დასახლებას, არსებობს სხვა საშუალებაც, რომელიც აფერხებს არსებული საკვების გადაჭარბებულ ექსპლოატაციას.

არცთუ იშვიათია, რომ იმ სახეობებს, რომლებიც მტაცებლის საკვებადაა განკუთვნილი, მკვეთრად გამოხატული უპირატესობა გააჩნია თავის მჭამელთა

წინაშე. ეს არის საკვები ცხოველისა თუ საკვები მცენარის მოშენების ციფრის ისეთი ორიენტირება ერთ მომხმარებელზე, რომ თუ ეს ფაქტორი არა, მტაცებელთა სიცოცხლის წონასწორობა დაირღვეოდა. პოპულაციის დიდი კატასტროფები, რასაც ვაკვირდებით სწრაფად გამრავლებად მღრღნელებზე მას შემდეგ, რაც მათი დასახლების სიმჭიდროვე უაღრესად გაიზარდა, გაცილებით უფრო საშიშია სახეობის შენარჩუნებისათვის, ვიდრე საშუალო რაოდენობის პროპორციული შენარჩუნება, რომელიც ხორციელდება მტაცებლის მიერ ქარბი ცხოველების „გაწმენდით“. მტაცებლის და მისი მსხვერპლის სიმბიოზი ზოგჯერ ძალიან შორს მიდის. არსებობს ბალახის ბევრი ჯიში, რომელიც აშკარად ისეა „კონსტრუირებული“, რომ მსხვილმა ჩლიქოსანმა ცხოველებმა კარგა ხანს ძოვონ და კიდევაც გადათელონ, რასაც ხელოვნურ გაზონებზე ხანგრძლივი მოთიბვით და ტკეპნით ვალწევთ ხოლმე. თუ ეს ფაქტორები არ იქნება, ამ ბალახებს მალე ბალახის სხვა ჯიში განდევნის, რომელიც თუმცა ასეთ მოპყრობას ვერ იტანს, სამაგიეროდ სხვა თვალსაზრისით უფრო სიცოცხლისუნარიანია. მოკლედ, ორი ცოცხალი ფორმა შეიძლება ერთმანეთის მიმართ ისეთსავე ურთიერთდამოკიდებულებაში აღმოჩნდეს, როგორიც ადამიანს აქვს შინაური ცხოველებისა და კულტურულ მცენარეთა მიმართ. კანონზომიერებანი, რომლებიც ასეთ ურთიერთზემოქმედებას აწესრიგებს, ზოგჯერ ადამიანთა ეკონომიის კანონზომიერებას წააგავს, რაც გამოიხატა კიდევ იმ ტერმინში, ამ ურთიერთზემოქმედების შემსწავლელ მეცნიერებას – ეკოლოგიას რომ დაერქვა. არის ერთი ცნება, რომელსაც ჩვენ შემდგომ დავუბრუნდებით და რომელიც ცხოველთა და მცენარეთა ეკოლოგიაში არ გვხვდება. ეს გახლავთ გარესამყაროსადმი ბარბაროსული, მტაცებლური დამოკიდებულების ცნება – *Raubbau*.

ურთიერთზემოქმედებანი იმ უამრავი ცხოველის, მცენარის თუ სოკოს სახეობათა სტრუქტურაში, რომლებიც ერთ სასიცოცხლო სივრცეში ცხოვრობენ და სასიცოცხლო ერთობას, ანუ ბიოცენოზს ქმნიან, წარმოუდგენლად მრავალფეროვანი და კომპლექსურია. ცოცხალ არსებათა სხვადასხვა სახეობის ურთიერთშეგუება, რომელიც დროთა განმავლობაში განხორციელდა, და რომელთა დროული მასშტაბიც გეოლოგიას შეესატყვისება და არა ადამიანის ისტორიას, საკვირველ და ამავე დროს ადვილად დასარღვევ წონასწორობის მდგომარეობამდე მიგვიყვანა. მრავალი მარეგულირებელი პროცესი იცავს მას ამინდით გამოწვეულ და სხვა მსგავს უცილობელ შეფერხებათაგან. ყოველი ცვლილება, რომელიც ნელა ხდება (როგორიც არის სახეობათა ევოლუციის ან ჰავის თანდათანობითი შეცვლით გამოწვეული ცვლილებები), სასიცოცხლო სივრცის წონასწორობას არ აგდებს საფრთხეში. მაგრამ ანაზღაურ ზემოქმედებას, მაშინაც, თუ ის თითქოს უმნიშვნელოა, შეიძლება მოულოდნელად დიდი, უფრო მეტიც – კატასტროფული შედეგები მოჰყვეს. ასე მაგალითად, სრულიად უწყინარი ცხოველის უცხო გარემოში შეყვანამ შეიძლება ვეებერთელა მიწის ფართობი გააჩანაგოს ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც ეს ავსტრალიაში მოხდა ბოცვერის მოშენებით. ბიოტოპის წონასწორობაში შეჭრა აქ ადამიანის ხელით განხორციელდა.

პრინციპულად დასაშვებია, მსგავსი რამ მისი ჩარევის გარეშეც მოხდეს, თუმცა ბევრად უფრო იშვიათად.

ადამიანის ეკოლოგია ბევრად უფრო სწრაფად იცვლება, ვიდრე ყველა დანარჩენი ცოცხალი არსებისა. მის ტემპს განსაზღვრავს ტექნოლოგიის პროგრესი, რომელიც განუწყვეტლივ და გეომეტრიული პროგრესით იზრდება. ადამიანი ვერ ასცდება იმას, რომ შორს მიმავალი ცვლილებები, ხშირად კი ტოტალური გაჩანაგება არ გამოიწვიოს იმ სასიცოცხლო ერთობაში, რომელშიც და რომლითაც ცხოვრობს. გამონაკლისია მხოლოდ „ველური ტომები“, როგორც მაგალითად, სამხრეთ ამერიკის უსიერ ტყეში მობინადრე ინდიელები, რომლებიც მცენარეთა ნაყოფით და ნადავლით იკვებებიან, ან ოკეანის ზოგიერთი კუნძულის მცხოვრებლები, რომლებიც ნაწილობრივ მიწათმოქმედებას მისდევენ, ძირითადად კი ქოქოსის კაკლით და ზღვის ცხოველებით ირჩენენ თავს. ასეთი კულტურები თავიანთ ბიოტოპზე ისეთსავე ზემოქმედებას ახდენენ, როგორც ცხოველების რომელიმე სახეობის პოპულაციები. ეს თეორიულად ერთი შესაძლებელი შემთხვევაა, სადაც ადამიანს თავის ბიოტოპთან ჰარმონიაში შეუძლია იცხოვროს. სხვა შესაძლებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი, როგორც მიწათმოქმედი და მესაქონლე, ახალს, მთლიანად მისი მოთხოვნილებების შესაბამის სასიცოცხლო ერთობას შექმნის, რომელსაც პრინციპში შეიძლება ისეთივე ხანგრძლივი არსებობის უნარი გააჩნდეს, როგორიც აქვს სხვას, მისი ჩარევის გარეშე წარმოქმნილს. ეს ეხება ზოგიერთ ძველ სამეურნეო კულტურას, როცა ადამიანები მრავალი თაობის მანძილზე ერთ მიწაზე სახლობენ, უყვართ იგი და ჭეშმარიტად კარგი, პრაქტიკით მოპოვებული ეკოლოგიური ცოდნით მიწას უბრუნებენ იმას, რასაც მისგან ღებულობენ.

გლენმა იცის ის, რაც მთელმა ცივილიზებულმა კაცობრიობამ დაივიწყა – სახელდობრ ის, რომ მთელი პლანეტის სასიცოცხლო მარაგი ამოუწურავი არ არის. მას შემდეგ, რაც ამერიკაში ეროზიამ, რომელიც მიწის ბარბაროსულ დამუშავებას მოჰყვა, ვრცელი, ნაყოფიერი მიწები უდაბნოდ აქცია, მას შემდეგ, რაც დიდი ფართობები გაჩეხვის შედეგად კარსტული გახდა და უამრავი სასარგებლო ცხოველის ჯიში გადაშენდა, ეს ფაქტები თანდათან თავიდან გააცნობიერეს, უმთავრესად კი იმიტომ, რომ ამა თუ იმ აგროკულტურამ, თევზის და ვეშაპმჭერმა ინდუსტრიულმა სარეწებმა კომერციული თვალსაზრისით ეს საკმაოდ მტკივნეულად იგრძნეს. მაგრამ ეს ფაქტები დღესაც არ არის საყოველთაოდ აღიარებული და საზოგადოების ცნობიერებაში დამკვიდრებული!

ჩვენი დროის სულმოუთქმელობა, რაზედაც შემდგომ თავში ვისაუბრებთ, ადამიანს არ უტოვებს დროს რაიმე აწონ-დაწონოს და ამოქმედებამდე გამოსცადოს. შემდეგ ბრიყვნი გულუბრყვილოდ იკვენნიან კიდეც, „მკეთებლები“ ვართო, მაშინ როცა ბუნებისა და საკუთარი თავის მიმართ ბოროტმოქმედებას სჩადიან. დღეს ბოროტმოქმედება ხდება ყველგან, სადაც ქიმიურ საშუალებებს იყენებენ, მაგ., სოფლის მეურნეობაში მავნე მწერების განადგურების მიზნით, განსაკუთრებით მეხალეობა-მეხილეობაში. მაგრამ ასეთსავე სიბეცეს ირჩენენ ფარმაცოპეაშიც.

იმუნოლოგებს სერიოზული ეჭვი უჩნდებათ საყოველთაოდ მიღებული მედიკამენტების მიმართ. „მცისვე ხელში ჩაგდების სურვილი“, რომელსაც მეოთხე თავში დავუბრუნდები, ქიმიური ინდუსტრიის ზოგ დარგს შეუწყნარებლად ქარაფშუტულს ხდის თავისი პროდუქციის წარმოება-გავრცელებით, რომლის შედეგების გათვალისწინებაც მომავლისათვის საერთოდ შეუძლებელია. რაც შეეხება მიწათმოქმედების ეკოლოგიურ მომავალს, სამედიცინო მოთხოვნილებების თვალსაზრისითაც, აქ თითქმის დაუჯერებელი უდარდებლობა სუფევს. გამფრთხილებლეს, რომლებიც შხამის დაუფიქრებელი გამოყენების წინააღმდეგ გამოდიან, ვერაგულად აბიაბრუებენ და პირს უქოლავენ.

ცივილიზებული კაცობრიობა თავის გარემომცველ და მარჩენალ ცოცხალ ბუნებას ბრმად და ბარბაროსულად რომ აჩანაგებს, ამით საკუთარ თავს აყენებს ეკოლოგიური განადგურების საფრთხის წინაშე. თუ იგი ამას ოდესმე ეკონომიკურად იგრძნობს, შეიძლება კიდევ მიხვდეს თავის შეცდომას, მაგრამ ვაითუ უკვე დაგვიანებული აღმოჩნდეს. ყველაზე ნაკლებად კი კაცობრიობა იმას ამჩნევს, ეს ბარბაროსული პროცესი რა ძლიერ ვნებს მის საკუთარ სულს. ცოცხალი ბუნებისაგან საყოველთაო და მზარდ გაუცხოებას დიდი ბრალი მიუძღვის ცივილიზებული ადამიანის ესთეტიკურ და ეთიკურ გაუხეშებაში. საიდან უნდა გაუჩნდეს მოზარდს რაიმეს წინაშე მოწიწების გრძნობა, თუ ყველაფერი, რასაც გარშემო ხედავს, ადამიანის ნახელავია და, თანაც, იაფფასიანი და უშნო ნახელავი? ქალაქელისათვის თვით ვარსკვლავებით მოჭედილი ცაც მაღლივი სახლებით და ქიმიური გამონახოლქვებითაა დაფარული. აღარც არის გასაკვირი, თუ ცივილიზაციის წინსვლას ქალაქისა და სოფლის გულსაკლავი დამახინჯება მოსდევს. შეადარეთ რომელიმე გერმანული ქალაქის ძველი ცენტრი მის თანამედროვე პერიფერიებს, ან თვითონ ეს გარემოში მძაფრად შეჭრილი კულტურის სამარცხვინო ლაქა – მის მიერ ჯერ ხელუხლებელ ადგილებს. შემდეგ შეადარეთ ნორმალური სხეულის ქსოვილის ჰისტოლოგიური სურათი ავთვისებიანი სიმსივნით დაავადებულისას: გასაოცარ ანალოგიებს აღმოაჩენთ! თუ ობიექტურად განვიხილავთ და ესთეტიკურიდან ანგარიშის ენაზე გადავიტანთ, ეს განსხვავება არსებითად ემყარება ინფორმაციის დაკარგვას.

ავთვისებიანი სიმსივნის უჯრედი ჯანმრთელი სხეულის უჯრედისაგან უპირველესად იმით განსხვავდება, რომ მას დაკარგული აქვს ის გენეტიკური ინფორმაცია, რომელიც სჭირდება, რათა შეასრულოს თავისი როლი, როგორც სხეულის საერთო ინტერესებში ჩაბმულმა წევრმა. ამიტომ იგი ისე იქცევა, როგორც ცალკეული ცხოველი, ან უფრო ზუსტად, როგორც ნორჩი ემბრიონალური უჯრედი. მას აკლია განსაკუთრებული სტრუქტურები; იგი უზომოდ და უანგარიშოდ იყოფა ისე, რომ ავთვისებიანი სიმსივნის ქსოვილი ჯანსაღ მეზობელ ქსოვილს შეეზრდება და ანადგურებს. თვალში საცემი ანალოგიები ქალაქის პერიფერიის სურათსა და ავთვისებიან სიმსივნეს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთშიც და მეორეშიც, ჯერ ისევ ჯანმრთელ სივრცეში მრავალი, ძლიერ განსხვავებული, მაგრამ წმინდად ღიფერენცირებული და ერთმანეთის შემესვები სამშენებლო გეგ-

მეზია განხორციელებული, რომლებიც თავიანთ ბრძნულ სიმეტრიას იმ ინფორმაციას უმაღლიან, რომელიც ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების პერიოდში დაგროვდა მაშინ, როცა ავთვისებიანი სიმსივნე ან თანამედროვე ტექნოლოგიის მიერ გავრანებული ქალაქის გარეუბანი მხოლოდ მცირე, უკიდურესად მარტივ კონსტრუქციითაა სურათს გვთავაზობს. სიმსივნის უჯრედების სრულიად ერთფეროვან, სტრუქტურულად ღარიბ ჰისტოლოგიურ სურათს ავბედითი მსგავსება აქვს თანამედროვე ქალაქის შემოგარენის ზემოდან გადაღებულ სურათთან, რომელზეც მოჩანს კულტურულად გაღარიბებული, შეჯიბრების ჟინით შეპყრობილი არქიტექტორების მიერ ნაჩქარევად დაპროექტებული ერთფეროვანი სტანდარტული სახლები. კაცობრიობის შეჯიბრმა საკუთარ თავთან, რაზეც შემდეგ თავში ვისაუბრებთ, ბინათმშენებლობაზე გამანადგურებელი ზეგავლენა მოახდინა. არა მარტო კომერციულმა მოსაზრებამ, რომ მასობრივად დამზადებული მშენებლობის ნაწილები უფრო იაფი ჯდება, არამედ ყველაფრის გამაუფასურებელმა მოდამ შედეგად ის მოიტანა, რომ ყველა ცივილიზებული ქვეყნის ქალაქების გარეუბნებში ასეთი სახლები ასიათასობით შენდება; მათ ერთმანეთისაგან მხოლოდ ნომერი განასხვავებს და სახელს „სახლი“ არც იმსახურებენ. უკეთეს შემთხვევაში ისინი ბოსლების წყებაა „სასარგებლო ადამიანებისათვის“ აგებული, ეს გამოთქმა „სასარგებლო ცხოველის“ ანალოგიით რომ ვიხმაროთ.

ლეგონის ჯიშის ქათამი ბატარეებში იყოლიო – სრულიად სამართლიანად ითვლება ფრინველის წამებად და კულტურის სირცხვილად. სამაგიეროდ, მსგავსი რამის ადამიანისთვის კადრება რატომღაც ნორმალურად მიაჩნიათ, თუმცა, სწორედ ადამიანი ყველაზე ნაკლებად იტანს მისდამი უღირს მოპყრობას. ნორმალური ადამიანის თვითშეფასება სრული უფლებით მოითხოვს საკუთარი ინდივიდუალობის განმტკიცებას. ადამიანი თავისი ფილოგენეზით ჭიანჭველასავით ან ტერმიტივით არ არის მოწყობილი, რომ ეს აიტანოს, იყოს ანონიმური და ადვილად შენაცვლებადი ელემენტი ერთი სახეობის მილიონ მსგავსს შორის. საკმარისია თვალი შევავლოთ ქალაქის გარეუბანში რომელიმე დასახლებას, ამ პატარა ბალ-ვენახებსა და შიგ ჩადგმულ სახლებს, რათა დავრწმუნდეთ, თუ რა შედეგი მოაქვს ადამიანის სწრაფვას საკუთარი ინდივიდუალობის გამოხატვისაკენ. უღიმღამო სადგომთა წყებაში მცხოვრებ ადამიანს მხოლოდ ერთი გზაა დარჩენია საკუთარი თავისადმი პატივისცემის შესანარჩუნებლად: ბევრი მის ბედში მოხვედრილი თანამოდმე ცნობიერებიდან განდევნოს, ხოლო კარის მეზობელს მკაცრად გაემიჯნოს. ძალიან ბევრ საცხოვრებელ მასივში, ცალკე ბინებს შორის აივნებზე კედელია ჩადგმული, რომელიც მეზობელს უხილავს ხდის. არც სურვილი და არც საამისო ძალა არ გააჩნიათ, „ღობის იქით“ მასთან სოციალური კონტაქტი დაამყარონ, რადგან შიში აკავებთ – მეზობლის სახეში საკუთარი სასოწარკვეთილება არ ამოიკითხონ. გამასობრივებას ამ გზითაც მიყვავართ მართოსულობისა და მოყვასის მიმართ გულგრილობისაკენ.

ესთეტიკური და ეთიკური გრძნობა, როგორც ჩანს, ერთმანეთთან უმჭიდროესადაა დაკავშირებული, ხოლო ადამიანები, რომლებიც იძულებული არიან

ზემოთ აღწერილ პირობებში იცხოვრონ, ორივეს მიმართ აშკარა ატროფიას განიცდიან. ბუნების სილამაზე და ადამიანის მიერ შექმნილი კულტურული გარემოს სილამაზე – ორივე სრულიად აუცილებელია, რათა ადამიანი სულიერად და ინტელექტუალურად ჯანმრთელი დარჩეს. ტოტალური სულიერი სიბრმავე ყოველივე მშვენიერის მიმართ, რომელიც დღესდღეობით ასე სწრაფად იკიდებს ფეხს, სულიერი დაავადებაა, რომელსაც თუნდაც იმიტომ უნდა მოვეკიდოთ მთელი სერიოზულობით, რომ იგი ეთიკურად მიუღებლის მიმართ უგრძნობლობას ამკვიდრებს.

იმათ, ვინც წყვეტს, სად ქუჩა გაიჭრას, სად – საავტომობილო ქარხანა თუ ფაბრიკა აშენდეს, თუნდაც ამით მშვენიერი შემოგარენის საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი სამუდამოდ დამახინჯდეს, ესეთიკური მოსაზრებები საერთოდ არ აწუხებთ. პატარა დაბის ბურგომისტრიდან დიდი სახელმწიფო მეურნეობის მინისტრამდე სრული თანხმობა სუფევს იმ საკითხში, რომ ბუნების სილამაზისათვის არავითარი ეკონომიკური (ან მით უმეტეს პოლიტიკური) მსხვერპლი არ შეიძლება გავიღოთ. ის მცირერიცხოვანი ბუნების დამცველები და მეცნიერები, რომლებიც ხედავენ ამ თავსდატეხილ უბედურებას, სრულიად უღონონი არიან. თუ ყურს მოკრავენ, რომელიმე სოფლის თემის საკუთრებაში მყოფ პატარ-პატარა მიწის ნაკვეთებზე, ტყის პირას, ფასი აიწევს, თუ იქამდე გზა იქნება გაყვანილიო, პაწია, თვალწარმატაც ნაკადულს, თავისთვის რომ მირაკრავებს სოფელში და თვალს ახარებს, მაშინვე მიღებში გამოამწყვდევნენ, მიწას დააყრიან, მისაწორებენ და მშვენიერი სოფლის ქუჩას ქალაქის გარეუბნის ერთ-ერთ ტიპურ, უსახურ ქუჩას დაამსგავსებენ.

თავი მეოთხე

შეჯიბრი საკუთარ თავთან

პირველი თავის დასაწყისში ჩვენ განვმარტეთ, თუ რატომაა აუცილებელი მყარი მდგომარეობის (*steady state*) შესანარჩუნებლად ცოცხალ სისტემებში რეგულარულ წრეთა ანუ ნეგატიურ უკუკავშირთა ფუნქცია: ასევე, თუ რატომ იწვევს დადებითი უკუკავშირების წრიული მოქმედებანი ცალკეული მოქმედების ზეგად ჩამოწოლის საშიშროებას. დადებითი უკუკავშირების სპეციალური შემთხვევაა, როცა ერთი სახეობის ინდივიდები ერთმანეთს ეჯახებიან. ეს შეჯიბრი სელექციის მეშვეობით მათ განვითარებაზე ახდენს ზეგავლენას. სახეობაზე გარე სამყაროს ფაქტორთა ზემოქმედებისაგან განსხვავებით ინტრასპეციფიკური სელექცია იწვევს ცვლილებებს შესაბამისი სახეობის მემკვიდრეობაში. ეს ცვლილებები მის სიცოცხლისუნარიანობას არათუ აძლიერებს, არამედ, უმეტეს შემთხვევაში, აშკარად ვნებს.

ინტრასპეციფიკური სელექციის შედეგების საილუსტრაციოდ ო. ჰაინროთის მიერ მოტანილი მაგალითი ეხებოდა მამალი ხოხბის (*Argusianus argus* L.)

ფრთებს. ისინი პეპლაობის პერიოდში ფარშევანგის ბოლოს მსგავსად იშლებიან და დედლისკენ არიან მიმართული. ისევე როგორც ფარშევანგთან, ხოხობთანაც არჩევანი მთლიანად დედალს ეკუთვნის. მამლის გამრავლების პერსპექტივა უშუალოდ დამოკიდებულია იმ მიმზიდველ ძალაზე, რომელსაც მისი დაპყლების ორგანო დედლებზე მოახდენს. მაგრამ თუ ფარშევანგი თავის ბოლოს ფრენის დროს მეტ-ნაკლებად სწორხაზოვნად კეცავს და ფრენაში ხელს არ უშლის, მამალი ხოხობის ფრთების წაგრძელება მას თითქმის უკარგავს ფრენის უნარს. თუ ეს უნარი მთლიანად არ დაკარგა, როგორც ჩანს მხოლოდ იმიტომ, რომ სელექციამ შეუშალა ხელი, რომელსაც მიწაზე მოზინადრე მტაცებლებმა საპირისპირო მიმართულება მისცეს. სელექციამ იტვირთა აუცილებელი მარეგულირებელი ზემოქმედება.

ჩემმა მასწავლებელმა ოსკარ ჰაინროთმა მისთვის დამახასიათებელი შეუბრალებელი პირდაპირობით თქვა: „არგუსის მამლის ფრთების შემდეგ თანამედროვე კაცობრიობის შრომის ტემპი ინტრასპეციფიკური სელექციის ყველაზე უჭკუო პროდუქტია“. ეს სიტყვები თავის დროზე წინასწარმეტყველურად ითქვა, დღეს კი ისინი კლასიკური *"Understatement"* (მიჩუმათებაა). არგუსის, ისევე როგორც სხვა, მსგავსი აღნაგობის მრავალი ცხოველის შემთხვევაში გარესამყაროს ზემოქმედებანი აფერხებენ იმას, რომ სახეობა ინტრასპეციფიკურმა სელექციამ სიმანინჯედ აქციოს და საბოლოოდ კატასტროფისაკენ მიმავალ გზაზე დააყენოს. კაცობრიობის კულტურულ განვითარებაში არავითარი მსგავსი გამაჯანსაღებელი მოქმედი ძალები არ არსებობს. მან – კაცობრიობამ – თავისდა საუბედუროდ, ისწავლა მთელი გარესამყაროს დამორჩილება, მაგრამ საკუთარი თავის შესახებ იმდენად ცოტა იცის, რომ ინტრასპეციფიკური სელექციის სატანურ ზემოქმედებას უმწეოდ ეწირება.

"Homo homini Lupus" („კაცი კაცისათვის მგელია“), ისევე როგორც ჰაინროთის ცნობილი გამოთქმა, „მიჩუმათებას“ წარმოადგენს. ადამიანი, როგორც საკუთარი სახეობის შემდგომი განვითარების განმსაზღვრელი სელექციის ერთადერთი ფაქტორი, ფაქტორი, სამწუხაროდ, ისე უცოდველი როდია, როგორც თუნდაც ყველაზე საშიში ნადირი: ადამიანის შეჯიბრი ადამიანთან, ისე როგორც არც ერთი ბიოლოგიური ფაქტორი მანამდე, უპირისპირდება სწორედ „მარად ცხოველ, კეთილმყოფელ შემოქმედ ძალას“ და ანგრევს ყველა ღირებულებას, რომელიც ამ ძალამ შექმნა – ცივი სატანური მუშტით, რომლის ქმედებასაც განსაზღვრავს მხოლოდ ღირებულებისადმი ბრმა, კომერციული მოსაზრებანი.

ის, რაც კაცობრიობისათვის, როგორც მთლიანობისათვის, და ისიც, რაც ცალკე ინდივიდისათვის კარგი და სასარგებლოა, ადამიანთა შორის შეჯიბრის ზეგავლენით თითქმის მთლიანად დავიწყებას ეძლევა. დღეს მცხოვრებ ადამიანთა უმეტესობას ღირებულებად მხოლოდ ის მიაჩნია, რაც შეუბრალებელ კონკურენციაში თანამომდევრე გაამარჯვებინებს. ყოველი საშუალება, რომელიც ამ მიზანს ემსახურება, თავისთავად ღირებულებად გვეჩვენება. უტილიტარიზმის გამანადგურებელი ცდომილებანი შეიძლება განვმარტოთ როგორც საშუალებისა და მიზნის აღრევა. ფული იმთავითვე საშუალებაა. სასაუბრო ენაშიც ხომ

ასეა: „მე მაქვს სახსარი.“ რამდენ კაცს შეხვდებით დღეს, რომელიც გაგიგებთ, თუ მოინდომებთ და აუხსნით, რომ ფულს თავისთავად არ გააჩნია რაიმე ღირებულება? იგივე ითქმის დროზე: „დრო – ფულია.“ ყველასათვის, ვისთვისაც ფულს აბსოლუტური ღირებულება გააჩნია, ძვირფასია თითოეული წამიც კი. თუ ისეთ თვითმფრინავს ააგებენ, რომელიც ატლანტიკას უფრო მალე გადაუფრენს, ვიდრე ყველა დანარჩენი, კაციშვილი არ იკითხავს, რას მოგვიტანს დასაშვები ბილიკის სიგრძის მომატება, აფრენის სიჩქარის გაძლიერება და ამით საშიშროების ზრდა, უფრო დიდი ხმაური და ა. შ. ნახევარი საათის მოგება ყველას თვალში თავისთავადი ღირებულებათაა, რომლის მისაღწევად არც ერთი მსხვერპლი არ იქნება ზედმეტი. ყოველი საავტომობილო ქარხნის საზრუნავია, რომ ყოველგვარი ახალი ტიპის მანქანა წინამავალს აღემატებოდეს სიჩქარით. გზები კიდევ უფრო უნდა გაგანიერდეს, ყველა მოსახვევი საგანგებოდ გამაგრდეს თითქოს უსაფრთხოების გასაძლიერებლად, სინამდვილეში კი მხოლოდ იმისათვის, რათა ცოტა უფრო სწრაფად (და ამიტომ უფრო ხიფათიანად) შეიძლებოდეს მანქანის მართვა.

საკითხავია, რა უფრო ვნებს დღევანდელი კაცობრიობის სულს: დამაბრმავებელი ფულის სიხარბე თუ ქანცგამწყვეტი სიჩქარე, რომელიც უნდა იყოს, ყველა პოლიტიკური მიმართულების ძალაუფლების მქონეთა სურვილია, ერთსაც და მეორესაც ყველანაირად შეუწყონ ხელი და ჰიპერტროფიამდე გააძლიერონ ის მოტივები, რომლებიც ადამიანს ამ შეჯიბრში წააქეზებენ. რამდენადაც ვიცი, ამ მოტივაციების ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზი ჯერ არ ჩატარებულა. ჩემი შეხედულებით, ქონების შეძენისა და რანგობრივად უფრო მაღალი მდგომარეობის მოპოვების ხარბი სურვილის გარდა, აქ შიშიც ასრულებს მნიშვნელოვან როლს, შიში – შეჯიბრში არ ჩამორჩე, შიში გაღატაკებისა, მცდარი გადაწყვეტილების მიღებისა, შიში – ძალამ არ გიმტყუნოს მთელი ენერგიის დამძაბველი სიტუაციის წინაშე. შიში ამ სახით უეჭველად უმნიშვნელოვანესი ფაქტორთაგანია, თანამედროვე ადამიანის ჯანმრთელობას ძირს რომ უთხრის და მას მაღალი წნევით, თირკმელების მოშლით, ნაადრევი გულის ინფარქტით და სხვა მშვენიერი რამეებით აჯილდოებს. მოჩქარე ადამიანს არა მარტო სიხარბე აცდუნებს; თვით ყველაზე ძლიერ ცდუნებასაც არ ექნებოდა იმდენი ძალა, ადამიანი ასეთ ენერგიულ თვითგანადგურებამდე მიეყვანა; იგი დევნილია და მისი მდევარი მხოლოდ შიშია.

შიშნარევი სულმოუთქმელობა და სულის მოთქმის არდამცლელი შიში ადამიანს განძარცვავს მისი უარსებობის თვისებებისაგან, ერთ-ერთია – რეფლექსი. როგორც ეს ჩანს ნაშრომში *"Innate Basis of Learning"* („შემეცნების თანდაყოლილი საფუძველი“) გავაანალიზე, ადამიანის ადამიანად ჩამოყალიბების იდუმალეზით მოცულ პროცესში, როგორც ჩანს, უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი იმ ფაქტმა შეასრულა, რომ გარესამყაროს შემსწავლელმა ამ ცნობისმოყვარე არსებამ საკუთარი თავი გაიხადა კვლევის საგნად. საკუთარი „მეს“ აღმოჩენა სულაც არ არის აუცილებელი დროში ემთხვეოდეს იმ გადატრიალებას, როცა ადამიანმა ერთ მშვენიერ დღეს მანამდე თავისთავად ცხადს გაცეზებით შეხედა, რაც ფილოსოფიის დაბადების აქტადაა მიჩნეული. უკვე ის ფაქტი, რომ მძებნელი და საგნის

მომხელთებული ხელი, მოძიებული და მოხელთებული საგნის გვერდითაა დანახული და გარესამყაროს საგნადაა გაგებული, ალბათ, ახალი კავშირის დამყარებას მოასწავებდა, რომლის შედეგებმაც ეპოქა შექმნა. არსება, რომელმაც ჯერ არაფერი იცის საკუთარი „მეს“ არსებობის შესახებ, ვერც აბსტრაქტულ აზროვნებას განივითარებს, ვერც ენას, ვერც სინდისსა და პასუხისმგებელ ზნეობას. არსება, რომელიც შეწყვეტს რეფლექსიას, იმ საშიშროების წინაშე დგას, რომ დაკარგავს ყველა ამ სპეციფიკურად ადამიანურ თვისებასა და მონაპოვარს.

მუდმივი სიჩქარის ან, იქნებ, უშუალოდ ამ სიჩქარით გამომწვევი შიშის ერთი უბოროტესი შედეგატანია თანამედროვე ადამიანის უუნარობა – სულ მცირე ხნით მაინც დარჩეს საკუთარ თავთან მარტო. იგი გაურბის თვითგაცნობიერებისა და საკუთარ თავში ჩაღრმავების ყოველგვარ შესაძლებლობას, თითქოს ეშინია, რომ რეფლექსია მას საკუთარ საზარელ ავტოპორტრეტს დაუყენებს თვალწინ, იმის მსგავსს, რასაც ოსკარ უაილდი თავის რომანში „დორიან გრეის პორტრეტი“ აღწერს. სულ უფრო ძლიერი სწრაფვა ხმაურისაკენ, რაც თანამედროვე ადამიანის ნევრასთენიის გამო პირდაპირ პარადოქსულია, მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ რაღაც უნდა ჩაიხშოს. ერთხელ ტყეში სეირნობისას, მე და ჩემს მეუღლეს სწრაფად მოახლოებადი ყურთწამლები მუსიკა შემოგვესმა, რომელსაც თექვსმეტი წლის ველოსიპედისტის საბარგულზე დამაგრებული ტრანზისტორი აფრქვევდა. ჩემმა მეუღლემ შენიშნა: „ეშინია, ფრინველების გალობა არ გაიგოს!“ მე კი მგონია, რომ მას, თუნდაც წამით, საკუთარ თავთან მარტო დარჩენის ეშინოდა. რატომ ამჯობინებენ სხვა მხრივ ინტელექტუალური პრეტენზიების მქონე ადამიანები ზოგჯერ პირდაპირ ტვინის გამაწყალებელ სატელევიზიო გადაცემებს საკუთარ თავთან მარტო დარჩენას? ჭეშმარიტად, მხოლოდ იმისთვის, რომ ფიქრები განდევნონ.

მაშასადამე, ადამიანები იტანჯებიან, იტანჯებიან იმ ნერვული და სულიერი დაძაბულობისაგან, რასაც მათ აკისრებს თავიანთ მსგავსთან შეჯიბრი. თუმც მათ ბავშვობიდანვე წვრთნიან, რათა ამ შეჯიბრის ყველა მანკიერი გამოვლენა წინსვლად მიიჩნიონ, სწორედ ყველაზე წინ წასულთა თვალებიდან მღევარი შიში იმზირება, ხოლო ყველაზე ყოჩაღები მათ შორის, ვინც „დროს ნაბიჯს უწყობს“, განსაკუთრებით ნაადრევად კვდებიან გულის ინფარქტით.

მაშინაც, თუ დავუშვებთ სრულიად გაუმართლებელ ოპტიმისტურ თვალსაზრისს, რომ მომავალში დედამიწაზე მოსახლეობის სიჭარბე დღევანდელი საშიში მასშტაბით აღარ მოიმატებს, კაცობრიობის შეჯიბრი საკუთარ თავთან მაინც სრულიად საკმარისი იქნება, რათა იგი საბოლოოდ განადგურდეს. დადებითი უკუკავშირიანი ყოველი წრიული პროცესი, ადრე თუ გვიან, კატასტროფამდე მიგვიყვანს. ხოლო პროცესი, რომელსაც ჩვენ აქ ვეხებით, რამდენიმე ასეთ წრიულ უკუკავშირს შეიცავს. შრომის მარად მზარდი ტემპის ინტრასპეციფიკური კომერციული სელექციის გარდა აქ თავს იჩენს მეორე საშიში წრიული პროცესიც, რაზეც ვანს პაკარდმა თავის წიგნებში ყურადღება გაამახვილა და რასაც შედეგად მოაქვს ადამიანთა მოთხოვნილებების პროგრესული ზრდა. ყოველი მწარ-

მოებელი ისწრაფვის, მის მიერ დამზადებულ საქონელზე რაც შეიძლება უფრო მეტად გაიზარდოს მომხმარებლის მოთხოვნილება. მრავალი „სამეცნიერო-კვლევითი“ ინსტიტუტი მუშაობს მხოლოდ იმ საკითხებზე, რომ უფრო ეფექტური საშუალებანი გამოიგონონ ამ ყოვლად მანკიერი მიზნის მისაღწევად. მომხმარებელთა დიდი მასა, პირველ და მეშვიდე თავში აღწერილ მიზეზთა გამო, ბრმად მიჰყვება იმას, რასაც შეხედულებათა და რეკლამების კვლევის მეთოდები შესთავაზებენ. არავინ უჯანყდება, მაგალითად, იმ ფაქტს, რომ ყოველი კბილის პასტის ან საპარსის შეძენისას, სარეკლამო საფუთავში იმაზე მეტს იხდის, ვიდრე თვითონ საქონლის ღირებულებაა.

ფუფუნების საგანთა წარმოება, რომელიც უკუკავშირიანი წარმოებისა და მოთხოვნილებათა ზრდის ეშმას წრეში ჩნდებიან, დასავლეთის ქვეყნებს, პირველ რიგში კი – ამერიკის შეერთებულ შტატებს, ადრე თუ გვიან, დალუპვის კარამდე მიიყვანს, რადგან მისი მოსახლეობა აღმოსავლეთის ქვეყნების უფრო ჯანსაღი მოსახლეობის წინაშე კონკურენციის უნარს დაკარგავს. ამიტომ კაპიტალისტური წყობის მესვეურების მხრივ სრული სიბეცეა აქამდე არსებული მეთოდის შენარჩუნება, რომლის არსიც იმაში მდგომარეობს, მომხმარებელი „ცხოვრების სტანდარტის“ გაუმჯობესებით დააჯილდოვოს და ისე „მომართოს“, რომ წნევის ამწევი და ნერვების გამანადგურებელი შეჯიბრი განაგრძოს თავის მოყვასთან.

ფუფუნების საგნების წარმოებას, ამას გარდა, მიყვავართ მეტად საშიში მოვლენების წრესთან, რომელსაც შემდეგ თავში განვიხილავთ.

თავი მესამე

ბრძნობის გაცნობა

ყველა ცოცხალ არსებაში, რომელსაც უნარი აქვს პავლოვის კლასიკური ტიპის პირობითი რეაქციები გამოიმუშავოს, ეს პროცესი შეიძლება ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო სახის გამლიზიანებელმა დააჩქაროს: ერთია გამაძლიერებელი გამლიზიანებლები (*reinforcement*), რომლებიც წინამავალ ქცევას აძლიერებს, მეორეა შემაფერხებელი გამლიზიანებლები (*deconditioning extinguishing*), რომლებიც ამ ქცევას ასუსტებს ან სულაც აფერხებს. ადამიანს პირველი გამლიზიანებელი კარგ გუნებაზე აყენებს, მეორე – უგუნებობას იწვევს. ვფიქრობ, გადაჭარბებული ანთრომორფირება არ იქნება, თუ განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარი ცხოველების შემთხვევაში მათ „გასამრჯელოს“ და „სასჯელს“ ვუწოდებთ.

ისმის კითხვა: მუშაობს აპარატის ფილოგენეტიურად განვითარებული პროგრამა, რომელიც სიცოცხლის ამ ფორმას უწყობს ხელს, ორი და არა უფრო მარტივად – მხოლოდ ერთ-ერთი ამ გამლიზიანებლით? ამაზე სხვადასხვა პასუხი არსებობს. ერთ-ერთი გვეუბნება, რომ სწავლის პროცესის ეფექტურობა ორმაგდება, როცა ორგანიზმს არა მხოლოდ წარმატების ან წარუმატებლობისაგან, არამედ ორივესაგან შეუძლია აზრიანი დასკვნები გამოიტანოს. მეორე ჰიპოთეტური პა-

სუხი ასეთია: თუ სწორია, რომ ორგანიზმი გარესამყაროს ამა თუ იმ მავნე ზეგავლენისაგან უნდა დაცევით და იგი ოპტიმალურად უზრუნველყოთ სითბოთი, სინათლით, ტენიანობით და ა. შ. მაშინ დამსჯელი გამლიზიანებლების მოქმედება სრულიად საკმარისი იქნება. მართლაც ვხედავთ, რომ ოპტიმალური გამლიზიანებელი სიტუაციისა და, შესაბამისად, გამლიზიანებლისაგან განთავისუფლების ძიება, რომელსაც უოლეს კრეიგი „ანტიპათიას“ უწოდებს, ხშირად სწორედ ამ გზით ხდება. მაგრამ თუ, პირიქით, გვინდა ცხოველი სპეციფიკური ქცევისათვის გავწვრთნათ, თუნდაც, მაგალითად, იმისათვის, რომ იგი სრულიად გარკვეულ, მკაფიოდ მინიშნებულ ადგილზე მივიყვანოთ, ძლიერ გავგიჟებდეთ ამის მიღწევა გამლიზიანებლებზე მხოლოდ უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში. გაცილებით ადვილია, სასურველ ადგილზე იგი გასამრჯელოს მიმცემი გამლიზიანებლით მივიყვანოთ. უკვე უოლეს კრეიგი მიუთითებდა იმაზე, რომ პრობლემის გადაწყვეტის ამ გზაზე ევოლუცია მოხდა ყველგან, სადაც ცხოველი იწვრთნებოდა ისეთივე ძლიერი სპეციფიკური გამლიზიანებელი სიტუაციების მოძებნაში, როგორიცაა მაგალითად, დაწყვილება და საჭმლის მიღება.

გასამრჯელოს და სასჯელის ორმაგი პრინციპის ასეთი ახსნა, სანამდეც გასწვდება, მართლაც საიმედოა. სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპის შემდგომი და, თანაც, უცილობდ უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია სრულად მხოლოდ მაშინ იკვეთება, როცა პათოლოგიური დარღვევები ამ პრინციპის ამოვარდნას გვამცნობენ. მედიცინის, ასევე, ფიზიოლოგიის ისტორიაში ხშირად მომხდარა, რომ კარგად აღწერილი ფიზიოლოგიური მექანიზმის არსებობა მხოლოდ მის დაავადებას გამოუტანია დღის სინათლეზე.

ყოველი წვრთნა რაღაც ქცევის გამოსამუშავებლად, გასამრჯელოს მეშვეობით, აიძულებს ორგანიზმს სიამოვნების მოლოდინში აწმყოს უსიამოვნება მოთმინებით აიტანოს ან, უფრო ობიექტურად რომ გამოვხატოთ, ურეაქციოდ მიიღოს იმგვარი გამალიზიანებელი სიტუაციები, რომლებიც, მათ წინ სწავლების პროცესი რომ არ უძლოდეს, ზიზღის გამომწვევი და წვრთნის საწინააღმდეგოდ მიმართული იქნებოდა. სასურველი ნადირის მოსაპოვებლად ძალღი ან მგელი ძალიან ბევრ ისეთ რამეს მოიმოქმედებს, რასაც ჩვეულებრივ ვერ გააკეთებინებ: ძეძვში შეძვრება, ცივ წყალში გადახტება და თავს ისეთ ხიფათში ჩაიგდებს, სხვა დროს რომ ვერ გააბედინებ. ყველა ამ სახეობის შენარჩუნებაზე მზრუნველი შემაფრხებელი მექანიზმის მოქმედება, როგორც ჩანს, იმაში მდგომარეობს, რომ იგი გამაძლიერებელ მექანიზმთა მოქმედების საპირისპირო ქცევას წარმოშობს და ხელს უშლის იმას, რომ გასამრჯელოს მიმცემი გამლიზიანებელი სიტუაციისაკენ თავის სწრაფვაში ორგანიზმმა მსხვერპლი გაიღოს და ხიფათში ჩაიგდოს თავი, თუ ეს მოსალოდნელ მოგებას არ გადაამეტებს. ორგანიზმი ვერ წავა ისეთ რამეზე, რაც „არ ღირს“. მგელი თავისი გემის ანგარიშგაუწვევლად ვერ გარისკავს პოლარული ზამთრის ცივ ქარიშხლიან ღამეს სანადიროდ გავიდეს, რათა სადილი მოყინული თათის ფასად მოიპოვოს. მაგრამ შეიძლება ისეთი სიტუაცია შეიქმნას, როცა ასეთი რისკის გაწევა მიზანშეწონილი იქნება, მაგალითად, მაშინ, როცა მტაცებელი

ცხოველი შიმშილით სიკვდილის პირასაა მისული და უკანასკნელი ძალების მოკრება სჭირდება, რათა გადარჩეს.

გასამრჯელო-დასჯის, სიამოვნება-უსიამოვნების საპირისპიროდ მოქმედი პრინციპები რომ იმისთვისაა მოწოდებული, რათა მსხვერპლის გაღებისა და მოგების ურთიერთშეფარდება აწონ-დაწონოს, ცალსახად იქიდან გამომდინარეობს, რომ ორივე პრინციპის ინტენსივობა ორგანიზმის ეკონომიკურ სიტუაციასთან ერთად მერყეობს. თუ მაგალითად, საკვები ჭარბი რაოდენობითაა, მაშინ მისი მიმზიდველი ძალა ისე ეცემა, რომ ცხოველს მის მოსაპოვებლად ორიოდ ნაბიჯის გადადგმაც ეზარება. სულ მცირე უსიამოვნო გამაღიზიანებელი სიტუაციაც კმარა, რათა ჭამის სურვილი დაეკარგოს. ხოლო სიამოვნება-უსიამოვნების შეგუების უნარი ორგანიზმს შესაძლებლობას აძლევს, გასაჭირში სიცოცხლისათვის აუცილებელი მიზნის მისაღწევად, უკიდურესი ფასიც კი გაიღოს.

აპარატს, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ყველა ცხოველში იმისათვის ზრუნავს, რომ მათი ქცევა სიცოცხლისათვის აუცილებელ ცვალებად „ბაზრის კონიუნქტურას“ მოერგოს, განსაზღვრული ფუნდამენტური ფიზიოლოგიური თავისებურებანი ახასიათებს, რაც მას საერთო აქვს სირთულის იმავე საფეხურზე მყოფ თითქმის ყველა ნევრო-სენსორულ ორგანიზაციებთან. იგი, ჯერ ერთი, ექვემდებარება ფართოდ გავრცელებულ მიჩვევის ანუ გრძნობად ადაპტაციის პროცესს. ეს კი ნიშნავს, რომ გაღიზიანების გამომწვევი ყოველი კომბინაცია, რომელიც ერთმანეთის მიყოლებით მრავალჯერ მეორდება, თანდათან კარგავს ზემოქმედების ძალას, მაგრამ ისე (ეს კი ძალიან მნიშვნელოვანია), რომ რეაქციის ზღურბლის სიდიდე არ იცვლება სხვა, თვით ძლიერ მსგავს გამაღიზიანებელ სიტუაციებზეც კი. მეორეც, ხსენებულ მექანიზმს აგრეთვე ახასიათებს რეაქციის ინერციის ასევე ფართოდ გავრცელებული თავისებურება. თუ, მაგალითად, უსიამო გრძნობის გამომწვევი ძლიერი გამაღიზიანებელი მას წონასწორობიდან გამოიყვანს და შემდეგ ასევე ანაზღად შეწყვეტს ზემოქმედებას, სისტემა დაღმავალი მრუდით კი არ უბრუნდება ინდიფერენტულ მდგომარეობას, არამედ ზეაიჭრება და უსიამოვნო გრძნობის შეწყვეტას გაძლიერებული სიამოვნებით უპასუხებს. ძველი ავსტრიული ხუმრობა აქ ზუსტად ხვდება მიზანს: „დღეს ჩემს ძალს მეგობრად გავიხდი: ერთი კარგა მაგრად გავჯოხავ, მერე კი შევეშვები“.

სიამოვნება-უსიამოვნების ორგანიზაციის ორივე ფიზიოლოგიური თავისებურება ამ შემთხვევაში იმდენადაა მნიშვნელოვანი, რამდენადაც მან (ამ სისტემისთვის დამახასიათებელ სხვა თავისებურებებთან ერთად) თანამედროვე ცივილიზებული კაცობრიობის სასიცოცხლო პირობებში შეიძლება სიამოვნება-უსიამოვნების ეკონომიის საშიში დარღვევები მოგვცეს. ვიდრე ამ დარღვევებს შევხებოდე, მოკლედ შევჩერდები ბოლოს ნახსენებ თავისებურებებზე – ისინი ეკოლოგიური პირობებიდან გამომდინარეობს, რომლებიც მაშინ მოქმედებდა, როცა ხსენებული მექანიზმი ადამიანის მოდგმის ისტორიაში (ადამიანის ქცევის მრავალ თანდაყოლილ პროგრამასთან ერთად) წარმოიქმნა. ადამიანს მაშინ მეტად მკაცრ და საშიშ პირობებში უხდებოდა ცხოვრება. როგორც მონადირე და ხორცის მჭა-

მელი, იგი მუდამ იყო დამოკიდებული თავის ნადავლზე. თითქმის მუდამ მშვიდ და საჭმლის მაძიებელს, მას, როგორც ტროპიკულ არსებას, რომელიც თანდათან ზომიერ სარტყელში იჭრებოდა, შეცვლილი ჰავისგანაც ბევრი სატანჯველი შეხვდა. ხოლო რადგან იგი თავისი პრიმიტიული იარაღით დიდ მტაცებლებს ბევრად ჩამოუვარდებოდა, დიდხანს საგანგაშო მზადყოფნასა და შიშში ცხოვრობდა.

ასეთ პირობებში ზოგი რამ, რაც დღეს „ცოდვად“ ან სულ ცოტა, ზიზღის მომგვრელად გვეჩვენება, სრულიად სწორი, უფრო მეტიც, სიცოცხლის გადასარჩენად საჭირო სტრატეგია იყო. ჭამა და ღორმუცელობა სიქველე იყო; თუ რომელიმე ნადირი ხაფანგში გაებმებოდა, ყველაზე ჭკვიანური, რაც კი შეეძლო ადამიანს მოემოქმედა, იყო – ეჭამა, რამდენიც კი შეეძლო. იგივე ითქმის სიზარმაცის მომკვდინებელ ცოდვაზე. ძალების ის დაძაბვა, რომელიც საჭირო იყო, რათა რაღაც ნადავლი ეშოვნა, ისე დიდი გახლდათ, რომ ადამიანს ჭკუა უნდა ეხმარა და თავისი ენერგია მომჭირნედ დაეხარჯა. ხიფათი, რომელიც ადამიანს ყოველ ნაბიჯზე დარაჯობდა, ისეთი საშიში იყო, რომ ყოველი უსარგებლო რისკის გაწევა უპასუხისმგებლო სისულელე იქნებოდა. ხოლო სიმხდალის საზღვრამდე მისული სიფრთხილე ყოველი მოქმედების ერთადერთი სწორი მაქსიმა იყო. მოკლედ რომ ვთქვათ, იმ დროში, როცა ინსტინქტების ის დიდი ნაწილი დაპროგრამდა, დღესაც რომ ვატარებთ, ჩვენს წინაპრებს არ სჭირდებოდათ, არსებობის სიძნელები „მამაკაცურად“ ან „რაინდულად“ ეძებნათ, რათა დაეძლიათ. ეს სიძნელები თვითონ ეძალებოდნენ მათ და, თანაც, ძლივს ასატანად. ადამიანს ფილოგენეტურად წარმოქმნილი – სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპი ავალებდა, ყველა ხიფათს შეძლებისდაგვარად გასცლოდა, ასევე ენერგიის ზედმეტ ხარჯვას მორიდებოდა, რაც მაშინ სავსებით სწორი იყო.

გამანადგურებელი შედეგები, რაც იმავე მექანიზმს დღევანდელი ცივილიზაციის სასიცოცხლო პირობებში მოაქვს, შეიძლება მისი ფილოგენეტური კონსტრუქციით და მიჩვევა-სიზანტის ორი ფუნდამენტური ფიზიოლოგიური თავისებურებით ავხსნათ. უკვე შორეულ წარსულში კაცობრიობის ბრძენკაცებმა სრულიად სწორად შეიცნეს, რომ ადამიანისათვის სულაც არ არის კარგი, თუ იგი დიდ წარმატებას მიაღწევს თავის ინსტინქტურ სწრაფვაში, რაც შეიძლება მეტი სიამოვნება შეიხვედროს, ხოლო უსიამოვნება თავიდან აიცილოს. ძველ დროში, კულტურის მაღალ საფეხურზე მდგომმა ადამიანებმა იცოდნენ, როგორ აერიდებინათ თავი უსიამოვნების მომტანი სიტუაციისათვის, რამაც შეიძლება მეტად საშიში, ზოგჯერ კულტურის დამღუპველი გასათუთება მოიტანოს. ადამიანებმა ოდითგან ისწავლეს, რომ სიამოვნების მომტანი სიტუაციები შეიძლება მათი გამომწვევი გამაღიზიანებლების ეშმაკური კომბინირებით კიდევ უფრო გააძლიერო, ხოლო მათი მუდმივი შენაცვლებით ისინი მიჩვევისა და დაჩლუნგებისაგან დაიცვა; ამ აღმოჩენას, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომი კულტურის ყველა ადამიანმა გაითავისა, სულიერ მანკამდე მიყვარათ. მაგრამ იგი არასოდეს ყოფილა კულტურისათვის ისეთი დამღუპველი, როგორიც გასათუთე-

ბაა. მათ წინააღმდეგ ბრძენკაცებმა ბევრიც იქადაგეს თავის დროზე სიტყვით თუ კალმით, თანაც, დიდი პათოსით.

თანამედროვე ტექნოლოგიის, უპირველესად კი, ფარმაკოლოგიის განვითარებამ აქამდე არნახული წარმატება მოუპოვა ადამიანის საერთო სწრაფვას, უსიამოვნება თავიდან აიცილოს. თვითონაც ვეღარ ვუწევთ ანგარიშს, თუ რა ძლიერ ვართ თანამედროვე „კომფორტზე“ დამოკიდებული, ისე თავისთავად ცხად რამედ იქცა იგი ჩვენთვის. დღეს ყველაზე თავმდაბალი შინამოსამსახურეც კი აგიჯანყდებათ, თუ ისეთ ოთახს შესთავაზებთ, რომელსაც იმგვარი გათბობა, საწოლი და პირსაბანი საშუალება ექნება, საიდუმლო მრჩეველი გოეთე ან თვით ვაიმარის ჰერცოგინია ანა ამალიაც რომ არ დაიწუნებდა. როცა ამ რამდენიმე წლის წინ ნიუ-იორკში, რაღაც სერიოზული შეფერხების გამო რამდენიმე საათით დენი გამოირთო, ძალიან ბევრმა სრულიად სერიოზულად ირწმუნა, ქვეყნის აღსასრული დადგაო. ისინიც კი ჩვენს შორის, ვინც ძველი დროის უპირატესობასა და სპარტანული აღზრდის სიკეთეში მტკიცედ არიან დარწმუნებულნი, თავიანთ შეხედულებას კრიტიკულად გადახედავენ, თუ სიცოცხლის გადასარჩენად 2000 წლის წინანდელ ქირურგიულ ჩარევას შესთავაზებთ.

თანამედროვე ადამიანმა გარემოს სულ უფრო მეტად დამორჩილების მეშვეობით თავისი სიამოვნება-უსიამოვნების – ეკონომიის „ბალანსი“ გადასწია ყოველგვარი უსიამოვნების გამომწვევი გამაღიზიანებელი სიტუაციების მიმართ სულ უფრო ქარბი მგრძნობელობის, ხოლო ყოველგვარი სიამოვნების მომნიჭებელი სიტუაციების მიმართ გრძნობის დაჩლუნგების მიმართულებით. მთელ რიგ მიზეზთა გამო ამას დამლუპველი შედეგები მოაქვს.

უსიამოვნების მიმართ სულ უფრო მზარდ შეუწყნარებლობას – სიამოვნების მიზიდველობის კლებასთან ერთად – შედეგად ის მოაქვს, რომ ადამიანები ხალისს კარგავენ შავი სამუშაო შეასრულონ, თუ ის თავისი შედეგებით მხოლოდ მოგვიანებით მოგვანიჭებს სიხარულს. აქედან მოდის სულსწრაფი მოთხოვნილება, ყოველი გაჩენილი სურვილი მაშინვე დაიკმაყოფილონ. იმშამსვე დაკმაყოფილების მოთხოვნილებას (*instant gratification*), სამწუხაროდ, მწარმოებლები და კომერციული ორგანიზაციები ყოველნაირად უწყობენ ხელს. გაცეხას იწვევს, რომ მომხმარებლები ვერ ხვდებიან, თუ რა ძლიერ ვარდებიან ისინი მათი „დამხმარე“ სავაჭრო გარიგების მონობაში.

ადვილად მისახვედრ მიზეზთა გამო სურვილის სწრაფი დაკმაყოფილების მოთხოვნილებას განსაკუთრებით სავალალო შედეგები სექსუალური ქცევის სფეროში მოაქვს. უფრო შორი მიზნისაკენ სწრაფვის უნარის დაკარგვასთან ერთად ქრება როგორც ინსტინქტით, ასევე კულტურით დაპროგრამებული მოხიბვლისა თუ დაწყვილების ყველა უფრო ფაქიზად დიფერენცირებული ქცევის სახეობები. მაშასადამე, ზიანდება არა მხოლოდ ქცევის ის სახეობები, რომლებიც თავიანთი მოდგმის ისტორიის მანძილზე დაწყვილებისათვის წარმოიქმნენ, არამედ ქცევის სპეციფიკურად ადამიანური ნორმებიც, რომლებიც კულტურული ცხოვრების ჩარჩოში ანალოგიურ ფუნქციებს ემსახურება. ბევრ ფილმში ხოტბაშესხმულ და

დღესდღეობით ნორმად ქცეულ მყის შეერთებას „ცხოველური რომ ვუწოდოთ, შეცდომა იქნება, რადგან მსგავსი რამ განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ცხოველებში მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ გვხვდება. აქ აჯობებდა სიტყვა „საქონლური“ გვეხმარა, თუ „საქონელში“ მოვიაზრებთ შინაურ ცხოველებს, რომლებსაც ადამიანმა, უფრო იოლი გაწვრთნის მიზნით, დაწყვილების ყველა უფრო მაღალი დიფერენცირებული ქცევა „მოუშალა“.

რადგან სიამოვნება-უსიამოვნების მექანიზმს, როგორც აღვნიშნეთ, ახასიათებს ინერციის თვისება და კონტრასტის წარმოქმნა, თავმეუკავებელ სწრაფვას, სულ მცირედი არასასიამოვნოც კი ყველა საშუალებით თავიდან აიცილოს, მაშინვე შედეგად მოჰყვას ის, რომ სიამოვნების მიღწევის განსაზღვრული ფორმები, რომლებიც სწორედ კონტრასტულ მოქმედებას ემყარება, შეუძლებელი გახდა. გოეთეს განძის მაძიებლის ძველ სიბრძნეს: „მწარე კვირეები, მხიარული დღესასწაულები“ – დავიწყება ემუქრება. ყველა უსიამოვნების თავიდან მოცილებით, პირველ რიგში, სწორედ სიხარული ხდება მიუღწეველი. ჰელმუთ შულცემ ერთ მეტად საგულისხმო ფაქტზე გაამახვილა ყურადღება – ფროიდთან სიტყვა, ასევე ცნება „სიხარული“ საერთოდ არ გვხვდება. მან იცის ტკობა, მაგრამ არ იცის სიხარული. თუ ჩვენ, დაახლოებით ასე გვეუბნება შულცე, გახვითქულები და დაღლილები, როცა დაგლეჯილი ხელისგულები გვეწვის და მთელი ტანი გვტკივა, ძნელად დასაძლევ მწვერვალზე შევდგამთ ფეხს და თანაც ვიცით, რომ წინ არანაკლებ ძნელი ჩასასვლელი გველის, აი ის, რასაც მაშინ მთელი არსებით ვიგრძნობთ, ტკობა კი არ იქნება, არამედ – უდიდესი სიხარული, რომელიც კი შეიძლება კაცმა წარმოიდგინოს. ტკობა კიდევ შეიძლება განიცადო ისე, რომ უსიამო საქმეს „მწარე კვირების“ სახით ხარკი არ გადაუხადო, სიხარულის ღვთაებრივ ნაპერწკალს კი ვერასოდეს განიცდი. დღევანდელი განუხრელად მზარდი შეუწყნარებლობა უსიამოვნების მიმართ ადამიანის ცხოვრების ბუნებრივ მაღლობებს და დაბლობებს ხელოვნურად დაგვემიღ ვაკედ აქცევს, ზვირთების დიდებულ ზეაქრას და დანარცხებას ოდნავ შესამჩნევ, უბადრუკ ვიბრაციებად, სინათლესა და ჩრდილს – ერთფეროვან რუხ ფერად: მოკლედ, მომაკვდინებელ მოწყენილობას წარმოშობს.

„გრძნობის გაცივება“ განსაკუთრებით ემუქრება იმ სიხარულს და მწუხარებას, რასაც ჩვენი სოციალური ურთიერთობა გვანიჭებს მეუღლის, შვილების, ნათესავების თუ მეგობრების მიმართ. ო. ჰაინროთის მიერ 1910 წელს გამოთქმული ვარაუდი, ჩვენს დამოკიდებულებაში ოჯახისა და უცხოთა მიმართ, გულის სწორის თუ მეგობრის არჩევანში წმინდა თანდაყოლილი და გაცილებით უძველესი პროცესები მოქმედებენ, ვიდრე აქამდე გვეგონაო, თანამედროვე ჰუმანეთოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურეს. ყველა ამ უაღრესად კომპლექსური ქცევის მემკვიდრეობით პროგრამირებას შედეგად ის მოაქვს, რომ იგი ერთდროულად არა მხოლოდ სიხარულის, არამედ ბევრი მწუხარების წყაროცაა. „შეცდომა, რომელიც ძალიან გავრცელებულია და ზოგ ჭაბუკს მცდარ გზაზე აყენებს, ის გახლავთ, თითქოს სიყვარული მხოლოდ მუდმივი სიამოვნება იყოს“, უთქვამს

ვილჰელმ ბუშს. მწუხარებას თავი აარიდო, ნიშნავს ადამიანური ცხოვრების ერთ დიდ ნაწილზე უარი თქვა. ეს მკვეთრი ტენდენცია საზოგადოებრივ ურთიერთება იმ ტენდენციას, რომელიც მოსახლეობის სიჭარბეს მოჰყვება და რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი (*not to get involved*). სწრაფვა, ყოველი მწუხარება ყველა საშუალებით აიცილინონ, თუნდაც ძვირფასი ადამიანის გარდაცვალებით გამოწვეული, ზოგ კულტურაში მეტად უცნაურ, უფრო მეტიც, შემზარავ სახეს იღებს. ჩრდილოეთ ამერიკის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილში იგი, ფროიდისეული გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, გაძევებულია. გარდაცვლილი ანაზღად ქრება, მასზე არ ლაპარაკობენ, ეს უტაქტობადაც ითვლება. ისე უჭირავთ თავი, თითქოს იგი საერთოდ არც არსებულა. უფრო შემზარავია სატირიკოსთა შორის ყველაზე დაუნდობლის, ეველინ ვოს მიერ სიკვდილის შელამაზების გამათრახება წიგნში „დაუფიწყარი“ მიცვალებულს ფერუმაირის სცხებენ და კარგ ტონად ითვლება, თუ მის მიმზიდველ გარეგნობაზე აღტაცებით ილაპარაკებენ.

გამანადგურებელ შედეგებთან შედარებით, რომელიც ადამიანისათვის უსიამოვნების თავიდან მოცილებას მოაქვს, თითქოს უწყინრად გვეჩვენება ის შედეგები, რომლებიც სიამოვნებისაკენ ასევე უსაზღვრო ლტოლვას მოჰყვება. ლამისაა დაიჯერო, რომ თანამედროვე ცივილიზაციის ადამიანი ზედმეტად უსისხლო და გულმოყრჭებულია, რათა რამდენადმე მნიშვნელოვანი ცოდვა ჩაიდინოს. ვინაიდან სიხარულის განცდის უნარის სულ უფრო მეტად დასუსტება, უმეტესწილად, უფრო და უფრო ძლიერი გამალიზიანებელი სიტუაციებისადმი მიჩვევიდან მოდის, გასაკვირი არაა, რომ გულმოყრჭებული ადამიანი სულ ახალ-ახალი გამალიზიანებელი სიტუაციების ძიებაშია. ეს „ნეოფილია“ საკმაოდ ძლიერად ეხება ადამიანის მთელ დამოკიდებულებას გარესამყაროს ობიექტებთან. კულტურის ამ დაავადებით დასნეულებული ადამიანისათვის ფენსაცმელი, კაბა ან ავტომანქანა, მას შემდეგ რაც ერთხანს იხმარა, ისევე კარგავს მის თვალში მიმზიდველ ძალას, როგორც მიჯნური, მეგობარი და თვით სამშობლოც. გასაკვირი გულგრილობით ყიდის ბევრი ამერიკელი, ახალ ბინაში გადასვლისას, მთელ საოჯახო ნივთებს და ახალს იძენს. ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული სამოგზაურო ბიუროების მუდმივი მისაზიდი საშუალებაა პერსპექტივა – „ახალი მეგობრის შეძენა“. შეიძლება ერთი შეხედვით პარადოქსულად და ცინიკურადაც კი მოგეჩვენოთ ჩემი მტკიცება, რომ სინანულს, რომელსაც რომელიმე ჩვენგანი განიცდის, როცა სანაგვეში აგდებს ძველ ერთგულ შარვალს, ან ჩიბუხს, საერთო აქვს მეგობრებთან ჩვენს ურთიერთობასთან... როცა მახსენდება ჩემი განცდა, ჩვენს ძველ მანქანას გასაყიდად რომ შეველიე, რომელთანაც დაკავშირებული იყო ბევრი მშვენიერი სამოგზაურო მოგონება, უნდა სრულიად გარკვევით ვაღიარო, რომ იგი ძველ მეგობართან განშორების ტოლი იყო. რა თქმა უნდა უსულო საგნის მიმართ ასეთი რეაქცია შეიძლება არც იყოს სწორი, მაგრამ იგი სრულიად გამართლებულია განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარი ცხოველის, თუნდაც ძაღლის მიმართ; არათუ გამართლებულია, არამედ იგი პირდაპირ მეტყველებს ადამიანის გრძნობის სიმდიდრისა თუ სიმწირის შესახებ. ბევრ ადამიანს შინაგა-

ნად შევაქციე ზურგი, რომლებიც თავიანთ ძალზე მიყვებოდნენ: „... მერე ჩვენ ქალაქში გადავედით და იძულებული გავხდით, იგი სხვისთვის მიგვეცა“.

ნეოფილია იმგვარი მოვლენაა, რომელიც მსხვილ მწარმოებელთათვის, დი-ახაც რომ, , ფრიად სასურველია. იგი მასების ინდოქტრინირების მეშვეობით კარგ ნიადაგს ქმნის ფართო სტილის მერკანტილური მოგებისათვის, რაც მეშვიდე თავ-შია აღწერილი. *"Builtin obsolescence"* ე. ი. „მოძველება“ პრინციპია, რომელიც ძა-ლიან დიდ როლს ასრულებს ტანისამოსის თუ მანქანების მოდაში.

ამ თავის დასასრულს შეგვხვები იმ შესაძლებლობებსაც, რომლებიც გრძნობის გასათუთებასა და ემოციურ კვდომას თერაპევტულად უპირისპირდება. რამდენა-დაც ადვილია მიზეზების დადგენა, მით უფრო ძნელია მათი აცილება. რაც გვაკ-ლია, ეს აშკარად ბუნებრივად მოცემული წინააღმდეგობაა, რომლის დაძლევა-ც ადამიანს აკაუებს და უსიამოვნების მიმართ შემწყნარებლობას ავალებს. და თუ ეს შეძლო, განსაცდელის დაძლევა სიხარულად გადაექცევა. სიძნელე იმაში მდგო-მარეობს, რომ ეს წინააღმდეგობა, როგორც ვთქვით, ბუნებრივად უნდა იყოს მოცემული. განზრახ მოხმობილ სიძნელეთა დაძლევას ცხოვრებაში არ მოაქვს კმაყოფილება. კურტ ჰანმა დიდ თერაპევტულ წარმატებას მიაღწია იმით, რომ გულმოყრჭებული, მოწყენილი ახალგაზრდები ზღვის სანაპიროზე მშველელე-ზად დააყენა. პიროვნების უღრმესი ფენების ამ უშუალოდ შემხებმა გამომცდელ-მა სიტუაციებმა ბევრს მართლა მოუტანა სრული განკურნება. ანალოგიურ გზას მიმართა ჰელმუთ შულცემ. იგი თავის პაციენტს უაღრესად საშიშ სიტუაციაში, როგორც თავად ამბობს, „სასაზღვრო სიტუაციებში“ ათავსებდა. აქ, სრულიად ვულგარულად რომ გამოვთქვათ, ამ გასათუთებულ ხალხს სიცოცხლის ჭეშმარიტ ფასს ისე მძაფრად განაცდევინებდა, რომ მთელი სიშლეგე მაშინვე უქრებოდათ. რაც არ უნდა ეფექტური იყოს ჰანისა და შულცეს თერაპიის ეს ერთმანეთისა-გან დამოუკიდებლად გამოუმუშავებული მეთოდები, ისინი პრობლემას მაინც ვერ წყვეტს, რადგან შეუძლებელია საჭირო რაოდენობით მოიძიო ჩაძირული გემები და წყლიდან ამოსაყვანი, გადასარჩენი ხალხი, რათა ყველას ეყოს, ვისაც განსაც-დელის ასეთი განცდა სჭირდება. ვერც პლანერში ჩასვამ ყველას, რათა ისეთი შიში აჭამო, ერთბაშად რომ აუხელს თვალს სიცოცხლის სილამაზეზე. ხანგრძლი-ვი განკურნების ერთ-ერთი შესაძლო მოდელი არც თუ ისე იშვიათად, მოცემული გვაქვს ისეთ შემთხვევებში, როცა ემოციურ კვდომას თვითმკვლელობის ცდას-თან მივყავართ, რომელიც ჯანმრთელობას მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივ ზიანს აყე-ნებს ხოლმე. ერთმა ვენელმა გამოცდილმა ბრმების მასწავლებელმა მიაზბო, რომ ახალგაზრდებს, რომლებმაც თავის მოკვლის სურვილით ტყვია საფეთქელთან მიიჭედეს და სამუდამოდ დაკარგეს თვალისჩინი, მეორედ არასოდეს უცდიათ მსგავსი რამ ჩადინათ. ისინი არა მარტო განაგრძობენ სიცოცხლეს, არამედ გა-საოცრად გაწონასწორებულ, უფრო მეტიც, ბედნიერ ადამიანებად ყალიბდებიან. მსგავსი რამ შეემთხვა ერთ ქალს, რომელიც ახალგაზრდობაში, თავის მოკვლის მიზნით, ფანჯრიდან გადახტა, ხერხემალი მოიტეხა და ამის შემდეგ თავისი გა-დატეხილი ხერხემლით ბედნიერი და ადამიანური ღირსებით სავსე ცხოვრების

გზა განვლო. ეჭვს გარეშეა, რომ ძნელად დასაძლევია დაბრკოლების გადალახვამ აგრძნობინა მოწყენილობის უამს სრულ სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილ ახალ-გაზრდებს სიცოცხლის ფასი.

ჩვენ არ გვაკლია დაბრკოლებები, რომელთა დაძლევა აუცილებელია, რათა კაცობრიობა გადარჩეს. მათთან ბრძოლაში გამარჯვება ჭეშმარიტად ძნელი საქმეა და ყოველი ჩვენგანის მიერ ცალ-ცალკე განსაცდელი სიტუაციები საკმაოზე მეტია. აღზრდის სრულიად დასაძლევ ამოცანად გვესახება ამ დაბრკოლების არსებობა ყოველ ადამიანამდე მივიტანოთ.

თავი მეექვსე

ბენედიქტური რღვევა

იმ სოციალური ქცევების წარმოშობა, უფრო კი დამკვიდრება, რომლებიც, თუმცა, მთელი საზოგადოებისათვის სასარგებლოა, მაგრამ ცალკე ინდივიდისათვის საზიანოა (როგორც ახლახან ნორბერტ ბიშოფმა გვიჩვენა), მეტად რთული პრობლემის წინაშე გვაყენებს, თუ მათ ახსნას მუტაციის და სელექციის პრინციპების მოშველიებით მოვინდომებთ. ჯგუფური სელექციის არც ისე ადვილად ჩასაწვდომ პროცესებს (რაზეც აქ უფრო დაწვრილებით ვერ შევჩერდები) შეუძლიათ კიდევ როგორღაც ახსნან „ალტრუისტული“ ქცევები, მაგრამ სოციალური სისტემა, რომელიც ამ გზით წარმოიქმნება, მაინც უცილოდ ლაბილური რჩება. მაგალითად, თუ ჭკას (*Coloeus monedula* L.) მეგობრის დაცვის რეაქცია გაუჩნდება და მტაცებლის კლანჭებში ჩავარდნილი თანამოძმის გამოსახსნელად თავგანწირვით შეებმება საერთო მტერს, ნათელია, თუ რატომ აქვს ამგვარი ქცევის მქონე ჯგუფს და მის წევრებს გადარჩენის უკეთესი პერსპექტივები, ვიდრე იმ ჯგუფს, რომელსაც ეს აკლია. მაგრამ რა უშლის ხელს, რომ ჯგუფის შიგნით ცალკე ინდივიდები გაჩნდნენ, რომლებსაც აკლიათ მეგობრის დაცვის რეაქცია? მუტაცია-ამოვარდნები ყოველთვისაა მოსალოდნელი და, ადრე თუ გვიან, უცილოდ იჩენს თავს. ზემოაღნიშნული ალტრუისტული ქცევის შემთხვევაში ისინი უთუოდ სელექციური უპირატესობის მანიშნებელია, რადგანაც ვვარაუდობთ, რომ თანამოძმის დაცვა სახიფათოა. მაშასადამე, „ასოციალური ელემენტები“, რომლებიც საზოგადოების ჯერ კიდევ ნორმალურ წევრთა სოციალურ ქცევებს მოტმასნული პარაზიტებია, ადრე თუ გვიან, საზოგადოებაში ფეხს იკიდებს. ეს რა თქმა უნდა, ეხება მხოლოდ ისეთ საზოგადოებრივ ცხოველებს, რომლებშიც გამრავლების და სოციალური შრომის ფუნქციები არ არის სხვადასხვა ინდივიდზე განაწილებული, როგორც მაგ. „სახელმწიფოს შემქმნელ“ მწერებში. ჩვენ მიერ განხილული პრობლემა მათ არც ეხება, იქნებ სწორედ ამაში უნდა ვეძიოთ იმის მიზეზი, რომ მუშებისა და ჯარისკაცების „ალტრუიზმმა“ ამ მწერებში ესოდენ უკიდურესი ფორმა მიიღო.

ჩვენ არ ვიცით რა უშლის ხელს, რომ სოციალ-პარაზიტები ხერხემლიან ცხოველთა ერთობას ვერ არღვევენ. მართლაც, ძნელი წარმოსადგენია, რომ თუნდაც

იგივე ქკა თანამოძმის „სიმბდალემ“, რომელიც მონაწილეობას არ იღებს ამხანაგის დაცვაში, აღაშფოთოს. ასოციალურ ქცევაზე „აღშფოთებას“ ჩვენ ვადასტურებთ მხოლოდ ინტეგრაციის შედარებით დაბალ და უმაღლეს დონეზე არსებულ სისტემებში, კერძოდ, უჯრედ – „სახელმწიფოში“ და ადამიანთა საზოგადოებაში. იმუნოლოგებმა უაღრესი მნიშვნელობის ფაქტი დაადგინეს, რომ ანტისხეულების წარმოქმნის უნარსა და ავთვისებიანი სიმსივნის წარმოშობის საფრთხეს შორის მჭიდრო კავშირია. დიახ, შეიძლება იმ აზრამდე მივიდეთ, რომ სპეციფიკური თავდაცვითი ნივთიერებანი, საერთოდ, სელექციის ზეგავლენით „იქნა გამოგონილი“, რადგან მრავალწლიანი და, უპირველესად, ზრდის დიდი ხანგრძლივობის მქონე ორგანიზმები მუდმივ საფრთხეშია, რათა უჯრედთა ურთიკვი დაყოფისას ახალმა მუტაციებმა საშიში „ასოციალური“ უჯრედები არ წარმოშვას. ორივე – ავთვისებიანი სიმსივნეც და ანტისხეულების წარმოქმნაც – უხერხემლოებში არ გვხვდება, სამაგიეროდ, ორივე გვხვდება განვითარების უდაბლეს საფეხურზე მდგარ ხერხემლიანთა შორის, ციკლოსტომებში, რომლებსაც, მაგალითად, წყლის სალამურა განეკუთვნება. ჩვენ ალბათ ყველანი ყმაწვილობაში დავიხოცებოდით ავთვისებიანი სიმსივნისაგან, ჩვენ სხეულს რომ იმუნალურ რეაქციათა სახით არ ჰყავდეს ერთგვარი „უჯრედი-პოლიცია“, რომელიც ამ ასოციალურ მეგახშეებს მუსრს ავლებს.

ადამიანთა საზოგადოებაში ასოციალურ ქცევას ყოველი ნორმალური წევრი უაღრესად სპეციფიკური რეაქციით უპასუხებს. ჩვენ „აღშფოთებულნი“ ვართ და ყველაზე უფრო უდრტინველიც კი მყისვე ხმას იმაღლებს თუ შეესწრება ბავშვის დაჩაგვრას ან ქალზე ძალადობას. სრულიად განსხვავებულ კულტურათა სამართლის სტრუქტურის შედარებითი ანალიზი აქ სრულ თანხვდომას გვიჩვენებს, რაც უმნიშვნელო დეტალებშიც მუღავნდება და კულტურულ-ისტორიული ურთიერთკავშირებით არ აიხსნება. გოეთე ამბობს: „სამართალს, რომელიც ჩვენთან ერთად გაჩნდა, სამწუხაროდ, არასოდეს უწევენ ანგარიშს“. რწმენა, რომ არსებობს კულტურით განპირობებული კანონმდებლობისგან სრულიად დამოუკიდებელი ბუნებრივი სამართალი, როგორც ჩანს, უძველესი დროიდან დაკავშირებულია იმ წარმოდგენასთან, რომ იგი უშუალოდ ღვთაებრივი წარმოშობისაა.

სწორედ იმ დღეს, როცა ამ თავის წერას შევუდექი უცნაური დამთხვევა მოხდა: მივიღე წერილი შედარებით იურისპრუდენციაში მოღვაწე ჰ. ზანდისაგან, საიდანაც ვრცელ ამონაწერს მოვიყვან: „უახლესი კვლევა შედარებით სამართალში მიმართულია უმეტესად მსოფლიოს სხვადასხვა სამართლის სისტემათა შორის სტრუქტურულ მსგავსებათა შესწავლაზე (ასეთია, მაგალითად, ამას წინათ კონნელის უნივერსიტეტის მიერ გამოქვეყნებული ერთობლივი პროექტი – „ლეგალურ სისტემათა საერთო ცენტრი“. ამ მართლაც უამრავ დამთხვევათა შესახებ დღემდე ძირითადად სამი ახსნა მოგვეპოვება: მეტაფიზიკურ-ბუნებრივ სამართლებრივი (ბუნებისმეცნიერებაში მას ვიტალისტები შეესაბამება), ისტორიული (სხვადასხვა სამართლის სისტემათა შორის იდეათა გაცვლა დიფუზიისა და კონტაქტის მეშვეობით, ე. ი. იმიტაციით შესწავლილი ქცევები) და ეკოლოგიური (გარემო პირობებთან შეგუება, ანუ ინფრასტრუქტურა, ე. ი. ერთობლივი გამოც-

დილების საფუძველზე შეთვისებული ქცევის სახეები). ამათ ემატება ამ ბოლო ხანებში საერთო „სამართლის გრძნობის“ ფსიქოლოგიური ახსნა (ინსტინქტის ცნება!) ბავშვობის ტიპური გამოცდილების საფუძველზე, ფროიდზე უშუალო დაყრდნობით (უპირველესად დავასახელებთ პროფ. ალბერტ ერენცვაიგს ბერკლიდან – თავისი „ფსიქო-ანალიტიკური იურისპრუდენციით“).

ამ ახალ ორიენტაციაში მნიშვნელოვანია იმის შეცნობა, რომ სოციალური ფენომენი „სამართალი“ აქ ინდივიდუალურ სტრუქტურებზე დაიყვანება და არა პირიქით, როგორც ეს ტრადიციულ სამართლის თეორიაშია. ჩემი აზრით, სამწუხარო ის არის, რომ სამართალში ყურადღება მახვილდება შეთვისებულ ქცევებზე, ხოლო თანდაყოლილი ქცევები ყურადღების მიღმა რჩება. თქვენი გამოკვლევების საფუძვლიანი შესწავლის შემდეგ (რაც არც ისე ადვილია იურისტისათვის!) მტკიცედ მჯერა, რომ ეს მისტიკური „სამართლის გრძნობა“ (ამ სიტყვას შეგვიძლია ძველი სამართლის თეორიამდე ჩავსდით, მაგრამ ახსნას ვერსად ვიპოვით) ტიპური თანდაყოლილ ქცევათაგანია.

ამ თვალსაზრისს სავესებით ვიზიარებ, თუმცა, კარგად მესმის მისი დამტკიცების მთელი სიძნელე, რაზეც ბ-ნი პროფ. ზანდი თავის წერილში თვითონვე მიუთითებს. მაგრამ რაც არ უნდა გვამცნოს მომავალმა გამოკვლევებმა ადამიანის სამართლის გრძნობის ფილოგენეტიკურ და კულტურულ-ისტორიულ წყაროებზე, მეცნიერულად დადგენილად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ის, რომ სახეობას – ჰომო საპიენსს – გააჩნია ქცევის უაღრესად დიფერენცირებული სისტემა, რომელიც, უჯრედებიან სახელმწიფოში ანტისხეულების წარმოშობი სისტემის ანალოგიურად, კოლექტივისათვის საშიში პარაზიტების მოსპობას ემსახურება.

თანამედროვე კრიმინოლოგიაშიც ისმის კითხვა, თუ რა წვლილი მიუძღვის კრიმინალურ ქცევაში თანდაყოლილი სოციალური ქცევებისა და გენეტიკური შერეკავებული ფაქტორების მოშლას და რომელი მათგანი აიხსნება სოციალური ნორმების კულტურული ტრადიციების დარღვევებით. ამ მეტად რთული საკითხის გადაწყვეტას, აქ გაცილებით მეტი პრაქტიკული ღირებულება აქვს, ვიდრე სამართლისმცოდნეობაში. სამართალი სამართლად რჩება და იგი ყველამ ერთნაირად უნდა დაიცვას იმისგან დამოუკიდებლად, თუ რა განსაზღვრავს მის სტრუქტურას: მხოლოდ ფილოგენეტიკური თუ კულტურული განვითარება. კრიმინალური დანაშაულის გარჩევისას ძალზე მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, დანაშაულის დეფექტი გენეტიკურადაა განპირობებული, თუ ალბრდით, რათა იგი კვლავ ვაქციოთ საზოგადოების სრულფასოვან წევრად. თუმცა, იმის თქმაც არ შეიძლება, თითქოს გენეტიკური გადახრების მიზანდასახული ვარჯიშით გამოსწორება შეუძლებელი იყოს. მაგ. კრემერის მიხედვით, ბევრი ჩია აგებულების კაცს (*Leptosome*), თანმიმდევრობით ჩატარებული ვარჯიშების მეოხებით ლამის ათლეტის მუსკულატურა შეუძენია. ყველაფერი, რაც ფილოგენეტიკურადაა დაპროგრამებული, იპსო ფაქტო სწავლა-აღზრდას რომ სრულიად დაუქვემდებარებელი ყოფილიყო, მაშინ ადამიანი თავისი ინსტინქტებისა და იმპულსების საბურთაო გახდებოდა. ყოველგვარი კულტურული ერთად ცხოვრების წინაპი-

რობაა, ადამიანმა საკუთარი ლტოლვების მოთოკვა ისწავლოს. ასკეტთა ყველა ქადაგებას სწორედ ეს ჭეშმარიტება უდევს საფუძვლად, მაგრამ გონიერება და პასუხისმგებლობა, უნდა ითქვას, სრულიადაც არ არის უსაზღვრო ძალაუფლების მქონე. ჯანმრთელ ადამიანში სწორედ იმ ძალისაა, რამდენიც საჭიროა, რათა იგი კულტურული საზოგადოების წევრი გახდეს. სულიერად ჯანმრთელი და ფსიქოპათი (ჩემი ერთი ძველი შედარება რომ მოვიშველიო) ისევე განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, როგორც კომპენსირებული გულის მანკით დაავადებული ადამიანი დეკომპენსირებული გულის მანკით დაავადებულისაგან. ადამიანი, როგორც არნოლდ გელენმა მოსწრებულად თქვა, ბუნებით, მაშასადამე, ფილოგენეტიურად კულტურული არსებაა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მისი ინსტინქტური ლტოლვები და ამ ლტოლვათა კულტურით განპირობებული შეგნებული მოთოკვა ქმნის ერთ სისტემას, სადაც ორივე ქვესისტემის ფუნქციები ზუსტადაა ერთმანეთთან შეთანხმებული. მცირედენი მეტ-ნაკლებობა ერთ ან მეორე მხარეს დარღვევას იწვევს, და ეს უფრო ადვილად ხდება, ვიდრე იმ ადამიანთა უმეტესობას ჰგონია, ვისაც ადამიანისა და სწავლის ყოვლისშემძლეობისა სჯერა. კომპენსაცია, რომელსაც ადამიანი თავის სურვილებზე ბრძანებლობით აღწევს, სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, ძალზე მცირეა.

უპირველესად, კრიმინოლოგიამ იცის, თუ რა ცოტა იმედია, ეგრეთ წოდებული სულიერად გაღატაკებული სოციალურ ადამიანად აქციო. ეს ერთნაირად ეხება როგორც სულიერად მწირად გაჩენილებს, ისე იმ უბედურებს, რომლებსაც ეს სულიერი სიმწირე აღზრდის ხარვეზებით, უპირველესად კი, ჰოსპიტალიზაციით (რენე შპიტცი) შეიძინეს. დედასთან სოციალური კონტაქტის არქონა ადრეულ ბავშვობაში სოციალური კავშირის უუნარობას წარმოშობს (უარესს თუ არა), რომლის სიმპტომებიც გარეგნულად ძლიერ წააგავს თანდაყოლილ ემოციურ სიბერჩევს. მაშასადამე, არც ყველა თანდაყოლილი დეფექტია უკურნებელი, მაგრამ არც ყველა შეძენილია განკურნებადი. ექიმის ძველი დევიზი: „პროფილაქტიკა სჯობს მკურნალობას“ – სულიერი ანომალიებისათვისაც გამოდგება.

პირობითი რეაქციის ყოვლისშემძლეობის რწმენას საკმაოდ დიდი ბრალი მიუძღვის ზოგჯერ მცდარი სასამართლო განაჩენის გამოტანაში. ფ. ჰაკერი მენინგერის კლინიკაში, ტოპეკაში, კანზაში წაკითხულ მოხსენებებში ერთ ასეთ შემთხვევას შეეხო: ახალგაზრდა მკვლელმა, ვინც ფსიქოთერაპიულ კლინიკაში მკურნალობა გაიარა და ბოლოს გაწერეს როგორც განკურნებული, მოკლე ხანში მეორე მკვლელობა ჩაიდინა. ეს სულ ოთხჯერ განმეორდა და მხოლოდ მას მერე, რაც ამ კრიმინალმა მეოთხე ადამიანი შეიწირა, ჰუმანური, დემოკრატიული და ბიჰევიორისტული საზოგადოება როგორც იქნა მიხვდა, რომ იგი საზოგადოებისათვის საშიშია.

ეს ოთხი მოკლული ადამიანი კიდევ მცირე ბოროტებაა იმასთან შედარებით, რასაც დღევანდელი საზოგადოებრივი აზრი, პოზიცია ბოროტმოქმედების მიმართ იჩენს: რელიგიად ქცეული რწმენა, რომ ყველა ადამიანი დაბადებიდანვე თანასწორია და, რომ ბოროტმოქმედების ყველა ზნეობრივი დანაშაული მხოლოდ მის

ალმზრდელებს ეკისრებათ არასწორი აღზრდისა-თვის, ძირშივე ანადგურებს ბუნებრივი სამართლის ყოველგვარ გრძნობას, უპირველეს ყოვლისა, ასოციალურ, საზოგადოებიდან ამოვარდნილ ადამიანში, ვისაც საკუთარი თავი საზოგადოების მსხვერპლად წარმოუდგენია და ძალიანაც ეცოდება. ამას წინათ, ერთ ავსტრიულ გაზეთში სენსაციური ფაქტი დაიბეჭდა: ჩვიდმეტი წლის ყმაწვილი მშობლების წინაშე შიშის გამო მკვლელი გახდა. მას საკუთარი ათი წლის და გაუუპატიურებია და როცა ის დაემუქრა, ყველაფერს მშობლებს ვეტყვიო, დაუხრჩვია. მთელ ამ ამბავში მშობლებს ალბათ ნაწილობრივ მართლაც მიუძღვით ბრალი, მაგრამ, რა თქმა უნდა, იმიტომ არა, თითქოს ბიჭისთვის ზედმეტი შიში შთაენერგოთ.

მსგავსი შეხედულების გაჩენის ეს მკაფიოდ პათოლოგიური უკიდურესობა მხოლოდ მაშინ გახდება გასაგები, თუ ვიცით, რომ იგი მარეგულირებელი სისტემის ფუნქციაა, რომელიც, როგორც დასაწყისში ვთქვით, მიდრეკილია მერყეობისაკენ. საზოგადოებრივი შეხედულება ინერტულია, სიახლეზე რეაგირებს მხოლოდ ხანგრძლივი „მკვდარი დროის“ შემდეგ; ამასთან ერთად, მას უხეში გამარტივება უყვარს, რაც ხშირად ფაქტობრივი ვითარების გაზვიადებას წარმოადგენს. ამიტომაც ოპოზიცია, საზოგადოებრივ აზრს რომ აკრიტიკებს, ამ შემთხვევაში თითქმის ყოველთვის მართალია. მაგრამ შეხედულებათა შესლა-შემოხლაში ოპოზიცია უკიდურესობაში ვარდება, რაც არ მოხდებოდა, იგი რომ საწინააღმდეგო შეხედულების გატანას არ ესწრაფოდეს. ხოლო, როგორც კი აქამდე გაბატონებულ შეხედულებას წყალი შეუდგება, რაც ანაზღაურ ხდება ხოლმე, მაშინ გამარჯვება ოპოზიციის ასევე გაზვიადებულ ექსტრემულ პოზიციას დარჩება.

ლიბერალური დემოკრატიის დღევანდელმა კარიკატურულმა ფორმამ მერყეობის კულმინაციურ წერტილს მიაღწია. მის მოპირდაპირე მხარეზე, არცთუ ისე დიდი ხნის წინ, იდგნენ აიხმანი და აუშვიცი, ნარკოტიკებით სიკვდილის შემსუბუქება, რასობრივი სიძულვილი, ხალხთა ულეტა და ლინჩის სამართალი. უნდა შევიგნოთ, რომ სადაც ამ ორ საპირისპირო წერტილთა შორის მოქანავე ქანქარა გაჩერდება, იქაა ჭეშმარიტი ღირებულება საძიებელი. მის „მარცხენა“ მხარეს თავისუფალი ინდივიდუალური განვითარება ძევს, „მარჯვენა“ მხარეს – სოციალური და კულტურული სიჯანსაღის ღირებულება. ანტიჰუმანურია უკიდურესობა ორივე მიმართულებით. იგი ძლიერდება და ამერიკაში უკვე ვდგავართ საშიშროების წინაშე, რომ, მაგალითად, ახალგაზრდებისა და ზანგთა თავისთავად, დიახაც, სამართლიანი, მაგრამ წრესგადასული ჯანყი მემარჯვენე რადიკალურ ელემენტებს სასურველ საბაბს მისცემს, ძველი, ველური თავშეუტყვევლობით შეაგებონ უკიდურესი საპასუხო დარტყმა. ყველაზე სამწუხარო კი ის არის, რომ ეს იდეოლოგიური ქანაობა არათუ უხმაუროდ არ ჩაივლის, არამედ საშიშ მიდრეკილებას იჩენს – „კანონზომიერ კატასტროფად“ ჩამოყალიბდეს. მეცნიერის ვალია ამ სატანური მერყეობის დაშოშმინებისათვის მუხლჩაუხრელად იღვწოდეს. მრავალ წინააღმდეგობათა შორის, რაშიც ცივილიზებული კაცობრიობა საკუთარი გამოცდილებით გაიხლართა, ერთ-ერთია ის, რომ აქაც ცალკეული ინდივიდის მიმართ ჰუმანურობის გამოჩენა კაცობრიობის საერთო ინტერესებს ეწინააღმდეგება. ჩვენი

თანაგრძნობა ასოციალური, საზოგადოებიდან ამოვარდნილი ადამიანისადმი, რომლის არასრულფასოვნებაც შეიძლება გამოწვეული იყოს გამოუსწორებელი, ადრე ბავშვობაში აღზრდით მიყენებული ზიანით (ნაძალადევი ჰოსპიტალიზაცია!), ან მემკვიდრეობითი პათოლოგიით, ხელს გვიშლის, დავიცვათ საზოგადოების ნორმალური წევრი. საკმარისია წამოგვცდეთ სიტყვა „არასრულფასოვანი“ ან „სრულფასოვანი“, რომ მაშინვე გაზის კამერის მოსარჩლედ გამოგაცხადონ.

სრულიად ცხადია, რომ „სამართლის მისტიკური გრძნობა“, რომლის შესახებაც პ. ჰ. ზანდი ლაპარაკობს, არის გენეტიკურად გადაჯაჭვული რეაქციების სისტემა, რომელიც ჩვენი თანამოქმედის ასოციალური ქცევის წინააღმდეგ განგვაწყობს. ეს რეაქციები ქმნიდნენ ისტორიულ ეპოქებში იმ უცვლელ მთავარ მელოდიას, რომლის გარშემოც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ითხზებოდა ცალკეულ კულტურათა სამართლისა და ზნეობის სისტემები. ამ გაუცნობიერებელ სამართლის გრძნობაში აშკარა მცდარობათა აღბათობა ისევე დიდია, როგორც ნებისმიერი ინსტინქტური რეაქციის დროს. უცხო კულტურის წარმომადგენელი, რომელიც არ გამოიჩენს სათანადო თავაზიანობას (მაგალითად, თუ იგი, ახალ გვინვაში ჩასული პირველი გერმანული ექსპედიციის წევრით – წმინდა პალმის ხეს მოჭრის), მას იმავე თვითკმაყოფილი სამართლის გრძნობით მოკლავენ, როგორც საკუთარი თემის ნებისმიერ წევრს, რომელმაც ტაბუს კულტურის წინაშე მძიმე დანაშაული ჩაიდინა. ბრბოს ქცევა „*Mobbing*“, რომელსაც ასე იოლად მიყვარათ ლინჩის სამართალთან, ფაქტობრივად ერთ-ერთი ანტიჰუმანური ქცევაა, სანამდეც კი შეიძლება მივიდეს თანამედროვე ნორმალური ადამიანი; იგი ბადებს ყველა სისასტიკეს გარეთ – „ბარბაროსთა“ წინააღმდეგ და თავისი საზოგადოების შიგნით – უმცირესობათა წინააღმდეგ, აძლიერებს ცრუსახეობათა შექმნის მიდრეკილებას (ერიკზონის თანახმად) და საფუძვლად უდევს სოციალ-ფსიქოლოგიაში კარგად ცნობილ ბევრ პროექციულ მოვლენებს, მაგალითად, საკუთარ უფარგისობაში სხვისი „დადანაშაულების“ ტიპურ მცდელობას, „განტყეების ვაცის“ ძიებას, და ბევრ სხვა ასევე უაღრესად საშიშ და ამორალურ იმპულსებს (ისინი საქმეში ჩაუხედავისათვის ინტუიციურად განუსხვავებელია), რომლებიც ამ გლობალურ სამართლის გრძნობაში შედის.

მაგრამ იგი ჩვენს სოციალურ ქცევათა მოქმედების სტრუქტურისათვის ისევე აუცილებელია, როგორც ფარისებრი ჯირკვლები ჩვენი ჰორმონებისათვის, და დღევანდელი სრულიად აშკარა ტენდენცია, ყველაფერი ხელალებით წყალში გადაიყაროს, ისეთივე შეცდომაა, როგორც ცდა, ბაზედოვის დაავადება ფარისებრი ჯირკვლების სრული ამოკვეთით განვკურნოთ. ბუნებრივი სამართლის გრძნობის გაუქმება დღევანდელი აბსოლუტური შემწყალებლობისადმი მიდრეკილების წყალობით განსაკუთრებით საშიშ ძალას იძენს ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის სახით, რომლის თანახმადაც, ყოველი ადამიანური ქცევა შეძენილია. ძალიან ბევრი რამ ჩვენს ქცევაში, რაც საზოგადოების საკეთილდღეოდ თუ საზიანოდაა მიმართული (ღვთის წყალობა ან რისხვა), ადრეულ ბავშვობაშია ჩანერგილი მეტ-ნაკლებად კეთილგონიერი, პასუხისმგებლობის გრძნობის მქონე და,

უპირველეს ყოვლისა, ემოციურად ჯანსაღი მშობლების მიერ. ასევე ბევრი რამ, მეტი თუ არა, გენეტიკურადაა განსაზღვრული. ჩვენ ვიცით, რომ საპასუხისმგებლო, კატეგორიული საკითხის დიდ მარეგულირებელ ძალას სოციალური ქცევის როგორც აღზრდით განპირობებული, ისე გენეტიკური ნაკლის კომპენსირება მხოლოდ ვიწრო საზღვრებში შეუძლია.

თუ ვისწავლეთ ბიოლოგიურად აზროვნება და ინსტინქტური ლტოლვების ძალის შესახებ ისეთივე ცოდნა მოგვეპოვება, როგორც ზნეობისა და ყველა კეთილი განზრახვის რელატიური უღონობის თაობაზე და თუ ამის გარდა სოციალური ქცევის შეფერხებათა შესახებ რამდენიმე ფსიქიატრიულ და სიღრმის-ფსიქოლოგიურ დებულებას ვიცნობთ, მაშინ ველარ შევძლებთ „კანონის დამრღვევნი“ იმ სამართლიანი აღშფოთებით შევრისხოთ, როგორც ამას ყოველი ემოციური მიაშიტი სჩადის, რადგან საზოგადოებიდან ამოვარდნილ ადამიანში უფრო შესაბრალის ავადმყოფს დავინახავთ, ვიდრე სატანურად ბოროტს, რაც წმინდა თეორიულად სწორია. მაგრამ თუ ამ თავისთავად სრულიად სამართლიან პოზიციას ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის ცრურწმენა გამოიყენებს იმის დასამტკიცებლად, რომ ყოველი ადამიანური ქცევა გარკვეულ პირობებში ყალიბდება და პირობების შესაბამისად, მისი უსაზღვროდ შეცვლა და შესწორება შეიძლება – ამით ადამიანთა საზოგადოების წინაშე მძიმე ცოდვას ჩავიდენტ.

სრულად რომ წარმოვიდგინოთ საშიშროება, რომელიც კაცობრიობას მემკვიდრეობითი ინსტინქტებიდან ამოვარდნის შედეგად ემუქრება, ნათლად უნდა გავაცნობიეროთ ის, რომ თანამედროვე ცივილიზებული ცხოვრების პირობებში არც ერთი ფაქტორი არ გვაქვს, რომელიც მარტივი სიკეთისა და წესიერების მიხედვით მოახდენდა სელექციას, გარდა ჩვენივე თანდაყოლილი გრძნობისა. დასავლეთის კულტურის ეკონომიკურ შეჯიბრში მათთვის სელექციის მხოლოდ ცალსახა ნეგატიური წინაპირობებია! კიდევ კარგი, რომ ეკონომიკური წარმატებები არ არის აუცილებლად გამრავლების ნორმასთან დადებითად შეფარდებული.

ზნეობის აუცილებლობის კარგ ილუსტრაციას გვაძლევს ერთი ებრაული ანეკდოტი: მილიარდერი მაჭანკალთან მივიდა, ცოლის შერთვა მინდაო. მაჭანკალმა მაშინვე უქო ერთი უჩვეულოდ ლამაზი ქალიშვილი, რომელიც თურმე სამჯერ ზედიზედ გამხდარა „მის ამერიკა“ მდიდარმა უარი თქვა: ლამაზი ჩემი თავიც მეყოფაო; მაშინ მაჭანკალი პროფესიული ენაწყლიანობით ახლა სხვა საცოლის ქებას მოჰყვა, რომლის მზითვეიც რამდენიმე მილიარდს შეადგენდა. „სიმდიდრე“ არ მჭირდება – გააწყვეტინა კრეზუსმა, – „სიმდიდრე ჩემიც მეყოფა“ მაშინ მაჭანკალმა მესამე სიაც მოიმარჯვა და ახალი საცოლე შესთავაზა, რომელიც ოცდაერთი წლის ასაკში უკვე მათემატიკის დოცენტი იყო, ამჟამად კი ოცდაოთხი წლისა პროფესორია ინფორმაციის თეორიისო. „ჭკვიანი არ მჭირდება“ – თქვა მილიარდერმა დამცინავად, – „ჩემი ჭკუაც მეყოფა“ მაშინ თავგზარეულმა მაჭანკალმა წამოიძახა: „ღვთის გულისათვის, მითხარით, როგორი ცოლი გინდათ?“

„წესიერი“ – იყო პასუხი.

თუ რა ჩქარა იკიდებს ფეხს სოციალურ ქცევათა რღვევა სპეციფიკური სელექციის ამოვარდნის შემთხვევაში, ეს შინაურ ცხოველებზე დაკვირვებიდანაც ვიცით. ამაზე გარეული ცხოველებიც მეტყველებენ, ტყვეობაში რომ ამრავლებენ. შთამომავლობის გამომზრდელმა ზოგიერთმა თევზმა, რომლებსაც კომერციული მიზნით ხელოვნურად ამრავლებდნენ, რამდენიმე თაობის შემდეგ ისე დაკარგა შთამომავლობის მოვლის გენეტიკური უნარი, რომ დუჟინობით თევზში ძლივს ღია იპოვით ერთ წყვილს, რომელსაც ჯერ კიდევ შეუძლია შთამომავლობის რიგიანი პატრონობა. ეს საოცრად ჰგავს კულტურით შეპირობებული სოციალური ქცევის ნორმათა დარღვევას. აქაც ყველაზე დიფერენცირებული და ისტორიულად ახალგაზრდა მექანიზმები განსაკუთრებით მგრძნობიარეა რღვევის მიმართ. ძველი, საყოველთაოდ გავრცელებული ინსტინქტები, როგორც საკვების მიღება და გამრავლება, ხშირად ჰიპერტროფიას განიცდის, თუმცა ადამიანი სწორედ განურჩეველ და ხარბ ჭამა-სმა-გამრავლების ინსტინქტს უწყობს ხელს სელექციურად, ხოლო აგრესიისა და გაქცევის ინსტინქტს, როგორც არასასურველს, თავიდან იშორებს.

საერთოდ კი, შინაური ცხოველი თავისი პატრონის ბოროტი კარიკატურაა. ერთ ჩემს ადრინდელ ნაშრომში (1954) ვწერდი, რომ ჩვენი ესთეტიკური ღირებულების განცდა სრულიად მკაფიო დამოკიდებულებას ამჟღავნებს იმ ფიზიკურ ცვლილებათა მიმართ, რასაც ცხოველი მოშინაურების პროცესში განიცდის; კუნთების გაქრობა, გასუქება, გადმოვარდნილი ფაზვი, თავის ქალის ფუძის, ასევე კიდურების დამოკლება – მოშინაურების ტიპური ნიშნებია. ისინი ცხოველსა და ადამიანშიც სიმახინჯედ აღიქმება, ხოლო საპირისპირო ნიშნები მათ მფლობელს „კეთილშობილად“ წარმოაჩენს. სავსებით ამის ანალოგიურია ჩვენი ემოციური შეფასებაც იმ ქცევებისა, რომლებსაც მოშინაურება სპობს ან მოსპობით ემუქრება; დედობრივი სიყვარული, უანგარო და თავდადებული შრომა ოჯახისა და საზოგადოების საკეთილდღეოდ, ქცევის ისეთივე ინსტინქტის შესაბამისად დაპროგრამებული ნორმებია, როგორც ჭამა და განაყოფიერება, მაგრამ ჩვენ მათ ამათზე გაცილებით მაღლა ვაყენებთ.

ჩემს გამოკვლევებში გამოწვლილვით გავაანალიზე, თუ რა მჭიდრო ურთიერთკავშირია მოშინაურებით ცხოველის გარკვეულ თვისებათა საფრთხეში ჩაგდებასა და ჩვენ მიერ ამ ცვლილებათა ეთიკურ და ესთეტიკურ შეფასებას შორის. კორელაცია აქ ისე აშკარაა, რომ მას შემთხვევითად ვერ მივიჩნევთ. და ამ მოვლენის ერთადერთი ახსნა ის იქნება, რომ ჩვენი შეფასებები იმ ჩაშენებულ მექანიზმებს ეყრდნობა, რომლებიც მოწოდებულია სრულიად გარკვეულ, კაცობრიობისათვის საშიში რღვევის მოვლენებს გზა გადაუკეტოს. გამორიცხული არ არის, რომ ჩვენი სამართლის გრძნობებიც, ასევე ფილოგენეტიურად დაპროგრამებულ უნარს ეყრდნობა, რომლის ფუნქციაა საზოგადოების ინფილტრაციას ჩვენს ასოციალურ თანამომძმეთა მეშვეობით დაუპირისპირდეს.

მემკვიდრეობით ცვლილებათა ერთ-ერთი სინდრომია ის, რაც ადამიანში და შინაურ ცხოველებში ანალოგიურად და ერთი და იმავე მიზეზით იჩენს თავს – ეს

არის სქესობრივად ნაადრევი მომწიფებისა და ხანგრძლივი სიყმაწვილის ფრიად უცნაური კომბინაცია. ბლოკმა უკვე დიდი ხნის წინ მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ადამიანი თავისი ძალზე ბევრი ფიზიკური ნიშნით მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს ზოოლოგიურად თავისი უახლოესი ნათესავი ცხოველის სწორედ ახალგაზრდულ ფორმასთან, ვიდრე ზრდადასრულებულთან. ყმაწვილობაში დახანებას ბიოლოგიაში ნეოტენიას (*Neotenie*) უწოდებენ. ლ. ბოლკი (1926) მიუთითებს რა ადამიანში ამ მოვლენაზე, ყურადღებას ამახვილებს ადამიანის ონტოგენეზის შენელებასა და შეკავებაზე. ის, რაც ადამიანის სხეულის ონტოგენეზის შესახებ ითქვა, ეხება მის ქცევასაც. როგორც ვცადე მეჩვენებინა (1943), ადამიანს ღრმა მოხუცებულობამდე ახასიათებს ახლის შეცნობის ბავშვური ცნობისმოყვარეობა. იგი, როგორც არნოლდ გელენი ამბობს (1940), გახსნილია სამყაროსადმი, რაც სიჭაბუკის უტყუარი ნიშანია.

ბალღურობა ადამიანის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და უკეთილშობილესი ჰუმანურ თვისებათაგანია. „ადამიანი მხოლოდ მაშინაა სრულად ადამიანი, როცა თამაშობს;“ – ამბობს ფრიდრიხ შილერი. „ნამდვილ მამაკაცში ბავშვია დამალული, მას თამაში სწყურია“ – ამბობს ნიცშე. „დამალული? კი მაგრამ, როგორ?“ – მეკითხება ჩემი მეუღლე. ოტო ჰანმა გაცნობის პირველ წუთებშივე მკითხა: „მითხარით, ხომ გაქვთ რაღაც ბავშვური ხასიათში? იმედია, ცუდად არ გამიგებთ!

ბალღური თვისებები, უეჭველად, ადამიანად გახდომის ერთ-ერთი წინაპირობაა. საკითხი მხოლოდ იმგვარად დაისმის, ადამიანისათვის დამახასიათებელი გენეტიკური გაბავშვება იმ ზომით ხომ არ ვითარდება, რომ შეიძლება მისთვის დამლუპველი აღმოჩნდეს? ზემოთ ამის თაობაზე ვწერდი, რომ უსიამოვნების მიმართ შეუწყნარებლობამ და გრძნობის გაუხამებამ, შესაძლოა, ინფანტილურ ქცევასთან მიგვიყვანოს. გვებადება საფუძვლიანი ეჭვი, რომ კულტურით განპირობებული პროცესები ამ გენეტიკურად განპირობებულებს ემატება. მოუთმენელი მოთხოვნილება ყველა სურვილის მყისვე დაკმაყოფილებისა, პასუხისმგებლობის არქონა და სხვათა გრძნობებისათვის ანგარიშის გაუწევლობა ტიპურია ბავშვებისათვის და მათთვის მისატყვებელიც. შორეული მიზნის მისაღწევად მოთმენა, საკუთარ მოქმედებაზე პასუხისმგებლობა და ანგარიშის გაწევა სხვათათვის – ქცევის ის ნორმებია, რომლებიც მომწიფებული ადამიანისათვისაა დამახასიათებელი.

უმწიფრობაზე ლაპარაკობენ კიბოს მკვლევრები, როცა ამ ავთვისებიანი სიმსივნის ერთ-ერთ ძირითად თვისებას ახასიათებენ; თუ რომელიმე უჯრედი ყველა იმ ნიშან-თვისებას უკუაგდებს, რაც მას გარკვეული სხეულის ქსოვილის, კანის, მკერდის ჯირკვლის და სხვ. შემადგენელ ნაწილად და წევრად ხდის, იგი უწილოდ „უკან იხევს“ იმ მდგომარეობისაკენ, რაც მოდგმის ან ინდივიდუალური ისტორიის განვითარების ადრეულ საფეხურს შეესატყვისება. მაშასადამე, იგი უკვე ისე იქცევა, როგორც ერთუჯრედიანი ორგანიზმი ან ემბრიონალური უჯრედი, რაკი ორგანიზმის მთლიანობისთვის ანგარიშგაუწევლად იყოფა. რაც უფრო შორს მი-

დის რეგრესია, რაც უფრო მეტად განსხვავდება ახლად წარმოქმნილი ქსოვილი ნორმალურისაგან, მით უფრო ავთვისებიანია სიმსივნე. პაპილომა, რომელსაც ჯერ ისევ აქვს ნორმალური ზედაკანის ბევრი თვისება და მხოლოდ მეჭეჭივით აზის კანის ზედაპირს, კეთილთვისებიანია. ხოლო სარკომა, რომელიც შედგება ერთნაირი სრულიად დაუნაწევრებელი მეზოდერმული უჯრედებისაგან – ავთვისებიანი სიმსივნეა. ავთვისებიან სიმსივნეთა დამლუპველი ზრდა, როგორც ითქვა, გამოწვეულია იმით, რომ ორგანიზმს უმტყუნა უნარმა, თავი დაიცვას „ასოციალური“ უჯრედების გაჩენისაგან. მხოლოდ მაშინ, როცა დანარჩენი ქსოვილი მას ისე ეპყრობა, როგორც თავის მსგავსს და საკვებს აწვდის, სიმსივნე მომავლენიანი სისწრაფით ედება მთელ სხეულს.

ამ ანალოგიაზე ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. ადამიანი, რომლის სოციალური ქცევის ნორმებს სიმწიფე აკლია, ინფანტილურ მდგომარეობაში რჩება და ლოგიკურად საზოგადოების პარაზიტი ხდება. იგი მასზე სხვათა ზრუნვას მიიჩნევს, როგორც რაღაც თავისთავად რასმე, რაც მხოლოდ ბავშვს შეჰყვრის. „ზიუდლოჩე ცაიტუნგში“ ამას წინათ ერთ ყმაწვილ კაცზე წერდნენ, რომელსაც საკუთარი ბებია მოუკლავს კინოში წასასვლელი რამდენიმე მარკის გულისათვის. მთელი მისი პასუხისმგებლობა გამოიხატა ერთი და იმავე ფრაზის ჯიუტად გამეორებაში: მე ხომ ვეუბნებოდი ბებიაჩემს, ფული კინოსთვის მჭირდებაო. ეს ახალგაზრდა, რა თქმა უნდა, ჭკუასუსტი იყო.

ძალიან ბევრი ახალგაზრდა მტრულად უპირისპირდება დღევანდელ საზოგადოებრივ წყობას და მშობლებსაც. ამგვარი პოზიციის მიუხედავად, ისინი რატომღაც თავისთავად ცხადად მიიჩნევენ, რომ ამ საზოგადოებამ და მშობლებმა უნდა არჩინონ ისინი, რაშიც მათი სრული ინფანტილიზმი მუდავნდება.

თუ ცივილიზებული ადამიანის მზარდი ინფანტილიზმი და ახალგაზრდობის მზარდი ბოროტმოქმედება, როგორც ვშიშობ, მართლაც გენეტიკური რღვევის მოვლენებში იღებს სათავეს, მაშინ ჩვენ უმძიმესი საფრთხე მოგველის. სიკეთის და წესიერების მაღალი შეფასება, რასაც გულით ვეთანხმებით, ერთადერთ ფაქტორად რჩება, რომელიც დღესდღეობით სოციალური ქცევიდან ამოვარდნის წინააღმდეგ მეტ-ნაკლებად ქმედით სელექციას ახორციელებს. თვით გაქნილი ფულიანი კაციც კი ჩვენი მრავლისმეტყველი ანეკდოტიდან წესიერ საცოლეს დაეძებს! ყველაფერი, რაზეც წინა თავებში ვიმსჯელებთ: მოსახლეობის სიჭარბე, კომერციული კონკურენცია, ჩვენი ბუნებრივი გარემოს გავერანება და მისი ღვთაებრივი ჰარმონიისგან გაუტყობება, გასათუთებით გამოწვეული ძლიერი გრძნობების დაკარგვა – ყველაფერი ეს ერთად იმისკენა მიმართული, რომ თანამედროვე ადამიანს წაართვას სიკეთე-ბოროტების გარჩევის უნარი. ამას ემატება ასოციალურის გამართლება, რომელსაც ზოგიერთნი თავს გვახვევენ თავიანთი ცოდვების გენეტიკური და ფსიქოლოგიური მიზეზების ანალიზით.

უნდა ვისწავლოთ ინდივიდის მიმართ გონივრული ჰუმანიზმის შეფარდება იმასთან, რაც ადამიანთა საზოგადოებისათვის სასარგებლოა. ცალკე ადამიანი, რომელიც მოკლებულია გარკვეული სოციალური ქცევის უნარს და ასევე მოკლე-

ბულია იმ გრძნობებს, რომლებიც ამ ქცევას თან სდევს, მართლაც შესაბრაღისი ავადმყოფია და ჩვენს სრულ თანაგრძნობას იმსახურებს. თვითონ ამ უნართა არქონა კი ბოროტებაა. იგი არა მარტო უარყოფაა და უკუქცევაა ბუნების შემოქმედებითი პროცესისა, რის შედეგადაც ცხოველი ადამიანად იქცა, არამედ ბევრად უფრო საშიში და საზარელიცაა. მორალური ქცევის დარღვევას რაღაც აუხსნელად მოჰყვება ხოლმე არა მხოლოდ ყოველივე იმის დაკარგვა, რაც ჩვენ კარგად და მისაღებად მიგვაჩნია, არამედ მის მიმართ აქტიური მტრობაც. ეს სწორედ ის ფენომენია, რომელიც ბევრ რელიგიაში ღმერთის მტრად და მოქიშპედაა დასახული. თუ ფხიზელი თვალით შევხედავთ ყველაფერს, რაც დღეს მსოფლიოში ხდება, გაგვიჭირდება რამე დავუპირისპიროთ მორწმუნეს, რომელსაც სწამს, ანტიქრისტიემ აიშვა თავიო.

უეჭველია, გენეტიკურად განმტკიცებულ სოციალურ ქცევათა რღვევა აპოკალიფსს გვიქადის, თანაც, გამორჩეულად საზარელს. მაგრამ ეს საშიშროება მაინც უფრო ადვილად მოსაველეღია, ვიდრე მოსახლეობის სიჭარბე ან კომერციული შეჯიბრის ეშმაკური წრე, რომელსაც მხოლოდ გადამჭრელი ღონისძიებებით და ადამიანთა წარმოდგენაში დღეს ასე გამჟღარი ცრუ ღირებულებების გადაფასებით თუ შევებრძოლებით. კაცობრიობის გენეტიკური რღვევის პროცესს შეიძლება წინ აღვუდგეთ, თუ ძველი სიბრძნის ერთგულნი დავრჩებით, ზემოთ მოყვანილი ებრაული ანეკდოტი რომ კლასიკურად გვაწვდის. მეუღლის არჩევისას სრულიად საკმარისია არ დავივიწყოთ ერთი უბრალო და თავისთავად ცხადი მოთხოვნა – იგი წესიერი უნდა იყოს. ეს მამაკაცსაც ეხება.

ვიდრე შემდეგ თავზე გადავიდოდეთ, სადაც ტრადიციისაგან მოწყვეტის საშიშროებებზე გვექნება საუბარი, რაც ახალგაზრდობის მეტისმეტად რადიკალურ ამბოხს მოჰყვა, მინდა თავი დავიზღვიო ერთი გაუგებრობისაგან: ყველაფერი, რაც მზარდი ინფანტილიზმის საშიშ შედეგებზე ითქვა, განსაკუთრებით, პასუხისმგებლობის შეგნებისა და ჭეშმარიტ ღირებულებათა გაქრობაზე, ეხება ახალგაზრდობაში სწრაფად მზარდ ბოროტმოქმედებას და არავითარ შემთხვევაში დღევანდელი ახალგაზრდობის ამბოხს, რაც მთელ მსოფლიოს მოედო. რა ენერგიულადაც არ უნდა გავილაშქროთ შემდგომ მათი მცდარი შეხედულებების წინააღმდეგ, სრულიად გარკვევით უნდა ითქვას, რომ სრულებითაც არ აკლიათ სოციალური ან მორალური განცდა და არც ღირებულებათა მიმართ სჭირთ სიბეცე. პირიქით: მათ არაჩვეულებრივად სწორი აღქმა აქვთ იმისა, რომ არა მარტო დანიის სახელმწიფოშია საქმე ცუდად აწყობილი, არამედ ბევრ დიდ სახელმწიფოშიც.

თავი მეშვიდე ტრადიციისაგან მოწყვეტა

ადამიანური კულტურის განვითარება თვალსაჩინო ანალოგიას ამჟღავნებს სახეობების ევოლუციურ განვითარებასთან. დამგროვებული ტრადიცია, რომელიც საფუძვლად ყოველ კულტურულ განვითარებას უდევს, არსებითად ახალ, ცხოველის ყველა სახეობისათვის უცხო მონაპოვარს ეყრდნობა, უპირველესად კი ცნებით აზროვნებასა და სიტყვიერ ენას, რომელიც თავისი უნარით, შექმნას თავისუფალი სიმბოლოები, ადამიანს ინდივიდუალურად მოპოვებული ცოდნის გავრცელებისა და გადაცემის დიდ შესაძლებლობას აძლევს. „შეძენილ თვისებათა მემკვიდრეობით გადაცემა“, რომელიც აქ შედეგად გვევლინება, თავის მხრივ კულტურის ისტორიული განვითარების შეუდარებლად უფრო სწრაფი განხორციელების საწინდარია, ვიდრე ნებისმიერი სახეობის ფილოგენეზისი.

მეთოდები, რომელთა მეშვეობითაც კულტურა ახალ, სისტემატურ ცოდნას იძენს, აგრეთვე ის მეთოდები, რომელთა დანმარებითაც კულტურა ამ ცოდნას განიმტკიცებს, განსხვავდება სახეობათა ცვლილებების მეთოდებისაგან. ხოლო ის მეთოდი, რომლის საშუალებითაც მრავალ შემოთავაზებულთაგან შეირჩევა ის, რაც განმტკიცების ღირსია, სახეობისა და კულტურის განვითარებაში აშკარად ერთი და იგივეა, სახელდობრ, ეს არის შერჩევა საფუძვლიანი გამოცდის შედეგად. რა თქმა უნდა, სელექცია, რომელიც ამა თუ იმ კულტურის სტრუქტურებსა და ფუნქციებს საზღვრავს, არ არის ისეთი მკაცრი, როგორც ის, რომელიც სახეობათა ცვლილებას განაგებს, რადგან ადამიანი, გარემომცველი ბუნების სულ უფრო მეტი დაპყრობით, სელექციის ფაქტორებს გვერდს უვლის. ამიტომ კულტურაში ისეთ მოვლენებს ვხვდებით, რაც სახეობებში სრულიად გამორიცხულია: მაგ. ე. წ. ფუფუნების შენაქმნები, ე. ი. სტრუქტურები, რომელთა ფორმა არც არსებული სისტემის შემანარჩუნებელი ქმედებიდან გამომდინარეობს და არც ყოფილიდან. მხოლოდ ადამიანს შეუძლია თავს ნება მისცეს, უფრო მეტი უსარგებლო ბალასტი ათრიოს, ვიდრე ნებისმიერმა გარეულმა მხეცმა.

მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ სელექცია გადაწყვეტს, რა უნდა შევიდეს კულტურის მუდმივი ცოდნის საგანძურში როგორც ტრადიციული „წმინდა“ ადამიანი თუ ჩვევა. აღმოჩენებიც და გამოგონებებიც, როგორც გონივრული წვდომისა და რაციონალურ ძიებათა შედეგი, რიტუალურ, უფრო მეტიც, რელიგიურ ხასიათს იძენს, რაც უფრო მეტად მკვიდრდება ტრადიციაში. ამას შემდეგ თავში კვლავ დავუბრუნდებით. თუ კულტურის ტრადიციული სოციალური ქცევის ნორმებს იმ მდგომარეობაში გავაანალიზებთ, როგორადაც ისინი დღეს გვევლინება (ე. ი. შედარებით ისტორიული განხილვის გარეშე), მაშინ გაჭირდება შემთხვევითი გაჩენილი „ცრურწმენისაგან“ მომდინარე ნორმების ისეთებისაგან გარჩევა, რომლებიც თავიანთ წარმომავლობას ჭეშმარიტ ცოდნასა და აღმოჩენებს უმაღლის. ცოტა გაზვიადებულად რომ ვთქვათ, ყველაფერი, რაც ხანგრძლივი დროის გან-

მავლობაში კულტურული ტრადიციით გადმოგვეცემა, ბოლოს „ცრურწმენის“ ან „დოქტრინის“ ხასიათს იძენს.

თავდაპირველად, შესაძლოა ეს იმ მექანიზმის „ნაკლად“ მივიჩნიოთ, რომელიც ადამიანურ კულტურაში ცოდნას იძენს და აგროვებს. მაგრამ თუ უფრო ღრმად ჩავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ უდიდესი კონსერვატულობა ერთხელ ნაცადის შენარჩუნებაში, ამ აპარატის უმნიშვნელოვანესი სასიცოცხლო თვისებაა, რასაც კულტურის განვითარებაში ისეთივე ამოცანა ეკისრება, როგორც გენურ სტრუქტურას სახეობათა ცვლილებაში. შენარჩუნება გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ახლის შეძენა, ასე რომ, საგანგებო ანალიზის გარეშე არ გვეცოდინება ჩვენი კულტურის ტრადიციით გადმოცემული რომელი წესი თუ ჩვევა მოძველდა, რომელს შეიძლება შეველიოთ, და რომელი დაეტოვოთ კულტურის მონაპოვრად. ქცევის იმ ნორმების შემთხვევაშიც, რომელთა უარყოფითობაც თითქოს ეჭვს არ იწვევს (მაგალითად, ბორნეოსა და ახალი გვინეის ზოგიერთ ტომებში გავრცელებული ნადირობა ადამიანის თავზე), წინასწარ ვერ ვიტყვით, რა ზემოქმედებას მოახდენს მათი რადიკალური მოსპობა სოციალურ ქცევათა ნორმების იმ სისტემაზე, რომელიც შესაბამის კულტურულ ჯგუფს აერთიანებს. ასეთი სისტემა შესაბამისი კულტურის ჩონჩხია და თუ არ გავითვალისწინებთ მის ურთიერთზემოქმედებათა მთელ მრავალფეროვნებას, ძალზე საშიშია რომელიმე ელემენტი მას ასე ხელალებით გამოვაცალოთ.

მცდარ აზრს, თითქოს კაცობრიობის მყარ ცოდნას მხოლოდ გონებით მისაწვდომი, უფრო მეტიც, მხოლოდ მეცნიერულად დამტკიცებადი შეადგენს, დამღუპველი შედეგი მოაქვს. იგი „მეცნიერულად განათლებულ“ ახალგაზრდობას განაწყობს, მთლიანად წყალში გადაყაროს ცოდნისა და სიბრძნის ის უდიდესი განძი, რომელიც ყოველი ძველი კულტურის ტრადიციებსა და მსოფლიოს დიდ რელიგიებშია დაცული: ვინც ფიქრობს, რომ ეს ყველაფერი არარაობაა, ლოგიკურად სხვა, ასევე გამანადგურებელი, შეცდომის ტყვეობაში აღმოჩნდება, რაკი დარწმუნებულია, რომ მეცნიერებას შეუძლია რაციონალური გზით შექმნას მთელი კულტურა თავისი ატრიბუტებით და, თანაც არაფრისაგან. ეს ბევრად არ სჯობია იმ ცნობილ სისულელეს, თითქოს ადამიანის გენურ სტრუქტურაში ჩარევა შესაძლებელს გახდის მის „გაუმჯობესებას“ სურვილის მიხედვით. ნებისმიერ კულტურას იმდენივე აქვს „ზრდით“, სელექციით მოპოვებული ცოდნა, რამდენიც ცხოველის რომელიმე სახეობას, რომელსაც, როგორც ცნობილია, ჯერჯერობით ვერ „ვკმნით“.

კულტურული ცოდნის საგანძურში არარაციონალურის დაუფასებლობა, ხოლო მეორე მხრივ გადაჭარბებული შეფასება ყოველივე იმისა, რასაც ადამიანი, როგორც *Homo faber* თავისი გონებით ქმნის, ერთადერთი და გადამწყვეტი ფაქტორი როდია, ჩვენს კულტურას განადგურებით რომ ემუქრება. ქედმაღალ განსწავლულობას არა აქვს ტრადიციის მიმართ ესოდენ მტრულად დაპირისპირების საფუძველი. იგი მას ისევე უნდა მოექცეს, როგორც, ვთქვათ, ბიოლოგი მოხუც გლეხის ქალს, რომელიც მის დარწმუნებას შეეცდებოდა, რწყილი შარდით დანამული ნახერხიდან ჩნდებაო. დღევანდელ თაობათა ურთიერთობაში შესამჩნევია

ქედმაღლური დამოკიდებულება მშობლებთან და არავითარი ნასახი შემწყნარებლობისა. თანამედროვე ახალგაზრდობის რევოლუციას სიძულვილი ამოძრავებს: თანაც ისეთი, რომელიც ყველაზე მძიმე და ძნელად დასაძლევ სიძულვილს – ნაციონალურ სიძულვილს ენათესავება. სხვა სიტყვებით, ამბოხებული ახალგაზრდობა უფროს თაობას ისევე ექცევა, როგორც ერთი რომელიმე კულტურული ან „ეთნიკური“ ჯგუფი უცხო და მტრულ ჯგუფს.

ერიკ ერიკსონმა პირველმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, თუ რა ღრმა მსგავსებას ამჟღავნებს დამოუკიდებელ ეთნიკურ ჯგუფთა დივერგენციული განვითარება კულტურის ისტორიაში იმ განვითარებასთან, რომელსაც გაივლის ქვესახეობები, სახეობები და კლასები თავიანთი მოდგმის ისტორიაში. იგი ლაპარაკობს „ცრუსახეობათა წარმოქმნაზე“. ეს არის კულტურულ-ისტორიულად წარმოქმნილი წესები და ნორმები სოციალური ქცევისა, რომლებიც, ერთი მხრივ, აერთიანებენ მცირე და დიდ კულტურულ ერთეულებს, ხოლო, მეორე მხრივ, მათ ერთიმეორეს აშორებენ. თავისებური „მანერები“, საგანგებო ჯგუფური დიალექტი, ჩაცმა-დახურვის წესი და ა. შ. შეიძლება რომელიმე საზოგადოების სიმბოლოდ იქცეს, რასაც თავგამოდებით იცავენ. როგორც ეს ერთხელ (1967) გავაანალიზე, საკუთარი ჯგუფის ყველა სიმბოლოს მაღლა დაყენებას თან სდევს ყველა სხვა ჯგუფის სიმბოლოთა შესაბამისი გაუფასურება. რაც უფრო დიდხანს ვითარდებოდა ორი ეთნიკური ჯგუფი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, მით უფრო მეტია მათ შორის განსხვავება. ამ განსხვავებათა მიხედვით შეგვიძლია მთელი განვითარების პროცესი აღვადგინოთ. ორივე შემთხვევაში შეიძლება სრული დარწმუნებით ვივარაუდოთ, რომ უფრო ფართოდ გავრცელებული, დიდი ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები გაცილებით ძველია.

ყოველი მკვეთრად გამოხატული კულტურული ჯგუფი მიდრეკილებას იჩენს საკუთარი თავი განსაკუთრებულ სახეობად მიიჩნიოს, სხვა ჯგუფის წევრები კი სრულფასოვან ადამიანებად არ ჩათვალოს. ძალიან ბევრ აბორიგენულ ენაში საკუთარ ტომს უბრალოდ „ადამიანი“ ჰქვია. ამიტომ მეზობელი ტომის რომელიმე წევრის მოკვლა არ ითვლება ნამდვილ მკვლელობად! ცრუ სახეობათა წარმოშობის ეს შედეგები უაღრესად სახიფათოა, რადგან თანამოძმის მოკვლის ყველა შემთხვევებზე ზღუდეს შლის, თანაც მოძმეთა მიერ გაღვივებული ინტრასპეციფიკური აგრესია კი ძალაში რჩება. „მტრის“ მიმართ ისეთი გახელება იპყრობთ, როგორიც ადამიანს შეიძლება მხოლოდ სხვა ადამიანის მიმართ გაუჩნდეს, უბოროტესი ნადირის მიმართაც კი არა. ამიტომაც შეუძლიათ მას გულდამშვიდებით ესროლონ. იგი ხომ ნამდვილი ადამიანი არც არის! ცხადია, ამ გარემოებით ყველა ჯურის ომის გამჩალებელი ცდილობს ისარგებლოს.

ძალზე შემამოფრთხილებელი ფაქტია, რომ დღევანდელი ახალგაზრდა თაობა სრულიად არაორაზროვნად იმ გზას ადგას, დაუპირისპირდეს უფროს თაობას, როგორც რაღაც უცხო ფსევდოსახეობას. ამის ბევრი სიმპტომი გვაქვს. მტრული და მოქიშპე ეთნიკური ჯგუფები, ჩვეულებრივ, ცდილობენ მკვეთრად განსხვავებული ჩაცმა-დახურვით გამოირჩეოდნენ. შუა ევროპაში ნაციონალური

ადგილობრივი გლეხური ტანსაცმელი კარგა ხანია გაქრა. მხოლოდ უნგრეთშია სრულყოფილად შემორჩენილი იქ, სადაც უნგრული და სლოვაკური სოფლები გვერდი-გვერდ მდებარეობს. იქ ამ ტრადიციულ სამოსს სიამაყით ატარებენ და, თანაც, სრულიად აშკარად, მეორე ეთნიკური ჯგუფის წევრების გასახელებლად. სწორედ ასე იქცევა ამბოხებული ახალგაზრდობის თვითშექმნილი ჯგუფების უმრავლესობა. გასაკვირი ის არის, რომ ყოველივე მილიტარისტულის მიმართ თითქოსდა დიდი ანტიპათიის მიუხედავად, მათში ძლიერია უნიფორმისაკენ სწრაფვა. ბიტნიკის, ტედიბოის, როკის, ჰიპის და სხვა ჯგუფებს „სპეციალისტი“ ისევე ადვილად გაარჩევს ერთმანეთისაგან, როგორც ერთ ღროს ავსტრიის საიმპერატორო ჯარის სამხედრო პირებს არჩევდნენ.

ამბოხებული ახალგაზრდობა თავისი ქცევით ცდილობს, რაც შეიძლება მკვეთრად გაემიჯნოს მშობელთა თაობას, თანაც იგი ხელალებით კი არ უგულუბელყოფს ტრადიციულ ქცევებს, არამედ ყოველ მის დეტალს ღრმად უკვირდება და ზუსტად საპირისპირო ქცევით პასუხობს. აქ უნდა ვეძიოთ, მაგალითად, სექსუალური ექსცესების ახსნა ადამიანთა იმ ჯგუფებში, რომელთა საერთო სექსუალური პოტენციალს დაქვეითებულა. მშობლების აკრძალვათა დარღვევის ძლიერი სურვილით შეიძლება აიხსნას, ამბოხებული სტუდენტების მიერ საჯაროდ შარდვა და კუჭში გასვლა, როგორც ეს ვენის უნივერსიტეტში მოხდა.

ყველა ამ უცნაური ქცევის მიზეზი ახალგაზრდებში სრულიად გაუცნობიერებელია. თავის ქცევას ისინი ხშირად ხსნიან ფრიად დამაჯერებელი ფსევდორაციონალური მოტივებით. ამბობენ, რომ უჯანყდებიან მდიდარ მშობლებს ღატაკებისა და მშვივრების გამო, კიცხავენ ვიეტნამის ომს, უნივერსიტეტის მმართველობის თვითნებობას, ყველა სახელმწიფო დაწესებულებას და ა. შ. სინამდვილეში კი აგრესია განურჩევლადაა მიმართული ყველა ხანში შესული ადამიანის წინააღმდეგ, მათი პოლიტიკური მრწამსის მიუხედავად. უკიდურესად მემარცხენე პროფესორებს უკიდურესად მემარცხენე სტუდენტებისაგან ნაკლები ლანძღვა როდი ხვდებათ, ვიდრე მემარჯვენეთ. ერთხელ კომუნისტმა სტუდენტმა, ჯონ-ბენდითის მეთაურობით, ჰ. მარკუზე უაღრესად უხეშად შეურაცხყო და მართლაც გასაგიჟებელი ბრალდებები წაუყენა, მაგალითად, ცენტრალური სადაზვერვო სამმართველოს დაქირავებული აგენტი ხართო. ამ თავდასხმის მიზეზი პოლიტიკური მრწამსი კი არ იყო, არამედ მხოლოდ ის, რომ იგი სხვა თაობის კაცია.

უფროსი თაობაც, ასევე გაუცნობიერებლად და ემოციურად აღიქვამს ამ ვითომდა პროტესტს – როგორც სიძულვილით აღსავსე საბრძოლო გამოწვევას და შეურაცხყოფას. ასე ეხსნება გზა სიძულვილის სწრაფ და საშიშო ესკალაციას, რომელიც, როგორც უკვე ვთქვით, ენათესავება სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის სიძულვილს. მე, თავად გამოცდილ ეთოლოგს, ზოგჯერ მიჭირს, ბრაზით არ ავენთო ჯონ-ბენდითის მშვენიერი ცისფერი ბლუზის დანახვაზე. საკმარისია ასეთ ადამიანებს თვლებში ჩახედო, რომ მაშინვე მიხვდე, მათ სწორედ ასეთი რეაქცია სურთ. ყველაფერი ეს მინიმუმამდე ამცირებს ურთიერთგაგების შესაძლებლობას.

ჩემს წიგნში აგრესიის შესახებ (1963), ასევე საჯარო ლექციებში (1968, 1969) მე შევეხე თაობათა დაპირისპირების ეთოლოგიური მიზეზების გამორკვევის საკითხს. აქ მხოლოდ მთავარზე შევჩერდები. მთელ ამ მოვლენათა წრეს საფუძვლად უდევს განვითარების პროცესის ფუნქციური დარღვევები, რომლებიც ადამიანში დაკავშირებულია სქესობრივ მომწიფებასთან. ამ პერიოდში ახალგაზრდა იწყებს ტრადიციისაგან განდგომას, მის კრიტიკულ გადასინჯვას და ახალი იდეალების ძებნას. იგი ეძებს ახალ ჯგუფს, რომელსაც მიეკედლება და მის საქმეს თავისად გაიხდის. ინსტინქტური სურვილი, კარგი საქმისათვის ბრძოლაც შეგეძლოს, ობიექტის არჩენისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა, ამ პერიოდში ყველაფერი ძველი, ტრადიციული მოსაწყენია, ხოლო ყველაფერი ახალი მიმზიდველი. შეიძლება აქ ფიზიოლოგიურ ნეოფილიაზეც გველაპარაკა.

ამ პროცესს, ეჭვს გარეშეა, სახეობის შენარჩუნებაში დიდი როლი ეკისრება, რისთვისაც იგი ადამიანური ქცევის ფილოგენეტიკურად წარმოქმნილ პროგრამაში შევიდა. მისი ფუნქციაა, ტრადიციით გადმოცემული კულტურული ქცევის ზედმეტად გახევებულ ნორმებს ერთგვარი შემგუებლობა მიანიჭოს. იგი შეიძლება კიბოს მიერ კანის გამოცვლას შევადაროთ, რომელიც თავის გარეთა გამყიდვებულ ჩონჩხს მოიცვლის, რათა ზრდა-განვითარება შეძლოს. ისევე, როგორც ყველა მყარ სტრუქტურაში, კულტურულ მემკვიდრეობაშიც სტრუქტურის საყრდენი ფუნქცია გარკვეულწილად ზღუდავს თავისუფლებას. და ისევე, როგორც ყველგან, აქაც მის დემონტაჟს, რომელიც კონსტრუქციის შეცვლის მიზნით ხორციელდება, უცილოდ თან ახლავს გარკვეული საშიშროება, რადგან დემონტაჟსა და ხელახლა აგებას შორის მერყეობის, დაუცველობის პერიოდი. ეს ანალოგიურად მიმდინარეობს გარეთა ჩონჩხის შემცვლელ კიბოსა და სქესობრივი მომწიფების პერიოდში მყოფ ადამიანში. ჩვეულებრივ, ფიზიოლოგიურ ნეოფილიას მოჰყვება ხოლმე ტრადიციის მიმართ სიყვარულის გაღვიძება. ეს შეიძლება თანდათანობით მოხდეს. მრავალი ხნიერი ადამიანი დაადასტურებს იმ ფაქტს, რომ სამოცი წლისათვის მამის შეხედულებაზე გაცილებით დიდი წარმოდგენისა არიან, ვიდრე თვრამეტი წლის ასაკში. ა. მიჩერლიხი ამ ფენომენს ძალზე მოსწრებულად „გვიან მორჩილებას“ უწოდებს. ფიზიოლოგიური ნეოფილია და გვიანი მორჩილება ერთად ქმნის სისტემას, რომლის მნიშვნელობაც იმაში მდგომარეობს, რომ ტრადიციით გადმოცემულ კულტურაში მკვეთრად დრომოჭმული და ახლის განვითარებისათვის ხელისშემშლელი ელემენტები ამოიძირკვოს, ხოლო მისი ძირითადი სტრუქტურა შენარჩუნდეს. მაგრამ ვინაიდან ამ სისტემის ფუნქცია დამოკიდებულია ძალიან ბევრი შინაგანი და გარეგანი ფაქტორის ურთიერთქმედებაზე, ამიტომ იგი, ცხადია, ადვილად განიცდის შეფერხებას.

განვითარების შეფერხებებს, რომლებიც შეიძლება გამოიწვიოს გარესამყაროს ფაქტორებმა, მაგრამ ასევე გენეტიკურმა განპირობებულობამაც, სრულიად განსხვავებული შედეგი მოაქვთ იმისდა მიხედვით, თუ რა დროს იჩენს ისინი თავს. ადრეულ ინფანტილურ სტადიაში შეჩერებამ შეიძლება შედეგად მოიტანოს მშობლებთან მყარი კავშირი და უფროსი თაობის ტრადიციებში ტოტალური

გაშეშება. ასეთებს ძალზე უჭირთ თავისი ასაკის ადამიანებთან ურთიერთობა და ახირებულ პიროვნებებად რჩებიან. ნეოფილიის სტადიაში არაფიზიოლოგიურ გაშეშებას ზოგჯერ შედეგად მოაქვს უკვე დიდი ხნის გარდაცვლილი მშობლების მიმართ ჩახვეული წყენა და სხვა უცნაურობანი. ორივე ამ ფენომენს კარგად იცნობენ ფსიქოანალიტიკოსები.

მაგრამ დარღვევებს, რომლებსაც მოაქვთ თაობათა შორის სიძულვილი და ომი, სხვა მიზეზები აქვს, თანაც ორგვარი. ჯერ ერთი კულტურული მემკვიდრეობა თაობიდან თაობამდე სულ უფრო მეტ ცვლილებას განიცდის. აბრამის დროს ვაჟი ისე უმნიშვნელოდ ცვლიდა მამის ქცევათა ნორმებს, რომ, როგორც ამას თ. მანი თავის გასაოცარ ფსიქოლოგიურ რომანში „იოსები და მისი ძმები“ დამაჯერებლად ასახავს – ზოგი მაშინდელი ადამიანისათვის საერთოდ შეუძლებელი იყო საკუთარი პიროვნების გამოყოფა მამისაგან, რაც იდენტიფიკაციის უსრულყოფილეს ფორმად წარმოგვიდგება. განვითარების ტემპს, რომელსაც დღევანდელ კულტურას თავს ახვევს მისი ტექნოლოგია, შედეგად ის მოაქვს, რომ რაც ერთ თაობას შემორჩენია ტრადიციული მემკვიდრეობის სახით, კრიტიკულად განწყობილი ახალგაზრდობის დიდ ნაწილს დრომოჭმულად სამართლიანად მიაჩნია. ჩვენ მიერ ზემოთ განხილულ მცდარ რწმენას, თითქოს ადამიანს შეუძლია თვითნებურად და რაციონალურად ცარიელ ადგილზე არაფრისაგან ახალი კულტურა შექმნას, ახლა უკვე სრულ სიგიჟემდე მივყავართ; დარწმუნებული არიან, რომ მშობელთა კულტურა პირწმინდად უნდა აღიგავოს პირისაგან მიწისა, რათა იგი ხელახლა „შემოქმედებითად“ ააშენონ. ეს მართლაც შესაძლებელია, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ ქვის ხანის წინანდელი ადამიანიდან დავიწყებთ!

დღეს ახალგაზრდობის მიერ ატაცებულ მისწრაფებას – „ნაბან წყალს მშობლებივ გადავაცოლოთ“ – სხვა მიზეზიც აქვს. ცვლილებები, რომელსაც ოჯახის სტრუქტურა განიცდის კაცობრიობის მზარდი ტექნიზაციის პირობებში, მთლიანად მიმართულია იმისკენ, რომ მშობლებისა და შვილების კონტაქტი შეასუსტოს. ეს ჩვილობიდან იწყება. ვინაიდან დღეს დედა მთელ დროს ვერ ანდომებს პატარას, თითქმის მუდამ მეტ-ნაკლებად ჩნდება რენე შპიცის მიერ ჰოსპიტალიზაციის ცნებით აღნიშნული მოვლენები. მისი უბოროტესი სიმპტომია სხვა ადამიანებთან კონტაქტის დამყარების სიძნელე, ან სულაც უუნარობა, რაც მეტად საშიშია ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი ადამიანური თანაგრძნობის შესუსტებასთან კავშირში.

შედარებით გვიან, განსაკუთრებით ბიჭებზე, მამის მისაბაძი მაგალითის არარსებობა შემაფერხებლად მოქმედებს. გლეხის ან ხელოსნის ოჯახის გარდა, დღეს ვაჟი თითქმის ვერასოდეს ხედავს მამას შრომის პროცესში. კიდევ უფრო ნაკლები საშუალება აქვს მას მიენმაროს მამას და მთელი ძალით იგრძნოს მამაკაცის უპირატესობა. ამას გარდა, თანამედროვე პატარა ოჯახს აკლია რანგობრივი სტრუქტურა, რომელიც „მოხუცის“ მიმართ ტრადიციისამებრ ღრმა პატივისცემას შთაგვავონებს. ხუთი წლის ბავშვი თვითონ ვერ შეაფასებს ორმოცი წლის მამის უპირატესობას, მაგრამ მას მოსწონს ათი წლის ბიჭის ძალა და კარგად ესმის ის

თაყვანისცემა, რომელსაც ეს ათი წლის ბიჭი თავის უფროს, 15 წლის ძმას მი-
აგებს. აქედან მას ბუნებრივად სწორი დასკვნები გამოაქვს, როცა ხედავს, თუ რა
რიდით ეკიდება მამას მისი თხუთმეტი წლის ძმა, რომელიც უკვე საკმაოდ გონი-
ერია იმისათვის, რომ ოჯახის უფროსის უპირატესობა აღიაროს.

რანგობრივი უპირატესობის აღიარება არ ქმნის დაბრკოლებას სიყვარუ-
ლისათვის. ყოველ ადამიანს შეუძლია გაიხსენოს, რომ ბავშვობაში ისინი, ვისაც
ქვემოდას უყურებდა და მთლიანად ემორჩილებოდა, ნაკლებად კი არა, უფრო
მეტადაც უყვარდა, ვიდრე რანგით ტოლი ან მასზე დაბლა მდგომი. ძალიან კარ-
გად მახსოვს, რომ ჩემს ნაადრევად გარდაცვლილ მეგობარს, ჩემზე ოთხი წლით
უფროსს ემანუელ ლა რომს, რომელიც 10-16 წლის თავაწყვეტილი ბიჭებისაგან
შემდგარი ბანდის განსაცვიფრებლად გაბედული, ძალზე მკაცრი, მაგრამ სამართ-
ლიანი მეთაური იყო, არა მარტო პატივს ვცემდით, არამედ გულწრფელად გვიყ-
ვარდა კიდევ. ეს ისეთივე გრძნობა იყო, როგორიც მოგვიანებით მეგობრებისა
და მასწავლებლების მიმართ. ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის უმძიმესი და-
ნაშაულია ორ ადამიანს შორის ბუნებრივი რანგობრივი წესრიგის მიჩნევა ყველა
თბილი გრძნობის ხელისშემშლელად: უმისოდ ადამიანური სიყვარულის უზუნებ-
რივესი ფორმაც კი არ არსებობს, რაც ერთი ოჯახის წევრებს ჩვეულებრივ აკავ-
შირებს. ცნობილია, რომ ფრუსტრაციის უარყოფელი ალბრდის წესმა ათასობით
ბავშვი უბედურ ნევრასთენიკად აქცია.

როგორც ზემოთ დასახელებულ შრომებში გავაანალიზე, რანგობრივი წეს-
რიგის არმქონე ჯგუფში ბავშვი სრულიად არაბუნებრივ სიტუაციაშია მოქცე-
ული. რაკი თავის უფრო მაღალი რანგის მოპოვების საკუთარ, ინსტინქტურად
პროგრამირებულ სწრაფვას ვერ თრგუნავს და წინააღმდეგობის გაწევის უნარს
მოკლებულ მშობლებს აწამებს, თავს იძულებითად გრუპენფიურერის როლში ხე-
დავს, ეს როლი კი მას სულაც არ ანიჭებს ბედნიერებას. უფრო ძლიერი „უფროსის“
გარეშე იგი თავს დაუცველად გრძნობს უაღრესად მტრულ სამყაროში, რადგან
ფრუსტრაციის უარყოფელი ბავშვები არსად არ უყვართ. როცა იგი უაღრესად
გალიზიანებულ მდგომარეობაში მშობლების გამოწვევას ლამობს, ასე ვთქვათ,
„ალიყურს იხვეწება“ (ბავარიელებისა და ავსტრიელების მოსწრებული თქმისა არ
იყოს). მას ინსტინქტურად მოსალოდნელი და ქვეცნობიერად სასურველი საპი-
რისპირო აგრესია კი არ უპასუხებს, არამედ იგი მშვიდ, ფსევდო-რაციონალიზე-
ბული ფრაზების მოქნილ კედელს ეჯახება.

მაგრამ დედამიწის ზურგზე არც ერთი ადამიანი არ მოინდომებს თავი გა-
უთლოოს მონურ, უსუსურ არსებას, არავის მოუვა აზრად, აღიაროს მის მიერ
დადგენილი ქცევის ნორმები, მით უმეტეს, კულტურულ ღირებულებად აღიაროს
ის, რასაც მონა თაყვანს სცემს. მხოლოდ მაშინ, როცა ადამიანი ღრმად გვიყვარს
და თან რიდით ვუყურებთ, მზად ვართ შინაგანად მისი კულტურული ტრადიცია
ჩვენეულად ვაქციოთ. ასეთი „მამის ფიგურა“ დღეს სრულიად აშკარად აკლია
ახალგაზრდობის შემამოფოთებლად დიდ ნაწილს. მშობელი მამა ხშირად უღონოა,

ხოლო მასობრივი სწავლება ხელს უშლის იმას, რომ ასეთი მამის ადგილი სათაყვანებელმა მასწავლებელმა დაიჭიროს.

მშობელთა კულტურის უარყოფის ამ წმინდა ეთოლოგიურ მიზეზებს ბევრი გონებაგახსნილი ახალგაზრდის წარმოდგენაში თან ერთვის ქვეშარიტად ეთიკური მიზეზებიც. ჩვენს დღევანდელ ევროპულ კულტურაში მომძლავრებული გამასობრივება, ბუნების გავერანება, საკუთარ თავთან ბრმა, ფულს დახარბებული გალატაკება და დაჩლუნება ინდოქტრინაციის ზეგავლენით, მართლაც აშკარად ვერ არის მისაბაძი, და მან სრულიად ადვილად შეიძლება დაგავიწყების ის ღრმა ქვეშარიტება და სიბრძნე, ჩვენი კულტურის წიაღში რომ დევს. ახალგაზრდობას მართლაც დამაჯერებელი და რაციონალური მიზეზები აქვს, მთელ სახელმწიფო მექანიზმს ომი გამოუცხადოს. ამასთან ძალიან ძნელია იმის გარჩევა, ამ ამბოხებულ ახალგაზრდობაში (მათ შორის სტუდენტებშიც) რა წილი უდევთ მათ, ვინც მართლა ამ მიზეზით ამბოხებულა. ის, რასაც საჯარო გამოსვლებში ვაკვირდებით, აშკარად სრულიად სხვა, გაუცნობიერებელი ეთოლოგიური იმპულსებიდან მომდინარეობს, რომელთა შორის უპირველესი ადგილი ეთნიკურ სიძულვილს უჭირავს. სამწუხაროდ, დაფიქრებული ახალგაზრდები, ვინც რაციონალური მოტივებით ხელმძღვანელობს, ნაკლებად არიან განწყობილი ძალმომრეობისათვის; ასე რომ, ეს ჯანყი გარეგნულად აშკარად ნევროზული რეგრესიის სიმპტომებს ატარებს. ცუდად გაგებული ლოიალობის გამო, გონიერ ახალგაზრდობას, როგორც ჩანს, უჭირს დისტანცია დაიცვას იმპულსურად მოქმედ თანატოლთა მიმართ. სტუდენტებთან გამართული დისკუსიებიდან დავრწმუნდი, რომ გონიერთა რიცხვი არც ისე მცირეა, როგორც ამას ამბოხის საერთო შთაბეჭდილება ტოვებს.

თუმცა ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ გონიერულ მოსაზრებას ბევრად უფრო ნაკლები ბიძგის მიცემა შეუძლია, ვიდრე მის უკან რეალურად მდგარ აგრესიის ელემენტარულ, ინსტინქტურ პირველყოფილ ძალას. არანაკლებ საყურადღებოა, რა შედეგები მოჰყვება თავად ახალგაზრდებისათვის მშობლების ტრადიციისაგან სრულ მოწყვეტას. ეს შეიძლება დამლუპველი აღმოჩნდეს. „ფიზიოლოგიური ნეოფილიის“ ფაზაში, სქესობრივი მომწიფების ასაკში მყოფ ახალგაზრდას დაუძლეველი სურვილი იტაცებს, რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფს მიემხროს და მისი კოლექტიური აგრესიის თანამონაწილე გახდეს. ეს სწრაფვა ისე ძლიერია, როგორც შეიძლება იყოს მხოლოდ რომელიმე ფილოგენეტურად დაპროგრამებული ინსტინქტი, მაგალითად, შიმშილი ან სექსუალობა. ცოდნამ და სწავლის პროცესმა უკეთეს შემთხვევაში შეიძლება იგი გარკვეულ ობიექტზე დააფიქსიროს, მაგრამ მას, როგორც მთლიანობას, გონება ვერც დაიმორჩილებს და ვერც ჩაახშობს. იქ, სადაც ეს თითქმის ხერხდება, ნევროზის საშიშროება ჩნდება.

ამ ონტოგენეზისურ სტადიაში „ნორმალური“, ე. ი. კულტურის სისტემის შენარჩუნების ინტერესით მოქმედი გონიერული პროცესი, როგორც უკვე ითქვა, იმაში ვლინდება, რომ ერთი ეთნიკური ჯგუფის ახალგაზრდები ახალი იდეალების სამსახურში ერთიანდებიან და ტრადიციული ქცევის ნორმების მნიშვნელო-

ვან რეფორმებს ახდენენ, მაგრამ ისე კი, რომ მშობელთა მთელი კულტურული მემკვიდრეობა წყალში არ ჩაყარონ. მაშასადამე, ახალგაზრდა სრულიად ერთმნიშვნელოვნად აიგივებს თავს რომელიმე ძველი კულტურის ახალგაზრდა ჯგუფთან. ადამიანის, როგორც კულტურული არსების, უღრმესი ნიშან-თვისებათაგანია, რომ მას სრული დამაკმაყოფილებელი იდენტობის მიღწევა მხოლოდ ერთ კულტურაში და ერთ კულტურასთან შეუძლია. როცა ეს შეუძლებელი ხდება, ზემოთ აღწერილ დაბრკოლებათა მიზეზით, მაშინ იგი თავის იდენტიფიკაციისა და ჯგუფისადმი კუთვნილობის ამ ლტოლვას სწორედ ისე იკმაყოფილებს, როგორც დაუკმაყოფილებელი სექსუალური ლტოლვის შემთხვევაში – ერზაც-ობიექტით. სრული განურჩევლობა, რითაც დაგუბებული გრძნობა შეუფერებელ ობიექტით განიმუხტება, ინსტინქტების კვლევაში დიდი ხანია კარგადაა ცნობილი, მაგრამ, ალბათ, ძნელია მოიძებნოს ამის უფრო შთამბეჭდავი მაგალითი, ვიდრე ობიექტის ის არჩევანი, რომელსაც ჯგუფის წევრად გახდომის სურვილით შეპყრობილი ახალგაზრდა აკეთებს, ოღონდ კი რაღაც ჯგუფში აღმოჩნდეს, თუნდაც ყველაზე სავალალო და საბედისწერო – ნარკომანების ჯგუფში. არისტიდე ესერმა, ამ სფეროში ცნობილმა მკვლევარმა, ცხადყო, რომ მოწყენილობის გარდა, რაზედაც მეხუთე თავში გვექონდა საუბარი, ლტოლვა ჯგუფური კუთვნილებისაკენ ახალგაზრდების სულ უფრო დიდ რიცხვს ითრევს ნარკომანიაში.

იქ, სადაც არ არის ჯგუფი, რომელსაც შეიძლება შეეკედლონ, მუდამ რჩება შესაძლებლობა ასეთი ჯგუფის „შეკვეთით“ შექმნისა. ახალგაზრდების ნახევრად ან მთლიანად კრიმინალური ბანდები, როგორც ეს, მაგალითად, შესანიშნავადაა ასახული ცნობილ მიუზიკლში „ვესტსაიდის ისტორია“ სქემატური სიმარტივით გვიჩვენებს ეთნიკური ჯგუფის ფილოგენეზისურ პროგრამას, ოღონდ, სამწუხაროდ, იმ ტრადიციული კულტურის გარეშე, რომელიც დამახასიათებელია ბუნებრივი და არა პათოლოგიური ჯგუფებისათვის. როგორც ამ მიუზიკლშია წარმოდგენილი, ორი ჯგუფი ძალზე ხშირად ერთდროულად წარმოიქმნება მხოლოდ იმისათვის, რომ კოლექტიური აგრესიისათვის ხელსაყრელ ობიექტად იქცნენ. ინგლისური „როკს ენდ როლდს“ თუ კი-დეე არსებობს, ამის ტიპური მაგალითია. ეს აგრესიული ორმაგი ჯგუფები როგორღაც კიდევ ასატანია, ვიდრე, მაგალითად, ჰამბურგელი როკერები, რომელთა ცხოვრების მიზნად უიარაღო მოხუცების გაჯოხვა გაუხდიათ.

ემოციური აღელვება აფერხებს რაციონალურ მოქმედებას, ჰიპოტალამუსი ამუხრუჭებს კორტექსს. არც ერთ ემოციას არ ახასიათებს ეს იმ ზომით, როგორც კოლექტიურ, ეთნიკურ სიძულვილს, რომელსაც ჩვენ კარგად ვიცნობთ ნაციონალური სიძულვილის სახით. უნდა ვიცოდეთ, რომ ახალგაზრდა თაობის სიძულვილს უფროსი თაობის მიმართ იგივე ძირი აქვს. სიძულვილი უფრო საშიშია, ვიდრე სრული სიბრმავე ან სიყრუე. იგი ყველაფერს აყალბებს და უკუღმა აბრუნებს. რაც არ უნდა უთხრათ ამბოხებულ ახალგაზრდობას, რათა საკუთარი უმნიშვნელოვანესი მემკვიდრეობის განადგურებაზე ხელი ააღებინოთ, ისინი ამას საძულველი სახელმწიფო მექანიზმის დასაცავ ცდად ჩაგითვლიან. სიძულვილი არა მარტო

აბრმავეებს და აყრუებს ადამიანს, არამედ წარმოუდგენლად აბრიყვებს. ძალიან ძნელია სიკეთე დაანახო იმათ, ვისაც ვძულვართ. ძნელია ისინი დააჯერო, რომ ის, რაც კულტურული განვითარების გრძელ გზაზე შექმნილია, ისევე შეუცვლელია და მოწიწების ღირსი, როგორც ის, რაც მოდგმის ისტორიას შეუქმნია. ძნელია შეასმინო მათ, რომ კულტურა შეიძლება ისევე ჩაქრეს, როგორც სანთელი.

თავი მერვე

ინდოქტრინაცია

ჩემი მასწავლებელი ოსკარ ჰაინროთი, არქიბუნებისმკვლევარი და რელიგიურ მეცნიერებათა არქიგამკილავი, ხშირად იტყოდა ხოლმე: „რასაც ვფიქრობთ, უმეტესად მცდარია, მაგრამ რაც ვიცით, სწორია.“ ეს შემეცნებითი თეორიით დაუმძიმებელი წინადადება შესანიშნავად გამოხატავს ადამიანური ცოდნის განვითარების გზას, შესაძლოა, საერთოდ, ყოველგვარი ცოდნისაც. შემდეგ მას ვადარებთ გამოცდილებას და ახალ აღქმით მონაცემებს, რათა შემდეგ სიმართლესთან იმის შესაბამისობა თუ შეუსაბამობა დავასკვნათ, რაზეც „ვიფიქრეთ“ შინაგანი, ორგანიზმში როგორღაც წარმოქმნილი კანონზომიერების შეჯერება მეორე, გარესამყაროში არსებულ კანონზომიერებასთან, ალბათ, საერთოდაც უმნიშვნელოვანესი მეთოდია, რომლის მეოხებით ცოცხალი ორგანიზმი ცოდნას იძენს. ამ მეთოდს კარლ პოპერი და დონალდ კემპბელი „მოდელის შეჯერებას“ უწოდებენ.

ცოდნის შეძენის ეს პროცესი უმარტივეს სასიცოცხლო პროცესის ყველაზე დაბალ საფეხურზეც პრინციპულად ასევე ხორციელდება. აღქმის ფიზიოლოგიაში მას ყოველ ნაბიჯზე გზვდებით, ხოლო ადამიანის ცნობიერ აზროვნებაში იგი იღებს ვარაუდის და შემდეგ დადასტურების ფორმას. ის, რასაც ჯერ ვარაუდის სახით მოვიფიქრებთ, გამოცდის შემდეგ ხშირად მცდარი გამოდგება ხოლმე, მაგრამ თუ გამოცდას გაუძლო, მაშინ ის ვიცით. მეცნიერებაში ამ პროცესებს ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება და შემოწმება ჰქვია.

სამწუხაროდ, შემეცნების ეს ორი ნაბიჯი ვერ არის ისე მკვეთრად ერთმანეთისაგან გამიჯნული და არც მეორის შედეგია ისე ცხადი, როგორც ეს ჩემი მასწავლებლის, ჰაინროთის ნათქვამში ჩანს. ჰიპოთეზა შემეცნების შენობის ხარაჩოა; მშენებელმა თავიდან იცის, რომ შემდგომ მას დაშლის. იგი წინასწარი ვარაუდია, რომელსაც, საერთოდ, მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი, თუ არსებობს პრაქტიკული შესაძლებლობა, იგი ამ მიზნისთვის საგანგებოდ შერჩეული ფაქტებით უარვყოთ. ჰიპოთეზა, რომელიც ყოველგვარი „ფალსიფიკაციისათვის“ მიუწვდომელია, შეუმოწმებადია და, მაშასადამე, ექსპერიმენტული მუშაობისათვის გამოუსადეგარია. ჰიპოთეზის ავტორი მადლიერი უნდა იყოს ყველასი, ვინც მისი ჰიპოთეზის სუსტი მხარეების გამოვლენის ახალ გზებს აჩვენებს, რადგან ყოველი შემოწმების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ჰიპოთეზამ შეძლოს წინააღმდეგობა გაუწიოს მისი უარყოფის ცდას. ამგვარი დაცვის ძებნაში გამოიხატება, არსებითად, ყოვე-

ლი ბუნებისმეცნიერის მუშაობა, ამიტომაც ლაპარაკობენ სამუშაო ჰიპოთეზების შესახებ და ისინი მით მეტ შესაძლებლობას გვაძლევს შემოწმებისათვის. სამუშაო ჰიპოთეზების სისწორის აღბათობა იზრდება იმ მოხმობილ ფაქტების რიცხვთან ერთად, რომელთა ახსნას და მოწესრიგებასაც ის შეძლებს.

შემეცნების თეორეტიკოსთა შორისაც გავრცელებულია მცდარი აზრი, თითქოს ჰიპოთეზა, რომელიც ერთი ან რამდენიმე ფაქტის მოწესრიგებას ვერ შეძლებს, საბოლოოდ მტყუნდება. ეს რომ მართლა ასე იყოს, ყველა არსებული ჰიპოთეზა გამტყუნდებოდა, რადგან მათში ერთსაც ვერ გამონახავთ ისეთს, ყველა შესაბამისი ფაქტის მიმართ რომ სწორი გამოდგეს. მთელი ჩვენი შემეცნება მხოლოდ მიახლოებაა სუბიექტის გარე არსებულ სინამდვილესთან, რომლის შემეცნებაც გვწაღია, თანაც, წინმავალი მიახლოებაა. ჰიპოთეზას ვერასოდეს ვერ მოხსნის ერთი საწინააღმდეგო ფაქტი. მას უარყოფს მხოლოდ სხვა ჰიპოთეზა, რომელიც მეტ ფაქტს აწესრიგებს. „ჭეშმარიტება“, მაშასადამე, ის სამუშაო ჰიპოთეზაა, რომელიც ყველაზე უკეთ გვიკვალავს გზას მეორე ჰიპოთეზისაკენ, რომელსაც მეტის ახსნა შეუძლია.

მაგრამ ამ თეორიულად სრულიად უდავო ფაქტს ჩვენი ფიქრი და გრძნობა ქედს არ უხრის. რაც უნდა ბეჯითად ვამტკიცოთ, მთელი ჩვენი ცოდნა, ყველაფერი, რასაც ჩვენი ალქმა გვაწვდის სუბიექტის გარეთ მდებარე სინამდვილის შესახებ მხოლოდ უხეშად გამარტივებული, მიახლოებითი სურათია თავისთავად არსებულისაო, ეს მაინც ვერ შეგვიშლის ხელს იმაში, რომ ზოგი საგანი ჭეშმარიტად მივიჩნიოთ და ამ ცოდნის აბსოლუტურ სისწორეში დარწმუნებული ვიყოთ.

ეს დაჯერებულობა, თუ მას ფსიქოლოგიურად, უპირველესად კი, ფენომენოლოგიურად სწორად გავაანალიზებთ, რწმენას უტოლდება ამ სიტყვის ყველანაირი გაგებით, თუ ბუნებისმეცნიერი ჰიპოთეზას იმ ზომამდე გამოცდის, რომ იგი თეორიის სახელს დაიმსახურებს და თუ ეს თეორია ისე განვითარდა, რომ მასში მხოლოდ დამატებითი ჰიპოთეზების შეტანა შეგვიძლია, საფუძვლები კი უცვლელი დარჩება, მაშინ ჩვენ „მტკიცედ გვწამს“ მისი. ამ რწმენაში არაფერია ცუდი, რადგან ამგვარი „ჩაკეტილი“ თეორია მისი გამოყენების სფეროში თავის „ჭეშმარიტებას“ მაშინაც კი ინარჩუნებს, თუ ეს სფერო ნაკლებ ყოვლისმომცველი აღმოჩნდება, ვიდრე ეს თავიდან გვეგონა, როცა თეორიას ვაყალიბებდით. ეს ეხება, მაგალითად, მთელ კლასიკურ ფიზიკას, რომლის მოქმედების სფეროც მართალია კვანტურმა თეორიამ შეზღუდა, მაგრამ არ უარუყვია.

როგორც „მჯერა“ კლასიკური მექანიკის დებულებებისა, ასევე მჯერა მთელი რიგი თეორიებისა, რომლებიც დამაჯერებლობის საზღვრამდეა დახვეწილი. ასე მაგალითად, მტკიცედ მწამს, რომ სამყაროს კოპერნიკული წარმოდგენა სწორია. უზომოდ გავიკვირებდი, თუ სამყაროს ზღრულობის ყბადალებული თეორია ერთ მშვენიერ დღეს სწორი აღმოჩნდებოდა, ან თუ პლანეტები, როგორც ეს პტოლემეს დროს მიაჩნდათ, სამყაროს ჭერზე უცნაურ, ეპიცikliური მარყუჟისმაგვარ მრუდეებს შემოწერენ.

არის ისეთი რამეებიც, რომლებიც ისევე მტკიცედ მჯერა, როგორც დასახელებული თეორიები, თუმცა რაიმე ხელშესახები საბუთი, რომ ჩვენი რწმენა სწორია, არ გამაჩნია. ასე მაგალითად, მტკიცედ მჯერა, რომ უნივერსუმს მართავს ურთიერთწინააღმდეგობისაგან თავისუფალ ბუნების კანონთა წესრიგი, რომელიც არასოდეს დაირღვევა. ეს რწმენა, რომელსაც ჩემთვის პირადად ლამის აქსიომატური ხასიათი აქვს, გამოირიცხავს გარებუნებით მოვლენებს; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პარაფსიქოლოგებისა და სპირიტისტების მიერ აღწერილი მოვლენები თავის მოტყუებად მიმაჩნია. ეს შეხედულება სრულიად არამეცნიერულია. ჯერ ერთი, გარებუნებითი პროცესები ძალზე იშვიათი, ან კიდევ ისე მცირეა, რომ თავად მე ისინი სარწმუნოდ არასოდეს მიხილავს, ამიტომ მათ არსებობა-არარსებობაზე მსჯელობის უფლება არა მაქვს. ჩემი წმინდა რელიგიური რწმენაა, რომ არსებობს მხოლოდ ერთი დიდი სასწაული და არავითარი სასწაულები მრავლობით რიცხვში, ან როგორც ეს პოეტმა და ფილოსოფოსმა კურტ ლასვიცმა თქვა: – „ღმერთს არ სჭირდება სასწაულების მოხდენა“.

მე ვთქვი, რომ ეს დამაჯერებლობა – როგორც მეცნიერულად დასაბუთებული, ისე წმინდად გრძნობისეული – ფენომენოლოგიურად რწმენას ჰგავს. იმისათვის, რომ თავის შემეცნებით სწრაფვას მტკიცე ბაზისი შეუქმნას, ადამიანს სხვაგვარად არ შეუძლია, თუ არ დაუშვა ესა თუ ის მყარი ფაქტები და ისინი თავის დასკვნებს არქიმედულ ამოსავალ წერტილებად არ „დაუდო“. ჰიპოთეზის ჩამოყალიბების დროს ჩვენ შეგნებულად ვცდილობთ ასეთი საყრდენის დამაჯერებლობა მოვიგონოთ. ისე ვიტყვევით, „თითქოს“ იგი ჭეშმარიტი იყოს, მხოლოდ იმისათვის, რომ ვნახოთ, რა გამოვა აქედან. და რაც უფრო დიდხანს ვაშენებთ შემდგომ ჩვენს შენობას ამ ფიქტიურ არქიმედეს საყრდენებზე ისე, რომ შენობა შინაგანი წინააღმდეგობისაგან განთავისუფლდეს და არ დაინგრეს, მით უფრო მართებული ჩანს, ორმხრივი განათების პრინციპის შესაბამისად, პირვანდელი ზედმეტად გაბედული ვარაუდი იმისა, რომ ჰიპოთეზურად დაშვებული არქიმედეს საყრდენები სწორია.

მაშასადამე, ჰიპოთეზური დაშვება იმისა, რომ გარკვეული საგნები უბრალოდ ჭეშმარიტია, ადამიანის შემეცნებითი სწრაფვის მეთოდებს განეკუთვნება. ადამიანის კვლევის მოტივაციურ წინაპირობას განეკუთვნება ისიც, რომ ვიმედოვნებთ, ვარაუდი სწორია. ჰიპოთეზა ჭეშმარიტია. ბუნების მკვლევართა შორის იშვიათად შევხვდებით ისეთს, ვინც ამჯობინებს „*per exclusionem*“-მ წაიწიოს წინ. ერთი ახსნის შესაძლებლობა ექსპერიმენტულად გამორიცხოს მეორე ახსნის შემდეგ და ა. შ., ვიდრე ბოლო ახსნა ჭეშმარიტების შემცველი არ აღმოჩნდება. უმეტესობას ჩვენ შორის (ეს ნათლად უნდა გავაცნობიეროთ) უყვარს საკუთარი ჰიპოთეზები და, როგორც ერთხელ ვთქვი, ამიტომ იქნებ მტკივნეულიც იყოს, მაგრამ გამაჯანსაღებელი და გამაახალგაზრდავებელიცაა, ყოველდღე, როგორც დილის გამამხნევებელი ვარჯიში, თითო საყვარელი ჰიპოთეზა თავიდან მოვიშოროთ. ჰიპოთეზა, რაც მეტი დრო გადის, მით უფრო გვიყვარს, ისევე „გვიყვარს“ და ჩვევად გადაგვექცევა ხოლმე, როგორც ნებისმიერი სხვა ჩვეულება, განსა-

კუთრებით მაშინ, თუ თავად კი არ წამოვაცენეთ ჰიპოთეზა, არამედ დიდი და სათაყვანებელი მასწავლებლისაგან შევითვისეთ. ხოლო თუ ჩვენი მასწავლებელი ახსნის ახლებური პრინციპის აღმომჩენიც იყო და ბევრი მოწაფეც ჰყავდა, მაშინ ამ მიმდევრობას ემატება ბევრ ადამიანთა მიერ გაზიარებული შეხედულების მასობრივი ზეგავლენაც.

ყველა ამ მოვლენაში თავისთავად ცუდი არაფერია, პირიქით, გამართლებულიცაა. კარგი სამუშაო ჰიპოთეზა მართლაც იგებს, უფრო დამაჯერებელი ხდება, თუ ხანგრძლივი, წლობით მიმდინარე კვლევისას არ გამოჩნდება ისეთი ფაქტები, რომლებიც მას დაუპირისპირდებიან. ორმხრივი განათების პრინციპი, რაც მეტი დრო გადის, მით უფრო ქმედითი ხდება. ისიც სწორია, რომ დიდი მასწავლებლის სიტყვას გულისხმიერად უნდა მოვეკიდოთ, რადგან ყველაფერს, რასაც ის თავის მოწაფეებს გადასცემს, უაღრესად მკაცრ საზომს უყენებს, ან თუ ნათქვამი ჰიპოთეზური ბუნებისაა, ამასაც მკვეთრად გახაზავს. ასეთი კაცი საფუძვლიანად აწონ-დაწონის, ვიდრე თავის თეორიას „სახელმძღვანელოდ“ ჩათვლის. არც ისაა გასაკიცხი, თუ საკუთარ თვალსაზრისს თვითონაც უფრო იწამებ მას შემდეგ, რაც იგი სხვებმაც გაიზიარეს. ოთხი თვალი მეტს ამჩნევს, ვიდრე ორი, განსაკუთრებით, თუ მეორე ადამიანი სხვაგვარი ბაზისიდან ამოდის და იმავე დასკვნებამდე მივა, რაც აშკარა დადასტურებას ნიშნავს.

მაგრამ ამ დამაჯერებლობის გამამტკიცებელი ქმედებანი შეიძლება ყოველგვარი გამართლების გარეშეც წარმოგვიდგეს. ჯერ ერთი, რომელიმე ჰიპოთეზა შეიძლება იმგვარი თვისების მქონე იყოს, რომ მის მიერ ნაკარნახევი ცდები თავიდანვე მხოლოდ მის დამტკიცებას ემსახურება. მაგალითად, ჰიპოთეზა, რომ რევულუქსი ერთადერთია, რომლის შესწავლაც ღირს, როგორც ცენტრალური ნერვული სისტემის ელემენტარული მოქმედებისა, გამონაკლისის გარეშე მხოლოდ ისეთ ცდებს უშვებდა, სადაც სისტემის პასუხი მდგომარეობის შეცვლას აღნუსხავდა. ნერვულ სისტემას რომ გაღიზიანებაზე პასიური რეაგირების გარდა სხვა რამეც შეეძლო, ცდის ამ სისტემაში დაფარული რჩებოდა. თვითკრიტიკა და მდიდარი ფანტაზია საჭირო იმისათვის, რათა არ მოგვივიდეს შეცდომა, რომელიც ჰიპოთეზას, როგორც სამუშაო ჰიპოთეზას, ფასს დაუკარგავს, რა „ნაყოფიერიც“ არ უნდა იყოს იგი „ინფორმაციის“ მიწოდების თვალსაზრისით. ახალი ცოდნა მას აღარ მოაქვს, ან თუ მოაქვს, მხოლოდ გამონაკლისის სახით.

დიდი მეცნიერის მოძღვრებისადმი ნდობასაც, რა მნიშვნელოვანიც არ უნდა იყოს იგი რაიმე „სკოლის“, ანუ ახალი კვლევითი მიმართულების დაარსების დროს, თან ახლავს დოქტრინის შექმნის საშიშროება. დიდი გენიოსი, რომელიც ახსნის ახალ პრინციპს მიაგნებს, როგორც ამას გამოცდილება გვიჩვენებს, ხშირად გადაჭარბებულად აფასებს თავის აღმოჩენას. ჟაკ ლოები (Jack Loeb), ივანე პავლოვი, ზიგმუნდ ფროიდი და ბევრი სხვა უდიდესნიც ასე მოიქცნენ. თუ, ამასთან, თეორია მეტად მოქნილია და მაინცდამაინც ფალსიფიცირებას არ ექვემდებარება, ამან მასწავლებლის გადმერთებასთან ერთად შეიძლება მისი მოწაფეები მოციქულებად, ხოლო სკოლა რელიგიად და კულტად აქციოს, როგორც ეს ზიგმუნდ

ფროიდის მოძღვრებას რბაროსია და, საერთოდ, მომხდური ყაჩაღია. როგორც წესი, ასე იწყებოდა ყოველი საღვთო ომი“.

ყველაფერი ეს საკმაოდ ბევრჯერ მომხდარა. გოეთე წერს: „სატანური სიძულვილი მოწინააღმდეგეთა მიმართ ბოლოს უსაშინლეს საზარლობამდე მისულა ხოლმე“, მაგრამ ინდოქტრინაცია მართლა სატანურ ხასიათს მხოლოდ მაშინ იძენს, როცა იგი ადამიანთა დიდ მასებს, მთელ კონტინენტებს, უფრო მეტიც, მთელ კაცობრიობას ერთი ბოროტი და მცდარი შეხედულებით აერთიანებს. სწორედ ეს საშიშროება გვემუქრება ამჟამად. როცა გასული საუკუნის ბოლოს ვილჰელმ ვუნდტმა პირველი სერიოზული ნაბიჯი გადადგა, რათა ფსიქოლოგია ბუნებისმეტყველებად გადაექცია. კვლევის ახალმა მიმართულებამ ორიენტაცია რატომღაც არ აიღო ბიოლოგიაზე, თუმცა დარვინის თეორია მაშინ უკვე საყოველთაოდ ცნობილი იყო, ახალმა ექსპერიმენტულმა ფსიქოლოგიამ სრულიად აუარა გვერდი შედარებით მეთოდებს და მოდგმის ისტორიული საკითხების დასმას. იგი გაჰყვა ფიზიკის მაგალითს, რომელიც იმჟამად ატომურ თეორიაში გამარჯვებას გამარჯვებაზე ზეიმობდა. მას მიაჩნდა, რომ ცოცხალ არსებათა ქცევა, ისევე როგორც ყველაფერი მატერიალური, დამოუკიდებელი, განუყოფელი ელემენტებისაგან შედგება. ამასთან, თავისთავად სწორ სწრაფვას, ფიზიოლოგიურისა და ფსიქოლოგიურის კომპენსატორული ასპექტები ქცევის ანალიზის დროს ერთდროულად გაეთვალისწინებინათ, მოჰყვა ის, რომ რეფლექსი ჩათვალეს მნიშვნელოვან, უფრო მეტიც, ყველა, მათ შორის ურთულესი, ნერვული პროცესების ერთადერთ ელემენტად. ამავე დროს ი. პ. პავლოვის თეორია პირობით რეფლექსთა ჩამოყალიბების პროცესის შესახებ ვუნდტის მიერ გამოკვლეული ასოციაციური პროცესების დამაჯერებელ ფიზიოლოგიურ კორელატად გადაიქცა. გენიის პრეროგატივაა, ახსნის ახლადმიკვლეული პრინციპების მოქმედების სფერო გაზვიადებულად შეაფასოს, და რა გასაკვირია, თუ ეს ჭეშმარიტად ეპოქის შემქმნელმა და ერთმანეთს ასე დამაჯერებლად მორგებულმა აღმოჩენებმა არა მარტო მათი აღმოჩენები, არამედ მთელი მეცნიერული სამყაროც იმ მცდარ რწმენამდე მიიყვანეს, თითქოს შეიძლებოდეს რეფლექსის და პირობითი რეაქციის საფუძველზე „ყველა“ ცხოველური და ადამიანური ქცევის ახსნა.

დიდმა და უაღრესად საინტერესო წარმატებებმა, რომლებიც დასაწყისში თან ახლდა რეფლექსის შესახებ მოძღვრებას, ასევე პირობით რეაქციის კვლევას, ჰიპოთეზის მიმზიდველმა სიმარტივემ და ცნების მოჩვენებითმა სიზუსტემ, ორივე სამყაროში გაბატონებულ კვლევის მიმართულებებად აქცია. მაგრამ ის დიდი ზეგავლენა, რომელიც მათ საზოგადოებრივ შეხედულებაზე მოახდინეს, სხვაგვარადაა ასახსნელი. ისინი თითქოს ყველა იმ საზრუნავს გვიფანტავს, რომელიც ადამიანში ინსტინქტურისა და ქვეცნობიერის არსებობიდან გამომდინარეობს. ამ მოძღვრების ორთოდოქსი მიმდევრები სრული დარწმუნებით გვიმტკიცებენ, რომ ადამიანი დაუწერელი დაფის სახით იბადება და რომ ყველაფერი, რასაც ის ფიქრობს, გრძნობს, იცის და სწამს, მისი „პირობების“ რეზულტატია (როგორც ეს, სამწუხაროდ, გერმანელ ფსიქოლოგებსაც სჯერათ).

იმ მიზეზთა გამო, რომლებიც ფ. უილიმ ნათლად შეიცნო, ამ შეხედულებამ საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. თვით რელიგიურმა ადამიანებმაც ირწმუნეს იგი, რადგან თუ ბავშვი „ტაბულა რაზად“ იბადება, ყოველი მორწმუნის მოვალეობაა იმისათვის იზრუნოს, რომ შვილი (და თუ შესაძლებელია, ყველა სხვა ბავშვიც) თავისი ერთადერთი ჭეშმარიტი რელიგიური მოძღვრების სულისკვეთებით აღზარდოს, ასე განუმტკიცებს ბიჰევიორისტული დოგმა ყოველ დოქტრინიორს საკუთარ რწმენას და არაფერს აკეთებს რელიგიური დოქტრინების შერიგებისათვის. ლიბერალმა და ინტელექტუალურმა ამერიკელებმა, რომლებზეც ამ ხელმოსაჭიდმა, მარტივმა, ადვილად ჩასაწვდომმა, უპირველესად კი მექანიკურმა მოძღვრებამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა, თითქოს გამოუკლებლივ აღიარეს ეს დოქტრინა, პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ამ მოძღვრებამ შეძლო თავი თავისუფალ და დემოკრატიულ პრინციპად გაესაღებინა.

სრულიად ცხადი ეთიკური ჭეშმარიტებაა, რომ ყველა ადამიანს თანასწორი უფლება აქვს განვითარების შესაძლებლობებზე. მაგრამ ეს ჭეშმარიტება ადვილად გადადის ხოლმე იმ სიცრუეში, თითქოს ყველა ადამიანი პოტენციურად თანასწორი იყოს. ბიჰევიორისტული მოძღვრება უფრო შორს მიდის, როცა ამტკიცებს, რომ ყველა ადამიანი თანასწორი იქნება, თუ ერთნაირ გარემოპირობებში განვითარდება და, თანაც, სრულიად იდეალური ადამიანები გახდებიან, თუ პირობები იდეალური იქნება. ამიტომაც ადამიანებს არ შეიძლება, უფრო სწორად, ნება არა აქვთ ჰქონდეთ რაიმე მემკვიდრეობითი თავისებურებანი, განსაკუთრებით კი ისეთები, რომლებიც მათ სოციალურ ქცევას და სოციალურ მოთხოვნილებებს განსაზღვრავს.

ცრუმოძღვრება, რომ თუ ადამიანს სწორ „პირობებს“ შევუქმნით, შესაბამისად მისგან ყველაფერი შეიძლება გამოვიყვანოთ, მომავლინებელ ცოდვებს უდევს საფუძვლად, რომლებსაც ცივილიზებული კაცობრიობა ბუნების, ადამიანის ბუნებისა და ადამიანობის წინააღმდეგ სჩადის. უსაშინლესი შედეგებია მოსალოდნელი, თუ მსოფლიოს მომცველი იდეოლოგია მისგან გამომდინარე პოლიტიკითურთ სიცრუეზეა დამყარებული. ფსევდოდემოკრატიულ დოქტრინას უცილოდ საკმაოდ დიდი წვლილი მიუძღვის ამერიკის შეერთებული შტატების მორალური და კულტურული კატასტროფის საშიშროებაში, რომელიც, ალბათ, მთელ დასავლეთსაც ჩაითრევს მორევში.

ა. მიჩერლიხი, რომელმაც ძალიან კარგად შეიცნო ეს საშიშროება, ცოტა არ იყოს უცნაურად ამბობს: „ჩვენ არამც და არამც არ უნდა ვივარაუდოთ, თითქოს ადამიანებს გონებით მოჩმახული მანიპულაციების სისტემის მეშვეობით დღეს უფრო მეტად უშლიან ხელს საკუთარი ინდივიდუალობის რეალიზებაში, ვიდრე წინათ“. მე კი სავსებით დარწმუნებული ვარ, რომ ეს სწორედ ასეა! ჯერ არასოდეს ყოფილა ადამიანთა ეგზომ დიდი მასები ასე მცირე ეთნიკურ ჯგუფებად დაყოფილი, არასოდეს ყოფილა მასობრივი შთაგონება ეგზომ ქმედითი, მანიპულანტებს ჯერ არასოდეს ჰქონიათ ასეთი კარგი, მეცნიერულ ექსპერიმენტებზე აგებული

სარეკლამო ტექნიკა. არასოდეს ჰქონიათ ინფორმაციის ისეთი ყველგანშემღწევი „მასობრივი საშუალებები“, როგორც დღეს.

რაკი მიზანი პრინციპულად ერთია, ერთნაირია ყველგან ის მეთოდებიც, რისი მეშვეობითაც სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი მექანიზმი თავიანთ ქვეშევრდომებს თუნდაც ამერიკული ცხოვრების იდეალურ წარმომადგენლებად აქცევს. თუ რამდენად ვართ ჩვენ დასავლეთის, ეგრეთ წოდებული, თავისუფალი კულტურის ადამიანები, დიდ მწარმოებელთა კომერციული ხელშეკრულებების მანიპულაციის საგანი, დღეს ამის დადგენა უკვე შეუძლებელია.

როგორც ინდუსტრიის კონკურენციის ზეგავლენით ქრება ხელოსნობა, მცირე მწარმოებელი და მათ შორის გლეხიც არსებობის უნარს კარგავს, ჩვენც ყველანი სრულიად მარტივად იძულებული ვართ, ჩვენი ცხოვრების წესი დიდი მწარმოებლების სურვილებს შევუფარდოთ, ის საკვები ვჭამოთ და ის ტანსაცმელი ჩავიცვათ, რომელიც მათ ჩვენ შესაფერისად მიაჩნიათ; ყველაზე ცუდი კი ისაა, რომ ჩვენი წილხვდომილი პირობების გამო ამას ვერც კი ვამჩნევთ.

ყველაზე შეუმცდარი და ეფექტური მეთოდი ადამიანთა დიდი მასების მანიპულირებისა მათი სწრაფვის უნიფიცირების მეშვეობით არის მოდა. იგი მომდინარეობს საერთო ადამიანური სწრაფვიდან, თავის კუთვნილება რომელიმე კულტურული თუ ეთნიკური ჯგუფისადმი გარეგნულადაც გამოხატოს. გავისხენოთ სხვადასხვაგვარი ჩაცმულობა, რომელმაც, ტიპურ ცრუსახეობათა ჩამოყალიბების შედეგად, განსაკუთრებით მთიან ადგილებში, საოცრად ლამაზი „სახეები“, „ქვესახეები“ და „ლოკალური ფორმები“ მოგვცა. ჯგუფებს შორის კოლექტიურ აგრესიასთან მათი დამოკიდებულების შესახებ უკვე ვისაუბრე. მოდის მეორე, ჩვენი დაკვირვებით მნიშვნელოვანმა ზემოქმედებამ იქ იჩინა თავი, სადაც უფრო დიდ ქალაქურ თემებში გაჩნდა სწრაფვა, ჩაცმულობის თავისებურებებით გამოეხატათ საკუთარი რანგობრივი მდგომარეობა, „წოდება“. ლონდონში, 1964 წელს, ბიოლოგიის ინსტიტუტის სიმპოზიუმზე ლავერმა (*Laver*) კარგად გვიჩვენა, რომ მაღალი წოდება მუდამ მკაცრად ადევნებდა თვალს, უფრო დაბალ ფენებს ისეთი რანგობრივი ნიშნები არ ეტარებინათ, რაც მათ „წოდების“ მიხედვით არ ერგებოდათ. კულტურის ისტორიაში არ არის სხვა მზარდი დემოკრატიზება ისე მკაფიოდ იყოს გამოხატული, როგორც ტანისამოსის მოდებში.

მოდა, თავისი თავდაპირველი ფუნქციით, როგორც ჩანს, კულტურის განვითარებაზე მასტაბილიზებელ, კონსერვატულ ზემოქმედებას ახდენდა. პატრიციები და არისტოკრატები იყვნენ ისინი, ვინც მოდას კანონებს კარნახობდა. როგორც ოტო კიონიგმა გვიჩვენა, ძველი, ჯერ კიდევ რაინდების ეპოქის დროინდელი ნიშნები, რომლებიც რიგითი შემადგენლობის ჩაცმულობაში გაქრა, კიდევ დიდხანს შემორჩა უნიფორმების ისტორიას, როგორც ოფიცრების მაღალი რანგის მაჩვენებელი. ამ ძველი დროიდან გადმოსულმა ნიშანმა მოდაში შეიცვალა მნიშვნელობა. იგი ამიერიდან ადამიანთა დიდ მასებში მაღალი რანგის მაჩვენებლად იქცა და ყველა „მოდერნად“ ქცეულ სიახლეთა თავში მიაბიჯებს. თავისთავად ცხადია, დიდი მწარმოებლები ფრიად დაინტერესებულნი არიან, განამტკიცონ სა-

ზოგადოებრივი აზრი, თითქოს ასეთი რამ „პროგრესული“ უფრო მეტიც, პატრიოტულია. მათი მიზანია, მომხმარებელთა ფართო მასები დაარწმუნონ იმაში, რომ უახლესი ტანისამოსი, ავეჯი, ავტომობილი, სარეცხი მანქანა, ჭურჭლის სარეცხი მანქანა, ტელევიზორი და სხვა, ყველაზე უტყუარი (ამავე დროს კრედიტის უნარიანობის ყველაზე ეფექტურად ამამალღებელი) „სტატუს სიმბოლოა“. სრულიად სასაცილო წერილმანები შეიძლება მწარმოებლებმა ფინანსურად მაქსიმალურად გამოიყენონ. აქ ერთ ტრაგიკომიკურ შემთხვევას გავიხსენებ: როგორც უფროსი თაობის ავტომოყვარულებს ეხსომებათ, ბიუიკის მარკის მანქანებს ადრე კაპოტზე აქეთ-იქით სრულიად უფუნქციო, ხარის თვალების მსგავსი, მოჩარჩოებული ღრმულები ჰქონდათ, ამასთან, რვაცილინდრიანს ყოველ მხარეზე სამ-სამი, ხოლო უფრო იაფ ექვსცილინდრიანს – მხოლოდ ორ-ორი. როცა ერთ მშვენიერ დღეს ფირმამ ექვსცილინდრიანზე სამ-სამი ხარის თვალის დაყენება დაიწყო, ამან მოსალოდნელი ეფექტი მოიტანა: ამ ტიპის მანქანაზე მოთხოვნილება ძლიერ გაიზარდა, რასაც რვაცილინდრიანი მფლობელების უამრავი საპროტესტო წერილიც ადასტურებდა, სადაც ისინი გულმოსული იმაზე ჩიოდნენ, მხოლოდ მათი მანქანებისათვის განკუთვნილი სტატუს სიმბოლო, რანგით დაბალ მანქანებს რომ მიეკუთვნა.

მაგრამ ყველაზე ცუდი შედეგი მოდას ბუნებისმეცნიერებაში მოაქვს. დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ამ დარგის მეცნიერნი თავისუფალი არიან კულტურის იმ დაავადებათაგან, რაც ჩემი წიგნის საგანია. მხოლოდ ამ საკითხების უშუალოდ შემსწავლელ მეცნიერებათა წარმომადგენლები, მაგალითად, ეკოლოგები და ფსიქიატრები თუ ამჩნევენ, რომ „ჰომო საპიენსის“ სახეობაში საქმე ვერ არის კარგად. სწორედ მათ აქვთ ყველაზე დაბალი ადგილი მიჩენილი რანგთა ტაბულაში, რომელშიც დღევანდელი საზოგადოებრივი აზრი სხვადასხვა მეცნიერებებს განალაგებს. ეს ამას წინათ ბრწყინვალედ გამოხატა ჯორჯ გეილორდ სიმპსონმა თავის სატირაში მეცნიერებათა რანგობრივი კლასიფიკაციის შესახებ.

არა მარტო საზოგადოებრივი აზრი მეცნიერების შესახებ, არამედ მეცნიერებათა შიგნით გაიმეფებული შეხედულებაც სრულიად აშკარად იქით იხრება, რომ ის დარგები ჩაითვალოს უმნიშვნელოვანესად, რომლებიც ასეთად მიაჩნია მასამდე დეგრადირებულ, ბუნებისაგან გაუცხოებულ, მხოლოდ კომერციულ ღირებულებათა მრწმენ, გრძნობით გაღარიბებულ, შინაურ ცხოველებად ქცეულ და კულტურული ტრადიციის დამკარგავ კაცობრიობას. ზოგადად თუ გადავხედავთ, ბუნებისმეცნიერებათა საზოგადოებრივი აზრიც ყველა იმ დაცემის ნიშნებს ატარებს, წინა თავებში რომ აღვწერე. „დიდი მეცნიერება“ არ წარმოდგენს მეცნიერებას უდიადესი და უმაღლესი საგნების შესახებ ჩვენს პლანეტაზე, არც მეცნიერებას ადამიანის სულის ან გონების შესახებ. იგი მხოლოდ იმას გვაწავლის, თუ რას მოაქვს ბლომად ფული, ან დიდი ენერგია, ან კიდევ ძალაუფლება, თუნდაც ეს ძალაუფლება ყველაფერ ჭეშმარიტად დიდსა და ლამაზს სპობდეს.

უპირატესობა, რომელიც ბუნებისმეცნიერებათა შორის ფიზიკას ეკუთვნის, არ არის უარსაყოფი. ბუნებისმეცნიერებათა არაწინააღმდეგობრივ სისტემაში

საყრდენს ფიზიკა ქმნის. ყოველი, თვით ბუნებრივ სისტემათა უმაღლეს ინტეგრაციის დონეზე წარმატებით ჩატარებული ანალიზი არის „ნაბიჯი ქვემოთ“ ფიზიკისაკენ. ანალიზს გერმანულად დაშლა (*Auflösung*) ჰქვია, ხოლო რაც ამგვარად იშლება და სამყაროდან ქრება საკუთრივ სპეციალური ბუნებრივმეცნიერების კანონზომიერება კი არ არის, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ მისი საზღვრებია უახლოესი უზოგადესის მიმართ. საზღვრების ამგვარი ჭეშმარიტი გაქრობა დღემდე მხოლოდ ერთხელ მოხერხდა: ფიზიკურმა ქიმიამ მართლაც შეძლო თავისი კვლევის სფეროში მოქმედი ბუნების კანონები განეგრცო უფრო ზოგად ფიზიკურ კანონებამდე. ბიოქიმიაში საზღვართა ამგვარი გაქრობა მოინიშნება ბიოლოგიასა და ქიმიას შორის. თუ ამგვარი სპექტაკულარული წარმატებები სხვა ბუნებისმეცნიერებებში ძლივს შესამჩნევია, ანალიზური კვლევის პრინციპი ყველგან ერთია: ჩვენ ვცდილობთ, ცოდნის რომელიმე სფეროს, ან როგორც ნიკოლაი ჰარტმანი იტყოდა, „რეალური ყოფიერების შრის“ მოვლენები და კანონზომიერებანი იმ მოვლენებზე და კანონზომიერებებზე დავეყვანოთ, რომლებიც უახლოეს, უფრო ზოგად შრეში ბატონობენ, და უფრო სპეციალური სტრუქტურულიდან ავხსნათ ის, რაც მხოლოდ ყოფიერების უფრო მაღალი შრისთვისაა დამახასიათებელი. ჩვენ, ბიოლოგებს, ამ სტრუქტურათა და მათი ისტორიის გამოკვლევა საკმაოდ მნიშვნელოვან და ძნელ საქმედ მიგვაჩნია, რათა ბიოლოგია კრიკით (*Crick*) ფიზიკის მარტივ განშტოებად არ მივიჩნიოთ. იმასაც გავხაზავთ, რომ ფიზიკა თავის მხრივ ეყრდნობა რაღაც საფუძველს, რომელიც ბიოლოგიური ბუნებისმეცნიერებაა, სახელდობრ, მეცნიერება ცოცხალი ადამიანური სულის შესახებ. მაგრამ ჩვენ, ზემოთ წარმოდგენილი გაგების თანახმად, კარგი „ფიზიკალისტებიც“ ვართ და ფიზიკას იმ ბაზისად ვცნობთ, საითკენაც ჩვენი კვლევა მიისწრაფვის.

მიუხედავად ამისა, მიმაჩნია, რომ საჯარო აღიარება ფიზიკისა, როგორც ყველა მეცნიერებათა შორის „უმნიშვნელოვანესისა“, სრულებითაც არ მომდინარეობს ფიზიკის, როგორც ყველა ბუნებისმეცნიერებათა საფუძვლის, მაღალი და სამართლიანი შეფასებიდან, არამედ ზემოთ ნახსენებ, უაღრესად უკეთურ მიზეზებიდან. ჩვენი დროის საზოგადოებრივი აზრი მეცნიერებებს ძალიან უცნაურად აფასებს – როგორც ამას სრულიად სამართლიანად ამტკიცებს სიმპსონი – ყოველი მეცნიერება საზოგადოების თვალში მით უფრო ნაკლებად ფასობს, რაც უფრო კომპლექსური და მნიშვნელოვანია მისი კვლევის საგანი, რაც ზემოხსენებული მიზეზებით აიხსნება.

ბუნებისმეცნიერს სრული უფლება აქვს, თავისი კვლევის ობიექტი აირჩიოს რეალური ყოფიერების შრეში, სასიცოცხლო პროცესების ნებისმიერად მაღალი ინტეგრაციის სიბრტყეზე. მეცნიერებაც ადამიანის გონის შესახებ, უპირველესად კი შემეცნების თეორია ცდილობს ბიოლოგიურ ბუნებისმეცნიერებად იქცეს. ბუნების კვლევის, ეგრეთ წოდებულ, სიზუსტეს არაფერი აქვს საერთო მისი საგნის გართულებისა და ინტეგრაციის დონესთან. იგი პირწმინდად დამოკიდებულია მკვლევარის თვითკრიტიკისა და მისი მეთოდების სიწმინდეზე. ქიმიასა და ფიზიკაზე, როგორც „ზუსტ მეცნიერებაზე“ გავრცელებული შეხედულება დანარჩენ მეცნიერე-

ბებს ამცირებს. ცნობილი გამოთქმები, რომ ბუნების ყველა კვლევა იმდენადაა მეცნიერება, რამდენიც მათემატიკაა მასში, ან, რომ მეცნიერება იმაში მდგომარეობს, „გასაზომი გაზომო, ხოლო ის, რაც არ იზომება, გასაზომად აქციო“, როგორც შემეცნების თეორიული, ისე ადამიანური თვალსაზრისითაც უდიდესი სისულელეა, რაც კი იმის ზაგვს დასცდენია, ვისაც ამის უკეთესად ცოდნა ევალეობდა.

ამ ცრუსიბრძნეთა სიყალბის დამტკიცება თუმცა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, მეცნიერების სურათ-ხატი დღესაც მისი ზეგავლენის კვალს ატარებს. ამჟამად მოდაა, ფიზიკის მეთოდების რაც შეიძლება უფრო მეტად გამოყენება, თანაც სულერთია, გვპირდებიან ისინი შესატყვისი ობიექტის კვლევისათვის წარმატებას თუ არა. ყოველი ბუნებისმეცნიერება, მათ შორის ფიზიკაც, იწყებს აღწერით, აქედან მოდის აღწერილი მოვლენების დაჯგუფებისაკენ და მხოლოდ შემდეგ მათში მოქმედ კანონზომიერებათა განყენებისაკენ. ექსპერიმენტი ემსახურება განყენებულ ბუნების კანონთა ჭეშმარიტების შემოწმებას, რის გამოც მეთოდების რიგში იგი ბოლოა. ყველა ბუნებისმეცნიერებამ ჯერ კიდევ ვინდელბანდის მიერ დესკრიპტულ, სისტემურ და ნომოთეტურ სტადიებად მიჩნეული საფეხური უნდა გაიაროს. ვინაიდან ფიზიკა უკვე კარგა ხანია თავისი განვითარების ნომოთეტურ და ექსპერიმენტულ სტადიაზეა შეჩერებული და, ვინაიდან იგი, ამასთან, ისე ღრმად შეიჭრა არათვალსაჩინო სფეროებში, რომ მას თავისი ობიექტების დეფინიცია, არსებითად, მხოლოდ ოპერაციების შემდეგ შეუძლია (რომელთა მეშვეობითაც იგი მათ შესახებ ცოდნას იძენს), ამიტომ ბევრს ჰგონია, რომ ეს მეთოდები აუცილებელია კვლევის ისეთი საგნების მიმართაც გამოვიყენოთ, რომელთა შესასწავლად ჩვენი ცოდნის დღევანდელ დონეზე მხოლოდ და მხოლოდ უბრალოდ დაკვირვება და აღწერაც იკმარებდა. რაც უფრო კომპლექსური და ძლიერ ინტეგრირებულია ორგანული სისტემა, მით უფრო მკაცრად უნდა დავიცვათ მეთოდების ვინდელბანდისეული თანმიმდევრობა. ამიტომაც მოაქვს სწორედ ქცევის კვლევის სფეროში დღევანდელ ნაადრევ ექსპერიმენტულ ოპერაციონალიზმს აბსურდული შედეგები. ამ მცდარ პოზიციას ამაგრებს ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის რწმენა, რომელიც გვიტყვავს, რომ ცხოველისა და ადამიანის ქცევას არ განსაზღვრავს არავითარი მოდგმის ისტორიაში წარმოქმნილი ცენტრალური ნერვული სტრუქტურის სისტემები, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ გარემოს ზეგავლენა და წვრთნა-სწავლა. ბიჰევიორისტული დოქტრინიდან მომდინარე პრინციპული შეცდომა აზროვნებასა და კვლევაში სწორედ ამ სტრუქტურებისადმი აგდებულ დამოკიდებულებაში ძევს: მათი აღწერა ზედმეტ საქმედაა მიჩნეული, ვარგისია მხოლოდ ოპერაციონალური და სტატისტიკური მეთოდები. ვინაიდან ყველა ბიოლოგიური კანონზომიერება სტრუქტურების ფუნქციიდან მომდინარეობს, ამას გარჯაა, ცოცხალი არსების სტრუქტურის დესკრიპციული გამოკვლევის გარეშე იმ კანონზომიერებათა განყენებას მივაღწიოთ, რომლებიც მათ ქცევას განაგებს.

რამდენადაც ცხადია მეცნიერული მოძღვრების ამ პირველსაფუძვლების აუცილებლობა (რაც ყოველ აბიტიურიენტს ნათლად უნდა ესმოდეს, ვიდრე უნი-

ვერსიტეტის კარს შეაღებდეს), მით უფრო ჯიუტად და შეუგნებლად იკაფავს გზას ფიზიკის ბრმა მიბაძვის მოდა ლამის მთელ თანამედროვე ბიოლოგიაში. ამას მით უფრო მიიმე შედეგები მოაქვს, რაც უფრო კომპლექსურია საკვლევი სისტემა და რაც უფრო ნაკლები ვიცით მის შესახებ. ნევროსენსორული სისტემა, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგარ ცხოველთა და ადამიანის ქცევას განსაზღვრავს, ამ მხრივ პირველ ადგილზე დგას. მოდურ გატაცებას, შედარებით დაბალი ინტეგრაციის დონეზე კვლევა „უფრო მეცნიერულ“ კვლევად მიიჩნიოს, ადვილად მივყავართ ატომიზმამდე, ე. ი. დაქვემდებარებულ სისტემათა ნაწილობრივ კვლევამდე, მთელის გაუთვალისწინებლად. მაშასადამე, მოდური შეცდომა მდგომარეობს არა ბუნებისმეცნიერებათა საერთო სწრაფვაში, სიცოცხლის მოვლენები, თვით უმაღლესი ინტეგრაციის დონეზეც, ბუნების ძირითად კანონებზე დაიყვანოს და მათი მეშვეობით ახსნას (ამ აზრით, ჩვენ ყველანი „რედუქციონისტები“ ვართ), არამედ, მეთოდური შეცდომა, რომელსაც ჩვენ რედუქციონიზმს ვუწოდებთ, იმაში მდგომარეობს, რომ ახსნის ამგვარ ცდაში ყურადღების მიღმა რჩება უსაზღვროდ კომპლექსური სტრუქტურა, რომელიც ქვესისტემებს აერთიანებს და მხოლოდ მისი მეშვეობით შეიძლება მთელი სისტემის თავისებურებათა გაგება. ვისაც სურვილი ექნება, ბუნების სისტემური კვლევის მეთოდოლოგიას უფრო ახლოს გაეცნოს, ვურჩევთ წაიკითხოს ნიკოლაი ჰარტმანის „რეალური სამყაროს აგებულება“, ან პაულ ვაისის „შრეებრივი რედუქციონიზმი“. ორივე წიგნში არსებითად ერთზეა მსჯელობა და ეს ერთი რომ ძლიერ განსხვავებული პოზიციებიდანაა განხილული, მას განსაკუთრებულ პლასტიკურობას სძენს.

დღევანდელ მეცნიერულ მოდას თავისი მავნე შედეგები სწორედ იმით მოაქვს, რომ იგი, ზუსტად ისე როგორც ტანსაცმლის ან ავტომანქანის მოდა, სტატუს სიმბოლოებს ქმნის, სიმპსონის მიერ გამათრახებული მეცნიერების რანგობრივი წესრიგი კი სწორედ ამ გზით ჩნდება. თანამედროვე ოპერაციონალისტი, რედუქციონისტი, ქვანტიფიკატორი და სტატისტიკოსი ქედმაღლური თანაგრძნობით გადმოჰყურებს ყოველ ძველი მოდის მიმდევარს, რომელსაც სჯერა, რომ ცხოველისა და ადამიანის ქცევაზე დაკვირვებით და აღწერით, ექსპერიმენტის ან გამოთვლა-გამოანგარიშების გარეშე, შეიძლება ბუნებაში ღრმად ჩავიხედოთ და მნიშვნელოვანი ცოდნა მოვიპოვოთ. ძლიერ ინტეგრირებულ ცოცხალ სისტემათა კვლევას მხოლოდ მაშინ სცნობენ „მეცნიერულად“, თუ სისტემის სტრუქტურული თავისებურებები, გამიზნული ოპერაციების – „სიმარტივის ფილტრების“ მეოხებით, როგორც დონალდ გრიფინმა მათ მოსწრებულად უწოდა, მოჩვენებითად „ზუსტი“, მაშასადამე, გარეგნულად ფიზიკას მიმსგავსებული სიმარტივის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ან თუ სტატისტიკური მონაცემების შეჯამება იმ ფაქტს გვაიწიყებინებს, რომ საკვლევი „ელემენტარული ნაწილაკები“ ადამიანებია და არა ნეიტრონები, მოკლედ, მხოლოდ მაშინ, თუ დაკვირვებიდან ყველაფერს გამოვრიცხავთ, რაც ძლიერ ინტეგრირებულ ორგანულ სისტემებს, ადამიანის ჩათვლით, მართლა საინტერესოს ხდის. უპირველესად ეს ეხება სუბიექტურ განცდას, რომელიც ფროიდის ენით რომ ვთქვათ, როგორც უაღრესად ურიგო რამ, სრუ-

ლიად იდევნება. თუ ვინმე შესწავლის ობიექტად საკუთარ სუბიექტურ განცდას გაიხდის, მას როგორც სუბიექტივისტს, მიწასთან გაასწორებენ, მით უმეტეს, თუ იგი გაბედავს და ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური პროცესების იზომორფიზმს ამ უკანასკნელთა გაგების წყაროდ გამოიყენებს. ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის მესვეურებმა თავიანთ დროშებს გამომწვევად დააწერეს: „ფსიქოლოგია სულის გარეშე“, თან სრულებით ავიწყდებათ, რომ თავადაც, „ყველაზე ობიექტური“ კვლევის დროსაც, საკვლევი ობიექტის ცოდნა მხოლოდ საკუთარი სუბიექტური განცდის გზით ეძლევათ. იმას, ვინც გაბედავს, მეცნიერება ადამიანის სულის შესახებ ბუნებისმეტყნიერებად მიიჩნიოს, უკეთეს შემთხვევაში გიჟად მონათლავენ.

თანამედროვე მეცნიერთა ყველა ეს მცდარი პოზიცია პრინციპულად არამეცნიერულია. იგი შეიძლება ავსნათ მხოლოდ ძალიან დიდი, მტკიცედ ინდოქტრინირებული ადამიანთა მასების ერთობლივი და ძლიერი დაწოლით. ამ დაწოლას ხელეწიფება ადამიანთა ცხოვრების სხვა სფეროებშიც წარმოშვას დაუჯერებელი მოდური სისულელეები. მეცნიერების სფეროში მოდური ინდოქტრინაციის განსაკუთრებული საშიშროება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ძალიან ბევრი, საბედნიეროდ არა უკლებლივ ყველა, თანამედროვე ბუნებისმეტყნიერის ცოდნის წყურვილს სრულიად საწინააღმდეგო გეზს აძლევს, იმის საპირისპიროს, რაც ადამიანის ყველა შემეცნებითი სწრაფვის მიზანთან მიგვიყვანდა, სახელდობრ, უკეთეს თვითშემეცნებასთან. დღევანდელი მოდა მეცნიერებას თავს ახვევს ტენდენციას, რომელიც არაადამიანურია ამ სიტყვის ყველაზე ცუდი გაგებით. ზოგი მოაზროვნე, რომელიც ნათელი თვალთა ხედავს, თუ როგორ ედება ყველაფერს სიმსივნის მეტასტაზივით განკაცების ფენომენი, იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მეცნიერული აზროვნება, როგორც ასეთი, ინჰუმანურია და „დეჰუმანიზაციის“ საშიშროება მოაქვს. როგორც ზემოთქმულიდან გამომდინარეობს, მე ამ შეხედულებას არ ვიზიარებ. პირიქით, მჯერა, რომ დღევანდელ მეცნიერს, როგორც თავისი დროის შვილს, დეჰუმანიზაციის სენი შეჰყრია, რომელიც უპირველესად არამეცნიერულ კულტურაში იჩენს თავს. არსებობს არა მარტო სრულიად ცხადი, დეტალებამდე ზუსტი შესატყვისობები კულტურის ამ საერთო მეცნიერებისათვის დამახასიათებელ დაავადებათა შორის, არამედ პირველნი, თუ უფრო გულდასმით დავაკვირდებით, უკანასკნელთა მიზეზია უშუალოდ და არა შედეგი. მეცნიერების საშიში მოდური ინდოქტრინაცია, რომელიც კაცობრიობას უკანასკნელი საყრდენის გამოცლით ემუქრება, ვერასოდეს მოხდებოდა, პირველ ოთხ თავში გაანალიზებულ კულტურის დაავადებებს მისთვის გზა რომ არ გაეკავათ. ქარბი მოსახლეობა თავისი უცილოდ თანმხლები დეინდივიდუალიზებით და გაერთფეროვნებით, ბუნებისაგან გაუსხივება, მოწიწების უნარის დაკარგვასთან ერთად, კაცობრიობის კომერციული შეჯიბრი საკუთარ თავთან, რომლის უტილიტარული ზრახვებიც საშუალებას თვითმიზნად აქცევს და თავდაპირველ მიზანს დავიწყების მტვერს აყრის. აგრეთვე, გრძნობის გაღატაკება – ყოველივე ეს თავის კვალს ტოვებს დეჰუმანიზაციის შესაბამის მოვლენებში. ეს მათი მიზეზია და არა შედეგი.

თავი მესხრე ბირთვული იარაღი

თუ კაცობრიობისათვის ბირთვული იარაღის საფრთხეს შევადარებთ იმ შედეგებს, რაც მისთვის დანარჩენ შვიდ მომაკვდინებელ ცოდვას მოაქვს, აუცილებლად იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ იგი ამ რვათა შორის ყველაზე ადვილად შეიძლება ავიცილოთ. რასაკვირველია, შეიძლება ვინმე გიჟი, დიაგნოზდაუსმე-ლი ფსიქოპათი მოულოდნელად გასაშვებ ღილაკთან აღმოჩნდეს; გამორიცხული ისიც არ არის, რომ მოწინააღმდეგე მხარემ უბრალო ავარია თავდასხმად მიიღოს და უბედურება დატრიალდეს. მაგრამ ის მაინც ვიცით ნათლად და გარკვევით, თუ რა უნდა მოვიმოქმედოთ „ბომბის“ წინააღმდეგ: იგი არ უნდა დავამზადოთ, ან არ უნდა ჩამოვაგდოთ. კაცობრიობის დაუფერებელი კოლექტიური სისულელის გამო ამის მიღწევა არ იქნება ადვილი. რაც შეეხება ყველა სხვა საშიშროებას, მათ წინააღმდეგ რა უნდა ვიღონოთ, რიგიანად იმათაც კი არ იციან, ვინც კარ-გად ხედავს მათ. ატომური ბომბი რომ არ ჩამოვარდება, ამის მიმართ გაცილებით უფრო ოპტიმისტურად ვარ განწყობილი, ვიდრე კაცობრიობის ყველა დანარჩენი შვიდი ცოდვის მიმართ.

უდიდესი ზიანი, რაც დღეს ბირთვული იარაღის საშიშროებას მოაქვს კაცობ-რიობისათვის, „მსოფლიო წარღვნის“ საერთო განწყობილების შექმნაა.

მას უკავშირდება პრიმიტიულ სურვილთა მყისვე დაკმაყოფილების უპასუ-ხისმგებლო და ინფანტილური მიდრეკილება. აგრეთვე, სრული უუნარობა, პა-სუხისმგებლობა იგრძნონ იმისადმი, რაც შორეულ მომავალშია. ყოველივე ამის გამო გადაწყვეტილების საფუძველში ქვეცნობიერად ცოცხლობს შემაშფოთებე-ლი კითხვა იმის შესახებ, თუ რამდენ ხანს იარსებებს კიდეც ეს ქვეყანა.

თავი მათე შეჯამება

ჩვენ განვიხილეთ რვა, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, თუმცა მიზეზობ-რივად მჭიდროდ დაკავშირებული პროცესი, რომელიც განადგურებით ემუქრება არა მხოლოდ ჩვენს დღევანდელ კულტურას, არამედ მთელ კაცობრიობას, რო-გორც სახეობას.

ეს მოვლენებია:

1. მოსახლეობის სიჭარბე, რომელიც ყოველ ჩვენგანს, სოციალური კონტაქ-ტების მოზღვაავების გამო, აიძულებს, არსებითად „არაადამიანურად“ გაემიჯნოს სხვას, და რომელიც, ვიწრო სივრცეში უამრავი ინდივიდის თავმოყრის გამო უშუ-ალო აგრესიას ბადებს.

2. ბუნებრივი სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგება, რომელიც არა მარტო გა-რესამყაროს ანგრევს, რომელშიც ვცხოვრობთ, არამედ თვით ადამიანშიც ანად-

გურებს დიადი სამყაროს სრულყოფილებისა და სილამაზისადმი ყოველი მოწიწების გრძნობას.

3. კაცობრიობის შეფიქრებელი საკუთარ თავთან, რომელსაც ტექნოლოგიის განვითარება, ჩვენდა საუბედუროდ, სულ უფრო მეტად აჩქარებს, ადამიანს ჭეშმარიტი ღირებულების დასაწახს თვალს უბრმავეებს და დროს არ ტოვებს ჭეშმარიტად ადამიანური სააზროვნო საქმიანობისათვის.

4. ყველა ძლიერ გრძნობათა და აფექტთა გაქრობა გასათუთების გამო. ტექნოლოგიისა და ფარმაცოლოგიის წინსვლა აძლიერებს შეუწყნარებლობას ყველაფრის მიმართ, რაც სულ მცირედაც კი ჩვენს უსიამოვნებას გამოიწვევს. ადამიანი კარგავს უნარს, განიცადოს სიხარული, რომელიც ეწვევა ხოლმე ძალთა დიდი დაძაბვისა და წინააღმდეგობათა დაძლევის შედეგად. სიხარულისა და მწუხარების ხან ზეაჭრილი და ხან ქვედაშვებული კლასიკის მკვეთრი კონტრასტულობა ენით უთქმელი მოწყენილობის უგერგილო რხევამდე დადის.

5. გენეტიკური დაშლა. თანამედროვე ცივილიზაციის პირობებში არ არსებობს (გარდა „ბუნებრივი სამართლის გრძნობისა“ და ზოგიერთი შემორჩენილი სამართლის ტრადიციისა) არავითარი ფაქტორი, რომელიც სელექციურ ზეგავლენას მოახდენდეს სოციალური ქცევის ნორმათა განვითარებასა და შენარჩუნებაზე, მით უმეტეს, რომ საზოგადოების ზრდასთან ერთად იგი სულ უფრო უცილო ხდება. არ არის გამორიცხული, რომ ბევრი ინფანტილიზმი, რაც დღევანდელ „მოჯანყე“ ახალგაზრდობის უდიდეს ნაწილს სოციალურ პარაზიტებად აქცევს, გენეტიკურადაც იყოს განპირობებული.

6. ტრადიციისაგან მოწყვეტა გამოწვეულია იმით, რომ თაობათა ურთიერთობამ იმ კრიტიკულ წერტილს მიაღწია, როცა უმცროსი თაობა კარგავს უფროსთან კულტურულ ურთიერთგაგებას. იდენტიფიკაციაზე ხომ საერთოდ აღარ შეიძლება ლაპარაკი. ამიტომ იგი მას ისე ექცევა, როგორც უცხო ეთნიკურ ჯგუფს და მას ნაციონალურ სიძულვილს ახვედრებს.

იდენტიფიკაციის დაკარგვა, უპირველესად, მშობლებსა და შვილებს შორის კონტაქტის დაკარგვითაა გამოწვეული, რაც უკვე ჩვილობის ასაკში პათოლოგიურ შედეგებს გვაძლევს.

7. კაცობრიობის ინდოქტრინაციის ზრდა. ერთ კულტურულ ჯგუფში გაერთიანებულ ადამიანთა რიცხოვრივ ზრდას, ტექნიკურ საშუალებათა სრულქმნასთან ერთად, მიეყვარათ საზოგადოებრივი აზრის, შეხედულებათა იმგვარი უნიფორმირებისაკენ, როგორიც კაცობრიობის ისტორიას საერთოდ არ ახსოვს. ამას ემატება ისიც, რომ მტკიცედ შეთვისებული დოქტრინის შთაგონებითი ზემოქმედება გეომეტრიული პროგრესიით იზრდება მისი მომხრეების რიცხვის ზრდასთან ერთად. დღეს, მაგალითად, ინდივიდს, რომელიც თავს შეგნებულად არიდებს მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს, თუნდაც, ტელევიზორს, პათოლოგიურად მიიჩნევენ. დეინდივიდუალიზების ყველა ეფექტი სასურველია მათთვის, ვისაც ადამიანთა დიდი მასების მანიპულირება სურთ. შეხედულებათა შესწავლა, სა-

რეკლამო ტექნიკა და ალლოიანად წარმართული მოდა დიდ მწარმოებლებს ეხმარება მასებზე ძალაუფლების გაძლიერებაში.

8. ბირთვული იარაღით შეიარაღებას კაცობრიობისათვის ის საფრთხე მოაქვს, რომელიც შედარებით უფრო ადვილად შეიძლება თავიდან ავიცილოთ, ვიდრე ზემოთ აღწერილი შვიდი საფრთხე.

შვიდსავე თავში აღწერილ დეჰუმანიზაციის მოვლენებს ბიძგს აძლევს ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინა, რომელიც გვასწავლის, რომ ადამიანის სოციალურ და მორალურ ქცევას, საერთოდ, არ განაპირობებს მოდგმის ისტორიის მანძილზე ჩამოყალიბებული ნერვული სისტემა და შეგრძნების ორგანოები, არამედ მასზე მხოლოდ „კონდიციონირება“ ახდენს ზეგავლენას, რომელსაც ადამიანი კულტურული გარემოსაგან განიცდის თავისი ონტოგენეზის პროცესში.